

Inhoud Katholiek Staatkundig Maandschrift

Jaargang 9: Maart 1955 - Maart 1956

Nr.		Blz.
<i>I. Algemeen Politieke onderwerpen</i>		
1.	Het wederwoord van Dr B. Al, door Prof. Jos. Gielen	1
1.	Socialisme en Zedelijkheid, door Prof. Joh. van Boxtel	8
1.	Het gemeentelijk annexatie vraagstuk, door Drs W. J. J. Kusters	21
2.	Regering, Volk, en Parlement I., door Prof. Mr F. J. F. M. Duynstee	41
2.	Aspecten van de gemeentelijke indeling. Het annexatie- vraagstuk, door Mr Dr C. Ch. A. Van Haren ...	55
3.	Partijraadsrede 1955 van Prof. Mr C. P. M. Romme	77
3.	Regering, Volk, Parlement II, Prof. Mr F. J. F. M. Duynstee	90
4.	De oplossing der crisis door Prof. Mr C. P. M. Romme	121
4.	De kritiek van Mr Daams, door Drs A. W. H. J. Quaedvlieg	129
5/6.	De Vrijheidsgedachte en het crematie-debat, door Dr A. J. M. Cornelissen	161
	Naschrift, door Dr J. G. Stokman O.F.M.	181
5/6.	Bestuursvorm der grote gemeenten, door Mr Dr C. Ch. A. van Haren	221
7.	Subsidiëring van nevenorganisaties van het Humanis- tisch Verbond, door Mr Dr C. Ch. A. van Haren .	235
7.	Politieke Kanttekeningen. KVP-Werkprogram 1956	248
8.	Het vraagstuk van de woningbouw, door Ir E. H. A. Kraaijvanger,	261
8.	Bezitsvorming en het werkprogram 1956 der KVP, door Dr W. L. P. M. de Kort	285

Nr.	Blz.
9. Katholieke eenheid, door Mr H. W. van Doorn	301
9. De nieuwe Gezondheidswet door de Tweede Kamer aanvaard, door Mr J. de Vreeze	325
10. „Conservatisme” en „Progressiviteit”, door Mr J. L. M. Elders en Drs A. W. H. J. Quaedvlieg	337
10. Woningbouw en Werkprogram door F. K. Lange- meijer ec. drs	346
10. Rijksuitgaven, door M. Janssen Fz.	366
11. Bij de tiende verjaardag van de KVP, door Dr J. G. Stokman, O.F.M.	373
11. Monumenten-wet, door Corneel Slootmans	389
12. Uit de rede van Z.E. Prof. Dr L. J. M. Beel, uitge- sproken te Utrecht bij gelegenheid van het 10-jarig bestaan der KVP	413

II. Sociale, Economische en financiële onderwerpen

5/6. Uitgeholde eigendom, door Jhr. Mr C. M. O. van Nispen tot Sevenaer	183
7. Het principe der Volksverzekering, door Drs A. W. H. J. Quaedvlieg	244
8. Enkele opmerkingen naar aanleiding van het wets- ontwerp tot vervallenverklaring van het vervreem- dingsbesluit niet-landbouwgronden, door Mr T. Stuyt	291
12. Vragen van handelspolitiek, door Mr P. A. Blaisse	438

III. Buitenlandse onderwerpen

5/6. Fantasie over de Co-existentie, door Dr B. H. M. Vlekke	195
5/6. Franse Kroniek, door Dr W. J. Schuijt	210
7. Parlement en Navo, door Mr P. A. Blaisse	229
8. Van Moskou naar Genève, door Dr K. J. Hahn	278
9. Indrukken van het volksreferendum in het Saar- gebied op 23 October 1955, door Dr M. van Helvoort	329

Nr.	Blz.
10. Duitsland tussen Oost en West, <i>door Dr K. J. Hahn</i>	357
11. De stand van de Europese integratie, <i>door Mr E. M. J. A. Sassen</i>	374
11. Ná de Franse verkiezingen, <i>door Dr J. W. Schuijt</i> ..	399
12. Pius XII en de internationale vraagstukken, <i>door Dr K. J. Hahn</i>	423
12. De betekenis en de taak der luchtstrijdkrachten in de N.A.V.O., <i>door Kol.-Vlieger b.d. E. Visch</i>	430
12. Buitenlands Panorama	458

IV. Onderwerpen betreffende het onderwijs

1. Flitsen uit de behandeling der Onderwijsbegroting, <i>door Mag. Dr J. G. Stokman O.F.M.</i>	15
1. Part-time onderwijs en verlenging van de leerplicht. Enkele documentaire opmerkingen, <i>door J. M. Peters</i>	27
1. Hoe verhoudt zich de algemene vorming tot de beroepsvorming?, <i>door Dr H. P. J. M. van Waesberghe S.J.</i>	31
2. Het kleuteronderwijs, <i>door Mr J. G. M. Broekman</i> ..	63
3. Bij het verschijnen van een rapport, <i>door Dr C. Jansen S.J.</i>	103
4. Enkele bemerkingsen bij de „Tweede Onderwijsnota”, <i>door E. Pelosi S.J.</i>	140
9. De onderwijsparagraaf in het KVP-program, <i>door Prof. Dr Jos. J. Gielen</i>	320
12. Het onderwijs op Nieuw-Guinea, <i>door P. C. Schoe</i> ..	458

V. Parlementaire Kroniek

2. Politieke kanttekeningen, rond het televisie-debat ..	68
3. Politieke kanttekeningen, Belasting, huren, kabinets-crisis	113
9. Politieke kanttekeningen, Het geestelijk fundament van de „doorbraak”-partijen	333
11. Politieke kanttekeningen, <i>P.</i>	406

VI. Boekbespreking

2.	P. J. Oud, <i>Honderd Jaren</i> , door Prof. P. H. Winkelman	72
3.	J. Maritain: <i>L'homme et l'état</i> , door Prof. Dr M. G. Plattel O.P.	118
5/6.	Het Gemenebest: De politieke partijen in Nederland, door Dr A. H. N. Teuben: <i>Recht op arbeid</i> , door J. L. M. Elders	218
7.	Dr H. M. Ruitenbeek: <i>Het ontstaan van de Partij van de Arbeid</i> , door Dr A.	253
	Socialistische visie op het Nederlandse bevolkingsvraagstuk, door Dr J. G. M. Delfgaauw	256
8.	Dr G. A. M. Vogelaar: <i>Een diepgaande theorie over overheidsvoorlichting</i> , door Prof. Mr L. G. A. Schlichting	298
10.	Fernand van Gothem, <i>Nieuwe vormen van internationale gemeenschaps-organisatie</i> , door A. M. S.	371

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDACTIE: MAG. DR S. STOKMAN O.F.M., DRS J. M. AARDEN, DR L. A. H. ALBERING
DRS A. W. H. J. QUAEVLIËG, MR J. W. VAN DE POEL, REDACTIESECRETARIS

JAARGANG 9

MAART

NUMMER 1

HET WEDERWOORD VAN DR B. AL DOOR PROF. JOS. J. GIELEN

In het dubbelnummer Aug.-Sept. 1953 van dit Maandschrift zijn in een zestal artikelen kritische beschouwingen gewijd aan het plan van de Partij van de Arbeid „De Weg naar Vrijheid”. Het socialistische maandschrift Socialisme en Democratie reageerde hierop met artikelen van de heren Dr B. Al, Dr E. Brongersma en Mr F. Daams in het nummer van October 1954. In overleg met de schrijvers van het dubbelnummer heeft de redactie besloten, de laatsbedoelde artikelen door drie dier schrijvers te doen beantwoorden. In dit nummer komen aan het woord de professoren Dr J. J. P. van Boxtel en Dr J. J. Gielen. De repliek van de Heer A. W. H. J. Quaedvlieg zal in het volgende nummer worden opgenomen.

Behoudens één punt, kenmerkte zich het wederwoord van Dr B. Al op onze kritiek op *De Weg naar Vrijheid* (K.S.M. Aug. Sept. 1953) door hoffelijkheid. Dr Al konstateert, dat Jacques Maritain niet schrijft over de „erreur sociologique”, maar over „une erreur: le sociologisme”. Als de schrijver daaraan dan toevoegt, dat deze dwaling in de Nederlandse wetenschappelijke verhoudingen nooit betekenis heeft gehad, is het gelijk stellig aan zijn zijde (maar wij hadden het omgekeerde ook nergens beweerd!). Hij vergeet echter, dat, al is in de wetenschap de dwaling van *het* sociologisme in Nederland nauwelijks aan te wijzen, wel degelijk de „sociologistische dwaling” een ruime verspreiding genoot en geniet. Wie derhalve zijn wetenschap niet zorgvuldig in zijn studeerkamer verborgen houdt, stoot telkens op die „erreur sociologique”. De vraag die hij daar-

aan onvriendelijk toevoegt, of ik op de hoogte kan geacht worden van de door Maritain bedoelde richting in de Franse sociale wetenschap, komt eigenlijk neer op de vraag of een arts iets weet van anatomie. Indien namelijk Dr Al „op de hoogte” was van de pedagogiek, zou hij weten dat voor iemand die de encyclopedie van dit vak doceert, de verhouding van sociologie en pedagogiek een minstens tweejaarlijks terugkerend menu is!

Almetal is dit een merkwaardig staaltje van inkonsekwentie bij iemand, die zo graag met zijn groep in de sociale *werkelijkheid* wil staan, maar deze niet opmerkt in het onderhavige geval. En wel omdat hij zijn blik opzettelijk wetenschappelijk gericht houdt op een hoofdstuk van Maritains *Education à la croisée des chemins*. Toch had Dr Al, indien door de ramen van zijn studeerkamer de vrije lucht der werkelijkheid kon binnenstromen, gemakkelijk iets kunnen bemerken van de verenging van het denken tot het economische aspekt ervan of tot het organisatorische denken; van de uitdrijving van het intellect door de intelligentie; van de daling der kritische behoefte en van maatschappelijk infantilisme; van het domineren van het nuttigheidsstreven en van de waardering der menselijke activiteiten naar hun effekt. Hij had iets kunnen opmerken van het gevaarlijke binnendringen van de maatschappij in de school in vormen, welke die school steeds meer hinderen in het bereiken van haar eigen doel. Dr Al had eveneens de fatale gang van het Heils- en Bildungswissen naar het Leistungswissen kunnen vaststellen, waardoor het onderwijs tot een intellektualisme en verbalisme is geraakt die de waarde ervan minimaliseren. Zou Dr Al naar meer konkrete aanduidingen in geschriften hebben gezocht, dan had hij die kunnen vinden, bijv. in de uitgave van de Fundatie Werkelijk Dienen, en o.m. bij zijn partijgenoot Mr De Roos, die in *Achtergronden van de Onderwijsvernieuwing* (Gron. 1947) schreef, dat „ons onderwijs zich zal hebben aan te passen aan de toekomstige ontwikkeling van de plaats, die de mens in het productieproces zal innemen.” In verband met een andere tegenwerping van Dr Al, wijs ik nog op een uitlating van Mr De Roos in dezelfde voordracht: „Voor de toekomstige huisvrouw zal rekening gehouden moeten worden met de waarschijnlijkheid, dat het huishouden in de overgrote meerderheid van de gezinnen niet meer de beschikking over hulp van buiten zal kunnen krijgen.” Dat is dus volgens Mr De Roos het belangrijkste dat over de toekomstige huisvrouw ter zake van haar vorming kan worden gezegd?

Ik heb *De Weg naar Vrijheid* o.m. verweten, dat zij „de mythe der overheid” ook handhaaft t.o.v. de kultuur. Immers het boek spreekt over niets meer of minder dan dat de *beheersing* der grote gemeenschapsbelangen op verschillende kultuurgebieden niet gelegd mag worden in handen van partikuliere organen alleen.

In de nadere toelichting blijkt dan, dat de *De Weg* hiermede het trekken van „de grote lijnen” bedoelt, alsmede het steunen, stimuleren, coördineren en subsidiëren van wat uit de maatschappij opkomt. Tegen mijn standpunt voert Dr Al een citatenoorlog, die m.i. tot mislukking gedoemd is tegenover de feiten der praktijk. Is het, zou ik vooraf willen vragen, zo ongerechtvaardigd aan de vaagheid van wat *De Weg naar Vrijheid* (onvermijdelijk waarschijnlijk) debiteert, de realisering ter toetsing toe te voegen? Welnu, Dr Idenburg heeft in Socialisme en Democratie ronduit toegegeven, dat de opzet van de departementale organisatie door Prof Van der Leeuw de intentie had een *socialistische* cultuurpolitiek te voeren. In de tot Mei '46 gevoerde praktijk kunnen wij dus „de grote lijnen” ontdekken. Welnu, dit kwam neer op een opvallende eenzijdigheid van de „bemanning” ten departemente en op een opvallend overwicht van een bepaalde organisatie (de Federatie van Beroepsverenigingen van Kunstenaars). Indien niet de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst alsmede de BNA genoeg zelfstandigheid van inzicht hadden getoond, was toen waarschijnlijk het hele Nederlandse kunstleven onder het juk der Federatie doorgegaan. Let wel: ik schrijf over de *toenmalige* Federatie. Dat ongeoorloofde druk werd uitgeoefend op organisaties om zich bij de Federatie aan te sluiten, is helaas een feit. *De Weg naar Vrijheid* moge dan, terecht, waarschuwen tegen de gevaren die op dit gebied aanwezig zijn, men moet helaas vaststellen dat zij toen, in de praktische politiek, bestonden: het departement besliste in vragen waarvan de beslissing allereerst (zo niet: uitsluitend) toekwam aan de vrije maatschappelijke organen. Ik herinner als voorbeeld alleen nog maar aan de zin van de volkshogeschool, „die in de ontwerp-begroting voor 1947 was uitgedrukt in de post die subsidie toekende aan „De vereniging van volkshogescholen”. Maar deze Vereniging liet slechts als leden toe, wie zich neerlegde bij het begrip zoals dat door Dr De Vries Reilingh in zijn dissertatie was ontwikkeld. Dat betekende, dat een „bijzondere” volkshogeschool onbestaanbaar was en in ieder geval van subsidie verstoken zou blijven.

Bezwaar heeft Dr Al ook tegen mijn stelling, dat *De Weg naar Vrijheid* op p. 279 de kerken en het Humanistisch verbond gelijkgerichtigd acht. Dat zij *dezelfde* rechten hebben staat met geen letter in bedoelde passage, meent de schrijver. Wát staat er dan? Terwijl *De Weg* de taak ten opzichte van de vorming van de soldaat differentiëert, verklaart de Plankommissie dat „in hetzelfde vlak ligt de eis van ruime mogelijkheid voor kerken en Humanistisch Verbond voor geestelijke verzorging.” Staat hier dan, zou ik willen vragen, dat christenen en humanisten gelijke rechten hebben, zoals Dr Al beweert? Ik kan er onmogelijk iets anders in lezen dan dat de kerken (niet: de christenen) en het

Humanistisch Verbond (niet: de humanisten) in één adem en op dezelfde wijze ten opzichte van dezelfde taak worden genoemd, en zonder dat enige nadere aanduiding volgt. Indien zij niet gelijkgerechtigd zouden zijn, dan had men mogen verwachten dat de Plankommissie dit had aangegeven. Immers, dat is nu juist bij uitstek een belangrijke politieke kwestie. Of moet ik hier, met Prof Polak, zeggen, dat de Kommissie juist ophoudt waar het interessant en belangrijk begint te worden, teneinde heilige huisjes te ontzien? Het is een beoordelaar toch wel geoorloofd te lezen wat er stáát. Zou hij allerlei onderstellingen gaan maken van wat er zou kúnnen bedoeld zijn, dan loop hij bijzonder veel gevaar het mis te hebben. Heeft niet in Febr. 1955 in *Socialisme en Democratie* de heer Bakker, op het voorbeeld van Prof Banning, verklaard dat vaagheid een kenmerk is van de terminologie in de onderlinge discussie van socialisten? Een reden temeer voor de beoordelaar, om zich aan de tekst te houden! Het is niet onze schuld, dat Prof Banning van een „Babylonische spraakverwarring” onder zijn eigen mensen meent te moeten spreken. Tenzij dus in bedoelde tekst de door socialisten zelf gewraakte vaagheid en verwarring aanwezig zou zijn, kan ik met de beste wil er niets anders in lezen, dan wat er stáát.

Over wat de verhouding van openbaar en bijzonder onderwijs betreft, heb ik, naast waardering voor vele terloopse opmerkingen in *De Weg naar Vrijheid*, ook gemeend te moeten wijzen op het feit, dat katholieke of christelijke gedachten hierin ontbreken. De vaagheid van het boek blijkt misschien nergens sterker dan hier. Wil men de grondgedachten die de Plankommissie hebben bewogen, ontdekken (zij staan namelijk niet aangegeven), dan moet men wel een beroep doen op de invloedrijkste socialistische figuren en hun uitingen. Welnu, veruit de invloedrijkste figuur was wijlen Prof Kohnstamm. Dr Al mag nu *beweren* dat wij de gedachten van deze geleerde niet juist hebben weergegeven, discussie hieromtrent is onmogelijk omdat de schrijver met geen enkel woord aanduidt waarop zijn bewering berust. Wel meent hij dat de Plankommissie „duidelijk” is geweest toen zij schreef over een *gedachte* maatschappij, van een gemeenschap van *vrije* mensen, van aansluiten bij *de gezinsopvoeding*, van wat samenleven met anderen *waarlijk* betekent, van de *taak* der kinderen in dit leven, van de *zin* van de arbeid. De Kommissie wil zelfs de maatschappijverhoudingen wijzigen om de mens *tot volle ontplooiing* te laten komen! En dit alles, zegt dan Dr Al, is toch precies het omgekeerde van het sociologisme!

Vooraf ga de opmerking, dat wij dit niet hebben gesteld, zoals — merkwaardig genoeg, — duidelijk blijkt uit wat Dr Al uit ons artikel aanhaalt. Want ten eerste schreven wij in dit verband niet over „het” sociologisme, maar over de „erreur sociologique”.

Vervolgens meenden wij dat het *gemakkelijker* was („mede in verband met wat op p. 275 werd gezegd over de taken die aan het gezin moeten worden „toevertrouwd”), de „erreur sociologique” te ontdekken . . . dan een pedagogiek in christelijke, in katholieke zin! Ten derde blijkt uit de kursivering van Dr Al zelf hoe weinig-zeggend de tekst van de Kommissie is. Het zijn immers . . . woorden, en gezien de Babylonische spraakverwarring in socialistische kring, staat of valt de hele passage voor een katholiek met de vraag wat onder de gekursiveerde woorden wordt verstaan. En dat verzuimt ook Dr Al nader aan te geven. Is het dan, alweer, zo dwaas dat men een beroep doet op de meest vooraanstaande onderwijsdeskundige van de Partij, tevens voorzitter van de Onderwijscommissie en wel genoemd „de geestelijke vader van de P.v.d.A.”? Indien iemand, dan is het toch Prof Kohnstamm die de raadsels van een dergelijke passage en hoofdstuk zou kunnen oplossen. Ik kan uit wat Dr Al hierover schrijft niet direkt afleiden of hem de meningen van Prof Kohnstamm en van vele anderen in de P.v.d.A. over de verhouding van openbaar en bijzonder onderwijs bekend zijn, maar ik vermoed van niet. Zou hij namelijk hiervan op de hoogte zijn, dan zou zijn verontrusting even groot zijn als de mijne! Mijn weder-vraag is: Waar wil Dr Al toch heen? Weet hij niet, dat de NOV en Volksonderwijs, om van het Nut dan maar te zwijgen, een nooit-aflatende strijd voeren tegen het bijzonder onderwijs? Is hem onbekend dat de socialist De Gloppe op het onderwijskongres van de P.v.d.A. Oudejaar 1952 de gelijkstelling „die dodelijke ziekte” noemde? En weet hij niet, dat dezelfde De Gloppe vaststelde, dat de schoolstrijd volop aan de gang is? Dat Vrij Nederland op 12 Jan. 1952 een hoofdartikel schreef over „Om de doorbraak ook op school” en daarin o.m. stelde, dat „de schoolstrijd niet ten einde is, we zitten er nog midden-in”? Is het hem onbekend, dat Prof Banning streeft naar een „nieuw schooltype”, dat de tegenstelling tussen openbaar en bijzonder zal doen verdwijnen, en dat hij, uitsluitend daarom (en niet om de herkerstening!) Bijbelonderwijs op de openbare school wil invoeren? Kent hij niet de uitspraak van De Vries in Paed. Stud. van Sept. 1948, dat „deze verdeeldheid knaagt aan de wortels van ons bestaan” (nl. die van het bestaan van bijzonder naast openbaar onderwijs)? De verdeeldheid in de P.v.d.A. ten aanzien van onderwijs is zo groot, als in geen enkele andere partij het geval is! Is het dan onjuist bij een door Dr Al aangehaalde tekst, de vraag te stellen: wat bedoelt de Plan-kommissie ermee? Het is niet eens van belang te weten wat Dr Al er onder verstaat, van belang is slechts wat de *partij* er mee bedoelt. Met woorden als „pluralistisch” en „pluriform” bedekt men deze scherpe tegenstelling misschien voor partijgenoten die de verschillen niet *wensen* te zien, hoe fel zij zich opdringen! Maar dat verandert niets aan het feit, dat zij er zijn. Ik wil de

verwarring overigens niet vergroten door de vraag, wat Dr Al dan denkt van de reactie van Het Vrije Volk waardoor toch de *partij*, dus (volgens J. M. Willems in zijn discussie met Dr Schouten) óók Dr Al spreekt!

Tenslotte nog een drietal opmerkingen. De eerste betreft de vraag van Dr Al, of de actieve cultuurpolitiek wél tot doel heeft voor de mens een antwoord te geven op vragen omtrent geloofs-overtuiging en levensbeschouwing? Mijn antwoord behoeft niet vaag te zijn; het luidt: neen. Maar daarover loopt de kwestie helemaal niet. De vraag is of de actieve cultuurpolitiek van geloofsovertuiging en levensbeschouwing heeft *uit te gaan*! En daarop is mijn antwoord: ja, al is het daarvan niet alleen. Dr Al moge pathetisch vervolgen over het „verre en hoge doel” dat de P.v.d.A. er mee nastreeft, maar hij verzuimt het voornaamste: dit doel aan te geven. Misschien dat Dr Al zou antwoorden: de cultuur van een socialistische maatschappij. Maar dan is mijn vraag: wat is socialistisch? En dat daarover in de kringen van de P.v.d.A. alweer de scherpste tegenstellingen bestaan, is sinds de publikatie van vier „gesprekken” in Socialisme en Democratie, alsmede door de oprichting van het Sociaal democratische Centrum niet meer voor bestrijding vatbaar. Voor de ondeskundige lezer mogen dan de aanhaling uit een rapport van het Centrum voor Staatkundige Vorming indruk kunnen maken, Dr Al weet zo goed als ik, dat de inhoud dezer woorden een geheel andere is dan bij gebruik in *De Weg naar Vrijheid*.

De tweede opmerking betreft de verzekering van Dr Al, dat „ieder lid van de P.v.d.A. van harte onderschrijft” de woorden die ik neerschreef ten aanzien van de taak der opvoeding, vooral voor de gezinsopvoeding. Ik sta werkelijk verbaasd over de weinige belezenheid van Dr Al in zijn partijlektuur. Heeft hij nooit kennis genomen van de rubriek „Maar meneer . . .” in het Parool? En als die hem te laag ligt: kent hij de uitingen van Prof Fahrenfort niet in hetzelfde blad? En die van Viruly, die niet „voor andermans kinderen” wil zorgen?

De derde opmerking raakt de normen die ik nodig acht als men een „nieuw algemeen cultuurbesef” wil opbouwen, zoals *De Weg naar Vrijheid* wil. Nu zou ik, de methode-Al volgend, er op kunnen wijzen dat een cultuurfilosoof, de socialist Prof Polak het met mij en niet met zijn partijgenoot Al eens is. Maar Dr Al vraagt „enige gegevens” waarop de suggestie steunt. Opnieuw moet ik dan vaststellen, dat de schrijver in de pedagogische literatuur niet bijster thuis lijkt. Hij zou dan immers weten, dat de opbouw van een besef, hetzij van plicht, verantwoordelijkheid, geweten of cultuur, noodzakelijk óók uitgaat van normen. Ik suggereerde niet, zoals de schrijver meent, de „normloosheid”

van de socialistische beweging (wat is dat eigenlijk voor een ding?) maar de normloosheid van de actieve cultuurpolitiek *der partij*. Sinds de nadere verklaring van Prof Banning in Socialisme en Democratie in Nov. 1954 en de toejuiching daarvan door Ds Buskes in het Vrije Volk, weten wij, dat een socialistisch minister, naar gelang van zijn levensovertuiging een bepaalde politiek zal voeren. Dat houdt dus in dat de partij inderdaad geen normen heeft, maar dat het ieder socialist geoorloofd is zijn *eigen* normen te doen gelden in zijn politieke werkzaamheid. Dat dit, omdat uiteraard het partijverband toch „werkt”, tot een minimaliseren moet leiden, kunnen wij zonder vrees de verontwaardiging van Dr Al op te wekken, thans stellen. Immers, én in Leiden én in het eerste nummer van De Kath. in de P.v.d.A. in 1955 heeft J. M. Willems verklaard, dat het er om gaat dat wat de P.v.d.A. doet, *niet strijdig is* met de katholieke beginselen. Indien men op dat standpunt staat, kan men het helaas met de samenwerking in vreemd partijverband „ver” brengen, zij het niet met de toepassing van eigen beginselen in het openbare leven.

Het hele artikel van Dr Al bewijst hoe hij het slachtoffer is van een „*erreur percée*.” En die is heel wat erger dan de „*erreur confessionnaliste*” die Dr Al mij verwijt, om de eenvoudige reden dat de laatste geen dwaling is, maar trouw.

Rectificatie.

In het artikel van een bijzondere medewerker in de V.S., getiteld „Amerika, Zuid-Oost Azië en Formosa” (Februari-nummer 1955 bl. 383, voorlaatste alinea) is, door het wegvallen van het woord „konden”, een onleesbare zin ontstaan. Deze zin moet luiden: Vóór de conferentie te Genève inzake Indochina wist Dulles b.v. niet, dat de Verenigde Staten — ofschoon zij nog steeds de grootste mogendheid der alliantie van vrije volken zijn — niet meer in ieder opzicht de leiding konden nemen.

Socialisme en Zedelijkheid

DOOR PROF. DR. JOH. VAN BOXTEL

*„La révolution sociale sera morale
ou elle ne sera pas” (Péguy)*

Gaarne wil ik voldoen aan het verzoek der redactie een wederwoord te laten horen op de vele bedenkingen, die dr E. Brongersma maakt tegen mijn artikel „Socialisme en Wijsbegeerte”.

Ik beperkte mij hierin uitdrukkelijk tot een beschouwing over de wijsgerige inslag van het huidige Nederlandse socialisme, zoals deze volgens mij tot uitdrukking komt in het voor 't socialisme óók volgens Brongersma minstens „symptomatische” geschrift *De Weg naar Vrijheid*. Mij dunkt dat deze beperking mijn goed recht was. Br. zegt nu, dat ik de Partij van de Arbeid bestrijd, een politieke tegenstander ben, het socialistische klimaat niet ken. Vervolgens zou mijn beschuldiging van situatie-ethiek aangaande *De Weg* („zoals deze voor ons ligt”) neerkomen op één van de tien door Quadragesimo Anno veroordeelde socialistische dwalingen, terwijl de Q.A.-grief van het opofferen van het geestelijk leven aan het stoffelijke door het socialisme blijkens een enkele tekst uit mijn publicatie niet tegen het Nederlandse Socialisme zou kunnen worden aangevoerd (in zoverre blijk ik het nu weer wél goed genoeg te kennen!). Verder hield ik geen rekening met de 34 conclusies uit *De Weg* getrokken op een verkiezingscongres te Nijmegen. Op dit alles past mij slechts het antwoord: ik bedoelde alléén en gaf ook niets anders dan *mijn* kritische conclusie omtrent het wijsgerig gehalte van *De Weg naar Vrijheid* na een persoonlijk grondig onderzoek.

Gaarne neem ik vervolgens nota van Brongersma's verze-kering aangaande de „vanzelfsprekendheid voor de aanhangers van de P.v.d.A.” (volgens hem niet voor mij, die immers het klimaat niet kent), „dat al het neergeschrevene slechts geldt in de veronderstelling, dat men zich blijft bewegen op de bodem van de rechtvaardigheid” en „dat de *Weg naar Vrijheid* uitging van de vaste wil nooit buiten de perken van het rechtvaardige

te gaan bij het zich verdiepen in het wenselijke, nuttige, het psychologisch of sociologisch verantwoorde bij het zoeken naar een oplossing”.

Maar het is en blijft merkwaardig dat deze door Br. zó vanzelfsprekend geachte socialistische vooronderstelling en vaste wil op absoluut onvoldoende wijze tot uitdrukking komt in de wijsbegeerte van De Weg. Deze mij na de genoemde verzekeringen van Brongersma nog meer opvallende lacune bij de uiteenzetting van „fundamentele inzichten die de opbouw van het gehele plan bepalen” (in de wijsbegeerte is maar zeer weinig vanzelfsprekend, maar moet zo goed als alles verantwoord worden) lijkt mij nog steeds, óók al geeft men ze feitelijk toe, niet toevallig, maar symptomatisch.

Het maatschappelijk vraagstuk (in de kern, óók in onze tijd nog steeds: het arbeidersvraagstuk) is immers in eerste instantie een zedelijk vraagstuk: een vraagstuk van rechtvaardigheid en liefde en een hierbij aansluitende (en dus in zoverre zedelijk verantwoorde) institutionele vormgeving. Dit fundamentele inzicht komt in De Weg niet tot uitdrukking. Men kan morele gebondenheid (in de vorm van: „niet buiten de perken van het rechtvaardige gaan” of als „bodem”) als vanzelfsprekend vooronderstellen. Daarmede komt de primaire rol van „hernieuwing der zeden als eerste en noodzakelijkste redmiddel” (Rerum Novarum) in deze publicatie nog niet naar voren.

De hoofdnadruk van De Weg, die hierin zéér zeker symptomatisch is voor het Nederlandse socialisme, ligt onmiskenbaar elders, nl. op planning, socialisatie, overheids-contrôle en juist niet op eigen (óók en juist zedelijke) verantwoordelijkheid van arbeiders en werkgevers en de hierbij zoveel mogelijk aansluitende vormgeving in b.v. ondernemingsraden, P.B.O., Stichting van de Arbeid en eerst daarna in eventuele wettelijke voorschriften van een dwingende Overheid. Allerlei concrete „plannen” ener ordenende, leidende (en zelf zoveel mogelijk uitvoerende) Overheid, gebaseerd op nuttigheid, wenselijkheid etc. zullen uit-eindelijk nooit de oplossing brengen van het sociale vraagstuk. „La révolution sociale sera morale ou elle ne sera pas.” Hier ligt ongetwijfeld de algemene grondfout van De Weg naar Vrijheid.

Drie voorname onderdelen — door mij hiermede in verband gebracht, door Br. betwist — kunnen nu in 't licht van het voorgaande nog eens behandeld worden: rechtvaardigheid, vrijheid en ethiek in De Weg naar Vrijheid.

Rechtvaardigheid

De term komt herhaaldelijk voor in De Weg. Br. wijst op allerlei andere publicaties waarin deze term óók terugkeert.

Vervolgens haalt hij tegen mij drs. Quaedvlieg aan die verzekert dat „de rechtvaardigheidsidee een centrale plaats inneemt in de verdeling”. Maar het gaat in de wijsbegeerte niet over termen, woorden, en zelfs niet over ideeën, doch over de zakelijk *juiste* begripsinhoud die onder de termen schuil gaat. Welnu: Quaedvlieg meent evenals ik dat „wij het socialistische rechtvaardigheidsbegrip moeten verwerpen.” Het alleen maar gebruiken van grote woorden als rechtvaardigheid, morele gebondenheid, zonder dat deze zakelijk een verantwoorde inhoud bezitten, noemde ik „pseudo-ethiek”. Voorbeelden? Brongersma geeft toe dat aan belastingheffing morele implicaties vastzitten. De Weg naar Vrijheid — ik herhaal — geeft geen andere grenzen aan belastingheffing dan „uit een oogpunt van belasting*techniek* en *zielkundige* overweging”. Maar vooral: hoe is 't mogelijk een geheel hoofdstuk te wijden aan „Bezitsverhoudingen” (met voorstellen tot: nieuwe vermogensverdeling — bezitsspreiding — eigendom aan de Staat — beperking van erf-recht en arbeidsloos inkomen) zonder ook maar een enkel woord te wijden aan *e i g e n d o m s r e c h t*? Is de moeilijke leer over eigendomsrecht een zó vanzelfsprekend bezit aan socialistische zijde, dat zelfs vermelding van deze leer — om van een verantwoording niet eens te spreken — bij het voorstellen van genoemde ingrijpende plannen niet eens nodig was? . . .

Vrijheid

Secundair — zo concludeerde ik — wordt een vrijheid van de mens voorgestaan in het productieproces, praktisch echter alléén van de arbeidende mens (de zgn. ondernemersvrijheid is zeer beperkt).

Inderdaad, men kan moeilijk volhouden dat in De Weg naar Vrijheid de nadruk ligt op de „economische vrijheid”. Brongersma wil hier liever afzien van de door mij volgens hem onjuist gebruikte term „gewetensvrijheid”, die hij echter op 't einde van zijn beschouwing over economische vrijheid rustig zelf hanteert! Hij erkent een recht van de enkeling op economische vrijheid. Dit recht is echter niet absoluut en onbeperkt. (Heb ik dit ergens beweerd? —) Hij gaat verder en spreekt over de beperkingen, die volgens hem dit recht van de „burger” (de mens is natuurlijk in elk socialistisch klimaat eerst en vooral: burger!) ondergaat: beperking door geleide economie; „vrijheidsbeperking aan het ordenend ingrijpen (van de Staat) verbonden”; binding van de ondernemer door wettelijke voorschriften van de Staat; dwingen door de Staat van de ondernemer tot rechtvaardigheid. Ziedaar de enige door Br. aangehaalde beperkingen van het recht op economische handelingsvrijheid. En nu komt ineens in dit verband de gewetensvrijheid naar voren: de Staatsdwang is geen schending van de vrijheid van geweten. Bewijs? Evenmin als

het kerkelijke gebod van Zondagsheiliging een schending van geweten betekent. Zo zijn we weer terug bij de door Brongersma aanvankelijk gewraakte term: gewetensvrijheid.

Onze beschouwingen hieromtrent kunnen wij het best inzetten met te wijzen op het absolute mank-gaan der genoemde vergelijking. De Kerk *dwingt* juist niet tot het gewenste kerkbezoek, maar *verplicht* mij in geweten. Ik kan al dan niet naar de kerk gaan, in zoverre ben en blijf ik vrij. Ik behoud zelfs de morele vrijheid van eventueel *niet behoeven* te gaan, als mijn geweten mij zegt, dat het in een of ander geval niet *moet*, niet *hoeft*. Hier is niet alleen geen schending van, maar een uitdrukkelijk beroep op het geweten van de gelovige: opdat hij in vrijheid (= anders kunnende) uit eigen gewetensovertuiging beslisse door ófwel vanuit deze overtuiging gehoor te geven aan de kerkelijke Overheid (= te gehoorzamen) ófwel geen gehoor te geven aan dit gebod, wederom in vrijheid en uit eigen gewetensovertuiging, in een of ander bepaald geval.

Bij de Staat die wél *dwingt* ligt de zaak juist anders. Hier vindt geen beroep plaats op de vrijheid van de particuliere ondernemer . . . en zeker niet op zijn geweten. Echte „economische vrijheid” komt eenvoudig niet aan bod dank zij overheids-ingrijpen, -leiding, -ordening en overheidsdwang. En dit alles omdat men de vrijheid van de particuliere ondernemer eenvoudig zoveel mogelijk uitschakelt. Men wantrouwt deze vrijheid eens en voor goed, d.i. systematisch, in principe (niet slechts tijdelijk b.v. als historische reactie of liberalisme). Brongersma bevestigt nog eens dit door mij reeds gesignaleerde wantrouwen: volgens hem zouden *sociaal-historische* werken mij kunnen leren dat een beroep op het geweten van de particuliere ondernemer faalt in de praktijk, eens en voor goed. Met dit beroep ga ik daarom geheel buiten het wijsgerige terrein! Wederom: baseer je op feiten en alléén op feiten! Maar ik meen dat wijsbegeerte, die niet eclectisch en positivistisch wil zijn zoals het socialisme, verder moet gaan dan de feiten en moet trachten door te dringen tot het eigenlijke, het principiële. Ik meen m.a.w. dat niet het feitelijk-nuttige en even min het feitelijke-verleden alléén, normgevend mag zijn in de sociale wijsbegeerte.

Zo is het maatschappelijk vraagstuk geen kwestie van concrete plannen-makerij alléén, maar een veel dieper, want *tenslotte* zedelijk vraagstuk. En waar wil men zedelijke beginselen wetenschappelijk anders op laten steunen dan op wijsgerige reflexie en . . . geloof? Enkel op sociaal-historische beschouwingen? Evenmin als Br. meen ik dat het recht van de enkeling op economische vrijheid absoluut en onbeperkt is. Maar ik zie de *bestissende* heil-brengende beperking niet in de feitelijk-leidende en dwingende Overheid, maar juist in het geweten zelf van de betrokkenen. De werkgever legt zichzelf uit rechtvaardigheid morele beperkingen op; dat dit *feitelijk* vaak niet gebeurt, doet

aan dit *eigenlijke*, dit *beginsel* niets af: hij moet zich in geweten beperkingen opleggen. Doet hij dit niet, dan handelt hij verkeerd en dan wordt mede door zijn toedoen het maatschappelijke vraagstuk eenvoudig niet opgelost in de *feitelijkheid*, alle dwang en planning ten spijt!

Straf geleide economie (in de zin van: door de staat en niet in eerste instantie door het geweten der direct betrokkenen geleide economie) kan noodzakelijk zijn voor een bepaalde tijd, ja zelfs voor een lange tijd; maar het is principiëel gezien slechts een nood-oplossing, een noodzakelijk kwaad. In *beginsel* staan de zedelijke sociale deugden voorop . . . daarna volgen instituten, die deze deugden althans formeel mogelijk maken en op de laatste plaats eerst de dwingende Overheid, die hoogstens substitutioneel, d.i. als de andere twee versagen, rechtstreeks aan economie mag doen. Br. omschrijft gewetensvrijheid als het vermogen om zich te gedragen overeenkomstig de inspraken van het eigen geweten. Welnu: deze gewetensvrijheid vooronderstelt wezenlijk, sluit wezenlijk in „de vrijheid om überhaupt rechtvaardig of onrechtvaardig te kunnen zijn”. Is dit nu geheideliberaal, zoals Br. beweert? Laat hij dan even nadenken over het reeds aangeduide verschil tussen „kunnen” en „mogen”. Er moet een „kunnen” zijn waarop immers een „mogen” of „moeten” in geweten (niet uit dwang) alleen kan steunen. Om vanuit je gewetensovertuiging in het economische leven werkelijk rechtvaardig te kunnen handelen, moet er een zeker „kunnen-handelen” zijn, een zekere „economische vrijheid”. Men moet iemand dan ook de ruimte laten . . . de ruimte geven en durven geven = vertrouwen. Schakelt men deze economische speel-ruimte voor de enkeling principiëel uit, dan is er ook eenvoudig geen plaats meer voor „een *zichzelf gedragen* in het economische leven overeenkomstig het eigen geweten”. Principiële Staatsdwang, gebaseerd op principiëel wantrouwen van de vrijheid van de ondernemer (en daarmee afwijzen van elk beroep op zijn geweten, zoals Br. doet), wantrouwen van de particuliere onderneming als zodanig, van het particuliere initiatief en van elk in vrijheid, maar uit gewetensovertuiging samengaan van mensen op eigen (zedelijke) verantwoordelijkheid tegenover elkaar komt *practisch* neer op uitschakeling van de gewetensvrijheid en daarmee van de gewetens-binding als de primaire binding óók in 't sociaal-economische leven. Het is de Staat die *leidt, ordent, beperkt, dwingt* op de eerste plaats en in beginsel volgens de socialistische visie, niet de mens zelf, de enkeling, die zich vóór alles laat leiden niet door de Staat maar door zijn eigen sociale geweten en die men daartoe in beginsel de nodige ruimte, het „kunnen”, de „economische handelingsvrijheid”, óók en juist van staatswege, laat.

In deze geest schreef ik reeds in „Socialisme en Wijsbegeerte”, maar het is Brongersma die mij nu het gemis verwijt van een

gewetensvolle afweging der vrijheid in het conflict der rechten . . .

Situatie-ethiek.

Inderdaad, zó meende ik na aandachtige lezing te moeten besluiten aangaande de ethiek van De Weg, „zoals deze voor ons ligt”. Ik neem nogmaals graag nota van allerlei goede bedoelingen: wijsgerig gezien is de tekst niet anders te interpreteren dan als een situatie-ethiek.

Nergens verwierp ik elke opvatting, die waarde toekent aan het concrete, nuttige en wenselijke, zoals Br. suggereert. Maar de voorbeelden die hij nu aanhaalt om dit te bewijzen zijn wel allerongelukkigst. Loon afhankelijk doen zijn van behoeften, zoals Pius XII en Q.A. dit stelt is een algemene eis van de gewone algemene sociale ethiek: het tegendeel van zijn situatie-ethiek. Hetzelfde geldt omtrent het algemene recht der kerkelijke Overheid om in bepaalde omstandigheden eenheid der katholieken op politiek gebied uit religieus-ethische overweging méér dan wenselijk te achten . . .

Na deze voorbeelden vraagt men zich af wie „vlot” en „onjuist” de term situatie-ethiek hanteert.

Nogmaals: de vaste wil om niet buiten de perken van het rechtvaardige te gaan moge aanwezig geweest zijn bij de Plan-Commissie, zij stelt nergens de rechtvaardigheid en daarmee de morele zijde van het sociale vraagstuk centraal in de aangeduide voorstellen. Noch rechtvaardigheid noch vrijheid (die nauwer met elkaar verbonden zijn dan Br. vermoedt) komen voldoende tot hun recht: opvallend blijft daarentegen de overheersing van nuttigheid, wenselijkheid, psychologische en sociologische mogelijkheid. Een ethiek die het belang der concrete en historische situatie niet slechts benadrukt (dit doet elke waarachtige ethiek) maar laat overhéersen boven de zedelijke beginselen is een situatie-ethiek.

Laat ik nog één tekst aanhalen uit de tientallen geciteerde, waaruit dit klimaat van utilitarisme, positivisme, situatie-ethiek duidelijk blijkt: „Wanneer op grote schaal zou blijken, dat de particuliere bezitter het onderhoud (van huizen) niet op behoorlijke wijze wenst te verzorgen, zou dit een aanwijzing gaan vormen voor het *feit*, dat op den duur het huizenbezit — anders dan voor eigen woning — niet in handen kan worden gelaten van de particuliere bezitter”. Geen woord over eigendomsrecht, dat nooit eenvoudig vervalft bij mis-bruik en zelfs niet bij eventueel noodzakelijke onteigening door de Staat, maar ook geen woord over de moeilijkheden van de huizenbezitter in Nederland juist door overdreven staatsbemoeiingen inzake huren!

Wijsgerig d.i. hier ethisch gesproken blijft De Weg naar Vrijheid voor elke objectieve beschouwer een uitermate zwak stuk. Ik heb de redenen genoemd, die dit absolute falen zouden kun-

nen verklaren. Laat ik ter aanvulling nog één verklarende grond toevoegen. Br. wijst op het belang voor de P.v.d.A. van de aanwezigheid van katholieke leden binnen dit partijverband, „ook al is hun schare klein, hun kennis bescheiden en hun optreden niet vrij van menselijke zwakheden”. Zij kunnen toch — dank zij het prachtige klimaat der Partij — hun beginselen inbrengen, beginselen van „een overtuigende redelijkheid en wereldschokkende kracht.” Er wáren katholieken in de Plancommissie: het is werkelijk bedroevend, hoe gering klaarblijkelijk hun beginselenkennis of beginselen-invloed was in het symptomatische geschrift *De Weg naar Vrijheid*, met name in het eerste en veruit voornaamste sociaal-economische gedeelte. Een goede uiteenzetting enkel en alleen van de thomistische eigendoms-leer, in de geest b.v. van Fr. Utz' „*Freiheit und Bindung des Eigentums*,” waarin het overwegend (ethisch-) sociale karakter van de eigendom zo goed naar voren komt, zou menig geheid socialist, die zich oprecht wil bezinnen, hebben doen watertanden.

Flitsen uit de behandeling der **Onderwijsbegroting**

DOOR MAG. DR. J. G. STOKMAN O.F.M.

De ziekte van Minister Cals gaf in November van het vorig jaar aanleiding tot enig gerucht. Kon de Minister het fysiek en moreel niet meer aan? Bezweek hij onder de last van zijn uitermate zwaar departement en onder de stormen van critiek, die er opstaken rondom het onderwijsbeleid?

Wat men er ook van heeft gedacht, de tot Februari van dit jaar uitgestelde begrotingsbehandeling gaf een Minister te zien, wiens geesteskracht versterkt scheen door de lichamelijke rust, waartoe ziekte hem had genoopt. Als de Kamer hem mild behandelde bij zijn begroting, dan was het niet uit enkel medelijden met een pas van zijn ziekbed opgestane bewindsman. De circa 20 sprekers, die één voor één de Minister bekogeld hebben met critische vragen en snedige interrupties, vonden een man tegenover zich, die de complexe problemen van zijn omvangrijk departement bleek te beheersen. En die aan de Kamer — nog vóórdat hij zelf aan het woord kwam — de bewijzen gaf van de ijver, waarmede hij en zijn departement aan de onderwijsvraagstukken hadden gewerkt, door vóór en tijdens de behandeling der begroting een vervolgnota over het onderwijzerstekort op tafel te leggen, plus een nieuwe wet op het Kleuteronderwijs, een Tweede Onderwijsnota en een Nota over het lager en middelbaar technisch onderwijs. De heer van Sleen (P.v.d.A.) trok de klacht over het gebrek aan voortvarendheid in, althans voorlopig, en de heer Roosjen (A.R.) gaf te kennen, dat de critiek op het onderwijsbeleid „kreupel gaat door onbillijkheid”.

Bij de behandeling der begroting voor 1955 is zowel in de Eerste als in de Tweede Kamer herhaaldelijk het gehele Kabinet verantwoordelijk gesteld voor het onderwijsbeleid, met name voor wat betreft de financiële armslag voor de Minister van Onderwijs. Maar deze laatste heeft het aangeboden alibi toch hof-

felijk van de hand geweest. Erkennend dat het zijn taak én verantwoordelijkheid is de onderwijsbelangen in het Kabinet te verdedigen, heeft hij zich niet minder verantwoordelijk geacht voor het gehele beleid, waarin de belangen van het onderwijs, hoe belangrijk ook op zich zelf genomen, toch moeten worden ingepast. Een verlaging van de leerlingenschaal (die duizenden onderwijzers én lokalen meer vraagt, plus 225 miljoen aan eenmalige investering, jaarlijks 88 miljoen aan salarissen en verscheidene miljoenen aan exploitatiekosten) kan „niet los gezien worden van de aanleg van autosnelwegen en dijken, de uitbreiding van het wagenpark der Spoorwegen of de automatisering van de telefoon”, aldus Minister Cals. Intussen weet hij zich door de Kamer geruggesteund — en dat is een belangrijk resultaat van deze begrotingsbehandeling — als hij in het kader van het gehele regeringsbeleid de onderwijsbelangen heeft te verdedigen in de Ministerraad.

Om die belangen goed te kunnen dienen, is continuïteit in de bezetting van het departement gewenst: 'n Minister kan in vier jaar tijds onmogelijk schoon schip maken met al de brandende problemen op het gebied van de onderwijswetgeving en het onderwijsbeleid. Dit was van K.V.P.-zijde gezegd, maar de Minister — hoezeer ook erkentelijk voor deze vriendelijkheid — had een andere oplossing in zijn hoofd. Hij wilde de continuïteit in het beleid zien te waarborgen door aan de onderwijswetgeving het karakter van een raamwetgeving te geven en door het Departement zelf goed en efficiënt te organiseren. Men kan dit standpunt waarderen en toch van mening zijn, dat het spreekwoord „nieuwe heren, nieuwe wetten”, weinig goeds voorspelt, indien de oplossing van Minister Cals het richtsnoer zou worden bij een nieuwe kabinetsformatie.

Door enerzijds het onbevredigende van de situatie en hierof daar ook eigen tekortkomingen of gebrek aan volledig inzicht te erkennen en door anderzijds vele doortastende maatregelen te nemen of aan te kondigen, heeft de Minister de meeste kamerleden weten te overtuigen en te winnen. Dit bleek wel duidelijk bij de discussies over het gebrek aan onderwijzers en leraren.

Wat het onderwijzerstekort betreft, toonde de feitelijke situatie per 16 Januari 1955 duidelijk aan, dat de noodtoestand vaak schromelijk overdreven wordt. Het is niet zó, dat er op genoemde datum in 2650 klassen geen les werd gegeven, omdat er even zoveel vacatures waren. Want er werd les gegeven door 1033 gehuwde vrouwen, 122 gepensioneerden en 1407 tijdelijk aangestelde krachten, zodat er in feite slechts 88 werkelijk open plaatsen waren onder het verplichte personeel. Maar met de kamerleden erkende de Minister, dat die toestand toch onbevredigend is, én omdat de wijze van vervulling der vacatures alhoewel niet in strijd met de wet toch op een groot tekort wijst, én omdat de klassen gemiddeld veel te groot zijn. Door een zes-

tal maatregelen op lange termijn en een drietal maatregelen op korte termijn (met name door een spoedcursus, vrijstelling van militaire dienst en aanstelling van gehuwde onderwijzeressen) moet dit tekort overbrugd worden. Bij de becijfering der tekorten en de afweging der te nemen maatregelen is ook een geleidelijke verlaging van de leerlingenschaal in het beleid verdisconteerd. Uit de gedachtenwisseling tussen de Minister en de heer Peters (K.V.P.) is immers wel gebleken, dat de Minister in zijn Nota's over het onderwijzerstekort een taakstellende prognose heeft willen maken, zij het ook niet zo gedetailleerd als in het bekende Kaski-rapport is gebeurd. Met een verlaging van de leerlingenschaal, zo heeft de Minister uitgerekend, kan in 1957 of 1958 *begonnen* worden, indien er (boven het eerst aan te zuiveren tekort van 2600 in 1956 en van 2300 in 1957) een jaarlijks extra-aanbod van 500 onderwijzers zou kunnen worden bereikt. Deze „taakstellende prognose” ligt echter nog ver af van de voorstellen der Algemene Nederlandse Onderwijzers Federatie, volgens welke van 1957 tot 1962 jaarlijks 2500 onderwijzers méér „klaar gestoomd zouden moeten worden”. De Minister achtte dit geen reële voorstelling van zaken, doch verklaarde zich wel bereid met de A.N.O.F. in nader overleg te treden ten einde zo snel mogelijk tot de algemeen verlangde verlaging van de leerlingenschaal te geraken.

Bij de leraren van het V.H.M.O. ligt de zaak in zoverre enigszins anders, dat hier momenteel vooral gebrek is aan *bevoegde* leerkrachten. Dit gebrek aan bevoegden kan echter binnen enkele jaren omslaan in een volledig ontbreken van leraren, als namelijk de hoge geboortecijfers van na de oorlog tot een belangrijke toevloed van scholieren naar het V.H.M.O. zullen leiden en de behoefte aan meer scholen en meer leraren duidelijk zullen gaan demonstreren. Het getuigt daarom van een vooruitziend beleid, dat de Staatssecretaris Mej. de Waal een Commissie voor het V.H.M.O. heeft ingesteld, die advies zal hebben uit te brengen over al de maatregelen, die voor de uitbreiding van dit onderwijs en vooral ook voor het dekken van de behoefte aan leraren genomen zullen moeten worden. Volgens de gegeven toelichting zal deze Commissie zowel noodmaatregelen op korte termijn als blijvende voorzieningen moeten onderzoeken en in interim-rapporten van hare bevindingen moeten doen blijken.

Is het wegwerken van het tekort aan onderwijzers en bevoegde leraren urgentie nummer één in de sfeer der te treffen beleidsmaatregelen, op het gebied van de onderwijs-*wetgeving* komt die kwalificatie toe aan de wet op het kleuteronderwijs. Het zal velen in den lande hebben verheugd, dat de Minister dit thans duidelijk heeft uitgesproken. Het nieuwe ontwerp op het kleuteronderwijs is een belangrijke verbetering op het destijds door Minister Rutten ingediende wetsontwerp. Voor het lange wachten op een nieuw ontwerp zijn wij ruimschoots beloond, met

name door de doorvoering van de financiële gelijkstelling van het openbaar en het bijzonder kleuteronderwijs, welke in het ontwerp-Cals is belichaamd. Maar nu moet de wet nog in het Staatsblad komen om op 1 Januari 1956 in werking te kunnen treden. Daar komt heel wat voor kijken, zoals de heer Tilanus (C.H.), die in deze zaken geveerd is, terecht heeft opgemerkt. Van K.V.P.-zijde werd aangedrongen op een tijdschema in de behandeling, waaraan èn de Kamer èn de Regering zich gebonden moesten weten. De Minister beloofde al zijn medewerking en de Kamer is reeds met de behandeling in de afdelingen begonnen.

Urgentie nummer twee op het terrein der onderwijswetgeving is het geheel der wettelijke voorzieningen voor het voortgezet onderwijs na de lagere school of het zogenaamde basis-onderwijs voor de kinderen van 6 tot 12 jaar. Daarover handelt de Tweede Onderwijsnota, die ongetwijfeld aanleiding zal geven tot uitvoerige discussies in de Kamer en ook daarbuiten, welk laatste met de Nota Rutten evenzeer het geval is geweest. Die debatten kunnen verhelderend werken, maar tenslotte komt het er op aan — het is van meerdere zijden in de Kamer gezegd — dat *wetsvoorstellen* worden gedaan. Alleen op grond daarvan kan deze gewichtige materie tot afdoening komen. Als de Minister en de Staatssecretaris nog vóór de verkiezingen van 1956 wetsvoorstellen kunnen indienen, dan hebben zij naar het mij voorkomt voor deze ronde aan de gestelde taak geheel beantwoord.

Dat die taak niet gemakkelijk zal zijn, kan ook blijken uit de nieuwe wegen, welke de Minister en de Staatssecretaris denken in te slaan bij de wettelijke regelingen, die op stapel staan.

Aan de invloed van de ouders op de zaken van het onderwijs zal meer reliëf gegeven worden. In het ontwerp-Kleuteronderwijs-wet krijgen de ouders — anders dan in de Lager Onderwijswet — het recht de oprichting van een *openbare* kleuterschool te vorderen. En bij de regeling van het voortgezet onderwijs zullen de ouders via de vrije maatschappelijke organisaties worden ingeschakeld bij het opstellen van plannen voor de stichting en de doelmatige spreiding van de diverse typen van scholen.

Ter verwezenlijking van de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs zullen objectieve normen voor de stichting van scholen worden opgesteld. Daaraan zal echter verbonden worden een mede door de vrije organisaties te ontwerpen planning inzake een doelmatige scholenspreiding.

Verder zal aandacht worden geschonken aan de noodzaak om bij de inrichting van het onderwijs een groter vrijheid te geven aan de schoolbesturen en de leraren. Reeds nu wordt binnen het kader der bestaande wetten gewerkt aan een herziening van de leerplannen en de exameneisen, die tot nog toe iedere vrijheid bij het geven van onderwijs aan de leerlingen praktisch illusoir maakten.

Tenslotte schijnt er ook beweging te komen in het vraagstuk

van de gehuwde onderwijzeres. Volgens het ontwerp-Kleuteronderwijswet behoeft namelijk de kleuterleidster, die in het huwelijk treedt, op die grond niet te worden ontslagen.

Het is te vroeg om over bovenstaande punten reeds nu een uitspraak te doen. En zulks temeer omdat men ook van een op zich zelf juiste gedachte eerst de concrete uitwerking moet zien om tot een verantwoord eindoordeel te komen. Maar voor de richting van het beleid van Minister Cals en Mej. de Waal zijn de aangegeven punten in ieder geval van verstrekkende betekenis, vooral met het oog op het bijzonder onderwijs en zijn eis van finantiële gelijkstelling, óók voor het m.o. en het n.o.

Of dat allemaal zonder strijd te verwezenlijken zal zijn, is nog aan twijfel onderhevig. De Partij van de Arbeid aanvaardt in beginsel de finantiële gelijkstelling en Mevrouw Fortanier-de Wit (V.V.D.) heeft bij deze begroting andermaal gezegd, dat zij niet tegen confessioneel onderwijs is. Maar de moeilijkheden komen eerst als het er om gaat dat algemene principe uit te werken in concrete en objectieve normen voor de stichting van nieuwe scholen. Een voorproefje van wat ons daarbij nog te wachten kan staan gaf Mevrouw Fortanier-de Wit en, zij het in mindere mate, ook Mevr. Heroma-Meilink (P.v.d.A.) door haar aanval op de Katholieke M.T.S. in Hengelo, die dit jaar voor subsidie in aanmerking is gebracht. Op 9 km afstand van Hengelo staat nl. een neutrale M.T.S. in Enschede. Deze laatste moet worden herbouwd en bij die gelegenheid zouden de nog niet bestaande, maar thans voor Hengelo geplande afdelingen voor bouwkunde en chemische techniek, heel geschikt aan de M.T.S. in Enschede kunnen worden toegevoegd. Dat is veel goedkoper en wie bouwt nu twee M.T.S.en op 9 km afstand van elkaar? Mevr. Fortanier zag voor die bouw ener katholieke M.T.S. in Hengelo maar één reden: de bevolking in Twente is voor 40% katholiek en de scholieren van de M.T.S. in Enschede zijn het voor 35%. Maar dan volgt daaruit, aldus Mevr. Fortanier, dat de overige 60% van de bevolking in Twente — voor zoverre zij bouwkunde of chemie aan de M.T.S. wil studeren — op de katholieke school te Hengelo zal zijn aangewezen. En dat vindt Mevr. Fortanier en haar fractie onrechtvaardig! Afgezien nog van de vraag, of het dan wel *rechtvaardig* is de kinderen van 40% der bevolking voor welke studierichting ook te dwingen naar een neutrale M.T.S. te gaan, is het nuttig de redenering van Mevr. Fortanier eens te zien tegen de door haar zo vaak geuite gedachte van de openbare school als vluchtheuvelschool. Deze komt hierop neer, dat er een openbare school moet worden opgericht overal waar een bepaalde confessie een minderheid vormt en niet talrijk genoeg is om een eigen, bijzondere school te „rechtvaardigen”. Dan wordt het aanstonds duidelijk, hoe — door alléén maar te kijken naar zo laag mogelijke stichtings- en exploitatiekosten om op grond daarvan steeds groter „vluchtheuvel-

scholen" (!) te bepleiten — het recht op confessioneel onderwijs praktisch illusoir wordt gemaakt. Aan enige overweging van de *raison d'être* zelf van het bijzonder onderwijs komt men dan eenvoudig niet meer toe. Een redevoering als die van Mevr. Fortanier toont andermaal aan, hoe noodzakelijk confessionele partijen zijn. De *erkenning-in beginsel* van het bijzonder onderwijs is in ons dierbaar vaderland wel safe — ook bij Mevr. Fortanier-de Wit, ben ik geneigd te zeggen — maar zonder de „rechtse" partijen komt er van de *practische* doorvoering van dat beginsel niets terecht, in ieder geval veel te weinig!

Ook nog in ander opzicht bewees de K.V.P. ditmaal haar nuttigheid, nl. om oud-minister Gielen te verdedigen tegen de felle aanvallen van de heer van Sleen (P.v.d.A.), die kennelijk zijn (politieke) hart weer eens moest luchten en daarvoor de Kamer koos, waar de aangevallene niet aanwezig is en zich niet kon verdedigen. De heer Peters nam het voor Prof. Gielen op en Minister Cals somde in een paar minuten een zestal maatregelen op, die Minister Gielen in 1947 en 1948 reeds genomen heeft om het onderwijzerstekort na de oorlog op te vangen. Daartoe behoorden de verhoging van de onderwijzers-salarissen, de toekenning (voor het eerst) van studietoelagen aan kwekelingen, de subsidiëring van drie nieuwe kweekscholen en het toekennen van fictieve diensttijd: allemaal maatregelen die ook thans nog op het repertoire staan bij de bestrijding van het onderwijzerstekort.

Het is dwaas ministers of oud-ministers in de hoogte te steken, omdat zij tot de eigen partij behoren. Maar in de politiek weet men nooit wat er kan gebeuren. Daarom leg ik voor de geschiedenis nog even vast, dat Minister Cals dit jaar begon met 25 opleidings-instituten voor kleuterleidsters te subsidiëren, aan de sportorganisaties een eerste steun van een kwart miljoen te geven, en het bedrag der studietoelagen zó hoog op te voeren, dat praktisch iedereen een renteloos voorschot of een beurs kan krijgen, indien hij zulks op grond van de (inmiddels aanzienlijk verlaagde) normen verdient.

Er zijn nog vele andere „flitsen" te geven uit de behandeling der onderwijsbegroting voor 1955. Alles bijeen zouden de begrotingsstukken en de handelingen der Tweede Kamer een lijvig boekdeel van meer dan 500 bladzijden kunnen vullen, waarin voor „elck wat wils" te vinden is, maar wat niet op vijf of zes pagina's is samen te vatten. Onder de aanbieding van mijn verontschuldiging moge ik daarom zowel de Universiteiten als de toneel- en kunstgezelschappen en alle andere instituten en organisaties op het gebied der Nederlandse cultuur naar dit potentieel aanwezige boekdeel verwijzen.

HET GEMEENTELIJK ANNEXATIE VRAAGSTUK

DOOR DRS W. J. J. KUSTERS

Wijzigingen in de territoriale omvang van een gemeente worden in de huidige tijd vaak voorgesteld vanuit een gemeente, die, in een phase van snelle ontwikkeling, door gebrek aan grond voor de uitbreiding van woon-, werk- en algemene voorzieningen t.b.v. de mensen, waarvoor het gemeentebestuur zich verantwoordelijk weet, niet voldoende zorg kan dragen.

Deze wijzigingen in de territoriale omvang van een gemeente worden annexatie genoemd, wanneer een grotere gemeente alle bestuurlijke functies van een kleinere gemeente overneemt. Was in vroegere tijden de ondoelmatigheid van een gemeentelijk grensverloop of de geringe bestuurskracht in de „dwerggemeenten” vaker reden tot partiële grenswijzigingen, samenvoeging van gemeenten, of annexatie over te gaan, in de huidige tijd komt steeds sterker het grondgebrek als motief voor verandering der gemeentelijke territoriale structuur naar voren. De eerste vraag, waartoe het bovenstaande leidt, is die waarom na de eeuwwende en wat de partiële grenswijzigingen betreft reeds in het laatste kwart van de vorige eeuw, het vraagstuk der territoriale herindeling der gemeente zo sterk naar voren gekomen is. De verklaring is voor de hand liggend. Het is een bekend feit, dat de sociaal-economische structuur van Nederland in de laatste driekwart eeuw sterk en snel gewijzigd is. Naast een snelle natuurlijke bevolkingsgroei, voor een belangrijk deel als gevolg van een sterke daling der sterfrequentie, wordt de demografische ontwikkeling in deze periode gekenmerkt door een sterke concentratie van de bevolking. Onder de vigeur van een snelle industriële ontwikkeling, eerst van de steden in het Westen des Lands, later ook in het Oosten en Zuiden, trad een sterke concentratie van de bevolkingsaanwas in de plaats van de meer gelijkmatige spreiding in het verleden. In de grote steden

(100.000 en meer inwoners) woonden in 1860 8% van de bevolking, thans is dit meer dan 30, terwijl deze cijfers voor Noord- en Zuid-Holland resp. 57 en 55% bedragen. De snelle natuurlijke bevolkingsaanwas en de daardoor noodzakelijke stimulering van de industriële ontwikkeling doen met zekerheid prognosticeren, dat de ingezette concentratie van de bevolking in een aantal daartoe door hun ligging en/of equipering aangewezen steden nog geenszins zijn eindpunt bereikt heeft. Daar deze ontwikkeling plaats vindt op het stramien van een administratieve in-deling, die aan deze ontwikkeling niet is aangepast, moet worden verwacht, dat het vraagstuk der gemeentelijke herindeling voorlopig geenszins haar actualiteit zal verliezen. Men mag dan ook verwachten, dat bij het uitblijven van een algemene herindeling die overigens door de talloze variaties in problematiek en situatie wel haast onmogelijk moet worden geacht — eveneens het annexatievraagstuk nog regelmatig aan de orde zal worden gesteld.

In een artikel van Dr Pekelharing in het Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw naar aanleiding van de aloude kwestie Utrecht, wordt gesteld, dat door de aanneming van het Wetsontwerp betreffende Utrecht en randgemeenten een aantal min of meer principiële beslissingen zijn gevallen. Wij mogen deze „min of meer principiële beslissingen” in het onderstaande nader analyseren.

Met de als eerste genoemde stelling, dat grenswijziging een ultimum remedium moet zijn, alsmede dat elk geval op zichzelf moet worden beoordeeld, kan men uiteraard zonder meer instemmen. „Langs de weg van de intercommunale samenwerking” — zo luidt de tweede stelling — „en door middel van het streekplan — dat meer negatief dan positief is en de uitvoering niet beheerst — kan geen (integrale) oplossing worden verkregen voor een goed in de hand gehouden bestuur van datgene, wat — zonder ontziening van de administratieve grenzen — tot één organisch geheel is gegroeid”. De derde en vierde stelling luiden tenslotte „Een levenskrachtige gemeente kan zich niet de beperking van een eindplan voor haar verdere ontwikkeling opleggen.” „Een gemeente, die een zekere taak heeft te vervullen, behoort op eigen territoire huisvesting te kunnen bieden voor al datgene, waarin zij organisch heeft te voorzien”.

Bovenstaande stellingen zijn, naar het mij voorkomt, zonder meer in hun algemeenheid niet juist. In de eerste plaats de algemene opmerking, dat bovenstaande stellingen opgesteld zijn naar aanleiding van het feit, dat een gemeente niet meer kan voorzien in een aantal behoeften van „planologische” aard, welke voortspruiten uit een sterke intensivering van haar wonen/of werkfunctie. Door deze eenzijdige belichting van de gemeentelijke functies is ongetwijfeld tekort gedaan aan de andere

functies, welke een gemeente nog heeft. Met name is door deze stellingen niet tot uitdrukking gekomen, dat door een sterke uitbreiding van de planologische functies, de sociaal-culturele en bestuurlijk-administratieve functies in het gedrang kunnen komen.

Gesteld wordt voorts, dat intercommunale samenwerking en het streekplan niet tot een integrale oplossing kunnen leiden van de ontstane moeilijkheden voor gemeenten, die tot een organisch geheel zijn gegroeid. Ik vraag me af, of deze uitspraak niet te vroegtijdig is gedaan. Met name t.a.v. het streekplan ontbreekt nog iedere ervaring. Op welke wijze het streekplan in de in het vooruitzicht gestelde Ruimtetwet ook zal worden geregeld i.c. of het streekplan een richtlijnenplan dan wel een bestemmingsplan zal worden, het ligt voor de hand, dat de gemeentelijke plannen niet in strijd zullen mogen zijn met het streekplan. Dit houdt in dat in een bepaalde streek een functieverdeling zal kunnen plaats hebben tussen de onderscheidene gemeenten, waardoor in principe de planologische knelpunten, die in een van de streekplangemeenten ontstaan zijn, tot oplossing kunnen worden gebracht. Het tempo, waarin en de wijze waarop de realisering van de functieovername plaats zal hebben, wordt inderdaad door het Streekplan nimmer geregeld. Veel zal hier naar het ons voorkomt afhangen, van de bestuurskracht en bestuursvisie in de onderscheidene streekplangemeenten. Ons beperkend tot de annexatie als mogelijkheid van de oplossing van knelpunten van planologische aard, is het in dit licht eerst noodzakelijk hiertoe over te gaan, wanneer een bepaalde gemeente in een streekplangebied door gebrek aan bestuurskracht niet in staat blijkt de minimale bestuurstaak, welke de huidige tijd *in een bepaalde situatie* noodzakelijk vereist, naar behoren te vervullen.

Zijn de gemeenten niet tot een „organisch geheel” gegroeid¹⁾, doch vertonen zij belangrijke structurele verschillen, zoals wanneer aan een grotestadsgemeente met een overwegend industriële signatuur een agrarische plattelandsgemeente grenst, dan zal annexatie noodzakelijk zijn, wanneer een gemeente, gezien de veranderingen, die in het licht van een harmonische streekontwikkeling in de structuur van die gemeente zullen moeten worden doorgevoerd, niet in staat kan worden geacht haar minimale bestuurstaak naar behoren te vervullen.

Ten aanzien van de samenwerking tussen gemeenten zij het volgende opgemerkt. Reeds tussen veel gemeenten, die op enigerlei wijze gemeenschappelijke belangen hebben, bestaan vormen van vrijwillige samenwerking, speciaal op het gebied der algemene

¹⁾ Het gebruik van deze uit de biologie stammende term is gevaarlijk. De schrijver bedoelt met deze term de sterk structurele overeenkomsten op sociaal, economisch en stedenbouwkundig gebied tussen gemeenten aan te geven.

nutsvoorzieningen. Vormen van verplichte samenwerking tussen zelfstandige gemeenten teneinde de ruimtelijke ontwikkeling van deze gemeenten harmonisch te doen verlopen, kent men in Nederland nog niet. Naar het schijnt wordt thans in het kader van de ontwikkeling in de IJ-mond aan een wettelijke regeling in deze gewerkt. Hoewel bij een uitzonderlijk snelle urbanisering als in de IJ-mond een verplichte samenwerking tot een harmonische stedenbouwkundige ontwikkeling zeer kan bijdragen, moet toch worden opgemerkt, dat bij de invoering van een dergelijke figuur, de duidelijkheid der bestuurlijke verhoudingen in gevaar kan komen. Intussen zal de toekomst de bruikbaarheid van een dergelijke figuur moeten aantonen. Dit geldt overigens evenzeer voor het adviserende lichaam van de opgeheven gemeente Zuilen, dat bij de annexatie door de gemeente Utrecht zijn wettelijke basis kreeg.

De derde stelling van Dr Pekelharing, dat een levenskrachtige gemeente zich niet de beperking van een eindplan voor haar verdere ontwikkeling kan opleggen, lijkt mij evenmin zonder meer houdbaar. Ik moge deze mening met een voorbeeld adstrueren. De gemeente 's-Gravenhage wordt in haar „levenskrachtige” ontplooiing geremd door gebrek aan grond en is gedwongen een eindplan op te stellen, wanneer — zo is toch de feitelijke situatie, — de gemeente Rijswijk en Voorburg niet aan haar territoir worden toegevoegd.

Allereerst zij opgemerkt, dat annexatie op deze grond in zekere zin een disqualificatie zou inhouden t.o.v. genoemde randgemeenten: m.a.w. in vele gevallen — en zeker ook in het hier gestelde voorbeeld — zijn de te annexeren gemeenten even levenskrachtig (in de zin van expansief) als de annexerende, of kan tenminste het tegendeel niet worden aangetoond. Het begrip „levenskrachtig” mag bovendien nooit worden gelijk gesteld met expansief: Dr Pekelharing kan naar het mij toeschijnt moeilijk adstrueren, dat het de door de gemeente Utrecht geannexeerde randgemeenten aan „levenskracht” schortte.

Het komt mij voor, dat een „levenskrachtige gemeente” een eindplan in bepaalde omstandigheden wel zal kunnen accepteren, juist omdat zij „geflankeerd” wordt door even „levenskrachtige” gemeenten. De bedoelingen van Dr Pekelharing met zijn vierde stelling, dat een gemeente, die een zekere taak heeft te vervullen, op eigen territoir huisvesting behoort te kunnen bieden voor al datgene, wat zij organisch heeft te voorzien, zijn mij niet recht duidelijk. Zie ik het goed, dan bedoelt schrijver met „een zekere taak” de sociaal-economische functie van de gemeente in groter b.v. nationaal verband. Dientengevolge vervult dan de gemeente uiteraard een werkfunctie. Schrijver stelt, dat deze gemeente voor deze mensen ook de woonfunctie dient te verzorgen. Deze stelling lijkt mij niet juist. Noch sociologisch, noch stedenbouwkundig, noch planologisch, noch na een zeker

optimum economisch, is een sterke concentratie van de woonbevolking rond het werkcentrum aan te bevelen.

Hiermede is het vraagstuk van de decentralisatie of concentratie van de woonbevolking aan de orde gesteld, een vraagstuk, dat in de kringen der planologen en sociologen ernstig bestudeerd wordt. In het kader van deze bijdrage kan op dit vraagstuk niet dieper worden ingegaan. Wel kan in het algemeen gesteld worden, dat de noodzaak van het doen samenvallen van woon- en werkgemeente moeilijk aantoonbaar is. Eis is slechts, dat in het kader van een streekplan aan de woongebieden van de werkbevolking in een bepaalde streek alle aandacht wordt gegeven.

Het bovenstaande leidt tot de conclusie, dat annexatie van een kleinere gemeente door een grote gemeente in het geval van gebrek aan grond voor noodzakelijke voorzieningen als ultimum remedium eerst dan gerechtvaardigd zal zijn, wanneer blijkt, of absoluut vaststaat, dat een gemeente de minimale bestuurs-taak, welke een bepaalde situatie vereist, niet naar behoren vervult, resp. kan vervullen; wanneer m.a.w. blijkt dat op geen enkele andere wijze de ontstane knelpunten kunnen worden opgeheven.

Tot slot een enkel woord over de sociologische aspecten van het annexatievraagstuk.

De sterke bevolkingsconcentraties, welke zoals gezegd, ontstonden ten tijde van de industriële revolutie in de tweede helft van de vorige eeuw, hebben de lokale gesloten samenlevingen met hun werkzaam burgerschap, waarmede Nederland tot die tijd overdekt was, doorbroken. In de urbanistische samenleving, welke ontstond, verdween in een snel tempo dit werkzaam plaatselijk burgerschap. De hechte patriarchale banden, welke tussen bestuurders en bestuurden bestonden, werden vervangen door de bureaucratistische democratie. De burgervader verdween achter een leger loketambtenaren, die met de individuele noden en verlangens niet op de hoogte kunnen zijn en niet kunnen meeleven met de mens op zijn hoogtijdagen en bij droevige gebeurtenissen.

Wanneer zo het communaal leven verdort en de distantie tussen overheid en onderdaan zich verdiept, zoekt de mens naar nieuwe vormen van communaal gemeenschapsleven en de overheid naar een hechter communicatie met zijn onderdanen. Dat de wijkgedachte heden ten dage onderwerp van discussie en experiment uitmaakt, is in dit licht alleszins begrijpelijk. Zowel als proeve van een territoriale bestuursdecentralisatie als van een herleving van de territoriale gemeenschap wordt de wijkgedachte van meerdere zijden gestimuleerd. Het zijn juist onze grote steden, Rotterdam, Amsterdam en Den Haag, die aan de ontwikkeling van

de wijkgedachte in de naoorlogse jaren sterk behoefte bleken te hebben. Met name in Rotterdam, dat zijn territorium gedurende de oorlog aanzienlijk zag uitgebreid, is aan dit vraagstuk de laatste jaren grote aandacht besteed.

Afgezien van de principiële bezwaren en problemen, welke aan de realisering van de wijkgedachte inhaerent kunnen zijn, moet gewezen worden op de geringe bevoegdheden, welke in het kader van de huidige wetgeving aan een in te stellen wijkraad kunnen worden gegeven. Deze kunnen n.l. slechts van adviserende aard zijn. Een eventueel ingestelde wijkraad zal daarom het gemeentebeleid geenszins wezenlijk kunnen beïnvloeden. Politiek gezien is zij bovendien een weinig duidelijke, moeilijk te beoordelen figuur. Voor de bevolking leidt de instelling van een wijkraad niet tot de zo wenselijke toenadering tot de gemeentelijke overheid.

Geconcludeerd moge worden, dat de bestuurlijke decentralisatie binnen de administratieve grenzen van een gemeente weinig mogelijkheden biedt. Met des te meer klem mogen we daarom onze eerder gestelde conclusie herhalen, dat een bestuurlijke centralisatie van alle administratieve zelfstandigheden binnen een stedelijk agglomeraat, om redenen van sociologische en sociaal-psychologische aard, zo mogelijk dient te worden vermeden. Waar een bestuurlijke decentralisatie gegeven is, moet deze tenzij eerder genoemde aanwijsbare redenen van hoger belang tot een andere gedragslijn nopen, zolang behouden blijven, totdat positief rechtelijk aan een bestuurlijke decentralisatie binnen de administratieve grenzen van een gemeente voldoende inhoud kan worden gegeven.

Part-time onderwijs

en verlenging van de leerplicht

Enkele documentaire opmerkingen

DOOR J. M. PETERS

Het vraagstuk van verplicht part-time onderwijs en dat van de verlenging der leerplicht zijn nauw met elkander verbonden.

Vooreerst, omdat er van een keuze tussen beide sprake zou kunnen zijn zodanig, dat door verlenging van de leerplicht invoering van het part-time onderwijs overbodig werd geacht en omgekeerd.

Vervolgens, omdat bij optie voor beide de vragen van leeftijdsgrenzen, rangorde, prioriteit, praktische uitvoerbaarheid en wederzijdse onderwijs-organisatorische en programmatische repercussies onmiddellijk aan de orde worden gesteld.

1. *De feitelijke situatie* in Nederland mag als ten naaste bij bekend worden verondersteld. Het percentage der jeugd, dat na vervulling van de achtjarige leerplicht hoegenaamd geen onderwijs meer ontvangt, ligt waarschijnlijk tussen de 30 en 40 als gemiddelde, waarbij dat der meisjes hoger is dan dat der jongens.

Van de mannelijke leerlingen, die in 1949 de lagere school verlieten, ontving 40% geen full-time onderwijs meer, waarvan 18% in het geheel niets.

Deze jeugd, die voor veel meer dan de helft minstens één keer heeft gedoubleerd, gaat dus na de lagere school onmiddellijk in beroep of bedrijf.

Een enquête onder 350 fabrieksmeisjes in 9 plaatsen in Nederland wees uit, dat slechts 18% niet had gedoubleerd (26% 1 x — 24% 2 x — 20% 3 x — 8% 4 x — 2% 5 x — 2 meisjes waren B.L.O. leerlingen). Het geestelijk arsenaal, waarmede een zeer belangrijk deel onzer jeugd het leven wordt ingestuurd, is derhalve gering.

De vraag, in hoeverre hierin verbetering gebracht kan eventueel moet worden door verlaging der leerlingenschaal, vernieu-

wing van methodiek en didactiek, organisatorische wijzigingen, b.v. in klasse-indeling en ruimere differentiatie in schooltypen en verbetering der leerprogramma's, is preliminair aan de vraag naar uitbreiding van leerplicht, hetzij full-time, hetzij part-time, omdat slechts het redelijkerwijze best mogelijke onderwijs binnen het bestaande wettelijke kader een verantwoorde maastaf is bij peiling der maatschappelijke en individuele behoeften.

Als vaststaat, dat ook na de gewenste en noodzakelijke verbeteringen deze peilstok de bodem niet raakt, is uitbreiding der leerplicht verantwoord.

Deze gedachte heeft meer dan theoretische waarde, omdat zij het praktische onderwijsbeleid raakt in zoverre, dat hieruit logisch voortvloeit, dat eerst het bestaande onderwijs dient te worden verbeterd alvorens nieuwe lasten worden opgelegd.

Onafhankelijk van deze gedachtengang is het overigens een vraag van praktische orde, of verbetering van het bestaande onderwijs en uitbreiding der leerplicht in de huidige omstandigheden samen kunnen gaan.

De verlaging der leerlingenschaal, die wenselijk en noodzakelijk is over de gehele lijn van kleuterschool t/m V.H.M.O. kan haar beslag slechts krijgen door belangrijke personeelsuitbreiding met al de moeilijkheden daaraan verbonden. Waar de uitbreiding van leerplicht voor een belangrijk deel zal moeten worden opgevangen door de sector nijverheidsonderwijs klemt dit te meer, omdat deze opleiding bijna nog van meet af aan moet worden opgezet.

Eveneens zal de verlaging der leerlingenschaal zo belangrijke materiële voorzieningen eisen voornamelijk gebouwen en lokaliteiten, dat dit desideratum slechts langs de weg van geleidelijkheid te bereiken is. Verbetering van het onderwijs sluit bovendien en onder andere nog in, dat zowel mankracht als materiële voorziening moet worden verschaft voor vakken als lichamelijke oefening en handarbeid.

Dit alles overziende rijst twijfel aan de mogelijke gelijktijdigheid van verbetering enerzijds en uitbreiding van de leerplicht anderzijds.

II. *De wenselijkheid van verlenging van de leerplicht* hetzij full-time, hetzij part-time, hetzij beide is een maatschappelijk vraagstuk en daarmee in verband staande tevens een vraagstuk van opvoedkundige aard, welks antwoord ligt binnen de driehoeksverhouding: maatschappij — gezin — school.

De *aard* der samenleving is zodanig gewijzigd en deze wijziging zet zich nog steeds voort, dat de maatschappelijke raakvlakken van de individuele mens, materieel en geestelijk, veelvuldiger zijn in vergelijking met vroeger tijd. Hierdoor is zijn kwetsbaarheid belangrijk vergroot, te meer omdat het gezin minder beschermd en beschermend milieu is geworden. Deze

hoofdzakelijk structurele veranderingen zijn van blijvende aard, zodat de discongruentie tussen de behoefte aan opvoeding en de geschiktheid van het gezin daartoe bestendig is, zo niet nog wordt vergroot.

De *eisen*, die de samenleving aan de individuele mens stelt, zijn en worden zwaarder ten aanzien van de totaliteit aan vaardigheden waarover hij dient te beschikken, het gehele gebied der vermogens omvattende.

Uit een nadere analyse van de situatie van maatschappij en gezin rijst dan de vraag of de school als belangrijk deel van het totale opvoedingapparaat aan de eisen voldoet en in betrekking tot dit onderwerp of zij aan de eisen voldoet in zoverre zij de gehele jeugd omvat, met andere woorden of zij overeenkomstig haar taak en doelstelling het noodzakelijke minimum presteert, zonder hetwelk zelfhandhaving en zelfontplooiing niet mogelijk kunnen worden geacht.

De maatschappij zelve beantwoordt deze vraag met een duidelijk: neen. Vandaar de roep om verbetering van het bestaande onderwijs enerzijds en uitbreiding van de duur en derhalve nieuwe onderwijsvormen anderzijds, welke laatste door initiatieven van geestelijke zijde, vanuit het bedrijfsleven en de maatschappelijke organisaties tot stand beginnen te komen.

Bij de oplossing van dit vraagstuk is in eerste instantie het minst bedeelde en meest bedreigde deel onzer jeugd gebaat, de meisjes wellicht nog meer dan de jongens. Ook als het huidige verplichte onderwijs op het gewenste peil is gebracht zal verlenging van de leerplicht en maatschappelijk en opvoedkundig waarschijnlijk wenselijk zo niet noodzakelijk zijn.

De invloed, die een dergelijke maatregel op de arbeidsmarkt uitoefent, ook gezien in het kader van de te verwachten belangrijk kortere arbeidsweek, zij hier als bijkomstige factor van wenselijkheid slechts aangestipt.

Overigens zijn er ongetwijfeld ook nadelen verbonden aan verlenging der leerplicht. De individuele vrijheid wordt wederom in belangrijke mate en op gevoelige wijze ingekrompen, terwijl zeker bij een full-time leerplicht t/m 16 jaar en een part-time t/m 18 jaar in sociaal opzicht een zware last wordt gelegd op de gezinnen, waaruit de meest bedreigde jeugd voortkomt.

De maatschappelijke noodzaak tot algemene verlenging der leerplicht, op welke wijze dan ook, behoort daarom duidelijk aantoonbaar te zijn.

III. *Uit onderwijsorganisatorisch oogpunt* vloeien uit de uitbouw van het part-time onderwijs — bijzonder met betrekking tot de „Levensscholen”, de „Pater Fortisscholen” en de „Mater Amabilisscholen” — geen bijzondere moeilijkheden voort, althans zolang de achtjarige leerplicht wordt gehandhaafd. Het

omvat immers een groep jeugdigen, die tot heden na de lagere school praktisch van alle onderwijs verstoken bleven.

Ook de programmatische problemen zijn van weinig gecompliceerde aard, aangenomen dat het begrip algemene vorming „in nieuwe stijl” burgerrecht verkregen heeft.

Ernstige moeilijkheden zullen te overwinnen zijn bij verlenging van de leerplicht voor het full-time onderwijs.

Het lager onderwijs staat dan voor de vraag of de V.G.L.O.-school een uitbouw tot vierjarige school verdragen kan en zal bijzonder t.a.v. haar programma op niet te onderschatten moeilijkheden stuiten, terwijl, hoe deze oplossing ook uitvalt, een duidelijke repercutie merkbaar zal zijn op het part-time onderwijs bovenbedoeld, dat immers ten dele dezelfde groep van leerlingen omvat.

Het nijverheidsonderwijs staat voor de vraag van uitbouw naar beneden of naar beide zijden. Het zal vermoedelijk opteren voor de laatste mogelijkheid, bijzonder ook omdat juist in deze kringen het begrip algemene vorming — nieuwe stijl — algemeen ingang heeft gevonden. De strijd rondom de voorbereidende klasse aan de ambachtschool heeft de problematiek, die met een uitbreiding naar beneden gemoeid is, voldoende duidelijk belicht, zodat het overbodig lijkt daarop thans nader in te gaan.

De uitbreiding naar boven zal vermoedelijk belangrijke repercuties hebben organisatorisch zowel als programmatisch op het bestaande part-time onderwijs in deze sector bijzonder op de bedrijfsscholen en de leerlingstelsels.

Terloops zij opgemerkt, dat het wettelijk geregelde part-time nijverheidsonderwijs buiten deze beide laatstgenoemde vormen in het cursusjaar '53/'54 123.799 leerlingen telde, waarvan 34.784 van 12 tot 16 jaar en 33.498 van 16 tot 18 jaar.

Het part-time land- en tuinbouwonderwijs telde 54.471 leerlingen, waarvan 32.683 van 12 tot 18 jaar.

Dit laatste onderwijs zal overigens bij handhaving van de huidige toelatingsleeftijd geen bijzondere moeilijkheden ondervinden op organisatorisch of programmatisch gebied, als de full-time leerplicht wordt verlengd.

IV. *Uitbreiding van de leerplicht* zowel voor het full-time onderwijs als voor het part-time onderwijs is vooralsnog niet te realiseren. Noch de onderwijsorganisatorische, noch de maatschappelijke propaedeuse in de vorm van algemeen erkende noodzaak en voldoende particulier initiatief is hiervoor aanwezig.

De primaire taak der Overheid bestaat derhalve in de verbetering van het bestaande wettelijk geregelde onderwijs, organisatorisch en kwalitatief, alsmede stimulering van groeiend part-time onderwijs. Het meer verwijderde beleidsdoel zij gericht op de concrete mogelijkheid van verlenging der leerplicht: full-time en part-time.

Hoe

verhoudt zich de algemene vorming tot de beroepsvorming ?

Op 4 Januari 1955 heeft de Partij te 's Hertogenbosch een studiecongres georganiseerd, gewijd aan de onderwijsvoorziening voor de Nederlandse jeugd tussen 12 en 16 jaar (met uitzondering van U.L.O. en V.H.M.O.). De redactie publiceert hieronder de tekst van de algemene inleiding, door Dr H. P. J. M. van Waesberghe S.J. bij deze gelegenheid gehouden.

Onderwerp van dit Congres zijn de scholen, waarin de 12-16-jarigen een soort onderwijs genieten, dat geheel is ingesteld op het toekomstig beroep, teweten : huishoudonderwijs, land- en tuinbouwonderwijs, handelsonderwijs en technisch onderwijs.

Deze beroepsvormende scholen onderscheiden zich in doelstelling en structuur van de algemeen vormende scholen als het L.O., V.G.L.O., U.L.O., V.H.O. en M.O., dat — naar wij vurig hopen — binnenkort verrijkt zal worden met een nieuw schooltype, nl. de algemeen vormende M.S. : de A.M.S.

Deze indeling der schooltypen, volgens de scheidingslijn : algemeen vormend of beroepsvormend is sedert lang het voorwerp van een zeer ernstige en zeer stellige critiek. *Aan beide zijden* van deze scheidingslijn heerst grote ontevredenheid juist over deze scheidingslijn. In de kringen van het algemeen vormend onderwijs betreurt men de kloof tussen school en leven en zoekt men een nauwere aansluiting tussen de school en de huidige maatschappij. Ik vermeld deze critiek en laat haar verder rusten, om onze aandacht geheel te concentreren op de tegenovergestelde critiek, die steeds sterker opkomt in de kringen van het beroepsvormende onderwijs ; zij verzetten zich scherp tegen de kunstmatige beperking van de hun toegedachte doelstelling en zij eisen positief meer algemene vorming ook in het beroepsonderwijs, omdat zij een onverbreekelijke samenhang zien tussen het algemeen-menselijke en het specifiek-beroepsmatige. Zij wensen een opleiding waarin meer het verband tot zijn recht komt, dat

heerst tussen de vakman en de mens, tussen vakvorming en mensvorming.

Het onlangs verschenen rapport over het nijverheidsonderwijs in Noord-Brabant raakt deze problematiek aan in de alinea, waarmede dit rapport wordt besloten. Men leest daar :

„Alhoewel in dit rapport noodzakelijkerwijs sterk de nadruk kwam te liggen op de technische qualificering van de Brabantse jeugd, wenst de Commissie geenszins de indruk te vestigen, dat het nijverheidsonderwijs slechts afgestemd dient te zijn op de ontwikkeling der technische handvaardigheden. (Het productieproces wordt immers) *minstens evenzeer* bepaald door de geestelijke instelling van de arbeidende mens.” Deze woorden „minstens evenzeer”, vormen een wonderlijke mengeling van vaagheid en pertinentie. Vaagheid is aangebracht door het woordje „minstens”, dat ons in het onzekere laat omtrent de juiste verhouding tussen mens en vakman.

Pertinent en positie-kiezend daarentegen is het woordje „evenzeer”. De commissie stelt hierdoor dat het technisch onderwijs, indien het zich beperkt tot onderwijs in techniek, *minstens voor de helft* faalt.

Volgens deze uitspraak van de Commissie moet dit onderwijs *minstens evenzeer*, d.i. mathematisch gesproken, *minstens voor 50% algemeen-vormend* zijn. De vraag omtrent de juiste relatie tussen algemene vorming en beroepsvorming is door deze uitspraak, die met nog vele andere uitspraken te vermeerderen en te ondersteunen zou zijn, ten duidelijkste aan de orde gesteld.

Deze vraag leeft in de bedrijven en in de vakbeweging en in de gezinnen ; zij leeft bij de zielzorgers en bij de overheid, in het onderwijs en in de maatschappij. Het is een eigentijdse vraag, die het gehele Nederlandse volk raakt.

I. Wat is algemene vorming?

De grootste moeilijkheid, bij het oplossen van de vraag naar de onderlinge verhouding tussen algemene vorming en beroepsvorming is gelegen in de *mistige vaagheid*, waar mede het begrip der algemene vorming omgeven is. Wat hebben wij hier nu precies onder te verstaan? Waar hangt het van af of iemand algemeen gevormd is of niet? Wat is *de inhoud* van die algemene vorming? Algemene vorming is geen aparte grootheid en kan daarom niet apart en los van het leven worden benaderd. De algemene vorming loopt vooruit op het leven, waartoe de school voorbereidt. Zij hangt van dit leven af en moet beoordeeld worden vanuit het leven dat deze meisjes en deze jongens tegemoet gaan. Dezelfde verhouding, die heerst tussen leven en beroep in de maatschappij, moet ook aanwezig zijn tussen de algemene vorming en de beroepsvorming op school.

Wie als basis en uitgangspunt aanvaardt dat de school een vooruitgeworpen schaduw is van het daarop volgende leven,

vindt hierin geen houvast tot nadere bepaling van de algemene vorming.

Want zoals de vakscholing de vooruit geworpen schaduw is van het beroep, op dezelfde wijze is de algemene vorming de vooruitgeworpen schaduw van de andere levensfactoren in de situatie der volwassenen. De aanpak van het vraagstuk der verhouding tussen algemene en beroepsvorming wordt hierdoor mogelijk gemaakt, want de algemene vorming verhoudt zich tot de beroepsvorming op school, zoals het leven zich verhoudt tot het beroep.

De jeugdige leeftijd en daarmee de school, staat als fase der onvolwassenheid tot de wereld der volwassenen als een knop ten opzichte van een bloem. Als het leven niet alleen beroep is — en verder niets — dan mag ook de school niet alleen beroepsvorming geven en verder niets. School en leven hebben een en hetzelfde grondplan, maar in een knop is alles gereduceerd, verkort en ineengedrongen. Daardoor wordt het uiterst lastig om in knoptoestand onderlinge verhouding der onderdelen vast te stellen. Het is ongetwijfeld veel praktischer om de knop te laten uitgroeien en het grondplan te bestuderen aan de volwassen verhoudingen. Vandaar, dat ik u voorstel om de verhouding tussen *leven* en *beroep* na te gaan, om van daaruit na te gaan hoe algemene vorming en beroepsvorming moeten samengaan op school, want „coming events cast their shadow before.”

Het meisje en de jongen tussen 12 en 16 jaar zijn noch klaar voor het leven, noch gereed voor het beroep. Beiden, zowel beroep als leven moeten verkleind worden en gereduceerd, zodanig dat zij in het bereik komen van hun onvolwassen krachten. De vakvorming is het tot onvolgroeide proporties gereduceerd beroep en de algemene vorming is anticipatie van de volwassen levenssituatie. In beiden is de toekomst reeds begonnen. Deze gedachtengang levert ons echter nog slechts een zeer algemeen beginsel. Met name zou ik hier nog *drie bijzondere factoren* willen aanwijzen, die de inhoud der algemene vorming nader concretiseren in haar eigentijdse vorm.

1. De huidige maatschappij vertoont een zeer vergaande differentiatie in de levens, zoals deze levens worden geleid in de verschillende beroepen. Een agrarier leidt een heel ander leven dan een industriearbeider; een ongeschoolde arbeider heeft andere levensbehoefte dan een geschoolde. Het levensgevoel in de administratieve beroepen met hun witte boordjes verschilt sterk van het levensgevoel in winkel en handel, ondanks het zelfde witte boordje. En de grootste aller differentiaties is de differentiatie die het leven zelf voortbrengt, nl. het *sexever*schil.

De algemene vorming, die voorvorming op het latere leven is, valt hierdoor uiteen in een veelvoud, dat onderling even verschillend moet zijn als het latere leven, waarop het voorbereidt.

Het mag niemand verwonderen, dat een zo veelzinnig begrip

als algemene vorming een vaag begrip is geworden, wanneer het van al deze interne differentiaties is ontdaan. Noodzakelijk blijft dan slechts een residu over, dat ons doet denken aan een geplukte kip, of aan een sexeloze robot.

De leiding van dit congres heeft daarom althans de grootste dezer differentiaties gehonoreerd door een aparte bespreking over algemene vorming en beroepsvorming bij jongens en meisjes op te dragen aan de insiders in dit onderwijs die Mej. Willems en Dr Bremmers zijn.

2. Ten tweede, wanneer de verschillende scholen, die het onderwerp uitmaken van dit Congres, een vorming willen geven, die aansluit op de toekomstige levenssituatie, dan mogen zij daarbij niet uitsluitend steunen op het verleden en het heden, maar moeten zij evenzeer rekening houden met de toekomst.

Ofschoon nu de huidige verhouding tussen beroep en leven reeds sterk verschilt van vroeger, is er niets, dat er op wijst, dat deze ontwikkeling haar beslag heeft gekregen. Deze evolutie staat integendeel nog slechts aan haar begin. Nederland staat aan de aanvang van een industriële ontplooiing en de industrie staat aan het begin van een steeds verder voortschrijdende automatisering. De landbouw en zelfs de administratie worden gemechaniseerd. Natuurlijk moet de *beroepsvorming* met deze tendenzen rekening houden, maar de *algemene vorming niet minder* en deze noodzakelijke anticipatie op de toekomst, brengt een vaag en onzeker element in ons beeld van deze scholen. Nu reeds is het zeker, dat door de automatisering de werkweek zal worden verkort; wanneer de jongens, die nu op school verblijven, in de kracht van hun jaren gekomen zullen zijn, zal de werkweek wellicht niet meer dan 30 uur bedragen en voor het gebruik van de vrije tijd, die dan vrijkomt, moeten zij *nu* - mede door de schoolbekwaam worden gemaakt. Dr Bremmers zal deze namiddag pleiten voor een verplicht dagonderwijs tot en met 16 jaar, en een verplicht part-time-onderwijs tot en met 18 jaar. De taak van de algemene vorming wordt vanzelfsprekend in het toekomstig onderwijs groter en ruimer.

3. Behalve de sterke levens- en beroepsdifferentiatie en behalve de toekomst, die reeds nu op deze scholen dient te beginnen, is er nog een derde wortel van verscheidenheid binnen het raam der algemene vorming, nl. de levensbeschouwelijke. Geen enkele eerlijke poging tot nadere bepaling van de inhoud der algemene vorming, kan deze wortel over het hoofd zien. Wij vinden haar terug bij de voortreffelijke begripsbepaling, die Kohnstamm heeft gegeven in zijn brochure „Algemeen vormend onderwijs voor de gehele Nederlandse jeugd”, in 1951 uitgegeven door de Partij van de Arbeid. In dit werkje preciseert de

bekwame en betreurde hoogleraar de algemene vorming als „De ontwikkeling van hart, hoofd en hand”

Hij somt 3 voorwaarden op, die hierin betrokken zijn en vervolgt dan :

„Alleen onderwijs, dat aan deze voorwaarden voldoet, kan de totaliteit van de leerling tot ontwikkeling brengen en dus algemeen vormend genoemd worden” (blz. 5).

De totaliteit van de leerling, omsluit zijn levensbeschouwing. De vraag naar de zin van het leven treedt in de vraag naar de plaats van het beroep in het leven. Als iemand zich op aarde weet om — mede door zijn beroep — God te dienen en daardoor hier en hiernamaals gelukkig te zijn, dan heeft hij een grondslag ontdekt voor de samenhang van hart, hoofd en hand. Over deze samenhang kan de Partij van de Arbeid zich volgens haar opzet niet, en zal een A.R. zich anders uitspreken.

Dit is de reden, waarom een *Katholiek* onderwijscongres nodig is over de verhouding van algemene en beroepsvorming, onder auspiciën van een Katholieke Partij. Deze scholen met name hebben een hoogst belangrijke taak inzake de beroepskerstening ; wij moeten een katholiek program van algemene vorming schetsen, dat op het beroepsleven van een Katholiek in zijn volle, totale werkelijkheid is afgestemd. Achtereenvolgens zullen wij daartoe — met de noodzakelijke beperking tot het wezenlijke — de verhouding tussen beroep en leven tekenen door het beroep te plaatsen tussen de Kerk, het gezin ; wij zullen het beroep confronteren met de persoonlijkheid, met de vrije tijd, met de vak- en standsorganisaties en met de politiek. Want het beeld, dat hieruit ontstaat, is maatgevend en beslissend voor de verhouding tussen algemene en beroepsvorming op school.

II. *Leven en beroep*

Wanneer wij nu — heel kort — de plaats gaan bepalen van het beroep in het mensenleven, dan is de verhouding *beroep en Kerk* het eerste koppel dat onze aandacht vraagt. Het meest wezenlijke van deze relatie is reeds aangeraakt, nl. de functie van het beroep in de heiliging van mens en mensheid. Door de Kerk wordt de mens en zijn beroep opgenomen in een heilsgemeenschap, die tot het eeuwig geluk voert. En ook deze toekomst is reeds begonnen in het gelukkige besef omtrent de uiteindelijke zin van de beroepsarbeid.

In de Katholieke levensconceptie gaat deze heilstrekking samen met autonomie (eigenwettelijkheid) van het beroep. Wanneer populair wordt gevraagd, wat de Kerk te maken heeft met het bakken van brood, dan is het antwoord, dat de Kerk geen enkele informatie heeft te verstrekken omtrent de duur, waarop het deeg in de oven moet rijzen. Hier weet de bakkersschool alles en de Kerk niets van. Van beroepsheiliging echter weet de vaktechniek niets en de kerk alles.

Het volgende gegeven, dat wij — eveneens vluchtig — aan ons geestesoog laten voorbijgaan is de verhouding *beroep en gezin*. Wat ons hier vooral treft, is de uiteen geworpenheid. Werkplaats en gezin zijn ruimtelijk gescheiden, meestal door een grote afstand; in vele gevallen moet gereisd worden tussen beiden. Daardoor leidt de man een dubbel leven en de kinderen weten niet meer wat vader doet, ofschoon het beroep zijn leven stempelt en bepalend is voor woonmilieu, woonplaats en woonwijk van het gezin.

De band tussen beroep en gezin is hoofdzakelijk of uitsluitend van economische aard. Dit is veel te mager. Menselijk en christelijk gezien, betekent dit een grote verarming en meestal een verminking. Want de arbeider heeft maar een leven en hij moet het met dit ene leven doen, zowel in het beroep als in het gezin. Zoals de beroepssituatie geen of geen voldoende weerklink vindt in het gezin, zo wordt ook zijn gezinssituatie veelal geïgnoreerd in het bedrijf, ofschoon de situatie thuis sterk bepalend is voor het tempo, de aard en de kwaliteit van zijn werk. Het gezin is bovendien maatgevend in de beroepskeuze. Volgens het onderzoek van F. v. Heek over „Stijging en daling op de maatschappelijke ladder” is de verticale sociale mobiliteit bij de ongeschoolde arbeiders zeer gering. De kinderen verrichten doorgaans dezelfde arbeid als hun ouders. De beroepskeuze wordt in deze gezinnen beheerst door de vraag, hoe men zo gauw mogelijk zoveel mogelijk kan verdienen. Van enig vooruitziend beleid is geen sprake. Hier dreigt een vicieuze cirkel, die alleen van buiten af kan worden doorbroken. (N.J.G. rapport over Jeugd en Arbeid, blz. 4).

Als wij vervolgens onze aandacht richten op *beroep en persoon*, dan staan wij voor het feit, dat een persoon tot een persoonlijkheid uitgroeit naar de mate waarin hij zich dienend toewijdt aan een taak. Voor een vrouw is dit het moederschap of een „roeping”. Voor een man is het zijn arbeid. Om zijn persoon in zijn werk te kunnen leggen, moeten 3 voorwaarden vervuld zijn :

1. Vooreerst moet het werk aangepast zijn aan zijn capaciteit. De mannelijke persoonlijkheid wordt ontwricht zowel door onder zijn capaciteit als ook door boven deze capaciteit te moeten werken.

2. ten tweede, moet de *aard* van de te verrichten arbeid zodanig zijn, dat zijn persoon er in gelegd kan worden. Dit is met name door Kuylaars bestudeerd en ik kan hier slechts in het voorbijgaan herinneren aan het begrip van de „geestelijk-gedraineerde arbeid” dat hij heeft gelanceerd.

3. moeten de onderlinge verhoudingen in beroep en bedrijf *gepersonaliseerd* zijn. Volgens M. Fogarty is na de „age of management and planning” nu „the age of human relations” aangebroken; menselijke verhoudingen die vereist worden tussen de arbeider *en* zijn baas en tussen de arbeiders onderling. Voor een

Christen is dit niets anders dan de vervulling van het gebod der naastenliefde, een gebod dat niet lang halt mag houden voor de verhoudingen in beroep en bedrijf. Hoeveel hier aan ontbreekt, is onlangs gebleken bij de huldiging van een arbeider, die 25 jaar in dezelfde fabriek had gewerkt en aan wie gevraagd werd of hij niet een bepaalde wens had. Een wens had hij inderdaad en hij vroeg of hij vandaag eens de hele fabriek zou mogen zien.

Vervolgens komt de verhouding tussen *beroep en vrijetijd* aan de orde. Bij zeer velen is deze verhouding grondig verstoord of zelfs finaal onderste boven gekeerd. Dit laatste is nl. het geval bij diegenen, die hun arbeid als een noodzakelijk kwaad zijn gaan beschouwen en het zwaartepunt van hun leven hebben verlegd naar de vrije tijd, als de enige gelegenheid om zichzelf te zijn. Voor een christen echter is een taak, die men dient en niet naar believen kan opnemen of laten rusten, een levensbehoefte, een weldaad en een grondvoorwaarde voor persoonlijke ontplooiing.

Het vraagstuk der vrijetijdsbesteding kan hier verder slechts aanstippend vermeld worden. Vele jonge arbeiders vallen klakkeloos ten prooi aan de vermaaksindustrie. Over de passieve ontspanning bij film, radio, televisie en sportkijken schrijft het N.J.G.-rapport over „Jeugd en Arbeid” terecht. (blz. 11) :

„De ruimtelijke verschuiving naar bioscoop en voetbalveld in de functie van toeschouwer en daarmee „randfiguren” betekent geen wezenlijke verandering. Als middel tot persoonlijkheidsvorming schieten zij te kort.”

Voorzover echter de *actieve* sportbeoefening nog spel is, is zij van onschatbare waarde voor deze maatschappij, die zo arm is geworden aan ludieke geest, terwijl toch spelen een vitale levensfunctie is volgens het diepzinnige woord van Cyriel Verschaeve :

„Het spel staat aan de wortel van het leven”.

Voor zover echter de *actieve* sportbeoefening geen spel meer is, maar een aangelegenheid van gewichtigheid en prestatie, is er toch nog iets goeds van te zeggen. Het kantoor en het moderne productieproces bieden nl. veelal geen gelegenheid meer om de volle lichaamskracht in te zetten. Vandaar de stoeipartijen en baldadigheden in en buiten het bedrijf. Een partijtje voetbal is dan altijd nog verkieslijk boven deze ongeremde ontlading van opgekropte lichaamsenergie.

Ook over de grote betekenis van de *Stands- en vakorganisaties*, die het beroep in een groot, sociaal levensverband opnemen, moet ik kort zijn. Voor de Katholieke arbeiders is de K.A.B. de aangewezen beweging, waartoe 40% van het totaal is toegetreden. De resterende 60% zouden nog moeten volgen ter versterking van hun fierheid en van hun geestelijke weerbaarheid.

Een enkel woord tenslotte nog over *beroep en politiek*, omdat

het staatkundig beleid een verstrekkende invloed heeft op de beroepssituatie. Deze samenhang dienen alle betrokkenen te kennen. Politieke belangstelling is daarom onontbeerlijk voor een volwaardig menselijk bestaan en Kardinaal Suhard heeft in zijn vastenbrief van 1947 over „Essor ou déclin de l'Eglise”, de afzijdigheid der christenen, die zich verheven achten boven zulk een deelname aan de opbouw van de „cité terrestre” gebrandmerkt als „moreel integralisme.”

Deze belangstelling kan niet meer beperkt blijven tot de binnenlandse politiek, omdat geen enkel land der wereld deze nog kan voeren, zonder nauwe betrekking met het buitenland. Daarom dient ieder de samenhang van het binnenlands beleid met de buitenlandse politiek te verstaan, om zijn beroep in het werkelijk leven te kunnen plaatsen.

III. Algemene vorming in het beroepsonderwijs

De plaats van het beroep in het leven is hier geschetst en, althans enigszins, gedetailleerd ten opzichte van Kerk, gezin, persoon, vrije tijd, sociale beweging en politieke organisatie.

Deze schets nu, bevat een Katholiek program voor algemene vorming op de scholen van het beroepsonderwijs.

Volgens Kohnstamm is algemene vorming: ontwikkeling van de samenhang tussen hart, hoofd en hand. Maar deze uitspraak moet vooral niet individualistisch begrepen worden. Hart, hoofd en hand hangen in de mens slechts samen, wanneer deze mens zelf zijn samenhang met zijn milieu in zijn persoonlijk leven verwerkelijkt en beleeft. Deze integratie van de persoon in zijn milieu komt blijkens het hier betoogde voor de jongens en meisjes van de onderwerpelijke scholen neer op hun verbondenheid met Kerk en gezin, op hun actieve deelname aan sociale en politieke organisaties, op de overgave van hun persoon aan het werk en op de besteding van hun vrije tijd. Wie er in slaagt, om deze samenhangen in zijn leven te verwerkelijken, is een gave persoonlijkheid.

Het is de opgave van het algemeen vormend onderwijs der beroepsscholen om de jongen en het meisje voor te bereiden op deze integratie. De beide volgende sprekers zullen dit nader specificeren. Rest nu enige algemeen geldende aspecten van dit algemeen vormingsprogram aan te geven.

Het belangrijkste, dat hierover gezegd moet worden, is — zover ik zie — *de centrering van het gehele schoolprogram*. Het lesrooster, de inrichting van het schoolgebouw, de leerlingvereniging en schoolexcursies moeten samen komen in één mensbeeld. Niet een of meer vakken moeten het centrum vormen van het schoolonderwijs, maar het centrale gegeven moet zijn de *vakman*. Het onderwijs moet zijn de vooruitgeworpen schaduw van

een persoon van vlees en bloed, de vakman in zijn beroepssituatie. Alles wat er op school gebeurt, moeten kleine trekken zijn, die samen één gezicht uittekenen : het gezicht van de zorgende moeder en van de arbeidende, administrerende, handeldrijvende en landbouwende mens.

Vandaar dat de *godsdienstige vorming* een situatie vorming zal moeten zijn, die aanhaakt aan gezinskerstening en aan arbeids- en beroepskerstening. Vandaar dat *zijn opvoeding* een situatie-opvoeding moet zijn, die openstaat voor gezag en christelijke zelfhandhaving, voor dienstbaarheid en fierheid, voor kameraadschappelijke aaneensluiting en samenwerking tot de opbouw van het gezin, het bedrijf en het algemene welzijn.

Zijn sociale en politieke vorming moet uitgaan van situatie-socialiteit en situatiepolitiek. Wie dit niet harmonisch vindt, moge bedenken, dat klassieke harmonie het ideaal was van één bepaalde tijd en niet zonder meer van alle tijden.

Zijn culturele vorming zal bestaan in een keuze van die muziek en van die kunst, waarvoor hij toegankelijk is, met de voorkeur van een blaasharmonie boven een strijkorkest, beeldhouwkunst boven litteratuur. Zijn cultuur bestaat met name ook in het leren lezen van kranten en niet alleen van de voetbal verslagen dezer kranten. Zolang niet 1 x per week een les wordt gegeven, waarin de jongens in de klas een krant voor zich hebben en de inhoud gezamenlijk besproken wordt, is er voor de algemene vorming op school een kans gemist.

Culturele vorming is ook het leren bespreken en uitdrukken van zijn gedachten. Alleen zij, die dit nooit geprobeerd hebben, kunnen zeggen dat dit onmogelijk is. Zij, die het wel geprobeerd hebben, verzekeren ons, dat het wel gaat. Algemene vorming is spreekvorming voor het forum van de klas en dit mag op geen dezer scholen ontbreken.

De algemeen-vormende vakken als geschiedenis en aardrijkskunde, elementaire maatschappijleer moeten op deze scholen heel anders gegeven worden dan in middelbaar en voorbereidend-hoger onderwijs. Ook daar is al verkeerd om uit te gaan van het z.g. „objectieve vak” door na x-voudige verdunning hiervan een aftreksel te verstrekken. Voor de scholen, waaraan dit congres gewijd is, gelde dit als een afschrikwekkend voorbeeld (hetgeen het inderdaad ook is). Er kan en moet op deze scholen situatie-aardrijkskunde en situatie-geschiedenis, situatie-economie en situatie-maatschappijleer gegeven worden, die alleen uitgaan van de beroepssituatie en aan deze menselijke situatie aanknopen al datgene, wat uit de genoemde vakken verhelderend werkt voor een beter situatiebesef. De leraar stel ik mij voor als iemand, die de *sociale en politieke* implicaties heeft beseft van een kantoorman, een arbeider, een landbouwer en een handelman. Ik stel mij voor dat hij aan de genoemde traditionele vakken, aardrijks-

kunde, geschiedenis, enz. ontleent, wat doorwerkt in dit leven, dat hij zich voor ogen heeft gesteld en al het andere als ballast wegwerpt.

Tot de algemene vorming, door deze scholen te geven, ware ook te rekenen een inleiding in de *stands en vakbeweging*, waarbij eveneens van de huidige stand van zaken wordt uitgegaan. Hun oorsprong, ontwikkeling en werkwijze moet worden toegelicht, uitgaande van het heden

De algemene vorming *tot vrije tijdsbesteding* omvat zowel een goede ontwikkeling de handvaardigheid als het stimuleren van allerlei liefhebberijen van aquaria, via kanarie- en duiventeelt, tot handvaardigheid in metaal- en houtbewerking. Wij moeten er rekening mee houden, dat er meer knutselkelder is opgenomen. Eigen onderhoud van het huis tot en met eigen huizenbouw zijn in andere landen (Canada b.v.) in het gewone maatschappelijk leven opgenomen. Het is niet duidelijk, waarom dit hier onmogelijk zou zijn, als verbodsbepalingen, waarmee ons land zo rijk gezegend is, worden ingetrokken.

De affectieve vorming, tenslotte, die ook deel uitmaakt van de algemene vorming, zal zijn beste kansen krijgen in de omgang met een leraar, die een goed mens is, tegen wie de jongens op kunnen zien. Zij bestaat ook in het hart leren hebben voor het gereedschap, het ambacht en het beroep, en daartoe is gepersonaliseerde omgang met allen, die deel uitmaken van de school, onmisbare voorwaarde.

Ik heb slechts enkele suggesties gedaan, die door de insider van dit onderwijs nader bekeken moeten worden. Iedere insider van welk onderwijs dan ook weet echter, dat van dit alles niets terecht zal komen, zolang er geen *degelijke katholieke opleiding is van leerkrachten voor deze scholen*.

Voor de jongensscholen ontbreken zij geheel, behalve bij het landbouwonderwijs. Een katholieke opleiding voor de leraressen der meisjesscholen bestaat onvoldoende. De voornaamste conclusie, die ik u zou willen voorleggen is, dat een brede en degelijke katholieke opleiding van leerkrachten dezer scholen dringend nodig is.

Regering, Volk, Parlement I

DOOR PROF. MR F. J. F. M. DUYNSTEE

Het afscheidscollege van prof. mr C. W. de Vries¹⁾ handelt over de verhouding van het Nederlandse kabinet enerzijds tot ons volk, anderzijds tot het parlement (en met name tot de Tweede Kamer). Onze hooggeachte oud-vakcollega van Rotterdam neemt de visie, in 1913 door Cort van der Linden verkondigd, geheel voor zijn rekening en hij verdedigt haar in een tamelijk absolute vorm voor de huidige situatie.

Van der Linden vormde in 1913 een extra-parlementair kabinet. De linker groeperingen hadden in de Tweede Kamer de meerderheid, doch door de weigering van de S.D.A.P. om mede de basis te vormen van een links kabinet was een parlementair kabinet in enge zin onmogelijk. Het kabinet van van der Linden bestond uit linkse niet-parlementaire figuren. Het was gericht op bevrediging van de voornaamste eisen van de linker zijde en van de eisen van de rechterzijde ten aanzien van het lager onderwijs. Cort van der Linden poneerde de stelling, dat hij aldus — „over de hoofden van de kamerleden heen” — voldeed aan „de volkswil”. Vandaar dat zijn kabinet genoemd wordt het ministerie van de volkswil. De staatsrechtelijke literatuur heeft vrij algemeen deze manier van voorstellen afgekeurd. Constitutioneel bestaat er geen volkswil buiten het parlement; het parlement zelf wordt geacht de enige constitutionele vertolker van de volkswil te zijn.

Zoals mr P. J. Oud in zijn commentaar zegt: „Te willen regeren overeenkomstig de wil van het volk betekent te willen regeren overeenkomstig de inzichten der meerderheid van het Parlement”.

¹⁾ Cort van der Linden, De Visie van een groot Staatsman, afscheidscollege van 16 October 1952, Rotterdam; uitgegeven bij Martinus Nijhoff.

²⁾ Het Constitutioneel Recht, pag. 245.

De leer van Cort van der Linden, zoals nu overgenomen en uitgebreid door prof. C. W. de Vries, kan aldus worden samengevat:

1. De politiek moet zich richten naar de rechtsovertuiging van het volk. Zij moet de duurzame stromingen in de volksovertuiging bevredigen.

2. Al is het kiesrecht een „poging tot realisatie van het massale politieke rechtsbewustzijn” (zoals de M.v.T. op het ontwerpgrondwetsherziening 1917 zeide) en al zijn partijen en parlement organen dier rechtsovertuiging, deze rechtsovertuiging komt langs deze wegen slechts zeer onvolmaakt tot uitdrukking. Partijen en parlement hebben niet het monopolie van vertegenwoordiging der rechtsovertuiging van het volk.

3. Vandaar dat een zuiver parlementair kabinet, parlementair door de wijze van formatie en door de constante betrekkingen tussen ministers en kamermeerderheid, een zeer eenzijdige weergave zou zijn van de rechtsovertuiging. In zulk kabinet immers zou slechts weerspiegeld zijn de zeer onvolmaakte uitdrukking van de rechtsovertuiging in partijen en in parlement.

Noodzaak tot een extra-parlementair kabinet is „a blessing in disguise”. Een extra-parlementair kabinet vertegenwoordigt zelf op eigen wijze de rechtsovertuiging van het volk, al zal het moeten heengaan, als het stoot op uitgesproken wantrouwen bij de kamermeerderheid. Zulk kabinet zal rechtstreeks steun moeten vinden in de natie, over de hoofden van de parlementaire partijen heen. De heer de Vries ziet dit karakter ook doordringen in de na-oorlogse kabinetten, ook in zoverre zij langs zuiver parlementaire weg werden gevormd. „Het politieke partijwezen is een onvoldoende basis voor een democratische regering. Menende zich bij gelegenheid van de kabinetsformatie enorm te kunnen verheffen, hebben de politieke leiders geabdiceerd”. Van de verkiezingsuitslag gaat geen binding uit. Er is nog slechts één binding voor het kabinet: die aan de rechtsovertuiging van het volk rechtstreeks. Hoe nu die rechtsovertuiging (anders dan door verkiezingen) moet worden vastgesteld, is nog niet opgelost. Maar toch beweegt zich de politieke ontwikkeling te onzent „van de leiding der politieke partijen af naar de leiding van de publieke opinie toe”. Vandaar dat volgens de heer de Vries de kabinetten, zelfs als zij langs de zuiver parlementaire procedure gevormd werden, de inmenging der fractieleiders bij de formatie gaan beschouwen als een „vitium originis”. Een sterke zelfstandigheid van het parlement tegenover het kabinet acht hij onreëel en hij signaleert, hoe steeds meer de kamerleden in de bestuursfeer betrokken raken.

* * *

Deze uiteenzettingen stellen heel wat problemen aan de orde. Daar is allereerst het begrip „rechtsovertuiging”. Vragen van de aard van recht en gezag rijzen hier op. Wij zullen hierover

enkele aantekeningen maken, ten einde allereerst te proberen te schetsen, wat o.i. wél onder het „rechtsbewustzijn” moet worden verstaan. Dit lijkt dáárom opportuun, omdat wij zodoende tevens met wat meer vaste grond onder de voeten kunnen nagaan, wat de rechtsovertuiging, zoals de heer de Vries deze stelt, precies betekent en wat in dit verband het hedendaagse begrip is van de democratie. Wij zullen zien, dat hetgeen hieromtrent door de heer de Vries wordt verdedigd, naar ons gevoelen onhoudbaar is.

Maar toch is het probleem, door hem aan de orde gesteld, van de allerhoogste actualiteit. Zijn afscheidscollege getuigt op eigen manier van de ongerustheid van de hedendaagse staatsrechtswetenschap omtrent de toekomst van de democratische constitutie, met name van de democratische constitutie, inzoverre deze haar voornaamste uitdrukking vindt in het bestaan van een gekozen volksvertegenwoordiging. Het hier opgeworpen probleem is nog niet rijp, maar het is nodig, dat men zich in zo breed mogelijke kring van het bestaan van dit probleem bewust zij. Het is ongetwijfeld een grote verdienste van prof. de Vries, dat hij het bij zijn afscheid aan de orde heeft gesteld.

Onze bespiegeling zal hare eigen wegen volgen, hoezeer ook het betoog van onze oud-vakcollega de oorzaak en aanleiding is. Ons artikel is aldus ingedeeld:

- § 1: Wat is het rechtsbewustzijn?
- § 2: Wat is de volkswil, wat de democratie?
- § 3: Vanwaar de bezorgdheid over de democratie?
- § 4: Dualisme of Monisme in onze huidige constitutie.

* * *

§ 1. Wat is het rechtsbewustzijn?

Principiëel kan rechtsbewustzijn niets anders betekenen dan „bewustzijn omtrent recht”, gevoel voor wat recht is, rijpheid en objectiviteit om het recht te vinden; principiëel heeft het rechtsbewustzijn de deugd van rechtvaardigheid tot grondslag en tot voedingsbodem. Dit sluit in, dat het recht LOGISCH anterior is aan rechtsbewustzijn, aan rechtvaardigheid.

Hetgeen een ander toekomt, zijn „suum”, moet een gegeven zijn, alvorens wij dien ander zijn „suum” kunnen geven, alvorens wij hem recht kunnen doen, alvorens wij rechtvaardigheid tegenover hem kunnen betrachten. Nu is het recht in de zin van hetgeen de ander toekomt („suum”) niet iets dat zich als zodanig aan onze zintuigelijke waarneming pleegt voor te doen; het is een morele relatie. Als wij dat recht zoeken, bepalen wij iets in de morele orde; en hoe objectief wij hierbij ook moeten zijn, hoezeer de wil hier in dienst moet staan van de vinding des rechts, de bepaling van het recht (door wederpartij, door rechter,

door wetgever) houdt in zich creatieve momenten, zekere spontaneïteit, zekere subjectiviteit temidden van de objectiviteit. Maar toch, als onze conclusie niet zou zijn, dat wij het recht hebben gevonden, doch uitsluitend hebben geproduceerd vanuit wat wij willen, dan zou hiermee zijn gezegd, dat onze houding niet getuigt van rechtsbewustzijn, noch van rechtvaardigheid.

Dit slaat natuurlijk niet op de technische uitwerking bijv. door de wetgever. Het slaat op het recht, le droit donné, in dienst waarvan die techniek is gesteld, een tegenstelling binnen de wetgeving welke o.i. van groot gewicht is, ook al levert zij practisch natuurlijk nogal wat moeilijkheden als men le droit donné van le droit construit zou moeten scheiden. Dit zij echter genoeg, om even toe te lichten, in welke zin het recht anterior moet zijn aan rechtsbewustzijn en rechtvaardigheid.

Het rechtsbewustzijn is evenals de rechtvaardigheid al van oudsher op eigenaardige manier gestructureerd. Men spreekt van ruilrechtvaardigheid, van verdelende rechtvaardigheid en van wettelijke of algemene rechtvaardigheid. Ongetwijfeld moet hier telkens achter liggen een soort recht (suum) van eigen aard, op het erkennen en toekennen waarvan dan die drie vormen van rechtvaardigheid zijn gericht.

De ruilrechtvaardigheid is — althans schijnbaar — de meest normale. De grote stukken van het private recht staan in dienst van de ruilrechtvaardigheid, de rechtvaardigheid in het gewone verkeer. Het rechtsbewustzijn pleegt hier gezond te werken. En het primaat van het privaatrecht in de juridische vorming brengt mee, dat de ruilrechtvaardigheid nogal makkelijk naar de plaats dringt van de meest typische vorm van rechtvaardigheid. Het „suum” is hier kennelijk bepaald door de zakelijke gelijkheid van prestaties, en het wordt ten behoeve der rechtszekerheid in het burgerlijk recht (afgezien dan van het personenrecht) geregeld.

Toch voelt men al aanstonds, dat zich achter deze — naar ons gevoelen: individualistische — wijze van voorstellen problemen bewegen, welke van een andere orde zijn. Vaak vooronderstelt de ruilrechtvaardigheid dat op enigerlei wijze een sociale orde is gevestigd. Hoe weten wij wat rechtvaardig loon, wat rechtvaardige prijs, is? Wat betekent hier die „zakelijke gelijkheid”? Beslist hier de hypothetische „vrije markt”? Dit is ongetwijfeld de stilzwijgend gemaakte hypothese in de opinie, dat het private recht en de ruilrechtvaardigheid de meest typische en de eerste vormen van rechtvaardigheid zijn. Maar iedereen weet, dat de „vrije markt” — voorzover dan al aanwezig — een historisch gevestigde gemeenschapsorde is; wie zal hierin nog zien enigerlei „ordre naturel”? Los van een historische gemeenschapsorde staan wij met ons begrip van ruilrechtvaardigheid voor absurde situaties: wat is de juiste prijs van — naar westerse begrippen — kostbare goederen, welke worden gekocht van inboorlingen, voor

wie deze zaken geen waarde hebben doch die om hen moverende redenen kralen zeer hoog achten? Wat is het juiste loon voor arbeid van inboorlingen ten bate der westerse economie? Deze vragen zijn in abstracto onoplosbaar, juist omdat er van enigerlei historische maatstaf van gelijkheid van prestaties vrijwel geen sprake is. Het juiste loon vooronderstelt zeker levensniveau, dat door een beschaving aan de betrokken arbeider wordt toegekend. De juiste prijs vooronderstelt evenzo zeker levensniveau, dat door die beschaving wordt toegekend aan dengeen, die zodanig goed voortbrengt of verhandelt. Zo zien wij, dat talrijke verhoudingen, gelegen *achter* het civiele rechtsverkeer (waarin de ruilrechtvaardigheid op de voorgrond treedt), bepaald worden door een orde van maatschappelijke, culturele, materiële, gelijk- en ongelijkheden. Op deze ongelijkheden is o.i. op enigerlei manier de verdelende rechtvaardigheid betrokken. Nu is het de grote ramp geweest van de individualistische gedachtenwereld, dat deze verdelingsorde verwaarloosd, miskend, verworpen is. Onder de hypothese der individuele gelijkheid en der vrije (natuurlijke) markt is deze verdelingsorde als 't ware buiten de rechtvaardigheid (d.i. de verdelende) geplaatst. Het werd een recht van de sterksten, gelegaliseerd door het private recht, door een hypothetische ruilrechtvaardigheid; de onder de verkeersrechtvaardigheid liggende orde werd aan de strijd van machtigen tegen zwakken uitgeleverd onder het motto ener hypothetische gelijkheid en vrijheid. De begrippen rechtvaardig loon en rechtvaardige prijs verdwenen naar de sfeer van moraliserende boeken; in het rechtsleven wist men er geen raad mee.

Toch is ook hier het recht anterior aan het rechtsbewustzijn (volgens het rechtsbewustzijn dier tijden was er waarschijnlijk geen vuiltje aan de lucht!).

Het is evenwel onmogelijk, dit recht der verdelingsorde in abstracto te achterhalen en a priori te willen bepalen vanuit enigerlei menselijk rechtsbesef. Twee vaste uitgangspunten kunnen hier opgemerkt worden. Ten eerste lijkt 't wezenlijk voor een rechtsverdeling dat de mensen hierin ook allen als subjecten bij betrokken zijn, dat zij allen overeenkomstig die verdelingsorde participeren in de vruchten van de beschaving en in haar welvaart. Waar dit principe wordt losgelaten, vervalt men onherroepelijk in sociaal onrecht, hetzij binnenslands, hetzij in verhouding van westerse landen tot onontwikkelde gebieden. Het tweede principe is ongetwijfeld voor onze onwillekeurig ietwat rationalistisch redenerende breinen moeilijk te benaderen. Het is dit, dat een verdeling des rechts, in de zin waarin dit in de verdelende rechtvaardigheid wordt benaderd, moet zijn naar haar wezen zekere culturele gelijkheid tussen wat wij zouden moeten noemen de rechten en de plichten van staat. Naar haar inhoud evenwel kan o.i. deze verdeling in de rechtsorde slechts „van benedenop” groeien, zij 't dan telkens onder de aanvullende

ordeningen van lagere en hogere overheden: P.B.O. en Staat. Deze functie van het „subsidiariteitsbeginsel” is o.i. wezenlijk voor alle sociale orde, allereerst dus i.c. voor dat aspect der rechtsorde, waarop de verdelende rechtvaardigheid betrokken is, althans naar ons wil voorkomen. Bezinning op elke juridische orde van verdeling confronteert ons ten slotte met het Wereldbestuur van God; Hij wijst elk mens diens historische individualiteit, diens eigen plaats in de tijd, diens eigen plaats van geboorte, diens eigen ras, diens eigen sexe, diens eigen erfelijke aanleg, diens oorspronkelijke omgeving; de menselijke gelijkheid krijgt juist hierdoor haar diepste betekenis, dat die gelijkheid zich verenigt met al deze voor ons mensen soms ontstellende ongelijkheden, ontstellend niet door stoffelijke ongelijkheden, maar door ongelijkheden welke slechts door christelijke naastenliefde verdragen kunnen worden, omdat wij als mens soms moeite hebben in sommige onzer medemensen het menselijke te zien; de aangeboren defecten kunnen zo diep ingrijpen, dat evident wordt, dat wij mensen de gelijkheid nooit kunnen aanvoelen zonder ware nederigheid. Deze ongelijke gelijkheid der personae miserabiles in de volste zin des woords hebben wij in ons midden als levende waarschuwingen; de gelijkheid met mensen van andere rassen, van ander beschavingsniveau, moet ons ontsnappen, als wij van de gelijkheidsidee een wapen maken in onderlinge strijd om de verdeling der goederen tussen die mensen, die door God zijn bijeengebracht in deze jaren op dit stukje van de aarde. Het aardse gezag moet zich — zoals ons door kerkelijke uitspraken verschillende malen werd voorgehouden — spiegelen aan God’s wereldbestuur. De idee der verdelende rechtvaardigheid wordt een tyrannie, als zij zich principiëel losscheurt van het mysterie, dat achter ons aller existentie staat: God’s Voorzienigheid en God’s Rechtvaardigheid. Een idee omtrent de verdelende rechtvaardigheid, welke op enigerlei manier enigerlei menselijke ratio competent zou achten, de samenleving te beschouwen en te behandelen als een tabula rasa en als een oefenterrein voor de constructies van zulke verdelende ratio, miskent de zin der menselijke historie en snijdt zich zodoende de verdelende rechtvaardigheid af. Hiermee is niet in strijd, dat er een spanning is tussen de historische orde van Verdeling enerzijds en de plicht tot genezing van door het individualisme geslagen wonden. Bovendien stelt uiteraard de nog altijd toenemende welvaartsproductie — binnenkort met electronische en atomische energie — het verdelingsprobleem ook binnen de staatstaak aan de orde. Maar als wij alleen reeds voor de geest halen, wat het vrije tijdsprobleem zal kunnen gaan betekenen, dan voelt men toch aan, dat juist al die toekomstperspectieven juist beangstigend worden, als de verdelingsorde verankering in het subsidiariteitsprincipe, in de groei van benedenop en in de historische individualiteit der mensen zou gaan missen.

De legale of wettelijke rechtvaardigheid betreft de eisen, gesteld door het algemeen welzijn; dit is een „droit donné”, een gegevenheid. Het algemeen welzijn immers is het leven volgens de wetten en de Openbaring Gods. In de historische ordening ener samenleving op haar welzijn speelt ook al weer het subsidiariteitsbeginsel zijn rol, en wel een wezenlijke, een structurele rol evenals bij de verdelingsorde (welke heden ten dage door menig-een met het algemeen welzijn wordt vereenzelvigd). Of nu het gezag verspreid is in de samenleving zelf dan wel of het historisch is toegeordend aan zekere hiërarchie van machten, in beide gevallen moet worden geordend overeenkomstig God's Wil. Het gezag is de representant, de stadhouder van God; de wil van God, niet de wil van de Overheid zelf, bepaalt haar recht. Omdat het beginsel van subsidiariteit in deszelfs meer concrete betekenis bepaald wordt door de eisen in de historische situaties door de optimale handhaving van God's wetten gesteld, is in principe het eigen recht der Overheid anterior aan enigerlei menselijke wil of overtuiging, een „droit donné”, op de vinding waarvan de algemene of wettelijke rechtvaardigheid is gericht. Het behoeft wel geen betoog, dat de generale rechtvaardigheid vooraf moet gaan aan de verdelende rechtvaardigheid; dat men ooit tot een ware verdelende rechtvaardigheid geraken kan zonder hierbij van de algemene rechtvaardigheid uit te gaan lijkt ons uitgesloten. Overigens blijkt de algemene rechtvaardigheid in het menselijk bewustzijn grondig te zijn verstoord, het besef hiervan neemt echter door de toenemende ontkerstening af.

Wij veroorloven ons de notitie, dat het voorafgaande voor ons gevoelen het bestaansrecht der christelijke partijen in ons land overduidelijk bevestigt, en wel in dier voege, dat het hier gaat om een gehoudenheid der christelijke burgers welke onze krachten natuurlijk te boven gaat, doch welker aanvaarding ons toeschijnt in de plaats te liggen besloten waarin wij hier als christelijke volksdelen zijn gesteld. Tevens moge uit het voorafgaande blijken, dat het bewustzijn van recht buiten de christelijke partijen al spoedig aan grote gevaren is bloot gesteld, zulks temeer, omdat ons menselijk redeneervermogen in al deze zaken zo uiterst beperkt en zwak is.

* * *

§ 2. Wat is de Volkswil? Wat de Democratie?

Wij geloven, dat de erkenning, dat er zeker door vele factoren verstoord bewustzijn van recht leeft onder de mensen, van groot gewicht is; zij weerhoudt van nihilistische theorieën en zij belet een rationalisme, dat de samenleving als een tabula rasa beziet. Zij maakt ook de democratie mogelijk. Maar even onmiskenbaar dringt zich de conclusie op, dat zulk rechtsbewustzijn met de „rechtsovertuiging” van de theorieën van Krabbe, Kranenburg, Cort van der Linden en ook van onze voortreffelijke oud-collega

de Vries eigenlijk maar bitter weinig gemeen heeft (genoteerd worde, dat wij de meningen van de genoemde auteurs onderling geenszins willen gelijk schakelen). Immers het bewustzijn van recht moge dan al tot op zekere hoogte in de mens zijn ingelegd krachtens zijn natuur, zodra het zich op meer historisch bepaalde zaken richt, kan het welhaast alleen gevormd en bepaald worden door de rechtservaringen, welke de mens in zijn eigen leven en in zijn omgeving opdoet. De mens overziet als regel het recht slechts in een zeer beperkte kring, in een kring, welke hij kent en aanvoelt. Voor het overige blijkt de mens als 't ware gevoeliger voor onrecht dan voor recht. Ongetwijfeld komt de mens in verzet tegen een onrechtvaardige politiek, tegen een sociaal bestel, waarin hij als participierend subject lijkt te zijn gedegradeerd tot een nuttigheidsfactor. Deze negatieve reacties zijn echter op zich zelf nog niet te beschouwen als een basis voor rechtsvinding, hoe belangrijk zij ook overigens zijn. Nu is de rechtsovertuiging van Krabbe c.s. kennelijk juist op de taak van de Overheid gericht; om redenen, welke wij kunnen buiten beschouwing laten, is de rechtsovertuiging, met welke wij hier te maken hebben, een volkswil in juridisch gewaad, gericht op de staatswil.

Principieel zou 't denkbaar zijn, dat het volk een zeker gevoel heeft voor datgene wat het eigen recht der Overheid hic et nunc bepaalt en inhoudt. Of dit practisch zo is, lijkt ons hoogst twijfelachtig. Maar bovendien is die rechtsovertuiging van Krabbe c.s., wil zij uitgangspunt zijn voor het optreden der Overheid, tevens betrokken op de manier waarop de Overheid haar eigen recht, het droit donné, zal gaan uitoefenen, zal gaan technisch uitwerken en bepalen; en hier is strikt genomen alleen nog maar sprake van de z.g. „zuiver politieke” (politiek hier dus in enge zin, in de zin van beleid, genomen) vragen, de „beleidsvragen”, welke posterieur zijn aan de eigenlijke rechtsvragen, de echte vragen van „beginselpolitiek”. Hierdoor is het complex der „zuivere politiek” niet van minder gewicht; beleidsvragen zijn ongetwijfeld in hun orde even gewichtig als de zuivere rechtsvragen in de hunne; maar men moet deze dingen toch onderscheiden. Het bewustzijn van recht raakt de omgrenzing der beleidsvragen, niet die beleidsvragen zelf. De rechtsvraag is bijv. uitgeput, als men eenmaal weet, dat gij eigenaar zijt van uw tuin en aan welke juridische grenzen gij zijt gebonden bij het gebruik dat gij van uw tuin kunt maken; of gij er nu bloemen of groenten in wilt zetten is geen rechtsvraag meer en uw rechtsbewustzijn laat u hierbij bij definitie in de steek.

Zo is het ook bij het recht der Overheid. Het rechtsbewustzijn is bij definitie onmondig in de zuiver politieke vragen en wat zich ter zake van die zuiver politieke vragen als rechtsovertuiging aandient is een puur politieke opinie, welke zich verkleed heeft in een juridisch gewaad. Dat de pure beleidsvragen in de staat-

kunde voeren tot vorming van „droit technique” doet hieraan uiteraard niet af; dit toch wordt nimmer „gevonden”. Nu is 't waar, dat in zaken van pure politiek, in beleidszaken dus, allerlei belangen en beleidsvragen der maatschappij betrokken kunnen zijn en dat vanuit deze aspecten in de bevolking opinies leven omtrent de puur politieke zaken, doch dan bevindt men zich op een terrein, dat zich volstrekt niet leent voor een „volks-wil” of voor constructies van dien aard. Binnen de rechtsorde zijn dit soort belangenvragen (bijv. via de groenten, welke ge in uw tuin hebt gezet) niet vatbaar voor duidelijke en aanvoelbare algemeen gedeelde overtuigingen; dit zijn zaken voor belanghebbenden; ook hier staan wij voor de plaats van een P.B.O. of voor andere vormen van overleg tussen belanghebbenden binnen zekere juridische orde. Maar dit soort vragen van pure politiek van rechthebbenden (Overheid, lagere overheden, particulieren) leiden o.i. krachtens definitie niet tot iets dat in enigerlei zin rechtsovertuiging kan worden genoemd; en wegens de eindeloze gedifferentieerdheid der belangen in de hier bedoelde zin (d.i. wat men rechtmatig kan doen) treedt het volk hier ook slechts in bijzondere gevallen op als eenheid van belanghebbenden en in dier voege dus als drager van een zuiver politieke wil; wij denken hier bijv. aan bepaalde zeer elementaire belangen tegenover het buitenland, al moet men zich geen illusies maken over de mate waarin men zich in het gewone leven voor dit soort vragen actief interesseert, d.w.z. voldoende interesseert om er zich een duidelijke opinie over te vormen. Ten slotte, zowel bij de bepaling van het eigen recht der Overheid als bij de wijze waarop de Overheid dit recht zal gaan uitoefenen, moet men constateren, dat deze vragen zeker in onze tijd veel te ver afstaan van wat de bevolking in haar eigen sfeer kan begrijpen en kan aanvoelen.

: Vandaar dat men in een democratie op de voorgrond moet stellen, dat er een basis moet zijn van VERTROUWEN tussen het volk en de actieve politieke milieux. Over de vraag, of men vertrouwen geeft aan zekere politieke leiders kan het volk zich tot op zekere hoogte onder niet al te ongunstige omstandigheden wel een oordeel vormen. Heeft men vertrouwen in regering of in zekere kamerclub? Dit is de democratische vraag. Dit vertrouwen kan steunen op de wetenschap, dat het rechtsbesef van kabinet of club door dezelfde grondbeginselen wordt gevoed, waarin eigen rechtsbesef in eigen kring en eigen ervaring wortelt. Het valt ons moeilijk, ons voor te stellen, hoe in de moderne wereld redelijkerwijze zodanig vertrouwen kan zijn verantwoord, tenzij juist door gemeenzaamheid van Geloof en levensbeschouwing.

Een veel verkondigde mening omtrent de democratie leert evenwel, dat democratie is wat een letterlijke vertaling van het woord zegt: regering door het volk, zelfregering. Zo beschouwd

wordt democratie een systeem waarin het menselijke rechtsbewustzijn (rechtsovertuiging e.d.) zich in wetgeving en in bestuur zou uitdrukken. Uit het voorafgaande vloeit al voort, dat zulke opinie omtrent de democratie o.i. onhoudbaar is. In deze zin was ook de Atheense democratie geen „democratie”; want eenmaal gegeven, dat (ingevolge van het subsidiariteitsbeginsel) differentiatie in de gezagsopbouw nodig is, kan er van zelfregering in de ware zin des woords geen sprake meer zijn; men staat dan voor een eigen recht der overheid en voor een eigen recht der ordening in de samenleving, elk betrokken op eigen taak. En deze twee rechten kan men onmogelijk langs enigerlei monistisch-democratische constructie in elkaar laten overlopen of in elkaar laten opgaan. Het rechtsbewustzijn van het volk houdt niet een visie in op het overheidsbeleid, het brengt niet voort een soort taakomschrijving voor de Regering, een soort regeringsprogram. Eenmaal in de objectieve verhoudingen de taakverdeling tussen Regering en samenleving gesteld, poneert men een vals idee der democratie, als men daarin op enigerlei manier die taakverdeling weer ongedaan zou gemaakt willen zien. Dan miskent men zowel het eigen recht der Overheid als de menselijke realiteit. Dit verwijt richt zich ook tegen die vormen van vereenzelving van staat en volk als bijv. door Struycken werd geleerd.¹⁾ In dergelijke vereenzelvingen van staat en volk of van staatsgezag met rechtsovertuiging des volks ligt heel spoedig iets totalitairs. James Burnham²⁾ spreekt in dit verband niet ten onrechte van „democratic totalitarians”. „Democracy is the supremacy of the people. Therefore, democracy is the supremacy of the state. Whenever the state absorbs another phase of social life, that is a victory for democracy”. Burnham geeft de vooroorlogse literatuur tegen de hier bestreden visie op de democratie voor een belangrijk deel weer. Het is misleidend, dat zo vaak dergelijke critiek uit ging van welhaast anti-constitutioneel denkende kringen; eerst als men verstaat, hoe onvermijdelijk anti-democratische opvattingen worden, indien men zich de democratie voorstelt als ware volksregering, als zelfregering e.d., zal men de noodzaak erkennen, dat de democratie als gevestigde constitutie ook een begrip democratie eist, dat ten volle rekening houdt met de relatie Overheid-volk, ook in een democratie, en met de menselijke werkelijkheid. Vertrouwen in leiding is een zaak van zó groot gewicht, dat een democratie, welke zou proberen in de menselijke ideeën de eigen plaats der leiding te effaceren, onherroepelijk het vertrouwen in zich zelf zou ondergraven. In elk geval, die vooroorlogse literatuur is inmiddels

¹⁾ Vgl hierover: C. W. de Vries in Ned. Jur. *Blad*, 1948, p. 51 en de inaugurale oratie van mr W. F. Prins, 1954, p. 9 e.v.

²⁾ *The Machiavellians*, New York, 1943, p. 249.

toegenomen; sommige sociologische onderzoekingen vereenvoudigen bovendien de discussies.

In praktisch beslissende opzichten aanvaardt men heden ten dage vrij algemeen de z.g. „ijzeren wet der oligarchie” van Robert Michels,¹⁾ al maakt men dan zekere reserves zowel wat betreft de ernst van het verschijnsel, als wat betreft de absoluteheid van die „wet”. Maar hoe dit laatste nu ook zijn moge, meer en meer is men gaan inzien, dat de visie van Michels op datgene wat de eigenlijke democratie is, op de ideaal-democratie, zoals die ook door J. J. Rousseau als (onverwerklijkbaar) ideaal werd gezien, onhoudbaar is en geen ideaal kan worden genoemd. Michels maakte van zijn wet der oligarchie een vlammend betoog, waarin elke democratie niet alleen onmogelijk, doch weerszinwekkend werd. De democratische leiders werden zo tot levende ontkenningen van de democratie, waaruit zij heetten voort te komen. Zij verloren de legitimiteit; zij werden tot hypocrieten, die „democratie” schreeuwden, doch „leve wij, bonzen” bedoelden. Is democratie zelfregering, dan wordt elke democratie tot een onverteerbare aanfluiting. Zo voerde deze critiek tot fel anti-democratische tendenties (bijv. Pareto) en tot een anti-democratische bitterheid uit gegriefd idealisme. Het is dan ook geen wonder, dat de na-oorlogse literatuur zich er niet toe beperkte de neiging tot overdrijven, in de wet der oligarchie besloten, bloot te leggen, doch zich in sterkere mate dan voordien afwendde van een hersenschim welke ten onrechte als ideaal had gegolden.

De Regering is allereerst een rechter, die zowel in de vragen van verdelende rechtvaardigheid als in de vragen van de wettelijke rechtvaardigheid krachtens de aard van haar recht boven de groepen en machten in de bevolking moet staan. Natuurlijk, er zijn allerlei vraagstukken, waarin men door geven en nemen, door compromissen tussen de verschillende standpunten en belangen, welke zich op regeringsniveau doen gelden als pressure-groups of anderszins, tot zekere oplossing kan komen, welke de minst onbevredigende is en de best bereikbare. Maar ten slotte voert de miskennis van het eigen recht der Overheid vanuit de leer der zelfregering door het volk tot wat men in Frankrijk het systeem van het „immobilisme” noemt. De veelheid, eenmaal ALS VEELHEID geconstitueerd, brengt de eenheid niet meer in haar eigen recht voort. Bovendien zijn er steeds grote principiële vraagstukken van politiek karakter, welke vanuit de wegen van zelfregering door het volk en dus door middel van compromissen tussen de verschillende tegengestelde standpunten en belangen in het geheel niet tot oplossing komen, tenzij dan tot een oplossing, welke voor alle betrokkenen onbevredigend is en door geen der participanten in dat beleid kan zijn gewenst. Voor ons

¹⁾ Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie, 1911.

gevoelen is het verloop van de Indonesische quaestie hiervan een uitstekend voorbeeld. Maar zo zijn er meer gevallen, waarin het pogen eenheid van beleid te smeden uit een veelheid van onverengbare concepties voert tot het opeenstapelen van vrijwel alle nadelen en risico's, verbonden aan elke methode en probleemstelling, en tot het uitblijven van de relatieve voordelen, te verkrijgen door het volgen hetzij van methode a hetzij van methode b.

Heden ten dage is vrijwel iedereen bereid de doorslaggevende rol te erkennen van de leiding en van de leidende groeperingen („élite”) in een democratie. De gedachte, dat deze leiding en deze leidende groeperingen herleid zouden kunnen worden tot zelfregering door het volk in enigerlei waarachtige zin, is in strijd met al de sociologische studies, welke met name zijn uitgegaan van de leer van de institution van Hauriou en met name van al de sociologisch gefundeerde theorieën omtrent de totstandkoming van „idées-forces”, „operational ideas”, „idées de droit” e.d. (Karl Mannheim, Georges Burdeau, Lord Lindsay enz.). In al dergelijke theorieën wordt de eigen, niet herleidbare, rol der élite (leiding) sterk beklemtoond. Soms meent men wel, dat dergelijke „ideeën” in zekere embryonale vorm zouden leven onder het volk, alvorens zij door de leiding worden gelanceerd. Meestal echter blijkt dit een vergissing; in het stadium, aan de institutionalisering e.d. voorafgaande, bestaan in hoofdzaak slechts zekere voorwaarden (bijv. gevoel van onrecht), welke maken, dat die op de staatszaak betrokken ideeën, „operational” worden. In deze laatste vorm echter wordt verwerping van de theorie van democratie als zelfregering noodzakelijk, en moet men democratie verstaan als een stelsel, waarin het volk recht heeft, vertrouwen te maken tot basis van politieke macht. Naar onze overtuiging is dit inderdaad de wezenskern der democratie.

Wij willen verder op dit punt volstaan met een citaat van Joseph Schumpeter: „Wir sehen uns bei einer Analyse politischer Prozesse weithin nicht einem ursprünglichen, sondern einem fabrizierten Willen gegenüber. Und oft ist es dieses Artifakt, das in Wirklichkeit der volonté générale der klassischen Lehre entspricht”.¹⁾

Bij deze overwegingen voegt zich dan nog de o.i. onoplosbare vraag, waar onder de bevolking zekere oppervlakkige opinies eindigen en iets zou kunnen beginnen, dat in redelijke zin

¹⁾ Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, Bern 1946, pag. 418. In dezelfde zin bijv.: F. A. Hermens, Demokratie oder Anarchie, 1951, p. 8 en passim; M. Duvergier, Manuel de droit constitutionnel, Paris, 1948, en Les Partis politiques, Paris, 1951, bijv. pag. 463: „Le système des partis est moins une photographie de l'opinion que l'opinion une projection du système de partis”. Accoord met Schumpeter voor wat de Britse verhoudingen betreft R. T. McKenzie, British Political Parties, in 1955 bij Heinemann verschenen, pag. 588 e.v.

„rechtsovertuiging”, e.d. zou kunnen worden genoemd, dat „volkswil” zou kunnen heten omdat waarlijk wat wordt gewild. Door onderzoek naar opinies onder de bevolking kan men wellicht allerlei fluctuaties, allerlei psychologisch belangwekkende situaties en ontwikkelingen beschrijven. Allerlei waarderings-oordelen doen de ronde. Maar wat kan temidden van dit alles aanknopingspunt vormen voor afbakening van wat men zou kunnen aandienen als „rechtsovertuiging” e.d.? Tot op zekere hoogte staat men met een dergelijke poging voor dezelfde moeilijkheid, waarvoor ook Krabbe zich zag geplaatst (de onvindbaarheid van het eigene des rechts in het zedelijk bewustzijn) en waarvoor Kranenburg met zijn eerste wet van het rechtsbewustzijn een oplossing heeft trachten te vinden, zonder hierin echter geslaagd te zijn.¹⁾

Een belangwekkend onderzoek in Engeland naar de vraag, hoe de „middengroepen” stemmen, wijst o.m. uit, dat de Britse kiezer zich geenszins door zijn politieke meningen omtrent allerlei zaken laat bepalen bij zijn partijkeuze. „The explanation seems to be that in the minds of most electors, party choice arises from habit and circumstances, reflecting a deep-seated attitude to class and material interest. The vital decisions of national policy fall on „the government”, conceived as something that runs on, whatever its party colour. If this conclusion be accepted, it may be thought that the electors assume a degree of responsibility and capacity in both winners and losers when they choose the men who will go to Westminster as government and opposition. Nor does the average voter complain (as do some writers on politics) if election campaigns oversimplify or ignore the nation’s main problems. He knows the problems, and is ready to see them tackled, but by the prime minister rather than the party leader, and by the members of parliament rather than by parliamentary candidates”.²⁾

Dat het nemen van een politieke en rechtens relevante beslissing iets geheel anders is dan het koesteren van allerlei opinies zou bij voorbaat elke techniek, waarmee men die opinies zou gaan meten, in politicus zeer twijfelachtig maken; wat prof. de Vries zich voorstelt, onder zulke tot dusver niet ontdekte techniek, kunnen wij niet verstaan. Zou het niet veeleer zo zijn, dat allerlei burgers wel zekere meningen hebben, doch nu juist groter gewicht hechten aan het beleid van hun gekozen vertrouwensman en zich ongetwijfeld er van bewust zullen zijn, dat men meestal niet definitief kan oordelen zonder „het dossier” te kennen. Terecht merkt de hoogleraar in de „wetenschap der

¹⁾ Vgl. prof. Dooyeweerd in Rechtsgeleerd Magazijn — Themis, 1953, pag. 302 e.v.

²⁾ John Bonham, The Middle Class Vote, 1954 (bij Faber), pag. 94 e.v.

politiek" aan de Vrije Universiteit de Jong in zijn inaugurale oratie¹⁾ op, dat „een eventuele pretentie, dat het meten van publieke opinies in de plaats van verkiezingen zou kunnen treden, zonder meer van de hand" moet worden gewezen; nu gaat prof. de Vries natuurlijk niet zo ver, dat hij dat onbekende nieuwe procédé al maar vast in de plaats van verkiezingen wil stellen, 't wordt eventueel in zijn visie toch wel een bedenkelijke „concurrent"!

Wat ons hierbij verbaasd heeft, is dat prof. de Vries het zo vaak besproken en in sommige landen (Zwitserland, Australië) toegepaste middel van enigerlei soort referendum niet noemt. Door invoering van het referendum ziet de „kiezer" (die hierbij dan een problematischer figuur blijkt dan bij verkiezingen!) zich in elk geval gesteld voor de taak, om de hem toegekende bevoegdheid uit te oefenen; vage en wisselende meningen, voor hem zelf waarschijnlijk van vrij gratuiet karakter, dienen zich dan te kristalliseren; hij is genoopt (als hij ten minste deelneemt aan de stemming) tot een juridisch relevant oordeel te komen. Het referendum echter is ongetwijfeld niet een middel, om te registreren wat de publieke opinie zoals die zonder referendum zou bestaan zegt; ook het referendum is een weg, waarlangs een politiek proces wordt gevormd; de problemen welke het referendum oproept wekken evenwel veeleer twijfel aan het feitelijk bestaan van een grijpbare publieke opinie. Reeds 't feit, dat de deelname aan een referendum in Zwitserland niet lager dan 50%, maar nooit hoger dan 60% is geeft eigenaardige gevolgen. Het referendum stelt in ieder geval de betekenis van de „leiding" in de vorming der publieke opinies nog veel sterker in het licht dan gewone verkiezingen reeds doen.²⁾

¹⁾ Wetenschap en politiek, 1953, pag. 10.

²⁾ Vgl. Dr. S. Frey in Jahrbuch 1955 van de Neuen Helvetischen Gesellschaft.

ASPECTEN VAN DE GEMEENTELIJKE INDELING

Het annexatie-vraagstuk ¹⁾

DOOR Mr Dr C. Ch. A. VAN HAREN

Omdat schrijver dezes zich in de praktijk des levens nog al eens met deze materie occupeert, is het niet zo verwonderlijk, dat hij er ook wel eens van droomt. Ik droomde dan dat er bestond een „Rijksdienst voor de Gemeentelijke Indeling van het Koninkrijk”. Ter gelegenheid van de E-55 hield deze dienst een expositie, waartoe ik aanvankelijk niet werd toegelaten, maar na telefonisch overleg met de Binnenlandse Veiligheidsdienst toch weer wel. Ruimte en publiek van de expositie deden sterk denken aan Panorama Mesdag. Op geweldig grote wandkaarten was aangegeven hoe — grillig — de gemeentelijke indeling des lands er uit zag vóór de instelling van de Dienst, hoe zij er thans bij lag, en hoe het zou zijn wanneer de Dienst zijn taak zou hebben volbracht. Die derde kaart was volstrekt wit; alleen de grenzen van het vaderland waren er op uitgetekend en het renvooi vermeldde slechts: „Lands- en gemeentegrenzen vallen samen”. Op mijn vraag aan de rondleider, wanneer dit stadium zou zijn bereikt, keek hij mij meewarig aan en het publiek dat rondgeleid werd, draaide zich met meewarige gezichten naar mij toe toen de deskundige antwoordde: „Mijnheer, sedert wanneer stuurt een Rijksdienst het op zijn eigen ondergang aan? Gaat U eens hiernaast kijken waar de Rijksdienst voor het Nationale Plan exposeert. Dan zult U weten dat het Nationale Plan een plan-in-wording is dat nooit wordt. En wanneer ik dan nog een zaal verder wilde kijken waar de commissie-Oud, welke de financiële verhouding tussen Rijk en gemeenten naarstig bestudeert, haar studies op kaart en carto-

¹⁾ In het vorige nummer (Maart 1955, blz. 21) heeft drs W. J. J. Kusters een beschouwing aan dit onderwerp gewijd onder de titel „Het gemeentelijk annexatievraagstuk.” (Red.).

gram en diagram had gebracht, dan zou het zelfs mij aanstonds duidelijk worden dat ook voor dat vraagstuk slechts één oplossing de juiste kan zijn t.w. de instelling van een „Rijksdienst voor de Financiële Verhouding tussen Rijk en Gemeenten”.

Trachtend mijn figuur te redden, vroeg ik — doelend op de tweede kaart, waarop de tot dusver door de Dienst bereikte resultaten in beeld waren gebracht — waarom men sommige gemeenten binnen een cirkel had ondergebracht, andere binnen een vierkant en weer andere binnen een rechthoek. De deskundige antwoordde, dat het mij kennelijk ontbrak aan rechtlijnig denken en dat het overigens was gedaan om voor een leek moeilijk te begrijpen redenen. Hij wilde aan dit zeer duidelijk antwoord echter wel toevoegen, dat de gemeentelijke gebieden, welke tussen de cirkels en tussen de raakpunten der cirkels met rechthoeken, noodzakelijk moeten ontstaan, echte zorgenkinderen voor de Dienst waren. De afdelingen van de Dienst hadden elk voor zich uitstekend werk gedaan ondanks onderbezetting van personeel, zoals ook de Minister bij de behandeling van de begroting had gezegd. Volgens instructie hadden zij zoveel mogelijk naar eenvoud en efficiency gestreefd; tegenover een grillig verloop van bestaande gemeentegrenzen kende men geen pardon en waar met één gemeentebestuur kon worden volstaan, had men er heus geen twee geprojecteerd; een filiaalbedrijf richt toch niet meer filialen op dan zakelijk verantwoord is. Er waren trouwens, zoals ik zou kunnen zien indien ik de expositie tot het bittere einde wilde bezoeken, nog verscheidene andere Rijksdiensten, die elk voor zich uitstekend werk deden, zoals ook de Minister bij de behandeling van de begroting had gezegd, waarvoor men geen gemeentebesturen, die niet tegen hun taak zijn opgewassen, meer nodig had. Toegegeven diende te worden, dat toen de kaarten der elf afdelingen in elkaar moesten worden gelegd, de puzzle niet geheel bleek te kloppen, maar ook dat vraagstuk zou men onder de knie krijgen hetgeen duidelijk bleek uit de instelling van een speciale studiecmissie . . .

Tot mijn verbazing stond ik, steeds kleiner wordend, moederziel alleen voor de enorme wandkaarten; de ingezetenen van Ned. gemeenten hadden zich opgelost in de massa, die de E 55 bevolkte. „Burgerzin onvoldoende ontwikkeld, mijnheer”, merkte mijn gids op, „maar ook dat komt in orde, want zoals U bij de afdeling Wijkraden zult kunnen zien, is er bereids een speciale commissie-burgerzin ingesteld”.

Wakker geworden overdacht ik hoe naïef een droom toch kan zijn, overtroffen slechts door de naïviteit van de dromer. Wordt niet dag in, dag uit betoogd dat de gemeentelijke zelfstandigheid een kostbaar goed is en opheffing van gemeenten een ultimum remedium? Ik heb een hekel aan gemeenplaatsen — en daarom een zwak voor Prof. Gerbrandy en zijn er zelfs ogenblikken waarop ik Prof. Gerretson kan waarderen — anders zou ik hier een

jaarlijks terugkerende bloemlezing citeren waaruit zou kunnen blijken dat een voorstel tot instelling van een Rijksdienst voor de Gemeentelijke Indeling van het Koninkrijk geen kans heeft te worden aangenomen al ware zulks slechts omdat hij overbodig is en wie nu stelt een Rijksdienst in zonder harde noodzaak?

Geruisloze annexatie.

Er is een geruisloze annexatie waarbij vergeleken de toch ontegenzeggelijk met mate en beleid door de wetgever tot stand gebrachte en tot stand te brengen reorganisatie van gemeentelijke indeling, nu eens hier en dan eens daar, slechts onschuldig kinderspel is, al willen wij die vergelijking, gelet op de opheffing van een bloeiende gemeente Zuilen, niet al te ver doortrekken. Er worden ook stukken gemaakt, bij kinderspel overigens niet ongebruikelijk.

* * *

Wanneer wij spreken van een geruisloze annexatie, dan klinkt dat zeer kritisch, zoals reeds in het woord annexatie een kritische klank en een bijmaak liggen, omdat het duidt op zoiets als occupatie van levensruimte zonder titel. Doch dan moeten wij ons realiseren dat er een annexatie is waaraan niet is te ontkomen.

De gemeenten Tull en 't Waal en Zonnemaire zijn staatsrechtelijk zelfstandig zoals Amsterdam en Groningen dat zijn. Zelfstandig is ook de gemeente, die een paar jaar geleden f 7,50 op haar begroting had uitgetrokken om er voor te kopen een draagband waarin bij feestelijke gelegenheden de gemeentebode het gemeentevaandel kon steken om dit vervolgens feestelijk voor de stoet uit te dragen. De post werd prompt door Gedeputeerde Staten geschrapt, evenals f 100,— voor rattenbestrijding, welke tot f 50,— moesten worden teruggebracht. Zelfstandig is de gemeente, die zich beraadt over een nieuw gemeentehuis dat 16 of dat 18 miljoen zal kosten, dat is tevoren niet zo precies te bepalen.

Men kan spreken over de autonome gemeente in de periode van de „Stadtwirtschaft” toen zij het vóór of tegen de Landsheer opnam en de Heer het allang goed vond als hij zijn centen maar kreeg. Het zwakste argument voor behoud van zelfstandigheid is wel het beroep op ouderdom en de verwijzing naar archieven uit de 13e eeuw of vroeger waarin de naam van de gemeente reeds voorkomt, vormende toen de sterkte of wat het moge geweest zijn een onderhorigheid met horigen of — het andere uiterste — een stadstaat, maar in elk geval geen gemeente in de eenheidsstaat, terwijl het beroep op de historie ook beroep op een anachronisme kan zijn.

De gemeentelijke autonomie moest *tot op zekere hoogte* worden uitgehouden. Dat bracht de ontwikkeling der dingen mee. Hoe

naïef klinkt thans de theorie van de gescheiden huishoudingen. Ernstige mensen zochten ernstig naar objecten, welke uit de aard der zaak zouden behoren tot het domein òf van de Staat, òf van de Provincie, òf van de Gemeente. Zo is een ieder kind van de tijd en wij zijn het niet minder. „Tot daar, waar den els heeft gestaan”, verleende een Vrouwe van Oranje zeker recht aan zeker waterschap. Bij het ontbreken van een kadaster gaf men bij grondverdeling het zoontje van de nieuwe eigenaar op de grensscheiding een duchtig pak voor zijn broek, opdat hij zich zijn leven lang zou herinneren tot hoever zijn „heerlijkheid” zich uitstrekte. „Tot aan het afgebrande huys” leek een voor eeuwig vaststaande, voor een ieder duidelijke afbakening.

De dynamiek van de tijd overspoelt ook de gemeenten, welke nu met duizend en één draden met het totaal van het maatschappelijk verkeer binnen de eenheidsstaat zijn verbonden. Grenzen vervagen en de mens, tot radicalisme geneigd en de schijnbaar meest eenvoudige oplossing voor de beste aanziede, gaat grenzen ontkennen. Met machtige bondgenoten aan zijn zijde. Wanneer de mijnen gas op afstand kunnen leveren en aardgas uit de bodem blaast, zal de eigen gasfabriek het moeten afleggen. Het voorbeeld is met legio andere te vermeerderen. En Churchill moge — maar dan vóór de laatste oorlog — eens hebben beweerd, dat een inkomstenbelasting van meer dan zes procent het bankroet der natie zou inluiden, wij weten thans dat het anders is en dat de nationale fiscus zó diep ingrijpt, dat een zelfstandige gemeentelijke fiscus van betekenende omvang daarnaast onbestaanbaar is. Maar daarmee verliest de autonome gemeente haar hartader. Nu is het zaak zich niet blind te staren op wat verloren ging — en heus niet zonder winst daartegenover — maar eerder zich te beraden op wat kan worden gered. De *autonome* gemeente schijnt nog slechts een trophee, een leeggezogen ei, dat alleen uiterlijk de allures van een ei heeft. Hiermede is inmiddels de gemeente nog niet over boord gezet, het kind met het badwater nog niet weggeworpen.

* * *

De geruisloze annexatie kan worden onderscheiden in die welke uit de ontwikkeling der dingen noodzakelijk volgt en die, welke ontstaat door 's mensen toedoen en slechts de laatste kan men pogen te breidelen.

„Werklozenzorg” was object van de gemeentelijke taak. Met reuzenschreden, gelukkig, heeft zich, wat nog in wezen armenzorg was, ontwikkeld tot een sociaal instituut — tesamen met andere voorzieningen — van grootse allure. En Nederland staat aan de top! Meer taken zouden zijn te noemen, welke noodzakelijk aan de gemeenten moesten worden ontnomen zeker wanneer het publiekrechtelijk georganiseerde bedrijfsleven hier *zijn* taak aanwezig vindt.

Wat wij echter op het oog hebben, dat is de uniformerende

centralistische tendenz, de grote vijand van een waarlijk gedecentraliseerd bestuur. Autonomie moge dan een historische trophée zijn, voor zelfstandige decentralisatie is in veel ruimere mate plaats dan de na-oorlogse centralisatiezucht heeft willen accepteren. Het ellendige van de centralisatie, welke gemeentebesturen ontmoedigt en het initiatief doodt, is het alles-of-niets. Het had niet zo ver behoeven te komen. — het had niet zó erg behoeven te zijn, zegt Prof. van Poelje ergens:

„als de meeste ministers en de meesten van de ambtenaren die voor de ministers het belangrijke werk doen, waren door-drongen geweest, echt in feitelijken zin door-drongen-geweest, van de betekenis der vrije en sterke gemeente in de vrije Staat”.

Aan die geest heeft het ontbroken en ontbreekt het. Men vertrouwt de gemeenten niet meer; de Burgemeester mag niet te lastig worden. Burgemeester van Leeuwen van Amsterdam kon wel het fiere woord spreken: „ik heb geen chef dan de wet”, in feite en verborgen onder kanselarijstijl randt men die stelling aan. Elke Rijksdienst heeft de neiging zich zelf op te blazen en elke Rijksdienst rukt bestuurden en bestuurders weer verder uiteen. In de Mem. v. Antw. bij Hfdst. V van de jongste Rijksbegroting belooft de Minister de gemeenten zo ruim mogelijk in te schakelen bij de behartiging van die overheidstaken, welke in de centrale sfeer liggen, telkens wanneer die centrale sfeer zulks gedooft. Maar wat wordt niet geacht in de centrale sfeer te liggen! Realisme is aan de opmerking niet te ontzeggen. Men begint niet meer bij de gemeente maar men begint bij het Rijk en vraagt zich dan af of de gemeente ook nog wat kan worden toegeworpen. In stede van de autonome gemeente kan men inderdaad beter spreken van de (nog wel) ingeschakelde of van de uitgeschakelde gemeente. Zover had het niet behoeven te komen, maar zover is het gekomen.

De grote stad en de kleine gemeente.

Men kan niet zeggen dat gemeentegrenzen maar lukraak worden gewijzigd. Om een van de jongste voorbeelden te noemen, in de Bommelerwaard met 13 gemeenten is sprake geweest van drie, later van zes gemeenten en zijn er zeven uit de bus gekomen, wel een bewijs dat men niet over één nacht ijs is gegaan. De geruisloze annexatie is veel groter vijand van de zelfstandige gemeente dan die waarover wij thans enkele opmerkingen maken.

Het vraagstuk ligt verschillend al naargelang het betreft de grote stad, die volgebouwd raakt of wel de samenvoeging van twee of meer bij elkaar liggende gemeenten, waarvan men één gemeente — met meer kerkdorpen — wil maken.

De grote stad. Het ogenblik zal aanbreken waarop de laatste Hagenaar — zo ongeveer de 800.000ste — in het register van de burgerlijke stand wordt ingeschreven en de Haagse oioevaar een

Dreesman wordt. Er zou reden zijn de vlag uit te steken, eerder dan wanneer Amsterdam de één millioenste boorling zal kunnen begroeten. Edoch, de Haagse ambtenarenstad gilt, dat zij geen industrieterrein heeft, dat zij aan alle kanten wordt ingesnoerd, dat in Voorburg, Rijswijk, Leidschendam háár mensen wonen en dat *dus* die gemeenten, waarmede zij ongetwijfeld één stede-
bouwkundige eenheid vormt, ook bestuurlijk tot de Residentie moeten gaan behoren. Men kan niet zeggen, dat dit vraagstuk bij de Haagse ingezetenen leeft. Het gehele plan is dan ook ontsproten aan het brein van één functionaris!

Ik begrijp dit achternalopen van mensen met gemeentegrenzen niet. De op uitbreiding beluste gemeente rekent echter nauwkeurig uit hoevelen, die binnen haar grenzen werken zo vermetel zijn elders te wonen. Dan wordt de randgemeente aangewreven dat haar ontwikkeling geen ontwikkeling is van binnenuit, maar dank zij de stad en dat het daarom recht en billijk is de stadsgrenzen uit te leggen. In het streekplan „De Westelijke Mijnstreek”, dat verleden jaar rechtskracht verkreeg, heeft men bewust aangestuurd op beperkte scheiding van woon- en werkgemeente. In stedelijke- en ambtelijke kringen is het forensisme geen enfant chéri en toch bieden reeds scooter en bromfiets en (kleine) auto en het interlocaal busverkeer in toenemende mate de mogelijkheid daartoe. In de toekomst zal dit in nog sterkere mate het geval zijn. De stad kan zich in sterkere mate oplossen dan waarvan men thans wil weten. Wacht eens totdat er weer vrijheid van vestigingsplaats bestaat!

* *

's-Gravenhage zal geen industrieterrein meer hebben. Gelukkig. De migrantenstroom uit het noorden, oosten en zuiden van het land naar het westen is onrustbarend. Geen *directe* middelen schijnen daartegen aanwendbaar en toch is reeds iets gewonnen indien Den Haag geen industrieterreinen meer heeft. En toch zou er winst voor de randstad Holland kunnen worden geboekt, indien men industrievestiging elders in het land aanmoedigde door het beschikbaar stellen van industriewoningen, terwijl thans door het volkshuisvestingsbeleid mensen naar de stad worden gedreven. Zit Philips niet dusdanig omhoog, dat de directie heeft gemeend een pleidooi te moeten houden voor invoer van houten woningen?

* * *

De uitbreidingstechnicus ontwerpt voor zijn opdrachtgeefster een groots opgezet plan dat van brede visie getuigt. Waar nodig en ook waar niet nodig, projecteert hij zijn plan lustig over de grenzen der randgemeenten heen. Waar dit niet nodig is, hanteert men het stede-
bouwkundig plan als een egestelling gericht op het begeerde gebied. Het komt niet in de hoofden op, dat er zo iets bestaat als het instituut der aaneensluitende, op elkaar afgestemde uitbreidingsplannen van twee aaneengrenzende

gemeenten en men aanvaardt als vanzelfsprekend, dat gemeentegrenzen een vraagstuk is van huizen en huisjes bouwen, van projectie van recreatieterrein enz.

Men kan, omdat de bebouwing aaneensluit, het paardenmiddel der annexatie toepassen, een oplossing bereikt men daardoor niet, want over een luttel aantal jaren, worden dezelfde argumenten om weer een annexatie te bepleiten van stal gehaald.

Rotterdam sleepte er in de oorlog grote lappen grondgebied bij. Het was niet de eerste de beste die heeft verzekerd, dat, moest men er nog aan beginnen, men zich eerst zou bedenken. Hoe zulks ook zij, nadat men gecentraliseerd had wat men kon, kwam de eerste poging om te decentraliseren door middel van het surrogaat middel der wijkraden, na de oorlog uit de Rotterdamse hoek.

Met belangstelling zien wij uit naar het rapport van de Commissie-de Quay over de bestuursorganisatie der grote stad.

* * *

Geheel andere aspecten vertoont de samenvoeging van kleine gemeenten. Plannen om met één pennestreek gemeenten beneden een bepaald inwonertal, van één, van twee, van drieduizend zielen van de kaart te vegen, zijn irreal. Er is een aanvankelijk plan geweest om de gemeente Heerewaarden (1000 inw.) te voegen bij het op 12 km afstand gelegen stadje Zaltbommel. Heerewaarden met een statische functie ligt daar te midden van een uitgestrekt weidegebied zoals het er met eenzelfde functie eeuwen geleden ook lag. Alleen het verzorgingsniveau is beter. Hoe meer het Rijk de gemeenten heeft afgepakt, omdat dit nodig was of omdat men het de gemeente niet meer toevertrouwde, des te langer kan men de gemeente het restant van haar taak laten behouden.

* * *

Het kan gewenst zijn een gemeente van duizend zielen te laten voortbestaan en een van drie duizend inwoners op te heffen. De Eindhovense annexatie van Woensel, Stratum e.a. in de twintiger jaren kwam zelfs te laat omdat niemand de ontwikkeling van Philips heeft kunnen voorzien. De stormachtige ontwikkeling der Hoogovens kan men in haar stedbouwkundige gevolgen beter beheersen en voor Beverwijk met 30.000 inw. houdt men dan ook rekening met een stad van 150-175.000 inw., waarop Eindhoven, dat te lang bekneld lag, jaloers zal kunnen zijn.

Waar twee of meer kleine gemeenten naar elkaar toegroeien en de maatschappelijke ontwikkeling op een zekere éénwording wijst, kan er alles voor zijn te zeggen om deze ontwikkeling ook bestuurlijk te sanctioneren. Maar waar dit niet het geval is, daar bedenke men zich goed voordat men de figuur scheidt van de meerdere kerkdorpen omvattende gemeente. Men gebruikt allerlei phrasen over het gebrek aan bestuurskracht van de kleine

gemeente, die niet meer is opgewassen tegen de taak welke het leven van thans aan de gemeentebesturen stelt. Maar men leze in het licht van de blote bewering — er *zijn* gemeenten per formulier opgeheven — het „Rapport van de studiecmissie Bestaansvoorwaarden Kleine Gemeenten”, uitgebracht in opdracht van 57 gemeenten in Noord Holland (1953).

Uitermate leerzaam zijn de bevindingen welke de samenstellers op hun Friese rondreis hebben opgedaan. Wist U dat in die uitgestrekte Friese gemeenten, zich buiten-wettelijke maar niettemin officiële kernen vormen, die een deel van de gemeentelijke bestuurstaak uitoefenen? Het Friesch Dagblad van 15 Juli 1953 bevatte een bericht waaraan de volgende zinnen zijn ontleend. (Bijlage C. van het zo juist genoemd rapport):

„De Tike vierde zelfstandigheidsfeest”. „Woensdagavond is in het verenigingsgebouw te De Tike de officiële bijeenkomst gehouden ter viering van het zelfstandig worden van deze plaats”. „Het streven naar zelfstandigheid was ontstaan, omdat men meende daardoor meer voor de plaats te kunnen doen, want drinkwatervoorziening, straatverlichting, alsmede de verlichting binnenshuis, de wegverbetering enz. zijn alle nog dingen die op vervulling wachten”.

* * *

Het streekplan en het streekplanrecht zijn nog in wording. Het streekplan kan een instituut zijn dat weer een knauw geeft aan de gemeentelijke zelfstandigheid, een plan waarin men het weer beter meent te weten dan de plaatselijke bestuurders die dagelijks en tastbaar nabij met de problemen worden geconfronteerd; het is mogelijk door een streekplan plaatselijk bestuursinitiatief te doden en het leven ondergeschikt te maken aan het plan. Doch al deze gevaren — laat ons ze denkbeeldig noemen — nemen de noodzakelijkheid van een goed en breed opgezet echt streekplan niet weg.

Omdat eerst daardoor de functionele ligging ook der kleinere gemeente in de streek, waarvan zij een integrerend deel uitmaakt, blijkt. En omdat eerst dan een verantwoord antwoord te geven is op de vraag of aan de kleine plaatselijke gemeenschap het eigen bestuur — voor zover het Rijk dit überhaupt nog gedooft — behoort te worden ontnomen wijl zij als vanzelf zal worden opgenomen en verdwijnen in een grotere eenheid dan wel of zij zeer wel als min of meer zelfstandige bestuurseenheid kan blijven voortbestaan.

De positieve wet kan veel, zij kan zelfs krom maken wat recht is. Het laatste zou het geval zijn indien men volgens een vooropgezet schema zich zette aan de reorganisatie van de gemeentelijke indeling des lands. Omdat dan zonder noodzaak zou worden ingegrepen in een erfgoed der beschaving als hoedanig wij eigen gemeentelijk leven, echt gedecentraliseerd bestuur en binding tussen bestuurden en bestuurders zien.

HET KLEUTERONDERWIJS

DOOR MR J. G. M. BROEKMAN

Niet zonder recht zou het kleuteronderwijs zich als het stiefkind van de wetgever mogen beschouwen. In onderdom kan het wedijveren met menige andere tak van onderwijs, maar, is voor deze in de loop der jaren een wettelijke regeling tot stand gekomen, het Kleuteronderwijs is tot nu aan zijn lot overgelaten. Weliswaar is dit lot hier en daar door gemeentelijke verordeningen verzacht, in een enkel geval zelfs niet onbenijdenswaard gemaakt, over het geheel genomen echter moet men zeggen, dat de toestand, waarin het kleuteronderwijs verkeert, verre van gunstig is.

Dit geldt zowel t.a.v. de materiële als de personele voorzieningen. Niet alleen ontbreekt het aan voldoende en behoorlijke, aan hun bestemming aangepaste lokaliteiten, maar ook is het niet mogelijk gebleken te komen tot een over de gehele linie genomen redelijke bezoldiging en rechtspositie-regeling van het personeel, wat dan weer tot gevolg heeft gehad: veel te grote klassen en/of niet voldoende of niet behoorlijk opgeleide leidsters. De oorzaak van dit alles moet worden gezocht in een tekort aan middelen, welke het kleuteronderwijs ter beschikking werden gesteld. Wie daarvan een verwijt mag worden gemaakt, zeker niet het particuliere initiatief. Wat er tot stand is gekomen, hoe gebrekkig dit in vele opzichten ook mag zijn, is grotendeels te danken aan de inspanning en opoffering van particuliere personen en instellingen: de talrijke leidsters, die het toch maar bestaan hebben om voor een geringe beloning, de naam salaris nauwelijks waard, jaar in jaar uit haar beste krachten aan de kleuters te geven en niet te vergeten — om ons tot het Katholieke onderwijs te beperken — de religieuze congregaties en de kerkbesturen, die van hun meestal toch al karige financiën nog een deel wisten af te zonderen voor de instandhouding van een kleuterschool. Volgens de Memorie van Toelichting bij het — inmiddels vervangen — ontwerp-kleuteronderwijswet van

29 September 1950, „zijn er ruim vijftig gemeenten, die openbare kleuterscholen in stand houden en in mindere of meerdere mate het bijzonder kleuteronderwijs subsidiëren, doch het overgrote deel der gemeenten beperkt zich tot een uiterst bescheiden subsidie voor de bijzondere kleuterscholen of verlenen, gelijk het Rijk, in het geheel geen subsidie”. Dit geeft wel duidelijk aan, welke lasten op het particuliere initiatief zijn gelegd!

Aan pogingen om tot een wettelijke regeling van het kleuteronderwijs te komen, heeft het in het verleden niet ontbroken: reeds in 1870 en daarna in 1920 zijn de Tweede Kamer wetsontwerpen op dit stuk aangeboden, doch beide zijn teruggenomen. Dat het tot 1950 heeft moeten duren, voordat de materie opnieuw bij de Staten-Generaal aanhangig werd gemaakt, wekt verwondering. Immers niet alleen schrijft de Grondwet uitdrukkelijk regeling van het openbaar onderwijs (waaronder ook het openbaar kleuteronderwijs) bij de wet voor (art. 208, derde lid) maar geacht moet ook worden, dat de noodzaak van een regeling van financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder kleuteronderwijs opgesloten ligt in de in 1917 tot stand gekomen onderwijspacificatie, welke haar formulering in de Grondwet heeft gevonden.

Niet voor niets maakte van de voorstellen der Bevredigingscommissie (de Commissie Bos, Staatscommissie voor het onderwijs, ingesteld bij K.B. van 31 December 1913, no. 10) deel uit een ontwerp van wet op wat wij nu noemen het kleuteronderwijs, welk ontwerp een systeem van financiële gelijkstelling inhield!

Herhaalde malen is echter op een wettelijke regeling van het kleuteronderwijs aangedrongen. Vermeld zij hier de door de Eerste Kamer der Staten-Generaal in 1947 zonder hoofdelijke stemming aangenomen motie Woltjer van de volgende inhoud:

„De Kamer, van oordeel, dat een wettelijke regeling van het voorbereidend lager onderwijs door de Grondwet wordt gevorderd en een wezenlijk onderdeel is van de Pacificatie, nodigt de Regering uit de spoedige totstandkoming van zulk een regeling te bevorderen”.

Het ontwerp-Rutten, ingediend op 29 September 1950, was een goed bedoelde poging aan het grondwettelijk voorschrift tot regeling van het kleuteronderwijs uitvoering te geven. In de Memorie van Toelichting werd het gequalificeerd als „een eerste stap in de richting van een volledige sanering van het kleuteronderwijs” en inderdaad was het ook niet meer. Weliswaar kon men er de grondgedachte van de financiële gelijkstelling in terugvinden, maar de uitwerking, daarvan was dermate onvolkomen, dat het geheel toch weinig bevrediging kon geven. Er behoeft dan ook niet om getreurd te worden, dat de openbare behandeling na de Memorie van Antwoord is blijven steken. Het thans (11 Februari 1955) ingediende ontwerp van Minister Cals voldoet heel wat beter.

Dit ontwerp vat de gehele materie, inclusief de opleiding van de leidsters, samen in zes titels, waarin achtereenvolgens zijn gegroepeerd de algemene bepalingen, die betreffende het openbaar kleuteronderwijs, het gesubsidiëerd bijzonder kleuteronderwijs, de opleiding van leidsters en de bevoegdheden, het toezicht en tot slot de slot- en overgangsbepalingen.

Het is in het kader van dit artikel niet doenlijk de inhoud van het ontwerp tot in details te bespreken en daarom moge worden volstaan met de hoofdtrekken daarvan aan te geven, met plaatsing hier en daar van een kanttekening.

Het belangrijkste is wel, dat dit ontwerp de financiële gelijkstelling van het openbaar en bijzonder kleuteronderwijs inhoudt, niet alleen in grondtrekken, maar consequent tot in onderdelen van de regeling doorgevoerd. De salariëring van het personeel der openbare zowel als bijzondere scholen komt voor rekening van het Rijk; de andere kosten (van gebouwen en exploitatie) zijn in eerste instantie voor rekening van de gemeente, doch worden haar zowel voor de openbare als de bijzondere scholen weer door het Rijk gerestitueerd. De salariëring der leidsters zal bij algemene maatregel van bestuur worden vastgesteld. Het bedrag, dat de gemeente terzake van de materiële exploitatie (verlichting, verwarming, onderhoud, schoolbehoeften etc.) moet beschikbaar stellen en dat zij daarvoor terugontvangt van het Rijk, wordt jaarlijks door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen bepaald.

Indien de gemeente over een periode van vijf jaren voor de exploitatie der openbare scholen meer uitgeeft dan het door de Minister vastgestelde bedrag, moet zij ten behoeve van de bijzondere scholen een equivalent daarvan verstrekken.

Rekening en verantwoording van de vergoeding voor de materiële exploitatiekosten behoeft voor de bijzondere school niet te worden afgelegd; wel moeten de desbetreffende boeken en bescheiden desverlangd aan de daarvoor aangewezen rijks- en gemeenteamttenaren ter inzage worden gegeven. Een en ander betekent, wanneer men de regeling van deze vergoeding vergelijkt met die van de overeenkomstige vergoeding voor de lagere scholen, een aanmerkelijke besparing van arbeid voor de administratie en ongetwijfeld ook een verbetering.

Uitermate belangrijk en kenmerkend voor het systeem van financiële gelijkstelling is, dat voor de stichting op kosten van de gemeente van nieuwe bijzondere scholen objectieve normen gelden. Indien wordt aangetoond, dat de school bij haar opening zal worden bezocht door ten minste — naargelang de grootte van de gemeente — 90, 60 of 30 kleuters van de in aanmerking komende leeftijd en binnen zekere afstand wonende van de plaats, waar de school zal worden gevestigd, moet de gemeente, mits nog aan enkele andere voorwaarden, overeenkomende met die voor de stichting van een bijzondere lagere school, is voldaan,

de gelden voor de bouw beschikbaar stellen of op andere wijze medewerking voor de stichting verlenen. Wat opvalt en waarover vermoedelijk bij de openbare behandeling nog wel het een en ander gezegd zal worden, is de hoge waarborgsom, welke bij stichting in de gemeentekas moet worden gestort. Deze bedraagt nl. 25% van de stichtingskosten; t.a.v. een lagere school wordt slechts een waarborgsom van 15% der stichtingskosten vereist.

Voor de stichting door de gemeente van een openbare school moet eenzelfde aantal kleuters, dat aan dezelfde voorwaarden voldoet als gelden voor de stichting van een bijzondere school, aanwezig zijn. Een nieuw element, dat bij de regeling van geen enkele andere tak van openbaar onderwijs bekend is, wordt bij de regeling van het openbaar kleuteronderwijs gevormd door de mogelijkheid, dat de ouders van het vereiste aantal kleuters de gemeenteraad om stichting van een openbare kleuterschool verzoeken, op welk verzoek de gemeenteraad een beslissing moet nemen. Hier is enerzijds de analogie met de regeling van het bijzonder onderwijs wel ver doorgetrokken, anderzijds doet het echter vreemd aan, dat onder deze omstandigheden voor stichting van een bijzondere kleuterschool nog storting van een waarborgsom wordt vereist. Wellicht zal een verklaring van dit laatste hierin moeten worden gevonden, dat de gemeenteraad bevoegd blijft de aanvraag voor een openbare kleuterschool, ook al is daarbij aan alle gestelde eisen voldaan, af te wijzen op grond van de overweging, dat hij de school, gezien de bestaande gelegenheid tot het ontvangen van openbaar kleuteronderwijs, niet nodig acht, doch hij die voor een bijzondere school, indien daarbij aan de gestelde eisen is voldaan, moet inwilligen, dit als consequentie van de invoering van objectieve normen voor de stichting van bijzondere scholen, die voor subjectieve beoordeling in de gemeenteraad van de behoefte aan de school geen plaats meer openlaten.

Voor bestaande gebouwen van bijzondere kleuterscholen zal krachtens een overgangsbepaling een vergoeding worden toegekend.

Hetgeen het ontwerp overigens bevat (bijv. de voorwaarden, waaraan moet worden voldaan om voor subsidie in aanmerking te komen, de regeling van de rechtspositie der leidsters, het toezicht enz.) vertoont in grote mate overeenstemming met de regeling van de overeenkomstige onderwerpen in de Lager-Onderwijswet 1920.

Zoals boven uit de vermelding van de inhoud van het ontwerp reeds bleek, regelt het ontwerp ook de opleiding van de leidsters. Dit in tegenstelling met de Lager Onderwijswet, hoewel daarin oorspronkelijk ook de opleiding van de onderwijzers was opgenomen. Bijzondere opleidingsscholen kunnen door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen worden aangewezen

als bevoegd om aan haar leerlingen op grond van het met gunstig gevolg afleggen van een schoolexamen de akte van bekwaamheid uit te reiken. Naast deze aanwijzing staat de subsidiëring van de bijzondere opleidingsscholen. Deze wordt niet beheerst door een stelsel van objectieve normen, maar hangt af van het oordeel van de Minister omtrent de behoefte aan de school en de financiële consequenties, welke het toekennen van subsidie voor de Rijkskas zal hebben. Bepaald teleurstellend is voorts, dat niet alle kosten van de bijzondere opleidingsscholen behoeven te worden vergoed. Het Rijk vergoedt de kosten, aldus het ontwerp „geheel of ten dele” en de vergoeding omvat, behalve de kosten van de wettelijke salarissen, (slechts) „een bijdrage” in de overige kosten der school. Dit voert tot de conclusie dat, anders dan voor het kleuteronderwijs, voor de opleiding van de leidsters geen systeem van financiële gelijkstelling zal gelden, althans niet krachtens de wet moet gelden. Slechts de mogelijkheid, dat de kosten geheel worden vergoed, is opengelaten; een verplichting tot integrale vergoeding kent het ontwerp niet. Op dit punt dient het derhalve grondig te worden geamendeerd.

In het bovenstaande is op enkele feilen in de voorgestelde regelingen gewezen; andere zijn hier onvermeld gelaten. Een en ander neemt echter niet weg, dat een gevoel van voldoening over dit ontwerp overheerst. Op zijn weg naar het Staatsblad zij het daarom veel voorspoed toegewenst.

's-Gravenhage, 7 Maart 1955.

POLITIEKE KANTTEKENINGEN

Rond het televisie-debat

Aan het televisie-debat, dat vorige maand in de Tweede Kamer werd gehouden, is een lange publieke discussie vooraf gegaan. Hoe zou de opzet van het televisie-bestel moeten zijn? Op het ogenblik lijkt dat nog van minder gewicht. Slechts hier en daar staat een toestel. In '51, toen het Nederland moeilijk ging, kon men zelfs horen, dat het mogelijk moest zijn deze nieuwe „consumptie-behoefte” af te remmen. Die wenselijkheid speelt nu geen rol meer en ook is inmiddels duidelijker geworden, dat het bepaald onmogelijk zou zijn om de opmars van de televisie, die elders al volledig met het maatschappelijk leven verweven is, aan onze grenzen te stuiten.

Blijft over, dat men bij een benadering van het toekomstig televisiebestel het beeld veel minder belangrijk kan achten dan het woord, dat meer levensbeschouwelijk beoordeeld en gericht zou dienen te worden. Maar is dat zo? De ervaringen met de film wijzen in andere richting. De Overheid heeft er een keuring voor en de katholieken voegden daar een eigen keuring aan toe. Waar het ook bij de televisie om gaat heeft Z. H. de Paus duidelijk gezegd in een brief aan het Italiaans episcopaat. „Indien een goed geregelde televisie inderdaad een daadwerkelijk middel voor de verstandelijke en christelijke opvoeding kan zijn”, aldus de Paus, „is het ook waar, dat zij

door de menselijke zwakheid en slechtheid zou kunnen geleid worden”. En dan zijn de gevaren nog beduidend groter dan bij de film. De Paus wijst er in genoemd schrijven op, dat het publiek in bioscoop of theater beperkt blijft tot degenen die er uit vrije keuze heen gaan. De televisie richt zich echter vooral „tot de gezinnen, samengesteld uit personen van elke leeftijd en geslacht, verschillende van cultuur en zedelijke voorbereiding”. Daarom zegt de H. Vader „aan allen, die de verantwoordelijkheid voor de televisie met Ons delen, dat de plichten en de verantwoordelijkheid, die op hen voor God en de maatschappij rusten, zeer ernstig zijn”. En de Paus besloot zijn brief met de oproep, dat „het nodig is vereend en eendrachtig te werken; vooral op dit terrein vormt de eenheid van de katholieken hun kracht”.

Bij de regeling van het radio-bestel hebben de Nederlandse katholieken in eenheid hun kracht gezocht. Uit het initiatief van pastoor Perquin O.P. groeide de Katholieke Radio Omroep, die zich nog dagelijks in ledental uitgebreid. Daarnaast voelden ook andere groepen de behoefte aan een levensbeschouwelijk gerichte opzet. Dat geldt zeker voor het protestants-christelijk volksdeel met de N.C.R.V. Op politiek terrein moge het socialisme een gemengde opzet voorstaan, mr. Burger verdedigde

onlangs de V.A.R.A. nog met het argument, dat op het terrein van de cultuur de levensbeschouwing een voorname rol speelt. De V.P.R.O. zegt, dat zij de voorkeur zou geven aan een nationaal bestel, maar onderwijl versterkt ook zij de eigen gelederen. De A.V.R.O. wilde van meetjaan algemeen zijn, de ontwikkeling heeft echter ook haar tot een omroepvereniging gemaakt, die vooral bij een bepaald volksdeel weerklink vindt. Is deze opzet vanuit het geheel gezien voldoende? Vooral in het socialistisch en liberale kamp zijn er voorstanders van een nationaal radio-bestel. In brede kring vindt een dergelijke behoefte echter weinig weerklink. De groei van alle omroeporganisaties, ook na zo veel jaar bestaan, is het beste bewijs, dat de huidige opzet voldoet, ja dat er een nog toenemende behoefte is om de eigen omroepvereniging, ook buiten de verplichte heffing om, vrijwillig te steunen.

Zo bezien is de logische conclusie, dat de televisie een zelfde opzet moet hebben, mede omdat een andere opzet op den duur ook het op de omroepverenigingen gefundeerde radio-bestel zou ondermijnen. Van katholiek standpunt gelden voorts dezelfde overwegingen, die Pastoor Perquin tot het stichten van de Katholieke Radio Omroep brachten. Terecht schreef prof. Kors O.P., de huidige voorzitter van de K.R.O., onlangs in de Katholieke Radio Gids: „Wij zouden in onze plicht van naastenliefde schromelijk tekort schieten als wij ons katholieke volk aan beïnvloedingen, zoals de televisie, overlaten zonder zelf deze moderne middelen aan te wenden tot verdieping en versterking van hun geloofsleven. En wij zouden ook tekort schieten in onze apostolaatsplicht als wij anderen deze communicatiemiddelen overlieten voor de propaganda van hun ideeën en ze zelf niet gebruikten. Van de katholieke radio en de katholieke televisie te zeggen, dat zij in onze moderne tijd niet onontbeerlijk zijn omdat zij niet zó noodzakelijk zijn als bijvoorbeeld de katholieke school en de katholieke krant is even on-

logisch als het een miskenning van de realiteit is”.

Wel zou er nog ruimte kunnen blijven voor de vraag of de televisie — ook in een gelijksoortig bestel — een taak is voor de omroepverenigingen. Men zou zich theoretisch nieuwe levensbeschouwelijke organisaties kunnen denken, maar dat ware toch verkwisting van kracht en middelen. Daarnaast geldt dat de radioverenigingen zich al direct ook financieel voor de televisie hebben geïnteresseerd, terwijl wat de K.R.O. betreft een dergelijke taak ook al in de statuten ligt verankerd.

Wie zo de opzet van minister Cals met betrekking tot het toekomstig televisie-bestel toetste, kon tot de conclusie komen, dat deze opzet in hoofdtrekken bevredigend was. Hoofdzaak van deze opzet is immers, dat zij zal steunen op de omroepverenigingen. De voorstanders van een nationaal televisiebestel konden er uiteraard weinig of niets goeds in zien. Tot deze categorie behoorde de liberale mevr. Fortanier-de Wit en in nog sterkere mate de heer Goedhart, een van de drie woordvoerders van de P.v.d.A., die ook evenzeer meningen tot uiting brachten. De heer van Sleen was de V.A.R.A.-man en de heer Stufkens, een protestantse „doorbraak“-socialist, wilde zijn „doorbraak“-ideaal, in de televisie wat geleidelijker uitleven. Zoals de heer Goedhart het zich voorstelde zouden de omroepverenigingen met haar afzonderlijke programs teruggedrongen moeten worden „naar haar eigen specifieke terrein, waar ze van nature thuis horen”. Maar hierdoor wordt dan ook tegelijk duidelijk hoe onaanvaardbaar beperkt het levensbeschouwelijk aandeel in die gedachtegang zou zijn. Consequent doorgeredeneerd heeft men dan ook geen bijzondere school nodig. Enig godsdienstonderricht aan een openbare school lijkt voldoende. En zeker geen levensbeschouwelijk gerichte kranten. Men zou kunnen volstaan met een algemene pers, aangevuld met wat godsdienstige tijdschriften en wat parochienieuws en ook socialistische bladen als „Het Vrije Volk”

en „Het Parool” zouden hun taak kunnen overdoen aan enkele socialistische periodieken.

Voor ons blijft echter hoofdzaak, dat dit zogenaamd algemene toch altijd in handen zou zijn van mensen, die het niet lukt hun levensbeschouwing te verbergen en die dus ook steeds in de verleiding komen om het voor hun doeleinden te gebruiken. Toevallig de beschikking of de macht hebben is dan beslissend. De jongste gebeurtenissen in België spreken juist wat dat betreft een duidelijke taal. De socialistisch-liberale regering liet berichten over de protestdemonstratie van de katholieken omroepen die evenzeveel pertinente leugens waren. Zelfs de directeur van de Belgische Nationale Omroep bracht dat tot deze bittere klacht: „Dit is bij mijn weten sinds de bevrijding nog nooit voorgekomen in de radio-omroepen van de democratische landen”.

De opzet-Cals wordt verder gekenmerkt door de behoefte om een deel van de programma's der omroepverenigingen gezamenlijk te doen zijn. Ook dit is aanvaardbaar omdat dit eveneens bij de radio gebeurt. Wel moest er bij het debat verschil zijn over de naam van dat deel van de programma's en de uitvoering ervan. In de opzet-Cals werd de lijn consequent doorgetrokken in zover niet werd aangestuurd op een „algemeen deel” met een eigen technische staf. Ook dit „algemene deel” zou verzorgd worden door de omroepverenigingen en zij zouden zelfs een veto-recht hebben als de een iets voor dit deel inbracht, dat de ander onaanvaardbaar achtte. Bepaald onaantrekkelijk was echter, dat desondanks toch een instituut boven de omroepverenigingen werd geschapen in de vorm van een „Algemene programcommissie”. De omroepverenigingen mochten er zelf voor het grootste deel zitting in hebben, het apparaat van die commissie zou toch maar de bevoegdheid krijgen om alle programma's van de omroepverenigingen vooraf te keuren en met het recht om daaruit te halen wat het wenselijk oordeelde. Op die manier zou het toch weer de

schijn krijgen, hoewel minister Cals dat uiteraard niet bedoelde, of de taak van de omroepverenigingen vooral in het vullen van levensbeschouwelijke randprogramma's zou bestaan. Anders gezegd: Het beste is „algemeen” met wat levensbeschouwelijke franje.

Dat dit gevaar zeker niet denkbeeldig is bleek vooral uit de activiteit van de „doorbraak”-socialist Stufkens, die al direct wat verder wilde gaan door de Algemene Programcommissie, zoals minister Cals zich die dacht, uit te breiden met „vrijstaande figuren” ten koste van de invloed van de omroepverenigingen. De motie-Peters (K. V. P.), die met steun van de rechterzijde werd aanvaard, wil ook de schijn vermijden, dat een ontwikkeling wordt ingeluid, via Stufkens, in de richting Goedhart. Zij vraagt om in het toekomstig televisiebestel zonder meer van gezamenlijke programma's te spreken, waardoor dus duidelijk blijft, dat het hier om de samenwerking van de omroepverenigingen gaat, zij het dan met de verplichting om een bepaald deel van de zendtijd op die manier te vullen. Waar samenwerking vrijwilligheid instuit vervalt in de motie-Peters ook de bevoegdheid om de programma's van de omroepverenigingen van bovenaf te romen.

Een dergelijke opzet is ook praktisch bezien beter. Als het gezamenlijk gedeelte, ook in de opzet van de minister, op de omroepverenigingen moet steunen, kan toch zeker geen heil verwacht worden van een onvrijwillig afstaan van eigen programma's. Niemand kan het prettig vinden de bedoeling te hebben om voor zich zelf te werken en dan tegelijk bedreigd te worden door het risico, dat het te best zal zijn om het te mogen houden. Een dergelijke vorm leidt tot averechtse resultaten en wie weet wat voor strevingen om er onderuit te komen. Vrijwillige samenwerking kan eveneens moeilijkheden geven, maar tegelijk groeit er toch ook iets, dat blijvend is.

Na het televisie-debat heeft „Het Vrije Volk” betoogd, dat het maar het beste zou zijn als minister Cals

de motie-Peters onder de tafel werkte en aan zijn eigen opzet onverkort vasthield. Een eigenaardige opvatting van democratie, waarbij de Tweede Kamer wel zou kunnen inpakken. Daarnaast valt moeilijk aan te nemen, dat de Kamermeerderheid, die zich achter de motie-Peters stelde in dat geval werkloos zou toezien. Minister Cals heeft van zijn kant gezegd, dat het kabinet, bij aanvaarding van de motie-Peters, zich opnieuw zou moeten beraden of de

Overheid wel zoveel millioenen in de televisie kan steken als zij van plan was te doen. Wij hebben van deze waarschuwing niets begrepen. De Overheid moet uiteraard de zekerheid hebben dat Overheidsgeld goed wordt besteed, dat dit in de gewijzigde opzet-Peters minder het geval zou zijn laat zich moeilijk denken. En verder mag een Overheid bij het verlenen van subsidies bepaald niet gaan. Dus nu maar afwachten wat het nader beraad binnen het kabinet zal opleveren.

BOEKBESPREKING

Het bekende overzicht der parlementaire geschiedenis van 1840 tot 1940 van de hand van prof. mr P. J. Oud is in tweede druk verschenen.¹⁾ Het werk is geschreven tijdens de ambteloze periode van de auteur in de bezettingsjaren en in 1946 voor de eerste maal uitgekomen, nog vóór de verschijning van de zesdelige parlementaire geschiedenis 1918-1940, die eerder was geschreven en gereed gekomen vóór de oorlog ten einde was. De tijd die nog restte, heeft Oud gebruikt om deze beknopte geschiedenis te schrijven. Het doel dat hij ermee beoogd heeft, wordt in het Voorwoord medegedeeld. Oud schrijft daar als volgt: „Het trof mij in dien tijd nogal eens, zowel bij het lezen van sommige geschriften der illegale pers als bij besprekingen in beperkte kring, hoe menig-een, die staatkundige hervormingen voor de toekomst bepleitte, niet zo bijster goed op de hoogte was van de staatkundige verhoudingen in het verleden. Ik was er zeer van overtuigd, dat wij, wanneer Nederland zou herrijzen, naar allerlei hervorming zouden moeten streven, doch ik was er niet minder van doordrongen, dat slechts hij dit met vrucht zou kunnen doen, voor wien het verleden geen gesloten boek was. Daarom wenste ik een poging te wagen om in brede kring voor dit verleden belangstelling te wekken”. Prof. Oud heeft dus de geschiedenis en de staatkunde willen dienen. Terecht heeft hij dit dubbele doel als een eenheid opgevat. Hij schrijft een historiewerk, geen politiek geschrift. Hij heeft de geschiedenis bestudeerd om er zijn staatkundige beginselen aan te toetsen en omgekeerd heeft hij de geschiedenis gewaardeerd naar de maatstaven waaruit hij leeft en die hij in ons openbare leven uitdraagt. Onder deze beide opzichten vraagt het werk onze aandacht.

Uit historisch oogpunt bezien dient vooreerst een algemene waardebe-paling te worden gegeven. Het boek geeft een heldere voorstelling van de hoofdzaken der parlementaire geschiedenis. Ook bij ingewikkelde vraagstukken, zoals b.v. de onderwijstrijd in de dagen van Groen van Prinsterer en Van der Brugghen, laat de duidelijkheid ons niet in de steek. De schrijver toont zich zeer bedreven in de kunst van citeren. Talrijke, uitstekend gekozen aanhalingen verheffen het werk boven het niveau van „het slappe overzicht” waartoe een beknopte geschiedenis gemakkelijk vervalt. Hier staat tegenover dat de documentatie aan de sobere kant is gehouden. Voetnoten en verwijzingen ontbreken geheel, waardoor afbreuk wordt gedaan zo niet aan het wetenschappelijk karakter dan toch aan de wetenschappelijke bruikbaarheid. De verantwoordingsplicht is afgedaan met de opgave van een lijst van geraadpleegde werken. Dat deze lijst niet meer is dan een selectie uit de beschikbare literatuur spreekt vanzelf, dat persoonlijke

¹⁾ P. J. Oud, Honderd Jaren, Een Eeuw van Staatkundige Vormgeving in Nederland. Van Gorcum, Assen, 1954.

voorkeur zich een zekere vrijheid heeft veroorloofd kan in beginsel evenmin tot een verwijt worden gemaakt. Dit neemt niet weg dat bepaalde werken ontbreken, die onmisbaar zijn. De beide delen van L. G. J. Verberne in de achtdelige Geschiedenis van Nederland onder redactie van H. Brugmans hadden niet slechts geraadpleegd moeten worden, maar hadden de basis moeten zijn om deze parlementaire geschiedenis te beschrijven tegen de achtergrond van de algemene geschiedenis van Nederland in deze honderd jaren. Een andere disproporctie is, dat geen enkel geschrift van of over Schaepman vermeld wordt. De tekst bevestigt het tekort in de literatuurlijst. Schaepmans politieke actie in de pers, b.v. ter gelegenheid van de schoolwet Kappeyne van de Coppello, wordt niet gereleveerd, wel die van Kuyper. Bij zijn entree in de Tweede Kamer wordt hij niet ingeleid, hoewel dit staatsrechtelijk en politiek een gebeurtenis van betekenis was, en ook van zijn verder optreden vernemen wij uitermate weinig. De tweede druk is gelijk aan die van negen jaar geleden. Daarmee is het ontbreken van de biografie door Van Wely en van het Gedenkboek In Vrijheid Herboren afdoende verklaard. Maar er blijkt toch uit, dat een boek als dit na zoveel tijd niet zonder bezwaar ongewijzigd kan worden aangeboden.

Van een staatsman als Oud moet verwacht worden dat het liberale beginsel door het gehele werk heen de maat van alle dingen is. Misschien moet het daaruit verklaard worden dat hij in de eerste hoofdstukken moeilijk op dreef komt. Koning Willem I en het cultuurstelsel worden in donkere kleuren getekend. De overgeleverde opvatting over het cultuurstelsel vraagt dringend om reconstructie, waartoe uitvoerige bronnenstudie noodzakelijk zal zijn, maar er is toch reeds veel meer distinctie in het oordeel dan de bestrijders van het stelsel in de vorige eeuw en later bereid waren te aanvaarden. Trouwens ook Robert Fruin had op dit punt met vrucht naast Colenbrander geraadpleegd kunnen worden. Willem I is sterk in waardering gerezen verkeken bij vroeger. Zijn uitzonderlijke verdiensten worden overschaduwd door zijn gering begrip voor de medezeggenschap der Staten-Generaal — al was hij een handhaver van de grondwet — en voor de grote toekomst die voor dit beginsel reeds in zijn dagen was te verwachten. De latere ontwikkeling en betekenis mag echter niet het criterium zijn voor de aanvangsperiode. In het licht van dit eerste hoofdstuk is het des te merkwaardiger, dat prof. Oud bij de grondwetsherziening van 1848 niet vermeldt, dat het Willem II geweest is die, beter dan de meerderheid der Kamers, de toekomst heeft gepeild, o.a. door vast te houden aan rechtstreekse verkiezingen. In 1748 heeft Oranje de oligarchie gered, in 1848 heeft het de doorslag gegeven naar de andere zijde.

Na 1848 komt Oud te schrijven over een staatsbestel waarmee hij als politicus vergroeid is. De parlementaire staat en zijn geschiedenis beschrijft hij met liefde. Niet alleen op het geschreven recht komt het aan, maar voornamelijk op de toepassing, dus op de geest. Ontelbare malen vloeit het woord constitutioneel uit zijn pen. Hij is erfgenaam van liberale voorzaten, maar hij aanvaardt de nalatenschap met critische zin. Hun onmacht tot belastinghervorming, tot onderlinge eenheid, tientallen jaren achtereen, worden herhaaldelijk gememoreerd. In zijn commentaar bij de motie Dumbar, 1871, inzake de opheffing van het Nederlands gezantschap bij de paus, tracht hij tussen zekere uitersten door te varen. Formeel geeft hij de liberalen gelijk, men kan geen gezant onderhouden bij een staat die geen grondgebied meer heeft. Het zou een gezantschap bij een kerkelijk gezagsdrager zijn geworden en dit is onverenigbaar met de scheiding van kerk en staat. Toch hadden de liberalen de gevoeligheid der katholieken moeten ontzien, indien zij tenminste prijs stelden op een redelijke verhouding tot deze groep.

Deze passus onderscheidt zich door talrijke halve waarheden. Het volkenrecht kent diplomatieke vertegenwoordiging bij „mogendheden” zonder grondgebied, b.v. de Verenigde Naties, alsmede de gezantschap-

pen bij het Vaticaan die na 1870 niet zijn opgeheven of later hersteld, zoals het Nederlandse ! Het grondgebied van de Kerkelijke Staat voor 1870 en van Vaticaanstad na 1929 is voor alle regeringen van volstrekt te verwaarlozen betekenis geweest voor het accrediteren van gezanten bij de Heilige Stoel. Scheiding van kerk en staat of geen scheiding, men liet zich vertegenwoordigen bij het hoofd van de katholieke kerk, maar met uitsluitend politiek doel. Uit godsdienstig oogpunt kan het de katholieken koud laten of de Nederlandse regering bij het Vaticaan vertegenwoordigd is of niet, want het is een politiek vraagstuk. Op die basis kunnen katholiek en niet-katholiek het gemakkelijk eens worden. In 1871 en in 1925 is althans een deel van de voorstemmers niet geïnspireerd door de zorg voor nauwgezette scheiding van kerk en staat, maar door gepassioneerde doorenmenging van religie en politiek.

Over het scheidingsbeginsel op zichzelf nog het volgende. Oud conformeerde zich impliciet met de oude opvatting van dit principe. Het is een vondst van ruim anderhalve eeuw geleden, waarvan erkend wordt dat zij grote zegeningen heeft gebracht, vooral in de landen met gemengde bevolking. Men moet evenwel ook bedenken, dat het een reactie was op het stelsel der staatsgodsdiensten in een vroegere periode. Daarom had het zin dat men lange jaren gedaan heeft alsof de staatsrechtelijke scheiding een getrouwe weergave was van de volledige werkelijkheid. Het was echter een fictie en zij had slechts nut zolang de scheiding het karakter van reactieverschijnsel droeg en dragen moest. Voor 1940 was het niet bon ton op de relatieve geldigheid te attenderen. Tijdens de overweldiging is men daarvoor meer ontvankelijk geworden. De staat zou niet zijn wat hij is, als de kerken er niet waren. Dit nieuwe inzicht zou tot herwaardering van het scheidingsbeginsel moeten leiden. Wel te verstaan, niet door de erkende noodzakelijkheid te gaan betwisten, maar door er uitleg aan te geven naar de betrekkelijke waarde die zij heeft voor staat en samenleving.

Met dit onderwerp zijn wij gekomen tot de vraag in hoeverre Oud zijn denkbeelden modelleert naar de ervaring uit het verleden. Welk vrijheidsbegrip wint hij uit de geschiedenis? Niet alle gelegenheden die in dit opzicht interessant zijn, heeft hij benut om zich uit te spreken. Hij gaat voorbij aan de placetkwestie tijdens Willem II, aan het parlementair debat over de eed in het staatsrecht in de tachtiger jaren. De dienstweigering om gewetensbezwaren, in 1922 en '23 aan de orde, en de vertegenwoordiging der anti-democraten in de Staten-Generaal, waarover bij de grondwetsherziening 1938 veel te doen geweest is, worden slechts terloops vermeld. De schoolwet van 1878 geeft hem echter een passage in de pen die zeer opmerkelijk is. Zijn commentaar luidt aldus: „Het is ons thans onbegrijpelijk, dat aan liberale zijde voor deze bezwaren niets, maar dan ook totaal niets gevoeld wordt. Zeker de school, die verenigt in plaats van verdeelt, bekoort ook ons. En ook wij hopen nog altijd, dat eenmaal weer de weg naar de onverdeelde volksschool zal kunnen gevonden worden. Maar mag dit door dwang? En het blijft dwang, ook al verleent men vrijheid van onderwijs, wanneer die vrijheid gepaard gaat met de verplichting voor de overheidschool, die men niet wil, te betalen, terwijl voor de eigen school niets gegeven wordt.” De tijd heeft hier blijkbaar zijn invloed zeer heilzaam doen gelden. Misschien dient ook de tegenwoordige minderheidspositie als verklaringfactor te worden aangevoerd. Het moet een grote verleiding voor de liberalen zijn geweest zich van de meerderheid verzekerd te weten. De geschiedenis is vol meerderheidsnonrecht. Vooral in de eerste periode der parlementaire democratie was het moeilijk de ongenoegzaamheid in te zien van het axioma dat de meerderheid het recht maakt.

Hiermede raken wij aan de losse steen in het stelsel der politieke vrijheid. Oud vermeldt op de volgende bladzijde de petitie van protestanten en katholieken, waarbij de koning gevraagd wordt de wet niet te tekenen. Hij veroordeelt deze actie. De gevolgen zouden hoogst ernstig zijn ge-

weest als de koning er gevolg aan had gegeven. Niet in een beroep op de koning, maar in een beroep op het volk om bij de stembus de liberale overmacht te breken had men hier zijn kracht behoren te zoeken. Maar hoe dan met de vraag van de vorige bladzijde of dwang geoorloofd was? Is de koning in de parlementaire monarchie een automatisch handelend wezen, dat zich desnoods tot alle onrecht moet laten gebruiken, of draagt hij ook verantwoordelijkheid? In het pays légal is deze vraag volkomen schuil gegaan achter de idee der koninklijke onschendbaarheid, maar deze abstractie gaat niet op in werkelijk principiële gevallen.¹⁾

Oud schrijft naar aanleiding van de kieswet Thorbecke in een lange passage die ook aan dit vraagstuk raakt o.m.: „Ieder gezag is het product der historie en zolang de eindpaal der historie niet is bereikt, wordt steeds nieuwe geschiedenis gemaakt. Wat vandaag gezag is, kan het morgen niet meer zijn. Zeker, zo kwetsbaar is het gezag, dat het geen garantie van duurzaamheid bezit. De verhouding van overheid tot onderdanen kan gestoord worden, wat de plicht inhoudt om op haar versterking bedacht te zijn. De grote verdienste van de parlementaire democratie is de gereguleerde wijze waarop zij machtsverschuivingen registreert. De keerzijde is dat het meerderheidsbeginsel gehouden wordt voor maatstaf van het recht op zichzelf. Daardoor wordt het uitzicht ontnomen op de werkelijke kracht waarop het gezag berust. *Iustitia fundamentum regnorum*. De meerderheid heeft van de gerechtigheid geenszins het monopolie. De minderheid moet het meerderheidsbeginsel eerbiedigen, maar de meerderheid heeft de onvervreembare rechten van de minderheid te handhaven. Welke die rechten zijn is een vraag waarop de stembus geen antwoord geeft. Het is een inzicht dat aan zo veel mogelijk de gehele natie gemeenschappelijk moet zijn en ieder die werkt, hetzij in de politiek of daarbuiten, om dit gemeenschappelijk normenbezit breder en sterker te maken, verinnigt de samenleving en bevestigt daardoor het gezag. De koning staat buiten de worsteling tussen meerderheid en minderheid. De natie als geheel moet er voor zorgen dat hij buiten spel kan blijven. Bij de beoordeling van de schoolwet van 1878 en van vele andere principiële conflicten kunnen beschouwingen in deze geest moeilijk worden gemist.

De formele zijde der vrijheid is vanouds het pronkjuweel der liberalen, het beste dat zij aan de wereld geschonken hebben. Diezelfde vrijzinnigheid heeft de regels voor het gebruik der vrijheid verzwakt. Het is te hopen dat prof. Oud nog lang van het waardevolste dat hij bezit zal blijven mededelen voor de staatkundige vormgeving in de toekomst. Zijn systeem is in de fundamenten niet sluitend. Desondanks is hij bondgenoot voor ieder wie de evolutie der democratie ter harte gaat.

P. H. Winkelman.

1) P. W. Kamphuisen, Koning en Minister.

PUBLICATIES

VAN HET CENTRUM VOOR STAATKUNDIGE VORMING

Bij het bureau van het Centrum voor Staatkundige Vorming, Anna Paulownastraat 93 's-Gravenhage, zijn o.a. de volgende rapporten verkrijgbaar:

No.	Titel	Prijs
7	Richtlijnen voor een nieuw radiobestel	f 0.60
11	Overheid en openbare zeden	„ 0.60
12	Wettelijke regeling van het kleuteronderwijs; eerste gedeelte	„ 0.50
26	Idem tweede gedeelte	„ 0.50
15	Cultuurpolitiek; beginselen en richtlijnen	„ 0.30
16	Herziening der pachtwetgeving	„ 1.—
17	Grondslagen voor een wettelijke regeling van de gezondheidszorg	„ 1.—
18	Katholicisme, verdraagzaamheid en democratie naar Nederlandse verhoudingen; redevoeringen uitgesproken door Mr Dr J. J. Loeff pr. en Prof. Dr L. G. J. Verberne	„ 1.—
23	Verplichte ouderdomsverzekering; grondslagen van een wettelijke regeling	„ 0.40
27	Samenstelling en werkwijze der Staten-Generaal	„ 0.80
28	Stichtingen; richtlijnen en normen voor een wettelijke regeling	„ 0.40
29	Grondslagen der onderwijs-organisatie	„ 0.65
30	Eed en belofte; zienswijze op het gelijknamige rapport van een commissie, ingesteld door het Humanistisch Verbond	„ 0.40
34	Loonpolitiek; meer vrijheid in de loonvorming?; inschakeling van bedrijfsorganen?	„ 0.65
40	Sociale voorzieningen voor zelfstandigen	„ 1.—
41	Kinderbijslag naar verhouding van het loon	„ 0.80
44	Staatkundige eenheid der katholieke Nederlanders; rapport van de Commissie-Van der Grinten	„ 1.25
45	Overheid en Humanistisch Verbond	„ 1.75
47	Bijbelonderwijs op de openbare school	„ 0.50
49	Wettelijke regeling van de dierenbescherming; zienswijze op de Proeve van een Dierenbeschermingswet van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren	„ 0.50
50	Rechtvaardigheid en doelmatigheid van een huurbelasting	„ 0.75

Een volledige lijst van publicaties wordt op aanvraag toegezonden. Wie alle verschijnende rapporten wenst te ontvangen kan zich hierop abonneren tegen de prijs van f 5.— per kalenderjaar (postrekening 237 339 t.n.v. Penningmeester van het Centrum voor Staatkundige Vorming te 's-Gravenhage).

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDACTIE: MAG. DR S. STOKMAN O.F.M., DRS J. M. AARDEN. DR L. A. H. ALBERING
DRS A. W. H. J. QUAEDVLIET, MR J. W. VAN DE POEL, REDACTIESECRETARIS

JAARGANG 9

MEI

NUMMER 3

PARTIJRAADSREDE 1955

*van Prof. Mr C.P.M. Romme**

Mijnheer de Voorzitter! Leden van de Partijraad! Gij zult het, hoop ik, goed vinden, dat ik, bij wat ik u in dit uur van onze bijeenkomst te zeggen heb, van twee dingen uitga. Dat is voor- eerst, dat ik, na alles wat er vandaag reeds over belangrijke punten van practisch politiek beleid is gezegd, het punt van de verslaggeving van het parlementaire werk wel in hoofdzaak als gebeurd mag beschouwen. En in de tweede plaats zou ik mij wel willen voegen in de opkomende sfeer van deze dagen, nu de 10-jarige herdenking van de bevrijdingsdag nadert. U behoeft niet te schrikken! Ik zal geen overzichten pogen te geven — daarvan zal het in de komende weken nog wel genoeg gaan wemelen, denk ik zo. Maar ik kan mijn gedachten toch niet er aan onttrekken om terug te gaan naar nu welhaast 10 jaren geleden — toen wij de vrijheid, en met de vrijheid de volle verantwoordelijkheid, herkregen; toen er mensen waren, die hun illusies, en soms ook hun plannen, gebouwd hadden op de meest voor de hand liggende invloed van de oorlogsramp en het bezettingswee: de terugkeer en de inkeer tot God; toen anderen met de mens-in-nood gelijkschakelden de mens-in-vrijheid; maar toen wij in werkelijkheid in de mist voeren omtrent het geestelijk gelaat van ons lichamelijk geschonden volk; toen dan ook de honger naar het weten zich uitte in vergaderingen, waar duizenden samengepakt stonden om het vrije woord te horen.

In die dagen stonden wij, vooral in de politiek, voor de keuze, voor de vraag van de goede keuze. Want er was, en er is, hier geen beginsel, dat ons voor alle omstandigheden naar één en dezelfde beslissing wijst. Het lijkt goed, dit voor de zoveelste keer nog eens nadrukkelijk te herhalen, nu dezer dagen zelfs de

* Rede, uitgesproken ter vergadering van de Partijraad te Utrecht d.d. 23 April 1955.

herderlijke brief vanwege de Generale Synode van de Nederlands Hervormde Kerk — een zorgvuldig en met veel liefde geschreven stuk — nu die herderlijke brief ons toedicht, dat het rooms-katholieke denken over staat en maatschappij ten onzent beheerst wordt door de opvatting van het christelijke organisatie-wezen als een overal en altijd geldend beginsel. Het is een vergissing, die dit heeft doen neerschrijven. Het is naar mijn mening niet de enige vergissing van de oprecht herderlijke brief.

Wij stonden voor een keuze, en onder onze leidende mensen waren er velen, die *voelden* voor een keuze te staan. De keuze was niet eenvoudig, noch wat de mogelijkheden, noch wat de omstandigheden betrof. Verdeling van de katholieken over meer partijen, of katholieke politieke eenheid? Bij verdeling: verdeling in katholieke partijen of verdeling over wat zich doorbraakpartijen zijn gaan noemen? En bij katholieke politieke eenheid: uitsluiting van anderen, of openstelling voor anderen van de eigen partij, of een gezamenlijk katholiek samengaan met anderen in een volledig gemengde partij? Nog groter moeilijkheid dan uit de veelvuldigheid der mogelijkheden, of wat men mogelijkheden achtte, vloeide voort uit de omstandigheden. Want — ik zeide het reeds — wij voeren in de mist, ten spijt van hen, die hun uiteraard beperkte en uiteraard uitzonderlijke oorlogservaringen en oorlogscontacten hielden voor de normale en algemeen geldende werkelijkheid.

De keuze is zorgvuldig voorbereid geworden. Het Centrum voor Staatkundige Vorming werd opgericht en zijn eerste opdracht was het uitbrengen van „een electoraal advies”. Daar kwamen mensen tezamen, die het werk begonnen met uiteenlopende opvattingen, mensen, die daar hebben geworsteld met anderen, maar dikwijls nog meer met zichzelf. Het uitgebrachte advies is gevolgd in de oprichting van de Katholieke Volkspartij, één eigen katholieke partij met openstelling voor anderen.

Ik geloof, dat wij na de practijk van de voorbije jaren mogen zeggen, dat de gedane keuze de goede is geweest. Helaas moet ik het wat paradoxale woord er aan toevoegen, dat de proef op de som geleverd is in de practisch mislukking van de openstelling der partij voor anderen. Die openstelling, die gehandhaafd moet worden, is tot nog toe irreëel gebleken, in hoofdzaak, omdat het met de doorbraak van onze beginselen nog al te matig is gesteld. Voor mij persoonlijk — ik wil het na 10 jaren nog wel eens zeggen — is dat de grote na-oorlogse ontgoocheling geweest, de neersmak van de illusie, die ik in de oorlogsjaren had gevoeld: die overgebleven grondige verdeeldheid in het Nederlandse volk met betrekking tot waarden en waarheden, die ieder met zijn natuurlijke verstand kan erkennen, die grondige verdeeldheid die ook oorlog en bezetting met hun chaos niet

hebben kunnen wegspoelen, nog zelfs niet in de fundamenteelste van alle waarden en waarheden, de erkenning van de ene al-regerende God.

Men zegt wel eens, dat het met die verdeeldheid anders, uit ons katholieke oogpunt beter, zou zijn gelopen, wanneer wij een andere keuze hadden gemaakt, de keuze, die wij nu gewoon zijn te noemen de doorbraakkeuze. Dat zou dan in concreto zijn geweest een verdeling van de katholieken over verschillende doorbraak-partijen, want als katholieke gezamenlijkheid zou niemand ons hebben aanvaard, gesteld al, dat het katholieke volksdeel zelf ooit tot een poging daartoe zich had laten vinden.

Op welke gronden die opvatting van mindere verdeeldheid, van meer katholieke doorbraak bij die andere keuze steunt? Ik weet het niet. Ik zie in die opvatting een voortgezette illusie — zonder het excuus van een voortgezette mist. En ik behoef daarbij niet alleen maar speculatieve overwegingen tegenover speculatieve overwegingen te stellen. Ik behoef mij niet te beperken tot het uitspreken van mijn ongelooft, dat door andere politieke groepering gelukt zou zijn, wat de onstellende fenomenen van oorlog en bezetting aan bezinning niet hebben opgeleverd. Ik erken de macht van bepaalde politieke groepering; ik geloof ook in de apostolische taak van de politiek. Maar het politieke milieu is geen genade-oord-bij-uitnemendheid. De speculatie kan echter achterwege blijven, nu inmiddels de feiten zijn gaan spreken, de feiten die tot het weinige lichtende uitvloeisel behoren van de omstandigheid, dat sommige katholieken de sprong in de doorbraak hebben gewaagd en daar met gejuich en begeerte zijn ontvangen.

Kan men een gunstiger bodem voor het zaaien van zijn invloed denken dan van die katholieken, die zichzelf zien en door hun andersdenkende partijgenoten worden gezien als pioniers, groepen om scharen volgelingen te kweken? Moesten zij, die bestemd zijn om geen angstbegrippen te wekken voor roomse machtsvorming maar dat soort spookbeelden juist tot bedaren moeten brengen, moesten zij niet meer dan wie ook in staat worden geacht, invloed ten goede te oefenen?

En wat is er van geworden?

Ik beperk mij tot een paar simpele, meer in hun simpelheid m.i. sprekende voorbeelden, voorbeelden van recente datum.

Bij de algemene politieke beschouwingen in de Eerste Kamer, in Februari van dit jaar, heeft de voorzitter van de socialistische fractie, Mr In 't Veld, gesproken over het Bisschoppelijk Mandement, natuurlijk over het derde deel van het Mandement. Hij zeide, zich zorgen te maken over „de geestelijke pressie”, welke door het Mandement op ons, katholieken, wordt gelegd. Dat is zijn goed recht, al zou een socialistische politicus zijn zorgen wellicht aan iets reëlers kunnen besteden. Maar Mr In 't Veld verkondigde daarbij deze enormiteit, dat het van dit woord der Bisschoppen „maar één stap is” naar het „De duce denkt voor u” en „Führer, befiehl, wir folgen”. Maar één stap,

van het woord van iemand, die door Goddelijk Gezag over ons is aangesteld als herder onzer zielen, naar het woord van een gezagsdrager in de Staat waarvoor dan vriendelijkheidshalve nog die gezagsdragers worden uitgekozen, die zich tot tirannen en daarmee tot mis-bruikers van hun gezag hebben ontwikkeld. Maar één stap — over een muur die tot de hemel reikt. En zo'n woord klinkt dan na 10 jaren doorbraak, in een speech, die voorbereid is in een fractie, waar een katholieke „pionier” ook mee aan tafel zit en van wie ik niet aanneem, dat hij er zit om te slapen of zich onder de tafel te laten werken. Spreekt hier nu niet een gemis aan begrip, en daarmee een gemis aan invloed, die wij 10 jaren geleden in onze somberste ogenblikken ons niet hadden kunnen dromen?

Ik noem u nog een tweede simpel voorbeeld. U weet, dat het socialistische dagblad „Het Parool” kort geleden een uitvoerig artikel heeft gepubliceerd over een kerkelijk huwelijk van een man, die burgerlijk gehuwd was met een ander. Het is een geruchtmakend artikel, een nog geruchtmakend artikel, geweest. En dat het beoogde, een vriendendienst te bewijzen aan de katholieken in ons vaderland, zal niemand geloven, die het artikel heeft gelezen. Ik ga op de kwestie zelve hier niet in. Ik begrijp, dat zij voor protestanten en vooral voor buitenkerkelijken een zeer moeilijk te verwerken materie bevat. Niet omdat een priester misschien een op hem betrekking hebbend artikel van de strafwet heeft overtreden — er zal nauwelijks een strafwets-artikel zijn, dat nooit overtreden is, en wetsovertreders, wie zij ook zijn, worden vervolgd en bestraft. Maar het is voor andersdenkenden en in de eerste plaats voor buitenkerkelijken buitengewoon moeilijk te verteren, dat in bepaalde omstandigheden een kerkelijk huwelijk van een man, die met een ander nog burgerlijk gehuwd is, geboden kan zijn. Ik herhaal, dat ik de moeilijkheid zeer wel begrijp. Maar ik begrijp óók — en het is in dit verband, dat ik hier aan deze Parool-publicatie herinner — ik begrijp óók, dat de socialistische auteur zich vóór zijn publicatie niet eerst heeft gewend tot zijn katholieke politieke vrienden, om zich te verrijken met hun katholieke kennis van zaken of met hun kennis van katholieke zaken en om zich te meer verantwoord te kunnen voelen, alvorens hij tot zijn publicatie overging. Ik begrijp ook deze kant van de zaak, omdat het geestelijk verwijderd zijn van de buitenkerkelijke socialist van zijn katholieke partijgenoten nog van dien aard is, dat hij het zelfs niet in zijn hoofd haalt, die lange afstandsmars der geestelijke toenadering te gaan ondernemen.

Neen, de illusie van minder verdeeldheid ten gunste van het katholieke beginsel bij het practiseren van de politieke doorbraak is niet gefundeerd, is in strijd met de feiten. Wanneer die doorbraak eens massaal onder de katholieken zou worden beoefend, dan zou integendeel bij de gegeven mentaliteit alleen het gevolg zijn een heviger dan ooit oplaaiven van de vrees voor verrooiming, die men dan zou menen als een paard van Troje te hebben binnengehaald — zoals ook onze protestants-christelijke broeders tekenen zouden menen te bespeuren van een gooi naar te grote invloedsvorming van katholieke zijde, wanneer wij de dwaasheid zouden uithalen onze voelhorens uit te steken naar een christen-democratische partijfusionering.

Wij hebben, geloof ik, in 1945 de goede keuze gedaan, passend bij de concrete omstandigheden, om de taak, die wij in het belang van ons gehele Nederlandse volk in politicis hebben, zo goed

mogelijk te kunnen vervullen. Dat is de taak, om de eendracht in onze maatschappelijk nog zo verdeelde samenleving te bevorderen. Het is de taak om te stuwen naar de practisch politieke maatregelen, die aanpassen aan de natuurlijke waarden en waarheden, waarvan wij ons de bewuste dragers weten, en om door die practisch politieke maatregelen deze natuurlijke waarden en waarheden te doen doordringen in ons volk, tot zijn baat. Het is in de derde plaats de taak om ons politieke leven, dat net zo goed als wat ook tot God's schepping behoort en dus op Zijn Glorie, op Hem als ons alomvattend doel behoort te worden gericht, niet te doen vervlakken, het niet te laten vertechneren noch tot afgodendienst te brengen, het niet te beroven van zijn laatste en hoogste doel.

Wanneer ik spreek van onze goede keuze om wille van het bevorderen van de eendracht in onze samenleving, dan bedoel ik daarmee niet het monopolie van de eendachtsbevordering voor ons op te eisen. Het is misschien goed dit bij de nadering van de herdenking van de 5de Mei uitdrukkelijk te zeggen. Er zijn wel eens, gelukkig niet in onze kring, uitlatingen gevallen, die een bepaalde partijpolitieke keuze wilden voorstellen als de enige, onze gevallen oorlogshelden waardig. Ik kan moeilijk iets afschuwelijkers verzinnen, zo voor hem, die zich daaraan te buiten gaat als voor de nationale eenheid van ons volk, dan het oproepen van de ons allen behorende doden voor de propagandering van de keuze van een partij. Ik hoop hartstochtelijk, dat de poging van zo'n schandelijk verbond in de komende weken en verder voor altijd achterwege zal blijven.

Wij maakten, mijn geachte toehoorders, naar mijn mening de goede keuze voor onze taakvervulling naar Nederlandse eendracht.

Want wij hebben als katholieken ten deze een taak. De saamhorigheid in de maatschappelijke samenleving is een oeroud christelijk beginsel. Aan die saamhorigheid, die tot liefdevolle en rechtvaardige oplossingen komt over allerhand reële belangenverschillen heen, ontbreekt ook in ons volk nog veel en er is geen klasse en geen stand, die zich het morele recht heeft weten te veroveren daarbij alleen naar anderen te wijzen en niet tenminste ook zichzelf te bezien en te herzien.

Welk beter voorbeeld kunnen wij geven, welke betere daadwerkelijke invloed kunnen wij oefenen in de richting van maatschappelijke eendachtsbevordering dan door als katholieken van alle rang en stand in politicis samen te gaan, in organisatorische eenheid te leven en met vruchtbare eendracht daarin te werken, en door aldus het dagelijks voortlevend bewijs te leveren, dat in de beginselen, waaruit wij leven, de kracht besloten ligt van samenbinding over alle middelpuntvliedende krachten heen?

Samen in organisatorische eenheid, om vandaar uit te werken met vruchtbare eendracht. Ik wil over die combinatie van organisatorische eenheid en werkzame eendracht u graag iets zeggen.

Het is, dunkt mij, vooreerst vanzelfsprekend, dat alleen de combinatie redelijke zin en betekenis heeft. Werkzame eendracht zonder organisatorische eenheid bestaat in politicus niet — de overvloedige feiten zijn er om dit in zich logische te bewijzen. En omgekeerd, organisatorische eenheid zonder werkzame eendracht is niet alleen leeg en loos, maar zelfs positief schadelijk en daarenboven niet duurzaam beklijvend. Afwezigheid van eendracht maakt de organisatorische eenheid tot een slechte grap; zij wordt het levend bewijs van het tegendeel van wat men zoekt te bereiken, want zij wordt de demonstratie, dat zelfs bij organisatorisch samengaan het gezamenlijke beginsel niet de kracht tot werkelijke samenbinding kan opleveren; zij miskent daarenboven het element van macht, dat aan politieke eenheid eigen is en dat politieke eenheid ook niet missen kan.

Met organisatorische eenheid moet werkzame eendracht dus samengaan. Maar deze eendracht moet bereikt worden in vrijheid, door vrije persoonlijke medewerking. Deze vrijheid in de totstandbrenging der eendracht is naar mijn begrip even noodzakelijk als de eendracht zelve. En dit vrijheidselement brengt tevens met zich mee, dat men de eis van eendracht niet moet overtrekken. Practisch betekent dit naar mijn mening voor het partijlid, dat hij of zij zich bindt aan het beginselprogram der partij. Practisch betekent het naar mijn mening voor de afgevaardigden in een vertegenwoordigend lichaam, dat hij of zij zich daarenboven bindt aan het werkprogram der partij en, op de basis van het werkprogram, aan vrij onderling beraad, gevoerd in de geest van tot eendracht willen komen en besloten met het uitbrengen van zijn stem naar eigen eer en geweten.

Deze richtlijn voor het werk in fractieverband geldt in onze Tweede-Kamer-fractie, zolang ik haar werk nu ken en meemaak. Zij heeft in al die jaren geresulteerd in overwegend voorkomende eendracht. Zij heeft daardoor m.i. vruchtbaar gewerkt op de praktische politiek. Zij heeft ook afwijkingen te zien gegeven, soms wel afwijkingen op zeer aangelegen punten. Zij heeft daardoor ondragelijke spanningen vermeden, zonder ooit — ik meen het te mogen zeggen met instemming van alle betrokkenen — te leiden tot verstoring van de goede, zakelijke, onderlinge samenwerking en verhouding, welke voor het werk in fractieverband noodzakelijk zijn. Afwijkingen hebben die onderlinge verhouding nooit verstoord, omdat zij nooit een inbreuk hebben betekend op de wil van wie dan ook, om door het onderlinge beraad en de onderlinge meningswrijving tot eendracht, zo mogelijk, te komen.

Deze richtlijn voor het werk in fractieverband heeft dus haar

practisch nut bewezen voor een gezonde eendracht, een eendracht, die ruimte laat voor verscheidenheid. Ik mag er echter misschien aan toevoegen, dat zij geen waarborg bevat voor gemis aan eendracht daar, waar zo'n gemis op zichzelf alles-behalve een politieke doodwond zou zijn. Ik voeg er dit aan toe, omdat gebleken eenstemmigheid in een zaak, die zich gemakkelijk zou verdragen met verscheidenheid, wel eens leidt tot achterdochtige gevoelens met betrekking tot een zuivere hantering van onze richtlijn.

Zo'n achterdochtig gevoel heb ik hier en daar menen waar te nemen tengevolge van de fractieeenstemmigheid bij de behandeling van de Televisienota van Minister Cals, over wiens volledig herstel en actieve terugkeer op het Departement mijn fractiegenoten en ik ons van harte verheugen. Toch geloof ik, ook na nauwkeurige overweging van hetgeen over onze houding met betrekking tot de Televisienota is geschreven, dat in dit eenstemmighedsgeval geen bijzondere, zakelijke reden van achterdocht tegen de zuivere hantering van onze richtlijn is gelegen.

Ik meen nog altijd, dat wij ons als fractie hebben geschaard achter de grote grondslagen van het plan-Cals, wat mij niet verwonderlijk lijkt van een fractie, wier werkprogram op dit punt spreekt van „daadwerkelijke zelfstandigheid der omroepverenigingen bij televisie”.

Zeker, ik weet natuurlijk, dat daar negen jaar geleden, althans met betrekking tot de radio, wat anders heeft gestaan; dat toen gesproken werd van een publiekrechtelijk opgebouwd nationaal omroepbestel, opgebouwd uit zelfstandige organisaties van de verscheidene levensbeschouwingen. Maar, afgescheiden van het feit, dat dit reeds in 1948 uit het program is verdwenen, afgescheiden ook van het feit, dat er in de radio- en televisiewereld sinds 1946 het een en andere is gebeurd, waaraan ook de wetgever zich zo maar niet kan onttrekken en zo maar aan kan voorbijgaan, en daargelaten de vraag van de verwezenlijikbaarheid van een publiekrechtelijke organisatie op dit gebied, afgescheiden van dit alles, was een publiekrechtelijke organisatie op het ogenblik nu eenmaal niet aan de orde. Het zou daarom toch al van een buitengewoon weinig constructieve geest hebben getuigd, wanneer wij, gesteld wij hadden anno 1955 een neiging in die richting gehad, het plan-Cals hadden weggevaagd met het verzoek, nu maar eens met een geheel ander plan tot publiekrechtelijke organisatie te komen.

Wat wij wel hebben gedaan, is: met de aanvaarding van de grondslagen van het plan-Cals aandringen op twee wijzigingen in de uitwerking van het plan, en wel op de twee punten, waar het naar onze gezamenlijke mening schortte aan daadwerkelijkheid in de zelfstandigheid der omroepverenigingen. Dat was het punt om op de afzonderlijke programs van de omroepverenigingen het stempel te drukken van gerichte programs en daarmee de weg in te slaan, die er op moet uitlopen, aan de omroepverenigingen de vrijheid te ontlenen om ook in haar eigen programma's z.g. algemene stof te bieden. En het tweede punt was de op voorhand toch wel volstrekt onhoudbare bepaling, dat de omroepverenigingen verplicht zouden worden, al haar stof te offeren voor het gezamenlijke programma; de algemene programmacommissie mocht dat dan afromen, en de ondermelk bleef voor de eigen programma's der omroeporganisaties.

Is het nu werkelijk zo verwonderlijk, dat rustig onderling beraad in de fractie leidde tot de eenstemmige opvatting, dat deze beide punten in de uitwerking niet te rijmen waren met de daadwerkelijke zelfstandigheid der omroepverenigingen, waarvan ons geldend werkpro-

gram spreekt, een daadwerkelijke zelfstandigheid, waarvan ook Minister Cals bedoeld heeft uit te gaan? Ik vermag niet in te zien, dat dit inderdaad verwonderlijk zou moeten heten en dat het zakelijke redenen zou opleveren tot achterdocht, dat het met de vrijheid in de fractie, als het er op aankomt, toch misschien maar là-là is gesteld.

Maar, mocht dit liggen aan mijn gebrek aan tele-visie, dan zou ik toch wel graag vragen de aanvaarding van mijn verklaring, dat ook in dit geval de richtlijn zuiver is gehanteerd, en verder in het geval te willen zien een bewijs, dat de richtlijn, waarlangs wij in de fractie werken, zoals ik zeide, nu eenmaal niet inhoudt de waarborg, dat eenstemmigheid bij ons per se achterwege blijft, wanneer eenstemmigheid ook aan de leden der fractie zelf politiek niet geboden schijnt.

Ik zou nu graag nog beknopt willen ingaan op de tweede taak, dat ik straks noemde, toen ik zeide, dat wij ook met het oog daarop in 1945 de goede keuze hebben gedaan. Dat is de taak van stuwen naar de practisch-politieke maatregelen, die aanpassen aan de natuurlijke waarden en waarheden, waarvan wij ons de bewuste dragers weten. En om hier nu werkelijk beknopt te blijven, lijkt het mij het beste een kroongetuige aan te voeren, die ik in het verleden ook wel in de Kamer heb genoemd, zij het daar niet geheel in hetzelfde verband.

Mijn kroongetuige is de jonge, vurige en daardoor soms wat loslippige Kamercollega uit de socialistische rijen, de katholieke Mr Van Lier. Hij heeft een anderhalf jaar geleden, dus toen de doorbraak een rond 7-jarige practijk achter de rug had, zich eens uitgelaten over „de meer specifiek eigen taken” van de katholieke werkgemeenschap in de Partij van de Arbeid, en daarbij o.m. dit gezegd:

„En vervolgens is er een aantal consequenties uit de Katholieke sociale leer (ik denk aan bezitsspreiding, kinderbijslag, het zelfdoen bij sociale voorzieningen, ruimte voor de Charitas), die weliswaar door de K.V.P. veelal op typisch confessioneel-politieke of onverdraagzame wijze, in versterde ouderwetse vormen, op een bepaald irriterende manier soms naar voren worden gebracht, maar waarvan het o.i. wel degelijk de moeite waard is om te onderzoeken, of er geen kernen van juistheid in zitten, die uit een oogpunt van algemeen belang de aandacht vragen.”

Het verschil, dat Mr Van Lier hier maakte tussen de practijk van de Partij van de Arbeid en onze practijk, is een beetje partijpolitiek gekleurd — dat gaat zo vanuit verschillende partijen, vooral wanneer het broeders in den gelove betreft — en dat partijpolitieke kleursel is, dunkt mij, niet aangebracht om ons mooier te maken dan wij van nature al zijn. Maar des te opmerkelijker is toch het verschil, dat deze tegenstander maakt.

Van zijn eigen partij zegt hij, na 7 jaren doorbraak, dat zij het de moeite waard moet gaan achten om een aantal consequenties uit de katholieke sociale leer te gaan onderzoeken, te gaan onderzoeken of er geen kernen van juistheid in zitten, die uit een oogpunt van algemeen belang de aandacht vragen. Het is dus zoveel als: de voorbereiding van het begin van de over-

weging om te overwegen te beginnen met een voorbereiding van een aantal consequenties uit de katholieke sociale leer. Maar van ons, K.V.P.-fractie, verklaart Mr Van Lier, dat wij *doen*. Zeker, niet op zo'n prettige manier: typisch confessioneel-politiek, onverdraagzaam, ouderwets, irriterend, ik geef het hem allemaal cadeau, maar er gebeurt wat, zegt hij: wij, van uit de K.V.P. brengen de zaken van de katholieke sociale leer wel naar voren.

Inderdaad: wie gelooft er, dat zonder ons in al die jaren een vinger zou zijn uitgestoken naar de gezinspolitiek? Ik bedoel met „ons” niet mijn collega's en mij persoonlijk (behalve dan natuurlijk collega Lucas vanwege het Lucaskind), maar ik bedoel in het algemeen een sterke katholieke fractie. Wie gelooft er, dat er zonder zo'n sterke katholieke fractie geleidelijk voortgang zou zijn gemaakt, en in de laatste tijd in versterkte mate kan worden geconstateerd, op het gebied van de gelijkstelling van het bijzonder onderwijs? Wie gelooft er, dat er zonder ons een publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie op het spoor zou zijn gezet van de beginselen der katholieke sociologie? Denkt U nog maar eens in, hoe het begon met het voorontwerp-Vos met zijn z.g. bedrijfslichamen, die slechts verlengstukken waren van de Staat; hoe die zaak op een geheel ander spoor is gezet door wijlen onze minister Huysmans, en later op de juiste rails is voortgetrokken door Minister Van der Brink en Staatssecretaris Van der Grinten? Er gelooft ook in de katholieke werkgemeenschap van de P.v.d.A. niemand, dat hier enige doorbraakinvoled werkzaam is geweest; alleen het initiatief en het werk van onze partij hebben deze zaak in goede banen gebracht. Zo is het ook met de verhouding staat-maatschappij in de loop der jaren herhaaldelijk gegaan, laatstelijk, nog geen twee maanden geleden, met de Gezondheidswet, waarop ook een operatie moest worden toegepast ten gunste van het goed recht der maatschappelijke krachten. Helaas heeft de ministeriële vader het kind van de operatietafel weggehaald, voordat het goed en wel was gecureerd, maar men mag m.i. van Minister Suurhoff, die zeker niet afwijzend staat tegenover het particulier initiatief op het terrein der volksgezondheid, maar aan wie het eigenlijk enigszins onverschillig is door wie hier de zaken worden uitgevoerd: overheidsinstellingen of particuliere instellingen, verwachten, dat hij na ernstig beraad het kind weer terugbrengt en bij de verdere schoonheidsbehandeling rekening houdt met hen, wie het allerminst onverschillig is, hoe bij de organisatie van de volksgezondheid de invloedsverdeling is tussen Overheid en particuliere kracht. Want die verdeling bepaalt mede, hoe de volksgezondheid werkt — zoals het mij evenmin onverschillig is, wie een schilderij zou maken van mijn vrouw of mijn kind, omdat daarvan afhangt, hoe dat schilderij er zal uitzien.

Mijn waarde toehoorders en toehoorders, ik zou bijna toch vervallen in het geven van een overzicht. Ik heb beloofd dat niet te doen. Ik houd er dus mee op. Mr Van Lier heeft gelijk: wij mogen laten getuigen, dat wij, zij het dan met alle menselijke hebbelijkheden ons eigen, de katholieke sociale leer practiseren.

Ik heb nog een derde taak genoemd, voor welke vervulling in onze concrete omstandigheden de goede keuze in 1945 is gedaan. Het is onze taak te zorgen, dat het politieke leven niet vervlakt.

Hier is de officiële doorbraakgedachte een ernstig gevaar, een gevaar misschien in de laatste plaats voor ons katholieke volksdeel, maar een gevaar vooral voor mensen met een weinig bepaalde en weinig ontwikkelde levensovertuiging, hoe goed en edel zij persoonlijk ook mogen zijn, maar die uiteraard gemakkelijk te vangen zijn voor de opvatting, dat men het met al die ideologieën en met die strijd der ideologieën niet zo schrikkelijk moet nemen, dat het in de politiek alleen maar gaat om de actuele maatregel X en de concrete maatregel Y en verder uit.

Onze regerende Paus heeft op het Pinksterfeest twee jaar geleden wel een geheel ander geluid laten horen, toen Hij (ik citeer letterlijk) sprak, dat het „bij uitstek een karakteristiek is van het hedendaagse openbare leven, dat de besluiten, waaraan de enkeling meewerkt, steeds op de eerste plaats besluiten van ideologische aard moeten zijn” en dat „de katholiek zich in de laatste instantie niet kan laten leiden door critische of particuliere wensen, ook al zijn deze op zichzelf gerechtvaardigd”, maar dat „integendeel de ideologische overweging, waarom het gaat, voor hem ten slotte doorslaggevend moet zijn.”

Ik geloof intussen, dat de gevaarlijke vervlakkende invloed van de officiële doorbraak — halt houden in partijverband voor de diepste levensvragen en alleen elkaar maar vinden in praktische maatregelen — ik geloof, dat die gevaarlijke vervlakkende invloed in ons land op zijn retour is. Met name geloof ik, dat in hun eigen doorbraakkring een toenemende tendenz gaande is tegen de bloedeloosheid van dit gedoe.

Een jaar geleden heb ik hier in de Partijraadsvergadering gevraagd aan de Partij van de Arbeid om nu kleur te bekennen. Dat is mij toen in woorden niet zo bijzonder plezierig afgenomen, maar wat de daden betreft, ben ik niet geheel ontevreden, zij het nog niet voldaan. En ik ben mij best bewust en zeg het ook gaarne uitdrukkelijk er bij, dat die daden door andere oorzaken zijn uitgelokt dan door het simpele betoog, dat ik hield.

Van de kant van de heer Willems is het in zijn bekende Leidse verklaring met alle duidelijkheid gezegd: dat hij en de zijnen in de Katholieke Werkgemeenschap „nog een andere doorbraak” willen, „een doorbraak van het Christendom naar de wereld”, en dat zij „daarom kozen voor de politieke doorbraak”. De Pro-

testants-Christelijke Werkgemeenschap in de Partij van de Arbeid is niet achtergebleven en in een geschrift „precies de reden” (zo staat het er) genoemd, waarom haar leden niet een der protestants-christelijke partijen, maar de Partij van de Arbeid kozen. Dat is, zo staat er, omdat die protestants-Christelijke partijen „niet meer zijn opgewassen in de strijd om een vrije wereld, waarin het Woord, zonder bevrozingen door Rome bevorderd, ruim kan klinken en werken”. Dat is dus de hoogste reden voor de protestantse keuze van de politieke doorbraak: door middel van de Partij van de Arbeid de wereld bouwen, waarin het Woord kan klinken en werken — Gods Woord naar protestaantse opvattingen, zonder bevrozingen, door Rome bevorderd, zonder bevrozingen, mag ik er aan toevoegen, door Willems en de zijnen hopelijk nagestreefd. Van de humanistische Partij van de Arbeid-kring is nog geen overeenkomstig geluid vernomen. De tegenwoordige partijvoorzitter, Evert Vermeer, schreef het vorige jaar, dat men de partij niet mag trachten te winnen voor de humanistische opvattingen, want dat een soortgelijk verbod voor elk lid der partij de consequentie is van het beginselprogram. Ik heb mij veroorloofd, Vermeer publiekelijk te vragen, hoe het nu ermee staat: mag men in de Partij van de Arbeid door zijn politieke doorbraakkeuze nu wel of niet het beste klimaat pogen te scheppen voor zijn diepere beginselen? Ik heb er nog niet op gehoord. Ik begrijp het — het is vandaag pas precies zeven weken geleden, dat ik mijn vraag stelde. Maar het antwoord zal ongetwijfeld komen — uitdrukkelijk of stilzwijgend. Intussen zijn er in de Partij van de Arbeid nog anderen, en ik geloof in groeiende getale, wie een natuurlijke honger naar een vast fundament onder hun politieke partij meer en meer kwelt. Ik bedoel niet de dames en heren van het sociaal-democratisch centrum in de Partij van de Arbeid — ik moet zeggen: ik vind dat maar een raar clubje en, zie ik het goed, een te verwaarlozen clubje. Maar ik heb het oog op wat ik nu maar zal noemen: de Polakken, die met de gedrukt, geen overeenstemming te ontdekken is over „het drager van die naam mede klagen, dat er, zoals het wordt uitgezeten van het socialisme”, dat een „fundamentele ondergrond volkomen wordt gemist” en dat „dit werkelijk een ontstellende lacune is”. De brave professor Banning spreekt al ernstig van de „verschillende typen van socialisme”, en verzuimt nog slechts daaruit te trekken de consequentie van de socialistische onenigheid over het wezen der dingen, dat nog slechts wordt bedekt door overeenstemming in woorden, in taaltekens.

Te recht, geloof ik, schreef onlangs het liberale Vaderland, dat de Partij van de Arbeid zich in een voor haar gevaarlijke richting ontwikkelt en dat wij krijgen (ik haal nog eens letterlijk aan) „humanistische, katholieke en protestants-christelijke

socialisten, die natuurlijk ieder er een eigen richting op na houden en daardoor verschillend denken en stemmen." „De splitsing", zo schrijft het blad, „is ver gevorderd".

Ik geloof, dat Het Vaderland gelijk heeft. Minstens genomen, heeft de splitsing in het afgelopen jaar haar vorderingen gemaakt. Ik ben er, in tegenstelling tot wat Prof. Oud gisteravond er over heeft gezegd, niet rouwig om, want de kleur van de levende Partij van de Arbeid dringt daardoor meer en meer door het officiële papier van haar statuut heen. Ons politieke leven, dat gediend is met zuiverheid en openheid, ons politieke leven, dat gediend is met duidelijkheid door welke ideologieën een politieke beweging in feite wordt gedragen en op haar beurt door die politieke beweging in feite wordt voortbewogen, ons politieke leven in zijn algemeenheid zal door die meerdere zuiverheid, door die grotere duidelijkheid alleen maar winnen. En wij van onze kant mogen door de keuze, die wij in 1945 maakten, een deel van deze ontwikkeling ons toerekenen, omdat wij in een tijd, waarin een doorbraakconstructie werd gemaakt waarvoor de omstandigheden niet rijp waren en die mede daarom de weg van de politieke vervlakking moest kiezen, omdat wij in die tijd door onze keuze er aan hebben medegewerkt, dat aan het politieke leven zijn hoogste en laatste doel niet werd ontrogeld.

Ik heb u drie taken genoemd, om welke vervulling in de omstandigheden van onze tijd onze keuze van 1945 naar mijn overtuiging de goede keuze is geweest. Ik kan die drie taken — van eendrachtsbevordering, van stuwing naar de practijk der katholieke sociale leer, van verdieping van het politieke leven — ook samenvatten in het ééne woord van de taak, die de Bisschoppen aan u en mij hebben voorgehouden in het Mandement van verleden jaar, de taak en de plicht van medewerking aan de opbouw van een christelijke maatschappij. En wat de Bisschoppen ons in het Mandement voorhielden met klem van redenen, daarvan is de hoogst ernstige betekenis, die het voor ons heeft en moet hebben, nog eens krachtig onderstreept door die merkwaardige brief, welke de Heilige Vader onlangs heeft doen richten aan het in Scheveningen gehouden congres van de Internationale Katholieke Organisaties, een brief, die bijna geheel er aan gewijd is ons in te prenten de plicht van „kinderlijke volgzzaamheid" zowel tegenover de Heilige Vader zelf als tegenover de Bisschoppen, „die", zo schreef Hij, „onder het hoge gezag van de Paus van Rome de volledige opdracht hebben om hun gelovigen te onderrichten en te besturen en in het bijzonder toe te zien op het apostolaat."

Zoals de Bisschoppen in hun Mandement ons de taak van opbouw van een christelijke maatschappij voorhielden, is het niet

een taak van enkelingen en niet een taak alleen van leidende figuren, maar is het een taak van iedereen, en daarmee dus een taak, die ieder zich bewust moet worden en door zijn gedragingen moet vervullen. De Bisschoppen spreken hierbij in het bijzonder van ieders individuele plicht om zijn belang in te scharen in het kader van zijn maatschappelijke groep, en van de maatschappelijke groepsplicht, om zich welbewust te plaatsen tegen de achtergrond van het algemeen belang. Dit wordt dus aan iedereen voorgehouden: de beleving, de werkelijke beleving van de band tussen zijn eigen belang en het algemeen belang, de band van harmonisering tussen persoonlijke doeleinden en gemeenschappelijke doeleinden. Het is in het licht van deze taak, dat ik vooral zie het zinvolle, het meest wezenlijke van de ledenwervingsactie, welke de leiding van de Partij heeft ondernomen, de ledenwervingsactie, die na in Brabant zo overweldigend te zijn ingeslagen, thans uitslaat over het gehele land en in het gehele land tot overeenkomstige resultaten moge komen.

Regering, Volk, Parlement II*

DOOR PROF. MR F. J. F. M. DUYNSTEE

§ 3. Vanwaar de bezorgdheid over de democratie?

Elke generatie in onze tijd heeft door het eigen complex van ervaringen ook zekere eigen houding tegenover de staatkundige vragen, met name ook tegenover de democratie. Rond 1930 was het „democratisch optimisme” ten einde. Weliswaar proeft men heden ten dage nog de nawerking van dat optimisme, vooral uitgaande van figuren, wier vorming tot stand kwam in de tijd van vóór 1925. Dat democratisch optimisme heerste in de Westerse wereld grof geschat tussen 1875 en 1925. Het wortelde in de idee van de democratie als zelfbestemming, als zelfregering door het volk. Het volk regeert door het parlement en het parlement vormt uit zijn midden een comité, dat het bestuur uitoefent onder toezicht en leiding van het parlement. Omdat in deze theorie alleen dat gezag legitiem wordt geacht, dat herleidbaar is tot de volksregering (zij 't ev. met behoud van monarchale vormen), spreekt men hier van een democratisch monisme.¹⁾

*) Voor het eerste deel van dit artikel, geschreven n.a.v. Prof. Mr C. W. de Vries' afscheidscollege te Rotterdam, zie No. 2 (April 1955) van dit maandschrift.

¹⁾ Zij werd verdedigd door Sir Walter Bagehot, *English Constitution*, 1867, voor de toen gevolgde Britse constitutie; zij zal toen wellicht overeenkomstig de werkelijkheid zijn geweest. Voor de U.S.A. werd zij overgenomen door Woodrow Wilson, *Congressional Government*, 1885; zij sloot ook daar aan op de werkelijke situatie alsmede op een oudere z.g. Whig-theorie omtrent de constitutie. In ons land werd zij ingevoerd door Oppenheim in zijn Groningse inaugurele oratie, 1885. Zij werd overgenomen door Krabbe, Struycken, Kranenburg; thans nog geleerd door prof. G. van den Bergh. In de practische politiek vierde zij vooral hoogtij in de tijd van 1918 (al was bijv. het kabinet Kuyper ook volgens het monistische procédé geformeerd); de fase van 1918 wordt door J. J. de Jong, *Politieke Ontwikkeling in West-Europa na 1800*, 's-Gravenhage, 1951, pag. 332, zeer scherp in afwijzende zin beoordeeld en hierin geeft hij ongetwijfeld de opinie weer, welke in onze studententijd vrij algemeen leefde onder de toen opkomende generatie. Op het vasteland voerde die optimistische visie tot allerlei z.g. zeer „progressieve” constituties volgens het schema van „la rationalisation du pouvoir” (Mirkiné Guetzévitch); zij eindigden alle in tragedies.

Heden ten dage gaan de theorieën omtrent de democratische constituties uit van de leiding, met name van de Regering, van het kabinet. Voor Engeland spreekt dit niet alleen uit de beschouwingen van L. S. Amery¹⁾ doch evenzo uit het recente boek van Herbert Morrison, *Government and Parliament*, dat het eerste der drie delen besteedt aan „The Cabinet and Ministers”. Volgens Pierre Duclos²⁾ is het kabinet „le porte-parole du peuple”; het Britse stelsel (na „l'effacement” van het koningschap) is z.i. gekenmerkt door „l'effacement du parlement et la dictature du Cabinet”. Arthur Salter vertelt, dat zijn voorganger op zijn leerstoel de Britse constitutie schetste als „a parliamentary bureaucracy”. „I am not quite sure I should not now call our system of government not so much parliamentary bureaucracy as cabinet bureaucracy”.³⁾ En vragenderwijs stelt hij het perspectief aan de orde, dat een volgende generatie wellicht liever zal spreken van „managerial government”. Christopher Hollis vraagt zich af, of het parlement niet bezig is een façade te worden: „Just as the monarchy and the House of Lords in a sense survive, so there is no reason why six hundred odd ladies and gentlemen should not go through some ancient ritual from time to time of standing-up and bowing to the Speaker . . .” In de sfeer der meer feitelijke zaken spreekt het boekdelen, dat in de laatste tijd de Britse premier nog wél is de partijleider, doch niet meer de leider van zijn fractie in het Lager Huis.⁴⁾

Te onzent is men 't er zo ongeveer over eens, dat de betekenis van de Staten-Generaal als medewetgever sterk is afgenomen (delegatie; technische en politieke hindernissen bij het hanteren van het recht van amendement; overbelasting), dat de begrotingsbehandeling meer beduidt als gedachtenwisseling dan als controle, laat staan als controle op de geldmiddelen, en dat de na-oorlogse beklemtoning van de collectieve verantwoordelijkheid der ministers effectieve zeggenschap van de Staten-Generaal tegenover een minister, die het been stijf houdt, zo al niet onmogelijk, dan toch heel moeilijk maakt. De toenemende betekenis van overleg met of adviezen van allerlei organisaties, commissies, raden, colleges enz. verlegt veelal het zwaartepunt van de verhouding Regering — Staten-Generaal naar de ver-

¹⁾ *Thoughts on the Constitution*, Oxford Un. Press, 1947, p. 13 e.v.; idem, in „*Parliament, A Survey*”, Londen, 1952, p. 50 e.v.; Christopher Hollis, „*Can Parliament Survive?*” Londen, 1949, p. 62 e.v.; prof. mr A. Donner, in: *Grondwet en Maatschappij in Nederland 1848-1948*, den Haag, '48 p. 343.

²⁾ *L'évolution des rapports politiques depuis 1750*, Presses un., 1950, p. 82.

³⁾ In „*Parliament, A Survey*”, pag. 109.

⁴⁾ Bijv. H. Morrison, *Government and Parliament*, Oxford Un. Press, 1954, pag. 37.

houding Regering — al dergelijke instellingen, waarna dan de Kamers vaak nog slechts kunnen nakaarten.

Men stelt o.i. de in al dergelijke geenszins tot ons land beperkte symptomen geïmpliceerde problemen verkeerd, als men de bestaande verhoudingen zou willen gaan toetsen aan een of ander abstract ideaal van democratie als zelfregering. Vereenzelviging van democratie met zelfregering des volks, is dáárom zo bedenkelijk, omdat de eerste wèl, de tweede niet bestaat en bestaanbaar is. Zegt men dat het parlement de rechtsovertuiging des volks slecht representeert, dan hanteert men een onwerkelijk criterium en stelt men als 't ware een zekere bonapartistische, caesaristische basis onder een kabinet, dat pretendeert, die rechtsovertuiging béter te representeren. Wij herinneren aan de door Carl Schmitt in zijn *Verfassungslehre* overgenomen absolute theorie van de boven elke constitutie staande volkssouvereiniteit van Siéyès, in welke versie de volkssouvereiniteit en de volkswil media worden voor revolutionnaire stromingen, welke aanvoeren tot betere representatie in staat te zijn (democratie bij acclamatie!). Eerst als het volk zich werkelijk afwendt van zijn parlement en zijn vertrouwen verliest — zoals in Frankrijk het geval lijkt te worden — is er inderdaad ruimte voor zeker kabinet van „de volkswil” (d.i. van verzet tegen de parlementaire partijen), voor zeker Bonapartisme (Mendès-France?). Wij mogen tenslotte erop wijzen, dat de vrees welke Cort van der Linden ten overstaan van de politieke partijen koesterde, te weten die, welke was geleerd door Ostrogorski en volgens welke de leiding der massa-partijen de staatsrechtelijke machten zou verdringen, schromelijk overdreven is gebleken; men zie de onderzoeken in ons land van prof. J. J. de Jong, in Engeland van McKenzie; wellicht dat prof. de Vries deze omstandigheid had kunnen vermelden bij zijn beschouwing over de invloed van Ostrogorski op Cort van der Linden.

Wat is eigenlijk het bepalende voor staatsrechtelijke critiek, voor de typisch staatsrechtelijke probleemstelling? Men stelt zich deze vraag niet licht, omdat men onbewust het antwoord wel meent te weten; maar er is reden om aan de juistheid dezer presumptie te twifelen. Om 't heel simplistisch te stellen: de monistische theorie der democratie heeft o.i. de eigenlijke staatsrechtelijke vraagstelling weggedrongen. Iemand die zich een levend beeld wil maken van wat de staatsrechtelijke vraagstelling is, leze bijv. het voortreffelijke historische werk van Charles H. McIlwain, *Constitutionalism, Ancient and Modern*, New York, 1940. „Constitutionalism” is onverenigbaar met de leer van hen, die in staatsrecht zien de meest doeltreffende organisatie om de wil van de soeverein, vorst, aristocratie of volk, uit te drukken, onverenigbaar met elke principièel monistische leer. 't Is ongetwijfeld waar, dat een geheel abstracte bespiegeling omtrent

monisme en dualisme weinig zin heeft: „on débat le problème dans le vide”¹⁾. Maar het algemene probleem moet enigermate duidelijk zijn, alvorens concrete constitutionele verhoudingen te gaan beschouwen. Wij geloven, dat het staatsrecht er op is gericht, dat het gezag blijft gezag, niet ontaardt in macht, noch in machteloosheid. De Overheid heeft zich tegenover de samenleving, waarin zij als overheid is gesteld, te houden als tegenover een eigenwaardig en volwaardig — uiteraard zeer complex en gedifferentieerd — SUBJECT; zij heeft de samenleving te bezien en te behandelen als een maatschappij, welke gedragen wordt door hare eigen krachten, welke gevoed wordt door haar eigen zelfordening, welke in haar leven haar welzijn heeft te verwerkelijken. Gaat de Overheid ervan uit, „that a non-blue-printed society is a chaotic society”²⁾, dan is het gezag verdwijnende en met het gezag ook het staatsrecht.

Gezag, recht, staatkunde, hebben alle één vast punt gemeen: het gaat hier om categoriën, welker vormgeving bepaald is door 's mensen ZEDELIJKE qualiteiten: de prudentie, welke in de traditionele leer 's mensen zedelijk handelen regeert. De Overheid zal dus bij de uitoefening van haar gezag, bij het bepalen van haar politiek, bij het uitoefenen van haar rechtvormende taak, ten opzichte van de samenleving hebben te handelen zoals mensen te opzichte van mensen hebben te handelen: d.i. als mens tegenover principiëel gelijke medemensen, als subject tegenover subject. Dit beduidt allermintst de negatie van het gezag; 't is juist de ellende, dat vanuit individualistisch standpunt vrijheid en gelijkheid zó worden begrepen, dat gezag van mensen over mensen principiëel met die vrijheid en gelijkheid onverenigbaar zijn. De verhouding van gezag tot volk als van subject tot subject moet plaats maken voor een verhouding van beheerder tot goederen, van subject (volk) tot object (zaken). Het hoeft geen betoog, dat zulke opvatting tot de meest totalitaire en collectivistische staat-maatschappij voert, welke denkbaar is. Want het beheer tast heel het menselijke leven via de goederen aan. De mens is tezeer eenheid van ziel en lichaam, om niet tot slaaf te worden ook in de geest, als men hem tot slaaf maakt in zijn stoffelijke aspecten. In zulke opvatting verwordt het staatsrecht tot administratie door een „managing class”, welke letterlijk ons leven beheerst van de wieg tot aan het graf. Deze denaturering van gezag, staatkunde, recht, ligt aan de wortel van de crisis waarin men de democratische staatsinstellingen ziet geplaatst; het is geen crisis van de democratie, doch een crisis van de staat, van het gezag. McIver en vele anderen wezen erop, dat Michels ijzeren wet der oligarchie pas dan volle

¹⁾ E. Giraud, *Le pouvoir exécutif dans les démocraties...*, Paris, 1938, pag. 101.

²⁾ R. McIver, *Democracy and the Economic Challenge*, New York, 1952, p. 57.

werkelijkheid wordt in de meest grimmige vormen, als alle leiding der samenleving totaal in één collectiviteit is geconcentreerd. Wordt de samenleving in haar eigen krachten en eigen ordeningsmacht, in haar vormgeving van benedenop, gemassificeerd, gecollectiveerd, genivelleerd, gelijkgeschakeld, of hoe men 't verder ook wil noemen, dan wordt de democratie slechts een holle vertoning. Het woord „managerial revolution” is zó treffend gekozen, dat onze tijd er zich door getypeerd lijkt te gaan voelen, al mag men dan over allerlei argumenten of onderdelen van Burnham's boek strijden. De schetsen van deze managerial revolution en de waarschuwingen worden zó talrijk en de symptomen worden zó duidelijk, dat menigeen de verleiding van zeker fatalisme (trouwens ook door Burnham geleerd) niet kan weerstaan. Het toenemend aantal van intelligente doch daarom niet minder beangstigende schilderingen van een betrekkelijk nabije toekomst, de toekomst n.l. van onze eigen kinderen, levert telkenmale net voldoende gemeenschappelijks met het heden op, om niet ongelooftwaardig te zijn.

Maar wij moeten ons toch steeds voor ogen houden, dat gevaren, tendenties, schijnbaar onontwikkbare ontwikkelingen als van zelf wijken, als men in de ordening der verhoudingen zou vasthouden aan zekere elementaire structurele principes, aan de waarheid omtrent het algemeen welzijn en aan de betekenis ener in eigen krachten en in eigen historische bepaaldheid vertrouwend geestesbeschaving en levensbeschaving. Allerlei toekomstige energiebronnen en allerlei vormen van arbeidsbesparing kunnen toch zo gemakkelijk ons bestaan aantrekkelijker maken, als de orde, waarbinnen zij tot ons komen, in haar voegen ligt en de zin van het leven voorop weet te stellen. De crisis welke ons bedreigt, ligt niet in de technische wonderen, waarmee God onze tijd verrijkt, maar in de geestelijke orde. In deze zekerheid vinden o.i. de christelijke partijen in ons land en elders haar historische roeping, ook al is de te volgen weg ons niet zo duidelijk; het is hoofdzaak, dat men doet wat telkens plicht is en dat men vertrouwt, dat God voor de rest zorgt. Want wij regeren de gang van de wereld niet en de waan, dat wij deze in handen hebben genomen of zouden gaan nemen, roept nu juist onze ondergang over ons af.

Het staatsrechtelijke probleem der democratie valt dus samen met de crisis van onze geestesbeschaving, uit welke crisis de dreiging voortkomt van een totaal gerationaliseerde doch geest- en liefdeloze wereld.

§ 4. *Dualisme of monisme in onze huidige constitutie*

Het vraagstuk van monisme of dualisme kan in abstracto niet worden opgelost. De algemeen-staatsrechtelijke vraagstelling kan slechts beantwoording krijgen temidden van de historische omstandigheden. 't Enige wat men in het algemeen kan

zeggen is wel, dat de vooropgezette idee ener gestroomlijnde of gerationaliseerde inrichting van de macht in dienst van een echte of hypothetische soevereine wil in beginsel verwerpelijk moet geacht worden vanuit de eigen aard van de staatsrechtelijke vraagstelling. Het betrokken vraagstuk is dus in hare beantwoording door de gevestigde verhoudingen op politiek terrein, door volksaard, door partijindeling, door persoonlijke posities e.d. bepaald; maar dit belet niet, dat het gevonden antwoord dient te zijn inderdaad een bevestiging van wat het bepalende is voor het staatsrecht: een uitdrukking van de subject — subject relatie tussen Overheid en volk, ook in een democratische constitutie.

Wij geloven, dat historisch en lettende op de relevante factoren van ons politiek bestel de dualistische visie op onze constitutie en de dualistische practijken juiste uitdrukkingen zijn van een principiëel correcte verhouding tussen Overheid en volk. Wij geloven omgekeerd, dat in de gegeven omstandigheden de monistische visie op onze constitutie die principiële verhouding niet, althans hoogst onvoldoende uitdrukt. Hierbij spreken wij dus niet over abstracties, doch over opvattingen en practijken zoals die zich binnen de kring van reële mogelijkheden aan ons voordoen. Het gaat om twee tendenties in ons bestel, niet om een abstract postulaat dat van buiten af wordt geponeerd, al geloven wij, dat men 't er eerst over eens zou moeten zijn, dat er reden is voor ongerustheid en dus voor een therapie.

Over deze vraag van monisme of dualisme schreven wij in dit tijdschrift in 1950 en het was ons een voorrecht, dat prof. Romme heeft willen opponeren tegen onze stellingen, hierbij kennelijk een monistisch standpunt verdedigend. Sedertdien hebben o.m. prof. J. J. de Jong, mr J. van An del (A.R. Staatkunde) en mr G. J. Lammers (Kroon en Kabinetsformatie) deze quaestie nader belicht en zich op dualistisch standpunt gesteld. Sedertdien hebben zich bovendien twee kabinetsformaties afgespeeld, bij een waarvan de heer Romme zijn monistische theorie in tot dusver ongekende staat van perfectie in practijk heeft kunnen brengen; de monistische procedure gaat zich geleiden in fases: eerst program, daarna overleg met de fracties over de basis, daarna overleg over de verhoudingen en over de zetelverdeling, daarna overleg over de personen, les pauvres!

In zijn afscheidscollege verdedigt prof. de Vries nu de figuur van het extra-parlementaire kabinet, zulks vanwege de principiële eis van zelfstandigheid van het kabinet; het voor ons even essentiële moment van de zelfstandigheid van het parlement gaat bij hem min of meer verloren; integendeel, hij acht blijkbaar onvermijdelijk en nuttig, dat het parlement zich langs allerlei kanalen diepgaand mengt in de besluitvorming binnen het Regeringsbestel. Bovendien is zijn verdediging van het extra-parlementaire kabinet opgetrokken op twee stellingen, welke

o.i. de principiële taak van het parlement miskennen en onderschatten. Hij meent vooreerst, dat het parlement, dat met name de parlementaire fracties in het parlement, het rechtsbewustzijn der bevolking zeer onvolmaakt weerspiegelen. Hierover hebben wij zo al niet reeds te veel, dan toch in elk geval genoeg gezegd! Hiernaast gaat de heer de Vries er kennelijk van uit, dat door al hare contacten en verbindingen de Regering veel beter is geïnformeerd omtrent hetgeen er leeft dan het parlement. Dit nu is een eenzijdige voorstelling van zaken. Zonder enige twijfel brengt de uitoefening van de regeermacht mee, dat de Regering nauwkeuriger op de hoogte is van al de belangenverhoudingen welke op het spel staan bij de confrontatie van het recht der Overheid en de rechten van de maatschappij, van al de maatschappelijke kringen en groeperingen, van bedrijfsleven en van organisaties. Maar waar het om gaat voor het parlement is de orde, waarin zich al die belangen bewegen; het parlement let principiël op de rechtsorde, ingevolge welke de een dit, de ander dat belang „aanbelangt”, ingevolge welke een „belang” (ook al zo'n onbepaalbaar begrip, indien men abstractie maakt van wat rechtens „aanbelangt”) wordt tot competentie van de recht-hebbende, van de belanghebbende in juridische zin. Hierbij drukt het parlement dan principiël uit het bevolkingsaspect, de eigen subjectiviteit der maatschappij, de eigen rechten van wat in de traditionele leer wel eens de „passive souverain” genoemd wordt. Hiertoe is tot op zekere hoogte inderdaad enigerlei kennis van de betrokken belangen onmisbaar. Maar voor het parlement, ja in wezen voor alle gezag, alle politiek, alle rechtsvinding, is de principiële orde, waarin zich al die belangen differentiëren en juridisch bepalen, primair. Een verkeersrechter is o.i. een ongelukkige figuur; voor de rechtspraak in verkeerszaken in nl. niet het materiële object, d.i. het verkeer, bepalend, doch het formele object, het opzicht waaronder de rechter het materiële object (het verkeer) heeft te bezien. En rechtspraak in verkeerszaken moge dan al zonder enige kennis van het verkeer onmogelijk zijn, primair is toch de ALGEMENE juridische vorming en ervaring; een verstandig rechter zal zich wel op de hoogte stellen van wat hij aan verkeerskennis nodig blijkt te hebben. Zo is het o.i. over de gehele linie, rechtspraak in economische zaken, in allerlei vragen van bedrijfsleven (concurrentie, onrechtmatige daden enz.), in strafzaken. In het midden blijve, of soms niet enige specialisatie onvermijdelijk is (kinderzaken); hoofdzaak is, dat men zich er steeds van bewust blijve, dat het niet aankomt op het materiële object, doch op het formele, niet op kennis van het eerste, doch op algemene vorming in het tweede. Slechts door dergelijke algemene vorming is de plaats gelegitimeerd van de politiek en van de rechtspraak; slechts door de erkenning van het primaat van de rechtsvinding, van de prudentie, en van de eigen aard van deze finaliteit

in ons oordelen kan gezag en recht in leven blijven. Juist de overschatting van de deskundigheid in de eindeloze veelheid der materiële objecten constitueert de managerial revolution. Die overschatting der deskundigheid omtrent de materiële objecten sluit niet alleen een principiëel misverstand in, zij put ook in een hopeloze jacht achter kennis van materiële objecten, in een steeds verder gaande desintegratie van belangstelling en inzichten, de krachten en de cohesie in de gezagsorde uit. Het is fysiek uitgesloten, dat een beperkt aantal ministers en een honderdvijftig tal kamerleden ook maar een flauwe afschaduw-
ing vormen van zekere deskundigheid omtrent al de materiële objecten waarmee zij dag in dag uit te doen hebben. Niemand zal beweren, dat een jurist een dilettant is, maar een ieder zal voorop zetten, dat hij een dilettant is in al de eindeloze materiële objecten waarmee hij te doen krijgt. In het algemeen zal hierin nu juist de levenservaring van de jurist bestaan, dat hij de punten aanvoelt, waarop 't aankomt. En naar onze overtuiging is alle werkelijke leiding ook in het bedrijfsleven en in de wetenschap, niet bepaald door kennis van het materiële object. Deze kennis krijgt men door ervaring. De werkelijke leiding op al die gebieden is bepaald door algemene vorming in het formeel eigene zowel van het staatkundige gezag, als van het gezag van de ondernemer en van de wetenschappelijke methode van de geleerde. Juist door de vaak mateloos lijkende overschatting van het materiële object (wat natuurlijk niet een stoffelijk object hoeft te zijn; men denke aan het voorbeeld van de „verkeers-rechter”) valt elke eenheid uiteen, wordt de ondernemer tot manager, de staatsman tot handig administrateur, de geleerde tot een veelweter over zo weinig mogelijk. Het is pijnlijk, hoe zeer men blijkbaar overal sukkelt met het probleem van de leiding, met de verantwoordelijkheid weten te dragen voor het formeel eigene van een leidende functie. In Duitsland vraagt men zich af, wie Adenauer moet opvolgen, in Frankrijk roept men om een staatsman, in Engeland is men ook al niet gerust, en in in ons land is het aantal politici van algemene allure alom uiterst dun gezaaid en is het zorgwekkend, hoe 't met de opvolging moet van de betrokkenen. Overschat men nu juist niet het aspect van „deskundigheid”, van „specialisten”? Werkt men daardoor o.m. niet in de hand, dat het parlement niet meer in zijn eigen taak wordt gewaardeerd, doch teveel wordt getoetst naar een — a priori onbereikbare — specialistische kennis? Moet men erin berusten, dat allereerst allerlei maatschappelijke belangen in de fracties zijn vertegenwoordigd en dat daarna nog voor aanvulling met andere soorten van specialismen moet worden gezorgd? Men zie dit nu in hemels naam niet als critiek; meer of minder doet dit probleem zich alom voor; maar daarom is 't nog wel een probleem en is de toekomst onzer democratie er nog wel bij betrokken in de zin als hier aangeduid. Maakt

men zodoende 't ook niet te gemakkelijk aan de betrokkenen ? Onder te „gemakkelijk” verstaan wij dan, dat zij te veel werken, maar te weinig gevormd worden in staatkundige kracht en in algemeen politieke gedragslijn en methode, in persoonlijke stijl en in de moed van de overtuiging ? De kunst alles aan elkaar te praten moge op haar tijd nuttig zijn, naar ons gevoelen ontstaat bij allerlei deskundigen op een bepaald gebied of bij allerlei vertegenwoordigers van bepaalde belangen nogal eens gauw de neiging, in die kunst het eigene der staatkunde te zoeken ; en dit is natuurlijk op de duur fataal.

De monistische opzet van de relatie tussen Kabinet en Tweede Kamer lijkt bovendien op een min of meer krampachtig pogen van de kant van deze Kamer om achter de macht, welke zij zich ziet ontglippen, te gaan aanrennen. Langs allerlei wegen zoekt men kennis te verkrijgen omtrent de „materiële objecten” waarmee men te maken krijgt, en op de technische wijze van behandelen van die zaken invloed uit te oefenen. Steeds meer overleg in commissies, steeds meer deelnemen aan colleges, commissies enz. in de bestuurswereld, leidt zowel tot een zinloos uitputten van krachten als tot een vertroebeling van het typisch staatkundige aspect, waarvoor de Kamer heeft te staan : de beveiliging van de eigen rechten der samenleving en de hiermee verbonden afpaling van (en eerbied voor) het eigen recht der Overheid. Gaat de zorg van het parlement niet tezeer op in inmenging in de typische beleidsquasties, inzoverre deze door haar materiëel object zijn bepaald ?

Overwerking door het parlement ontnemt aan het parlement zijn betekenis. Christopher Hollis zegt terecht: „Absurd and excessive hours of meeting, constant all-night sittings, do not prove, as is sometimes superficially claimed, that Parliament is working hard; they prove, that Parliament is not working at all”. Toen wij een dezer dagen nog eens kennis moesten nemen van de vraagpuntenbehandeling voor de herziening van het B. W. hebben wij onwillekeurig aan deze tekst moeten denken; zo is 't ook met de manier waarop verschillende keren de begrotingen zijn behandeld; wat voor zin heeft dat? Tegelijkertijd ziet men dan dat vele kamerleden geabsorbeerd worden door functies in de bestuurs sfeer; wanneer kunnen deze mensen nu eens rustig nadenken? Ook zij hebben een dag van niet meer dan 24 uren en moeten slapen en hebben gezinnen. Kortom, is de Tweede Kamer niet op weg, zich zelf om te vormen in een proces van „managerial revolution”? Is onder invloed van het monisme niet verloren gegaan het besef voor het eigen opzicht, waaronder de volksvertegenwoordiging 's lands zaken moet bezien? Binnen de juridische grenzen der Overheid hecht de bevolking toch ongetwijfeld meer waarde aan het BELEIDSOORDEEL van de deskundige leiders op zeker gebied dan aan het beleidsoordeel van mensen, die op zijn best zich uitermate in-

spannen om enigermate deskundig te WORDEN, een inspanning welke zij zich beter kunnen sparen, allereerst omdat niemand die inspanning van hen verlangt. Steeds zijn natuurlijk argumenten te geven voor zulke ontwikkeling, argumenten, welke respectabel zijn; en een hermetische afgeslotenheid tussen Regering en Tweede Kamer is ondenkbaar. Maar men is zich o.i. onvoldoende bewust, dat de zuigkracht van de zuivere beleidsvraagstukken en de medezeggenschap in de materiële objecten van de gezagsuitoefening de positie van het parlement sterk ondergraaft en de betekenis van de volksvertegenwoordiging verlegt naar een sfeer, waarin die betekenis a priori niet kan liggen. Bij de Eerste Kamer doen zich deze problemen niet of nauwelijks gevoelen. Hierbij komt, dat, als de kamerleden ervaring hebben te krijgen ook in de materiële objecten hunner bemoeienissen, een suppositie, waarmee iedereen 't eens kan zijn, hun functie meebrengt, dat zij die ervaring allereerst hebben op te doen in de maatschappij, aan de maatschappelijke zijde van de betrokken belangen, en niet allereerst in de staatsfeer of de zuiver publiekrechtelijke sfeer.

Inmiddels spitst het probleem van het monisme of dualisme zich vooral toe in de visie op de kabinetsformatie.

Is 't juist, wat prof. C. W. de Vries over de na-oorlogse ontwikkeling zegt, dat de kabinetten zich hoe langer hoe zelfstandiger zijn gaan voelen tegenover de Tweede Kamer, ondanks het feit, dat de in de basis participerende fractieleiders zich bij gelegenheid van de kabinetsformatie „enorm verheffen”? Die „enorme verheffing” is maar relatief; er zit voor ons gevoel weinig verheffends in, als de fractieleiders zich gaan vastbinden in een basis voor een kabinet. Maar dit is een quaestie van aanvoelen! Zijn de kabinetten sedert 1945 steeds zelfstandiger geworden? Ja en neen. Aan zelfstandigheid tegenover allerlei organisaties e.d. hebben de kabinetten waarschijnlijk ingeboet; maar de heer de Vries heeft er o.i. gelijk in, als hij zegt, dat het kabinet in zijn verhouding tot de Tweede Kamer gewoonlijk trekt aan het langste eind. Beschouwt het kabinet de inmenging van de fractieleiders bij de kabinetsformatie als een „vitium originis”? Ook dit zou ons helemaal niet verwonderen; ook hier heeft de heer de Vries waarschijnlijk wel gelijk.

Want de diepgaande inmenging van de fractieleiders in de kabinetsformatie kan slechts psychologisch effect hebben, als zij zelf ook de leidende figuren in het kabinet worden. Afgezien van de figuur van de heer Drees, is dit sedert 1945 met geen der fractieleiders het geval geweest, een anomalie, welke mede haar oorzaak vindt in moeilijkheden om opvolgers in de fractieleiding te vinden. Zekere spanning tussen ministers en kamerleden ligt in de aard van de ambten; persoonlijke factoren kunnen dit nog een komen toespitsen. Veel contact is er als regel tussen ministers en kamerleden niet; wie zou verwachten, dat

ministers met hun politieke vrienden in de Tweede Kamer regelmatig en tijdig overleg plegen over de hangende zaken, vergist zich. Natuurlijk, men overdrijve niet naar de andere kant; soms bespeurt men duidelijke tekenen van overleg, vooral bij benoemingen van belang; en 't is waarschijnlijk, dat het overleg in sommige gevallen gekanaliseerd wordt via één der betrokken ministers. Maar over het algemeen is naar onze indruk het dualistische standpunt gedurende de tijd, dat het geformeerde kabinet in functie is, verre overwegend boven het monistische. Dit zou verheugend zijn, als men anderzijds niet, via de zorg voor het instandhouden der regeringsbasis, zoals bij de formatie gelegd, in de monistische sfeer bleef zitten. Men kan zich afvragen, of dit dualistische moment temidden van de monistische visie op de verhoudingen de relatieve voordelen van het monistisch procédé niet goeddeels doen verloren gaan. Maar toch brengen dergelijke dingen gemakkelijk mee, dat menig minister de gang van zaken bij de kabinetsformatie geheel anders waardeert, dan hij volgens de monistische theorie eigenlijk zou moeten doen. En 't zou ons niet verbazen, dat de recente perfectio-nering, welke de monistische methode van kabinetsformatie onderging, dit nog eens extra in de hand werkt. De personen der ministers worden in die geperfectioneerde methode formeel tot sluitpost; de belangrijkste factor, de menselijke, komt pas aan de orde, als het bouwwerk al zijn voltooiing heet te naderen. En de strubbelingen, welke dan uitsluitend over personen opdoemen, kunnen bezwaarlijk een plezierig souvenir achterlaten. Bedreigt zulke gang van zaken niet ook de persoonlijke verantwoordelijkheid van de minister-staatsman; drukt die methode ook de minister niet enigermate in de hoek van een „manager”, die slechts verantwoordelijkheid draagt binnen een zo nauwkeurig mogelijk vastgelegd bestel, binnen een collectiviteit, het ministerie met zijn basis en zijn program, dat in alle opzichten boven de ministers staat, anterior is aan de ministers, en in negatieve zowel als in positieve zin hun persoonlijke opvattingen frustreert. Ook hier weer is 't zo gesteld, dat het principe ener zekere homogeniteit en zekere gezamenlijke verantwoordelijkheid op zich zelf uitstekend en noodzakelijk is, mits men die dingen niet overspant. Geldt nog het besef, om maar een voorbeeld te noemen, dat een minister heengaat, als hij iets moet doen, dat hij persoonlijk niet voor zijn verantwoording zou nemen? Of geldt het principe, dat wie in het collectieve schuitje van het kabinet met basis, politiek accoord en gemene verantwoordelijkheid stapt, er vóór alles op moet zijn bedacht, dat hij geen lek in het schuitje mag veroorzaken? Gaat men van het laatste uit, dan laat zich natuurlijk alles verdedigen, wat niet lijnrecht indruist tegen natuurrecht of zo. Maar kan men dan nog ontkennen, dat de manager zodoende in de plaats treedt van de staatsman? Maar dit kan niet verborgen zijn voor de betrok-

ken ministers zelf; hebben zij voldoende zelfbewustzijn dan moeten zij die gang van zaken, welke hen in hun persoonlijke verantwoordelijkheid tekort doet, inderdaad gaan beschouwen als een „vitum originis”, als een denaturering van gezonde verhoudingen.

Maar het program? Er moet toch een program zijn! En de fracties hebben er toch duidelijk belang bij, hier zoveel mogelijk invloed uit te oefenen? Wij mogen er allereerst op wijzen, dat het er ons niet om te doen is, te betwisten, dat een program nuttig kan zijn. Dit hangt van de omstandigheden en van de mensen af. Wil men maken een soort gentlemen's agreement, waarbij men allerlei punten in een algemene zin vastlegt, om zekere richtlijn te hebben, een aide-mémoire, dan is daar natuurlijk in elk geval geen bezwaar tegen. Wij willen verder gaan: in tegenstelling met wat wij vroeger hier schreven, kunnen wij ons na alles wat er verder over is geschreven en gezegd, nog wel voorstellen, dat de formateur na besprekingen met zijn mede-ministers en alvorens in zee te gaan dat program laat zien aan de leiders van bevriende fracties, ten einde daarop hun commentaar te horen; het kabinet kan daar dan natuurlijk weer rekening mee houden. Maar wij geloven niet in een bindend program in strikte zin; zelfs binnen de verhoudingen van het kabinet kan o.i. een program toch niet zijn als een soort contract van gezamenlijke aanneming van werk, dat met name verplicht om 't eens te worden over de een of andere manier van uitwerking. In de practijk zal zo'n program 't vaak moeten afleggen tegen gewijzigde omstandigheden, nieuwe verhoudingen, andere stemmingen, onvoorziene moeilijkheden en mogelijkheden. Regeringsprograms plegen geheim te zijn. Wat bekend is geworden van vroegere regeringsprograms maakt geen groot-scheepse indruk en werd vaak ook helemaal niet gezien als een ware verbintenis, geldende ook dan als sommige der betrokken ministers achteraf ernstig bezwaar gevoelden tegen wat uit hoofde van het program werd voorgesteld. Nu willen wij toegeven, dat hier moeilijk in het algemeen over kan worden geoordeeld en dat de omstandigheden een beslissende rol kunnen spelen niet slechts om bindende betekenis aan een regerings-program te ontnemen, maar ook om daaraan zodanige betekenis toe te kennen. Ten slotte is dit een zaak, welke het ministerie in zijn geheel zal moeten uitmaken en welke eventueel tot het aftreden van een of meer ministers, dan wel tot het aftreden van het hele kabinet kan leiden. Bindend is wat het kabinet acht, onder sanctie van verplichting om ontslag aan te bieden voor degeen die zich bij dit kabinetsoordeel niet zou neerleggen; een verplichting om geen ontslag te vragen, als zich bedoeld geval zou voordoen, lijkt ons een monstrum, bijzondere omstandigheden daargelaten.

Maar hier gaat 't in verband met het monistisch standpunt

niet om. In verband met het monistisch standpunt is 't niet de vraag, welke rechten ministers TEGENOVER ELKAAR kunnen doen gelden, doch is 't de vraag, welke verbintenissen er bestaan niet alleen tussen de ministers onderling maar bovendien en bovenal tussen het kabinet als eenheid en de betrokken fracties. En in de meest radicale vorm van de monistische procedure gaat 't dan bovendien nog om een document, dat al klaar is gemaakt door de formateur in overleg met de fractieleiders voordat de formateur zijn ambtgenoten bij elkaar heeft.

Nu zouden wij ons tot één punt van louter praktisch belang willen beperken; de andere bezwaren van meer principiële aard zijn hierboven wel gememoreerd. In 1948 maakte de heer van Schaik een program zonder overleg met de fracties. Afgezien nu van de bijzondere omstandigheden van 1948 en 1949, zou men eigenlijk het program van 1948 moeten leggen naast het program van 1951, om te weten, welke reële betekenis nu voor de inhoud van het program de inmenging van de fractieleiders heeft. Misschien is dit voorbeeld (program 1948 en program 1951) niet goed gekozen. Onze bedoeling echter moge duidelijk zijn. Zou m.a.w. een regeringsprogram naar de inhoud veel anders luiden indien het wordt opgesteld zonder overleg met de fractieleiders dan wel indien zodanig overleg wél wordt gepleegd? Wat zou zakelijk het verschil zijn tussen een program gemaakt tussen formateur en toekomstige mede-ministers en een program, gemaakt tussen formateur en fractieleiders? Uit publiekelijk gedane mededelingen kan men afleiden, dat de kans zeer groot is, dat van enig verschil van inhoud nauwelijks kan worden gesproken, nl. in die gevallen, waarin werd meegedeeld, dat de door de formateur gedane voorstellen acceptabel waren. In deze gevallen is 't toch hoogst waarschijnlijk, dat het program evenzo zou hebben geluid indien het zou zijn voorgelegd niet aan de fractieleiders doch alleen aan de ministers in wording. Bovendien: in gevallen waarin onderhandeld moest worden, rijst de vraag, of het verschil maakt, of de onderhandelingen gevoerd worden tussen formateur en fractieleiders dan wel tussen formateur en de aangezochten voor het ministersambt. De monistische theorie zou toch allereerst moeten aannemelijk maken, dat die procedure zakelijk tot belangrijke verschillen voert, winst belooft, welke anders zou uitblijven, nadelen voorkomt, welke anders verwacht zouden kunnen worden. Pas als dit zou vaststaan, zou men voor- en nadelen kunnen gaan afwegen.

Nijmegen, Februari 1955.

BIJ HET VERSCHIJNEN VAN EEN RAPPORT

Dr G. Jansen S.J.

"Vrijheid van middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs en de wetsontwerpen Rutten"¹⁾

Onderwijs en opvoeding.

Onderwijzen heeft een opvoedkundige strekking. Het is vooral déze strekking die maakt, dat het onderwijs zulk een belangrijke plaats inneemt onder alle problemen, die op het ogenblik aan de orde zijn. Bij al de overvloed, die de moderne vooruitgang brengt, en bij het steeds meer gecompliceerd worden van het bestel der menselijke gemeenschappen, wordt de „houding” van de mens in het leven, èn de opvoeding daartoe, óók in zoverre deze door middel van het onderwijs geschiedt, steeds meer een klemmende vraag. Daarbij moet op de eerste plaats worden gedacht aan de religieuze houding.

Wie spreekt over opvoeding denkt op de eerste plaats aan het gezin, en niet aan de school, ook als hij de school als opvoedingsinstituut beschouwt. Het gezin is en blijft het natuurlijke opvoedingsinstituut en het natuurlijke opvoedings-milieu, ook als de school nog zo ideaal is en de leraren nog zo goede „opvoeders” zijn. In het gezin wordt de *totale* opvoeding van de jonge mens niet alleen ingezet, maar ook voltooid, en van daaruit wordt die totale opvoeding gericht en geleid.

Evenwel ontbreken aan het gezin de middelen om die totale opvoeding zelf ook totaal te geven. Het gezin is niet een volmaakte gemeenschap — want het bezit niet alle middelen die voor het te bereiken doel nodig zijn — en het staat vervolgens

¹⁾ Rapport uitgebracht door een commissie ingesteld door het Bestuur van het Centrum voor Staatkundige Vorming. De commissie was als volgt samengesteld: lid en voorzitter: Dr C. J. A. Jansen S.J.; lid en secretaars: Drs E. H. G. J. Koster; leden: Dr W. H. Beuken, Mr J. G. M. Broekman, Drs M. F. A. Brok, Dr Ch. C. P. Pacilly; adviserende leden: Prof. Dr A. M. J. Chorus, Mag. Dr J. G. Stokman.

op het gebied der opvoeding in functie van hogere gemeenschappen dan het gezin-zelf: de Kerk en de staat.

Daaruit volgt, dat deze hogere gemeenschappen haar woord inzake de opvoeding en het onderwijs hebben mee te spreken. In verband daarmee zullen andere opvoedings-hulp-instituten het gezin bij de *totale* opvoeding der kinderen te hulp moeten komen, eensdeels in functie van het gezin-zelf, anderdeels in functie van de hogere gemeenschappen.

Onder die opvoedings-hulp-instituten behoort de school. In de actuele samenleving is de school volstrekt noodzakelijk om datgene te geven wat door speciaal onderricht en speciale oefening alleen kan worden verschaft. Het individueele gezin, en zelfs een grotere groep van gezinnen, zijn niet in staat om te *bepalen* en te *verschaffen* wat op het gebied van onderricht met betrekking tot leer-inhoud en leer-methoden nodig en gewenst is. De hogere gemeenschappen, de Kerk en de staat, elk op haar eigen terrein, zullen hier leiding moeten geven en toezicht moeten uitoefenen. Zij hebben daarbij haar eigen plichten en rechten.

De Kerk als zijnde een gemeenschap van bovennatuurlijke orde, met een zuiver geestelijk doel, nl. het eeuwig heil der mensen, is daarbij de hoogste in de orde der gemeenschappen. Daaraan ontleent zij de plicht en het recht om toezicht uit te oefenen op de gehele opvoeding van haar kinderen, de gelovigen, uiteraard in zoverre die opvoeding betrekking heeft op godsdienst en moraal, echter in de ruimste zin. Zij heeft het recht het onderwijs te bevorderen, ook door het oprichten van scholen, wat zij zal doen als deze voor de godsdienstige opvoeding en voor heel haar werken aan het eeuwig heil der mensen nodig of dienstig zijn.

De tweede gemeenschap, die naast het gezin optreedt inzake opvoeding en onderwijs, is de staat. Zijn doel is het gemeenschappelijk welzijn of het algemeen belang. Dat doel is in zich niet direct geestelijk, doch slechts indirect, nl. in zoverre het gemeenschappelijk welzijn ook voorwaarden bevat voor de ontwikkeling en de beleving van het leven van de geest in de samenleving.

Daarom is het onderwijzen, of beter het doen onderwijzen, niet op de eerste plaats een taak van de staat, doch in de staat een taak van de vrije burgers of van verenigingen van vrije burgers. Onder deze laatste ressorteert dan de Kerk. Onderwijzen is nu eenmaal een werk van de geest, en het doel van de staat heeft slechts indirect een geestelijke strekking.

Dat neemt echter niet weg, dat er voor de staat — gelet op zijn doel — ten aanzien van opvoeding en onderwijs een belangrijke taak is, die hij — juist krachtens zijn doel — alleen kan vervullen. Die taak is het beschermen en begunstigen van alles wat op het gebied van opvoeding en onderwijs geschiedt, en het scheppen van mogelijkheden daartoe. Vervolgens het stellen

van voorwaarden voor een geordende en doelgerichte werkzaamheid der burgers op het gebied van opvoeding en onderwijs, bijv. het stellen van eisen van deugdelijkheid, waaraan onderwijs dat uit de openbare kas bekostigd wordt moet voldoen. In het algemeen dus het bevorderen van „onderwijs, kunsten en wetenschappen”, voor zover deze nodig en dienstig zijn in verband met het doel van de staat, nl. het gemeenschappelijk welzijn, en met de middelen die krachtens dit doel de staat tot zijn beschikking heeft. Onder die middelen moet gerekend worden het recht van het oprichten, inrichten en onderhouden van eigen scholen. Alles echter met strikte erkenning en eerbiediging van de rechten der vrije burgers.

Ouders en onderwijs.

Er is op het ogenblik aan de orde een vraag naar de plaats van de ouders in het onderwijs. Op hen rust de taak van de opvoeding. Zij zijn door God onmiddellijk aangesteld tot het voortbrengen en opvoeden der kinderen. Zij, en dus de gezinnen, bezitten dientengevolge, tegelijk met *plichten* tot opvoeding, onvervreembare en onaantastbare *rechten* op de opvoeding. En tot de opvoeding behoort het onderwijs. Hebben zij dus óók niet — en wel direct als ouders — een taak ten opzichte van het onderwijs? Zó gesteld kan die vraag moeilijk anders dan bevestigend worden beantwoord, maar . . . welke taak?

Het is waar, wat Pater A. Hoogveld O.E.S.A. zeide in de rede, die hij hield in de algemene vergadering van de Katholieke Lerarenvereniging St-Bonaventura in Utrecht op 13 April j.l. te Utrecht, dat uit de plichten en de rechten van een bepaald ouderpaar met betrekking tot de opvoeding en het onderwijs van hun kinderen niet zonder meer plichten en rechten kunnen worden afgeleid van een collectiviteit van ouders met betrekking tot de opvoeding en het onderwijs van de collectiviteit der kinderen van die ouders. Het is echter ook waar, wat Minister Rutten schreef in zijn bekende Nota:

„In de vorige eeuw en ook in het begin van deze eeuw heeft men de taak van het onderwijs vooral gezien als het overdragen van kennis, kunde en vaardigheid. Door het groeiend besef van de beperkte waarde van kennis zonder meer en onder invloed ook van de veranderde maatschappelijke verhoudingen, waaronder de ouders hun kinderen moeten opvoeden, valt in *het begrip „onderwijs”* een accentverschuiving te constateren. Wanneer men thans over onderwijs spreekt, omvat dat woord méér dan een eeuw geleden. De vorming, die de onvolwassene als individueel persoon en als gemeenschapswezen behoeft, om zich te ontwikkelen tot een goed lid van de maatschappij, gaat de huidige kracht van het gezin in het algemeen te boven en wel meer dan dat een halve eeuw

geleden reeds het geval was. Het opvoedende element heeft in het onderwijs een grotere plaats gekregen."

De vraag naar de plaats van de ouders in het onderwijs wordt daardoor wel een heel urgente, en feitelijk een heel moeilijke. Ons onderwijs — óók ons Katholieke onderwijs — is geworden tot een verfijnde organisatie, en doordat die organisatie haar oorsprong had in de tijd, toen het onderwijs nog „vooral werd gezien als het overdragen van kennis, kunde en vaardigheid", kwam die organisatie tot stand praktisch zonder directe medewerking der ouders. Nú echter heeft „het opvoedende element in het onderwijs een grotere plaats gekregen", en urgeert dus de vraag naar de plaats van de ouders in het onderwijs. Het antwoord op die vraag wordt bemoeilijkt, doordat in de nú bestaande organisatie van het onderwijs niet anders dan met grootste moeite een plaats voor de ouders kan worden gevonden.

Dit artikel laat niet toe om nader op dit vraagstuk in te gaan, nog minder om ons te begeven in beschouwingen over een „ouder-raad" of een „ouder-comité". Opgemerkt moge slechts worden, dat de vraag naar de plaats van de ouders in het onderwijs indientiek is met andere vragen. „Het opvoedende element heeft in het onderwijs een grotere plaats gekregen". Het is er nog verre van in dat verband te spreken van een treden van de school in de rechten van de ouders, maar de vraag hoe kan worden voorkomen, dat de school zich (verder) zal vervreemden van de gezinnen, juist doordat het opvoedende element in het onderwijs een steeds grotere plaats krijgt, zal haar antwoord moeten vinden in een nieuwe omschrijving van de verhouding ouders-school.

„De vorming, die de onvolwassene als individueel persoon en als gemeenschapswezen behoeft, om zich te ontwikkelen tot een goed lid van de maatschappij, gaat de huidige kracht van het gezin in het algemeen te boven". Het is er wederom nog verre van in dit verband te spreken van een band tussen maatschappij en school, die in de plaats zou treden van een band tussen gezin en school, maar de vraag hoe kan worden voorkomen, dat de opvoeding voor de maatschappij *door* de school te veel wordt losgemaakt van de opvoeding *door* het gezin, kan alleen haar antwoord krijgen door de ouders meer direct bij de opvoeding door de school te betrekken.

Tenslotte moet geheel deze problematiek worden beheerst door het beginsel, dat het uiteindelijk de ouders zijn die persoonlijk verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van hun kinderen. Voor zover het onderwijs tot de opvoeding behoort kunnen de ouders die verantwoordelijkheid dragen als zij voor hun kinderen een school kiezen, waarheen zij deze met vertrouwen kunnen zenden, en in feite wordt die verantwoordelijkheid veelal op die wijze gedragen. De vraag moet echter worden gesteld, of het dragen van de verantwoordelijkheid uitsluitend op deze

wijze niet te veel herinnert aan een tijd, waarin het opvoedende element in het onderwijs nog niet een „grotere plaats” had gekregen. Nu dit echter wèl het geval is — en waarschijnlijk in toenemende mate het geval zal zijn — is het voor beide partijen, de ouders en de school, en niet minder voor de maatschappij goed, dat gezocht wordt naar een nieuwe band tussen ouders en school.

Vrijheid van onderwijs.

De uitdrukking „vrijheid van onderwijs” kan worden beschouwd als een samenvatting van alles wat voorafging. Volgens ons recht betekent zij, dat het onderwijs, d.i. het doen geven van onderwijs, niet het uitsluitend recht is van de overheid, doch vóór alles het recht van de maatschappij, d.i. van de vrije burgers of van verenigingen van vrije burgers. Het is niet zonder betekenis, dat in de Grondwet éérst wordt bepaald: „Het geven van onderwijs is vrij”, en pas daarna wordt gesproken van openbaar onderwijs.

In wezen betekent vrijheid van onderwijs echter veel meer dan een zakelijk recht der vrije burgers, of de wettelijke erkenning van dat recht. Vrijheid van onderwijs is een onderdeel van de vrijheid van de geest, die in elke menselijke gemeenschap aanwezig behoort te zijn, juist omdat zij door mensen gevormd wordt.

De strijd om de geest en door de geest is de felste en de heftigste die in de boezem van vele menselijke gemeenschappen wordt gestreden, en het onderwijs is steeds het eerste bij die strijd betrokken. Voor allen voor wie het religieus-levensbeschouwelijke bepalend is voor de opvoedende waarde van het geheel, dat door een school aan hun kinderen geboden wordt, betekent vrijheid van onderwijs dan ook vrijheid tot het geven, of het doen geven van onderwijs, overeenkomstig eigen levensbeschouwing. De confessionele groeperingen kunnen daarom ten aanzien van de vrijheid van onderwijs, en van een reële bestaansmogelijkheid van bijzonder onderwijs, niet anders dan deze bepleiten, verdedigen, handhaven, of er voor strijden.

De strijd om de vrijheid van onderwijs — tegelijk met die om de democratie — geeft niet alleen van volk tot volk, doch zelfs voor één volk van het éne tijdvak der geschiedenis tot het andere de grootste verschillen te zien. De algemene geestelijke gesteldheid van een volk, en de differentiaties die elk volk in dat opzicht vertoont — op een bepaald ogenblik, of in de loop van zijn geschiedenis — zijn de voornaamste oorzaken van die verschillen.

Aanleiding tot een strijd om de vrijheid van onderwijs is steeds de openbare school. Niet de openbare school zonder meer als een school opgericht, ingericht en onderhouden door de overheid. Géén voorstander van de bijzondere school zal deze school

verdedigen door het bestaansrecht van de openbare school te ontkennen of in twijfel te trekken.

Aanleiding tot een strijd om de vrijheid van onderwijs is een positie, die een openbare school krachtens de wet inneemt. Zo was het ook in ons land het geval. Eerst — tot 1848 — was de openbare (lagere) school de school, naast welke „geene lagere school ergens, onder welken naam ook, zal mogen bestaan of opgericht worden, zonder uitdrukkelijke vergunning van het respectief Departementaal, Landschaps- of Gemeentebestuur, na vooraf gevraagde inlichting en bedenkingen van den school-opziener van het District of de Plaatselijke Schoolcommissie.”¹

Later was de openbare lagere school de school, naast welke wel bijzondere scholen mochten worden opgericht, doch deze bijzondere scholen werden niet uit de openbare kas bekostigd.²)

De onderwijspacificatie van 1917 bracht het einde van de strijd om de vrijheid van onderwijs. Die strijd had ongeveer een eeuw de onderwijspolitiek en de onderwijswetgeving beheerst. Met de onderwijspacificatie is de vrijheid van onderwijs in ons land geworden tot een nationaal monument van de ontwikkeling der in ons volk steeds levende vrijheidsgedachte. Dat monument kan slechts met de grootste eerbied worden beschouwd, òm de geest van het Nederlandse volk, die de ziel is van dit levende monument, en òm de fundamentele betekenis die deze vrijheid van onderwijs heeft gehad voor het geestesleven der Nederlandse samenleving.

Openbare en bijzondere school.

De vraag wordt wel eens gesteld, of de onderwijspacificatie een werkelijke vrede heeft gebracht. De vraagstellers bedoelen daarmee tot uitdrukking te brengen, dat het bijzonder onderwijs door de pacificatie een belangrijke eigen plaats heeft gekregen ten koste van de openbare school. De vraag kan afdoende worden beantwoord met een beroep op de sociale rechtvaardigheid, die eist dat alle burgers voor onderwijs zoals zij dat wensden op gelijke wijze de voordelen genieten van de gelden die zij gezamenlijk bijeenbrachten. Doch de vraag heeft een andere strekking. Zij ligt wederom in het vlak van de geestelijke strijd die in de boezem van het volk gestreden wordt. In verband daarmee zouden wij de vraag dan ook gaarne omkeren: waarom moet daarbij de bijzondere school of het woord „pacificatie” verdacht gemaakt worden?

Hoe men het keert of draait, de openbare school realiseert een bepaalde ideologie. Dat kan niet anders, omdat zij als *volledig*

¹) Artikel 12 van de wet van 1806.

²) De middelbaar-onderwijswet bevatte reeds in 1863 de mogelijkheid van subsidiëring van bijzondere hogere burgerscholen, doch van die mogelijkheid werd een halve eeuw lang geen gebruik gemaakt.

georganiseerd instituut met een opvoedkundige strekking, bewust of onbewust, gewild of ongewild, onvermijdelijk de uitdrukking is van bepaalde gedachten omtrent „persoon”, „opvoeding”, „geest”, „wetenschap”, „samenleving”, e.d. De feiten kunnen dit aantonen.

In 1848 werd in de Grondwet opgenomen de befaamde „neutraliteits”-bepaling, welke moest gelden voor de openbare school. In de andere onderwijswetten werd zij overgenomen. Oorspronkelijk door de Katholieke politici misschien bedoeld ter voorkoming van een meer Protestants-christelijk karakter van het openbaar onderwijs¹⁾ werd zij spoedig, geheel overeenkomstig de geest van de tijd, de uitdrukking en de basis van een religieus-liberaal karakter van het openbaar onderwijs.

Vervolgens is het een feit, dat speciaal de hogere burgerschool, wederom volgens de geest van de tijd, de school werd van het rationalisme, van het natuur-wetenschappelijk wereldbeeld, en van de kennis als het aangewezen middel tot ontwikkeling van de persoonlijkheid van de leerling. Die geest hield niet alleen de Protestantse en Katholieke christenen verwijderd van de openbare hogere burgerschool, doch heeft hen helaas ook gedurende lange tijd weerhouden over te gaan tot oprichting van confessionele hogere burgerscholen²⁾. Men meende — ten onrechte — dat zulke scholen onbestaanbaar waren.

Bekend is, dat de Paters Jezuïeten in 1872 een klacht indieden in Rome naar aanleiding van het feit, dat de Heren van Rolduc in dat jaar een Katholieke hogere burgerschool met vijfjarige cursus hadden geopend. Eerst na verloop van een dertigtal jaren openden zijzelf de tweede Katholieke hogere burgerschool te Nijmegen in 1900, en de derde te Amsterdam in 1909. De eerste Protestants-christelijke hogere burgerschool werd opgericht te Rotterdam in 1901 (Bartels).

Deze geschiedenis werpt een verhelderend licht op de strijd om de subsidiëring van het bijzonder onderwijs. De tijd van die strijd is de tijd waarin een ander waarde-oordeel met betrekking tot de natuur-wetenschappen zich baan breekt in de kringen van Protestantse en Katholieke christenen. In dat verband is het de moeite waard hier te herhalen wat Bartels vermeldt in zijn „75 Jaar Middelbaar Onderwijs” (blz. 200):

„Terecht vestigt Bolkestein er de aandacht op, dat het vreemd aandoet, dat in de latere strijd op het gebied van het lager onderwijs over de vraag, of de vigerende Grondwet wel subsidiëring van het bijzonder onderwijs toeliet, nooit — voor zover bekend — gewezen is op het feit, dat reeds in de wet

¹⁾ Misschien herinnert daaraan nog de formulering, welke luidt: „Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, bij de wet geregeld” (Grondwet, artikel 208).

²⁾ Zie Bartels: „75 Jaar Middelbaar Onderwijs 1863-1938” (1947), Tiende hoofdstuk.

op het Middelbaar Onderwijs van 1863 deze subsidiëring voorkwam. Nog in 1887 sprak Minister *Heemskerk Sr*: „Ik hel er toe over om de meening aan te nemen, dat de Grondwet niet verbiedt het bijzonder onderwijs te subsidiëeren”. Het voorzichtige „overhellen” tot een mening zou toch iets positiever geworden zijn, had de Minister de wet van 1863 voor ogen gehad.” (G. Bolkestein: De wettelijke „neutraliteits”-bepaling voor het openbaar onderwijs, 1939, blz. 42).

De tijden zijn echter wél veranderd. Religieus-liberalisme, rationalisme, natuurwetenschappelijk wereldbeeld, en de leuze „kennis is macht” hebben hun geestelijke betekenis verloren, ongetwijfeld mede doordat het confessioneel bijzonder onderwijs tot ontwikkeling kwam. De ontwikkeling van de *totale* persoonlijkheid van de leerling, óók door het onderwijs, staat thans in het midden van de belangstelling. Dat als gevolg daarvan thans vragen rijzen betreffende het geestelijk karakter, of de doelstelling, van de openbare school, moet als voor de hand liggend worden beschouwd, doch het is onredelijk daarbij de onderwijspacificatie in het geding te brengen. Het is niet het bijzonder onderwijs, dat deze vragen opdringt aan het openbaar onderwijs, doch dat is de geest van de tijd, waarin het bijzonder onderwijs wonderwel past.

Het rapport.

Beschouwt men de in ons land bestaande vrijheid van onderwijs uitsluitend met betrekking tot het bijzonder onderwijs — al of niet rechten genietend — en bovendien nog slechts met betrekking tot de principiële aspecten, dan kan niet worden gesproken van een „probleem” van de vrijheid van onderwijs; integendeel. Vrijheid van oprichting van bijzondere scholen, vrijheid van richting van die scholen, vrijheid van aanstelling der leraren en van keuze der leermiddelen, worden in wetgeving en in uitvoering daarvan gegarandeerd en met grote zorg geëerbiedigd. Voor de bekostiging van het bijzonder onderwijs uit de openbare kas bestaan bevredigende regelingen.

In verband daarmee beperkte de commissie zich in dit rapport tot een beknopt en zakelijk overzicht van de *toestand* van vrijheid, waarin het bijzonder onderwijs zich in ons land staatsrechtelijk bevindt. Zij achtte dat overzicht van de toestand van vrijheid van het bijzonder onderwijs echter van zeer groot belang, omdat bij de goede verhoudingen, die in ons land in dat opzicht bestaan, en in het bijzonder bij de uiterst welwillende houding die de overheid ten aanzien van het bijzonder onderwijs in acht neemt, het gevaar niet denkbeeldig is, dat het juiste *inzicht* in de eigen positie van het bijzonder onderwijs, en in zijn verhouding tot de overheid, uit het oog wordt verloren. Het komt voor, dat besturen van bijzondere scholen zich die eigen positie en die verhouding maar weinig realiseren. Aan hen moge

dit gedeelte van het rapport meer speciaal ter lezing worden aanbevolen.

Selt men echter de vraag, of er dan in ons land in het geheel géén „probleem” van de vrijheid van onderwijs is, dan moet daarop worden geantwoord: ja, er is een probleem, en een groot probleem. Dat probleem betreft *zowel het bijzonder als het openbaar onderwijs*. Er is een teveel aan regeling van het eigenlijke onderwijs vanwege de overheid. Er heeft in dat opzicht plaats gehad een ontwikkeling van vrijheid naar gebondenheid, gebondenheid aan voorschriften van de overheid. Die voorschriften hebben betrekking op leerplannen, lessentabellen, eisen voor de eindexamens, en regeling der eindexamens. Het heeft er zelfs de schijn van, dat geen moeite gespaard is om een begeerde eenheid van het onderwijs aan alle scholen van éénzelfde type — byzondere en openbare — zo groot mogelijk te doen zijn: zo sterk gedetailleerd zijn de regelingen, welke verplicht zijn voor het openbaar onderwijs, en welke het bijzonder onderwijs bijna geheel moet onderhouden.

Niet onopgemerkt mag blijven, dat die ontwikkeling van vrijheid naar gebondenheid ten nauwste samenhangt met de historische ontwikkeling der verhoudingen op het gebied van het onderwijs in ons land. Het bijzonder onderwijs heeft zich eerst later ontwikkeld; een feit waarop boven reeds de aandacht werd gevestigd, en dat bij alles voor ogen moet worden gehouden. Daardoor stond dat onderwijs voor de taak het recht van zijn bestaan naast het openbaar onderwijs te *bewijzen*, en... de overheid eiste die bewijzen. Zó wordt het begrijpelijk, dat gelijkvormigheid van leerplannen voor alle scholen van éénzelfde type, tegelijk met examineerbare kennis, zulk een belangrijke plaats hebben gekregen bij de regelingen van het onderwijs. Natuurlijk wordt hiermede niet gezegd, dat die historische ontwikkeling de éne oorzaak is van het verschijnsel der te grote eenheid bij het onderwijs. Wel mag worden gezegd, dat de zaken waarschijnlijk geheel anders zouden gelegen hebben, indien omgekeerd het openbaar onderwijs zich zou hebben ontwikkeld naast bestaand en (rechtens) erkend „vrij” onderwijs.

Hoe het overigens ook zij, de gebondenheid van het onderwijs is een feit, en zij heeft kwade gevolgen gehad. Ons middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs is verstard, verstard in die zin, dat er te weinig ruimte is voor initiatief en originaliteit van de leraar ten aanzien van keuze der leerstof en van leerstofverdeling; te weinig mogelijkheid ook van keuze ten aanzien van nadere leer-methoden dan de „klassikale”. Het ergste is evenwel, dat de leerling, om wie het eigenlijk gaat in de school, bij de regeling van het onderwijs geheel vergeten schijnt. In de school weet men maar nauwelijks raad met de kinderlijk-individuele houding der leerlingen tegenover de leerstof. Die houding verschilt immers van leerling tot leerling, doch de regeling van

het onderwijs biedt te weinig mogelijkheden om daarmee rekening te houden.

Soms treft men de mening aan, dat het openbaar onderwijs behoort gebonden te zijn aan voorschriften van de overheid, en het bijzonder eigenlijk ook wel, althans door een aantal voorschriften, dat maar weinig kleiner is dan dat voor het openbaar. Dit laatste omwille van het principieel van de vrijheid van het bijzonder onderwijs! Dat dit een misvatting is, leren ons de moeilijkheden, waarvoor ons onderwijs zich thans geplaatst ziet met betrekking tot de individuele leerling, doch dat leert ons ook de geschiedenis. Zowel het openbaar als het bijzonder onderwijs hebben beide tot voor een dertig jaar een vrijheid genoten, waarvan wij ons nu maar nauwelijks meer een voorstelling kunnen vormen. .

Of zouden we moeten zeggen, dat de halve eeuw van vrijheid, die het onderwijs genoten heeft, niet meer was dan een primitieve, een soort embryonale toestand, waaruit eerst later het volgroeide, het levensvatbare, het eigenlijke middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs door een wettelijke regeling geboren werd? Juister is misschien het er voor te houden, dat het hier een zaak van principe geldt: belemmering der vrijheid bij het onderwijs tast het wezen van het onderwijs aan.

Aan dat probleem wordt in het onderhavige rapport uitvoerig aandacht geschonken. De commissie spreekt daarbij ter voorkoming van misverstand niet van een probleem van de „vrijheid van onderwijs”, doch van een probleem van de „vrijheid bij het onderwijzen”. Zij geeft daarvan een analyse, zij onderzoekt de wetsontwerpen Rutten op de vrijheid bij het onderwijzen, die deze voorstellen bevatten, zij doet enkele aanbevelingen tot wijziging of aanvulling van die ontwerpen in verband met vrijheid bij het onderwijzen, en tenslotte geeft zij enkele beschouwingen over een inrichting van het onderwijs, waardoor dit langs de weg van vrijheid bij het onderwijzen meer in staat zal worden gesteld zich te richten op de individuele leerling. Aan de lezer van dit rapport te beoordelen, of de commissie in haar opzet geslaagd is. ¹⁾

¹⁾ Het rapport is verkrijgbaar bij het Bureau van het Centrum voor Staatkundige Vorming, Anna Paulownastraat 93 's-Gravenhage, voor de prijs van f 1.50 per exemplaar.

POLITIEKE KANTTEKENINGEN

BELASTING HUREN KABINETSCRISIS

Men zou kunnen zeggen, dat van het belasting- en huurdebat voorhands slechts het slot belangrijk blijft. De zaken, waar het om ging, kwamen immers op losse schroeven te staan en de kabinetscrisis, waarin het debat uitmondde, werd hoofdzaak. Toch kan het ook in verband daarmee nuttig zijn om de gang van zaken nog eens te reconstrueren.

De belastingpolitiek steunt al vanaf de bevrijding op uiteenlopende inzichten. De KVP-woordvoerder dr. Lucas herinnerde in zijn rede aan het boek van de heer Hofstra „Socialistische belastingpolitiek”. Daarin wordt de wens tot uiting gebracht om de belastingheffing mede dienstbaar te maken aan socialisatie. Rechten van eigenaren kunnen op die manier worden afgekocht en ook spreekt de heer Hofstra openlijk uit, dat de belastingdruk een middel kan zijn om de betekenis van de particuliere eigendom te verkleinen. Waren de zware belastingen zo in de socialistische gedachten-gang ook principieel juist, voor andere partijen en met name voor de KVP ging het om een noodbeleid.

Vooralsnog bleven verschillen over meer of minder binnen de algemene erkenning, dat de belastingen in elk geval hoog moesten zijn, al ging het daarbij meermalen om niet geringe bedragen. Een amendement-Teulings verlaagde de vermogensheffing in eens met niet minder dan f 400 miljoen. Ook lag het in de lijn, dat de KVP in '50 de eerste tekenen van herstel aangreep om enige verlichting te brengen in de druk op de midden-groepen en dat de PvdA zich daar moeilijk voor liet vinden, te meer omdat zij in die tijd het midden-groepen-probleem nog niet onderkende. Toen het Korea-effect de hemel opnieuw verduisterde kwam

andermaal het gemeenschappelijk accent te liggen op de erkenning, dat de belastingen hoog en zelfs hoger moesten zijn, maar ook toen bleef het verschil doorwerken onder meer in de behoefte van de KVP om de tijdsduur van de verhoging zo kort mogelijk te houden en om deze aan het doel, de grotere defensie-inspanning, te binden.

De uiteenlopende intenties moesten echter duidelijk naar voren komen op het tijdstip waarop het noodbeleid had afgedaan. Die periode werd ingeluid met een belastingverlaging, die de bedoeling had om de werkgelegenheid te bevorderen. Omdat het hierbij om faciliteiten voor de particuliere ondernemer ging, kan het niet verwonderen, dat de socialistische auteur van het bovengenoemde boek zich op een congres van de PvdA afvroeg of het wel verantwoord was het bedrijfsleven honderden miljoenen in de schoot te werpen. En de socialistische aarzeling werd nog groter toen de regering zich op aandrang van de Kamer, en niet in de laatste plaats op die van de KVP, bereid verklaarde om de voorgestelde verlaging met verlichting van druk in de persoonlijke sfeer, tot een half miljard, uit te breiden. De socialistische pers distancieerde zich van wat zij het optimisme van haar ministeriele partijgenoot van de Kieft noemde en ook haar verzuchting, dat dit optimisme wel eens beschaamd kon worden, was tekenend voor de moeite, die men in de socialistische kring had om een belastingbeleid te volgen, dat zich, onder gewijzigde omstandigheden, onvermijdelijk van verhoopte typisch socialistische doelstellingen moest afwenden.

Bij de aankondiging van de nieuwe belastingverlaging, welke onderwerp van dit debat was, ging het

niet anders. Het verlangen, onder meer van KVP-kant om die verlaging niet in '56 maar reeds in '55 te doen ingaan, werd in het socialistische kamp bestempeld als een onverantwoordelijke behoefte aan potverteren. Toen die eis toch bij de algemene beschouwingen over de rijksbegroting op de eerste aandrang werd ingewilligd, bij monde van ministerpresident dr. Drees, moet het extra moeite hebben gekost om ook met deze nog wel versnelde ombuiging van het belastingbeleid mee te buigen.

Een aanwijzing hiervoor vindt men in de verklaring van het Verbondsbestuur van het NVV, dat zich „diep verontrust” toonde over de ontwikkeling van de fiscale en sociaal-economische politiek van de regering en dat zelfs tot de conclusie kwam dat de regering had gecapituleerd voor „kortzichtige parlementaire krachten” en „reactionnaire druk.” Het socialistisch „Parool” steunde deze verklaring met een artikel „Geduld raakt uitgeput”, waaraan men na de socialistische houding bij het belasting- en huurdebat nog meer betekenis zou kunnen toekennen dan in Februari toen het gepubliceerd werd.

Desondanks had het tijdens het debat de schijn alsof de PvdA, wat de belastingverlaging betreft, ook nu bereid was om het kabinet-Drees te volgen. De heer Hofstra bleef nog wel bezwaren maken tegen vroege invoering, ook vroeg hij nogmaals de verzekering, dat geen gevaar te duchten was voor het beleid in de sociale en culturele sector, maar tenslotte ging het toch slechts om een socialistische motie, waarin voorkeur werd uitgesproken voor een wat ander tarief met een verschuiving van de hogere naar de midden- en laagste inkomens. De ministeriele partijgenoot van de Kieft stelde daar tegenover, dat bij vroegere verlagingen aan deze groepen extra aandacht was geschonken, terwijl het tarief voor de hogere inkomens ongewijzigd bleef. Daarom was het billijk, dat dit keer eens een gelijke verlaging over de hele lijn werd toegepast, een redenering die acceptabel is, omdat men anders ernst zou maken met de socialistische

opvatting, dat de belastingdruk een middel kan zijn om de betekenis van de particuliere eigendom te verkleinen.

In hoever de PvdA de motie serieus bedoelde kon door de ontijdige afloop van het debat niet duidelijk worden. Was het niet meer dan een demonstratie voor de buitenwacht? Een gebaar om duidelijk te maken, dat de PvdA — via het verzet tegen de amendementen-Lucas in '50 en tegen de nog als „overwaardering van de witte boord” gekarakteriseerde KVP-rapporten — toch ook het middengroepenprobleem heeft ontdekt? Voor die gedachtingang pleit de vorm van een motie. Volgens de heer Hofstra was het niet mogelijk om bij een belastingtarief met amendementen te komen, maar de heer van Leeuwen deed dat toch wel. Uitwerking van de motie zou in elk geval tijd hebben gevraagd; dat de PvdA hierover licht dacht wordt door de voorgeschiedenis verklaarbaar en men heeft deze voorgeschiedenis zeker nodig als men er zich op bezint, dat de PvdA in haar houding uiteindelijk zelfs verdisconteerde, dat daardoor de hele belastingverlaging in de lucht kwam te hangen.

Bij andere fracties — ook bij de KVP — was het, in tegenstelling tot de PvdA, geen uitgemaakte zaak, dat met deze belastingverlaging de grens was bereikt. Men zag nog extra ruimte in de orde van 50 tot 100 miljoen. De heer van Leeuwen van de VVD heeft deze mogelijkheid met zijn amendementen benutten voor een wat ander tarief, amendementen welke sympathieke kanten hadden omdat zij ten dele een grotere verlichting voor de laagste en middeninkomens beoogden, maar ook de hogere inkomens werden extra bedacht, mede in ruil voor de ten dele door de regering gehandhaafde tijdelijke verhoging van de Vennootschapsbelasting. Dit was voor de heer Lucas van de KVP een te hoge prijs. Ook hij zag, zoals gezegd, ruimte voor meer, doch wilde dat meerdere benutten om de Vennootschapsbelasting op het oude peil te brengen. De KVP, die zich in de moeilijke jaren beijverde om de verhoging aan een zo kort mogelijke termijn en aan het doel, de verhoogde

defensie-inspanning, te binden, trok hiermee de lijn consequent door nu die termijn was afgelopen en het doel niet meer aanwezig was omdat de defensie-lasten inmiddels van 1500 miljoen op 1350 miljoen zijn teruggebracht. Het betrokken bedrijfsleven had zich, met uitzondering van de katholieke werkgeversorganisatie, wonderlijk genoeg niet opgemaakt om deze eis te steunen. Voor het debat was de Kamer in verschillende adressen verzocht om de gedeeltelijke handhaving van de verhoogde Vennootschapsbelasting maar te billijken en in ruil daarvoor een extra verlichting in de hogere inkomenssfeer te bedingen. Nu kwam noch van het een noch van het ander iets terecht en het valt te vrezen, dat men, ook op langer termijn bezien, de mentaliteit heeft aangemoedigd om over de belastingdruk op het bedrijfsleven licht te denken. Weer anders gericht was het verlangen naar een grotere verlichting bij de AR. De heer v.d. Heuvel wilde een extra verlaging van de indirecte belastingen om daarmee een algemene huurverhoging van tien procent te kunnen compenseren. Hiermee stootte hij echter tevens op het huurvraagstuk in het algemeen.

Maar al deze verdergaande verlangens bleven staan voor de ook door de regering gehuldigde opvatting, dat met de voorgestelde belastingverlaging de grens was bereikt; een andere houding zou haar, zeker als men de voorgeschiedenis overziet, ook al openlijke moeilijkheden met de PvdA bezorgd hebben op dit terrein. Inzake de gedeeltelijke handhaving van de verhoogde Vennootschapsbelasting was aan die kant verklaard, dat dit voor de PvdA zelfs een essentieel onderdeel van de voorgestelde plannen was. Hierdoor werd temeer duidelijk, dat dit onderdeel toch vooral bedoeld was om de belastingplannen ook voor die kant kleur te geven.



Het huurbeleid heeft evenzeer een voorgeschiedenis. Na de oorlog moesten de huren kunstmatig laag worden gehouden in het kader van de loon- en prijspolitiek. Die loon- en prijspolitiek vindt haar rechtvaardiging

in een heroverde en zelfs uitgebreide positie op de wereldmacht, maar het was van meetafaan duidelijk, dat de rechtvaardige aanspraken van de huiseigenaren hieraan niet blijvend konden worden opgeofferd. Daarnaast werd steeds duidelijker, dat de bevrozing van de oude huren ook allerm minst in het belang van de volkshuisvesting was. De lage oude huren dwongen de nieuwbouw om het verschil zo klein mogelijk te houden en om het woongerief dus onverantwoord sober te doen zijn.

Dit alles vroeg om een huurbeleid op lange termijn. Er moest een plan zijn in welk tempo en tot hoever men de oude huren wilde optrekken. Hierom werd reeds in '51 gevraagd door middel van de motie van de KVP-afgevaardigde Andriessen. Onderwijl kwamen er enkele beperkte huurverhogingen maar het plan voor een huurbeleid op lange termijn bleef uit. Waarom? Ook hier ging het verschil tussen de dieperliggende inzichten spelen. De KVP ziet zeker een taak voor de Overheid bij de woningbouw in zover en voor zoeel het particulier initiatief de volkshuisvesting onvoldoende dient. De PvdA geeft de Overheid, ook wat de woningbouw betreft, echter een centrale plaats. Zij zou het liefst zien, dat de woningvoorziening voor het overgrote deel een uitgesproken staatstaak werd. In een dergelijke gedachtengang past een huurbelasting. Consequent doorgevoerd schept een dergelijke huurbelasting de mogelijkheid om het extra-rendement van de huiseigenaar, dat voor belegging bestemd kan worden, van bovenaf af te romen om daarmee de Staat aan de middelen te helpen voor de taak, die haar in het kader van een socialistische woningbouwpolitiek wordt toebedacht.

Na jaren van aarzeling over de richting van het huurbeleid kondigde het kabinet in de laatste Troonrede een dergelijke „afroming” aan, vergezeld van een forse optrek van de oude huren. Het lijkt niet waarschijnlijk, dat het in de bedoeling lag om het nog maar vaag uitgestippelde beleid met een typtisch socialistische doelstelling te motiveren. Maar dan ging ook de vraag rijzen waar de rechtsgrond dan wel lag.

Aan de beantwoording van die vraag is het kabinet niet toegekomen, het resultaat hebben wij althans nooit vernomen. Inplaats daarvan deelde het kabinet mee, dat het op zijn aanvankelijke plannen was teruggekomen in verband met de toegenomen beweging in lonen en prijzen. Thans moest het voor alles om rust gaan, dus geen algemene huurverhoging waarvoor een loonronde nodig zou zijn, maar een gedeeltelijke huurverhoging voor de betere oude woningen en waarvoor de compensatie in de voorgestelde belastingverlaging kon worden gevonden. Was omwille van de rust in lonen en prijzen werkelijk geen bescheiden algemene huurverhoging mogelijk met als compensatie een eveneens zeer bescheiden loonsverhoging? De KVP-woordvoerder Andriessen heeft dat bij het debat betwijfeld en hij kon zich hierbij ook beroepen op uitlatingen uit werkgeverskring. Maar het kabinet bleef erbij, dat dit onmogelijk was, evenals het een suggestie van de A.R. afgevaardigde van den Heuvel afwees, om de compensatie voor een algemene huurverhoging van 10% in een grotere verlaging van de indirecte belastingen te vinden. Een gedachte, die in elk geval eerder wel verwezenlijkt had kunnen worden, als het kabinet het belastingplan daarop direct had afgestemd.

Het een zowel als het ander riep de vraag op of de gedeeltelijke huurverhoging toch niet mede de onvolgdragen vrucht was van de al jaren hangende tegenstelling over de huurbelasting. Minister Witte sprak in elk geval openlijk uit, dat zolang die tegenstelling bestaat ook het kabinet onmachtig is om een oplossing voor het huurprobleem te vinden. De PvdA accentueerde deze uitspraak met de verklaring, dat zij, los van compensatiemogelijkheden, in elk geval geen algehele huurverhoging, ook niet van 10% zou accepteren, zonder dat die vergezeld ging van een „afroming” van bovenaf. Waar de eerder nagestreefde huurverhoging van 25%, met een „afroming” van 8%, de huiseigenaren 17% verhoging zou hebben gelaten, terwijl het nu toch slechts om 10% zou gaan, wordt hierdoor temeer duidelijk hoezeer de PvdA om dieperliggende

motieven aan een dergelijke afroming hecht. Zou het enkel zorg zijn, dat de huurverhoging blijft afgestemd op het daarvoor geboden oude woongerief, dan lagen in de suggesties van de KVP afgevaardigde van Vliet voldoende aanknopingspunten voor overeenstemming.

Bij andere partijen ging het enkel om de vraag of de gedeeltelijke huurverhoging niet al te gebrekkig was. Ook bij de KVP werd dit gebrekkige geenszins onderschat, maar daar kwam men tot de conclusie, dat — om met prof. Romme te spreken — ook de helft van een half et beter was dan een lege dop. De AR kon slechts bewogen worden om voor het huurvoorstel te stemmen toen het kabinet-Drees bleef volhouden, dat het zijn lot aan dit voorstel moest verbinden. De CH had dit al eerder in haar overweging verdisconteerd. Zo had er nog net een voldoende meerderheid kunnen zijn en zeker als een van de twee kleine groepen, staatkundig gereformeerden en de groep-Welter, ook haar stem aan het huurvoorstel had kunnen geven. De heer Welter vestigde aanvankelijk sterk de indruk, dat hij dit zou doen. Toen tenslotte bij de stemming bleek, dat prof. Gerbrandy zich van de AR afscheidde, de heer Schmal hetzelfde deed bij de CH, en ook de kleine groepjes zich bij de PvdA, VVD en Communisten voegden, was de zaak beslist. Het huurvoorstel werd met 48 tegen 50 stemmen verworpen. Het kabinet, dat het voorstel, bij monde van dr. Drees, het enig mogelijke had genoemd, dat zich ook niet bereid had verklaard om mr. Burger te volgen, die het huurvoorstel van de belastingplannen had willen scheiden, deed toen wat het voorspeld had, het bood zijn ontslag aan en daarmee was de crisis '55 een nieuw feit in onze parlementaire historie.

Een moeilijke crisis. Beperkt men haar tot de verwerping van de huurwet, dan was er een meerderheid, die overtuigd was, dat het zo niet moest, maar die in voorstanders en jelle tegenstanders van een huurbelasting uiteen valt, zodra de vraag gesteld wordt hoe het dan wel moet. Ziet men de crisis breder dan valt

de nadruk op de PvdA, die ook beperkter gezien, al de grootste verantwoordelijkheid draagt omdat zij als een van de grootste regeringspartijen het kabinet-Drees wegstemde. Waarom wilde zij dat door haar beste man geleide kabinet niet redden? De voorgeschiedenis, zowel wat het belasting- als het huurbeleid betreft, toont aan, dat de PvdA stijgende weerstanden moest overwinnen toen duidelijk werd, dat een vooruitstrevende politiek weliswaar onverminderd mogelijk bleef, maar dat typisch socialistische doelstellingen, onder andere omstandigheden, toch uit de gezichtskring verdwenen. Hoezeer dat de partij intern naar een crisis voerde, bleek al in '51 toen ir. Vos zijn befaamde „noodschot" loste. Hij pleitte toen reeds voor een straffer vasthouden aan de socialistische doelstellingen en voor een voorkeur voor de partijmachine boven de zorg voor de regeringsmachine. Stelde mr. Burger daar toen nog tegenover, dat de PvdA zich toch wel driemaal moest bedenken voor zij een kabinet wegstuurde, zonder er een ander voor in de plaats te kunnen stellen, nu heb-

ben mr. Burger en de zijnen dat toch gedaan en dat wijst, althans voor het moment, op een doorwerking van de richting-Vos, temeer omdat ook de nieuwe Partijvoorzitter Vermeer het standpunt van de fractie motiveerde met het argument, dat de PvdA een andere verantwoordelijkheid heeft dan de socialistische ministers, die in een gemengd kabinet met een compromis genoeg moeten nemen. Een gedachtengang, die eveneens verwant is aan de reeds in '51 door de heer Vos geuite denkbeelden en die consequent doorgevoerd de PvdA tot een zeer onbetrouwbare regeringspartner zou maken. En wat zou het worden als alle regeringspartijen zich op die manier gingen opstellen? De regeringsmachine zou bij voortduring gedemonteerd worden ten behoeve van een van de partijmachines. Wat uit deze crisis zal voortkomen? Als wij deze kanttekeningen afsluiten zijn reeds twee opdrachten zonder succes gebleken en is nu het woord aan mr. Burger, een opdracht, die in elk geval de verdienste heeft, dat zij duidelijk maakt, dat ook de brokken door de PvdA werden gemaakt.

BOEKBESPREKING

J. MARITAIN: L'HOMME ET L'ETAT, P.U.F. 1953

In deze publicatie onderneemt de schrijver een poging om het ideaal van een ware democratie te schetsen, aangepast aan de concrete historische situatie, maar gebaseerd op de klassieke beginselen van de christelijke traditie. Enerzijds vindt men hierdoor de bijna afgesleten verhandelingen over de natuurwet en het natuurrecht terug, die echter in het kader van dit werk niet kunnen gemist worden; anderzijds worden de zwakke zijden van de huidige democratie op oorspronkelijke wijze aangegeven. Zoals verder nog ter sprake zal komen, wordt de democratie vooral door een verkeerde soevereiniteitsopvatting, een ongelukkige erfenis van vorige eeuwen, bedreigd.

In het eerste hoofdstuk van het boek worden de verschillende termen nader verklaard. J. Maritain hecht aan deze uiteenzetting veel waarde. Zeer terecht! Door terminologische verwarring zijn er vele foutieve opvattingen in de wijsgerige politiek binnengedrongen. Doordat men termen als: **Nation**, **Société politique** en **Etat**, niet nauwkeurig uit elkaar hield en zelfs als synoniem beschouwde, kwam men tot catastrophale gevolgtrekkingen. De auteur benadrukt, dat de natie de karakteristieken draagt van wat Tönnies **Gemeinschaft** noemt. Zij is een levensgemeenschap in tegenstelling met de politieke gemeenschap en de staat, die het type van een rationele gemeenschapsvorm voorstellen. Wordt de natie met de staat geïdentificeerd, dan vervalt men tot totalitarisme. De staat meent dan zijn politieke macht te moeten aanwenden om de culturele en zedelijke bindingen, die spontaan in het volk leven, dwingend en van boven af op te leggen. Dit leidt tot een overdreven nationalisme, waardoor òn de staat òn de natie gedenaatureerd worden.

De politieke gemeenschap en de staat moeten volgens J. Maritain op hun beurt weer scherp onderscheiden worden. De **société politique** geeft de maatschappij-organisatie aan, waarin het algemeen welzijn nagestreefd wordt. De staat is slechts een gespecialiseerd deel van deze **corps politique**. Zij heeft een gespecialiseerde taak in het geheel van de politieke gemeenschap, welke bestaat in het handhaven van de wet, het bevorderen van de openbare orde en welvaart, enz. (p. 12). Op interessante wijze (p. 14-18) laat J. Maritain zien, hoe het historisch wel te verklaren valt, dat men de staat als een geheel is gaan opvatten en zijn dienende functie in het geheel van de politieke gemeenschap is gaan vergeten. In de ware democratie zal de staat zich zijn instrumentele rol weer bewust moeten worden.

In het tweede hoofdstuk, ongetwijfeld het meest leerrijke van heel het boek, ontleedt de schrijver het begrip soevereiniteit en toont duidelijk aan, dat deze term veel verwarring in de wijsgerige politiek heeft gesticht. Men heeft zich deze soevereiniteit te veel in de sfeer van de materiële goederen gedacht. Een „ding” kan, wanneer de ene persoon het in eigendom bezit, niet tegelijkertijd aan een ander toe-

behoren. (p. 32). Heel anders ligt het vraagstuk in de geestelijke sfeer, waartoe ook de bestuursmacht behoort. Hier moet veel meer de participatie op de voorgrond komen. Het volk, dat van nature het recht bezit om zichzelf te besturen, delegeert deze macht aan zijn afgevaardigden, zonder er zelf afstand van te doen. Deze vertegenwoordigers (vicarii) van het volk bezitten deze bestuursmacht bij wijze van deelname aan de eigenlijke bestuursmacht van het volk zelf. De schrijver had echter breder deze participatiegedachte moeten uitwerken. Wat hij er in zijn werk over geeft, blijft te oppervlakkig.

Uitgaande van deze participatie-opvatting laat J. Maritain zien, dat de term „sovereiniteit” in de wijsgerige politiek eigenlijk niet thuis hoort en beter door het woord „autonomie” kan vervangen worden. Het authentieke begrip sovereigniteit sluit twee elementen in: 1e een natuurlijk en onvervreemdbaar recht op de hoogste onafhankelijkheid en opperste macht; 2e dit recht wordt door de sovereign in absolute almacht uitgeoefend, d.w.z. de sovereign behoort niet tot de politieke gemeenschap, maar staat er geheel boven. Deze sovereigniteit werd in de tijd van het absolute koningschap verdedigd en teruggevonden in de *Dieu mortel* van Hobbes en de Hegeliaanse staatsopvatting. Op p. 36-43 wordt aangetoond, dat noch de politieke gemeenschap sovereign is, omdat zij de tweede karakteristiek van de sovereigniteit, nl. het absolute en transcendentale karakter mist, noch de staat. Aan deze laatste komt zelfs het eerste element van de sovereigniteit niet toe. Het natuurlijk onvervreemdbaar recht op de hoogste macht berust niet bij de staat, maar bij de politieke gemeenschap.

In het derde hoofdstuk worden de doeleinden en de middelen van de politieke gemeenschap besproken en aangegeven, hoe het volk de staat in de uitoefening van zijn functie kan controleren. De auteur benadrukt, dat de politieke ethiek in haar gerichtheid op het aardse algemeen welzijn een ander perspectief biedt dan b.v. de individuele ethiek, die de mens op zijn eeuwig einddoel richt. Hierdoor zijn bepaalde gedragingen in de politiek te verdedigen, zoals een ruime toepassing van het beginsel van het mindere kwaad toelaten om een groter onheil te voorkomen, het toepassen van bepaalde methodes bij het verkrijgen van inlichtingen en bij spionage. (p. 56). Wat het laatste punt betreft, simplificeert J. Maritain het vraagstuk te veel. Hij beweert, dat de staat bij het verkrijgen van inlichtingen de personen nooit zedelijk mag bederven, maar zich wel van personen, die zedelijk reeds bedorven zijn, mag bedienen. Dit is wel een erg theoretische oplossing. Onmiddellijk dringt zich de vraag op, of dergelijke personen, door hen in hun gedragingen te stimuleren, niet zedelijk verder bedorven worden.

De rechten van de mens worden in het vierde hoofdstuk behandeld. Ondanks het feit, dat mensen, die in hun theoretische opvattingen verschillen, tot een praktisch accoord kunnen komen in het opstellen van de rechten van de mens, hecht de schrijver veel waarde aan een juiste theoretische uiteenzetting. Dit zeer terecht, daar de praktische verwerkelijking van de rechten van de mens zeer nauw met de theoretische visie verweven is.

Het vijfde hoofdstuk bevat een aantal concrete aanwijzingen, hoe het volk tot een ware democratische geest opgevoed kan worden.

Het zesde hoofdstuk behandelt de verhouding van kerk en staat op de traditionele wijze. Ten aanzien van de kwestie der verdraagzaamheid gaat J. Maritain niet van het beginsel uit, dat men een minder kwaad mag toelaten om een groter kwaad te voorkomen. De verdraagzaamheid krijgt bij hem een meer positief karakter. Het bevorderen van het tijdelijk algemeen welzijn eist als principe, dat met de concrete omstandigheden rekening wordt gehouden, i.c. met de te goeder trouw dwalende gewetens.

Het boek eindigt met een beschouwing over de politieke éénmaking van de wereld. De beperking van de souvereiniteit der staten vormt geen theoretisch probleem, maar wordt een gebiedende ethische eis, als men de juiste beginselen van de eerste hoofdstukken hier tot gelding laat komen. De twee grootste dreigingen voor de wereldvrede bestaan dan ook in de z.g. absolute souvereiniteit van de moderne staat en in de economische interdependentie der volkeren, die in dit stadium der ontwikkeling nog niet door een politieke structuur opgevangen is. (p. 181). J. Maritain toont zich genoeg realist om te beseffen, dat een dergelijke organisatie moet groeien en niet door dwang kan worden opgelegd. Hij meent, dat het ontwerp voor een wereldorganisatie, **Preliminary Draft for a world Constitution**, bekend onder de naam van het plan **Hutchins** de meest geslaagde poging in die richting is.

Het is niet doenlijk in dit bestek nog meer aspecten op te noemen, die in **L'Homme et l'Etat** worden belicht. J. Maritain geeft een goede samenvatting van de klassieke theses van de wijsgerige politiek. Wel blijft het jammer, dat de moderne gedachten van het Franse personalisme, waarvan E. Mounier de grote stuwcr was, niet in het boek zijn verwerkt. Dit bezwaar neemt niet de grote verdienste weg, die de auteur door de publicatie van dit werk aan de katholieke politici heeft bewezen. Deze politici kunnen in dit boek de meer wijsgerige achtergronden vinden voor hun concreet politiek handelen.

M. G. PLATTEL O.P.

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDACTIE: MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS J. M. AARDEN, DR. L. A. H. ALBERING
DRS A. W. H. J. QUAEDVlieg, MR. J. W. VAN DE POEL, REDACTIESECRETARIS

JAARGANG 9

JUNI

NUMMER 4

DE OPLOSSING DER CRISIS

Zakelijke en politieke aspecten

door Prof. Mr C.P.M. Romme

Het is nooit eenvoudig, een oordeel te geven over een zaak, waarbij men partij is. Voor de politicus geldt dit in het bijzonder. Hij is nooit partij voor zichzelf, maar voor het volk, voor het gehele volk. Zijn oordeel betreft dus de zaak, waar het om gaat, in haar geheel. Maar wie vanuit het volk van dit oordeel kennis neemt, toetst het aan zijn eigen oordeel. En in het eigen oordeel van de doorsnee-burger pleegt het onderdeel, dat hem persoonlijk meer direct treft ten goede of ten kwade, voorop te liggen en het overige min of meer te overschaduwten. Zo hebben de oordeelvellingen van de voor het geheel verantwoordelijke politicus en van de bij een onderdeel meer direct betrokken burger reeds terstond de neiging, uit elkaar te lopen. Daarenboven wordt de politicus steeds erop aangekeken, in zekere zin toch voor zichzelf te spreken. Zelfs in tweeërlei zin. Strikt voor zichzelf in zoverre hij rekenschap geeft van de beslissing die hij zelf genomen heeft; wat hij ter verantwoording zegt, zal scherp onder de loupe worden genomen, want hij zal wel de neiging hebben, zijn beslissing goed te praten. En ook voor zichzelf in wijdere zin, voor de groep waardoor hij is afgevaardigd, die hij als gesauveerd zal willen voorstellen, als de partij die er niet onderdoor is gegaan, integendeel.

Intussen wordt van de politicus ook niet verwacht, dat hij zijn mond houdt. Hoezeer zijn visie met enige reserve wordt tegemoet getreden, verlangt men die visie toch van hem, want voor de eigen oordeelsvorming is zij toch een onmisbaar element.

Zakelijke aspecten.

Het zakelijke complex, waarmee de jongste Kabinetscrisis is opgelost, heeft voor al degenen, die eraan hebben meegewerkt,

een debet- en een creditzijde. Voor ieder hunner staan er goede en kwade posten op. Alleen de eind-telling, met een voordelig of nadelig saldo, kan tot een eindoordeel leiden — wel te verstaan: het eindoordeel over de eigen mérites van het zakelijke complex, op zichzelf beschouwd. Dat dit voor de verantwoordelijke politicus nooit het definitieve eindoordeel kan zijn, waarop hij tenslotte zijn beslissing neemt, daarop kom ik straks terug.

De zakelijke componenten van de crisisoplossing zijn: de verlaging van de grondbelasting op het gebouwd, de verlaging van de grondbelasting op het ongebouwd, de verhoging van de afschrijving op het woningbezit, de vermindering in de verlichting der inkomstenbelasting, het achterwege blijven van „de kreupele huurwet”, de algemene huurronde, het niet verbinden van een afroming aan deze algemene huurronde, de betere realisering van de onderhoudsplicht, de gelijktijdige invoering van de belastingverlaging en de huurverhoging, de afschaffing van de omzetbelasting op textiel en de vermindering van de omzetbelasting op suiker, het slaken van elk verband tussen deze huurronde en de vraag van een nieuwe loonronde. Tot de componenten van de crisisoplossing behoort niet de verschuiving van de belastingverlichting van Juli naar later: deze vertraging (volgend op de oorspronkelijke vervroeging van Januari 1956 naar Juli 1955) is een noodzakelijk technisch uitvloeisel van de vertragende werking der nare crisis zelve.

In dit hele complex zijn er, geloof ik, maar drie dingen, die voor iedereen een plus betekenen — wat iets anders is dan dat iedereen erover juichen zal. Die drie dingen zijn: de verhoging van de afschrijving op het woningbezit, de algemene huurronde en, in verband met de geopende mogelijkheid van een algemene huurronde, het achterwege blijven van „de kreupele huurwet”. Hoe onplezierig de algemene, zij het bescheiden, huurronde ook is, voor de oplossing van het huurvraagstuk zijn algemene huurronden noodzakelijk, en geen zinnig mens kan beweren, dat het huurvraagstuk maar onopgelost moet blijven. In het licht van deze algemene huurronde, en de verdere tegemoetkoming aan de huiseigenaren, is er geen droefheid over het achterwege blijven van „de kreupele huurwet”. De verhoging van de afschrijving op het woningbezit is reeds in de Mei-debatten der Kamer algemeen als redelijk erkend.

De verlaging van de grondbelasting op gebouwd en, om ook deze zaak niet te kreupel te maken, de verlaging van de grondbelasting op ongebouwd moeten gezien worden tezamen met de vermindering van de verlichting van de inkomstenbelasting. Men heeft hier en daar de verminderde verlichting van de inkomstenbelasting wel met iets anders in verband gebracht, nl. met de afschaffing van de omzetbelasting op textiel en de vermindering van de omzetbelasting op de suiker, maar in de geschiedenis van de oplossing der crisis is dit onjuist. Om binnen

het raam van het plan tot belastingverlaging ad 500 miljoen de huiseigenaren via verminderde grondbelasting te kunnen helpen, moest een verschuiving in de oorspronkelijke opzet worden aangebracht. De betalers van de inkomstenbelasting worden minder ontlast, om de betalers van de grondbelasting vermindering van druk te kunnen geven.

De verlaging van de grondbelasting is, zie ik goed, de voor naamste minus voor de Regering. In de Kamer-debatten van Mei was deze zaak aangesneden door de heren C. v. d. Heuvel (A.R.) en Andriessen (KVP). De eerste heb ik in de Kamer genoemd bij de behandeling van de Regeringsverklaring. Andriessen zei in Mei:

„Wil de Regering niet overwegen, om de nog steeds bestaande extra-opcenten op de grondbelasting, welke stammen uit de tijd van de bezetting, te doen verdwijnen? Het zou een vermindering van lasten betekenen, welke mijns inziens aanspraak mag maken op redelijkheid, en het zou de volkshuisvesting in niet onbelangrijke mate ten goede komen. Afschaffing van deze opcenten zal eraan medewerken, het verschil tussen de bestaande huren en rendabele huren te verkleinen en derhalve bevorderlijk zijn aan de oplossing van het huurvraagstuk zelf.”

De Regering wees bij monde van de Staatssecretaris van den Berge de gedachte af, met verwijzing naar een recente uitspraak in de Eerste Kamer. En daar was de Staatssecretaris „niet mis” geweest: principiëel niet goed verantwoord en voorshands onuitvoerbaar. Hij blijkt nu wél mis te zijn geweest. Een kleine les voor Staatssecretaris én Kamer.

Ook voor de socialistten moet deze post een nogal bittere smaak hebben. De financiële expert van haar Tweede Kamerfractie, de heer Hofstra, geeft in zijn boek „Socialistische belastingpolitiek” een ranglijstje van aflopende belastbaarheid, naar socialistisch ideaal, van verschillende vormen van inkomen, zeven in getal. Bovenaan, in aanmerking komend voor het ongunstigste tarief, staan de ongebouwde eigendommen — waar nu de tachtig Duitse opcenten afvliegen. Als nummer drie volgen de gebouwde eigendommen — waarbij de schrijver intussen aantekent, dat hier „uit sociale overwegingen (bevordering van de woningbouw) een zekere tegemoetkoming wenselijk kan zijn.” Ik hoop van harte, dat afschaffing van de Duitse opcenten en nog dertig opcenten op het gebouwd voor hem valt binnen de grens van de „zekere tegemoetkoming” welke „wenselijk kan zijn.”

Bij de vermindering van de verlichting in de inkomstenbelasting liggen de stukken anders. Deze vermindering zal gevonden worden, door over de gehele linie de oorspronkelijk gedachte vermindering met acht percent evenredig terug te brengen tot zes percent. Voor de gehele Kamer, buiten de socialistten, is dit een belangrijke minus. Wat mij betreft: niet zozeer om het offer

dat de algemene belastingbetaler van inkomstenbelasting hier brengt aan de bijzondere belastingbetaler van grondbelasting, als wel om het feit dat hier het 500 miljoen-raam van het belastingverlagingsplan gehandhaafd is. Voor de socialisten, niet gek op belastingverlichting, is het een even belangrijke plus — zij het dat de lijn van de procentuele verlichting der inkomstenbelasting niet de verandering zal gaan vertonen welke de motie-Hofstra bedoelde. Voor de Regering is er hier een plus en een minus tegelijk: een plus inzoverre het 500 miljoen-raam hier gehandhaafd is, een minus inzoverre de tarieven voorshands hoger zullen blijven dan de Regering zelve „redelijk en verantwoord” acht.

Het niet verbinden van een afroming aan de komende huurronde van vijf percent is vermoedelijk de belangrijkste minus voor de fractie van de PvdA. In de Mei-debatten verklaarde haar woordvoerder, de heer Bommer, dat

„het bij ons op overwegende bezwaren stuit er voor de derde maal aan mede te werken, dat de huur opnieuw wordt verhoogd, zonder dat ten aanzien van de bestemming een klare beslissing wordt genomen, gelijk de Regering thans voor de derde maal voornemens is. Eens moet men ophouden met om de cardinale kwestie heen te lopen.”

Het crisis-uitstapje bleek gelegenheid te bieden, toch om de cardinale kwestie heen te lopen, en om te beginnen de derde huurverhoging zonder afroming te aanvaarden. Bij de debatten over de Regeringsverklaring heeft de heer Willems zichzelf diets gemaakt en anderen pogen diets te maken, dat ook zonder crisis zijn fractie wel tot dezelfde slotsom gekomen zou zijn. Het was het minst geslaagde deel van een m.i. weinig geslaagde rede. Intussen moet gezegd, dat de PvdA-fractie met deze wijziging van haar standpunt de weg naar de oplossing van de crisis heeft geopend. Zij wist wel, dat voor vrijwel de gehele overige Kamer gelijk voor de Regering deze wijziging was een *conditio sine qua non*.

De betere realisering van de onderhoudsplicht is een zaak, waarmee in-beginsel zich stellig iedereen kan verenigen. Of de uitwerking nog divergentie van meningen te zien zal geven, moet worden afgewacht. Om naar twee kanten rechtvaardig te wezen, zowel naar de kant van de huurder als naar die van de verhuurder, zal hier nog geen gemakkelijke zaak zijn.

De gelijktijdige invoering van belastingverlaging en huurverhoging behoort tot de componenten der crisisoplossing, waarbij de Regering haar belangrijkste plus heeft geboekt. Het hele, bonte, gezelschap, dat op 17 Mei het Kabinet ten val bracht, was, naar ik meen, niet alleen gaarne bereid, die zaken te splitsen, maar had dat zelfs liever gezien. Het standpunt, dat de Regering handhaafde, leek en lijkt mij juist. Bij de welvaartsloonronde van het vorige jaar is de fout gemaakt, om die kans, ook iets

aan het huurvraagstuk te doen, niet te benutten. De ruimte van belastingverlichting ten deze weer onbenut te laten, zou een herhaling van die fout zijn geweest. Terecht heeft de Regering deze koppeling van huurvraagstuk en belastingplan hoog opgenomen. Met succes — zij het dat er helaas een crisis voor nodig was.

De afschaffing van de omzetbelasting op textiel en de vermindering van de omzetbelasting op suiker zijn voor niemand een minus, behalve voor de Regering. Op jaarbasis gerekend, betekent dit een uitbreiding der totale belastingverlichting van 500 miljoen tot 570 miljoen. Voor het lopende jaar wint de Schatkist daartegenover de baten van de twee maanden vertraging voor het ingaan van de belastingverlaging en de baten van vier maanden minder verlaging aan inkomstenbelasting. Ik zal niet alleen de laatste zijn om de uitbreiding der belastingverlichting aan de Minister van Financiën zwaar aan te rekenen, maar ook de laatste om dit als een pijnlijk offer voor de Minister van Financiën zelve te zien.

Tenslotte nog de belangrijke plus voor de Regering, gelegen in het slaken van elk verband tussen deze huurronde en de vraag van een nieuwe loonronde. Hiermee was een essentieel punt van het Regeringsbeleid gemoeid. Heb ik het wel, dan hadden de socialisten, en zij alleen, het liever anders gezien. Intussen zullen ook zij zich innerlijk wel met de compensatie in de belastingsector, en niet in de loonsector, kunnen verenigen — als de gevonden compensatie effectief blijkt, dan werkt zij voor iedereen, zowel voor hen die in loondienst zijn als voor hen die dat niet zijn.

Wie uit dit alles tot een eindoordeel wil komen over de eigen mérites van het zakelijke complex, waarmee de crisis is opgelost, zal natuurlijk niet kunnen volstaan met optellen en aftrekken — hij zal ook moeten wegen. Voor mij slaat deze weegschaal bescheiden door naar de voordelige kant.

Politieke aspecten.

Hierboven heb ik gezegd, dat de eigen mérites van een zakelijk complex, op zichzelf beschouwd, voor de verantwoordelijke politicus nooit het eindoordeel kunnen opleveren, waarop hij tenslotte zijn beslissing neemt.

Bij de behandeling van de Regeringsverklaring heeft de heer Willems, sprekende voor de fractie van de PvdA, gepleit voor „het recht van de Kamer om een wetsontwerp op de eigen zakelijke mérites te beoordelen en in geval van een negatief oordeel daartegen te stemmen”. Zo gesteld, is dit onjuist. „Wij hebben in de Kamer”, zei Prof. Oud in hetzelfde debat terecht, „tegenover elkaar af te wegen de voordelen van een zakelijke beslissing, die wij zouden willen nemen, en de nadelen van het politieke gevolg in de vorm van een Kabinetscrisis of een portefeuillecrisis, die van die beslissing het gevolg zouden zijn”.

Wat geldt voor het verwekken van een crisis, geldt ook voor de medewerking aan haar oplossing.

Het voornaamste politieke aspect bij de oplossing, waarmee deze crisis is beëindigd, lijkt mij gelegen in het antwoord op de vraag, welk uitzicht zij biedt op de politieke ontwikkeling, die 's-lands belang nodig heeft.

In de Kamer heb ik namens de fractie gesproken van de mogelijkheid van „het voordeel van een toekomstige ontwikkeling, die ruimte en rust zal geven aan de politiek van dit Kabinet, aan de politiek die wij onder de hand van dit Kabinet kennen”. Voor de mogelijkheid van deze ontwikkeling heb ik gewezen op enige hoopgevende elementen daartoe, gelegen in de oplossing zelve van de crisis. Gedeeltelijk betroffen die hoopgevende elementen punten uit het zakelijke complex, waarmee de oplossing der crisis is bereikt: de bescheiden huurronde zonder afroming, de verdere tegemoetkoming aan de huiseigenaren, de voortgang van het belastingplan op de technisch vroegst mogelijke termijn, de verruiming van de belastingverlaging tot een jaarbasis van 570 miljoen. Maar ik heb ook een meer algemeen punt genoemd: „het feit van de hernieuwde vereniging van de vier partijen, die geestverwanten in het Kabinet hebben, op de uitdrukkelijke basis van de voortzetting van de politiek van het derde Kabinet-Drees”. Dit alles tezamen wettigt m.i. te spreken van „een inzet tot helen”.

Maar of de inzet ook zal dóórzetten? Wanneer ik het nog eens met de woorden van mijn Kamerrede mag zeggen: dit zal afhangen van

„de verdere politieke krachtmeting in de partij, die op de 17de Mei van dit jaar een publiek staal van zo'n krachtmeting ten beste heeft gegeven tussen haar Kamerfractie en haar Ministers. Daar ligt naar mijn mening allereerst het diepgaande menigsverschil, en wel ten aanzien van de weg, die moet worden ingeslagen; om met woorden van ir Vos te spreken: of wel met de blik gericht meer naar de eigen partij of wel met de blik meer gericht naar een Regering op gemengde basis. De krachten, die dáár werken tegen de politiek van het derde Kabinet-Drees, hebben naar mijn gevoelen op de 17de Mei een voorbijgaande overwinning geboekt. Wil van de crisis achteraf toch kunnen worden getuigd, dat zij ondanks alles nodig en nuttig is geweest, dan moet het komende parlementaire jaar een voortzetting vertonen van de geest van de bereikte overeenstemming, met name van een consolidering en een duurzame overheersing in de socialistische rijen van hen, die de politiek van het derde Kabinet-Drees erkennen als een redelijke politiek, als een politiek, die con amore door hen kan worden aanvaard.”

Er is nog een tweede politiek aspect, dat de aandacht verdient.

Met de terugkeer van het derde Kabinet-Drees als oplossing der crisis is een zekere onbehagelijkheid ontstaan of versterkt, als zouden we in een constitutionele impasse zijn geraakt: brede basis, zonder alternatief. Een onbehagelijkheid, welke niet het monopolie is van hen, die tegenstanders van de brede basis zijn. Want het ontbreken van alternatieven is in de politiek altijd onbehagelijk.

Ik moge een paar opmerkingen erover maken.

In het onderwerpelijke geval was naar mijn mening het enige, en op de laatste plaats komende, alternatief: Kamerontbinding. Wat was er, bij een mislukking van Mr Burger, in de concrete omstandigheden van het ogenblik redelijkerwijze anders te denken? Maar het lijkt wat kras, met de bijzondere situatie van nu de normale situatie van na periodieke verkiezingen op één lijn te stellen.

Ik wil hiermee natuurlijk niet suggereren, dat wij na periodieke verkiezingen keuze te kust en te keur zouden hebben. Wij weten allemaal, dat verkiezingen bij ons slechts betrekkelijk geringe verschuivingen in de machtsverhoudingen teweeg brengen. Wie daartegen bezwaar heeft, moet ofwel terugkeren naar zo iets als een districtenstelsel ofwel doorhollen naar wat een der doorbraak-idealen is, een twee-partijstelsel. Maar wie zowel bezwaar heeft tegen het een als tegen het ander, moet zich contenteren met het minder bezwaarlijke, de betrekkelijk geringe verschuivingen die aan ons stelsel inhaerent zijn.

Intussen zou men naar mijn mening fout doen, onze politieke verhoudingen te zien als levende-in-verstarring. Wie daarover klaagt, omdat wij nu „al” zeven jaren de brede basis kennen, miskent, dunkt mij, twee dingen: enerzijds het feit dat zeven jaren heus geen onafzienbare tijd is voor een bepaalde politieke constellatie, anderzijds het feit dat in die zeven jaren de brede basis al belangrijke wijziging te zien heeft gegeven, met name het uitvallen van de liberalen en het toetreden van de anti-revolutionairen.

Maar daarenboven blijkt er altijd nog te zeer van bewegingen en strevingen in het politieke leven, dan dat van leven-in-verstarring mag worden gesproken. Ik mag herinneren aan de derde-machts-idee van Prof. Oud en aan de niet onder de roos gehouden, de vooral post-mandements-begeerte in de socialistische rijen om maar eens zonder de KVP te regeren. Zeker, de liberale derde-machts-idee is een liberale machtswaan geworden. En die wonderlijke socialistische begeerte is voorshands onvervuld gebleven — misschien meer gestrand dan overgewaaid. Maar de bewegingen zijn niet uit.

Wie zijn ogen en oren de kost heeft gegeven, zal waargenomen hebben, dat de crisis, welke nu ten einde is, een bevruchtende werking heeft gehad op een zekere toenadering tussen socialisten en liberalen. Een zot idee, zegt de oppervlakkige, de gemak-

zuchtige, en wie er maar liever over gezwegen ziet. Maar voor wie zich realiseert de geestelijke affiniteit tussen de beide groepen — denk aan de uitbundige en bijna hunkerende lof, die Oud van vele socialisten heeft mogen oogsten bij de zaak van de lijkverbranding, — voor wie het samengaan ziet van de maatschappelijke liberale en socialistische krachten in een zaak als de loonvorming, niet zo'n zot idee. Niet zotter dan in België, waar men die combinatie vóór de verkiezingen als iets volstrekt onmogelijks kwalificeerde en vlak na de verkiezingen ook nog voor uiterst onwaarschijnlijk hield, maar waarover bij ons „Het Vrije Volk” thans niet meer spreekt als van een „intermezzokabinet” — al kunnen liberalen en socialisten het bij ons getweeën niet brengen tot een meerderheid en al zouden ze het naar mijn overtuiging bij ons niet zo gortig maken als we dat bij onze Zuiderburen zien gebeuren.

Onze betrekkelijk kleine verschuivingen bij verkiezingen kunnen belangrijke mogelijkheden openen. Mogelijkheden, die naar mijn gevoel ver achterstaan bij de breede basis, *mits* deze in al haar onderdelen voor een redelijk partnership vatbaar blijkt te zijn. Maar mogelijkheden, die belangrijk zijn, wanneer het aan redelijkheid bij enige brede-basispartner gaat haperen of blijft haperen. Mogelijkheden, die eigenlijk alleen bedreigd worden door een overtrokken individualistische gesteltnis, welke liever op een paar onderdelen de eigen haan machteloos koning hoort kraaien dan zich mee in te zetten voor een staatkunde welke de grote lijnen in het oog houdt.

De kritiek van Mr Daams'

DOOR Drs A. W. H. J. QUAEDVLIEG

De kritiek, die Mr Daams in „Socialisme en Democratie” (October 1954) leverde op het geheel aan „De Weg naar Vrijheid” gewijde nummer van dit Maandschrift, had betrekking op drie artikelen, t.w. van Prof. Dr Groeneveld, Dr Steenkamp en Drs Schmelzer. De titel van Prof. Groeneveld's artikel luidde „Is een socialiserende en nivellerende belastingpolitiek aanvaardbaar?”, Dr Steenkamp schreef over „Enige aspecten van de economische orde in socialistisch perspectief” en Drs Schmelzer over „Socialistische Internationale Gemeenschap”. Bij ons antwoord aan Mr Daams zullen wij — evenals Mr Daams in zijn kritiek deed — boven aangegeven volgorde aanhouden.

I. Socialisme en belastingpolitiek.

Mr D. begint met te constateren, dat het vraagstuk van de aanvaardbaarheid van een socialistische belastingpolitiek (ofwel — om de woorden van Prof. Groeneveld te gebruiken — een „socialiserende en nivellerende belastingpolitiek”) niet zeer actueel meer is. Ons is deze stelling niet bepaald duidelijk. Zij zou opgaan, ófwel indien een zodanige politiek feitelijk niet zou worden aangetroffen, ófwel indien de rechtmatigheid van zulk een politiek niet werd betwijfeld. Het eerste is kennelijk niet het geval en wat het tweede betreft: hierover bestaat nu juist ernstig meningsverschil tussen hen die de socialistische beginselen aanhangen en hen die de solidaristische maatschappijopvatting huldigen. Prof. Groeneveld behoort tot deze laatsten. Hij keert zich in zijn artikel tegen de socialistische opvattingen

*) Dit artikel sluit aan bij de twee artikelen van Prof. van Bortel en Prof. Gielen, gepubliceerd in het Maartnummer van dit Maandschrift. Opname in het Meinummer was niet meer mogelijk, daar aan enkele andere artikelen voorrang moest worden verleend. Red.

terzake en zijn bezwaren vloeien voort zowel uit zijn solidaristische maatschappij-beschouwing als uit overwegingen van economische doelmatigheid.

Bezien wij thans, hoe Mr D. de socialistische beginselen verdedigt en volgen wij daarbij de indeling in drieën, die hij in het betoog van Prof. Groeneveld aanbrengt.

a. *Het gelijkheidsideaal van „De Weg naar Vrijheid”.*

Prof. G. zou volgens Mr D. het begrip „gelijkheid” ten onrechte in absolute zin hebben verstaan; in „De Weg naar Vrijheid” wordt, aldus opponent, de eis van volkomen gelijkheid nergens gesteld, het planboek komt slechts tegen bepaalde ongelijkheden in verzet. Mr D. verdiept zich verder in de vraag, hoe Prof. Groeneveld tot de gesignaleerde misvatting is gekomen. Hij had echter beter gedaan, Prof. Groeneveld’s artikel nauwkeuriger te lezen. Alsdan zou hij hebben geconstateerd, dat Prof. Groeneveld nergens de socialistische gelijkheid met absolute gelijkheid identificeert. Prof. Groeneveld verwijt aan „De Weg naar Vrijheid” slechts, dat deze *te veel* denkt in vermogensgelijkheid en inkomensgelijkheid (blz. 209).

Ondanks het feit, dat „De Weg naar Vrijheid” volgens Mr D. geen absolute gelijkheid voorstaat, geeft hij zich moeite om aan te tonen, dat voor het geval dit toch zo zou zijn, geen strijdigheid met enig beginsel zou kunnen worden geconstateerd. De vraag rijst, waarom Mr D. een dergelijk betoog nodig acht. Is het omdat de gelijkheid, die „De Weg naar Vrijheid” voorstaat, een absolute gelijkheid toch dicht nadert? Bezien wij echter de gedachtengang van Mr D.

Deze gedachtengang nu houdt in de eerste plaats in — en sluit daarbij geheel aan bij „De Weg naar Vrijheid” — dat volkomen gelijkheid in de inkomens op zich niet in strijd zou komen met de objectieve natuurlijke rechtvaardigheid. „Op zichzelf beschouwd — aldus citeert Mr Daams uit „De Weg naar Vrijheid” — is het niet zo dwaas te menen, dat ieder, die over de bekwaamheid beschikt om een grote bijdrage te leveren tot het maatschappelijk product, wel de verplichting heeft tegenover de gemeenschap om veel te presteren, maar nog niet het recht om meer te besteden”. Schrijver tracht deze stelling waar te maken in de eerste plaats met een verwijzing naar de door katholieke kloosterlingen afgelegde gelofte van armoede. Van gelijkheid of ongelijkheid van bezit of inkomen zou men, volgens hem, niet zonder meer een beginselkwestie kunnen maken, zonder tevens deze gelofte *in zich* te veroordelen. Dit argument is echter een schijnargument. De gelofte van armoede wordt n.l. in vrijheid door de betrokken kloosterlingen afgelegd. Er valt niet uit af te leiden, dat er geen in de menselijke natuur wortelend recht op privaateigendom zou bestaan, zodat ook de ongelijkheid in

sociaal-economisch opzicht, die het noodzakelijk sequeel is van het bestaan van het privaateigendomsrecht, niet als een spontaan en natuur-voortkomstig feit zou moeten worden beschouwd. Kloosterlingen met gelofte van armoede doen eenvoudig afstand van dit recht en zij kunnen dit doen omdat er geen verplichting bestaat voor iedereen om goederen in privaateigendom te verwerven, te beheren en te gebruiken. Men veroordeelt de gelofte van armoede in zich dus niet door de ongelijkheid in bezit of inkomen te zien als een feit, dat verband houdt met de menselijke natuur en bijgevolg wel degelijk te maken heeft met een „beginsel” (immers alle „beginselen” op maatschappelijk gebied gaan tot de natuur van de mens terug).

Vervolgens doet Mr. D. zijn stelling, dat volkomen gelijkheid niet in strijd zou komen met de objectieve rechtvaardigheid steunen op een tweetal citaten, n.l. van Mgr Sheed en Mgr Ancel. Deze citaten zijn echter weinig helder en daarom van twijfelachtige waarde. Schrijver had beter gedaan, bij de klare leer der sociale encyclieken te rade te gaan. Ter bekorting ga ik hierop niet verder in. Wel wil ik er op wijzen, dat ook Mgr Ancel erkent, dat ongelijkheid een spontaan gevolg is van „natuurlijke en functionele verschillen” tussen de mensen. In zoverre is er overeenstemming met het tot nu toe betoogde.

Bezien we thans hoe „De Weg naar Vrijheid” verder tegenover de ongelijkheid staat. Volgens het socialistische planboek nu leidt: „zowel historische ervaring als kennis van de menselijke natuur . . . tot de slotsom, dat het voor de instandhouding en de vooruitgang van de maatschappij noodzakelijk is (om) bij de inkomensverdeling een zeker verband te leggen tussen de grootte van de beloning en van de geleverde prestatie”.

Deze tekst geïsoleerd lezend zou men zeggen, dat ook naar modern-socialistische opvatting ongelijkheid van inkomens als een natuurlijk verschijnsel moet worden beschouwd. Let men echter op de eerder door Mr Daams uit „De Weg naar Vrijheid” geciteerde passage (zie boven), dan moet de conclusie zijn, dat het moderne socialisme volkomen gelijkheid op zich niet principiëel onjuist acht, maar dat het, omdat de mens nu eenmaal een prikkel tot presteren niet kan ontberen, practisch de ongelijkheid tolereert. M.a.w. de ongelijkheid is geen kwestie van principe, maar van doelmatigheid (zoals Mr D. ook concludeert). Dit komt er dus op neer, dat alleen de overweging van tot prestatie te prikkelen een aanvaardbaar motief voor prestatiebeloning oplevert. Een dergelijke gedachtengang moge voor een louter economische beschouwing toereikend zijn, sociaal-ethisch beschouwd voldoet hij niet. Iemand die meer presteert — hetzij omdat hij harder werkt, hetzij omdat hij tot meer in staat is — heeft *recht* op een hoger inkomen; hij *verdient* het. Er is hier sprake van een echte rechtvaardigheids eis. De enkele overwe-

ging van het stimuleren stelt de arbeidsprestatie gelijk met de prestatie van welk goed of dienst ook, die naar het grensnut gemeten wordt. Ook al is de menselijke arbeidsprestatie in de economische quantiteitenverhouding geplaatst, door alleen hierop te letten doet men afbreuk aan het eigen karakter van de menselijke arbeidsprestatie.

De conclusie uit de tot nu toe geleverde beschouwingen is, dat ongelijkheid in inkomen en bezit een natuurvoortkomstig feit is, dat steunt op de natuurlijke en functionele verschillen tussen de mensen en dat voorts ongelijkheid practisch noodzakelijk is, n.l. om de mens tot presteren op te wekken. M.a.w. de ongelijkheid is rechtvaardig en doelmatig tevens.

Bezien we nu in het licht van het bovenstaande Prof. Groeneveld's betoog, dan blijkt, dat deze de ongelijkheid — en terecht — als een natuurlijk feit aanduidt. Daarmee neemt hij stelling tegenover de socialistische denkwijze, die de ongelijkheid alleen maar uit practische en historische overwegingen tolereert. De tweede reden, waarom Prof. G. zich tegen de socialistische gelijkheidsidee verzet, is gelegen daarin, dat vermogens- zowel als inkomensverschillen prikkelen tot prestatie en spaarzaamheid. Dit motief erkent weliswaar ook „De Weg naar Vrijheid”, maar deze „Weg” is zozeer in de gelijkheidsideologie gevangen — zoals blijkt uit het streven om de inkomensverhoudingen in een schaal te brengen — dat het wel degelijk zin heeft, genoemd practisch motief met nadruk naar voren te brengen. Vanzelfsprekend is de ongelijkheid aan grenzen gebonden, zoals Mr D., Pater Welty citerend, poneert. Daarmee is echter het natuurlijk karakter der ongelijkheid niet ontkend. Dat *iedereen* een inkomen naar prestatie of verdienste moet kunnen verwerven en dat evenzeer *iedereen*, die in de sociaal-economische gemeenschap is ingeschakeld, tot eigendom moet kunnen komen, is n.l. evenzeer een kwestie van beginsel. In plaats van dit te betogen, tracht „De Weg” de inkomensongelijkheid met een meetlat te beperken (om over de negatieve houding, die tegenover de privaat-eigendom wordt ingenomen, maar te zwijgen).

Volgens Mr D. zou Prof. Groeneveld met geen woord ingaan op de vraag, of de huidige ongelijkheid in de wereld naar christelijke normen niet te groot is. Ook t.a.v. dit punt moet worden opgemerkt, dat Mr D. Prof. Groeneveld's artikel slecht heeft gelezen. Het valt n.l. niet moeilijk, uit diens betoog een reeks citaten aan te halen, waaruit het tegenovergestelde blijkt. Zo spreekt hij op blz. 208 van „een reëel en rechtvaardig koopkrachtsevenwicht herstellen”, over „opheffing van te grote inkomens- en vermogensverschillen” en „een meer gelijkmatige verdeling der inkomensbronnen”, een en ander in het kader van het bewerkstelligen van een „redelijke verdeling” en een „sociaal evenwicht”. En op blz. 207 noemt Prof. Groeneveld „een recht-

vaardige inkomensverdeling" een „sociale eis, welke toch de grondslag van elke christelijke samenleving vormt". Mij dunkt, dat deze citaten duidelijk genoeg zijn, om Mr D.'s bewering als een valse bewering te logenstraffen.

Het tot nu toe gezegde laat zich als volgt samenvatten. De door Mr D. aan Prof. Groeneveld gerichte verwijten — n.l. dat deze de socialistische idee van gelijkheid als absolute gelijkheid zou opvatten en dat hij concreet bestaande ongelijkheden zou willen goed praten — zijn volkomen misplaatst. Voorts gaat Mr D.'s betoog, dat de kwestie van de, in de gedachtengang van opponent toelaatbare, ongelijkheid in inkomen etc. niet meer dan een kwestie van praktische waardering of doelmatigheid zou zijn, niet op. Er is hier wel degelijk een beginsel in het geding: te grote gelijkheid (nivellering) is n.l. principiëel verwerpelijk (evenals trouwens te grote ongelijkheid). Het socialisme heeft geen of op zijn minst onvoldoende oog voor het natuurlijk karakter der ongelijkheid en (daardoor) ook voor de nuttige functie ervan. Daarom wordt het — en terecht — door Prof. Groeneveld verworpen.

b. De overheidstaak ten aanzien van de rechtvaardige inkomensverdeling.

De kern van Prof. Groeneveld's betoog ten aanzien van dit punt houdt in, dat het niet primair overheidstaak is, door middel van de belastingheffing de inkomensverdeling te reguleren, maar dat het georganiseerde bedrijfsleven de eerst aangewezen is, om voor een rechtvaardige inkomensverdeling te zorgen.

Mr D. brengt hier tegen in, dat Prof. Groeneveld niet aangeeft, waarom de overheid in het belang van een rechtvaardige verdeling — m.n. voor de redressering hiervan — geen taak zou hebben. Voorts zou Prof. G.'s stelling alleen maar opgaan, indien zou worden aangetoond, dat lagere organen, zoals organisaties van werkgevers en werknemers en in het bijzonder de publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties deze taak minstens even goed als de Staat aan kunnen.

Wat in deze reactie direct opvalt is de etatistisch-socialistische instelling van de criticus, die overal een taak voor de Staat ziet en zoveel mogelijk alles in de invloedssfeer van de Staat tracht te betrekken. De solidaristische maatschappij-opvatting daarentegen kent het primaat toe aan de maatschappij en haar organen en beschouwt de Staatstaak als secundair, ook met betrekking tot zaken die tot het welzijn der volkshuishouding als geheel behoren. Hier ligt een diepgaand en principiëel verschil in benaderingswijze van het probleem.

Bezien we Mr D.'s critiek nader, dan moet worden geconstateerd, dat opponent — op dit punt wederom — Prof. Groeneveld's standpunt niet juist weergeeft. Deze beweert niet, dat de Staat

nooit corrigerend ten aanzien van de inkomensverdeling zou mogen ingrijpen. Hij stelt aan dit ingrijpen echter een duidelijke grens, n.l. het Staatsdoel en dit wel in solidaristische zin verstaan. In zoverre is er overeenstemming met Prof. Smeets, die volgens Mr D. in zijn „De economische betekenis van de belastingen” (pag. 100) een aan het standpunt van Prof. Groeneveld precies tegenovergestelde mening zou hebben uitgesproken. Prof. Smeets echter wijst ook afstemming op het doel van de Staat als criterium aan en vraagt zich verder af, of bij gebruik van de belasting voor herverdelingsdoeleinden „sociale overwegingen op een bepaald moment niet omslaan in politieke doelstellingen”, terwijl hij tevens opmerkt, dat bij een onderwerp als het onderhavige „de levensbeschouwing van voor- en tegenstanders in het geding komt” (a.w., t.a.p.). Ook al doen zich nuances voor tussen beide professoren, er bestaat stellig geen aanleiding om ze tegen elkaar uit te spelen op de wijze als Mr D. doet.

Mr D. haalt vervolgens een reeks citaten aan van prominente katholieke inleiders ter Franse Sociale Week van Dyon in 1952, die zich, de een meer de ander minder, voorstander verklaarden van een herverdelende belastingpolitiek. Deze citaten zeggen echter weinig. In de eerste plaats sluit ook Prof. Groeneveld niet uit, dat de Staat onder bepaalde omstandigheden ter zake een corrigerende functie kan vervullen. Welnu, het enige waarover, blijktens Mr D.'s eigen woorden, alle sprekers te Dyon het eens waren, was, dat men voor de Staat een taak inzake de herverdeling „overliet”. De preferenties der sprekers liepen overigens nog al uiteen. In de tweede plaats dient men te bedenken, dat de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie in Frankrijk bij lange niet zover gevorderd is als hier te lande, zodat men daarvan geen grote verwachtingen in zake een rechtvaardige verdeling kan koesteren. En in de derde plaats: men heeft met een ander land te doen en wel een land, dat bepaald niet uitmunt door voorbeeldige sociale toestanden noch door grote bereidwilligheid van de burgers tot het betalen van hun tol aan de fiscus.

Wát het door Prof. Groeneveld ten gunste van zijn standpunt geleverde betoog betreft: deze zet wel gefundeerd uiteen, waarom regulering van de inkomensverdeling door middel van belastingheffing geen typische Staatstaak is. Volgens Prof. Groeneveld moet de rechtvaardigheid in het proces zelf der inkomensvorming worden gebracht en niet achteraf door de Staat daaraan worden toegevoegd. Alsdan kunnen sociale wenselijkheden beter op de economische mogelijkheden worden afgestemd (en kunnen deze laatste ook beter worden benut). Tevens is een betere taakafbakening tussen Staat en volkshuishouding mogelijk. „Wanneer de onderbouw, de sociaal-economische werkelijkheid in economisch en sociaal opzicht . . . rechtvaardig is, kan men de belastingheffing en de belastingpolitiek terugdringen

naar die terreinen waar zij een beperkte en doelmatige functie in het maatschappelijk geheel kunnen vervullen" (blz. 206). Schr. staat dus een rechtvaardige inkomensverdeling voor, die „van onder op" wordt tot standgebracht en hij bepleit dit zowel op grond van het subsidiariteitsbeginsel als op grond van economische doelmatigheidsoverwegingen. Dit streven kan m.i. alleen maar worden toegejuicht. Correctie immers is slechts nodig daar waar iets niet deugt. Wat is logischer dan te trachten een toestand te bewerkstelligen, die zo weinig mogelijk correctie behoeft?

Het komt mij voor, dat het betoog van Prof. Groeneveld beter had verdiend dan alleen maar het verwijt van Mr D., dat er fier gezwaaid wordt met de vlag der subsidiariteit (en meer niet). In hoeverre dit het geval is, wil ik voor het ogenblik in het midden laten (zie verder onder c). Zeker is echter, dat het in het geding brengen van het subsidiariteitsbeginsel er op duidt, dat men dit principe in ere houdt. Dit nu kan van Mr D. beslist niet gezegd worden: diens hoop is, zo niet uitsluitend dan toch voorname-lijk, op de Staat gericht.

c. De publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en een rechtvaardige verdeling.

Van groter gewicht — op zich zelf beschouwd althans — zijn de door Mr D. ingebrachte bezwaren tegen Prof. Groeneveld's stelling, dat m.n. de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie de eerstaangewezen is om een rechtvaardige verdeling te bewerkstelligen. Opponent — die overigens erkent, dat van genoemde zijde een bijdrage ter zake zal kunnen worden verwacht — wijst er op, dat de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie nog maar aan het begin van haar ontwikkeling staat. Voorts zou de p.b.o. de inkomensverdeling in de maatschappelijke sectoren buiten het bedrijfsleven nimmer kunnen beheersen; voor wat het bedrijfsleven zelf betreft zou zij hiertoe evenmin in staat zijn en wel wegens de interdependentie tussen de verschillende sectoren van dit bedrijfsleven.

Vermelde bezwaren — en Mr D. noemt nog andere — zijn stellig niet van reële zin ontbloomt. Leveren zij echter een argument op voor inkomenscorrectie via de belastingheffing? Zij duiden eerder in de richting van een coördinatie door de overheid van het beleid der publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie ten aanzien van lonen en prijzen. In een beïnvloeding van het proces der inkomensvorming zelf — langs indirecte weg — ligt o.i. het aangrijppingspunt voor de overheidswerkzaamheid in het belang van een rechtvaardige verdeling. Belastingheffing is daarvoor niet het geëigende middel.

Voorts dient er op te worden gewezen, dat Mr D. onder „rechtvaardige verdeling" iets anders verstaat dan Prof. Groeneveld.

In zoverre ontbreekt de basis voor een zakelijke discussie. Hoe ver de socialistische conceptie van rechtvaardigheid op verdeelingsgebied gaat, blijkt b.v. daaruit, dat Mr D. de vraag stelt, of Prof. Groeneveld bereid zou zijn de organen der p.b.o. ook de winsten en hun bestemming te laten vaststellen (sic!).

Onze sub b) en c) gemaakte opmerkingen leiden tot de conclusie, dat Mr D. kennelijk zich schuldig maakt aan overschatting van de overheidstaak, een overschatting, die het socialisme altijd gekenmerkt heeft. Dit verhindert hem een betoog te begripen als dat van Prof. Groeneveld, dat geheel van uit een tegenovergestelde visie is opgetrokken en waarvan de fundamentele juistheid — van solidaristisch standpunt gezien — niet kan worden ontkend.

2. De economische orde in socialistisch perspectief.

Het artikel van Dr Steenkamp — behandelende de socialistische visie op vrijwel het gehele vraagstuk van de organisatie der maatschappij in economisch opzicht — „ademt”, aldus Mr D., een „heel wat opener geesteshouding”. Deze appreciatie houdt waarschijnlijk verband met het feit, dat in Dr Steenkamp's bijdrage de doelmatigheidsbeschouwing een grotere rol speelt dan in het sterk principiële artikel van Prof. Groeneveld.

Toch zit het Mr D. dwars, dat Dr Steenkamp ten besluite van zijn artikel spreekt over „onze evangelische opdracht” om tegenstellingen te verzoenen. Een dergelijke „principiële peper”, door Dr Steenkamp aan zijn gerecht toegevoegd, smaakt Mr D. niet. Hij had de discussie liever zuiver zakelijk gehouden. Gelijk reeds opgemerkt, heeft Dr S. zich aan een zakelijke discussie niet onttrokken. Waarom mag Schr. er niet tevens aan herinneren, dat de vestiging en besteding van de sociale vrede evangelische opdracht is? Is Mr D. het hier niet mee eens? Dat kan ik moeilijk aannemen. Of acht hij een dergelijke opmerking niet ter zake dienstig? Blijkens wat onze opponent zelf zegt, is het beroep op genoemde opdracht z.i. onvoldoende geconcretiseerd. In feite echter heeft hij de strekking der opmerking niet begrepen. Mr D. verklaart n.l., dat hem uit het verband tussen Dr Steenkamp's afzonderlijke beschouwingen en diens samenvatting niet duidelijk is, waarin nu precies het door Dr Steenkamp geconstateerde tekort inzake het evangelische verzoenen van tegenstellingen gelegen is, terwijl Dr Steenkamp uitdrukkelijk verband legt met de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. Deze moet dan echter een „ontmoetingsplaats van ondernemers en arbeiders” zijn, zij moet een synthese van vrijheid en gebondenheid” bewerkstelligen en zij mag niet een verlengstuk zijn van een oppermachtige, allesordenende staat.

Het is typerend voor de reactie van Mr D. op Dr Steenkamp's

artikel, dat hij een principiële discussie ontwijkt. Al heel duidelijk blijkt dit ten aanzien van het zo juist genoemde onderwerp, n.l. de p.b.o. Hij verklaart het niet belangrijk te vinden, *waarom* men de p.b.o. wil, maar alleen *dat* men ze wil. Niettemin had hij graag gezien, dat de p.b.o. reeds een aantal in „De Weg naar Vrijheid” genoemde taken uitoefende!

Mr D.'s antwoord op Dr Steenkamp's critiek op de socialisatie-paragraaf van „De Weg naar Vrijheid” verwaarloost eveneens diens principiële argumentatie, die n.l. naast de zakelijke, aan de economische doelmatigheid, ontleende argumenten, niet ontbreekt. Als Dr Steenkamp de essentiële waarde van de vrijheid, ook in economisch opzicht, in het geding brengt, antwoordt Mr D., dat het socialisme de gevaren voor de geestelijke en persoonlijke vrijheid wel degelijk onderkent. Ten bewijze verwijst hij naar „De Weg naar Vrijheid”, waar deze zegt: „De bezwaren en moeilijkheden, aan de socialisatie van genoemde bedrijfstakken verbonden, dienen voorwerp van nadere studie te vormen”. Intussen zijn de genoemde bedrijfstakken toch maar vast in het uitgebreide socialisatieprogramma opgenomen! Voorts citeert Mr D. *wel* de bekende passage uit Quadragesimo Anno (No. 114), waarin het recht wordt erkend om de eigendom van sommige goederen aan de gemeenschap voor te behouden, daar het overwicht, dat zij meebrengen zo groot is, dat het zonder gevaar voor de gemeenschap aan particulieren niet kan worden toegestaan. Hij vraagt zich echter *niet* af, of de ambitieuze socialisatievoorstellen met deze regel te rijmen zijn. Ons dunkt, dat zulks met overwegingen als een rationelere productie, bevordering van de werkgelegenheid en redressering van de inkomensverdeling — alle drie socialisatiedoelinden, waar Dr S. zakelijke critiek op uitoefent — zonder meer zeker niet het geval is. Overigens zou dit artikel te lang worden, wanneer we op alle punten van critiek zouden ingaan. Belangrijker dan het voor of tegen in concrete gevallen is de instelling tegenover de socialisatie als zodanig. Hier lopen de wegen uiteen en staat de systematische voorkeur van het socialisme voor zodanig ingrijpen in de eigendomsorde tegenover de solidaristische erkenning en bescherming van het privaat-eigendomsrecht.

Een ander principiël punt, dat ook in verband met de socialisatie van belang is, maar dat tegelijk een ruimere strekking heeft, betreft de kwestie van het productie-motief. Ten deze becritiseert Dr Steenkamp de door „De Weg naar Vrijheid” naar voren gebrachte tegenstelling tussen productie voor de winst en productie voor de behoefte. Dr Steenkamp wijst er terecht op, dat tussen beiden op zich geen tegenstelling bestaat, inzoverre n.l. als het maken van winst alleen mogelijk is, indien er een of andere behoefte gedekt wordt. Dr Steenkamp betoogt zeer juist, dat wanneer in op zich volkomen redelijke behoeften

niet wordt voorzien, dit alleen het gevolg is van een minder juiste verdeling (en dus niet van een oriëntering der productie op de winst). Mr D. geeft toe, dat de inkomensverdeling hierbij in de beschouwing moet worden betrokken, maar hij handhaaft, dat het maken der tegenstelling ook dan nog zin heeft. Ten onrechte echter. Indien de koopkracht op redelijke wijze over de kopers is gespreid, is de basis voor een redelijke bevrediging van behoeften aanwezig. De enige reële tegenstelling, die zich in een productiestelsel, dat op de particuliere onderneming berust, kan voordoen (zelfs bij een redelijke inkomensverdeling) is die tussen particuliere en maatschappelijke rendabiliteit. Deze tegenstelling is b.v. aanwezig, als een goed, waar de maatschappij behoefte aan heeft, niet rendabel op particuliere basis kan worden geproduceerd, of wanneer een goed, als gevolg van het bestaan van ongewenste machtsconcentraties (monopolievorming en dergl.) tegen een te hoge prijs wordt geleverd. Het is duidelijk, dat we hier niet te maken hebben met een strijdigheid tussen winststreven en behoeftendekking, maar tussen particuliere interessen en algemeen belang. In concreto zal men echter het bestaan van een zodanige tegenstelling niet te snel moeten aannemen, zoals het socialisme maar al te gemakkelijk doet.

3. Socialistische Internationale Gemeenschap.

Het commentaar van Mr D. op het artikel van Drs Schmelzer is zeer summier. Daarom kunnen ook wij kort zijn. Mr D. constateert, dat genoemde schrijver opmerkelijk weinig critiek uitsprekt en tevens in ruime mate van waardering blijk geeft. Ons interesseert hier alleen Drs Schmelzer's critiek, die inderdaad beperkt is (en ook beperkt kon zijn na de door andere schrijvers geleverde beschouwingen) maar die niettemin betrekking heeft op een tweetal belangrijke punten.

Het eerste punt betreft de socialisatie in internationaal verband. Mr D. poneert ten aanzien van dit onderwerp — en hij verwijst hierbij naar het artikel van Dr Brongersma in hetzelfde nummer van „Socialisme en Democratie” — dat afwijkende visies tot andere practische waarderingen, niet tot principiëel verschillende uitgangspunten te herleiden zijn. In het bovenstaande (paragraaf 2) hebben wij een opmerking gemaakt precies in tegenovergestelde richting. Zonder over dit strijdpunt verder uit te weiden, zou ik de belangstellende lezer willen uitnodigen, kennis te nemen van het hoofdstuk van „De Weg naar Vrijheid” over bezitsverhoudingen. Zo hij al niet op de hoogte was, zal hij ras bemerken, hier te doen te hebben met een denkwijze, die principiëel afwijkt van die van het christelijke solidarisme.

Het ligt in de rede, dat wanneer we ten aanzien van de socialisatie met principiëel tegenover elkaar staande opvattingen

te maken hebben, het bezwaar van Drs Schmelzer, dat de kapitaalvorming in internationaal verband met socialisatie wordt bedreigd, zijn principiële betekenis volledig behoudt.

Het tweede punt van Drs Schmelzer's repliek had betrekking op het kapitaalverkeer, waaraan de private ondernemingen deel moeten blijven kunnen nemen. Mr Daams wijst er op, dat uit „De Weg naar Vrijheid” blijkt, dat het particuliere kapitaalverkeer in de socialistische visie wel degelijk tot ontplooiing zal kunnen blijven komen, zij het slechts binnen de daartoe door internationale en nationale organen getrokken richtlijnen. Raadpleegt men echter het genoemde planboek op dit punt, dan komt men spoedig tot de ontdekking, dat niet alleen richtlijnen aan het particuliere kapitaalverkeer zullen worden aangelegd, maar dat „De Weg naar Vrijheid” voor de ontplooiing hiervan weinig of geen mogelijkheden ziet. Het volgende citaat, door Drs Schmelzer aangehaald, moge hier in extenso worden weergegeven:

„De factoren, die in het eerste deel van het Plan zijn genoemd als oorzaken van de verschuiving van particuliere investeringen naar overheidsinvesteringen binnen de nationale grenzen, gelden internationaal nog in versterkte mate. De omvang van de bedragen, die noodzakelijk zijn, is zo groot en de risico's, verbonden aan buitenlandse beleggingen, zijn thans zo onoverzienbaar, dat particuliere beleggingen van regel tot uitzondering zijn geworden. Zij zullen in de toekomst slechts binnen de daartoe door internationale en nationale organen getrokken richtlijnen, waarbij deze bepalen in welke gebieden de investeringen het meest noodzakelijk zijn, nog tot ontplooiing kunnen komen” (pag. 363-364).

Commentaar hierbij lijkt overbodig.

Conclusie.

Mr Daams gaf aan zijn critiek de titel mee: „Specifiek katholieke critiek op socialistische economische opvattingen?” Zoals uit bovenstaande beschouwingen moge zijn gebleken, is er wel degelijk sprake van een principiële tegenstelling — n.l. van katholieke contra socialistische maatschappij-beschouwing — tussen de woordvoerders in het Socialisme-nummer van dit Maandschrift en de criticus Mr Daams. Mr D. tracht wel, gelijk we gezien hebben, het principiële karakter van bestaande meningsverschillen of wel uitdrukkelijk te ontkennen ofwel, door aan de principiële aspecten van de behandelde vraagstukken voorbij te gaan, te negeren. In zoverre echter zijn weerlegging beoogde de twijfel te motiveren, die hij in de titel van zijn bijdrage uitsprak, is zij stellig niet geslaagd. Ik heb althans in deze repliek vooral getracht, dit aan te tonen.

's-Gravenhage.

Enkele bemerkingen bij de

„TWEEDE ONDERWIJSNOTA”

door E. Pelosi S.J.

Door de Redactie van het maandblad gevraagd, voor het Juninummer een artikel over de „Tweede Onderwijsnota” te schrijven, moet ik wel beginnen met een oratio pro domo voor het fragmentarische karakter, dat dit artikel bijna noodzakelijk moet hebben. De Nota bestrijkt het totale gebied van het onderwijs. Talrijke onderwerpen worden aangeraakt, die allen op zich al stof voor een afzonderlijk artikel zouden leveren: de kwestie AMS-ULO, dito VGLO-voorbereidende klassen en primair huishoudonderwijs, positie van het LTBO, wijziging in de diverse vormen van toelatings- en eindexamens, differentiatie van de leerplannen enz., om maar enkele van de voornaamste te noemen. Het zou een vruchteloos pogen zijn, al deze punten ook maar in 't kort te willen bespreken. Ik beperk er mij dus toe, onder een paar belangrijker hoofden enkele van de voornaamste gedachten bijeen te lezen en te bespreken, die meer in het bijzonder het draagvlak vormen van de vele praktische voorstellen, die in de Nota gedaan worden.

Paedagogisch-didactische aspecten.

Onder dit hoofd zou ik op drie dingen willen wijzen, die in de Nota ter sprake gebracht worden: 1) de handvaardigheid; 2) maatregelen, die worden voorgesteld om de bewegelijkheid van het schoolsysteem te bevorderen, zowel in de onderlinge verhouding tussen de schooltypen als binnen de organisatie van elke school op zich; 3) de verhouding tussen algemene vorming en beroepsvorming.

1) Over de handvaardigheid zegt de Nota o.a. het volgende: „De ontwikkeling van handvaardigheid is echter voor de hele jeugd van betekenis (*bedoeld is: niet alleen voor de jeugd, die na de lagere school van verder onderwijs verstoken blijft. Schr.*).

Deze uitspraak is niet in de eerste plaats gegrond op de omvang van de techniek in onze samenleving, maar op de waarde, die het verrichten van handenarbeid heeft voor de vorming van de jeugdige mens uit hoofde van de mogelijkheid tot zelfexpressie en in verband met de praktische betekenis voor het latere, vooral ook buiten de beroepssfeer gelegen, leven. Aan de ontwikkeling van de handvaardigheid (waaronder begrepen de huishoudelijke vorming voor de meisjes) moet daarom in *alle schooltypen* (curs. van de Nota) bijzondere aandacht worden besteed." (blz. 3 kol. 2). Om de laatste zin en de daarin voorkomende cursivering is het mij voornamelijk te doen. Uit het feit, dat hij voorkomt in het gedeelte der „Algemene Beschouwingen” en uit het onbeperkte „alle schooltypen”, bovendien gecursiveerd, blijkt m.i. wel duidelijk, dat de Nota behalve de vormen van het lager algemeen voortgezet onderwijs (o.a. VGLO, voorbereidende klassen bij het technisch en land- en tuinbouwonderwijs) ook het ULO en VHMO voor de geest moet hebben. Dit is voor Nederland een nog tamelijk onwennige gedachte al hebben hier en daar bescheiden pogingen in deze richting plaats. Toch lijkt mij de gedachte het overwegen en bestuderen waard, ook al hebben b.v. uit de VHMO-wereld met betrekking tot het meisjesonderwijs al meermalen afwijzende stemmen weerklonken. De in de Nota aangeduide opvoedkundige betekenis van de handenarbeid, ook en misschien moeten wij zeggen juist ook voor deze meer „intellectuele” schooltypen lijkt mij moeilijk betwifelbaar. Is het een utopie, van een of andere vorm van verwerkelijking op ruimere schaal te dromen? Misschien toch niet helemaal: Mij zijn enige experimenten aan een aantal Franse katholieke middelbare scholen bekend die er op wijzen, dat hier mogelijkheden liggen. Ik citeer een gedeelte uit een ongepubliceerd verslag hierover, waaruit tevens enige opvoedkundige doelstellingen en vormgevingen nadere belichting krijgen: „Op enkele Franse scholen is men als oefenschool voor de vrijheid overgegaan tot een systeem van „équipes”. Als voorbeeld noemen wij het in- en externaat van Reims. De bovenbouw (de twee hoogste klassen) van 124 jongens is daar in twaalf groepen ingedeeld, op basis van een bepaalde activiteit, geen knutselwerk, geen verkennerinsigne, maar een techniek, staande op het peil van de vakschool. Door handig manoeuvreren met de lesrooster kon men er twee maal per week twee uren voor vrij maken. Deze activiteiten zijn te Reims: 1) electriciteit en radio; 2) boekbinderij; 3) fotografie; 4) bouwvakken; 5) toneel; 6) decoratief werk; 7) arbeid in krotwoningen; 8) marionettentheater; 9) houtbewerking; 10) aanleg van speeltuinen; 11) drukkerij; 12) zang. (*Acht van de twaalf groepen zijn dus zeer exclusief gericht op „handvaardigheid”. Schr.*). Twaalf groepen, waarvan de jongens naar eigen keuze lid worden, terwijl de chefs door de directie worden aangewezen en, zo mogelijk, een vakman de technische leiding heeft.

Wij bezochten onder andere een uitgestrekt atelier, door groep vier gebouwd, met werkbanken en instrumentenkasten voor een complete timmerfabriek. Groep elf verzorgt alle schooldrukwerk en gaf in eigen beheer, samen met groep twee, de binderij, een fraaie geschiedenis van de school uit De verschillende ateliers zijn naar Nederlandse maatstaven uiterst sober, maar technisch voortreffelijk geoutilleerd. *Deze activiteiten behoren tot de schooltaak* (cursiv. van Schr.). Zij beogen karaktervorming: verantwoordelijkheid, nauwgezetheid, teamgeest, hulpvaardigheid. Zij dwingen de jongens, die door het zuiver intellectuele van het onderwijs dreigen te vergroeien, tot contact met het concrete; zij zijn ook de grondslag voor de groep, die niet alleen samen werkt, maar ook samen studeert, aan tafel zit, slaapt en speelt". Zonder thans nader op dit experiment in te gaan blijkt hier wel uit, dat er verwerklijkingen mogelijk zijn, waar men misschien niet zo gauw aan zou denken. Natuurlijk zal men terstond zeggen: moet dat er ook al bij? Zit de rooster al niet vol genoeg? Nu, de overlading op de Franse middelbare scholen is bepaald niet geringer dan bij ons, doch ter plaatse heeft men mij verzekerd, dat de studieresultaten bij dit systeem er niet op achteruit waren gegaan. In ieder geval lijkt mij, dat er hier voor studie en experiment nog ruim plaats is.

2) Talrijke suggesties bevat de Nota, die beogen, de interne schoolorganisatie een grotere soepelheid te verlenen: „Het is niet wenselijk, dat de structuur van een school tussen haar begin- en eindpunt star wordt vastgesteld; de indeling in leerjaren en de verdeling van de leerstof over die jaren moet verschillend kunnen zijn Facultatieve vakken zullen in beperkte mate bij *alle* (curs. van de Nota) schooltypen mogelijk moeten zijn. Een regeling als hier bedoeld opent de mogelijkheid, dat gemakkelijk kan worden aangepast aan regionale situaties en aan maatschappelijke ontwikkelingen. Ook zal op deze wijze de mogelijkheid tot experimenteren worden verruimd en de gelegenheid worden geboden op beperkte schaal ervaring op te doen met nieuwe schooltypen, die zich binnen het ruim gestelde onderwijsplan moeten kunnen ontwikkelen (volgt een passage over de mogelijkheid, een „comprehensive school"-type te ontwikkelen)" (blz. 6 kol. 1). Elders wordt gesproken over differentiëring in begaafdheidsgroepen binnen eenzelfde klas, over een soepeler regeling der eindexamens (beperking tot bepaalde kernvakken en een klein aantal keuzevakken, stelsel van tentamina en taken enz.). Bijzonder ook de overweging waard lijkt mij de opmerking dat „in gemengde scholen voldoende differentiatie mogelijk (moet) zijn om jongens en meisjes gedeeltelijk wèl en gedeeltelijk niet tezamen te onderwijzen" (blz. 4 kol. 2). Dit alles zijn voorstellen, die, als ze een concrete vormgeving krijgen en dus tot de reële mogelijkheden gaan behoren binnen de schoolmuren, van eminent belang kunnen worden voor een

soepele aanpassing van het onderwijs aan gebleken behoeften, zonder zijn deugdelijkheid afbreuk te doen.

Een paar bemerkingen hierbij. Ten eerste over de wijze van aanpak, wanneer al deze dingen verwerkelijkt gaan worden. Het lijkt mij n.l. van veel belang, dat de nieuwe vormgevingen niet alleen maar in de binnenkamers van het departement worden uitgedacht en dan in min of meer onveranderlijke wetsartikelen, K.B.'s of maatregelen van bestuur aan de scholen worden opgelegd. Nodig is, dat de nieuwe denkbeelden worden uitgewerkt in een samenspel tussen praktijk en wetenschap. Er wordt gesproken over soepele regelingen m.b.t. de coinstructie, maar we weten op dit gebied wetenschappelijk nog zo goed als niets. Bestrijding van de overlading wordt voorgesteld en in verband daarmee beperking van de leerstof, maar zo goed als elke wetenschappelijke grondslag ontbreekt ons nog om hierin met trefzekerheid te werk te gaan. Een psychologische opbouw van de leerstof zal iedereen toejuichen, maar vergeten wij niet, dat op uitgestrekte delen van het onderwijsterrein de eerste spade der wetenschap nog in de grond gestoken moet worden. En zo zou men door kunnen gaan. Ik wil hier geen perfectionisme bepleiten, want dan is er over honderd jaar nog niets gebeurd. Maar wel, dat de regelingen, die getroffen gaan worden, een grote soepelheid bezitten zodat wenselijk gebleken aanpassingen vlot mogelijk zullen zijn; èn bovenal, dat de gelegenheid geschapen wordt om effectief een wetenschappelijke onderwijsresearch op te bouwen, die ons een werkelijk inzicht geeft in wat er wel en niet moet gebeuren en die ons in staat stelt om op een vruchtbare wijze kritisch tegenover ons werk te staan en het onophoudelijk te verbeteren. Hier ligt zeker een (in de Nota niet expliciet genoemde) kostenvermeerderende factor, die bepaald niet laag zal zijn, maar m.i. een onmisbare investering genoemd moet worden wil heel veel goed bedoeld werk niet op los zand gebouwd worden.

Onder de „soepelheidsfactoren” die de Nota opsomt, zou ik met klem willen wijzen op de herziening van de eindexamens als de meest urgente en degene, die de *condicio sine qua non* vormt voor het welslagen van alle andere. Men mag de binnenruimte van het onderwijsgebouw nog zo mooi verfraaien en nog zo doelmatig inrichten, als de uitgang te eng blijft zal het bij het uitgaan van de school ook steeds een onzalig gedrang blijven, waarbij heel veel goeds toch weer onder de voet gelopen wordt.

De bewegelijkheid van de schoolstructuur, waarvoor de Nota pleit kan ook een belangrijke bijdrage vormen tot de oplossing van het beruchte selectieprobleem. Al te veel nog ziet men dit te uitsluitend als een probleem bij de *aanvang* van de schoolloopbaan. Omdat dit slechts ten dele waar is, wordt het vraagstuk hiermee ook onzuiver gesteld. Het aanvangspunt kan nooit meer dan een beperkte zekerheid scheppen en allerlei dan nog

niet voorzienbare factoren kunnen de verdere ontwikkeling van de leerling beïnvloeden, die tot een herziening van het aanvankelijke oordeel dwingen. Is de schoolstructuur een onwrikbaar geheel, zoals thans veelal het geval is, dan komt men met deze moeilijkheid nooit bevredigend klaar. Staat men met de Nota op het standpunt, dat „de indeling in leerjaren en de verdeling van de leerstof over die jaren verschillend moet kunnen zijn” naargelang de behoefte der leerlingen, dan is ook de mogelijkheid gegeven, deze bij hun ontwikkeling de leiding te geven, die zij behoeven, en hen naar het eindpunt te brengen, dat bij hun aanleg en bestemming past. Alleen deze over de hele schoolloopbaan voortgezette aanpassing aan de ontwikkelingsgang van de leerling kan een bevredigende oplossing van het selectieprobleem (dat dan voor een groot deel geen probleem meer is, in de zin waarin wij het nu nog veelal verstaan) waarborgen.

Van bijzonder belang lijkt mij, wat in de Nota gezegd wordt over de verhouding en onderlinge verbinding tussen algemene vorming en beroepsonderwijs. Niet zozeer omdat hierover in de Nota het laatste woord gesproken wordt, maar omdat er scherp de aandacht mee getrokken wordt op een probleem, dat op bepaalde gebieden van het onderwijs reeds sinds verscheidene jaren met grote nadruk aan de orde is gesteld en aanleiding heeft gegeven tot concrete experimenten en dat naar het schijnt ook op andere gebieden begint door te werken. De strijd — men mag deze uitdrukking in dit verband wel gebruiken — tussen VGLO enerzijds en primair huishoudonderwijs en voorbereidende klassen bij het technisch en land- en tuinbouwonderwijs anderzijds gaat juist hierom, en de nog schuchtere gedachten over het samenbrengen in één complex van meerdere studierichtingen ligt voor een deel ook in dit vlak („comprehensive school”, „algemene schoolgemeenschap”). De Nota stelt hieromtrent het volgende: „De beroepsopleiding mag — omwille van de grote psychologische, paedagogische en maatschappelijke waarde van het leren en kunnen beoefenen van een vak — eigenlijk nimmer ontbreken, noch wanneer men hierbij slechts weinig ver kan gaan . . . noch wanneer de leerling over een zeer ruime algemene ontwikkeling beschikt. Om deze gedachten te verwezenlijken zijn enkele typen van voortgezet onderwijs onderscheiden, die elk voor zich zijn opgebouwd uit een fase van algemeen, niet rechtstreeks op beroepen gericht onderwijs en een daarop aansluitende fase van beroepsopleiding.” (Bldz. 7 sub C 2 en 3).

Ofschoon de hier geciteerde passage van de Nota in sommige kringen niet bepaald welwillend ontvangen is, geloof ik toch dat men, wat hier gezegd wordt over de opvoedkundige waarde van de beroepsopleiding en — wat ik eraan zou willen toevoegen — het perspectief op (een) bepaald(e) beroep(en) tijdens de schoolopleiding, niet zonder meer naast zich neer kan leggen. Zelfs bij een zo theoretische opleiding als het gymnasium b.v.

kan men herhaaldelijk de ervaring opdoen wat een invloed ten goede er op de studie van uit kan gaan, wanneer eenmaal een leerling een omschreven beroepsperspectief heeft gekregen. Zal dit niet in nog veel groter mate het geval moeten zijn bij die leerlingen, die niet de theoretische aanleg en belangstelling hebben, die van de gymnasiast wordt verondersteld? Natuurlijk, hier dreigt altijd het gevaar, dat de concreetheid van het beroep (ook het „hogere”) de geestelijke horizon van de leerling verengt en hem te vroegtijdig in een specialiseringsproces betreft en dit gevaar zal groter zijn naarmate de aanleg van de leerling toch al beperkter is. Dit verklaart ook wel de felheid, waarmee de voorstanders van b.v. een zelfstandig VGLO voor hun zaak plachten en plegen op te komen: men mag hun argumenten in deze zeker niet onderschatten. Maar men mag misschien toch ook wel de vraag stellen, eerstens of men tot nu toe de beroepsopleiding niet te zeer los gezien heeft van de menselijk vormende waarden, die potentieel in haar verborgen liggen, en vervolgens of niet langzamerhand de gedachte begint door te breken en in praktijk gebracht begint te worden, dat het beroepsopleiding op de leeftijd, die hier in het geding is, nog verre af staat of dient te staan van de echte gespecialiseerdheid van het beroep, dat het zodanig gegeven moet worden dat zijn menselijke waarden ook tot hun recht komen, en dat men er op uit is een didactiek uit te werken, die aan deze gedachte beantwoordt? Zo goed als het VGLO in zijn strijd tegen de andere genoemde schoolvormen in feite elementen uit die andere vormen in zich heeft opgenomen en naar ik meen niet alleen maar uit tactische noodzaak, zo goed is ook in de kringen van het beroepsopleiding het bewustzijn ontwaakt, dat dit onderwijs pas verantwoord aan de jeugd gegeven kan worden wanneer het zich niet beperkt tot de louter materieel-technische kant, maar gegeven wordt op een wijze en in een geestelijk klimaat, die het materiële weer in dienst stelt van het geestelijke en appelleert aan de persoonlijkheid van de jonge mens. Het is een feit, dat het beroep in het leven van de moderne mens zulks een plaats inneemt, dat een cultuurbezit afhankelijk van het beroep onmogelijk geacht moet worden. Mag de school, voorportaal van dit leven, een zo belangrijk gegeven ignoreren? De mens moet zichzelf worden en zijn persoonlijkheid vormen in het contact met en het hanteren en beheersen van de stof. Het is niet erg aannemelijk, dat dit ook niet in een didactische formule te vertalen zou zijn, al moeten wij toegeven, dat hier nog veel te doen valt. Overigens doet dit probleem zich ook op andere onderwijsgebieden voelen dan het hier zojuist genoemde, zij het met eigen nuances. Ik moge alleen al herinneren aan de soms gespannen verhouding tussen VHMO en bedrijfsleven. Ik geloof niet, dat men er hier komt met het verabsoluteren van standpunten, maar zoeken moet naar een synthese, die de „cultuur” (maar dan misschien toch wel eens

te eenzijdig van de kant van de geest gezien) en de nieuwe waarden, die de techniek naar voren brengt, weet te integreren. Dit zoeken naar een nieuwe cultuurvorm is waarlijk niet gemakkelijk, maar wij mogen er ons niet van ontslagen achten, want het beheerst heel het moderne opvoedingsprobleem.

Onderwijsorganisatorische aspecten.

Hoofdstuk III van de Nota brengt de „Hoofddijnen van het onderwijsstelsel”, waarin de verschillende schooltypen in hun onderlinge samenhang hun plaats krijgen toegewezen. Ook hier moeten wij ons beperking opleggen en willen slechts enkele gedachten naar voren brengen over de AMS.

Wat deze A.M.S. betreft, de Nota spreekt zich duidelijk uit —hetgeen wel te verwachten viel— voor een vijfjarige cursusduur, in tegenstelling met de vier jaar uit het nog steeds aanhangige wetsontwerp-Rutten. Bovendien geeft zij een duidelijke voorkeur te kennen voor een AMS, die gekoppeld is aan een andere VHMO-school, boven een zelfstandige AMS. Natuurlijk zijn voor beide standpunten serieuze redenen aan te voeren. Toch zou ik erop willen wijzen, dat wij hier te maken hebben met een schooltype, waarvan toch eigenlijk nog niemand een voldoende duidelijke voorstelling heeft. Soms bekruipt mij ook de gedachte, dat de AMS nog te veel gezien wordt vanuit het standpunt van de reeds bestaande scholen, met name dan de HBS, waardoor het gevaar niet denkbeeldig is, dat de AMS een soort verdunde vorm van dit schooltype gaat worden. Zo zit ze meteen in de verkeerde hoek en kan gemakkelijk geëtiketteerd gaan worden als „afvalschool”, juist wanneer ze aan een HBS gekoppeld is: Nederland is nu eenmaal sterk in „schoolchauvinisme” en erg gevoelig voor het „peil” van een schooltype, waarbij natuurlijk ieder graag het „hoogste peil” bereikt en op een „lager peil” een beetje neerziet. Wanneer ik denk aan de „Proeve van een leerplan voor een Algemeen Middelbare School” van de oud-ministers Rutten en Bolkestein, dan krijgt dit een bijzonder accent. Op bldz. 6 zeggen de auteurs: „De AMS moet naar inhoud van de leerstof en methode van onderwijs een nieuw schooltype worden. Zij moet niet dingen naar een plaats in de rangorde Gymnasium-HBS B — HBS A — ULO. Zij zal in opzet anders zijn; een nieuwe school, afwijkend van en naast de gangbare schooltypen. Bij inbouw in een der gebruikelijke vormen van onderwijs zou de AMS moeilijk het eigen karakter kunnen krijgen, dat nodig is”. Ik geloof, dat wij deze gedachtengang niet moeten onderschatten. De opstellers van de proeve geven deze AMS een tijdsduur van 4 jaar, met de mogelijkheid evenwel van een voortgezette vorming van één of twee jaar part-time of avondonderwijs. Persoonlijk geloof ik niet hard in die vier jaar omdat ik betwijfel of de leerlingen dan reeds voldoende gerijpt

zullen zijn om voor „afgerond” door te kunnen gaan. Anderzijds zou ik er toch ook op willen wijzen dat de kwestie van vier of vijf jaar voor deze soort leerlingen toch ook weer een ander aspect krijgt, wanneer men bedenkt, dat de idee van „eindonderwijs”, zoals ons die tot nu toe vertrouwd was, steeds meer een onwezenlijke en onwerkelijke idee wordt. Misschien is het een reëel idee geweest in een tijd, waarin onze onderwijsvoorzieningen nog maar een bescheiden omvang hadden en grote groepen jongelui met lager, resp. een paar jaar voortgezet onderwijs konden volstaan om een plaats in de maatschappij te gaan innemen. Die toestand is echter verleden tijd: voor veruit de meeste leerlingen van Gymnasium, HBS en ULO betekent dit onderwijs op geen enkele manier een eind van hun „leerperiode”; zeker ook voor velen geldt dit bij andere takken van onderwijs, die meer op het technische beroep gericht zijn; denkt men aan de ideeën die leven omtrent full-time-leerplichtverlenging en daarop aansluitende part-time-verplichting, dan vervluchtigt het begrip „eindonderwijs” hoe langer hoe meer. Ik geloof, dat dit ook zijn betekenis kan hebben voor het vaststellen van de tijdsduur van een type als de AMS.

Denkt men deze idee verder door, dan stijgen wellicht toch de kansen voor een type van vier jaar, wat de noozakelijk daaropvolgende aanvullingen in beroepsspecialisatie in full-time of part-time in zich incorporeert, waarbij dan ook tevens rekening gehouden kan worden met een stuk voortgezette algemene vorming. Hiermee zou dan concrete vorm gegeven kunnen worden aan hetgeen de Nota bldz. 7 kol. 2 zegt zonder daarbij zich tot een bepaald schooltype te beperken: „Hoewel door de benaming *onderscheiden* zijn de algemeen vormende fase en de daarop aansluitende beroepsopleidingen . . . niet *gescheiden*, maar als een aansluitend geheel gedacht. Daarom is het wenselijk, dat — zo mogelijk — beide fasen binnen één school of scholencomplex worden gegeven. In deze grotere schoolgemeenschappen zullen verschillende beroepsopleidingen aanwezig kunnen zijn”.

Wat ik met dit alles vooral bedoel is het volgende: het lijkt mij tamelijk praematuur en niet verstandig om nu aanstonds bij het ontstaan van een nieuw schooltype meteen beslissend vast te willen leggen: zó moet het zijn en niet anders. Daarvoor zitten er nog veel te veel onzekerheden en heeft men nog veel te weinig zicht op de mogelijkheden, die in de ontwikkeling kunnen blijken besloten te liggen. Naar mijn mening kan alleen het goed geleide, verantwoord opgezette en nauwgezet bestudeerde experiment ons hier werkelijk inzicht verschaffen en tot een grondslag voeren voor meer definitieve vormen. Men zal hiertegen aanvoeren, dat daar (te) veel tijd mee heengaat. Is dat wel waar? Zeker niet, als het de enig juiste weg zou zijn om tot werkelijk gefundeerde inzichten te komen. Alleen door het „al doende leert men” (maar dan *niet* een *eenzijdig* doen) kunnen in een zo diep ingrij-

pende aangelegenheid als het vernieuwen van ons onderwijsbestel en speciaal het invoeren van een nieuw schooltype de inzichten werkelijk rijpen. Ook geloof ik, dat in dit verband de bezorgdheid om „het peil” van ons onderwijs, hoe loffelijk overigens ook, gemakkelijk een slechte raadgever kan zijn. Al onze trots over dit peil neemt niet weg, dat de maatschappij, die er de vruchten van moet plukken, niet mals is in haar kritiek over die vruchten. Het is dus klaarblijkelijk niet zó zeker, dat onze normen voor dit peil onfeilbaar zijn. Denken wij niet al te gemakkelijk in (te) geijkte categorieën van eindexamen zus of eindexamen zo? Mij dunkt, dat wij de moed moeten kunnen hebben om de slechts betrekkelijke waarde van het ons dierbare „peil” te erkennen, maar dan ook consequent er niet voor terug moeten schrikken verantwoorde proefnemingen te doen met kwantitatief en kwalitatief geheel andere niveau's ondanks alle onzekerheden, die daar de eerste jaren onvermijdelijk mee gepaard zullen gaan en die pas door bestudering van een gevarieerde praktijk opgeheven kunnen worden. Ongetwijfeld zijn er wegen te vinden om daarbij toch niet de leerlingen te duperen en de deugdelijkheid van het gegeven onderwijs veilig te stellen.

Taak van overheid en vrije maatschappij t.a.v. het onderwijs.

Tot besluit van dit artikel nog enige korte bemerkings naar aanleiding van die passages uit de Nota, die in grote lijnen een taakverdeling ten aanzien van het onderwijs schetsen tussen overheid en organen, voortkomend uit de vrije maatschappij (hfdst. I en IV).

Kort samengevat houden deze passages het volgende in. Uitgaande van de grondwettelijk gewaarborgde vrijheid van onderwijs in de door de ouders gewenste zin, moet de overheid uit hoofde van het algemeen welzijn zich grote beperkingen opleggen bij haar bemoeienissen met het onderwijs, want gezien de verwevenheid van onderwijs en opvoeding moet de verhouding ouders-kinderen en dus het gezin een centrale plaats innemen. De taak der overheid moet zich beperken tot het scheppen van mogelijkheden voor de burgers om hun persoonlijke taak te volbrengen. Van de andere kant heeft de Staat in haar zorg voor het algemeen welzijn ook een *positieve* plicht op onderwijsgebied. De grondwet spreekt van een „aanhoudende zorg van de Regering”. Dit geldt bijzonder in onze dagen, nu vele onderwijsproblemen acuut zijn geworden en de regeling van het onderwijs niet los gemaakt kan worden van talrijke andere aspecten van het maatschappelijke en politieke leven. Waar dan het onderwijs en zijn vernieuwing allereerst een zaak is van het volk, van de ouders, van het onderwijs zelf, is de taak van de overheid vooral hierin gelegen, in een structuurplan voor het onderwijs moge-

lijkheden te scheppen, die voldoende ruimte laten voor een vrije ontplooiing van het onderwijs. De onderwijswetgeving zal daardoor meer het karakter van raamwetgeving moeten krijgen. Door deze grotere vrijheid wordt de concretisering van de wettelijk gegeven mogelijkheden des te belangrijker maar ook zijn des te meer waarborgen nodig om deze realiseringen op verantwoorde wijze te doen plaats vinden. Hierbij denkt de Nota dan aan de rol van de inspecties, aan wie daarbij een belangrijke taak wacht maar vooral een steeds intensiever activiteit van onderwijs- en schoolorganisaties van ouders en onderwijsdeskundigen, opdat daardoor de ontwikkeling zou worden versneld van organen, die — met krachtige steun en erkenning van overheidswege — binnen het kader der nieuwe wetgeving de vormgeving van het onderwijs zouden kunnen bepalen. Natuurlijk zal de overheid hierbij niet in alles de vrije hand kunnen en mogen laten, maar op grond van het algemeen welzijn en op basis van de haar grondwettelijk toegewezen taak haar eisen van deugdelijkheid en bekwaamheid moeten stellen. Tot zover hoofdstuk I. In hoofdstuk IV worden in verband met de financiële gelijkstelling over de hele lijn en met betrekking tot het tot stand komen van een net van scholen, dat over het hele land aan de behoeften voldoet, soortgelijke organen bepleit.

Dit alles is nog zeer schetsmatig, ofschoon het de bedoelingen voldoende duidelijk maakt. Deze bedoelingen kunnen m.i. alleen maar toegejuicht worden. Hun verwerkelijking zou een beslissende stap betekenen in de richting van het ideaal: de verzorging en regeling van het onderwijs op de eerste plaats in handen van degenen, die de eerst belanghebbenden zijn, de ouders, de onderwijzenden, de vrije maatschappij. Alleen op deze wijze kan het particulier initiatief, de enig zuivere grondslag van het onderwijs, volledig bevrediging vinden. Intussen moge hier toch op een paar punten gewezen worden, die tot voorzichtigheid manen.

Hoe aantrekkelijk in dit deel van de Nota ook het toekomstbeeld eruit ziet van de vrijheid, waarmee organen, uit de maatschappij zelf gegroeid, de concrete regelingen van het onderwijs ter hand zullen nemen, van de andere kant werkt het toch verontrustend, hoe telkens weer de „aanhoudende zorg van de Regering” om de hoek komt gluren. Hoe meer vrijheid, des te groter de noodzaak van waarborgen. Natuurlijk, maar wij hebben nu eenmaal geen prettige ervaringen op dit punt. Van louter vaderlijke bezorgdheid om de deugdelijkheid is ons onderwijs in de ondeugdelijke verstarring terecht gekomen, waaronder wij thans zuchten. Is het wonder, dat woorden als „aanhoudende zorg”, „waarborgen”, „eisen van deugdelijkheid”, „belangrijke taak voor de inspecties” ons verdacht in de oren klinken? In feite is dit in het verleden er op neer gekomen, dat de Overheid haar *eigen* regelingen voor haar *eigen* openbaar onderwijs als

normatief beschouwde voor *alle* onderwijs. Als die regelingen nu in allen dele ook onaanvechtbaar waren, dan kon men er desnoods — maar ook alleen *desnoods*: het is helemaal niet evident, dat ook andere regelingen niet onaanvechtbaar zouden kunnen zijn — nog vrede mee hebben. Wij weten echter wel beter. Maar bovendien: het is niet juist. Er kan voor deze bevoorrechting van een bepaalde sector van het onderwijs geen enkele steekhoudende reden aangevoerd worden. Een van de meest essentiële voorwaarden om de vrijheid uit dit deel van de Nota niet in feite weer illusoir te maken is dan ook hierin gelegen, dat de Overheid overschakelt op een geheel ander systeem van waarborgen, dan zij tot nu toe gehanteerd heeft. De norm of een school officiële erkenning krijgt moet niet meer gezocht worden in haar overeenkomst met, ja gelijkheid aan een gelijksoortig type school bij het openbaar onderwijs, maar in het feit, dat zij ontworpen is resp. gecontroleerd wordt door de veelzijdig en deskundig samengestelde organen, waarover de Nota zelf spreekt. Alleen zo zal het mogelijk zijn verzorging en regeling van het onderwijs te halen uit de handen van de overheid, waar zij niet thuis horen (ook het bijzonder onderwijs wordt — merkwaardige tegenstrijdigheid — *in feite* praktisch geheel door de overheid geregeld) en over te brengen in de sfeer, waar het onderwijs pas goed gedijen kan, het vrije initiatief van de vrije maatschappij, terwijl juist door de deugdelijkheid en deskundigheid van bedoelde organen ook een garantie van deugdelijkheid voor het onderwijs zelf verkregen kan worden. Het wachten is nu maar of die vrije maatschappij tijdig en krachtig genoeg het initiatief zal op weten te brengen om de tot standkoming en vormgeving van bedoelde organen ter hand te nemen. De Overheid is haar als het ware met een presenteerblad tegemoet getreden; het is te hopen, dat zij — om met de Nota te spreken — haar taak zal weten te verstaan.

Een beschouwing over de gezondheidswet

Naar aanleiding van het kamerdebat
van 8 en 9 Maart 1955

door Mr J. Th. M. de Vreeze

Al enige tientallen jaren is er vrijwel van alle kanten en met veel overtuiging gepleit voor een vernieuwing van onze Gezondheidswet van 1919. Eigenlijk moet men het ruimer stellen: voor een vernieuwing van het wettelijk gezondheidsbestel. Over hoeveel zaken men het in ons land ten aanzien van het volksgezondheidsbeeld ook oneens was en is, hierover in ieder geval niet.

Het streven om tot die vernieuwing te komen heeft thans een voorlopige afsluiting gevonden in het Tweede Kamer-debat, dat op 8 en 9 Maart jl. werd gevoerd over het ontwerp-gezondheidswet, aan de Kamer aangeboden op 17 April 1953. Die afsluiting was van negatieve aard. De Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid verzocht namelijk schorsing van de behandeling, teneinde zich nader te kunnen beraden over hetgeen hem met het wetsontwerp te doen staat, naar aanleiding van de aanvaarding door de Kamer van een amendement Mol c.s. met 47 tegen 26 stemmen.

Vanzelfsprekend is hiermede het verlangen te komen tot een nieuwe Gezondheidswet niet van de baan. Ook bij de behandeling in de Kamer was er geen enkel afwijkend geluid, wat betreft de noodzaak van een andere wettelijke regeling dan de huidige. Het meningsverschil beperkte zich tot het hoe van die regeling. Omdat er derhalve geen twijfel over kan bestaan, dat we voor niet meer dan een zeker oponthoud staan, loont het de moeite de afgelegde weg nog eens te overzien. Waar lagen de werkelijke obstakels en hoe daar over heen te komen? Er is te meer reden voor een dergelijke beschouwing, omdat het verloop van het Kamerdebat aanleiding heeft gegeven tot reacties van zeer uiteenlopende aard. Men kon bij voorbeeld horen en lezen, dat hier

nu dan toch gelukkig eindelijk eens een halt werd toegeroepen aan een Minister, die het particulier initiatief wilde „muilkorven”, maar ook, dat er een lelijk politiek spel bedreven werd, waaraan men rustig de mogelijkheid, om voor de particuliere organisaties, een wettelijke status te verkrijgen, opofferde. Veel van die reacties duiden op een geprikkelde stemming, die niet kan zijn in het belang van het doel, waarover men het zó hartgrondig eens is. Als bijdrage tot een rustige gedachtenwisseling over hetgeen wij als „de kern van de zaak” menen te moeten zien, is de hierna volgende beschouwing geschreven.

* *
*

Het is verleidelijk in te gaan op de lange rij van rapporten en publicaties, waaruit tenslotte het ontwerp Gezondheidswet van 1953 voortkwam. Dat zou echter een stof zijn, die zich meer leent voor een omvangrijk proefschrift, dan voor een tijdschrift-artikel. Toch willen we enkele van die rapporten in de herinnering terug roepen, om er mede aan te geven, welke opvattingen en wensen zich rond de nieuwe Gezondheidswet zoal hebben geuit.

Allereerst denken we dan aan het rapport inzake een corporatieve organisatie van de gezondheidszorg, dat in 1940 door de R.K. Artsenvereniging werd uitgebracht. In dat rapport werd een poging gedaan, om te concretiseren wat in de vooroorlogse jaren, vooral sinds de uitvaardiging van de encycliek *Quadragesimo Anno*, in katholieke kring was gaan leven aan gedachten over hetgeen men, min of meer onbevangen, betitelde met „ordering van de gezondheidszorg”.

Nu is het zeker niet onze bedoeling hier de radicale doorvoering van de gedachten van dit rapport te stellen als de panacée, die men maar behoeft te aanvaarden om uit de moeilijkheden te zijn, maar wel hebben we de overtuiging, dat hier ideeën te vinden zijn, die ook op de dag van vandaag nog waarde hebben. Als zodanig mogen o.i. genoemd worden de gedachte, dat de maatschappelijke sector van de gezondheidszorg moet worden gezien als een eenheid; een eenheid van rechten en plichten, problemen en belangen, voor welke in ons huidig maatschappelijk en staatkundig bestel volgens één fundamentele lijn een positie moet worden bepaald, ook al zal er voor de onderdelen op allerlei punten differentiatie nodig zijn. Op de tweede plaats denken we aan de opvatting, dat er een nieuwe relatie moet worden gelegd tussen de publieke en de private sfeer, door middel van het toekennen van een publiek status aan groeperingen uit de private sector. Die groeperingen zouden daardoor in staat gesteld worden hun maatschappelijke functie beter te vervullen en de overheid zou op deze wijze een groot stuk van haar verantwoordelijkheid voor de volksgezondheid kunnen effectueren.

De gedachte van een publieke bekrachtiging van de zelfwerkzaamheid in onze maatschappij vindt men terug in het rapport, dat het Centrum voor Staatkundige Vorming in 1950 aan de organisatie van de gezondheidszorg wijdde. Na uitvoerig te zijn ingegaan op de taak, welke zowel de overheid als het particulier initiatief heeft, bepleiten de samenstellers van dit rapport een bundeling van de maatschappelijke krachten op wettelijke basis. De aldus tot stand te brengen nieuwe organen zullen leiding moeten geven aan en samenwerking bevorderen tussen de maatschappelijke krachten, waarbij een goed samenspel zal moeten worden gewaarborgd met de overheid, die reeds haar eigen apparaat heeft en dat behouden moet. De raden, welke dit rapport ingesteld wenst te zien, zowel voor het ziekenhuiswezen als voor de gezondheidszorg, zullen nauw verbonden moeten zijn met het overheidsapparaat, maar de ambtelijke vertegenwoordigers zullen niet zijn gewone leden, maar waarnemers en adviseurs. Dat was een logische consequentie van de opvatting, dat de particuliere instellingen dienden te worden gecoördineerd in deze organen, via welke zij de sfeer van de publieke verantwoordelijkheid betreden. De bevoegdheden werden voorzichtig gedoseerd. Zij zouden geleidelijk kunnen worden uitgebreid, maar de juiste samenstelling werd als een van meetaf aan essentiële kwestie naar voren gebracht. We willen er voorts op wijzen, dat dit rapport evenals dat van 1940 er op gericht was voor het hele gebied van de zorg voor de volksgezondheid één algemene lijn aan te geven. Op het ziekenfondswezen ging men weliswaar niet in, maar het afkeurend oordeel over de bestaande wettelijke regeling van de Ziekenfondsraad impliceerde, dat de samenstellers de grondgedachten, welke zij voor ziekenhuiswezen en gezondheidszorg verdedigden, ook op het ziekenfondswezen van toepassing achtten.

Er is nog een punt, dat de aandacht verdient. Het rapport van 1950 sprak duidelijk uit van een nieuwe wetgeving méér te verwachten, dan dat zij aan de bestaande organen enkele nieuwe zou toevoegen, om voor de rest de zaken te laten, zoals zij zijn. Het streven om te komen tot een werkelijk verantwoorde orde in de bemoeiingen van de zijde van de overheid en van die van de maatschappelijke krachten vroeg om méér dan alleen nieuwe organen aan de top; het vroeg ook om wettelijke richtlijnen voor de taakverdeling bij de uitvoering van de zorg voor de gezondheid en dat veronderstelde weer een wettelijke basis voor het probleem van de financiering. En daarom deed het rapport ook hieromtrent voorstellen.

Tot slot is er dan nog een derde publicatie, welke in het kader van deze beschouwing verdient te worden gememoreerd. Dat is het rapport inzake reorganisatie van de volksgezondheidszorg, dat in 1946 werd uitgebracht door een commissie onder leiding van de geneeskundig hoofdinspecteur Dr Banning. Het ademt

een andere geest dan de boven besproken voorstellen. De problemen van de organisatorische constructie werden hier duidelijk overschaduwd door de naoorlogse noodsituatie rond de volksgezondheid. Méér dan met de vraag, hoe het werk moest worden verdeeld, hield deze commissie zich bezig met het werk zelf, dat moest worden gedaan en wel onverwijld en met een versterkt apparaat. Gezien de toestand en de stemming in de jaren 1945 en 1946 was dat heel begrijpelijk. Geprojecteerd werden districtsgezondheidsdiensten, onder leiding van een directeur, die tegelijk overheidsvertegenwoordiger en vertrouwensman der particuliere instellingen zou moeten zijn en die naast zich zou krijgen een districtsraad als representant van de uitvoerende particuliere en gemeentelijke organen. In de aldus opgebouwde districtsgezondheidsdiensten zouden alle krachten, werkzaam op het terrein van de gezondheidszorg, worden geëördineerd. Nationaal zou eenzelfde regeling moeten worden getroffen: een centrale dienst voor de volksgezondheid, ressorterende rechtstreeks onder de Minister en nauw samenwerkend met een centrale raad. Dit alles omvattende het hele terrein van de volksgezondheid, met uitzondering van het ziekenfondswezen, dat echter stevig met de nieuwe gezondheidsorganisatie zou worden verbonden.

* *
*

Keren we thans terug tot het ontwerp van 1953. Voor een meer uitvoerige beschouwing daaromtrent menen we te mogen verwijzen naar een artikel, dat in de aflevering van Januari 1954 van dit blad werd gepubliceerd.

Blijkens de considerans was de strekking van de wet nieuwe wettelijke voorschriften vast te stellen met betrekking tot de organisatie van de zorg voor de volksgezondheid. De memorie van toelichting gaf als motivering voor het streven tot wijziging van de gezondheidswet van 1919, het feit dat „al spoedig bleek, dat de ontwikkeling van hetgeen in de praktijk groeide, met name de werkzaamheid van het particulier initiatief geen weerklank vond in de wet”.

Als eerste doel van het ontwerp werd genoemd „een orgaan in het leven te roepen, waarin het overleg tot stand komt tussen de centrale overheid en de openbare lichamen en andere rechtspersonen, diensten en instellingen, welke zelf of wier leden werkzaam zijn op het gebied der volksgezondheid”. Behalve de hier bedoelde centrale raad voor de volksgezondheid, zouden ter bevordering van de uitvoering van de gezondheidszorg in het leven worden geroepen provinciale raden, lichamen met een stimulerende en adviserende taak, die ook de coördinatie van de werkzaamheden zouden hebben te bevorderen. Op de weinig ingrijpende wijzigingen, welke het ontwerp bracht ten aanzien

van het wetenschappelijke college, de gezondheidsraad en van het staatstoezicht op de volksgezondheid behoeft hier niet te worden ingegaan, maar wel moet nog worden vermeld, dat het ontwerp over de samenstelling van de centrale raad de bepaling bevatte, dat de particuliere vertegenwoordigers, tezamen met die van provincies en gemeenten de meerderheid zouden vormen. In de provinciale raden zouden gemeenten en provinciale kruisverenigingen gelijkelijk vertegenwoordigd zijn.

Het zal de lezer duidelijk zijn, dat dit ontwerp èn door de voorgestelde constructie van de raden èn door de beperktheid van zijn opzet ver af bleef van hetgeen in de hierboven besproken rapporten bepleit werd.

Ook zal het geen verwondering wekken, dat de commissie, die in 1950 voor het centrum voor staatkundige vorming rapport had uitgebracht in een nader rapport van 1953 ernstige critiek leverde op het ontwerp, welke zij als volgt samenvatte: „De commissie betreurt het, dat zij dit wetsontwerp slechts kan zien als de vrucht van een overleg, dat aan het wezen van de zaak geen recht heeft doen wedervaren. Het ontwerp trekt niet de fundamentele lijnen van de eigen verantwoordelijkheid van overheid en maatschappij, die, wil een verantwoord samenspel tussen beide mogelijk zijn, niet gemist kunnen worden. Dientengevolge moesten cardinale problemen, waarop het werkelijk aankomt, onopgelost blijven. De voorzieningen, welke het treft, en de organen, welke het schept, kunnen dan ook niet beschouwd worden als een deugdelijk uitgangspunt voor het toekomstige gezondheidsbeleid.”

Hoe was men tot dit ontwerp gekomen? We menen te mogen zeggen, dat dit een moeilijke en moeizame gang was, die een resultaat opleverde dat weinig bevrediging gaf. Van 1946 tot 1950 hield de centrale commissie voor de volksgezondheid zich met het ontwerp bezig en daarop volgde een periode van departementaal en interdepartementaal overleg, die in 1953 werd besloten.

Men krijgt de indruk, dat de situatie niet rijp was voor de van vele zijden nodig geachte aanpak van onze gezondheidsorganisatie in haar geheel, voor een algemene raamwet, welke het fundament zou leggen, waarop in komende jaren voor de verschillende sectoren van de gezondheidszorg verder zou kunnen worden gebouwd. Weliswaar beperkten het ontwerp en de memorie van toelichting het terrein van de wet niet uitdrukkelijk, maar de rol, welke de kruisverenigingen en de gemeenten in de hele opzet was toegemeten, duidde er toch op, dat het ontwerp slechts gericht was op een bepaald deel van de gezondheidszorg.

Uit de memorie van toelichting kon men afleiden, dat het ziekenhuiswezen een afzonderlijke plaats zou innemen, omdat in dezelfde alinea, waar opgemerkt werd, dat voor het ziekenfondswezen reeds een eigen wettelijke voorziening was getroffen, de

mededeling voorkwam, dat een dergelijke regeling voor het ziekenhuiswezen in studie was. Maar in de memorie van antwoord werd het ziekenhuiswezen vrij positief gesteld als behorende tot het domein van de nieuwe raden. Niet alleen onduidelijkheid was van deze opzet het gevolg, maar ook gaf zij grond aan de mening, dat het ontwerp veel minder oploste, dan nodig was. Een antwoord op tal van brandende vragen van gezondheidsorganisatie werd hier niet gegeven, terwijl in vele publicaties jaren lang de suggestie had gelegen, dat dit wel zou geschieden en ook zou moeten geschieden. Een andere moeilijkheid lag in de steeds van departementale zijde met nadruk verdedigde en in de memorie van antwoord nog eens uitgesproken stelling, dat dit ontwerp een formeel karakter droeg, weshalve het geen onderwerpen van materiële gezondheidszorg diende te regelen. De ook van de kant van de kruisverenigingen voorgestane wettelijke richtlijnen, omtrent de uitvoering van de gezondheidszorg*), — waartoe enige malen suggesties zijn gedaan, ook nog na de indiening van het ontwerp — konden derhalve geen genade vinden. Was er ten aanzien van deze desiderata intussen in andere wettelijke regelingen bevrediging geschonken, dan zou de stemming tegenover het ontwerp hierdoor niet beïnvloed zijn, hetgeen nu onvermijdelijk wel het geval was.

Een groot probleem lag ook in het vraagstuk van de perifere coördinatie van de werkzaamheden. Van een districtsgezondheidsdienst als gesloten ambtelijk apparaat ging men al spoedig over naar een districtsgezondheidsorganisatie als lossere verband van samenwerking, maar ook dat bleek weer moeilijk verwezenlijikbaar en zo week men terug tot enkel maar een provinciale gezondheidsraad.

Ter voorkoming van misverstand wijzen we er op, dat ook ons een min of meer gesloten uitvoeringsapparaat op districts- of provinciaal niveau in ons pluralistisch systeem vrijwel een onmogelijkheid lijkt. Wanneer we hier dit aspect van de ontwikkeling noemen, dan is het alleen, om aan te geven, dat ook voor diegenen, die de problemen van de perifere uitvoeringsorganisatie door een nieuwe gezondheidswet opgelost wilden zien en die zich mogelijk niet of weinig interesseerden voor verhoudingen tussen overheid en particulier initiatief, het ontwerp een teleurstelling bleef.

Als laatste punt, waar men niet uit kwam, noemen we de samenstelling van de raden. Men kwam tot een compromis, waarmede vrijwel niemand tevreden was. Niet alleen particuliere instellingen hadden bezwaren maar evengoed de gemeentebestu-

*) Met name wat betreft een zekere voorrang voor het particulier initiatief op het uitvoerende vlak en een bepaalde garantie voor het overheidsaandeel in de financiering.

ren blijktens het rekest, dat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten aan de Tweede Kamer zond.

* *

*

Maar had dit ontwerp dan niet het fiat van de centrale commissie voor de volksgezondheid, die er jaren aan dokterde en die toch een breed samengesteld college is, waarin vele deskundigen en vertegenwoordigers van belangrijke organisaties zitting hebben? Aangezien dit punt èn in de Kamer èn in de commentaren daarna nogal de aandacht getrokken heeft, moeten we er hier iets van zeggen.

Dat het voor een Minister teleurstellend is, dat er nog moeilijkheden komen na een advies van een dergelijke commissie, is zonder meer begrijpelijk. Toch geloven we, dat er gevaar bestaat voor een dubbel misverstand, enerzijds ten aanzien van de rol van zo'n college in het algemeen en anderzijds ten aanzien van het advies van dit college in dit geval. Beginnen we met het eerste, dan willen we opmerken, dat dokter Mol er o.i. terecht in de Tweede Kamer op gewezen heeft, dat het niet juist zou zijn de politieke groepen, verwant aan de in de commissie medewerkende groeperingen van het particulier initiatief te binden aan het door de commissie uitgebrachte rapport. Het lijkt ons inderdaad zonneklaar, dat een politiek college als de Tweede Kamer de zaken uit een andere gezichtshoek en op een andere wijze benadert en benaderen moet, dan een college als de centrale commissie. Die commissie heeft de opdracht noch de mogelijkheid de zaken in breed politiek verband te bezien en haar samenstelling biedt uiteraard slechts een beperkte garantie, dat politieke en levensbeschouwelijke visies er tot gelding komen. Laten we concreet zijn: in de huidige centrale commissie is de katholieke stem gegarandeerd slechts aanwezig via één vertegenwoordiger van het Wit-Gele Kruis, al zijn er in feite nog twee katholieke leden via de afvaardiging van een niet-confessionele organisatie. Er is een tweede aspect van algemene aard en dat is dit: de mogelijkheden voor de leden van een college als dit, om hun inzichten ten aanzien van een moeilijke materie als de hier besproken wettelijke regeling ook positief tot uitdrukking te brengen, zijn maar zéér beperkt. Die leden zijn meestal zwaar belaste mensen en het college zelf mist het apparaat, dat in staat zou zijn om naast een door departementsambtenaren ontworpen regeling een andere te stellen. Met als gevolg, dat de rol van het college veelal wat negatief van aard is.

Thans de rol van de centrale commissie ten aanzien van dit ontwerp. Vier jaar heeft een subcommissie er aan gewerkt. Allerlei wijzigingen zijn aangebracht en men heeft zijn uiterste best gedaan tot een aannemelijke oplossing te komen. Twee maal — en wel in 1948 en in 1949 — maakten de nationale kruis-

verenigingen, als zéér bij de regeling betrokken particuliere organisaties, haar standpunt aan de centrale commissie kenbaar. Dat standpunt hield ernstige critiek in op punten, die toch nog in het ontwerp voorkwamen, toen het begin 1950 van de centrale commissie naar het departement ging. Hoe is dat mogelijk? De verklaring is o.i., dat een commissie als deze na jaren lang praten over een zo moeilijk probleem, aan het eind van haar kunnen raakt en, wetend dat er over allerlei punten toch nog verder overleg nodig is, de zaak dan maar afdoet. Maar waarom dan geen minderheidsnota? Sprekende alleen voor de katholieke leden van de commissie, mogen we zeggen, dat deze al lang voordat het ontwerp in de Kamer kwam, bij besprekingen met degenen, die bij de voorbereiding van de wet betrokken waren, erkenden, dat het beter geweest zou zijn een officiële minderheidsnota in te dienen. Maar dat dit niet gebeurde is toch wel verklaarbaar. Dat er meningsverschillen waren, was aan iedere insider bekend. Daarom wekte het geen verbazing, dat leden van de centrale commissie in dezelfde maanden, dat haar advies naar de Minister ging, het zo sterk daarvan afwijkende rapport van het Centrum voor Staatskundige Vorming ondertekenden. Formeel zouden zij juist gehandeld hebben, wanneer zij dat rapport als hun minderheidsnota hadden ingediend, maar zoals de situatie lag, werd dat destijds door niemand nodig geacht. Bij het overleg, dat op het rapport van het Centrum volgde, is het ondertekenen daarvan door leden van de centrale commissie nooit gesteld als een afvallen van hun standpunt in de centrale commissie.

Het voornaamste lijkt ons, dat aan degenen, die het weten moesten, bekend was, welke ideeën er leefden, ook al was de gang van zaken in de centrale commissie niet helemaal bevredigend.

* *
*

Jammer genoeg zou het ons te ver voeren diep in te gaan op het Kamerdebat van 8 en 9 Maart jl., een debat van groter omvang dan sinds mensenheugenis in het parlement aan volksgezondheid werd gewijd. We volstaan met er enkele punten uit te halen, die ons van wezenlijke betekenis lijken.

Het belangrijkste in het betoog van dokter Mol achtten we de gedachte, dat er meer lijn, meer zekerheid, meer houvast moet komen in het volksgezondheidsbeleid, met name wat betreft de eigen plaats, die het particulier initiatief toekomt. In verschillende toonaarden vinden we dat thema ook bij andere sprekers terug.

Die nodig geachte eigen plaats voor het particulier initiatief, berustend op een solied fundament, biedt het wetsontwerp niet. Daarover toonde de K.V.P.-woordvoerder zich te meer veront- rust, omdat ook in financieel opzicht de status van deze particu-

liere instellingen zó kwetsbaar blijft, omdat op het gebied van de schoolgezondheidszorg de aanspraken van particuliere zijde nog geen erkenning vonden en omdat het wetsontwerp voor de bedrijfsgezondheidszorg geen blijken geeft van bereidheid tot „een functieverdeling tussen overheid en maatschappij, afgestemd op beider plaats en opdracht in het gemeenschapsleven”.

Bij andere sprekers vinden we dezelfde zienswijze: wettelijke garantie van pariteit in de raden is het minste, dat uit een oogpunt van de status der particuliere instellingen geëist moet worden. En ook zij tonen oog te hebben voor de samenhang der problemen: de zo zeer gewenste wettelijke erkenning van het particulier initiatief zou geen zin hebben, als zij haar sluitstuk niet vindt in groter zekerheid ten aanzien van het aandeel, dat de overheid in de financiering van het werk neemt en nemen moet.

Wie het Kamerverslag nog eens naleest, zal niet verbaasd zijn, dat Minister Suurhoff de fundamentele bezwaren, welke vele sprekers meenden te moeten aanvoeren, niet kon wegnemen, met hoeveel overtuiging hij zich ook van de verdediging van het ontwerp kweet.

Dat het meningsverschil niet het praktische beleid betrof, was wel zonder meer duidelijk. Zéér positief sprak de Minister zijn voorkeur uit voor particuliere werkzaamheid bij een belangrijk aantal taken op het gebied der gezondheidszorg. Hij verklaarde beslist geen etatist te zijn. In zijn voorkeur voor bepaalde particuliere werkzaamheden was een zekere ideologische inslag bepaald aanwezig. Zijn opsomming van de voordelen van particuliere activiteiten, o.a. inhoudende, dat het werk dan kan geschieden in de eigen geestelijke sfeer van de patiënten, stelde buiten twijfel, dat het er deze Minister zeker niet om ging door middel van de nieuwe Gezondheidswet het particulier initiatief te „muilkorven”.

Maar de kern van de moeilijkheden lag naar onze mening veel dieper. Ze lag op financieel gebied bij voorbeeld niet bij de hoogte van de subsidie-bedragen, maar bij het te volgen systeem. Daarom was de zaak niet afgedaan met de cijfers, welke de Minister gaf over subsidieverhoging; cijfers over welke uiteraard heel wat te zeggen zou zijn, maar die toch onmiskenbaar sprekend waren.

En in diezelfde lijn kon de Kamer niet tevreden zijn met het be-
toog van de Minister, dat hij heus niet van plan was de ambtelijke zetels in de centrale raad te doen bezetten door een hele rij van departementsambtenaren, maar door verantwoordelijke, zeer zelfstandige en even deskundige functionarissen. Evenmin kon zij aanvaarden, dat de minimale garantie voor de samenstelling van de raden zou leiden tot een antithese, tot wantrouwen, tot onheil in de verhouding overheid en particulier initiatief. Het ging niet om een zeteltje meer of minder, maar om een princi-

pieel uitgangspunt, dat in plaats van tot een antithese, juist tot een verantwoorde synthese zou kunnen en zou moeten leiden.

In het betoog van de Minister maakte op ons bijzondere indruk zijn stelling, dat hij het vraagstuk niet vanuit de een of andere doctrine wenste te benaderen: „Voor mij is primair niet de vraag: wie doet het, maar de vraag: hoe krijgen wij de beste gezondheidszorg, die op het ogenblik mogelijk is”. Als men al in zekere mate begrip heeft voor die houding bij een practisch beleidsman, dan kan men toch tegelijkertijd heel ernstig betwijfelen, of dit het uitgangspunt kan zijn voor een werkelijke oplossing van de grote problemen in de verhouding overheid en particulier initiatief, die om een oplossing dringen.

* *
*

We zouden ons niet willen overgeven aan de illusie, dat welke gezondheidswet ook de zo juist bedoelde problematiek in haar geheel zou kunnen oplossen. Maar willen we werkelijk met een nieuwe gezondheidswetgeving verder komen, dan zal daarvoor naar onze overtuiging toch beslist nodig zijn, dat een ernstige poging wordt gedaan, om voor het geheel tot een bepaalde en duidelijke gedragslijn te komen. Het ontwerp Gezondheidswet had eigenlijk maar een vrij beperkte strekking. En toch speelde een groot stuk van de totale problematiek door de behandeling heen. Dat kon ook moeilijk anders, omdat in wezen op het hele terrein van de volksgezondheid dezelfde kernvragen aan de orde zijn. Of men nu neemt het ziekenfondswezen, het ziekenhuiswezen, de sociale gezondheidszorg of de bedrijfsgezondheidszorg, de positie van het medisch beroep, de schoolgezondheidszorg, de financieringsvraagstukken of de internationale gezondheidszorg, overal is daar urgent aan de orde de vraag, hoe in onze tijd de plaats van de vrije maatschappelijke werkzaamheid dient te zijn en hoe de wet deze dient te erkennen. Daarom roept iedere broksgewijze regeling allerlei vragen en moeilijkheden op omtrent andere, steeds nauw verbonden sectoren, zeker wanneer die regeling er een is, waarvan men toch wel moet zeggen, dat zij niet al te duidelijk is en een vrij zwak bouwsel construeert.

Hernieuwd overleg, maar dan niet over een min of meer geïsoleerd gebied, maar over een een zó breed mogelijk vlak, lijkt ons daarom onmisbaar, wil de herziening van de gezondheidswetgeving kans van slagen bieden. En we vragen ons af, of dit overleg ook niet in die zin breed zou moeten zijn, dat de mensen van de gezondheidszorg en die van de politiek, — om het maar huiselijk te zeggen — elkaar daarin tijdig zouden treffen en wel omdat beider positieve medewerking onmisbaar is, willen we komen tot een vernieuwing, die even goed past bij de huidige stand van de gezondheidszorg als dat ze thuis hoort in ons maatschappelijk en politiek bestel.

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDACTIE: MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS J. M. AARDEN, DR. L. A. H. ALBERING
DRS A. W. H. J. QUAEDVLIET, MR. J. W. VAN DE POEL, REDACTIESECRETARIS

JAARGANG 9

JULI-AUG.

NUMMER 5-6

De vrijheidsgedachte en het crematie-debat

door Dr. A. J. M. Cornelissen

In onderstaande beschouwing wordt getracht een beeld te ontwerpen van de idee der politieke vrijheid, welke blijkens de beraadslagingen in de Tweede Kamer over het ontwerp van Wet houdende bepalingen met betrekking tot de verbranding, de balseming en de schouwing van lijken (Handelingen Tweede Kamer 1954-1955; nos 2273-2340; 4 Februari-9 Februari 1955), bij de verschillende partijen leeft. Van deze discussie's maakte de vrijheidsgedachte de hoofdschotel uit. Breedvoerig werd gesproken over de vrijheid van overtuiging en belijden; over de vrijheid van de mens om te bepalen, dat zijn lijk gecremeerd zal worden; over de vrijheid van de ouders dienaangaande voor hun minderjarige kinderen een beslissing te nemen en over de vraag, of het al dan niet in strijd geacht dient te worden met de vrijheid, indien een dergelijk besluit aan een bepaalde vorm wordt gebonden.

Uit dezelfde gezichtshoek is gedebatteerd over de bepaling, dat verlof tot vestiging van een crematorium geweigerd kan worden, indien blijkt, dat in de gemeente van oprichting en haar naaste omgeving daartegen overwegende bezwaren bestaan, ontleend aan opvattingen omtrent de godsdienst. Op grond van het gehuldigde vrijheidsideaal werden verder verschillende andere bepalingen verdedigd respectievelijk aangevochten en nam men stelling vóór of tegen het compromis-karakter van het ontwerp. Een grote rol bij dit alles speelde het beginsel der verdraagzaamheid en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, op 10 December 1948 door de derde algemene vergadering van de Verenigde Naties aangenomen en waarbij Nederland zich het vorig jaar door de goedkeuringswet op de Conventie van Rome heeft aangesloten.

Het crematie-debat was de neerslag van de geestelijke achter- en ondergronden van het politieke leven met de vrijheid als centrale gedachte. Met opzet spreken wij hier van het politieke *leven*, dus van de staatkundige werkelijkheid en bedrijvigheid. Wie een vergelijkende karakteristiek beoogt van de vrijheids-gedachte der politieke partijen zou ook kunnen uitgaan van de beginselverklaringen; een dergelijke methode, welke wij zelf destijds in het geschrift „Beginselen der Nederlandsche politieke partijen” volgden, heeft ook haar waarde. Maar omdat beginsel en practijk elkander niet altijd dekken en de politieke realiteit niet zonder meer uit het politieke dogma kan worden gereconstrueerd, verdient ook de wijze, waarop in feite de partijgroeperingen haar principe's hanteren, aandacht en belangstelling. Bovendien, een dergelijke probleemstelling, waarbij wij overigens de duurzame grondslag van het ideologisch uitgangspunt niet menen te mogen en te kunnen verwaarlozen, zal, daar men tegenwoordig bij voorkeur „practisch” wil zijn, menigeen niet onwelkom zijn.

Bij een eerste kennismaking krijgt men de indruk van een grote verscheidenheid van opvattingen, niet alleen tussen voor- en tegenstanders van het wetsontwerp, maar ook binnen deze groepen. De meerderheid liet zich, zo lijkt het, bij de verdediging door onderling afdwinkende overwegingen leiden en ontmoette zich in het compromis als op een kruispunt van ideeën omtrent de vrijheid. Evenmin gaf de minderheid, welke tegenstemde, blijk van principiële eensgezindheid.

Bij nadere overweging en diepere peiling echter rijst het vermoeden, dat er tussen de gedachtengangen der partijen grotere overeenstemming in de dieper gelegen grondhouding bestond dan uit het gesproken woord schijnt afgeleid te kunnen worden en dan menige woordvoerder zich blijkbaar, bij de uiteenzetting van eigen zienswijze of bij de critiek op die van anderen, bewust is geweest. De stelling van Mr Oud, dat de Liberale gedachte, — als algemene, geestelijke idee, niet als politieke norm —, ook in andere partijen heeft doorgewerkt (2301; 2303), werd weliswaar van verschillende zijden teruggewezen, maar niet op overtuigende gronden. De vragen, welke zij aan de orde stelde, werden niet afdoende opgelost.

Dit lijkt ons trouwens niet het enige punt, waaromtrent meer klaarheid nodig is. Daarnaast en daarmee samenhangend dringt zich een tweede vraag op, nl. of Mr Oud wel een integrale, voldoende doorgedachte weergave van eigen Liberale standpunt heeft ontwikkeld en of zijn opponenten hun eigen standpunt wel zuiver en volledig tot uiting hebben gebracht. Bakende bijvoorbeeld Dr Bruins Slot de Anti-Revolutionaire vrijheidsidee werkelijkheidsgetrouw af en is van de zijde van de Partij van de

Arbeid het personalistisch-socialisme en de daarin vervatte opvatting van de vrijheid volledig weergegeven? Was men niet slachtoffer van bedriegelijke luchtspiegelingen?

Het meest voor de hand liggende en het eenvoudigste is deze veronderstelling als volstrekt irreëel van de hand te wijzen. Is het niet een dwaasheid met de mogelijkheid rekening te houden, dat een Liberaal, Anti-Revolutionair, Socialist of wie ook omtrent eigen visie aan zelfmisleiding zou lijden? Het moet toch uitgesloten worden geacht, dat het crematie-debat een spel is geweest met goedgevoelde denkbeeldige schaaakstukken?

Een objectieve ontleding der discussies zal het antwoord moeten geven, maar op voorhand zouden wij willen opmerken, dat onze gehele cultuur, en daarvan zeker de staatkundige sector niet uitgesloten, onderhevig is aan relativisme en principiële twijfelzucht, waardoor de zekerheid niet slechts ten aanzien van de werkelijkheid buiten de mens, maar ook omtrent eigen leven, eigen denkbeelden en eigen idealen ernstig geschokt is. In het kennen als eerste en meest-menselijke daad ligt het zwakke punt van onze beschaving en nu voor velen de waarheid ongrijpbaar of veelvormig wordt geacht en het scepticisme de geesten beheerst, is de levensregel: Ken Uzelf, welke toch reeds zo moeilijk opgevolgd kan worden, een opdracht geworden, waarmede te weinig ernst wordt gemaakt.

Reeds in zijn dagen — dagen van onbeschrijfelijke verwarring, noemde hij ze — achtte Buys geen behoefte zo dringend als die aan een duidelijke ontwikkeling van de beginselen, welke de verschillende richtingen op staatkundig gebied tot uitgangspunt kiezen en haar denkbeelden beheersen.¹⁾ De onzekerheid en vervaging der standpunten, welke Buys tot zijn alarmkreet brachten, zijn in de verlopen tachtig jaren niet minder geworden, integendeel. Woorden en leuzen hebben sedertdien de objectiviteit in toenemende mate uitgehold. Zo bezien zou het niet zo wonderlijk zijn, indien het crematie-debat verborgen verrassingen bevat.

Hoewel historisch een andere volgorde gewenst zou zijn, vragen wij eerst de aandacht voor het Liberale standpunt, omdat zich daaromheen de gedachtenwisseling voor een belangrijk deel gegroepeerd heeft.

Mr Oud nu bepleitte, dat het beginsel van de rechten van de mens naar Liberale zienswijze en zoals hij dit las in de Conventie van Rome, vordert, dat er gelijkstelling is en geen onderscheid gemaakt wordt op grond van persoonlijke opvattingen. De een

¹⁾ Buys, Een alarmkreet. In: Studiën over staatkunde en staatsrecht II p. 566. Vergelijk ons geschrift: Een noodlottig gezichtsbedrog. Proeve van onderzoek naar den geest van het Nederlandsche staatsrecht. Nijmegen, 1948 p. 36 vlg.

is vóór lijkverbranding, de ander is er tegen. Er mag geen discriminatie plaats hebben, wat in het wetsontwerp juist wel geschiedt (2274). De Overheid moet de gelijkheid betrachten tegenover alle burgers (2275) en bij de replieken, nadat minister Beel op de noodzakelijkheid en onvermijdelijkheid van een compromis inzake deze materie gewezen had, verklaarde Mr Oud, dat in een land, waarin vrijheid van godsdienstige overtuiging bestaat, niet gesproken mag worden van een compromis. Daar is het de taak van regering en wetgever het zodanig te regelen, dat er gelijkheid zal zijn voor de aanhangers van de verschillende overtuigingen (2300).

Geheel in de klassiek-Liberale lijn argumenteerde Mr Oud met het begrip vrijheid, gekoppeld aan dat van de gelijkheid. Op zichzelf en als bezit van de individuele burger in zijn bestaan als Robinson Crusoë beschouwd, heeft de vrijheid een absoluut karakter in deze zin, dat zij niet innerlijk, uit haar aard en doel van menselijke vrijheid, gebonden is. Binnen de samenleving geplaatst en gezien in haar betrekking tot de vrijheid van anderen, welke niet minder absoluut is, legt de Liberaal grenzen aan de vrijheid en beperkt hij haar. Deze beperking is uitwendig en gegrond op de openbare orde, gezondheid en zedelijkheid en op de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen (2273).

Zo slaat de innerlijk ongebonden, volstreckte vrijheid in haar tegendeel, namelijk in absolute binding, om en verliest zij haar oorspronkelijk karakter. Want de onbeperkteid maakt, als gevolg van het gelijkheidsbeginsel, plaats voor een in numerieke zin opgevatte gelijkschakeling der individuen onder de heerschappij van de wet. Naar het persoonlijke, dat gelegen is in de inhoud van iemands overtuiging, wordt dan niet langer gevraagd. Ongeacht *wat* zijn gedachten zijn, maakt iedere burger, enkel op grond van het feit, *dat* hij zo denkt, op gelijke bescherming als anderen aanspraak. Er mag geen onderscheid gemaakt worden op grond van persoonlijke opvattingen; de een is vóór iets, de ander is er tegen. Wat dat „iets” is, doet niet terzake.

Op grond van deze zienswijze, welke de vrijheid van de enkeling opvat als een éénheid in numerieke zin, welke tezamen met de andere „éénheden” het getal der politieke samenleving vormen, stelde Mr Oud het bouwen van een crematorium gelijk met het bouwen van een kerk en bepleitte hij, zonder acht te slaan op het verschil, voor het eerste dezelfde vrijheid als voor het tweede (2332).¹⁾

¹⁾ Dezelfde natuurwetenschappelijke rekenmentaliteit bracht Mr Oud er toe in het begrip „openbare orde” een vaststaande grootheid te zien, welke in Limburg geen andere is dan in Den Haag. De openbare orde moet in „objectieve” zin worden verstaan en daarbij mag niet gelet worden op de gevoelens van de mensen, die in een bepaalde omgeving wonen (2301).

Uit het besprokene blijkt, dat het Liberalisme niet éenzijdig en uitsluitend een stelsel van de vrijheid is, maar ook gezag en binding erkent. Hoe onbeperkt de vrijheid van de mens ook is, op het ogenblik, dat hij de samenleving binnentreedt, is regeling van het gebruik der vrijheid noodzakelijk. Er zijn, zo verklaarde Mr Oud met evenzoveel woorden, beperkingen nodig (2300). Veeleer is het zo, dat het Liberalisme met hetzelfde absolutisme, waarmede het opkomt voor de vrijheid, ook strijdt voor orde, samenleving en onderwerping aan de wetten. Dit laatste doet het niet bij wijze van een concessie; hier is ook geen sprake van een inconsequentie. Het gelijkheidsbeginsel, gelijkwaardige, even wezenlijke en even absolute factor *naast* de vrijheid, dwingt daartoe.

Als Mr Oud stelt: „Gij moet U houden aan de Grondwet” (2302), is dat geen valse pathos of, nog erger, een politiek argument van slecht allooi. Dit is, hoezeer in strijd met de vrijheid als ongebondenheid, evenzeer Liberale doctrine als de aanvaarding van een rechten en plichten scheppend rechtsbewustzijn, waarmede wetgever en burger rekening hebben te houden en dat zich boven-individueel, als vrucht van een historische evolutie, souverein doet gelden (2302-2303). Dit is een stelling, welke reeds bij Thorbecke wordt teruggevonden in diens visie op de geschiedkundige feitelijkheid met haar gezag over de individuele vrijheid. De rechtsovertuiging van het volk bezit suprematie boven het rechtsbesef van de enkeling. De geschiedenis is een — om Mr Oud’s woordenkeus te volgen — „objectieve”, immers uitwendige, buiten en boven de vrijheidssfeer van de enkeling gelegen bron van rechtsvorming.

Trouwens een eenzijdige aanvaarding van vrijheid en autonomie zonder enige binding en heteronomie is, in de letterlijke zin van het woord, ondenkbaar voor de mens. Er zijn bepaalde realiteiten, welke de mens eenvoudigweg niet loochenen kan, omdat zijn aard van mens, de natuur van zijn verstand en de wijze, waarop dit werkt, hem zulks beletten. Zo kan hij wel zeggen: Ik besta niet, maar alleen reeds door van „ik” te spreken, weerlegt hij op datzelfde ogenblik zijn bewering en betoogt hij het tegendeel. Ook zijn afhankelijkheid van een macht buiten hem, zodat hij niet volstrekt vrij is, maar in diepste wezen gebonden is aan een hem gegeven orde, kan hij niet ontkennen. Hij kan wel dwalen — en hij dwaalt in feite ook herhaaldelijk — omtrent de juiste aard van deze orde, waaraan hij onderworpen is en omtrent het wezen van het gezag, waaronder hij als mens is gesteld, maar een gezag en een laatste gezagsbron, hoe dan ook, moet hij erkennen, wat door de ideeëngeschiedenis bevestigd wordt.

Het Liberalisme heeft zich evenmin aan deze noodzaak kunnen onttrekken. Het is niet eenzijdig. Zijn trefbaarheid ligt in iets

anders: Zoals het de verhouding tussen vrijheid en gezag ziet, — en daarin heeft zich het naturalisme van de Liberale wereldbeschouwing gewroken, welke niet geworteld is in de Christelijke Openbaring en daarom in een volstrekt relativisme en dualisme vastloopt —, is deze het samengaan van twee elkander uitsluitende tegendelen en dus een logisch monstrem. Wie uitgaat van een innerlijk ongebonden vrijheid en deze absolute vrijheid of willekeur aan ieder toekent, geeft met de ene hand alles en neemt dat alles met de andere hand weer terug. Vrijheid en gelijkheid, zoals het Liberalisme deze verstaat, verdragen elkander niet. Enerzijds wordt de vrijheid aan de openbare orde, de gemeenschap en de rechten en vrijheden van anderen opgeofferd; anderzijds moeten de openbare orde, de gemeenschap en de rechten en vrijheden der anderen wijken voor de vrijheid van deze enkeling.¹⁾

De verontwaardiging van Mr Oud over het compromis-karakter van het wetsontwerp vindt hierin, al heeft hij zich dit zelf niet voldoende gerealiseerd, haar diepere grond. Hij achtte de absolute gelding van het Liberale vrijheids- en gelijkheidsbeginsel door het compromis aangetast. De voorstanders van de crematie worden, zo oordeelde hij, in een positie geplaatst, dat de wet de crematie discrimineert. Begraven en cremeren worden in het ontwerp niet gelijkgesteld (2275).

Nu bestaat een compromis in een toenadering tussen partijen met afwijkende standpunten. Een compromis is een *modus vivendi*, een ombuiging van eigen lijn naar een ontmoetingspunt. Hiervan wilde Mr Oud niet weten, omdat daardoor het absolutisme zowel van de vrijheid als van de gelijkheid aangetast wordt. Het leven moet zich blijven bewegen langs twee evenwijdige lijnen. Het compromis verzwakt de spanning en tegenstelling en deze maken juist het wezenlijke van de Liberale denkwijze en politieke overtuiging uit.

Dit is het punt, waarin de zelfkennis van de Liberaal tekort schiet en hij aan een gezichtsbedrog lijdt. Hij streeft naar gave doorvoering van zijn beginselen en verzet zich tegen vervaging en beginselloosheid en daarom tegen een compromis. Daarbij ziet hij echter over het hoofd, dat wie van een innerlijke tegenspraak

¹⁾ In deze zin moet artikel 4 van het Beginselprogram der V.V.D. vertaald worden: „De vrijheid van de mens, naar zijn aard bestemd om als vrije persoonlijkheid in gemeenschap te leven, beschouwt de Partij als het kostbaarste goed. Zij ziet de uit het gemeenschapsverband voortvloeiende gebondenheid van de individuele mens niet als een beperking zijner vrijheid, doch als onmisbare voorwaarde om die vrijheid rechtens en feitelijk te verwezenlijken. Zij verlangt, dat bij het bepalen van de mate en de vorm dier gebondenheid steeds als doel voor oogen zal staan het waarborgen ener zo groot mogelijke geestelijke, staatkundige en maatschappelijke vrijheid voor allen.”

uitgaat en dit gronddualisme consequent wil handhaven, niet beginselloos genoemd mag worden in de zin van „zonder beginsel”, maar wel door een teveel en dus in een ander opzicht en om een andere reden tekort schiet: Hij hanteert tweërlei principe, gebruikt het begrip vrijheid, evenals dat van gezag, openbare orde, gemeenschap, wet en talloze andere, in twee tegengestelde zinnen en mist daarom een zekere grondslag en huldigt van het begin af en principieel het compromis. De Liberaal moet verenigen, wat onverenigbaar is: absolute vrijheid voor allen.

Als Mr Oud stelt, dat beperkingen van de vrijheid nodig zijn, maar het erom gaat, dat men die beperkingen zodanig omschrijft, dat zij niet een dusdanige omvang zullen krijgen, dat er van de regel niets meer overblijft (2301), staat hij, van zijn Liberale standpunt met het daaraan eigen dualisme, voor een onmogelijkheid, want wat in het ene opzicht regel is, is in het andere, daaraan tegenovergestelde opzicht uitzondering en beide wijzen van toetsing zijn noodzakelijk, ja, eerst tezamen zijn zij volledig.

De critiek van de Liberale woordvoerder tegen het compromis-karakter van het ontwerp is dan ook een woordenstrijd. De uitdrukking wijst hij af, maar wezenlijk staat hij hetzelfde en zelfs op veel breder schaal voor, ja, krachtens beginsel. De Liberaal is, trots alle dogmatisme, voorstander van het principiële compromis, van „practische” politiek en regelingen ad hoc, afgestemd op de situatie van het ogenblik.¹⁾ Zijn bezwaar tegen het compromis is hetzelfde als van iemand, die zegt principieel geen zwart op een schilderij te dulden, terwijl dit één zwart vlak is. Iets dergelijks is slechts mogelijk, wanneer men wat zwart is, ook niet-zwart noemt en dat is het geval met het Liberalisme, waarvoor vrijheid ook niet-vrijheid is.

Voor het hierdoor van de aanvang af geschapen en steeds werkzame conflict bestaat slechts één oplossing, weliswaar niet een reële oplossing, doch een, welke een zekere subjectieve be-

¹⁾ In het crematie-debat kwam ook de houding, welke de Liberalen bij verschillende politieke kwestie's in het verleden hebben ingenomen, ter sprake (o.a. de Begrafeniswet van 1869 en de schoolkwestie). Dr Bruins Slot (2308) deed op deze parlementaire geschiedenis een beroep om Mr Oud met het Liberale beginsel in tegenspraak te brengen en de wisselvalligheid der Liberale politiek te belichten. Wij menen, dat de tegenspraken en „bekeringsen”, welke Dr Bruins Slot constateerde, niet ontkend kunnen worden, maar een objectieve, historische ontleding blijft niet bij de oppervlakte van de politieke tactiek en strategie staan, maar herleidt deze verschijnselen tot de Liberale ideologie en met name tot wat Scholten (L. W. G.), Het beginsel van de grondwetsherziening van 1848. (rede Leiden). Groningen, 1949 p. 14 vlg. ten aanzien van Thorbecke's systeem genoemd heeft de „organische gebrokenheid”. De feitelijkheid en haar ontwikkeling beïnvloedt niet minder het beginsel als, omgekeerd, het beginsel aan de feitelijke ontwikkeling richting moet geven.

vredegiging geeft: De vlucht in het mysterie van de onzichtbare hand, waarvan Adam Smith spreekt en waaraan hij de macht toekende de strijd der individuen en de botsing van persoonlijke willekeur tegen persoonlijke willekeur tot vrede en eendracht om te vormen.¹⁾ Ook in de door Mr Oud bij het crematie-debat ontwikkelde gedachtengang vindt men dit irreële geloof in een harmonische staatkundige orde terug. Aan het slot van zijn betoog in eerste termijn beriep hij zich op het adagium van verdraagzaamheid. Waarom zouden wij de zaak niet zo kunnen regelen, dat wij verdraagzaam zijn ook tegenover hen, die er anders over denken dan wij? (2278). Verdraagzaamheid is eis van het openbare leven, maar het is het Liberalisme, dat hier, uit zijn aard en als gevolg van zijn dualistische grondhouding, een hinderpaal vormt. Verdraagzaamheid jegens de ene groep is in de Liberale gedachtenwereld onvermijdelijk onverdraagzaamheid jegens de andere groep. Het Liberalisme geeft hier geen oplossing en kan het niet geven. Wel gelooft de Liberaal in de mogelijkheid van een staatkundige samenleving, waarin de grondregel wordt gevolgd: Doet een ander niet, wat gij niet wilt, dat u wordt gedaan en doet een ander te allen tijde zoveel goeds, als gij onder gelijke omstandigheden zelf van hem zoudt willen ontvangen (2278). Dit geloof is oprecht, maar geeft geen waarborg voor een oplossing. Met het stellen van het probleem wordt volstaan. De Liberale staatsleer en staatkunde is niet constructief. Daarvoor is zij te dualistisch.

Bij monde van Mr Burger werd van de zijde der Partij van de Arbeid op het zwakke uitgangspunt van Mr Oud gewezen (2313) en opgemerkt, dat , wanneer men in strikte zin het beginsel der vrijheid van het Liberalisme uitdraagt, dit in feite tot niets anders zal leiden dan tot Liberale onverdraagzaamheid, welke in het verleden bestond en ook nu nog bepaaldelijk aanwezig is (2315).

Dit oordeel is zowel juist als onjuist, in zoverre het wel één der consequenties van het Liberale standpunt aanwijst, maar geen volledig beeld geeft. Mr Burger stelde de Liberale dubbelslachtigheid teveel als een politieke tactiek en te weinig als een zaak van beginsel en denkstijl voor, waarmede aan het Liberalisme onrecht wordt gedaan.

Omdat de stelling van de tegenstander onvoldoende en onvolledig blijkt te zijn doorgrond, lijkt ons Mr Burger's opmerking, dat de Partij van de Arbeid van een ander principe uitgaat (2315), een voorbarige gevolgtrekking. Bij nadere vergelijking van beider standpunten blijkt iets anders.

¹⁾ Zie hierover onze: Eénheid en doorbraak. Den Haag, 1950 p. 26 vlg. (Het ware gelaat van het Liberalisme).

Mr Burger erkende te onderschrijven, dat ieder naar eigen inzicht moet beslissen, maar het hangt er maar van af, wat men er onder verstaat, welk accent men op „eigen” en op „inzicht” legt. Wie naar eigen inzicht beslist, houdt rekening met het feit, dat er mensen zijn, die om zeer respectabele redenen anders denken dan ik. Men mag naar eigen inzicht beslissen, maar dan moet men, al heeft men op zichzelf een eigen rechtlijnig privé-standpunt, daarin bovendien verwerken wat bij anderen leeft. De mens krijgt, zo ging Mr Burger voort, te beslissen naar eigen inzicht, maar niet in de simpele, rechtlijnige zin, alsof, wat hij denkt, los van wat anderen denken, de beslissende factor is. Anders is de machtsstrijd, de onverdraagzaamheid onvermijdelijk. Het beginsel der verdraagzaamheid houdt in, dat men rekening moet houden met de opvatting van anderen, hetzij meerderheid hetzij minderheid (2314). Ieder heeft zijn eigen beslissing en eigen verantwoordelijkheid, maar daarin is verdisconteerd de omstandigheid, dat wij leven in een land, zoals het is, en rekening zullen hebben te houden met het feit, dat velen het normaal vinden om begraven te worden en dat een kleine groep de voorkeur geeft aan crematie, waarvoor dus de mogelijkheid moet worden geschapen (2315).

Ogenschijnlijk wijkt deze Socialistische visie op de vrijheid wezenlijk af van de Liberale, want Mr Burger wil niet weten van het „eigene” in absolute zin. Hij bepleit, naar het schijnt, een innerlijk gebonden vrijheid, waarvoor in het Liberalisme geen plaats is. Hij nam de P.v.d.A. tegen Mr Oud's verwijt in bescherming, dat bij haar de vrijheid niet zo veilig meer is als destijds bij de S.D.A.P., waarvan de Liberale spreker had gezegd, dat deze de vrijheid in individualistische zin voorstond (2315). Blijkt ook hier niet uit, dat de P.v.d.A. zich volstrekt distanceert van het Liberale standpunt?

Toch zijn beide opvattingen ten nauwste verwant en is er slechts sprake van een verschil in accent, formulering en voorstelling. Vooreerst was voor de Socialistische woordvoerder, die nergens repte van absolute normen, de feitelijke situatie, en alleen deze, maatstaf. Daardoor beweegt zijn argumentatie zich, evenals die van het Liberalisme, geheel in de sfeer van het relativisme. Voor Mr Burger volgt uit het feit, dat er behalve voorstanders van begraven ook voorstanders van cremeren zijn, zonder meer dat deze laatsten recht op erkenning van hun vrijheid en op bescherming hebben.

Vervolgens mist ook voor Mr Burger de menselijke vrijheid een uit haar aard voortkomende en dus innerlijke gebondenheid. De „aanpassing” van eigen overtuiging aan die van anderen is een uitwendige en heeft, precies als in de Liberale gedachten-gang, tot gevolg, dat de „aangepaste” vrijheid, al wordt zij met hetzelfde woord aangeduid, van aard verandert en niet meer de

aanvankelijke, „privé-vrijheid” is. Wie eerst in het openbare leven van „eigen” overtuiging mag spreken en daarvoor erkenning mag opeisen, nadat hij daarin de overtuigingen van anderen, — en wel van alle andere medeburgers —, heeft verwerkt, moet zoveel aan zijn ideeën en idealen wijzigen, dat deze niet meer de zijne en „eigene” zijn.

Mr Burger heeft weliswaar gewaarschuwd, dat het compromis natuurlijk geen *mélange* mag worden (2314), maar wordt het niet zelfs een kleurloze en smaakloze *mélange*, wanneer een Socialist zijn Socialistische overtuiging plooit naar de Katholieke, Protestante, Communistische, Liberale overtuiging, naar die van Ds Zandt en van nog vele andere groeperingen en richtingen? Mr Burger is in gebreke gebleven aan te tonen, hoe een dergelijke vermenging vermeden kan worden en het „eigene” van de ene burger met het „eigene” van alle anderen samen kan gaan. Slechts wie aanvaardt, dat in het eigene van de individuele mens tevens het algemeen-menselijke gelegen is en dus het bestaan van in de menselijke natuur gewortelde en door God daarin gelegde objectieve normen, derhalve een innerlijk gebonden vrijheid erkent, is in staat het persoonlijke met het belang van het algemeen harmonisch te verbinden en daarbij zowel een *mélange* als een louter opportunistisch compromis te vermijden.

Van Socialistisch standpunt uit is dit niet mogelijk, want Socialisme is relativisme. Volkomen terecht wees Mr Burger erop, dat een *modus vivendi* nodig is (2314); het gebruik van de vrijheid moet zo geschieden, dat samenleven in één staatsverband mogelijk is. Maar wil het gebruik van de vrijheid sociaal zijn, dan zal de vrijheid in haar aard en wezen sociaal gericht dienen te zijn en zich niet innerlijk tegen beperkingen mogen verzetten, maar daarop aangelegd moeten zijn.

Dat is de vrijheid volgens de opvatting van de P.v.d.A. niet. Voor haar is de vrijheid van de enkeling als zodanig onbeperkt. Daarom vindt men in het betoog van Mr Burger de zinsnede: „dan moge ik dus op zich zelf een eigen, rechtlijnig privé standpunt hebben”. Een tweede factor, daarbuiten gelegen, waarmede rekening gehouden moet worden, is de samenleving en vandaar de eis, dat „daarin (in het eigen, rechtlijnig privé standpunt) bovendien verwerkt moet worden wat bij anderen leeft”. De mens is een „ik” en daarnaast en gescheiden daarvan lid der gemeenschap. De mens is, naar Socialistische visie, aan innerlijk conflict onderhevig en staat voor de onmogelijke opdracht aan twee tegenstrijdige opdrachten te voldoen.¹⁾

¹⁾ Het doel, dat in het Beginselprogram van de P.v.d.A. wordt gesteld: „opbloei van het persoonlijk en gemeenschapsleven” (I, 2), achten wij daarom, zoals het door het Socialisme wordt opgevat, innerlijk tegenstrijdig. De verwezenlijking ervan stoot op zijn dualistische denkstructuur.

Zo vinden wij hier hetzelfde dualisme terug, dat voor het Liberalisme kenmerkend is, wat, gegeven de historische afkomst van het Socialisme uit het Liberalisme, niet te verwonderen valt. Het verschil, dat overigens nuances betreft, bestaat hierin, dat de P.v.d.A. de sociale gebondenheid voorop stelt, terwijl het Liberalisme een sterkere nadruk legt op de individuele vrijheid. Voor beide echter vormen mens en maatschappij een onverzoeerbare, innerlijke tegenstelling, welke slechts opgeheven kan worden door . . . te geloven, dat dit mogelijk is. Hoe sterk het Socialisme enerzijds ook realistisch is ingesteld, anderzijds maakt utopisme er een niet minder wezenlijk bestanddeel van uit en ook daarin is het aan het Liberalisme verwant.

Ook van Protestants-Christelijke zijde heeft Mr Oud's vrijheidsleer krachtige bestrijding ondervonden en is betoogd, dat tussen Liberalisme en Protestantisme op het stuk der vrijheid een niet te dempen kloof bestaat.

In de lijkverbranding, aldus Dr Bruins Slot (A.R.), hebben steeds anti-Christelijke en soms zelfs heidense motieven een rol gespeeld, al dient te worden erkend, dat dit niet alle voorstanders van de crematie geldt. Het begraven van de doden is een Christelijke traditie en de geestelijke weerslag van de belijdenis der Christenheid aangaande dood, verlossing en wederopstanding, zodat zij als een Christelijke ordening gezien moet worden (2284).

Maar, zo vervolgde Dr Bruins Slot, wat de taak van de Overheid ten aanzien van dit vraagstuk betreft, moet deze kwestie primair als een aangelegenheid van de vrije menselijke persoon beschouwd worden. Deze is vrij om te kiezen, of hij Gods wet wil gehoorzamen of wil verwerpen. Deze van God gekregen vrijheid is een mogelijkheid, welke de mens gelaten dient te worden, al doet het er wel degelijk toe, hoe hij die mogelijkheid gebruikt.

De Overheid mag het niet onverschillig laten, of het volk, waarover zij is gesteld, de Wet Gods aanvaardt of verwerpt. Haar regelen mogen en moeten uitgaan van de wil tot het bevorderen van de naleving van de Wet Gods, maar haar regelen mogen niet zo zijn, dat zij een persoonlijke beslissing principieel onmogelijk maken, doordat zij zich op het standpunt stelt, dat de Overheid wel zal uitmaken, wat de mens heeft te beslissen. Tussen deze twee polen beweegt zich de problematiek van het vraagstuk (2284).

Omdat de Anti-Revolutionaire Partij van oordeel was, dat het ontwerp voldoet aan de eisen zowel van de persoonlijke vrijheid als van een Christelijk Overheidsbeleid hic et nunc, kon zij zich met het voorgestelde verenigen (2285).

Daarbij bestreed de Anti-Revolutionaire woordvoerder de argumentatie van Mr Oud zowel wat betreft de beweerde strijd

met artikel 18 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens als het beroep op de verdraagzaamheid en de verwerping van het compromis. Ten aanzien van dit laatste merkte Dr Bruins Slot op, dat de Anti-Revolutionairen niet Liberaal zijn en daarom liever het compromis met zijn moeilijkheden aanvaardden (2285).

De Protestantisch-Christelijke wereld- en levensbeschouwing ligt inderdaad op een geheel ander niveau dan de Liberale. De Openbaring is maatstaf voor het menselijk leven en ook grondslag voor de politiek en het Overheidsbeleid. Daarmede wordt de menselijke vrijheid rechtstreeks afhankelijk gesteld van Gods ordinantiën, waaraan ook de staat gebonden is. Voor een relativisme, dat in het Liberalisme (en Socialisme) wordt aange troffen, is op grond hiervan geen plaats. „Er staat geschreven” is hoogste, absolute norm.

Toch menen wij niet met deze constatering te mogen volstaan, reeds hierom niet, wijl Dr Bruins Slot, die tussen vrijheid en gezag een zekere spanning ziet, zeide in Mr Oud's betoog de erkenning van die polaire spanning te hebben gemist (2285). Dit oordeel vormde de Anti-Revolutionaire spreker zich op grondslag van en door toetsing aan eigen zienswijze en omdat het, naar uit bovenstaande beschouwingen is gebleken, een volstrekte mistekening is, — spanning en polariteit zijn immers juist *het* kenmerk van het Liberalisme —, schijnt een nadere, critische beschouwing ook van het Anti-Revolutionaire standpunt geenszins overbodig.

Nu valt in het betoog van Dr Bruins Slot een zeker negativisme op. Hij heeft meer op de voorgrond geplaatst, wat de menselijke vrijheid niet is en minder wat zij wèl is. Zij is, zo merkte hij op, niet een vrijheid in die zin, dat het er niet toe doet, wat hij kiest en hij liet deze opmerking volgen na de omschrijving van de vrijheid van de mens om vóór of tegen Gods wetten te kiezen, waarin het positieve element evenzeer op de achtergrond blijft teruggedrongen als in de definitie van de vrijheid als een mogelijkheid.

Verder heet het, dat het gebruik der vrijheid door haar onderdanen de Overheid „niet onverschillig” mag laten, wat evenzeer een zekere neiging tot afzijdigheid verraadt als de stelling, dat de Overheid bij haar regelingen mag en moet uitgaan van de bevordering der naleving van Gods wetten, maar niettemin een persoonlijke beslissing niet onmogelijk mag maken.

Deze wijze van voorstellen is niet toevallig, maar heeft een diepere oorzaak in de structuur van het Protestantisme. ¹⁾ Al is

¹⁾ In dit verband wijzen wij op artikel 4 van het A.R. Program van beginselen, waarin de taak der Overheid wordt aangegeven. Deze bestaat in **verwijderen**, wat de vrije invloed van het Evangelie op ons volksleven **belemmert**; behandeling van alle kerken of godsdienstige

het, gelijk reeds werd aangestipt, op de Openbaring georiënteerd en leidt het daaruit zowel de normen voor de vrijheid als voor het overheidsbeleid af, toch mist dit bovennatuurlijk fundament het karakter van een harmonisch verbindende éénheid. Vrijheid en gezag, enkeling en gemeenschap vinden weliswaar beide gelijkelijk hun oorsprong in God, maar niettemin zijn zij voor het schepsel grootheden van zo verschillende geaardheid, dat zij als „het andere” tegenover elkander staan. Vandaar de negativistische inslag en een betoogtrant, waarin telkens een stelling door de contra-stelling wordt gevolgd en waarvan de cadans getekend wordt door „hoewel-niettemin”, „ook wanneer-geenszins”, „wel-maar” en dergelijke. ¹⁾

Het standpunt door de Anti-Revolutionaire Partij in het creatie-debat ingenomen dient men te plaatsen tegen de achtergrond en in het licht van de betekenis, welke volgens haar Het Woord Gods heeft voor het staatkundig leven en in haar Program van beginsel van 1934 (artikel 3) aldus omschreven werd: „Ook op staatkundig terrein beleidt zij de eeuwige beginselen, die ons in Gods Woord geopenbaard zijn: zó evenwel, dat het Staatsgezag ten onzent noch rechtstreeks, gelijk in Israëel, noch door de uitspraak van enige Kerk, maar in de consciëntie beide van Overheid en onderdaan aan de ordinantiën Gods gebonden zij.”

De conclusie, welke men geneigd is op grond van deze gelijke gebondenheid aan Gods wetten te verwachten, dat namelijk overheid en onderdaan niet alleen ieder afzonderlijk, maar ook gezamenlijk in hun onderlinge verhouding, geroepen en in staat zijn, eendrachtig en met positieve gerichtheid op elkander, op het terrein van de staatkunde de Christelijke gedachte te realiseren, wordt niet getrokken. De lijn van de van God stammende vrijheid eindigt in de consciëntie van de individuele onderdaan, zoals de eveneens in God haar oorsprong hebbende lijn van het gezag haar eindpunt heeft in het geweten der overheid. ²⁾

verenigingen op voet van gelijkheid, **onverschillig** de belijdenis; zich **onthouden** van maatregelen enz.; in de consciëntie, voor zover die het vermoeden achtbaarheid **niet mist** en haar uitspraak **geen** afbreuk doet aan de vervulling van de noodzakelijke Overheidstaak, een **grens** te erkennen voor haar macht.

¹⁾ Wij ontleen deze voorbeelden aan het hoofdstuk over: Het concrete gebod, uit het Herderlijk Schrijven vanwege de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk: Christen-zijn in de Nederlandse samenleving (p. 20 vlg.).

²⁾ In het Voorlopig Verslag komt de volgende passage voor, welke van Anti-Revolutionaire zijde afkomstig is (zoals Dr Bruins Slot verklapte (2309) en waarin deze dubbelloosheid met evenzoveel woorden wordt uitgesproken: „De handhaving en de vestiging ener rechtsorde heeft een tweeledig doel: enerzijds de garantie der vrijheid, waarbij te bedenken is, dat God vrije mensen schiep, die de mogelijkheid

Zo blijft binnen het menselijke het probleem van vrijheid en overheidsbeleid onopgelost en daarom sprak Dr Bruins Slot van twee polen en van een spanning. Deze bestaan inderdaad en zullen nooit opgeheven worden, ook niet daar, waar vrijheid en gezag als op elkander gericht worden erkend en uitgeoefend. Maar de door Dr Bruins Slot bedoelde polariteit is van een andere aard. Deze ligt niet in het menselijk, onvolmaakt gebruik van de vrijheid en in de uitoefening van het gezag door zondige mensen, maar in het wezen van de vrijheid en van het gezag als zodanig.

Men raakt hiermede aan een der gronddogma's van het Protestantisme, de zondeval. De radicale opvatting, — radicaal in de zin van tot-de-wortel-gaande —, welke het dienaangaande huldigt, heeft tot een dualistische levensproblematiek gevoerd, waarin de mens, in zijn mens-zijn getroffen, aan een ongeneeslijke verscheurdheid ten prooi is, zodat hij wat hij als waarde erkent, tegelijkertijd als waardeloos op zij moet schuiven. Voor hem is de vrijheid alles, maar evenzeer is gezag alles. Volstreckte persoonlijke zelfstandigheid gaat samen met niet minder volledige onderworpenheid aan de gemeenschap.

Zo omhult het godsdienstig, Schriftuurlijk absolutisme, trots de aanvankelijke schijn van het tegendeel, een sterk relativisme, want op elke vraag van menselijke orde is een dubbel antwoord mogelijk en moet ook in tweevoudige zin geantwoord worden, wil men volledig zijn en aan het Protestantisch dualisme recht laten wedervaren.¹⁾

De stelling, dat de zaak der lijkverbranding primair een aan-

hebben Hem te dienen en Hem te verwerpen, anderzijds de garantie ener orde, welke een goede samenleving mogelijk maakt en welke op een bepaalde wijze historisch-geestelijk gequalificeerd is". Hierop volgt: „Het is duidelijk, dat dit tweeledig doel een conflict in het leven kan roepen en derhalve tot een compromis moet leiden". Hier is niet slechts de mogelijkheid van een conflict, maar de onvermijdelijkheid. Het vrije individu staat volstrekt „enerzijds" en de gemeenschap en het gezag staan volstrekt „anderzijds". Wanneer Dr Bruins Slot dan ook spreekt van de verschillende werking van een en hetzelfde gebod Gods ten opzichte van het individu en de Overheid en van een tweeledigheid (2309), ligt dit in de lijn van het Anti-Revolutionaire beginsel. In het program van beginselen der andere Protestants-Christelijke Partij, de Christelijk-Historische Unie, wordt gezegd (artikel 2): „De overheid is als zodanig Gods dienares en in beginsel alleen verantwoordelijk tegenover Hem, aan Wien zij haar gezag ontleent".

¹⁾ In het betoog van de woordvoerder der Christelijk-Historische Unie, waarvan wij het standpunt onbesproken laten, omdat het, behoudens enige accentverschillen, in de grond overeenstemt met dat van de A.R. Partij, treft men een zelfde gerichtheid in twee verschillende richtingen aan. De afgevaardigde Krol stelde enerzijds, dat de begrafenissen niet slechts als een traditie mag worden aangemerkt, maar tevens een teergevoelde weerslag is van de belijdenissen van de Christen-

gelegenheid is van de vrije menselijke persoon, is, op zichzelf beschouwd, te onderschrijven, zoals men ook de these, dat de overheid die persoonlijk beslissing principieel niet onmogelijk mag maken of dat zij geen absolute regelen mag ontwerpen, afzonderlijk genomen, eveneens kan aanvaarden. Tezamen echter en gevoegd binnen het raam van de Protestantse grondvisie, waarvan zij deel uitmaken en waaraan zij haar eigenlijke zin ontlene, vertonen zij een structuur, welke verwant is met die van het Liberalisme. Dan blijkt een gebrek aan orde en samenhang, waarnaar wel gestreefd wordt, doch welke kennelijk buiten bereik blijft. ¹⁾

Niet wat Dr Bruins Slot wèl heeft gezegd, maar waarover hij niet gesproken heeft, vormt het zwakke punt. Hij heeft niet aangegeven, hoe vrijheid en overheidsbeleid met behoud van eigen taak en doel, in overeenstemming met elkander kunnen worden gebracht. Hij veronderstelde die mogelijkheid; zijn geloofsovertuiging zegt hem, dat de twee evenwijdige lijnen van vrijheid en gezag in God samenkomen. Daarmede is echter het vraagstuk van het harmonische samengaan in de menselijke sfeer en van de politieke doorvoerbaarheid niet opgelost. Op basis van de Protestantse denkstijl is dit probleem onoplosbaar en biedt enkel gelovig vertrouwen op God in het besef van 's mensen onmacht een uitweg. ²⁾

Verschilt de Protestantse zienswijze van de vrijheid door dit laatste hemelsbreed van elke naturalistische visie, ³⁾ aan de

heid aangaande de dood, de verlossing en de wederopstandig, terwijl hij anderzijds betoogde, dat naar zijn opvatting niet over de lijkverbranding kan worden geoordeeld, als zou deze vorm van lijkbezorging te maken hebben met het geloof. Ons lijkt het een moeilijk in overeenstemming te brengen met het ander.

¹⁾ In het jongste Herderlijk Schrijven vanwege de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, dat een thema behandelt, dat ten nauwste samenhangt met ons onderwerp, treft men bij herhaling uitspraken aan, waarin een zelfde onafgebouwde argumentatie aan de dag treedt en welke een zelfde principiële aarzeling verraden. Als voorbeeld wijzen wij op p. 21: „Het verband tussen belijdenis en leven is immers, hoewel niet onmiddellijk en niet algemeen geldend, niettemin wezenlijk”. Ons lijkt, dat hier tegelijkertijd een invoeging van de politiek onder de Christelijke levensopdracht wordt ontkend (niet onmiddellijk en niet algemeen geldend) en bevestigd (wezenlijk).

²⁾ Wij gaan hier niet op de vraag in, of het Protestantse theocentrisme niet in een even uitgesproken antropocentrisme zijn tegenhanger heeft en of dus het dualisme in het Protestantisme wellicht een nog breder gebied beheerst en dieper gefundeerd ligt dan wij schetsen.

³⁾ Mr Oud vatte het standpunt der V.V.D. inzake de confessie aldus samen (2303): „Als iemand zich bij ons wil aansluiten, omdat hij onze beginselen onderschrijft, vragen wij niet, van welke confessie hij is, omdat wij de overtuiging hebben, dat onze beginselen met allerlei verschillende godsdienstige confessies verenigbaar zijn”. Vgl.

andere kant is zij vanwege haar gebrek aan synthese aan de Liberale vrijheidsidee verwant.

Van Katholieke kant heeft Pater Stokman in het kort het principiële aspect van de zaak uiteengezet. Om een groter goed te bereiken of groter kwaad te vermijden, mag men in politieci medewerken aan iets, dat men op grond van eigen godsdienstige en zedelijke overtuiging als verkeerd, als een kwaad ziet. Tot dat groter goed, dat wij moeten bereiken, behoort in de eerste plaats de erkenning en de eerbiediging van de zijde der Overheid van de geestelijke vrijheid. Deze mag niet meer ingeperkt worden dan naar Christelijk staatsbeleid beslist noodzakelijk is.

Dit toelaten van een kwaad en het medewerken aan wettelijke maatregelen betekent niet, dat een volkomen gelijkheid in het maatschappelijk en het staatkundig leven tot stand gebracht zou moeten worden, alsof men goed en kwaad, waarheid en valsheid op één lijn zou mogen stellen. Ook de Overheid staat dit niet vrij, al is zij in haar beleid aan grote voorzichtigheid gebonden. (2313).

De beperkingen, welke het ontwerp bevat ten aanzien van het cremeren, moeten verklaard worden uit het feit, dat de Overheid in het algemeen rekening dient te houden met de Christelijke zeden en de godsdienstige opvattingen van de grote meerderheid van ons volk.

In een tweetal conclusie's vatte Pater Stokman zijn standpunt samen: De geestelijke vrijheid wordt niet aangetast op grond van het ontbreken van een volkomen gelijke behandeling tussen begrafenissen enerzijds en crematie anderzijds. Vervolgens, het wetsontwerp, met de daarin duidelijk tot uiting komende voorkeur voor de begrafenissen en met haar beperkende bepalingen ten aanzien van de crematie, is in overeenstemming met de Grondwet en met zovele andere wetten en Overheidsmaatregelen, welke direct of indirect met het godsdienstige of zedelijke leven verband houden (2313).

Uit hoofde van het beginsel, dat in bepaalde omstandigheden en wanneer zekere voorwaarden vervuld zijn een kwaad getolereerd kan worden, betuigde de Katholieke Volkspartij instemming met het wetsontwerp. Deze tolerantie vraagt, al is de liefde tot de naaste, zoals in alles, er de diepste inspiratie van,

artikel 1 en 3 van het Beginselprogramma der Volkspartij voor vrijheid en democratie. Daarin wordt gesproken van de Nederlandse samenleving als op Christelijke grondslag berustend en dat de grondslagen der Nederlandse beschaving wortelen in het Christendom, al moge dit door de onderscheiden groepen des volks nog zo verschillend worden verstaan. Het lijkt duidelijk, dat deze verwijzingen naar het Christendom niets afdoen aan het naturalistisch karakter van de V.V.D. als politieke groepering. Het Christendom, dat voor haar als zodanig richtsnoer is, is een volstrekt uitgehold Christendom, dat met het positief-dogmatische Christendom slechts de naam gemeen heeft.

een redelijke verantwoording. Een kwaad mag slechts worden toegelaten, indien daardoor het algemeen welzijn, het doel van de staat, wat een positief begrip is,¹⁾ positief bevorderd wordt en beter tot zijn recht kan komen.

Dit houdt in, dat het kwaad als kwaad beschouwd blijft en niet op één lijn met het goed gesteld mag worden en voor de Katholiek gaat crematie in tegen de Christelijke traditie en tegen de Christelijke volkszedes en is zij door de Kerk verboden.²⁾ De medewerking door de K.V.P. aan de voorgestelde wettelijke regeling mag dan ook niet als een goedkeuren van de crematie worden opgevat.

Maar evenmin wil tolereren zeggen, dat men zich zonder meer bij een eenmaal gegroeide situatie neerlegt en zich tevreden stelt met een compromis, waardoor een ontwikkeling in de staatsgemeenschap wordt afgesloten zonder dat er een perspectief voor de toekomst mede wordt geopend.³⁾ De deugd der voorzichtigheid of voorzienigheid, welke vooral zij, die in overheid zijn gesteld, moeten bezitten, brengt niet alleen met zich consequentie's, ten aanzien van de beperking en der persoonlijke vrijheid, gelijk Pater Stokman opmerkte. Zij eist ook en zelfs primair, dat het tolereren gehouden wordt binnen de grenzen, welke het algemeen welzijn vordert.⁴⁾

Al heeft de gave orde in de schepping, in mens en samenleving door de zonde schade geleden, niettemin vormen alle levenswaarden toch een trapsgewijze geheel, dat in God zijn oorsprong en doel heeft. Zo vinden ook vrijheid en gezag elkander, beide van God afkomstig en op Hem gericht en sluiten zij des te

¹⁾ Zie artikel 2 a van het Algemeen Staatskundig Program der K.V.P.: „De Staat is de op het algemeen welzijn gerichte burgerlijke gemeenschap, waarin de mensen zich aaneensluiten om, met behulp van het noodzakelijke gezag en met behoud van eigen zelfstandigheid en verantwoordelijkheid, te streven naar hun alzijdige vervolmaking en de bereiking van hun persoonlijk levensdoel. De hiertoe noodzakelijke schepping en instandhouding van een rechtsorde, alsmede de evenwichtige bevordering van aller welzijn, vormen het doel van de staatsgemeenschap.”

²⁾ Zie Dr Mol (2288).

³⁾ In dit opzicht vooral onderscheidt zich de Katholieke tolerantiegedachte van de Protestantse. Ook de Protestant erkent de geoorloofdheid en noodzakelijkheid van „toelaten” van een kwaad. Dr Bruins Slot legde daarop in een discussie met Ir van Dis (Staatskundig-Gereformeerde Partij) de nadruk (2309): „Dit betekent, dat in de positieve rechtsorde, gezien de gebrokenheid der zonde, door de Overheid dingen kunnen worden toegestaan en geordend, die individueel en moreel en persoonlijk niet geoorloofd zijn”. Dit is een negatieve, berustende tolerantie, welke het constructief, optimistisch karakter der Katholieke idee mist, omdat de „gebrokenheid der zonde” een volstreekte verscheurdheid in de mens en in het menselijk leven betekent, terwijl naar Katholieke leer de zonde een wel ernstige verwonding van de menselijke natuur is, maar niet ongeneeslijk.

⁴⁾ Zie Leo XIII, *Libertas* (Over de menselijke vrijheid) (1888), No. 70 (Editie *Ecclesia docens*). p. 53.

inniger op elkaar aan, naarmate zij in de geest van het Christendom worden uitgeoefend.

Het komt ons voor, dat in het betoog van Pater Stokman aan deze gedachte van hiërarchie en harmonie, waarin het tolereren van een kwaad zijn rechtvaardiging vindt en zonder welke het niet anders dan opportunisme zou zijn, te weinig aandacht is geschonken.

Vandaar dat zijn uiteenzetting en die van dr Mol in opzet en accent niet voldoende getuigen van het motief, dat voor elke tolerantie het draagvlak behoort te zijn: Hoe meer kwaad men in een staat uit dringende noodzakelijkheid moet dulden, des te verder staat zulk een staat van het ideaal af.¹⁾ Het is waar, dat de persoonlijke vrijheid van onze medeburgers niet meer mag ingeperkt worden dan naar Christelijk staatsbeleid beslist noodzakelijk is, maar het ware ons liever geweest, indien het woordje „beslist”, dat minimaliserend klinkt, had ontbroken en er overigens aan toegevoegd was, dat een Christelijk staatsbeleid juist de ware persoonlijke vrijheid verzekert en deze alleen in een Christelijke staatkunde veilig is.

Indien Pater Stokman zijn beschouwingen meer in deze geest had opgebouwd, had hij ook voorkomen, dat men, tegen zijn beveling in,²⁾ uit zijn stelling: „Tot dat grotere goed, dat wij moeten bereiken (en waarom dus tolereren nodig is), behoort in de eerste plaats de erkenning en de eerbiediging van de zijde der Overheid van de geestelijke vrijheid”³⁾ de gevolgtrekking gaat

1) Leo XIII, *Libertas*. T.a.p.

2) Pater Stokman had voorafgaand aan zijn uiteenzetting van de hoofdinhoud van het beginsel der verdraagzaamheid stelling genomen tegen de Liberale opvatting van de vrijheid: „In dat Liberale beginsel, waarvan de heer Oud heeft gezegd, dat het zijn weg heeft gevonden, ook in partijen, die niet Liberaal zijn, zie ik als essentieel element, dat ieder mens voor zich persoonlijk bepaalt zijn houding in godsdienstig en zedelijk opzicht, zonder op enigerlei wijze te zijn gebonden aan iets, dat buiten zijn eigen rede, buiten zijn eigen wil is gelegen. In die zin kan er naar Katholieke opvatting geen vrijheid bestaan. De ware, echte vrijheid is gebonden aan de normen van goed en kwaad, die wij ook van buiten ons zelf ontvangen, met name uit de Openbaring, uit de Heilige Schrift, uit het leergezag van de Kerk. Dit begrip van vrijheid leidt er toe, dat wij in het maatschappelijk leven onmogelijk kunnen uitgaan van een opvatting van geestelijke vrijheid in absolute zin, volgens welke er in het staatkundige leven geen sprake zou kunnen of mogen zijn van enige gebondenheid, óók van de Overheid, aan hogere normen”. Hiermede wijst spreker dus het vrijheidsbeginsel van het Liberalisme af, waarbij het overigens de vraag is, of hij de Liberale idee zuiver ziet.

3) Dr Mol formuleerde het aldus (2289): „Waar het gaat om de vrijheid van de burgers, moet erkend worden, dat een eerbiediging van die vrijheid van de zijde der Overheid binnen de grenzen ligt van een, in politiecs, gerechtvaardigde tolerantie. Het gaat ons inziens niet aan, in zaken als deze, de individuele vrijheid der burgers verder in te perken dan uit een oogpunt van Christelijk staatsbeleid noodzakelijk is.”

maken, dat geestelijke vrijheid altijd en ongeacht haar inhoud en het gebruik ervan een groter goed is. Daarmede zouden dwaling en recht een zelfde recht krijgen, tolereren hoogste politieke norm worden en aan het relativisme vrij baan gegeven worden.

Tolerantie betreft de vrijheid, maar deze vrijheid dan gezien en beoordeeld in functie tot het algemeen welzijn, wat een breder toetsing eist.

De strekking van deze bemerkingsen, welke hierop neerkomen, dat de argumentatie van K.V.P.-zijde gegeven voor haar instemming met het wetsontwerp, enige niet onbelangrijke aanvullingen behoeft of, juister, in een andere geestelijke toonaard had moeten zijn gecomponeerd, is niet, dat zij het wetsontwerp had moeten afwijzen. Het gaat hier over een zaak van prudent staatsbeleid en daarover wagen wij het niet, wegens gebrek aan kennis van alle in aanmerking komende omstandigheden, ons een oordeel aan te matigen.

Wel menen wij, — en dan blijven wij binnen de grenzen van onze competentie en van de onderhavige beschouwingen, welke de principiële, geestelijke achtergrond van de huidige politiek tot voorwerp hebben —, dat onder de omstandigheden, waarmede bij de kwestie der crematie, en trouwens in het gehele huidige staatkundige leven, rekening gehouden moet worden, als zeer belangrijke, zo niet de belangrijkste de geestelijk-godsdiens-tige situatie als geheel en de richting, waarin zich deze ontwikkelt, betrokken moet worden.

Binnen het totaal-beeld van onze tijd krijgen de afzonderlijke verschijnselen pas hun eigenlijke kleur en kan eerst recht de prudentie worden betracht. Onder een dergelijke belichting zou wellicht niet zo apodictisch gesteld zijn, dat er tegenwoordig, in tegenstelling met de vorige eeuw, toen het rationalisme hoogtij vierde en in de lijkverbranding de negatie van het Credo tot uitdrukking werd gebracht, een duidelijke wijziging te constateren valt in de opvattingen der voorstanders van de crematie. Zonder twijfel zal bij velen, aldus dr Mol (2288), een zekere anti-Christelijke gedachte aan hun houding ten grondslag liggen, maar even duidelijk blijkt, dat bij vele gelovige voorstanders hiervan geen sprake is.

Wij vragen ons af, of hier niet het relativisme (vrucht van het rationalisme) met zijn tendentie naar onverschilligheid en geestelijke slijtage, zodat voor velen de vraag: Wat is waarheid? niet meer de moeite van bezinning, laat staan de offers van een strijd loont, al te zeer wordt onderschat.

Een brede en diepergaande conceptie van heden en verleden is nodig, wil het tolereren beantwoorden aan de eis, dat het doelgericht is, d.w.z. gericht op de verheffing van onze samenleving. De aan de oppervlakte liggende, niet naar hun zin gepeilde en in hun onderling verband geordende feiten werken als

een dommekracht en stuwen in de richting van een valse progressiviteit, terwijl het ideaal thans juist bestaat „in terugkeer naar gezonde beginselen, de enige, waarvan men het behoud der bestaande orde en dus de handhaving der ware vrijheid met vertrouwen kan verwachten.”¹⁾

Tijdens het crematie-debat heeft Mr Oud het voornemen geuit op verschillende kwestie's bij de aanstaande Algemene Beschouwingen over de begroting nader in te gaan. Een discussie in grote stijl kan niet anders dan nuttig zijn voor ons politieke leven. Gezien de gedachtenwisselingen, wellicht juister, de spiegelgevechten,²⁾ over het ontwerp van Wet houdende bepalingen met betrekking tot de verbranding, de balseming en de schouwing van lijken, lijkt zij ons zelfs hoogst-noodzakelijk, voor alle partijen.

1) Leo XIII, Libertas. No. 70.

2) Ook buiten de Tweede Kamer heeft het crematie-ontwerp tot schermutselingen aanleiding gegeven tussen tegenstanders, die in wezenlijke punten geestverwant zijn. Een voorbeeld menen wij te zien in de interessante polemiek tussen Prof. Mr A. M. Donner en de redactie van de N.R.C. (nummers van 26 Februari en 29 Maart 1955), waarop wij hier echter niet kunnen ingaan.

NASCHRIFT

Volgens Dr Cornelissen zou „men” uit mijn betoog in de Tweede Kamer de conclusie kunnen trekken, dat „geestelijke vrijheid altijd en ongeacht haar inhoud en het gebruik ervan een groter goed is. Daarmede zouden dwaling en recht een zelfde recht krijgen, tolereren hoogste politieke norm worden en aan het relativisme vrij baan gegeven worden”.

Ik weet niet wie Dr Cornelissen met deze „men” op het oog heeft.

In punten samengevat heb ik in de Kamer echter het volgende gezegd:

1) de ware vrijheid is gebonden aan de door God geopenbaarde en door de Kerk verkondigde normen van goed en kwaad;

2) ook de Overheid is aan die normen gebonden;

3) niettemin mag de Overheid een kwaad toelaten om groter kwaad te voorkomen of hoger goed te bereiken;

4) tot dat hoger goed behoort in de eerste plaats de eerbiediging van de zijde der Overheid van de geestelijke vrijheid der burgers;

5) toch impliceert dit niet, dat de Overheid in het maatschappelijk en staatkundig leven een volkomen gelijkheid voor allen in het leven moet roepen;

6) want de Overheid zal bij haar praktisch beleid rekening moeten houden met de Christelijke zeden en de godsdienstige opvattingen van de grote meerderheid van ons volk;

7) om die reden zijn dan ook terecht beperkingen aangebracht op de mogelijkheid van crematie;

8) deze beperkingen zijn niet in strijd met de letter en de geest van onze grondwet en van vele andere wetten en Overheidsmaatregelen.

Ziedaar mijn betoog, zo goed als letterlijk overgeschreven uit één bladzijde (2313) van de Handelingen der Tweede Kamer, d. II, Zitting 1954-1955. Het ontgaat mij welk zinnig mens daaruit de conclusie kan trekken „dat geestelijke vrijheid altijd en ongeacht haar inhoud en het gebruik ervan een hoger goed is” of dat „daarmede dwaling en recht een zelfde recht (zouden) krijgen, tolereren hoogste politieke norm (zou) worden en aan het relativisme vrij baan gegeven (zou) worden.”

De poging van Dr Cornelissen om het tolerantie-beginsel dieper te funderen dan ik in een tien minuten repliek in de Kamer deed — onder verwijzing overigens naar vroeger gehouden debatten — kan ik op zich zelf genomen waarderen. Als Dr Cornelissen echter schrijft, dat „alle levenswaarden een trapsgewijze

geheel vormen" en dat „zo ook vrijheid en gezag elkander vinden, beide van God afkomstig en op Hem gericht", dan moge ik opmerken, dat hij het woord „vrijheid" hier blijkbaar neemt in de zin van *zelfbepaling tot het goede*. De psychische vrijheid om ook het kwade te doen is niet op God gericht. En toch moet de Overheid ook deze vrijheid eerbiedigen.

Verder ontgaat het mij, wat de door Dr Cornelissen geuite „gedachte van hiërarchie en harmonie, waarin het tolereren van een kwaad zijn rechtvaardiging vindt", nu anders of meer inhoudt dan de door mij geponeerde stelling, dat de Overheid een toe te laten kwaad moet afwegen tegenover het te bereiken hogere goed, en wel in het licht van alle omstandigheden en verhoudingen in de samenleving, waarover deze Overheid is gesteld. Met „hiërarchie en harmonie" is het kwaad moeilijk te rijmen. En zou het juist zijn te zeggen, dat God zelf — die alle kwaad kan verhinderen — het kwaad niettemin toelaat terwille van de „hiërarchie en harmonie" in het geheel der Schepping? Ik herhaal dat ik iedere poging om het tolerantie-beginsel wijsgerig en theologisch dieper te funderen gaarne waardeer, maar zo eenvoudig als Dr Cornelissen het voorstelt, is dit naar mijn gevoel toch ook niet.

Nog een enkel woord over het relativisme, dat aan mijn collega Dr Mol in de schoenen wordt geschoven, omdat hij gesproken heeft van de duidelijke wijziging in de opvattingen der voorstanders van de crematie. „Zonder twijfel (aldus Dr Mol) zal bij velen een zekere anti-christelijke gedachte aan hun houding ten grondslag liggen, maar even duidelijk blijkt, dat bij vele *gelovige* voorstanders hiervan geen sprake is."

Is dat nu „*apodictisch*" gesteld, gelijk Dr Cornelissen schrijft? En verdient Dr Mol daarvoor het vragenderwijze uitgesproken verwijt van „relativisme (vrucht van het rationalisme) met zijn tendentie naar onverschiligheid en geestelijke slijtage, zodat voor velen de vraag: wat is Waarheid? niet meer de moeite van bezinning, laat staan de offers van een strijd loont?"

Terecht heeft Dr Mol zelf onderscheid gemaakt tussen de verschillende voorstanders van de crematie. Hadde hij het niet gedaan, dan zou hem eerst met recht een apodictische uitspraak verweten kunnen worden. Alsook een geest van onverdraagzaamheid, die de tegenstanders opvattingen in de schoenen schuift, die zij zelf niet huldigen. De verdraagzaamheid, die naar ik aanneem ook Dr Cornelissen zal huldigen, stelt aan ons de eis, dat wij aan de niet-katholieken geen anti-christelijke tendenzen of motieven toeschrijven, wanneer of voor zoverre dit niet bewezen is. En een Kamerlid, die zulks dan ook vermijdt, verdient niet van eigen geloofsgenoten een verwijt van relativisme, van geestelijke slijtage of van futloosheid in de strijd voor de waarheid.

Dr J. G. Stokman O.F.M.

Uitgeholde eigendom?

Naar aanleiding van het ontwerp
Pachtwet 1955

door Jhr. Mr C. M. O. van Nispen tot Sevenaer

Bij Koninklijke Boodschap van 5 Maart l.l. is ingediend een wetsontwerp „Nieuwe regeling van de pacht”. Het heeft, naar te verwachten was, de gemoederen in beweging gebracht. Velen, verlangend naar een nog verder dan in het P.b. gaande bescherming des pachters, gaf het bevrediging. De lijn, begonnen met het ontwerp Pachtwet 1929, lopende over de Pw. '38 en het P.b. 1942, is inderdaad consequent doorgetrokken. Men vraagt zich onwillekeurig af, of hiermede de laatste stap op de weg naar de socialisering der pachtverhouding is gezet, of het eindpunt dezer ontwikkeling niet zal zijn, dat op de p. de bevoegdheden des eigenaars overgaan, behoudens dan diens aanspraak op een, naar sommiger wens liefst zeer matige, grondrente. Op deze ontwikkeling wijzen zij, die, niet geheel zonder reden, beducht zijn voor de moderne tendenz tot uitholling van de eigendom. Wij denken in dit verband aan een opmerking, onlangs door Dr Lucas in de 2e Kamer der Staten-Generaal gemaakt naar aanleiding van het debat over de belastingontwerpen ¹⁾ „Zo”, aldus de afgevaardigde „ben ik van mening in de eigendom met een natuurrechtelijke aanspraak te maken te hebben. Ik zie verder de eigendom als een der steunpilaren van de maatschappelijke orde, als een instituut, dat de Staat heeft te beschermen. Als de belastingvoorstellen het eigendomsrecht vernietigen, of volkomen uithollen, dan zie ik dit als een aanslag op een door mij als juist erkende maatschappelijke ordening, welke aanslag ik afwijs”. Dr Lucas had daarbij kunnen

¹⁾ Handelingen 10 Mei pag. 879.

Afkortingen: Pachtvereenkomst = p.o.; Pachtwet = Pw.; Pachtbesluit = Pb.; Pachtkamer = Pk.; Centrale Pachtkamer Hof Arnhem = C.P.K.; pachter = p.; verpachter = verp.; Memorie van toelichting = M.v.t..

verwijzen naar herhaaldelijk door de laatste Pausen, onder gelijktijdige beklemtoning van het sociaal karakter van het eigendomsrecht, gedane waarschuwingen tegen de uitholling van het recht op eigendom.

In dit verband denken wij aan het geestig woord van Prof. Yves de la Brière S.J. ten aanzien van de „Lettres de Marque” of „Represaillebrieven”.¹⁾ Wil men dit, voor de moderne jurist kwalijk begrijpbaar instituut verstaan, dan moet men volgens Prof. de la Brière „se faire une âme d’ancêtre”. Wil men de aanspraken van de p., zoals die haar wettelijke regeling reeds hebben gevonden, op hun juiste waarde waarderen, dan moet men iedere âme, of mentalité d’ancêtre afleggen, zelfs die van zijn voorvader „entre les deux guerres”. Toen golden voor velen ondermeer pachters aanspraak op napacht, op toetsing der pachtprizen op hun redelijkheid, zelfs die op vergoeding, bij het einde der pacht, voor door de p. aangebrachte verbeteringen, als evenzovele inbreuken op de eigendom, op het beschikkingsrecht van de eigenaar-verp. Zij hadden er eenvoudig geen weet van dat deze regelingen beantwoordden aan evenzovele morele aanspraken van de p., die, waar oude patriarchale verhoudingen heersten als evenzovele vanzelfsprekendheden werden beschouwd. De ware aard der verhouding werd maar al te vaak miskend. Stedelijk onbegrip omtrent het sociaal-economisch karakter der verhouding stond aan een openstaan voor redelijke aanspraken van de grondgebruiker in de weg, welke miskennis nog versterkt werd door de zuiver individualistische beschouwingwijze van het recht op eigendom en van de pachtverhouding in het bijzonder.

De vraag, of er sprake is van een ongerechtvaardigde inbreuk op de eigendom, is eerst dan met vrucht te beantwoorden, indien men zich een helder beeld vormt van de zin van het eigendomsrecht en zijn verschillende aspecten, aspecten, die bepaald worden zowel door het object ervan als door de subjecten, die bij de eigendomsrelatie betrokken zijn. En het is nu zo, dat juist bij de pachtverhouding het sociale en individuele karakter van de eigendomsuitoefening op zeer sprekende wijze naar voren komen en dat in een grote verscheidenheid van facetten. Zo is er sociaal gezien een hemelsbreed verschil tussen de verpachting van een hoeve en die van een stuk los land, tussen de verpachting van deze objecten aan een groot bedrijf of aan een boer, wiens maatschappelijk bestaan ten nauwste met de exploitatie ervan verbonden is. Verschil ook, of een grondgebruiker zelve verp. is of

¹⁾ Represaillebrief = de machtiging door de landsoverheid aan een harer burgers verleend om, zo nodig met geweld, het door deze door toedoen van de burger van een ander land geleden nadeel, op een andere onderdaan van dat land „te verhalen”, indien langs gerechtere weg geen genoegdoening was te verkrijgen.

een pensioenfonds, 'n levensverzekeringsmaatschappij of dergelijk instituut.

* *
*

Wat is de diepere zin van het eigendomsrecht? Deze, dat de mens zoekt naar beheersing der uiterlijke dingen, naar hun dienstbaarmaking aan zijn idee, aan zijn persoonlijke aspiraties. Naarmate de mens zich meer ontplooit tot de mannenmaat ener zelfbewuste persoonlijkheid, naar die mate zal zijn streven naar reflectie van zijn persoon in de dingen rondom hem groter worden. Dit betekent, dat er in de eigendomsvormen, niet alleen op grond van natuurlijke omstandigheden, bijvoorbeeld exploitatiemogelijkheden van de bodem etc., een grote mate van historische bepaaldheid ligt, maar ook dat die vormen van de echt menselijke eigendom bepaald worden door de psychische groei der persoonlijkheid. Het betekent immers, dat met de ontwikkeling der beschaving de opvoedende waarde van de eigendom toeneemt op grond van zijn verbondenheid met 's mensen innerlijkste wezen en daardoor als factor van maatschappelijke vooruitgang. Bezit betekent verantwoordelijkheid, verantwoordelijkheid betekent zelfbeheersing. De eigenaar kan eenvoudigweg zijn verantwoordelijkheid niet ontgaan. Als een Prometheus is hij geklonken. De eigendom is dús in zijn maatschappelijk aspect een sociaal-economische categorie. Zijn karakter wordt bepaald door de betrekking van de voorzienige mens tot een bepaalde zaak. „La propriété individuelle est un rayonnement de la personnalité humaine sur les biens extérieurs”.¹⁾ De mens wil zich zelf, zijn idee projecteren en zich uitleven in de stof. Dan is er sprake van eigendomsrelatie. Radbruch²⁾ merkt op „Nur zu einem kleinen Kreise von Sachen ist jenes Gemütsverhältnis denkbar, welches die Persönlichkeitstheorie des Eigentums voraussetzt, zur Kleidung und Wohnung, zu Büchern und Sammlungen, zu Werkzeugen und Werken.”³⁾

Het is duidelijk dat het zuiver juridisch eigendomsbegrip een dubbel gebrek aankleeft. Allereerst de fout van iedere rechts-categorie, n.l. die van haar algemeenheid. Het recht, strevend naar de eenvormigheid van categorieën, vat alle eigendomsverhouding onder een begrip. Rechtsbegrippen zijn analogische begrippen. Terecht is opgemerkt: „De eigendom wordt als een juridische constructie eenvoudig over alle dingen heengestulpt, over potloden en trouwringen evengoed als over fabrieks- en kantoorinrichtingen. Met het gevolg, dat men het juridisch noemt, wat

¹⁾ G. Renard en L. Trobas, *La fonction sociale de la propriété privée*, Sirey, 1930.

²⁾ G. Radbruch, *Rechtsphilosophie*, p. 243.

³⁾ Ook wie de „Kreis” te eng getrokken acht, zal de typering in haar algemeenheid onderschrijven.

ik over „mijn” trouwring, als wat ik over „mijn” fabriek te zeggen heb.”

Bij het collectieve bezit, bijvoorbeeld de landerijen van een pensioenfonds, heeft men wel een bepaalde eigendomsbetrekking tussen de gezamenlijkheid der eigenaren, de pensioengerechtigden, en het object, maar de persoonlijke, de echt menselijke eigendomsbetrekking tussen ieder der gerechtigden en de landelijke bezitting ontbreekt. Deze is verward door en opgegaan in het doel. Buiten dat doel en wat deszelfs verzekering vraagt, heeft het geen zin dat de eigendomsbetrekking in zelfbeschikking wordt uitgeleefd. Dat doel is toch een gewaarborgde pensioenuitkering en deze is gebaat en verzekerd bij redelijke exploitatie door derden, onverschillig wie de exploitant is. Bij het kleine en gemiddelde grondbezit is het menselijk-individueel karakter van de eigendomsrelatie tot op heden behouden, en moet het behouden blijven. Behouden blijven, omdat de eigenaar ervan — met uitzondering weer ten aanzien van het zuiver beleggingsobject — die relatie beleeft als juist iets anders dan die van enkel rentetrekker. Hij wil die zien als dienstbaar aan zijn redelijke geoordeelde aspiraties van eigen verantwoordelijkheid en van zelfbeschikking. Het Pb. heeft met het beschreven onderscheid rekening gehouden en bepaald in art. 30, dat het nadrukkelijk aan de eigenaar toegekende recht op eigen exploitatie tegenover de pachter niet geldt, indien verpachter een rechtspersoon is. Er kunnen echter uitzonderingen zijn, bijv., indien er sprake is van een kleine familievennootschap. Men denke aan een „landgoed”-N.V. Al kent Pb. reeds ter zake de algemene richtsnoer der billijkheid, art. 40 van 't ontwerp noemt nu met zoveel woorden de rechtspersoon. Dit is redelijk. De noodzakelijkheid om ter verkerde handhaving van een gezamenlijk bezeten onroerend goed de constructie der rechtspersoon te kiezen, mag niet tot gevolg hebben, dat, ene in redelijkheid uitgeoefende zelfbeschikking door de eigenaren, uitgesloten wordt.

Uit het voorgaande volgt, dat de begrenzing van des eigenaars bevoegdheid t.a. van verpachte gronden naar het karakter der verhouding — afgezien dus van positief-rechtelijke bepalingen — op *tweevoudige* wijze is bepaald; n.l. a, door het onderscheid tussen de echt-menselijk eigendom en doelvermogen, b, door de *aard* van het betrekkelijke pachtobject. Aan verpachting van behuist land is nu eenmaal een andere beperking inhaerent dan aan die van losse gronden. ¹⁾

Het tweede gebrek der juridische categorie is zijn eenzijdig-

¹⁾ „Voor een p. is het van groot belang dat hij een hoeve voor lange tijd kan pachten. Zijn gehele bestaan is daarvan afhankelijk, terwijl voor de exploitatie van een hoeve belangrijke investeringen noodzakelijk zijn, welke een lange termijn vereisen om de p. daarvan de vruchten te verschaffen”. M.v.T. p. 20.

heid. Het juridisch begrip omvat immers slechts één facet van de dienstbaarmaking van de zaak aan de mens, n.l. die, waarbij iemand in directe onbeperkte, volledige relatie tot een voorwerp staat. Het juridisch eigendomsbegrip is historisch bepaald, d.w.z. dat de oorspronkelijke, directe relatie tussen mens en zaak, volgens 't algemeen juridisch eigendomsbegrip het karakter der verhouding blijft bepalen, hoezeer de gerechtigde zelf ook deze betrekking lossen heeft gemaakt. Het sociologisch fundament moge verlaten zijn, de daarop eenmaal gefundeerde rechtsconstructie overleeft de feitelijke verandering. De eigendom in zijn sociologische aspect is b.v. bij de p. al lang overgegaan op een ander, n.l. de grondgebruiker en toch bleef, vóór de wettelijke regelingen in P.w. en P.b., de verpachter, die het object nog slechts tot belegging heeft, de schutse der juridische bescherming onbeperkt genieten. Deze volledige handhaving van de juridische eigendom behoeft uiteraard geen bezwaar te zijn *mits* de juridische bescherming niet een *negatie* inhoudt van de sociologische, de feitelijke eigendom. In de exploitatie door de p. vindt, gelijk bij de eigendomsuitoefening, de menselijke zelfbeschikking in en door de dienstbaarmaking van de grond haar verwezenlijking. De juridische erkenning van deze activiteit is dan ook gerechtvaardigd.¹⁾ Deze rechtserkenning van de betrekking tussen gebruiker en grond, doet den eigenaar niet tekort, omdat hij immers zelf verkoos de directe beschikking uit handen te geven. Hij heeft bij de zuivere beleggingsobjecten zijn relatie tot de grond beperkt tot het genot ener vaste vergoeding. Moeilijkheden rijzen eerst dan, wanneer de eigenaar slechts *tijdelijk* afstand heeft willen doen van zijn beschikkingsmogelijkheid en van het gebruiksgenot m.n. wanneer een landbouwer zelve tijdelijk verpacht. Wiens belang moet prevaleren als de eigenaar aan zijn eigendom een andere bestemming wil geven? Moet dan de nieuwe bestemming door de landbouwkundige, dit wil dan zeggen ten nadele van de eigenaar en ten voordele van de p., geblokkeerd worden? Bij de pacht komen vele der hiervoor ontwikkelde aspecten van het eigendomsprobleem inderdaad op sprekende wijze naar voren.

Doet het ontwerp den eigenaar schromelijk tekort, zoals wel wordt geponeerd? Redelijke vergoeding voor door de eigenaar aan de gemeenschap gepresteerde dienst door het ter exploitatie afstaan van zijn grond is een primaire aanspraak van verp. Welnu, voor het eerst wordt dit recht expressis verbis erkend. In de M.v.t. lezen wij: „Het moet als een leemte worden aangemerkt, dat in art. 41 van het Pb. de belangen van de verp. geheel worden veronachtzaamd. De verp. draagt aan de pro-

¹⁾ Prof. Savatier begon zijn inleiding op de Sociale week van Nantes (1950) met deze typerende woorden „De la propriété du sol vers la propriété de l'exploitation...”

ductie bij door de beschikbaarstelling van gronden en gebouwen en door grondverbeteringen, terwijl hij een deel der productiekosten in de vorm van eigenaarslasten voldoet. Het zoude uit bedrijfseconomisch oogpunt onjuist zijn en het algemeen belang schaden, indien met deze bijdrage van verp. niet voldoende rekening werd gehouden. Vandaar dat in een bepaling met betrekking tot de pachtprijsbeheersing ook een plaats aan de redelijke belangen van de verpachter moeten worden ingeruimd". Dat is duidelijke taal, al hadden wij liever gezien, dat de rechtvaardigheid naast en vóór het bedrijfseconomisch belang als grondslag voor de aanspraak op redelijke pacht ware vermeld.

Of de eigenaar feitelijk ontvangt wat hem toekomt is een andere kwestie, die weer afhangt van de vraag of de vastgestelde prijs normen aan de gestelde principiële opzet beantwoorden.

Ook op tal van andere punten, zij het dan van meer ondergeschikte betekenis, houdt het ontwerp — dat redactioneel een voortreffelijk stuk is met een sterke door een opmerkelijke zin voor logische consequenties gekenmerkte, motivering — rekening met verp.'s belang, al kan en mag de waardering voor deze loffelijke tendenz ons niet doen voorbijzien, dat er, naar onze mening, enige bepaald onaanvaardbare regelingen in het ontwerp voorkomen. Onaanvaardbare bepalingen voor verp. en voor de p.

* *
*

Als evenzovele verbeteringen noemen wij de mogelijkheid voor verp. om, door inzending van een ontwerp p.c. ter toetsing aan de Gk., zich te vergewissen welke pachtprijs en andere bedingen de goedkeuring van de Gk. zullen wegdragen; art. 30 voorschrijvend, dat bij aan p. te verlenen toestemming tot wijziging der bestemming, met verp.'s belang moet worden rekening gehouden; dat de continuatie voor hoeven niet als bij het Pb. voor 12 jaren, doch voor 6 geschiedt. Een stellige verbetering op het ontwerp van den Bergh ¹⁾ is het weglaten van wat terecht genoemd is „een immorale sanctie”, n.l. de sanctie op 't niet schriftelijk aangaan van het contract. De Commissie had voorgesteld, dat, zo de verp. geen schriftelijk contract ter goedkeuring bij de Gk. inzendt, de p. tot geen enkele verplichting tegenover zijn medecontractant gehouden zoude zijn. Dit zoude betekenen dat hij ook niet verplicht ware tot onderhoud. Deze sanctie is strijdig met het natuurlijk rechtsgevoel ten plattelande en met de primaire rechtseis, die hem, die een goed van een ander onder zich heeft, ex justitia tot onderhoud verplicht. ²⁾

¹⁾ Van de Regeringscommissie, ingesteld op 26-2-47, onder voorzitterschap van Prof. Mr Dr G. v. d. Bergh.

²⁾ Ook de door de Commissie van den Bergh gewilde uitbreiding tot

Spreken wij van het onaanvaardbare van diverse bepalingen dan willen wij al dadelijk verklaren, dat zulks niet zijn reden vindt in het recht tot pachtoverneming, dat — huiselijk gezegd — aan de huisgenoten, het pleegkind inbegrepen, van de p., ingeval van diens invaliditeit, is toegekend.

Men ziet hierin, in verband met het opvolgingsrecht van voornoemde huisgenoten ingeval van overlijden van de p., een inbreuk op het beschikkingsrecht van de verp. en een nadere bevordering van het „erfelijk” recht van de p., beletsel voor de doorstroming der generaties. Het wil ons echter voorkomen, dat juist door de mogelijkheid voor pachters kinderen om vóór diens dood rechtens op te volgen, deze doorstroming meer mogelijk gemaakt is dan bij opvolgingsrecht ingeval van overlijden. Maar de voorgestelde regeling is bovendien volkomen consequent. Erkent men eenmaal aan de kinderen des p. een aanspraak op opvolging na diens overlijden, dan is het recht op pachtsoverneming niet meer dan een logische stap verder..¹⁾

T.a. van de ontwikkeling van het pachtrecht in een steeds verder gaande bescherming van de pachter, denke men aan Struycken's opmerking t.a. van het algemeen kiesrecht. Het „waarom niet” heeft het van het „waarom wel” gewonnen. Iedereen kan gronden aanvoeren, die doorslaand pleiten voor een bescherming van de p. en diens gezin, gelijk deze haar realisering heeft gevonden in P.W. en P.b. Niemand kan echter afdoende argumenten aanvoeren om waar te maken dat deze na 12, 18 of 24 jaar moet ophouden.

Wie meent dat de eigenaar te kort wordt gedaan, hij zoeke naar werkelijk onaanvaardbare regelingen en... die bevat 't Ontwerp.

alle verplichtingen van de overeenkomst, welker nakoming door de verpachter niet zou kunnen worden gevorderd, heeft het nieuwe ontwerp niet overgenomen. Zij zou de p., die het goed reeds in gebruik heeft genomen, een vrijbrief geven zich niet te gedragen gelijk het een goed p. betaamt en zelfs zou hij zich kunnen onttrekken aan vergoeding van schade, welke door zijn schuld of door de schuld van hem, die met zijn toestemming op het gepachte verblijven, is ontstaan.

¹⁾ M.v.t. p. 26 „Is het derhalve thans zo, dat met de belangen van de echtgenoot en van de naaste bloed- en aanverwanten redelijkerwijze wordt rekening gehouden, indien het persoonlijk gebruik van het gepachte de pachter onmogelijk wordt tengevolge van zijn overlijden, die belangen kunnen volledig in het gedrang komen, ingeval de persoonlijke bedrijfsexploitatie de pachter niet meer mogelijk zou zijn tengevolge van ouderdom, ziekte of invaliditeit, wellicht korte tijd vóór zijn overlijden; dan immers zou, indien geen pachtoverneming plaatsvindt, de verpachter, zoals reeds werd opgemerkt, zich met vrucht tegen de verlenging kunnen verzetten. Hierdoor zou de beoogde opvolging van de pachter bij diens dood door zijn naaste nabestaanden illusoir worden, waardoor deze nabestaanden, voorzover zij op de voortzetting van het bedrijf waren aangewezen, hun middelen van bestaan komen te verliezen.”

De vraag dringt zich op, of het verlangen naar logische gevolgtrekking uit een onweerlegbaar uitgangspunt niet heeft doen voorbijzien, dat aan verpachters beschikkingsrecht tekort wordt gedaan. Verp. is eigenaar. In beginsel komt hem de keuze toe van de persoon van de p., zolang wij tenminste nog niet aan het socialistisch desideratum toe zijn van een G.k., die, staat eenmaal de wil van verp. om te verhuren vast, de p. zal aanwijzen. Op het persoonlijk karakter van de p.o. wordt in de M.v.t. herhaaldelijk gewezen. Persoonlijk in dien zin, dat de p.o. met een bepaalde persoon, keuze van verp., wordt gesloten, en met een p., die persoonlijk het gepachte zal hebben te exploiteren. Natuurlijk wordt bij opvolging in geval van overlijden of invaliditeit des pachters, de keuze beperkt door het maatschappelijk belang van p.'s gezin. Het is immers zo, dat een, misschien meer zijner kinderen, aan het object gebonden zijn als aan hun bestaansmiddel. Van die op het bedrijf werkzaam waren, kan ook veelal met evenveel reden als van de p. gezegd worden, dat zij met de door hen bearbeide bodem tot zekere hoogte zijn samengegroeid, hetgeen mede de continuatie rechtvaardigt. Nu heeft, naar de ervaring leert, de opvolgingsmogelijkheid de strekking, dat niet aan de meest energieke, de meest bekwame, de opvolging wordt verzekerd. Kroonprins is vaak hij, die niet in Oostpolder of Canada terecht kan.

Het ware oi. in evenwichtige overeenstemming met verpachters beschikkingsrecht en het recht op voortzetting der verhouding, toekomstige aan pachtersechteenoten en aanverwanten in rechte lijn, dat mede aan verp. een beslissende stem werd toegekend bij de keuze van de opvolging. De Pk van het Hof of te Arnhem heeft zich reeds in dien zin uitgesproken; zijn er meer gegadigden, dan moet het laatste woord zijn aan verpachter. Natuurlijk zal meer dan een der kinderen tot paching bereid moeten zijn, maar als dit het geval is, waarom dan aan de G.k. en niet aan de verp. de keuze te laten? Het gaat om zijn grond en de gevolgen van de keuze van de aanwijzing komen te zijnen laste. Hier raken wij aan een van de karakteristieke kanten van het ontwerp. Het betekent een geweldige bevoogding van partijen: het maakt inbreuk op het beschikkingsrecht, niet enkel van de eigenaar, maar evenzeer van de p.

We zeiden hiervoor, dat de neiging tot logische constructie den ontwerpers soms te sterk is geweest. Een sprekend voorbeeld daarvan vinden wij in de voorgestelde verlengingsmogelijkheid van overeenkomsten voor korte termijn aangegaan. Volgens het Pb. is het mogelijk, dat de rechter een overeenkomst voor de wettelijke termijn (12 jaar c.q. 6 j.) gesloten, op grond van bijzondere omstandigheden, met een kortere termijn verlengt, en daarna weer. „Naar het oordeel van o.g.”, aldus de M.v.t. „is er geen steekhoudende reden om, wat betreft de mogelijkheid van

verlenging onderscheid te maken tussen een p.o., welke voor korte duur geldt, omdat zij op grond van bijzondere omstandigheden voor die korte duur is aangegaan, en een p.o., welke weliswaar aanvankelijk voor tenminste de wettelijke duur is aangegaan, doch nu voor een korte duur geldt, omdat zij laatstelijk door de Pk. op grond van bijzondere omstandigheden voor die korte duur is verlengd". Aan de logische constructie valt niet te twifelen. Wat wij echter in het artikel missen is de uitdrukkelijke verklaring, dat, als de bijzondere omstandigheden zich voordoen, verlenging niet mogelijk mag zijn. Hoe belangrijk dit is kan een voorbeeld ons leren. Gesteld dat een steenfabriek in do. ok. voor 5 jaren heeft verpacht, omdat zij nadien een andere bestemming wil geven aan de grond. Zij moet deze b.v. laten ontчихelen (ontkleien). Die 5 jaren zijn geen 5 jaren meer, al gaf de G.k. toestemming voor korte termijn, en kunnen nu 10 jaar worden. Des ingenaars redelijke aanspraken komen in het gedrang. Deze worden lichtvaardig verwaarloosd. Art. 49 toch, 2e lid, bepaalt, dat, indien de p.o. vóór de in art. 12 bedoelde duur (12 of 6 j.) is aangegaan of geldt, dan wel voor een kortere duur is aangegaan, doch nadien voor 6 jaren is verlengd, bij de bepaling van de schadeloosstelling ¹⁾ rekenig wordt gehouden met de mogelijkheid dat de p.o. zou zijn verlengd, en dat bij de beoordeeling van mogelijkheid van verlenging de P.k. géén rekening zal houden met het voornemen van de verp., het verpachte of een gedeelte daarvan te bestemmen voor niet tot de landbouw betrekkelijke doeleinden". Men zal niet zonder reden er op wijzen, dat tussentijdse beëindiging toch wel de toekenning van schadevergoeding rechtvaardigt. Pachters contractuele rechten worden immers terzijde gesteld. Dit is als regel zo. Maar ook is het mogelijk dat de P.k. de, met goedvinden van de G.k. voor korte termijn gesloten, overeenkomst heeft verlengd. De P.k. kan het voornemen van de fabriek om tot ontчихeling over te gaan niet als serieus hebben beschouwd en de exploitatie kan nu tussentijdse beëindiging vorderen om aldus te bereiken, wat normaal gevolg zoude zijn geweest van verpachting voor korte duur.

Men begrijpt, dat dezelfde pretentie op toekenning van schadeloosstelling, die art. 46 mogelijk maakt bij het afwijzen van door pachter gewenste continuatie als bepaald onredelijk aandoet. De regeling wil immers zeggen, dat de fabriek, indien zij na afloop van de wettelijke termijn — bij los land dus 6 jaar — het verpachte voor haar bedrijf terug moet nemen, gedwongen kan worden de p. schadeloos te stellen, omdat de rechter bij de bepaling ervan het feit der andere bestemming negeren moet. En ook hier weer de mogelijkheid van een voor korte tijd gesloten overeenkomst geconventeerd in een voor 6 jaren. Dit alles is niet

¹⁾ Ingeval van tussentijdse ontчихing om het gepachte een andere bestemming te geven.

billijk. De eigenaar, die op deugdelijke gronden bij het sluiten van een p.o. het voornemen had aan het gepachte een andere bestemming te geven, heeft er recht op, dat de p., die dit voornemen kende, het verlangen van zijn verp. honoreert. ¹⁾ Wij zeiden in den beginne, dat eigenaar, die de exploitatie van zijn grond aan derden uit handen geeft, daarmede zijn beschikkingsrecht aan het belang van die derde ondergeschikt heeft gemaakt. Maar zulks lijdt kennelijk uitzondering indien de grondbezitter een aan de aard van het object beantwoordend voorbehoud heeft gemaakt. Het ontwerp zelf sancionneert de redelijkheid van dergelijke uitzondering ingeval er sprake is van een goedgekeurd uitbreidingsplan. Dan speelt de voorzienbaarheid wel een rol.

In dit verband vestigen wij de aandacht op het ontbreken ener wettelijke erkenning van verp.'s belang op niet-continuatie, indien een meer geïntensiveerde agrarische exploitatie hem steviger rendement kan bezorgen. Het is bepaald niet redelijk, dat verp., indien ter plaatse de landbouw voor tuinbouw plaats maakt, aan de beperkte mogelijkheden van zijn p. gebonden wordt gehouden.

* *
*

Wij merkten reeds op, dat het ontwerp zich kenmerkt door een bijzondere aan G.k. en P.k. toegekende bemoeienis. Partijen staan onder barre bevoogding. Neem de toetsing van p. contracten. Deze wordt dienstbaar gemaakt aan de sanering van bedrijven. De G.k.'s zullen mede de verkavelingstoestand beoordelen. Men kan er aan twijfelen, of de G.k.'s veel bereidheid zullen tonen om zich voor dit karretje te laten spannen. Men denke zich de G.k., die aan de voor haar verschijnende p. gaat mededelen, dat zijn bedrijf toch te klein is om er een paar bunder bij te pachten. De vraag is dan ook gewettigd, of in een wet, privaatrechtelijke verhoudingen regelend, dit soort planologie wel thuis hoort. De voorstellers hebben trouwens de kans gemist om ook hier de logische consequenties van hun standpunt te trekken. Waarom immers wel de norm ener juiste verkaveling aan de G.k. opgelegd, maar niet het recht van verp. erkend om zijn streven naar verbetering van de indeling van door hem verpachte stukken mede in het geding te brengen bij de vraag van al of niet napacht? Wij verwijzen naar de Belgische wet van 29 Juli 1951. ²⁾

¹⁾ In art. 14 sub 3, 4 en 5 lezen wij: 3°. „Het voornemen, door de verp. geuit, één of meer verpachte percelen te voegen bij een ander insgelijks door hem verpacht bedrijf op voorwaarde dat deze verrichting geboden wordt door een onbetwistbaar economisch belang en sociaal van zulk gewicht is, dat zij aan de ingebruikhebbende p. berokkenende schade wettigt;

²⁾ Men denke zich het geval van de verp. die een klein deel van het verhuurde opeist om zijn levenswens, een eigen huis, te realiseren!

De Belgische wet is trouwens veel genuanceerder bij het in aanmerking nemen van de redenen, die verp. mag aanvoeren tegen de continuatie. Wij citeren art. 14 sub 6 en 7:

6°. „Zware beledigingen of daden van klaarblijkelijke vijandigheid vanwege de p. tegenover de verp. of leden zijner familie die onder zijn dak wonen;

7°. Veroordeling van de p. uit hoofde van daden die het vertrouwen van de verp. kan aan het wankelen brengen of de normale betrekkingen van verp. tot o. onmogelijk maken.”

Men doet de eigenaar tekort, indien men het belang van de verp. tegenover dat van de p. slechts afweegt in categorieën van maatschappelijk bestaan van de p. tegenover de overwegende betekenis der eigen exploitatie van verp. Het redelijkerwijze niet kunnen vergen van verp. de pachtverhouding te bestendigen, zoals de P.w. '29 dit bepaalde, maakt het mogelijk rekening te houden met verp.'s belang, dat niet direct zijn fundament in eigen exploitatie of in de verpachting van het pachtobject vindt. Het is de vraag, of de norm der billijkheid in art. 40 genoemd, de P.k. wel de mogelijkheid biedt dit meer algemene verp.'s belang tot richtsnoer te nemen. ¹⁾

Het ontwerp streeft naar een volmaakte regeling der pachtverhouding. Daarvoor wordt aan de G.k. en P.k. de mogelijkheid geboden met milde hand in te grijpen. Het kon nauwelijks meer. Men zoude zich alleen nog maar als een nog verder gaande en laatste stap op de weg der overheidsbemoeienis kunnen denken de verwezenlijking van het socialistisch desideratum van de aan-

4°. De ruiling van percelen tussen twee of meer p. van de verp. met het doel herverkavelde bedrijven te vormen;

5°. De verdeling van het bedrijf in twee of meer nieuwe bedrijven, verricht hetzij om ernstige economische redenen, hetzij om sociale of kleine landeigendommen, enz. op voorwaarde dat het sociale voordeel familieredenen, zoals de instelling van jonge gezinnen, de aanleg van dat er uit voortvloeit de aan de in gebruikhebbende p. berokkende schade billijkt.”

1) In het Rapport van de Commissie ingesteld door het Centrum voor Staatkundige Vorming wordt daarvan een sprekend voorbeeld gegeven. Verp. is niet enkel verp., hij ook eigenara. Het is mogelijk, dat de gedragingen des p.'s tegenover en voor de verp. zo zijn dat, hadde de verp. zulks op het moment van het aangaan der verhouding geweten, hij van het sluiten ervan niet had willen weten. Het is merkwaardig, hoe op dit standpunt is gereageerd. De Commissie meende, dat bij verlenging ook de vraag moest worden gezien, of het optreden van de p. niet enkel tegenover de verp. maar ook voor deze een gegronde reden gaf om zich tegen verlenging te verzetten. Dit standpunt acht het rapport van de Wiarda Beckman Stichting te subjectief met een verwijzing naar de door de Commissie gegeven voorbeelden, te weten door p. voor verp. aangehangen verwerpelijke politieke of godsdienstige overtuiging. Deze weergave is onwaarachtig. Men leze het rapport er op na.

wijzing van de p. door de G.k. Het ontwerp beperkt zich tot de aanwijziging van de *inschaarder*.¹⁾

Het is waar, dat in art. 74 e.v. van het P.b. reeds vergaande bevoegdheden aan de G.k. waren gegeven t.a. van gras- en hooiverkopen en t.a. van inscharingen. Maar het P.b. was, gelijk de M.v.t. opmerkt, „product van bezettingsmaatregelen”. We willen ook niet ontkennen, dat in de na-oorlogse jaren deze vergaande bevoegdheden van de G.k., bijv. vordering van weilanden behoeve van een grondgebruiker, zin hadden. Gedwongen inscharing was het ontwerp af. Maar de herwonnen vrijheid is maar zeer betrekkelijk. De eigenaar zal zijn voornemen om in te scharen kenbaar hebben te maken en het is dan de G.k., die de inschaarder aanwijst. Dit heeft overheidsbemoeienis tot gevolg, met alle nadelen daaraan uiteraard verbonden. Dat is het negatieve nadeel. Het positieve ligt in de inbreuk op de zelfwerkzaamheid van het individu. O.i. betekent het een ontoelaatbare aantasting van het beschikkingsrecht van eigenaar én grondgebruiker. Bij de pachtverhouding is de beschikkingsmacht over stoffelijke goederen — kern en zin van de eigendomsrelatie — goeddeels overgegaan in handen van de feitelijke grondgebruiker. Bij inscharing is zij meer gelijkelijk verdeeld. Het aandeel van de grondeigenaar in de exploitatie is veel effectiever. De wetgever die volstaan kan met algemene richtsnoeren te geven, schendt het recht van de burgers op zelfwerkzaamheid en hun aanspraak op de vrijwilligheid hunner bijdrage aan het algemeen welzijn, indien hij, zonder noodzaak, op de stoel van partijen gaat zitten. Wordt het ontwerp ongewijzigd tot wet, dan betekent dit een inbreuk op het recht tot zelfbeslissing en keuze zowel van eigenaar als van de grondgebruikerinschaarder. Indien en waar met algemene richtlijnen kan worden volstaan — en dit lijkt stellig mogelijk — dan beperke zich de overheid.

Wij hebben het ontwerp geprezen om zijn logische opbouw en voortreffelijke toelichting. Wij betreuren het daarom des te meer dat het op sommige punten zo weinig vrijheid laat aan partijen, in het bijzonder aan de eigenaar om in zelfbepaling zijn deel bij te dragen aan het bonum commune. Dit gebrek ontsiert 't ontwerp.

¹⁾ **Inscharen** is het ter bewelding aannemen van vee (groot of klein). Bij de inscharing moet de eigenaar — dit in tegenstelling met verpachting — voor bemesting en onderhoud, bijv. afrastering, zorg dragen. De eigenaar krijgt aan schaaragd veel meer dan aan pacht, maar, na aftrek zijner onkosten, zal het netto-rendement ongeveer gelijk zijn aan de pachtpenningen, die hij van het betreffende welland zoude kunnen maken.

Fantasia over de Co-existentie

door Dr B. H. M. Vlekke

Sinds enkele maanden is er beroering gekomen in de internationale verhoudingen. Sinds 1948 werd de politiek der leidende Westelijke mogendheden beheerst door enkele dogmatisch gestelde beginselen:

1. De buitenlandse politiek der Sowjet-Unie is in wezen agressief. Haar aard en werken wordt bepaald door de beginselen van het revolutionnaire communisme. Ze *kan* niet anders dan agressief zijn.
2. Op afspraken of verdragen met de Sowjet-Unie gemaakt, mag niet worden vertrouwd. Moskou sluit zijn verdragen met de bedoeling ze te verbreken wanneer dat voor haar voordelig zou blijken. Erger nog, ze sluit verdragen met de *bedoeling* daarmee de andere partij te *misleiden* en zichzelf betere kansen te verschaffen.
3. De Sowjet-Unie wacht slechts op een goede gelegenheid om haar machtsgebied met wapengeweld uit te breiden.
4. Gezien de aard der Sowjet-politiek moet het opbouwen van een krachtig verdedigingsstelsel het eerste en alle andere consideraties overwegende doel der Westelijke politiek zijn.
5. Onder de consideraties, die ten achter moeten staan bij de noodzaak van verdediging behoort ook de overigens als rechtvaardig en legitiem erkende eis tot zelfbeschikking van individuele volken. Het recht van nationale zelfbeschikking, hoewel moeilijk te formuleren, wordt feitelijk erkend voor naties met een oude nationale traditie en met een graad van ontwikkeling, hoog genoeg om de betekenis van de nationale eigenaard te kunnen kennen en waarden. Aan deze voorwaarden voldoet zowel het Duitse als het Koreaanse volk. Het belang der Westelijke gemeenschap als geheel laat echter niet toe dat ter bevordering der zelfbeschikking dezer naties belangrijke concessies gedaan worden aan een staat als de Sowjet-Unie op wier woord men geen staat kan maken.

Uit deze overwegingen ontstond Kennan's politiek van „containment”, uitgebreid tot Acheson's politiek van „areas of strength”, tezamen leidende tot het Westelijk stelsel van allianties met als kernpunt het Noord-Atlantisch Verbond. Op dezelfde gedachten is ook Adenauer's buitenlandse politiek gegrond. Toen de militaire deskundigen verklaarden dat Duitse militaire hulp onvoorwaardelijk nodig was ter voltooiing van het verdedigingsstelsel, werd de Westelijke politiek in zake Duitsland ondersteboven gekeerd. Toen bleek dat de herbewapening van Duitsland niet verwezenlijkt kon worden in de vorm van klein-Europese samenwerking, werden de plannen voor die samenwerking prijsgegeven. Toen bleek dat Frankrijk het behoud van zijn Noord-Afrikaanse machtspositie boven andere consideraties waardeerde, werd een goed stuk van Washington's anti-kolonialisme afgeschreven.

Er waren Europeanen, die met bovengenoemde opvatting over de Sowjet-politiek niet konden instemmen. Sommigen bleven er bij aan nationale zelfbeschikking prioriteit boven multi-nationale verdedigingskracht toe te kennen. Terecht werd naar zulke nationalistes niet geluisterd. Anderen bleven er bij de politiek der Sowjet-Unie als pacifistisch en democratisch te beschouwen, geheel in de trant van 1945, en die der Westelijke mogendheden als eenzijdig Amerikaans-imperialistisch te verwerpen. Met recht werden zulke woordvoerders der „samenleving in vrede” als meelopers met het communisme gewantrouwd.

De leden dezer beide groepen hadden echter één troost: ofschoon verketterd door de grote meerderheid, vonden ze altijd nog een gehoor en medestanders. Erger was het lot van hen die zich veroorloofden (en niet meer dan dat) de nuchtere vraag te stellen of de bovengenoemde vijf dogmata werkelijk als dogmata aanvaard moesten worden. Ofschoon deze critici het dogma van de overheersende noodzaak van onmiddellijke verdedigingsmaatregelen geheel aanvaardden en ofschoon zij, met de „orthodoxen”, vooropstelden dat de handhaving der democratie en der vrijheid van het individu onvervaardelijk als voorwaarde gelden moet bij elke regeling met de Sowjet-Unie, slaagden zij er zelden in enig gehoor te vinden. Voor de meeste min of meer officiële woordvoerders der Westelijke politiek en haar publicisten was twijfel aan één der politieke dogmata gelijk aan afval van het ware geloof, alsof het in dit debat om een welgeordend theologisch stelsel ging, en niet om een op vermoedens en gevoelens (zo goed als op argumenten) berustende politieke mening. Bij de neutralisten en de meelopers vonden bedoelde critici natuurlijk niet de minste genade daar zij niet alle twijfels en meningen deelden, die de geloofsbelijdenis van een waar neutralist uitmaken.

Er was nog een andere reden waarom bedoelde critici zelden gehoor kregen. In onze dagen is een bondgenootschap, dat zich tot strikt militaire zaken beperkt, een wrak bouwsel. Het samengaan der staten moet gedragen worden door een samengaan der volken. Vandaar de lofwaardige pogingen, eerst om de continentaal Europese militaire samenwerking te doen dragen door de Europese eenheidsgedachte en daarna die om het Atlantisch Verbond te schragen door een Atlantische gemeenschap. De critici waren niet tegen deze strevingen gekant, integendeel. Ze kwamen echter opnieuw met kritiek toen bleek dat sommige goedwillenden de Europese en Atlantische samenwerking als een doel in zichzelf, los van de werkelijkheid der internationale verhoudingen begonnen te preken. De kritiek richtte zich, *terwille* van het ideaal ener wijdere volksgemeenschap, tegen pogingen om zulke gemeenschappen op onzekere grondslag te willen bouwen.

Maar, ook de critici hadden een troost bij hun lijden. Zij konden het ogenblik zien komen waarop de starre dogmatiek die het Westers politieke denken scheen te domineren, door plotse-ling algemeen opkomende twijfel aan het wankelen gebracht zou worden. Deze troost haarde echter ook een grote zorg. Immers, wanneer dit ogenblik gekomen was, zou de algemeen groeiende twijfel het product zijn van verwachtingen, uit gevoelens en wensdromen geboren, en niet uit zakelijke overwegingen gegroeid, en daarom een zeer gevaarlijk verschijnsel. Dit bijzonder gevaarlijke moment in de internationale politiek is nu gekomen.

„Le vent souffle à la paix, et tout le monde imagine que les problèmes vont être réglés du jour au lendemain”. Aldus schrijft Raymond Aron in een zo juist verschenen artikel. Zijn woord past op heel het gebeuren al schreef hij het in betrekking met Oost-Azië. ¹⁾

Sinds de dood van Stalin in Maart 1953 herleefde in de wereld, maar vooral in Europa de hoop op een blijvende vrede. De eerste illusies vervlogen snel. Een deel der pers hielp mee Georgi Malenkow als een nieuwe Haroun-al-Rashid af te schilderen, die 's nachts, vermomd, zich onder de eenvoudigen des volks mengt om hun klachten te horen en overdag vanaf de hoge rechtersstoel des heersers zijn boze dienaars straft. Molotow, echter, toonde zich te Berlijn in 1954 dezelfde die hij altijd geweest was. Beria werd omgebracht maar de partijheerschappij bleef bestaan. Toen kwam 1955 met schokkende gebeurtenissen. Molotow toonde zich te Wenen anders dan hij ooit geweest was. Chroestsjew ging op pelgrimage naar Belgrado. Maarschalk

¹⁾ Raymond Aron, De Bangkok à Bandoeng, in *Politique Etrangère*, no 3, juillet 1955, p. 283-298.

Zhukow schreef brieven aan Generaal Eisenhower wiens uitnodiging naar Washington hij in 1945 — zelfs in 1945 toen Acheson nog als redenaar voor de Sowjet-American Friendship League kon optreden — had moeten afslaan. Moskou nodigde de „knecht van het Amerikaans imperialisme en Duits militarisme”, Dr Adenauer, tot een bezoek aan het Kremlin. Er werd een verdrag over en met Oostenrijk gesloten. Toen op een dezer dagen gehouden conferentie een Brits spreker durfde te zeggen — niet à l'audace — dat hij niet zeker was dat de Sowjet-Unie haar belofte Wenen te zullen ontruimen, *ook na zou komen*, was de grote meerderheid der aanwezigen verbijsterd over zulk een Westelijke bigotterie en werd uit vele monden een lofzang op de onveranderlijke, steeds gebleken trouw van Moskou aan het eenmaal gegeven woord aangeheven... „Le vent souffle à la paix”. Opvattingen die gisteren nog met een schouderophalen werden afgedaan, beheersen nu het gesprek.

Waarop berust dit geloof in een plotseling gekomen vermindering van spanning? Enkel en alleen op *onze* interpretatie van een nieuwe verrassende en geheel ongewone Russische taktiek. En toch, moet men niet zeggen dat er werkelijk ontspanning is, alleen al omdat blijkbaar iedereen erin gelooft? De menging van psychologische en zakelijke factoren is zo nauw in de internationale politiek dat geloof en werkelijkheid één kunnen zijn. Reeds een algemeen geloof dat het ogenblik van ontspanning gekomen is, kan de militaire krachtsinspanning tot in de laagste rangen doen verslappen, kan de wachtposten aan de grens toegeeflijker maken en de staatslieden plotseling allerlei voorstellen als discuteerbaar doen zien, die ze enkele maanden eerder geen overweging waard gevonden zouden hebben. De psychologische werking van opnieuw ontkiemende hoop kan politiek merkwaardige gevolgen hebben.

Dat betekent echter geenszins dat de zakelijke geschilpunten tussen de twee partijen hun betekenis verloren hebben en zullen ophouden oorzaak van spanning te zijn. Er steekt een groot gevaar in een overhandnemen van ontspanningsgeloof, wanneer dit voornamelijk op psychologische factoren gegrond is. Minstens één der twee partijen — in ons geval het Westen — kan gemakkelijk in de waan komen dat de tegenpartij nu definitief op de weg tot „bekering” is, tot beter inzicht, een inzicht dus dat met het eigene overeenkomt, en dat daarom van die tegenpartij concessies verwacht mogen worden, die ver over het vroeger gehoopte heen zullen gaan, en dat aan de tegenpartij nu voorstellen gedaan kunnen worden die men voordien niet eens in bedekte termen durfde suggereren. Zulke voorstellen zullen afgewezen worden en de dan herlevende spanning zal erger zijn dan de oorspronkelijke.

Daarom is op zulke ogenblikken het meer dan ooit nodig zich te bezinnen op de werkelijkheid, los van alle tot nu aangehangen dogmatiek en los ook van overdreven verwachtingen.

Voor de Westelijke wereld, die zich bewust is geen ander doel na te streven dan collectieve zelfverdediging, is het dus nu bijzonder belangrijk zich te bezinnen op de aard der dreiging gelegen in te grote machtontplooiing der Sowjet-Unie, en van het communisme als politieke machtsfactor, sinds 1945. Al te gemakkelijk wordt geconcludeerd dat de verdedigingsmaatregelen door het Westen getroffen, de Sowjet-Unie afgeschrikt hebben haar agressieve plannen door te zetten en dat *dus* de nieuwe Sowjet-diplomatie het resultaat is van de Westelijke afweermatregelen en, verder gaande, dat het Westen dus slechts op de ingeslagen weg behoeft voort te gaan om de Sowjet-Unie tot nog belangrijker toegeven te dwingen.

Is de nieuwe Sowjet-politiek werkelijk een gevolg van de Westelijke krachtsinspanning? Of heeft ze andere oorzaken? Eén andere oorzaak wordt vaak genoemd: de Sowjet-Unie zou zich in grote economische moeilijkheden bevinden daar de landbouwproductie verre bij de industriële ten achter gebleven zou zijn en er dus een onevenwichtige toestand zou zijn gegroeid. Hebben we zulke betogen niet al vaak gehoord sinds 1921? Als een derde mogelijke oorzaak noemt men de strijd om de macht onder de Sowjetleiders. Ook dat is vaak gehoord en heeft ook vaak plaats gehad. Een vierde mogelijkheid die minder vaak genoemd wordt, maar eigenlijk erg voor de hand ligt mag hieraan worden toegevoegd: de leiding der Sowjet-Unie zou na de dood van Stalin, die evenals Lenin een man van bijzondere kwaliteiten was, nu in handen gekomen zijn van een zeer middelmatig begaafd man (Chroestsjew). Geen staat zal immers op de lange duur een reeks van hoogbegaafde heersers voortbrengen, ook niet bij een opvolgingsregeling als te Moskou gevolgd.

Dit alles ontslaat ons niet van de verplichting ons op de grondslagen der buitenlandse politiek der Sowjet-Unie steeds weer opnieuw te bezinnen. Een poging tot herwaardering der hiertoe bereikbare gegevens werd door ondergetekende in de vorm van een „working paper” voorgelegd aan de in April l.l. te Brugge gehouden conferentie van Instituten van Internationale Zaken.¹⁾

De grondgedachten van mijn betoog waren de volgende:

1. De communistische beweging en dus ook de regerende partij in de Sowjet-Unie gaan uit van een materialistische levensbeschouwing. Ontwikkeling der gemeenschap is ontwikkeling in *materiële* zin.

¹⁾ Dit stuk is in Duitse vertaling afgedrukt in het Europa-Archiv van Juni 1955.

2. Deze opvatting beschouwt de Westelijke waardering der geestelijke factoren als krachten van een eigen en hogere orde boven de materiële factoren als een vasthouden aan verouderde opvattingen die niet meer bij de hedendaagse productievorm passen.

3. De „kapitalistische” gemeenschapsvorm zelf is verouderd en *kan in vrije concurrentie met een communistische gemeenschapsvorm* zich niet handhaven.

4. Door de Russische gemeenschap om te vormen op grondslag van het materialisme en door het handelen en denken van het volk aan deze grondslag aan te passen, zal de ontwikkeling in de Sowjet-Unie sneller gaan dan in de Westelijke wereld. De voorsprong van het Westen zal worden ingehaald en binnen afzienbare tijd zal de communistische gemeenschap onder Moskou's leiding de Westelijke wereld in materieel opzicht ver gaan overtreffen. Daar de Westelijke gemeenschap op onzekere fundamenteen berust en periodiek door crises geteisterd zal worden is de overwinning der Sowjet-Unie in deze wedloop met *wetenschappelijke* zekerheid te voorspellen.

5. Hieruit kunnen fundamentele regels der Sowjet-politiek worden afgeleid:

- a. Dit politiek beleid moet het ongehinderd verloop der bovengenoemde ontwikkeling verzekeren. Ze mag zich hiervan niet laten afleiden. Oorlog is altijd riskant. Oorlog mag volgens het woord van Lenin slechts gevoerd worden, wanneer een gunstig resultaat zeker te verwachten is.
- b. Er is echter geen principieel verschil tussen oorlog en vrede. Dit zijn twee variaties van één politiek: de wedloop tussen het communistische en het kapitalistische stelsel. Het politieke element moet in alle handelingen der Sowjet-regeerders domineren: er is geen compromis waarin niet toegestemd kan worden, wanneer het levensbelang van de communistische staat dit vereist, er is evenmin bezwaar tegen het gebruik van wapengeweld wanneer dit belang daarmee gediend kan worden.

Nader preciserend zou men verder kunnen zeggen:

- c. Het hoofddoel der Russische buitenlandse politiek is *niet* het aanstoken en doorzetten der wereldrevolutie op relatief korte termijn.
- d. Dat neemt niet weg dat ideologische motieven een hoofdrol in die politiek spelen.
- e. De Sowjet-Unie zal alleen dan oorlog voeren wanneer ze zich in haar bestaan bedreigd voelt.
- f. Ze zal echter steeds verdeeldheid trachten te zaaien onder de „kapitalistische” landen.

- g. Ze zal een gebied, dat reeds tot de communistische gemeenschapsvormen gebracht is, slechts gedwongen door uiterste noodzaak opgeven.

Wat helpen ons deze vrij algemene stelregels in de beoordeling van de toestand van heden?

Op de eerste plaats dat we ons door de nieuwe taktiek der Sowjet-diplomatie niet mogen laten wijsmaken, dat het voortaan mogelijk zal zijn met de Sowjet-Unie op gelijke wijze te onderhandelen als tussen Westelijke staten onderling gebeurt.

Op de tweede plaats dat we zeer voorzichtig moeten zijn in onze verwachtingen, nu de politiek van „containment” resultaten schijnt op te leveren. Deze politiek is ongetwijfeld één van de factoren die de nieuwe toestand veroorzaakt hebben, maar waarlijk niet de enige, noch waarschijnlijk de belangrijkste.

Op de derde plaats dat het onder de nu bestaande omstandigheden toch wel eens mogelijk zou zijn met de Sowjet-Unie tot regeling van belangrijker vraagstukken dan het Oostenrijkse verdrag te komen en dat de Sowjet-Unie, indien ze een regeling aanvaardt, deze ook behoorlijk zal naleven, zeer zeker indien het Westen waakzaam op de naleving blijft toezien.

Op de vierde plaats dat het Westen gerust op menig punt de starre zienswijzen, in het begin van dit artikel beschreven, mag loslaten mits men van het begin af de grens der afwijkingen van de tot nu gevolgde politiek nauwkeurig vastlegt. Als grenzen zou men kunnen aangeven:

1. Door geen Russisch aanbod mag West-Europa toestaan dat een wig gedreven wordt tussen ons en de Noord-Amerikaanse landen.
2. Een Russische eis tot aftocht der Amerikaanse troepen uit heel Europa en Noord-Afrika is onaanvaardbaar.
3. Russische voorstellen, die de erkenning der communistische machtspositie in Oost-Duitsland of dierzelfde machtspositie binnen een herenigd Duitsland zouden meebrengen zijn onaanvaardbaar.
4. Een Westelijke eis tot verzwakking der communistische machtspositie (afgezien van militaire macht) in de Satellietlanden *nu* is ireëel.
5. Een Westelijke eis tot wijziging der Oder-Neisse-linie *nu* is ireëel.
6. Een Duitse neutraliteit op Oostenrijkse grondslag is onaanvaardbaar voor het Westen.
7. Over vele andere punten, zoals opstelling der Russische en Westelijke troepen in Duitsland, over beperking van bewapening, over een Amerikaans-West-Europees-Russisch Vei-

lighheidsverdrag, over stopzetting van ophitsende propaganda, misschien zelfs over een positie van Duitsland op de basis van „Zweedse neutraliteit” (samenwerking met het Westen op economisch, cultureel en niet-militair politiek gebied) kan gepraat worden en het hangt van de Sowjets af, of hierin wat bereikt kan worden of niet. Het moet duidelijk zijn, dat men met redelijke belangen der Sowjet-Unie rekening wil houden indien Moskou zich redelijk toont.

8. Ten slotte (en dit is zeer belangrijk) : het Westen mag zich nooit inlaten op Russische aanbiedingen van *economische voordelen door uitbreiding van de Oost-Westelijke handel in ruil voor politieke concessies, of zelfs voor de aanvaarding van de politieke status quo.*

Deze economische voordelen hebben voor het Westen slechts marginale betekenis en kunnen geen groter betekenis hebben, gezien het wezen der Sowjet-gemeenschap.

Het is moeilijk te zeggen of deze „fantasie” enige relatie heeft tot de werkelijkheid zoals deze te Genève en vooral daarna zal blijken te zijn. Dit artikel heeft geen ander doel dan te betogen dat in plaats van starheid soepelheid geboden is, maar dat soepelheid in de politiek haar vaste grenzen heeft.

's-Gravenhage, Juni 1955.

Beslissend Stadium van het Duitse probleem

Door Dr K. J. Hahn

Toen begin Mei j.l. Lord Ismay in Parijs Adenauer de blauwe das van de door hem opgerichte „Nato-club” overhandigde, was met deze typische Engelse sportieve geste, — die veel van een „understatement” weg heeft — een streep onder een ontwikkeling gezet en het begin van een nieuwe periode aangegeven: bijna op de dag tien jaar na de onvoorwaardelijke capitulatie van Duitsland ondertekende Adenauer de Parijse verdragen, herkreeg West-Duitsland de souvereiniteit en werd het tegelijk lid van de machtige organisatie van zijn vroegere Westelijke tegenstanders, namelijk van de Nato. Dat daarmee een nieuwe ontwikkeling in de Europese politiek zou beginnen, wist men van te voren, maar dat deze ontwikkeling zo vlug zou verlopen en reeds een maand later niet een soort Korea-stemming aan de „groene-grens” tussen Oosten West-Duitsland, maar een directe uitnodiging van het Kremlin aan Adenauer persoonlijk tot gevolg zou hebben, dat had niemand verwacht. Dat tegelijkertijd de Grote Vier tot overeenstemming kwamen, weer eens op het hoogste plan bijeen te komen, om de moeilijkheden van een vreedzame coëxistentie te bepraten, laat zien, dat vele politieke voorspellingen geheel omver werden geworpen. Het vraagstuk Duitsland veroorzaakt nog altijd verrassingen, er is geen twijfel, dat in een opzicht de ontwikkeling consequent blijft: het Duitse vraagstuk nadert steeds meer, steeds vlugger een beslissend stadium, en ten tweede: het Duitse vraagstuk hangt rechtstreeks samen met essentiële aspecten van de Europese en de Atlantisch-Oosteuropese politieke verhoudingen. Dit blijkt reeds uit het feit, dat de conferentie te Genève zich zeer sterk met het Duitse vraagstuk bezig houdt en dat de Westelijke drie samen met de Bondsrepubliek de discussie over de Duitse hereniging gingen voorbereiden.

Daarmede is echter slechts het buitenlandse aspect van de kwestie Duitsland aangeroerd. Wat ons in dit korte overzicht echter speciaal zal bezig houden, is de uitwerking van de laatste

politieke gebeurtenissen op het binnenlandse politieke leven van West-Duitsland; weliswaar is daarbij telkens de internationale situatie bij de beoordeling te betrekken. Daarbij zal allereerst opvallen, dat de uiteindelijke beëindiging van de bezetting, die zo onpopulair was als het kon, en het verwerven van de soevereiniteit uitermate weinig enthousiasme noch bij de bevolking noch bij de politieke partijen of het parlement verwekte. De feestelijkheden naar aanleiding van deze gebeurtenis, die men in Bonn in aller ijl wilde organiseren, verliepen in een kille sfeer van sarkasme en desillusionisme. Wat was er gebeurd, dat de hoera-stemming reeds in de kiem smoorde? Men vergelijkte dit ogenblik met de overwinning van Adenauer in September 1953. Achter de formele juridische stabilisering en achter de onmiskenbare economische vooruitgang ontstond een gevoel van politieke onbehagelijkheid, dat vele oorzaken heeft.

De coalitie, dat wil voor een groot gedeelte zeggen Adenauer, had in de maanden voor Mei 1955 zware problemen op te lossen en moeilijke situaties te overwinnen. Wel de grootste psychologische klap was voor Adenauer het falen van de EDG, want daarmee was de onvermoeide pleitbezorger van een verenigd Europa niet alleen in de ogen van de oppositie plotseling in een doodlopende weg terecht gekomen: de politieke gemeenschap van West-Europa was een hersenschim geworden, zo scheen het plotseling, Schuman en de Gasperi uitgeschakeld, de SPD had na jarenlang negativisme eindelijk gelijk gekregen, de Europese politiek kon blijkbaar niet meer op de wijze van Straatsburg en Luxemburg voortgezet worden. Met moeite en op het laatste ogenblik lukte het Eden, de Westeuropese Unie tot stand te brengen, zodat de leemte, die na het verwerpen van de EDG was ontstaan, spoedig kon worden opgevuld.

Maar dit ging niet zonder sterk politiek prestige-verlies van Adenauer in het binnenland. Het was voor iedereen duidelijk, dat het jarenlang volgehouden optimisme van Adenauer op belangrijke punten niet gerechtvaardigd bleek te zijn, de supranationale gedachte had een zware nederlaag gekregen, die door de nauwere binding van Engeland slechts ten dele werd goedgemaakt. De oppositie in Bonn vond haar standpunt bevestigd, en ook in de kringen van de regeringspartijen zelf kon men teleurstelling moeilijk verbergen.

Dit alles had natuurlijk meteen uitwerkingen op verschillend terrein. In de afzonderlijke landen van West-Duitsland bleken de socialisten hun positie te versterken. In enkele gevallen handhaafden ze zich in de regering ondanks grote inspanningen van de CDU en de zogenaamde „burgerlijke partijen”, namelijk de liberalen en de „Duitse Partij” waarmee de CDU in Bonn de coalitie vormt. In Beieren werd de oude christendemocratische regering ondanks de gunstige uitslag van de verkiezingen afge-

lost door een coalitie onder leiding van de SPD, een politiek novum in dit van ouds katholiek bestuurd land, en ook in Berlijn namen de socialisten de leiding.

Veel meer moeilijkheden veroorzaakte het Saarprobleem: om Frankrijk in ieder geval binnen een Westeupees systeem te houden, zag zich Adenauer gedwongen, een oplossing van het Saarprobleem goed te vinden, die enkele in West-Duitsland aanvankelijk hoogst onpopulaire concessies bevatte. De reactie in de Bondsdag was nogal fel en deze keer niet alleen van de zijde der socialisten, die zich zo vaak tot verdedigers van het nationale standpunt maakten, maar vooral ook van de liberale zijde en de zijde van de Duitse Partij. Daarmede was dus op het hoogste plan, binnen de regering zelf, oneensgezindheid. Het was vooral de leider van de liberalen, Dr Dehler, de vroegere minister van Justitie, die het Adenauer erg moeilijk maakte en de concessies aan Frankrijk, de positie van de Saar-commissaris, de verkoop van de Reuchlin-werken te Völklingen, het plebisciet etc. niet kon goedvinden. Dehler, die in Beieren reeds verscheidene keren de katholieke cultuurpolitiek in het algemeen en uitspraken van katholieke bisschoppen in het bijzonder fel had aangevallen en die ook in de Bondsdag niet aarzelde, de regeringspolitiek soms fel te critiseren, ondersteunde op deze wijze opvallend de oppositie van de socialisten en men kreeg de indruk als wilde Dehler reeds nu voor de liberalen een mogelijkheid scheppen, later eens met de socialisten samen de leiding van de CDU over te nemen.

Het gevolg van deze situatie was dan niet alleen een verzwaking van de positie van Adenauer, een tijdelijke vereenzaming van de CDU in het parlement en een zeker verlies van vertrouwen in de zo lang volgehouden „Europese” lijn van Bonn. Belangrijker en tegelijk moeilijker te controleren was een zekere heroriëntering in de algemene politieke opvatting ten aanzien van de internationale politiek. Omdat men plotseling zag, dat de eenwording van het Westen nog zeer lang zou duren en daarmee dus de socialisten misschien gelijk kregen, ging men langzamerhand over andere mogelijkheden nadenken. Plotseling werden niet alleen bij de socialisten, maar ook bij enkele afgevaardigden van de regeringspartijen, vooral de liberalen, stemmen gehoord, die met nadruk in overweging gaven, de onvoorwaardelijke samenwerking met het Westen te herzien en eerst eens na te gaan, in hoever een voorzichtig contact met het Oosten, dus een meer eigen weg mogelijk zou zijn. Daarbij werd nog niet eens aan een eenvoudig neutralisme gedacht, maar een oplossing, die tegenover het Westen en vooral de Verenigde Staten een grote bewegingsvrijheid bewaart.

Dit was reeds lang de conceptie van de socialisten en ze hebben in deze richting ook juist in het tijdvak, waarover wij het

hier hebben, allerlei ondernomen, dat misschien niet zo sterk aan het daglicht trad, maar een consequente lijn liet zien. Schumacher en na hem Ollenhauer hebben er steeds op aangedrongen, Engeland en de Skandinavische landen bij de opbouw van een samenwerkend Europa te betrekken, omdat daarmee een socialistisch tegenwicht tegen het meer christen-democratisch Europa van b.v. de „Ultramontan-Union” zou geschapen worden. Daarnaast drongen zij steeds op besprekingen met Rusland aan, voor men zich in het Westen definitief ging binden en wilden ze de remilitarisatie van West-Duitsland veel langzamer en voorzichtiger verwezenlijken. Om voor deze lijn een sterkere steun te vinden — die ze trouwens tot hun diepe spijt noch bij de Labour noch bij de conservatieven in Engeland vonden, zochten ze contact met Nehru en met Tito, want in deze landen vermoedden ze een voorbeeld te kunnen vinden, zij het dan niet voor een Derde Weg, dan toch voor een uitweg.

Deze poging heeft wel niet veel resultaat opgeleverd, maar ze is toch een bewijs van het psychologische klimaat, dat er was ontstaan. Dit werkte zich ook bij de liberalen uit. Zoals men weet, lijdt deze partij sinds enkele jaren aan innerlijke, structurele gespletenheid: er is een oud-liberale vleugel met sterke democratische humanistische ideeën, de linker vleugel dus, die sterk in de grote steden (Bremen en Hamburg) en in het Zuiden is vertegenwoordigd, en er is een rechter vleugel, de nationaal liberale, die door groepen van vroegere nazi's en Duitsnationalen versterkt werden, vooral in het Rijnland en Nedersaksen (de affaire Schlüter, de kort geleden afgetreden minister van Onderwijs in Nedersaksen is een bewijs hiervoor). Door deze verscheidenheid in de aanleg en de tegenwoordige structuur wordt het mogelijk, dat deze partij onverwacht nationale reacties kan vertonen, die met de opvattingen van de SPD soms veel overeenstemmen. Ook bij de liberalen hoorde men soms stemmen, die een direct contact met de Russen eisten; twee liberale ministers, afgevaardigden van de Bondsdag te Bonn, hebben persoonlijke en rechtstreekse besprekingen met de Russische autoriteiten van Oost-Duitsland gevoerd! Ook dit liep op niets uit, maar als men daarbij voegt, dat Westduitse zakenlieden reeds een delegatie gevormd hadden, die in Moskou besprekingen met de Russische regeringsinstanties zou gaan voeren, dan begrijpt men, dat al deze pogingen nog een zeer reële achtergrond hadden.

Dat intussen ook nog andere groepen het de regering in Bonn lastig maakten, zij alleen terloops opgemerkt. De grootste en machtigste organisatie van West-Duitsland, de DGB met zijn 6 miljoen leden (die maandelijks 1 Mark contributie betalen) zodat de DGB over een enorm apparaat en grote fondsen kan beschikken) maakte het niet alleen de christelijke arbeiders in

zijn organisaties moeilijker, maar hij steunde de SDP op dusdanige wijze in haar oppositie tegen Bonn en vooral tegen de herbewapening, dat leden van de DGB de latere minister van Defensie, Theodor Blank in een CDU-vergadering attaqueerden. (Blank werd toen de eerste gewonde van het nog niet bestaande Duitse leger genoemd). Deze houding heeft de DGB nog door enkele zeer duidelijke resoluties onderstreept, zodat Bonn ook van deze zijde op zijn minst geen steun kan verwachten.

Het werd ook in regeringskringen te Bonn nauwelijks gehoopt, dat men deze moeilijkheden in een betrekkelijk korte tijd tenminste voorlopig zou overkomen. Het stoere vol- en vasthouden van Adenauer, waarvoor hij zo bekend is, en dat vriend en tegenstander zo vaak irriteert, leidde hier wederom tot een succes. Na het lang verwachte aftreden van Mendès-France ontwikkelde Adenauer een activiteit, waardoor met doortastend optreden, ietwat autoritair genomen besluiten en niet minder eenzaam besloten concessies tenslotte de Parijse accoorden met de Saarregeling tot stand kwamen. Met alle inspanning konden alle tegenstellingen in de coalitie tijdelijk overbrugd worden, zodat in plaats van EDG en politieke gemeenschap net op het laatste ogenblik de nieuwe Westelijke samenwerking klaar kwam. Onmiddellijk werden deze resultaten bij de verkiezingen in twee zeer belangrijke landen gehonoreerd: in Rijnland-Palts kreeg de CDU wederom, en deze keer zelfs op zeer duidelijke wijze de leiding, en in Nedersaksen, waar zo lang de socialisten geregeerd hadden, konden de „burgerlijke partijen” zoals zich het blok van de CDU, liberalen en DP vaak noemt, eindelijk de regering overnemen en een coalitie volgens het voorbeeld van Bonn vormen. Daarmee was de politiek van Adenauer dus ook in de Bondsraad, dat wil zeggen de Eerste Kamer, waarin de vertegenwoordigers van de landen zetelen, van de nodige steun verzekerd.

De grootste overwinning op het slagveld van de binnenlandse politiek behaalde Adenauer echter op geheel onverwachte, en ook voor hem onverwachte wijze: door de uitnodiging van de Russen, om naar Moskou te komen. Jarenlang hadden de socialisten Adenauer verweten, dat hij niet moete deed, met de Russen over de hereniging te praten, dat de Westelijke samenzwering uiteindelijk tot een definitieve breuk met Rusland leidt, waardoor de hereniging practisch voor altijd uitgesloten is. Adenauer beweerde constant het tegendeel: eerst moet men een sterke Westelijke organisatie opbouwen, dan kan men met de Russen onderhandelen. Deze sterke organisatie zal niet tot een breuk met de Russen leiden, integendeel, alleen kracht kan de Russen overtuigen. Voor deze keer kreeg Adenauer inderdaad gelijk. Daarmee was zijn positie internationaal onmiddellijk veel sterker geworden — zie de reacties in Parijs, Londen en Washington — maar de oppositie voelde zich plotseling met de beste

argumenten bedrogen. Wat zij van Adenauer geëist hadden, kon hij nu nog mooier verwezenlijken, dan zij verwacht hadden. Het is duidelijk, dat dit de SPD, die door 6 jaar oppositie dreigt vast te lopen, in een hachelijke positie brengt: samenwerken met de regering is een te groot prestige-verlies, verdere onvoorwaardelijke oppositie wordt door het gros van de kiezers zeker niet meer geheel begrepen. Bovendien bestaat gevaar, dat deze regering juist dit bereikt, wat de SDP zelf had willen bereiken: coëxistentie met de Russen in goede samenwerking met het Westen, hereniging, geen te ver doorgevoerde bewapening.

Daarmee is echter alleen de situatie van het ogenblik geschetst. Alles is nog in ontwikkeling. De tegenwoordige gang van zaken kan voor de CDU verder gunstig verlopen, er zijn echter ook nog allerlei moeilijkheden in het verschiet: juist in deze uitermate belangrijke periode komt het in Bonn tot de langverwachte wachtaflossing op het „Auswärtige Amt”: Adenauer maakte Heinrich von Brentano tot zijn minister van Buitenlandse Zaken. Blank werd bovendien minister van Defensie. Strauss krijgt misschien een ministerie voor Regionale Verdediging (een Beierse uitvinding!). Dit revirement onderstreept eveneens, dat men zich in Bonn in een overgangperiode bevindt, die zeker nog wel verrassingen belooft. Indien Genève niet of niet spoedig tot een resultaat leidt, dan kunnen de nauwelijks overwonnen moeilijkheden op eens weer oprijzen.

Dit is vooral belangrijk als men beseft, dat het probleem, dat in Genève ter discussie staat, de hereniging van Duitsland, in Duitsland zelf tot de grootste tegenstelling kan leiden. Rusland zal deze hereniging namelijk alleen dan toelaten, als er door het Westen en door West-Duitsland offers gebracht en concessies gedaan worden. Welke concessies men kan en mag doen, hierover in West-Duitsland eensgezindheid te verkrijgen, is een uiterst zwaar probleem. Bovendien hangt zeer veel van de Grote Drie af, die in Genève het woord voeren. Men weet, dat het oude Eden-plan van de conferentie van Berlijn besproken zal worden, dat vrije verkiezingen en vrije keuze tussen Oost en West voorziet. Maar er zijn ook andere problemen: er is een plan van Van Zeeland, dat in de Belgische commissie van buitenlandse zaken is besproken en ideeën bevat, die men ook in Nederland soms hoort verkondigen: namelijk Amerikaanse troepen aan de Westelijke rand van West-Duitsland, het midden onbezet, met een beperkt Duits leger. Dit alles is niet gemakkelijk te verwezenlijken. Het laat echter wel zien, dat de Russische tactiek van de laatste maanden, het Westelijke kamp in beweging heeft gebracht en daardoor ook de kwestie van de hereniging uit een wanhopige verstarring schijnt te verlossen. Voor de Russen is en blijft de hereniging een onbetaalbaar ruilobject voor de Duitse herbewapening en de Duitse binding aan het Westen. Ze

hebben daarom jarenlang de Duitsers van de Bondsrepubliek onder psychologische druk gezet, door telkens de hereniging en zelfs een Duits nationaal leger in vooruitzicht te stellen tegen de prijs van de (door de Engelsen zo gevreesde) „Bündnislosigkeit” van Duitsland. De grootste troef in deze Russische tactiek was laatstelijk het verdrag met Oostenrijk, dat West-Duitsland natuurlijk een erg verleidelijk voorstel toescheen. De reis van Chroesjtsjew en Boelganin naar Belgrado en de ontvangst van Nehru hebben eveneens het perspectief op een „cordon sanitair” geopend en verbreed.

Dat deze tactiek van Moskou diep in West-Duitsland doorwerkt, al zal men de gevolgen niet onmiddellijk kunnen vaststellen, blijkt onder andere uit het feit, dat de buitenlandse expert van de liberalen, Pfleiderer, die enkele jaren geleden met een plan naar voren kwam, dat opvallende punten van overeenkomst met het tegenwoordige plan van Van Zeeland heeft — kort geleden een bespreking met Nehru had, na diens bezoek aan Moskou. Pfleiderer, die in diplomatieke dienst veel ervaring met het Oosten heeft opgedaan en een paar jaar geleden zelfs met Russen een gesprek over zijn plan had, wordt in Bonn als eventuele begeleider van Adenauer op diens reis naar Moskou genoemd. Zou hij Nehru met toestemming van Adenauer over Nehru's ervaringen en gesprekken in Moskou gepolst hebben? Is het alleen een consultatie van een vakman op het gebied van coëxistentie?

Men ziet hieruit, dat het panorama der mogelijkheden erg breed is en dat zich noch Moskou noch de Grote Drie noch Bonn reeds van tevoren op een bepaald plan hebben vastgelegd. De Westduitse regering bevindt zich noch op het binnenlandse noch op het buitenlandse terrein in een ongunstige positie. Adenauer's prestige is door de steun van de V. S. en de uitnodiging erg gestegen. Dit neemt echter niet weg, dat een échec van Genève of een uitstel van een oplossing van de kwestie van de hereniging de koude oorlog zou doen herleven, de spanning tussen Oost- en West-Duitsland zou doen toenemen, en daarmee ook de politieke tegenstellingen in West-Duitsland opnieuw zou verscherpen. Het leek, dat Adenauer met het herstel van de Westduitse soevereiniteit en het einde van de bezetting een levenswerk van een groot staatsman reeds had voltooid. Nu wacht hem een nog grotere en nog moeilijker taak, want nu is het een werk, waarbij de gehele wereld is betrokken. De hereniging van Duitsland is slechts een, zij het dan ook zeer belangrijk vraagstuk van de tegenwoordige wereldpolitiek. Het is van het grootste belang, dat dit alle partijen in West-Duitsland inzien en minder door absoluut gestelde eisen dan door rustige vastberadenheid een stuk nieuwe Westelijke „teamgeest” en groeiende stabilisering van het binnenlandse politieke klimaat er toe helpen bijdragen, het vinden van een oplossing te vergemakkelijken.

FRANSE KRONIEK

door Dr W. J. Schuijt

Een bijzonder opvallend verschijnsel van deze schijnbaar rustige regeringsperiode is, dat aan grote beslissingen doorgaans weinig publiciteit wordt gegeven. In deze prae-electorale periode schijnen de partijen het er onderling met elkaar over eens te zijn, dat men constructief moet doorwerken zonder al te veel de nadruk te leggen op de partijdigheid van verschillende genomen of nog te nemen besluiten. Enkele voorbeelden mogen deze algemene stelling toelichten.

Aan de vooravond van de grote Viermogendheden-Conferentie in Genève is het opgevallen, dat de Minister van Buitenlandse Zaken, Antoine Pinay, in San Francisco, na de redevoering van Molotov een lapidaire verklaring heeft afgelegd, waarin hij onder anderen heeft gezegd, dat hij niets nieuws gehoord heeft in de rede van Molotov ; al tien jaar lang hetzelfde heeft gehoord en nu langzamerhand wel weet, dat Rusland de vrede wil en het Westen de oorlog. Deze vrij krasse verklaring zou in de huidige sterk op internationale ontspanning gerichte politieke atmosfeer, waarin de neutralisten de boventoon voeren, in zekere zin onaangenaam moeten hebben inwerken. Er is echter geen enkele reactie te constateren geweest. Iedereen heeft deze krasse termen zonder commentaar geslikt.

Een tweede voorbeeld is de bijeenkomst van het uitvoerende comité van de radicaal-socialistische partij, die de op 4 Mei door Mendès-France volvoerde revolutie zonder grote moeilijkheden heeft bekrachtigd. Weliswaar was de tegenspeler van Mendès-France niet aanwezig, daar de heer Martinaud-Deplat er de voorkeur aan geeft deze kwestie in het najaar te regelen tijdens het gewone congres van de radicaal-socialistische partij, maar dat het zo vlot zou verlopen had niemand verwacht. Geen enkele bijzondere reactie. Er blijkt van grote tegenstellingen tussen de vleugels in de radicaal-socialistische partij naar buiten heel weinig, terwijl iedereen weet, dat de strijd tussen de grote goden nog lang niet uitgevochten is.

Een ander voorbeeld is het feit, dat de verkiezing van de heer Edgar Faure, de huidige Minister-President, tot voorzitter van de R.G.R. (Rassemblement des Gauches-Républicaines) geen bijzondere commentaren heeft meegebracht. Een enkele scherpe aanval van de meest trouwe trawant van Mendès-France, oud-Minister Mitterrand, natuurlijk in het weekblad „Express”, is de enige aanval van deze zijde op de Minister-President geweest. Deze R.G.R., een merkwaardige politieke groepering, waartoe behoren de radicaal-socialistische partij, de partij van de heer Pleven, de U.D.S.R., en nog enkele onafhankelijke figuren, die uitgesproken links zijn, is in feite niet anders dan een soort van gemeenschappelijk kiescomité, dat slechts functioneert als er verkiezingen op komst zijn. Zo zijn tijdens de laatste Senaatsverkiezingen de resultaten van radicalen en andere linkse onafhankelijken ondergebracht onder de naam R.G.R. Dank zij deze algemene verzamelnaam konden de radicaal-socialisten, die de huidige regering steunen, zeggen dat zij winst hadden geboekt bij de Senatoriale verkiezingen, terwijl de tegenstrevers van de heer Edgar Faure onder leiding van Mendès-France konden beweren, dat het tegendeel het geval is. Met uitslagen van verkiezingen is het langzamerhand hetzelfde als met statistieken; als men de cijfers maar goed weet te groeperen, kan er van alles mee bewezen worden.

In dezelfde sfeer ligt ook het feit, dat er betrekkelijk weinig aandacht geschonken is aan de aanvankelijke zwijgzaamheid van Duitsland over de kwestie van het Moezelkanaal, die Frankrijk steeds belangrijker begint te vinden. Deze kwestie schijnt nu in San Francisco althans in zo verre voor Frankrijk bevredigend te zijn opgelost, dat Adenauer er in toegestemd heeft een commissie te benoemen, die deze problematiek van de „kanalen”, — want het gaat niet alleen om het Moezelkanaal, maar de Duitsers willen van deze gelegenheid ook profiteren om de vraagstukken de bovenloop van de Rijn betreffende tegelijkertijd op te lossen, — zal bestuderen.

Iets meer aandacht heeft de publieke opinie verleend aan de hartstochtelijke strijd in het Franse parlement en met name in het Palais Bourbon over het reeds jarenlang beruchte plan tot organisatie van het landbouwonderwijs. Deze problematiek werd meestal gevat onder de term van het rapport van de heer Saint-Cyr. Na een gehele nacht procedure- en sabotagepogingen van de kant der socialisten en communisten is op Vrijdag 1 Juli 's morgens omtrent half zeven een beslissing door de Nationale Vergadering genomen, die door velen eenvoudig wordt aangeduid als een nieuw element in de schoolstrijd, ofwel een nieuwe uitbreiding van de schoolwetten van Barrachin. De achtergrond van deze schoolkwestie was de volgende. Wie zal met het voortgezet landbouwonderwijs belast worden, het Ministerie van On-

derwijs ofwel het Ministerie van Landbouw? De radicaal-socialist Saint-Cyr, die met het rapport over deze vraagstukken belast was, was tot de conclusie gekomen, dat contrôle door diegenen uitgeoefend, die het beroep kenden, beter was dan contrôle van het Ministerie van Onderwijs. Alle voorstanders van het lekenonderwijs kwamen daartegen in het geweer, hetgeen op de rapporteur een dusdanige grote indruk maakte, dat hij zich terugtrok als rapporteur, aangezien hij geen mogelijkheid zag een andere oplossing voor zijn rekening te nemen. Van regeringswege werd daarop op 28 Juni een compromisoplossing voorgesteld waarbij zowel het Ministerie van Onderwijs als het Ministerie van Landbouw de gezamenlijke supervisie van dit landbouwonderwijs zouden hebben. Dit compromisvoorstel werd door de Nationale Vergadering verworpen. Daarop kwam de heer Laurens, voormalig Minister van Landbouw met een nieuwe formule nl. het voortgezet „onderwijs” van jonge landbouwers zou tot de bevoegdheid behoren van het Ministerie van Onderwijs, maar de „beroepsscholing” zou bij het Ministerie van Landbouw worden ondergebracht. De leerlingen zouden zelf de keuze tussen het ene of het andere kunnen bepalen. Met 313 voor en 286 stemmen tegen werd dit voorstel van de heer Laurens, dat gesteund werd door de Boeren, de MRP, de ARS en een aantal onafhankelijken en Gaullisten aanvaard. De eindbehandeling had vijftien uren geduurd en 67 stemmingen waren intussen nodig geweest, voordat men tot het eindresultaat kon komen. De Regering heeft zich bij de stemming afzijdig gehouden. Dit ontwerp moet nu nog naar de Senaat, waar de moeilijkheden wel weer opnieuw zullen beginnen.

Het zogenaamde onafhankelijke ochtendblad Combat, dat het zich tot een eer rekent altijd op de bres te staan voor vooruitstrevende oplossingen op het gebied van de cultuur, geeft ter gelegenheid van deze stemming de volgende bittere commentaar, die karakteristiek is voor de tegenstanders van het bijzonder onderwijs: „Deze beslissing kan slechts de strijd tussen de „leken” en de „clerikalen” doen verscherpen... Het gaat er hier eenvoudigweg om een voorwendsel te vinden om een nieuwe aanval te openen tegen hetgeen de gewetensvrijheid symboliseert nl. de neutraliteit van de Staat ten opzichte van de verscheidenheid van religieuze en filosofische overtuigingen. Het „pluralisme op schoolgebied” is tot een instelling geworden en niemand kan thans zeggen, wat er terecht moet komen van de nationale opvoeding”. Het is merkwaardig te moeten constateren, hoe bij de typische laicistische politieke denkers, bij radicaal-socialisten en socialisten (over communisten spreken we niet eens), dit pluralisme wordt beschouwd als het einde van elke geestelijke ontwikkeling. Vrijheid kan voor hen blijkbaar alleen maar een geldend begrip zijn in de „éne” richting van

hun eigen ideologie. Hoewel deze strijd, die met grote hevigheid is gevoerd, nog niet is afgelopen, is toch merkwaardig, dat er niet overmatig veel publiciteit aan verleend wordt en dat de gegeven publiciteit in tamelijk gematigde termen is gehouden.

Congressen van politieke partijen of vakverenigingen tekenen meestal de actuele politieke structuur van het land. In deze periode gaat evenwel deze algemene regel niet op voor de politieke partijen. Evenmin als de bijeenkomst van het uitvoerende comité van de radicaal-socialistische partij tot een politiek element werd, evenmin is het congres van de socialistische partij tot een gebeurtenis geworden. Dit laatste congres stond geheel en al in het teken van de verzoening en van herstel der eenheid, noodzakelijke voorwaarden voor het welslagen van de komende verkiezingscampagne. De 17 rebellen, die indertijd wegens hun houding ten opzichte van de Europese Defensie Gemeenschap uit de partij gezet zijn, zijn thans door de grote poort weer naar binnen gehaald. Enige tijd lang hebben geruchten de ronde gedaan als zou Daniel Mayer de leiding van Guy Mollet weer overnemen, zoals Guy Mollet de leiding van Daniel Mayer had overgenomen, doch niets schijnt minder waar te zijn, althans hiervan is tijdens het congres niets gebleken. Er heerst een grote kalmte en sereniteit.

Op heel wat interessantere wijze verliep enige weken geleden het congres van Frankrijks grootste vakvereniging de C.G.T., die zoals bekend bijna uitsluitend onder communistische leiding staat. Er ontstond een conflict tussen de communistische leiding ter ene zijde en een aantal sterke federaties ter andere zijde over de wezenlijke vraag of de vakvereniging constructieve voorstellen kan doen ter verbetering van het heersende economische stelsel, dan wel of de zuiver communistische leuze, gericht op de omverwerping van het kapitalistische stelsel, de voorkeur verdient. Sinds tien jaar heeft de leiding van de CGT zonder discussie zijn zuiver politieke doelstellingen binnen de CGT kunnen doorvoeren. Tegen deze politisering is thans voor het eerst openbaar verzet aangetekend.

Betekent deze ontwikkeling in de CGT een democratische vooruitgang, in het nationalistische kamp aan de uiterste rechterzijde is van verzoening met het huidige systeem niet veel te bespeuren. Generaal de Gaulle heeft na een jaar zwijgen weer eens een persconferentie ten beste gegeven, waarvan gezegd kan worden, dat de generaal in roerende mate trouw blijft aan zichzelf. Tijdens Mendès-France, een van zijn leerlingen, was de generaal nogal gematigd in zijn kritiek, doch thans kon hij geen enkel goed woord meer voor het Franse regeringssysteem vinden. De generaal, die nooit een vriend van de Angel-Saksen geweest is om de eenvoudige reden, dat de Angel-Saksen in de eerste oorlogsjaren niet onmiddellijk zijn grootheid erkend heb-

ben, komt langzamerhand in zijn verbittering tegen de Amerikanen de communistische visie nabij.

Tenslotte de belangrijkste politieke gebeurtenis van de laatste maanden: de snelle ontwikkeling van de Noord-Afrikaanse politiek. Terwijl we dit schrijven staan we aan de vooravond van een week, die aan het probleem Noord-Afrika gewijd zal zijn. Als de Nationale Vergadering zich aan het programma houdt, zal in een vierdaags debat over het lot van Algerije en over de Frans-Tunesische overeenkomsten beslist moeten worden. Deze beslissingen hangen samen met het vraagstuk van de organisatie van de Franse Unie. De Assemblée van de Franse Unie is sinds enige dagen bezig aan een groot debat over het constitutionele statuut van de Franse Unie. De socialistische partij is uitvoerig ingegaan op de vraag of de Franse Unie opgevat dient te worden in de zin van een federatie. Generaal de Gaulle heeft in de zoeven vermelde persconferentie zijn standpunt ten opzichte daarvan bepaald nl. associatie en integratie.

Met betrekking tot de Frans-Tunesische overeenkomsten wordt wel aangenomen, dat een grote meerderheid in de Kamer voor de aanvaarding te vinden is. Tegenkanting wordt slechts verwacht van de communisten — de progressisten gaan ditmaal en naar men beweert voor het eerst in de na-oorlogse geschiedenis, niet met de communisten mee, maar zullen vóór stemmen — en van de helft van de Gaullisten. Ongeveer de helft van de gematigden schijnt ook tegen te willen stemmen. De Regeringsmeerderheid is derhalve weer eens verdeeld.

Minder vlot zou het kunnen gaan in het debat over Algerije. Scherpe kritiek wordt verwacht van twee verschillende groepen. Enerzijds van de voorstanders van de opvatting, dat aan een regeling eerst hervormingen vooraf moeten gaan en anderzijds van degenen, die menen dat herstel van gezag en orde noodzakelijke voorwaarden zijn voor een verdergaande regeling. Op dit moment ziet men nog niet goed, hoe deze beide opvattingen, die zowel in oppositie als regeringsmeerderheid voorkomen in één motie elkaar zullen kunnen vinden.

BOEKBESPREKING

HET GEMENEBEST:

DE POLITIEKE PARTIJEN IN NEDERLAND

(December 1954)

Wie het nummer van „Het Gemenebest”, gewijd aan „De politieke partijen in Nederland”, ter hand neemt, bemerkt al spoedig, dat deze vlag de lading maar zeer ten dele dekt.

Het eerste artikel is geschreven door Prof. Schlichting en handelt over verleden en heden van de politieke partijen in het Westen. Het betreft merendeels het verleden, maar de titel bevat ook de toekomst, wijl dit verleden „zich in de toekomst voortzet”. De schrijver vermeldt en bespreekt in het kort een aantal definities van de politieke partij, die in de laatste anderhalve eeuw — de groeitijd van de partijen naar haar huidige vormen en functies — opgeld deden, te beginnen met die van Burke in 1791, welke luidt: „een groep van mannen („body of men”), verenigd om door gezamenlijke inspanning het nationaal belang te bevorderen op grond van enig bijzonder beginsel, waarmee zij allen instemmen.”

Het artikel wijst daarmee op de grote wijzigingen, die zich sedert Burke hebben voltrokken; vooral wijst het op de „vermaatschappelijking” der partijen, waardoor zij een sterk sociologisch aspect verkregen naast een ideologisch en een praktisch-politiek aspect.

In zijn vluchtig overzicht van het wisselvallige en onvoltooide verleden, kon de schrijver moeilijk de vraagtekens voor de toekomst plaatsen. Zij liggen op verschillend terrein: de verhouding tot niet politieke groepsverbanden, de politieke belangstelling der burgers en hun betrokkenheid bij de partijpolitiek, de toenemende „verevening” op het gouvernementele niveau en de groeiende afstand der partijen van haar basis met daardoor toenemende spanningen, de afnemende bewegelijkheid der politieke krachtsverhoudingen en de krapper wordende meerderheden bij de stembus verkregen. Schrijver besluit met een aandui-

ding van de moeilijkheden van een politieke indeling, wanneer Europese verkiezingen aan de orde komen.

Ook de bijdrage van H. Daalder „De politieke partijen en de democratie” past bezwaarlijk onder de verzamel-titel der artikelen, al blijft een beschouwing van de situatie in Nederland niet achterwege. De heer Daalder stelt voorop in zijn artikel, dat er van drie kanten wordt ontkend, dat partijen essentieel zijn voor het bestaan van de democratie n.l. van die der voorstanders ener directe democratie, die van een partijloze aristo-democratie en die van aanhangers van een één-partij stelsel. Hij concludeert, na een korte behandeling van de ervaring met deze drie opvattingen, dat een democratie zonder partij in haar tegendeel dreigt te verkeren. Al bewijst dat nog niet, dat partijen daarom de democratie verwerklijken. Er zijn z. i. twee reële vragen: 1. of een partijstelsel voldoende representatief is en als zodanig door de grote meerderheid wordt beschouwd, en 2. of het de vorming van regeringen toelaat, die eveneens de actieve instemming hebben van een meerderheid der bevolking.

Schrijver komt met betrekking tot de situatie in Frankrijk tot de conclusie, dat de verkiezingen daar meer een emotioneel protest of een traditionele gewoonte worden dan een actieve keuze voor of tegen een politiek beleid, waardoor de kloof tussen het volk en het „Caroussel de Paris” steeds dieper dreigt te worden, omdat de directe aansluiting ontbreekt.

Wat Engeland betreft is zijn oordeel, dat nergens de belangstelling voor en het prestige van de politiek zo hoog zijn, juist omdat de directe aansluiting tussen regering en stemrecht wel aanwezig is.

Met betrekking tot Nederland oordeelt de heer Daalder, dat de politieke partijen zeker representatief zijn voor het grote aantal beginseldelingen in ons volk, maar slechts ten dele voor de verschillende belangengroepen. Over de KVP zegt schrijver, dat van deze „rigide” centrumpartij de politiek in Nederland voornamelijk afhangt, een partij „die in zichzelf van zo grote verscheidenheid is, dat zij een microcosmos van de Nederlandse politiek vormt, zonder de garantie, dat de uitkomsten van haar interne strijd getrouw de Nederlandse politieke keuze verwerklijken.”

De heer Daalder ziet in de partijen steeds meer administratieve hulporganen van de staat. Het bestaan van méér partijen wordt daardoor z.i. niet minder belangrijk. Maar de kernvraag blijft, vooral omdat naar de mening van de schrijver de hechte banden der burgers met de partijen meer op het verleden dan naar de toekomst toegehecht zijn, of de partijen de regering dichter bij het volk zullen brengen of niet.

„Politieke Partij, Kamerfractie en Kabinet in Nederland” luidt het artikel van Prof. de Jong, een bijzonder instructieve en voorlichtende bijdrage over de ontwikkeling van de verhoudingen

tussen drie zo belangrijke elementen in ons parlementaire stelsel, met name van de verhoudingen tussen partij en Kamerfractie en van die tussen fractie en Kabinet of Kabinetsleden. Een objectief artikel, dat duidelijk de hand van de specialist op dit terrein verraadt. Een historische beschouwing, die de noodzakelijke gegevens verstrekt ter verantwoorde beoordeling der huidige situatie.

Kort samengevat komt de huidige verhouding tussen partij en fractie hierop neer, dat de partij de beginselprograms, de werkprograms en de verkiezingsprograms vaststelt en dat de kamerleden moreel aan deze programs zijn gebonden. De sanctie is gelegen in de vrijheid van de partij om bij de volgende verkiezingen andere kandidaten te stellen. Alleen de CPN kent een directe sanctie-mogelijkheid: het partijbestuur heeft het recht leden van de partij uit de vertegenwoordigende lichamen „terug te roepen”. De PvdA neemt een soort tussenpositie in.

Wat de positie der Ministers betreft concludeert Prof. de Jong: hoewel er in de na-oorlogse situatie, vergeleken met die van vóór 1940, stellig en met name in de eerste jaren tendenzen waren aan te wijzen in de richting van „partijministers” (schrijver doelt hier op de PvdA-ministers) in de monoliete, ongunstige buitenlandse zin, kan voor het heden worden geconstateerd, dat deze tendenzen zijn afgezwakt en dat ons inziens terecht de nadruk nog immer ligt op de eigen verantwoordelijkheid van de ministers als dienaren van de Kroon.

Niet ten onrechte besluit schrijver zijn artikel met de vermelding van zijn inzicht, dat de werking van Partijen, Kamer en Kabinet in hun onderling verband volop redenen voor een gematigd optimisme geeft. Na de jongste Kabinetscrisis zullen er echter wel beoordelaars zijn, die — hopelijk tijdelijk — iets minder optimistisch denken.

W. Verkade publiceert als laatste in de rij een reeds in Juli '53 geschreven artikel over „Europese partijvorming”, het onderwerp, dat door Prof. Schlichting aan het slot van zijn artikel even werd aangeraakt.

Schrijver stelt, dat nóch de talrijke partijformaties voor de binnenlandse staatkunde geëigend zijn voor het stellen van kandidaten en het voeren van propaganda voor hun verkiezing op het Europese bovennationale vlak, nóch de Socialistische Internationale, de „Nouvelles Equipes Internationales” of de Liberale Wereldunie. En hij betoogt nadien, dat wij in de vertegenwoordiging op Europees plan nog een eeuw ten achter liggen bij die op nationaal niveau.

Daarom moeten wij naar zijn mening naar het midden van de 19e eeuw kijken om voorbeelden voor een vertegenwoordigend stelsel te zoeken. Zo komt de heer Verkade tot de gedachte van een Europees districten-stelsel, waarbij niet te sterk geprejudi-

cieerd wordt op Europese partijindelingen. De uitwerking ervan is niet sterk overtuigend.

Merkwaardig is tenslotte, wat de heer Verkade poneert met betrekking tot de strijdpunten, die in de Europese politiek aan de orde zullen zijn: de meerdere of mindere bereidheid tot het opgeven van soevereine rechten, de tegenstelling tussen degenen, die planmatig overheidsingrijpen verlangen en zij die een „laisser faire”-politiek voorstaan en op de derde plaats het onderscheid tussen de centralistische Europese technocraten en de integrale federalisten. Het eigene der beginselpartijen vindt derhalve bij hem geen plaats.

Dr A.

H. N. TEUBEN

RECHT OP ARBEID

diss. Utrecht 1955,

162 pag., ed. van Gorcum en Co, Assen

In dit proefschrift wordt het recht op arbeid historisch en kritisch beschouwd.

Na een uitvoerige uiteenzetting van de ontwikkeling van het recht op arbeid in de rechtsliteratuur en de wetgevingen van Frankrijk, Duitsland, Zwitserland, Engeland en Nederland, waarbij de schrijver uitgaat van de proclamatie van dit recht door Turgot in 1776 en de ontwikkeling volgt tot op de dag van heden, wordt de inhoud van het recht kritisch onderzocht.

De schrijver onderscheidt de positieve en de negatieve functie van het recht op arbeid. De negatieve functie wordt omschreven als het recht om vrij te arbeiden, m.a.w. om gevrijwaard te worden tegen belemmeringen bij de arbeid zelf en de keuze daarvan, terwijl de positieve functie in het algemeen betekent een aanspraak tegenover de gemeenschap op arbeid. Deze aanspraak kan verschillend zijn naar inhoud. Zij kan betekenen een recht t.o.v. de gemeenschap op de realisering van de voorwaarden die noodzakelijk zijn voor de normale arbeidsontplooiing. In deze ruime zin wordt het recht op arbeid door de schrijver aanvaard. Maar ook kan recht op arbeid worden verstaan in de zin van een concreet en afdwingbaar recht op arbeidsverschaffing. In deze laatste zin werd het recht op arbeid opgenomen in diverse post-revolutionaire constituties van de 19e eeuw. Het werd dan omschreven als een aanspraak van de onvrijwillig werkloze om

van de staat toewijzing van arbeid te verlangen. In de praktijk kon dit recht uiteraard niet worden verwezenlijkt. Daarom keerde de katholieke opvatting zich tegen deze absolute aanspraak wegens haar irreëel karakter.

Dit absoluut stellen van het recht op arbeid is te verklaren als een reactie tegen de geest van de 19e eeuw, waarin eigendom en vrijheid een bijna absolute gelding hadden.

Mr Teuben stelt enerzijds dat het recht op arbeid als concrete aanspraak met absolute gelding van de hand moet worden gegeven, doch dat anderzijds het recht op arbeid meer is dan alleen maar sociaal postulaat en doelstelling van te voeren sociale politiek. Ten einde tot een oplossing te komen gelegen tussen de extreem afdwingbare rechtsaanspraak en de zuiver ideëel gehouden politieke doelstelling, ontwikkelt de schrijver de theorie van het positievere rechtsbeginsel.

Deze theorie gaat er van uit, dat ieder mens die tot arbeiden bereid en in staat is in principe recht heeft op arbeid. Dit in zich onbeperkte beginsel wordt in een bepaalde gemeenschap op beperkte wijze binnen het positieve recht gebracht.

De eerste beperking is deze, dat arbeidsbemiddeling zich slechts uitstrekt tot degenen die, hoewel tot werken in staat, onvrijwillig werkloos zijn. Als tweede beperking noemt de auteur het door Utz geïntroduceerde proportioneel coördinatiebeginsel. Het sociale recht wordt beperkt door de individuele rechten. De arbeid voor de één mag niet gaan ten koste van die van vele anderen.

De derde beperking is gelegen in de territoriale sfeer. Het recht op arbeid is in het algemeen slechts te verwezenlijken in de volkerengemeenschap. De individuele staten zijn daartoe niet bij machte. Bovenal hangt de verwerkelijking van het recht op arbeid samen met de sociaal-economische situatie van de rechtsgemeenschap.

Als positiveringselementen van het recht op arbeid noemt Mr Teuben in de eerste plaats regelingen die de arbeidsvoorziening beogen te handhaven, zoals arbeidsbemiddeling, scholingsmaatregelen, bevordering van migratie en emigratie.

In de tweede plaats worden genoemd regelingen die gericht zijn op het scheppen van werkgelegenheid, b.v. de wet betreffende plaatsing van minder valide arbeidskrachten, diverse sociale voorzieningsregelingen en de instelling van een directie voor de arbeidsvoorziening.

Het recht op arbeid behoort tot de sociale grondrechten, welke rechten hun juiste plaats vinden in een preambule vóór de Grondwet.

Door deze plaatsing wordt immers tot uitdrukking gebracht dat het hier beginselen betreft die op zich zelf beschouwd juist zijn, ongeacht hun opname in de grondwet.

Wat is nu de plaats van de sociale grondrechten in het rechtsgeheel.

Volgens Mr Teuben is de onderscheiding privaatrecht-publiekrecht ontoereikend geworden uit een oogpunt van rechtssystematiek.

De rechtsorde heeft een uitbreiding ondergaan in de sociale sector en als gevolg daarvan is een wijziging in het rechtssysteem noodzakelijk geworden.

De schrijver noemt als derde categorie naast privaatrecht en publiekrecht het functionele recht, waartoe hij rekent arbeidsrecht, bedrijfsrecht, beroepsrecht, typisch handelsrecht, zeerecht en ambtenarenrecht.

Hoewel er tegen deze indeling geen overwegend principieel bezwaar is aan te voeren, kan men zich toch afvragen of de algemene rechtsleer met deze driedeling gediend is.

De hier genoemde opvatting gaat uit van een vereenzelviging van burgerlijk recht en privaatrecht, hetgeen o.i. onjuist is.

Binnen het privaatrecht kan men onderscheiden het burgerlijk recht en het gemeenschaps- of groepsrecht, of zo men wil het functionele recht, en dit privaatrecht als geheel staat tegenover het publiekrecht.

Deze kritiek betreft slechts een onderdeel. Het werk van Mr Teuben is rijk gedocumenteerd en bevat veel waardevolle gegevens.

Zo is bij de tekst een bijlage gevoegd waarin de constituties worden genoemd die het recht op arbeid erkennen.

Met instemming kunnen wij de conclusie van de auteur citeren waar deze stelt, dat een juist inzicht in de grondrechten als pre-constitutionele rechten een evenwichtig grondrechtssysteem zal helpen bevorderen.

Assen, Juni 1955.

J. L. M. Elders.

Bestuursvorm der grote gemeenten

door Mr Dr C. Ch. A. van Haren

De bij Kon. Besl. van 1 November 1952 benoemde staatscommissie onder voorzitterschap van de Commissaris der Koningin in Noord-Brabant, Prof. de Quay, heeft onlangs haar rapport uitgebracht. Gezien de tot en met het secretariaat uitermate deskundig samengestelde commissie, was het te verwachten dat in dit rapport een synthese zou zijn te vinden van al die denkbeelden en voorstellen waarmede theorie en praktijk zich sinds jaar en dag bezighouden omdat nu eenmaal sinds Thorbecke's geesteskind, dat voor Zonnemaire en Amsterdam eenzelfde bestuursorganisatie ontwierp, de tijd niet heeft stilgestaan en de moloch der grote stad zich te eng is gaan voelen in het keurslijf van de voor alle gemeenten geschreven Gemeentewet. Al valt het in de praktijk nog al mee en al heeft de praktijk waar nodig zich aardig weten te redden. In zekere zin zou men de resultaten van het werk der staatscommissie mager kunnen noemen, indien men dit tenminste niet als critiek verstaat maar eerder als een hulde aan de man, die ruim honderd jaren geleden — en wat voor honderd jaren — een stelsel ontwierp, dat thans in de door de Staatscommissie de Quay met wijze evenwichtigheid voorgedragen amendementen in zijn grondslagen niet wordt beroerd. Er zijn plannen om de gehele Gemeentewet op de helling te zetten, een loffelijk voor nemen ongetwijfeld, want er is wel het een en ander te vertimmeren en te verbeteren, maar ook dan zal het de wet van Thorbecke zijn, die — opgefrist — wederom van de helling glijdt.

Het rapport van de commissie de Quay heeft uiteraard verschillende gedachten overgenomen — en andere niet overgenomen — welke voorkomen in diverse publicaties, o.m. in het ook nu nog lezenswaardig verslag dat een commissie onder voorzitterschap van Prof. van der Pot in 1936 onder de naam „Reor-

ganisatie Gemeentebestuur" uitbracht aan het hoofdbestuur van de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel. In 1935 was daaraan voorafgegaan een prae-advies van Prof. v. d. Pot voor de Nederlandse Juristen-Vereniging over de vraag: „Is het gewenst het bestuur der gemeente, voorzover thans opgedragen aan de Gemeenteraad, over te brengen naar het college van Burgemeester en Wethouders, zo ja in welke omvang moet dit geschieden en zal dit gelden voor alle gemeenten of voor sommige categorieën?" De opdracht aan de commissie benoemd door de Mij voor Handel en Nijverheid luidde: „Welke wijzigingen dienen in de methode van bestuur der gemeente (met name der grote gemeente) te worden aangebracht, opdat de bestuurscapaciteit verbeterd worde en meer aangepast aan de gewijzigde maatschappelijke en speciaal economische eischen”.

De opdracht voor de in 1952 ingestelde commissie-de Quay luidde: „de Regering van advies te dienen omtrent de meest gewenste bestuursvorm voor de grote gemeenten, mede in verband met het vraagstuk van de samenvoeging van gemeenten”. Aangezien het vraagstuk van de samenvoeging van gemeenten in het rapport van de commissie-de Quay karig is bedeed, loopt de stof, welke beide genoemde commissies tot voorwerp van hun onderzoek namen, vrijwel parallel en is het niet verwonderlijk dat zulks met sommige conclusies ook het geval is. Niet met alle. De mogelijkheid niet-raadsleden tot wethouder te benoemen, door de commissie van der Pot bepleit, wordt in het rapport van de staatscommissie niet eens aangevoerd. De delegatiebevoegdheid van de Raad op Burg. en Weth. — een beetje meer, een beetje minder — komt uiteraard in beide rapporten ter sprake. Het idee van de commissie van der Pot om in de wet vast te leggen de bevoegdheid van Burg. en Weth. om de beslissing over bepaalde, door hen met name te noemen aangelegenheden over te laten aan een der leden van het college, is in het onderhavige rapport overgenomen en de „zelfstandige bestuurscommissiën” van de eerste commissie — die daarbij weer aanleunde tegen de „vaste commissiën van bestuur” van de commissie Oppenheim uit de 20-er jaren — zijn geworden tot „bijzondere raden” in het voorontwerp van wet dat het rapport van de commissie-de Quay vergezelt. Men moet dit echter niet verstaan als zoude aan de staatscommissie 20 jaren — en wat voor 20 jaren — zijn voorbijgegaan. Dit is allermint het geval, zoals wij hieronder nog gelegenheid zullen hebben op te merken. Wel vinden wij ook in het onderhavige rapport een bevestiging van een vele malen opgedane ervaring, welke ons leerde dat er een duidelijke divergentie bestaat tussen (onuitgewerkte) voorstellen in talrijke publicaties tot hervorming van de gemeentelijke bestuursorganisatie gedaan en de behoefte die de bestuurders er aan blijken te hebben. In een commissie, benoemd door het Centrum voor

Staatkundige Vorming, over taak en bevoegdheden van de gemeenteraad, welke commissie overwegend uit gemeentebestuurders bestond, hebben wij menigmaal de opmerking gehoord dat dit of dat in de praktijk generlei moeilijkheden gaf. Natuurlijk neemt de wethouder in grote gemeenten in feite een vergaande zelfstandige positie in maar de wethouder, die voor zijn taak berekend is, weet heel goed tot hoe ver hij kan gaan en waar en wanneer hij de andere leden van het college in moet schakelen. Natuurlijk heeft het college, naar tijd en besognes gemeten, het leeuwenaandeel in het bestuur maar . . . het college is zich de aanwezigheid van de Raad permanent bewust en niet altijd tot zijn verheugenis. De Raad werkt ook wanneer hij niets doet. Ook hamerstukken hebben hun functie. Wanneer het nog niet gepubliceerde rapport van de commissie uit het Centrum voor Staatkundige Vorming verschijnt — een rapport dat uiteraard beperkt van strekking moest zijn — zal men dit ook mager kunnen noemen in dezelfde zin als waarvan hierboven sprake was. Slechts degenen die het werk der vertegenwoordigende lichamen afmeten naar wat deze lichamen daarvan in vergadering-bijeen te zien geven, willen het mes er radicaler in zetten. Zij zouden echter ervaren dat zij daarbij spoedig snijden in het vlees der parlementaire democratie.

Nochthans is juist het uitgangspunt der staatscommissie de in brede kring heersende opvatting dat de bestuursorganisatie der grote steden een belemmering vormt voor het realiseren van de idee der plaatselijke democratie en dat het plaatselijk burgerschap in die gemeenten door de grote afstand tussen bestuur en bestuurden onvoldoende wordt doorleefd.

Dit nu vormt het ene deel van het studie-object der commissie, terwijl het tweede deel wordt bepaald door de huidige bestuursorganisatie der grote steden, welke door het grote aantal, de veelsoortigheid en de ingewikkeldheid der vraagstukken niet de meest geëigende schijnt om de publieke belangen op efficiënte, aan de eisen des tijds beantwoordende wijze te verzorgen.

Na een inleiding waarin wordt gezegd, dat het oog gericht wordt op grote *stedelijke* gemeenten (vanaf 100.000 inw.) volgt een logische indeling van het rapport aldus:

- Afstand bestuur - bestuurden.
- Staat de bestuursorganisatie van onze grote steden in de weg aan deelneming aan en het wekken van belangstelling voor het bestuur?
- Beoordeling van het bestuur der grote stad in technisch opzicht.
- De verambtelijking van het bestuur.
- Te treffen maatregelen. A, niet-wettelijke; B, wettelijke.

Een proeve van een ontwerp van wet met memorie van toelichting geeft een verdienstelijk-sobere uitwerking van de voorgestelde wettelijke maatregelen t.w. *wijkraden*, die ook een beperkte verordenende bevoegdheid kunnen krijgen (territoriale decentralisatie) — *bijzondere raden* voor de behartiging van een of meer belangen (functionele decentralisatie — overdracht van sommige bevoegdheden van de Raad aan Burg. en Weth. — idem van Burg. en Weth. aan een of meer leden van hun college en aan ambtenaren der gemeente — idem van de Burgemeester aan wethouders en ambtenaren.

Bestuur - Bestuurden.

Dat er aan deze verhouding iets mankeert, blijkt reeds uit het feit dat zij vanaf de bevrijding onophoudelijk in vergadering en geschrift aan de orde is. Wie in kort bestek een analyse van de kwaal in uitnemend uitgebalanceerde beschouwingen wil lezen, neme het rapport ter hand. Beide zijden van de medaille worden er in belicht. De stelling: „de afstand tussen bestuurders en bestuurden is groter geworden”, blijkt, zoals met stellingen het geval pleegt te zijn, slechts de halve waarheid te bestrijken. „Er is geen reden — zegt de commissie — te veronderstellen dat de mogelijkheid of bereidheid tot het leggen van persoonlijke contacten tussen de bestuurders en de bestuurden thans geringer is dan voorheen. Veeleer acht de commissie het tegendeel het geval.”

Er is echter een ideëel afstands-begrip. De zwaar belaste bestuursorganen missen een begrijpend instemmen met of een verantwoorde critiek op hun beleid; zij hebben het gevoel verenzaamd te staan boven een massa, die niet in staat of bereid schijnt zich moeite te geven de betekenis te doorgronden van de maatregelen door het bestuur genomen. Anderzijds is het door de omvang, de ingewikkeldheid en de vertechnisering van de bestuursfunctie voor de bestuurden vaak moeilijk, het inzicht te verkrijgen en de overtuiging te bewaren dat het bestuur er op gericht is *hun* belangen te dienen. In de uitdrukking „afstand tussen bestuur en bestuurden” moet het woord *bestuur*, naar het oordeel van de commissie, derhalve in de eerste plaats gebezigd worden in de zin van *bestuurswerkzaamheid*.

En is deze afstand nu in de laatste tientallen van jaren afgenomen? De commissie wijst op de bewustwording der arbeidersklasse en concludeert terecht, dat de afstand van deze groep tot het gemeentebestuur eerder kleiner dan groter is geworden.

Het totaalbeeld is niettemin onbevredigend te noemen. De toenemende „institutionalisering” van onze samenleving verdooft persoonlijk interesse; specialisatie draagt daartoe bij — naast degenen die alles van iets weten, staan degenen die niets van iets weten —; radio, bioscoop, televisie en andere vormen

van vertechnisering van het leven kweken passieve mensen; de moderne communicatiemiddelen brengen zoveel onder de aandacht dat een zekere vermoeidheid er het gevolg van is waardoor men voor niets meer actieve aandacht kan opbrengen. En over dit alles valt de schaduw der massificatie, d.i. de neiging tot eenvormige vervlakking van menselijk denken en menselijk gedrag, een massificatie, die in de hand wordt gewerkt „door geestelijke ontworteling, waardoor de richting gevende kracht van het geestelijk leven verloren gaat, door de ontwikkeling van het technisch-economisch bestel en de moderne middelen van massa-communicatie.”

Hieruit ziet men dat een recept-gereed-voor-het-gebruik niet van de commissie is te verwachten. Zij doet een beroep op de pers om niet aan het „incident” onevenredige aandacht te besteden maar aan de ernstige zaken waarmede het gemeentebestuur zich occupeert. Dit bestuur zal de moderne voorlichtingstechniek niet onbenut mogen laten. Men houde voorlichtingsavonden en tentoonstellingen over belangrijke onderdelen van de gemeentelijke zorg; het systeem der „hearings” wordt aanbevolen en de opvoeding tot burgerschap als een onderdeel van de „adult education”. Veel zorg worde besteed aan de wijze van behandeling van het publiek, welke niet onpersoonlijk, kil, zakelijk zij, niet worde afgedaan aan het loket (de commissie zal hiermede niet hebben bedoeld dat naar Oosterse trant de bezoeker eerst een Turkse pijp en een kop koffie moet worden geofreerd), terwijl een afwijzende beschikking steeds behoorlijk worde gemotiveerd. De burger mag nimmer de indruk krijgen, dat de overheid zijn belangen „en bagatelle” behandelt en de ambtenaar, het „gezicht van de overheid” drage aan het schepjen van de juiste sfeer bij door voorkomendheid, behulpzaamheid, correctheid en oprechtheid. Elders in het rapport wordt verambtelijking (niet bureaucratie) geschetst als een onvermijdelijk nevenverschijnsel van een democratische bestuursvorm, dat echter binnen zekere grenzen moet worden gehouden.

Wij hebben hiermede een gedeelte van het rapport weergegeven— en zij het dat dit enigermate verminkt moest geschieden—waaraan in de praktijk nooit genoeg aandacht *kan* worden geschonken. De parlementaire democratie berust op een geschoold staatsburgerschap. Dit is een werk van lange adem maar wie zich de periode van direct na de eerste wereldoorlog met het „Had-je-me-maar”-raadslid herinnert, zal niet aarzelen te erkennen dat reeds grote vooruitgang is geboekt. Op 23 April 1924 vertelde het lid van het Parlement Baron de Vos van Steenwijk in de Eerste Kamer dat als gevolg van het algemeen kiesrecht voor het lidmaatschap van het Parlement:

„in de eerste plaats in aanmerking (komen) de intriganten, de gewieksten, de gladdekkers, de politieke scharrelaars, de

Strebers van de meest antipathieke soort, de minnaars van gekonkel en geknoei, wien geen middel te slecht is, dat naar hun doel kan leiden, de demagogen en volksmisleiders, die over hun vrijbiljet eerste klasse spoorwegen slechts beschikken om hun taak als commis-voyageur in politiek beter te kunnen vervullen."

Aldus de stem van een teleurgesteld aanhanger van het ancien regime en zo klonk nog de 19e eeuw door in het eerste kwart van de 20ste, terwijl op de helft dezer eeuw een staatscommissie kan constateren:

„De bewustwording van de arbeidersklasse, die gepaard ging met toeneming van haar ontwikkeling, verbetering van haar sociale positie en stijging van haar welvaart, heeft staatkundig terrein bijgedragen tot verwezenlijking van het postulaat van het algemeen kiesrecht" (blz. 11).

Wettelijke maatregelen.

De commissie wil:

- a. de wijkraden een wettelijke status geven;
- b. bijzondere raden doen instellen;
- c. de zelfstandige wethouder in de wet verankeren;
- d. de mogelijkheid van bestuursoverdracht verruimen.

Met de wijkraden wordt sedert de bevrijding geëxperimenteerd. Rotterdam schrok na de oorlog zodanig van de wijze waarop het tijdens de oorlog had gecentraliseerd door annexatie van aangrenzende gemeenten, dat het de eerste gemeente was, waarin men pogde te decentraliseren. De idee der wijkraden is niet onaardig, tenminste zolang men de wijkraad beschouwt en behandelt als een, zij het vrij povere, vorm van territoriale bestuursdecentralisatie, niet meer wanneer men de wijkraad als een grootste gemene deler gaat construeren voor al wat er leeft en streeft in de wijk.

Het wordt tijd dat de in den lande bestaande wijkraden (Zuilen mocht bij haar opheffing als doekje voor het bloeden zich met de naam „Gemeenschapsraad" sieren) eens gaan publiceren wat zij al zo presteren. Thans bekruipt ons de vrees, dat zij voorzover aanwezig, het de gemeenteraden en de colleges van Burg. en Weth. niet al te lastig maken.

Voor de wijze waarop de commissie-de Quay de wijkraden een status wil geven, overigens niets dan lof: de gemeenteraad kan ze voor bepaalde gedeelten van de gemeente instellen; ze kunnen de gemeenteraad en het college van Burg. en Weth. gevraagd en ongevraagd van advies dienen en de mogelijkheid is geopend

om de wijkraad verdere bevoegdheden, welke Gemeenteraad en Burg. en Weth. hebben, toe te kennen, *verordenende bevoegdheid* dus ook met uitzondering van verordeningen door strafbepaling of politiedwang te handhaven. De bevoegdheid om belastingen te heffen kon hun uiteraard ook niet worden gegeven. De gemeenteraad stelt regelen vast betreffende samenstelling, bevoegdheden, werkwijze enz. der wijkraden, alles onder toezicht van het hoger administratief gezag.

Hiermede is, menen wij, wat de juridische constructie betreft, het laatste woord gezegd.

De voorgestelde bijzondere raden, een nieuwe vorm van functionele decentralisatie, zijn nieuwe gemeentelijke organen die slechts ten dele uit gemeenteraadsleden mogen bestaan. Een oud idee in een nieuw eenvoudig kleed. En indien eenvoud het kenmerk is van het ware, dan heeft de commissie het geschoten en achten wij de kans groot dat binnen afzienbare tyd deze vorm van decentralisatie werkelijkheid gaat worden. Als voorbeelden worden genoemd bijzondere raden voor: gemeentelijke bevordering van industrialisatie, voor jeudzorg, voor beheer van gemeentelijke badhuizen, voor sportvelden, volkstuinten, voor havens, uitgifte van gronden, gezondheidszorg. Alles met de uitdrukkelijke, niet overbodige waarschuwing, dat een en ander niet de oorzaak mag zijn dat de gemeente taken tot zich trekt, die op bevredigende wijze door anderen worden verricht. Het preventief toezicht van Ged. Staten op de instelling van deze nieuwe organen dient er mede tegen te waken, dat het particulier initiatief in verdrukking komt. Dit aan het adres van al degenen die hun lippen likken alleen al bij de gedachte dat de overheid het nu eens gaat doen. Doch *heeft* de gemeente een taak, dan is het aantrekkelijk om met vermindering van een privaatrechtelijk instituut, langs publiekrechtelijke weg particulieren daarbij te betrekken en hen in een volwaardig gemeentelijk orgaan op te nemen. Velen, die het lidmaatschap van de Gemeenteraad niet ambiëren — en afgezien van het feit dat in gemeenten van 100-200.000 inw. het aantal raadsleden 39 bedraagt, in gemeenten boven 200.000 inw. 45 — zullen, deskundig op hun gebied, ongetwijfeld bereid worden gevonden in deze organen een belangrijke staatsburgerlijke plicht te realiseren. Wij verwachten hiervan aanzienlijk meer dan van de wijkraden.

Overdracht van bevoegdheden.

De werkelijkheid, zegt men, beantwoordt niet meer aan de wettelijke constructie: het zwaartepunt van het bestuur neigt van de Raad naar Burg. en Weth. en de zelfstandige wethouder is er in feite, maar niet wettelijk. Het zij zo. Maar op dit punt gaat er niet zo ontzettend veel veranderen, al is het toe te

juichen, dat de wet wordt aangepast aan wat in grote steden praktijk is geworden.

Volgens het bestaande artikel 212 der Gemeentewet oefenen Burg. en Weth. de daar genoemde bevoegdheden van de gemeenteraad uit indien de Raad zo goed is desbetreffende besluiten tot overdracht van bevoegdheden te nemen. De commissie draait het om: Burg. en Weth. zullen die bevoegdheden uitoefenen tenzij de Raad besluit zelf gemeente-eigendommen te verhuren of te verpachten, kwijtschelding te verlenen, (die krachtens de wet of een overeenkomst of op gronde van billijkheid aan huurders, pachters, aannemers of leveranciers toekomt, de leden en beampten van het bestuur der godshuizen en andere instellingen van liefdadigheid te benoemen en ambtenaren van de burgerlijke stand, voorschriften uit te vaardigen tot verdeling der gemeente in wijken en voor opmaking van volledige staten der bevolking en harer huizen, een bepaling (art. 174) welke men rustig kan schrappen, alle daden die zeker in de grote steden reeds in feite door Burg. en Weth. worden gesteld en doorgaans als hamerstukken de Raad passeren, maar toch ook weer oorzaak kunnen zijn van oponthoud en o.i. rustig geheel aan Burg. en Weth., die toch weer verantwoordelijk zijn aan de Raad, kunnen worden overgelaten.

Aan veler wens wordt voldaan door Burg. en Weth. de bevoegdheid te geven een of meer leden van hun college met taken en bevoegdheden te belasten welke thans tot de competentie van het college als zodanig behoren. De individuele wethouder is immers geen gemeentelijk bestuursorgaan en geen verdeling der taken in portefeuilles kan daarin verandering brengen.

Volgens het voorstel zal de wethouder — en zullen ambtenaren van de gemeente (zie ook het bestaande art. 211) — ook officieel beslissingen kunnen nemen en besluiten kunnen uitvaardigen.

Tenslotte kan de Burgemeester binnen bepaalde grenzen anderen met de uitoefening van zijn bevoegdheden gelukkig maken.

Wij hebben hiermede zonder veel critiek (die wij ook niet hebben), een globaal overzicht gegeven van een rapport dat voortreffelijk is en belangrijk om wat er in staat en om wat er niet in staat. De grote stad is een realiteit evenals haar noodlot: steeds groter te worden. Men kan haar niet dislocaliseren zoals concerns dit allang uit welbegrepen noodzaak doen. Of zou er toch ingrijpende verandering kunnen optreden indien de vaak pietluttige strijd om mensen en huizen vervangen werd door brede visie en grootsere projecten? Bouwde Engeland sedert het einde van Wereldoorlog II niet 14 satellietsteden? Maar dit behoorde niet tot het studie-object der staatscommissie.

Parlement en Navo

door Mr P. A. Blaisse

Van 18 tot 22 Juli 1955 vond in Parijs de bijeenkomst plaats van leden van de nationale parlementen van de landen, die bij de NAVO zijn aangesloten. Er waren 186 parlementariërs uit 15 landen. Nederland was vertegenwoordigd met een delegatie van 15 personen, 10 uit de Tweede Kamer, 5 uit de Eerste Kamer.

Het is de moeite waard de geschiedenis van de totstandkoming van deze bijeenkomst te vermelden. Op 25 Juni 1953 nam de „Storting” van Noorwegen een motie aan, waarin de Noorse Regering werd verzocht haar beleid erop te richten een parlement in de NAVO tot stand te brengen. Aan Nederlandse zijde, met name in de Tweede Kamer, werd deze gedachte toegejuicht, vooral, omdat hierdoor een beter begrip zou ontstaan over het werk dat wordt gedaan en nog zal moeten worden verricht in de Noord-Atlantische Gemeenschap, wil het NAVO-Verdrag inderdaad aan zijn bedoelingen beantwoorden.

De Noord-Atlantische Raad nam in zijn vergadering van 4 December 1953 een aanbeveling aan, inhoudende, dat bezoeken van groepen van parlamentsleden aan de NAVO dienden te worden bevorderd. Twee landen hebben zich in het bijzonder verdienstelijk gemaakt het interparlementaire contact binnen de NAVO te bevorderen. Noorwegen noemde ik reeds. Ook Canada heeft bij de voorbereiding een belangrijke rol gespeeld. Op 13 Januari 1955 nam de Canadian NATO parliamentary Association met algemene stemmen een Resolutie aan, waarin onder meer werd voorgesteld, de volgende onderwerpen op de agenda ener bijeenkomst van parlamentsleden te plaatsen (zie ook Verslag van de Vaste Commissie voor Buitenlandse Zaken omtrent interparlementair contact in het kader van de NAVO, stuk 3980 no. 1):

- a) een ontwerp-resolutie, inhoudende, dat de parlementsleden van de NAVO-landen aandringen op de oprichting van een Noord-Atlantische Raadgevende Vergadering, die met regelmatige tussenpozen bijeen zal komen;
- b) de vooruitgang, die is bereikt bij de tenuitvoerlegging van de artikelen van het Noord-Atlantisch Verdrag, in het bijzonder van artikel 2;
- c) de doeltreffendheid van burgerlijk of parlementair toezicht op de strijdkrachten, toegewezen aan de opperbevelhebber van de NAVO;
- d) de stappen, die door de Raad worden gedaan om de volkeren van de NAVO-landen voor te lichten omtrent het doel en de vorderingen van de NAVO.

De Nederlandse Regering heeft zich bij de behandeling van de Begroting van B.Z. voor 1955 duidelijk voor de totstandkoming van een consultatief-parlementair orgaan uitgesproken. De Tweede Kamer sprak zich nog onlangs in dezelfde geest uit door te verklaren, dat zij de instelling van een Raadgevende Interparlementaire Vergadering in de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie in beginsel wenselijk acht. Het was dan ook bepaald een teleurstelling, dat de Canadese parlementaire NAVO-organisatie zich genooddaakt heeft gezien haar oorspronkelijk standpunt te herzien en op 15 Juni l.l. een nieuwe resolutie heeft aangenomen, waarin van een parlementair orgaan geen sprake meer is. Het moge misschien voor Nederland een teleurstelling zijn, aan de andere kant mogen wij niet vergeten, dat de meningen in de verschillende landen sterk uiteenlopen, ook in parlementaire kring. Er bestaat een zeker scepticisme, of het werkelijk zin heeft parlementaire debatten op internationaal niveau uit te lokken over onderwerpen, die doorgaans strikt geheim zijn en die zelfs in de nationale parlementen niet eens geheel uit de doeken worden gedaan. De praktijk is toch veelal deze — aldus wordt geredeneerd — dat de Ministers van Defensie de werkelijk belangrijke zaken in besloten kring bespreken met de betreffende deskundigen uit de Kamer. Dit is op zich zelf juist. Daaraan wordt mijnerzijds ook niet getornd. Aan de andere kant zou ik echter wel duidelijk naar voren willen brengen, dat het bepaald van nut is een internationaal parlementair orgaan te hebben in NAVO-verband, zij het dan, dat de betreffende Vergadering een consultatief karakter heeft. De problemen, die in de NAVO aan de orde komen, zijn tē belangrijk en tē veelomvattend — en niet alleen op het gebied van de defensie — dan dat hier de uitvoerende NAVO-instanties als het ware ongestoord en ongecontroleerd hun gang zouden kunnen gaan. Men hoort dan veelal de tegenwerping: dit overleg, deze contrôle, geschiedt op het nationale niveau ten overstaan van de bevoegde nationale Minister. Dit is, zou ik willen antwoorden,

in een intergouvernementele organisatie als de NAVO vanzelfsprekend.

Daarop richt zich ook niet mijn betoog. Het ene behoeft echter het andere niet uit te sluiten. De ervaring heeft reeds genoegzaam geleerd, dat juist een internationale gedachtenwisseling, een internationaal debat van parlementsleden, het inzicht voor een ieder kan verrijken en een aantal beslissingen kan voorbereiden of herzien, welke in de zuiver nationale sfeer, zonder voldoende coördinatie in het internationale vlak, eenvoudig niet tot stand komen.

Het was echter duidelijk, dat tijdens dit eerste interparlementaire overleg te Parijs geen Raadgevend Parlement uit de bus zou komen. De tijd daarvoor scheen in veler ogen nog niet gekomen. Het was dus zaak een praktisch begin te maken op zodanige wijze, dat enerzijds dit contact inhoud zou hebben en een werkelijke bijdrage zou kunnen leveren voor de versterking en diepere beleving van de Atlantische samenwerking, en anderzijds dit contact aan een toekomstige vorming van een werkelijk parlementair orgaan niet in de weg zou staan, ja beter, zijn totstandkoming zou bevorderen. Men kan nu bepaald zeggen, dat de besprekingen te Parijs aan dit doel hebben beantwoord.

Ter tafel lagen het Canadese voorstel van 15 Juni 1955, alsmede een Franse en een Engelse resolutie, die bij de aanvang van de conferentie zijn verschenen. De Canadese Resolutie, waarbij zich in hoofdzaak de Franse aansloot, bevatte de volgende punten:

- 1) het verzoek in nationaal verband parlementaire NAVO-verenigingen in het leven te roepen.
- 2) het voornemen een interparlementaire associatie te vormen, welke met de coördinatie zou worden belast. Deze zou moeten bestaan uit een uitvoerend orgaan en een secretariaat, gevestigd te Parijs.
- 3) het bijeenroepen van jaarlijkse interparlementaire conferenties, waarbij de samenstelling van de delegaties ieder jaar geheel verschillend zou moeten zijn.
- 4) het treffen van voorbereidingen door het secretariaat voor de jaarlijkse bijeenkomsten.
- 5) het verzoek om een regeringsbijdrage voor de werkzaamheden van de betreffende nationale organisatie en ter dekking van de kosten van de interparlementaire associatie.

De Engelse Resolutie ging veel minder ver en bevatte bovendien een gevaarlijk element. Het is namelijk bekend, dat aan Engelse zijde enige reserves bestaan ten opzichte van een positieve inschakeling van parlementsleden bij de NAVO-werkzaamheden. De door Engeland voorgestelde procedure bestond hierin, dat weliswaar jaarlijks een interparlementaire bijeenkomst zou kunnen plaats vinden, maar de Raad van Ministers van de NAVO zou hiertoe een zeker initiatief moeten nemen. Evenmin

was met zoveel woorden in een coördinerende instantie voorzien. Men had echter wel de gedachte van een voorbereidend comité overgenomen.

Aan Nederlandse zijde is de volgende zienswijze naar voren gebracht:

- 1) in grote lijnen werd accoord gegaan met de inhoud van de Canadese Resolutie behoudens enkele uitzonderingen. (zie punt 2 en 5);
- 2) het initiatief voor interparlementaire bijeenkomsten zou uitsluitend mogen worden genomen door de nationale parlementen en niet door enige uitvoerende NAVO-instantie;
- 3) vrijheid zou moeten bestaan nationale parlementaire NAVO-verenigingen te stichten. Een verplichting in deze leek ongewenst;
- 4) een uitvoerend comité zou in het leven moeten worden geroepen; dit comité alsook het secretariaat zou een blijvend karakter moeten krijgen;
- 5) onaanvaardbaar werd aan Nederlandse zijde de noodzaak geacht ieder jaar de delegatie geheel te wijzigen.

In het algemeen bleken de verschillende delegaties veel begrip te hebben voor onze desiderata en in de uiteindelijke met algemene stemmen aanvaarde Resolutie zijn dan ook praktisch al onze punten opgenomen. Het bereikte resultaat komt op het volgende neer:

1. bijeenkomsten tussen parlementsleden van de NAVO-landen onderling en met de NAVO-autoriteiten worden nuttig geoordeeld.
2. De voorzitters van de nationale parlementen zenden, „according to the procedure which they think appropriate” delegaties naar de hier bedoelde conferenties. De Regeringen en de Raad van Ministers van de NAVO zullen worden verzocht hun medewerking te verlenen dergelijke bijeenkomsten voor te bereiden.
3. een „continuing committee” wordt ingesteld, dat één parlements lid uit ieder land zal bevatten (15). Deze kunnen, indien zulks wordt verlangd, worden vervangen.
4. de financiering geschiedt, hetzij door de deelnemende Regeringen, hetzij door de betreffende Parlementen.

De leiding van de zitting was in handen gelegd van de Canadese Senator Wishart McL Robertson. Onze landgenoot J.J. Fens werd benoemd tot permanent Secretaris-Generaal en krijgt als zodanig zitting in het „continuing committee”.

Terloops moge nog worden vermeld, dat op 19 Juli j.l. een bezoek werd gebracht aan het Hoofdkwartier van SHAPE in St. Germain-en-Laye, waar interessante uiteenzettingen zijn gegeven door Generaal Brisac, Admiraal Ghe, Veldmaarschalk Montgomery en Generaal Grunther.

Veel parlementsleden hebben tijdens de zitting getuigd van

hun geloof in de NAVO en de wens uitgesproken het beleid erop te richten de Atlantische Gemeenschap in alle opzichten te versterken. Daarbij werd herhaaldelijk gerefereerd aan artikel 2 van het Verdrag. De tijd heeft helaas te Parijs ontbroken hierop dieper in te gaan. Het lijkt mij echter goed nog een enkele opmerking over dit belangrijke onderwerp te maken. Artikel 2 luidt als volgt:

„De Partijen zullen bijdragen tot een verdere ontwikkeling
„van vreedzame en vriendschappelijke internationale be-
„trekkingen door haar vrije instellingen te versterken, door
„een beter begrip te wekken van de grondslagen waarop
„deze instellingen berusten en door stabiliteit en welvaart
„te bevorderen. Zij zullen trachten tegenstellingen in haar
„internationale economische politiek uit de weg te ruimen
„en zij zullen economische samenwerking aanmoedigen
„tussen enige of alle Partijen.”

Het betreffen hier de veel besproken economische, sociale en culturele bepalingen van het NAVO-Verdrag. Met name op economisch gebied waren de verwachtingen destijds groot, om ook in Atlantisch verband tot een hechtere economische en financiële samenwerking te komen. Aan Nederlandse zijde is zelfs herhaaldelijk op de grote betekenis hiervan gewezen. In de praktijk is er echter bijzonder weinig van terecht gekomen en het artikel blijft een dode letter. Nu is het inderdaad juist, dat de moeilijkheden, waarvoor men zich bij de toepassing van artikel 2 ziet gesteld, niet eenvoudig zijn op te lossen. Zij zijn van tweeërlei aard: er kunnen zowel politieke als economische bezwaren, speciaal van organisatorische aard, worden opgeworpen. Men heeft zich in de eerste plaats afgevraagd, of een samengaan van de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (O.E.E.S.) en de N.A.V.O. zou kunnen plaats vinden. Twee landen, op wier inschakeling op economisch gebied in Europa prijs wordt gesteld, te weten Zweden en Zwitserland, maken geen deel uit van de NAVO. Bovendien zijn de Verenigde Staten van Noord-Amerika en Canada geassocieerd lid van de O.E.E.S., en vallen als zodanig buiten de rechten en verplichtingen, welke binnen het kader van de O.E.E.S. bestaan. In de N.A.V.O. zijn de V.S. van Noord-Amerika en Canada uiteraard vol lid.

Het komt mij derhalve niet opportuun voor de samensmelting van de O.E.E.S. met de NAVO onder de huidige omstandigheden door te voeren. Het zou ook niet verstandig zijn. — Ter voorkoming van dubbel werk is inmiddels een verbinding tussen de O.E.E.S. en de NAVO gelegd en wel bij de behandeling van de zogenaamde „annual Review”, waarbij de NAVO in zeer verre-gaande mate steunt op de economische en financiële gegevens, welke in het kader van de O.E.E.S. worden verzameld en aan de NAVO ter beschikking gesteld.

Naast de O.E.E.S. op Europees terrein bestaat het zogenaamde

„General Agreement on Tariffs and Trade” (G.A.T.T.) op wereldniveau, welke beoogt aan de hand van opgestelde spelregels het internationale handelsverkeer in meer vaste banen te leiden en de handelsbelemmeringen zoveel mogelijk op te heffen. De resultaten van de G.A.T.T. zijn, behoudens verschillende tariefverlagingen, teleurstellend geweest. Ook de laatste zitting van de G.A.T.T. in het najaar 1954 heeft weinig opgeleverd.

De vraag kan nu worden gesteld, of een samenwerking in Atlantisch verband, buiten de militaire sfeer, gezien de bovenstaande constellatie, zin heeft. Persoonlijk kom ik tot de conclusie, dat dit wel degelijk bevestigend kan worden beantwoord, ook op economisch terrein, al zal men met een bescheiden begin genoeg moeten nemen. Daarbij zal een nauwe samenwerking met bestaande organisaties, welke op economisch gebied werkzaam zijn, moeten worden nagestreefd. Juist op internationaal parlementair niveau kan een waardevolle gedachtenwisseling plaats vinden over economische, sociale en culturele vraagstukken. In het economische vlak zal zonder twijfel het punt van de „political-economic capabilities” en de „sharing of the burden” op de voorgrond komen. Een uitwisseling van meer concrete gegevens over de werkelijke militaire prestaties van ieder land in zijn geheel — NAVO en niet NAVO-verplichtingen — acht ik van grote betekenis. Bovendien zal men zich voortdurend rekenschap moeten geven van de grenzen, die aan de bewapeningsinspanning dienen te worden gesteld, niet alleen economisch-financieel gezien, maar wel degelijk ook politiek, waarbij de positie van de kleine landen nu eenmaal anders ligt dan van de grote mogendheden.

Het geheel overziende, kom ik tot de conclusie, dat het eerste contact, dat tussen leden van de parlementen der NAVO-landen in Juli 1955 te Parijs heeft plaats gevonden, nuttig is geweest. Men kan zich gelukkig prijzen, dat voorzieningen zijn getroffen om dit contact te verstevigen en uit te breiden, in het bijzonder in het belang van de openbare meningsvorming. Het zal daarbij zeker niet aan stof voor discussie ontbreken!

's-Gravenhage, Augustus 1955.

Subsidiëring van nevenorganisaties van het Humanistisch Verbond

door Mr Dr C. Ch. A. van Haren

Subsidiëring door de overheid is een vorm van bestuur — en dus een beleid dat geacht wordt te strekken ten algemenen nutte — waarbij overheid en particulier initiatief elkaar de hand reiken. Een subsidiabel particulier initiatief is dus geen particuliere liefhebberij en ook wanneer het ver uitsteekt boven datgene wat men met liefhebberij pleegt aan te duiden en het initiatief als zodanig boven alle lof verheven is, dan wil dit nog niet zeggen, dat aanspraak kan worden gemaakt op medewerking van de overheid, op hulp van haar kant om het beoogde doel te bereiken. Indien ik een gezin ondersteuning biedt, ook indien ik in geestelijke nood het tracht bij te staan of zoals Minister Staf het eens euphemistisch uitdrukte, indien ik er mijn „ethische welzijnszorg” over uitstrek, dan betekent dit nog allerminst dat ik met gefundeerde aanspraken bij de overheid aan de bel kan gaan hangen met de eis of het verzoek om mijn alleszins lofwaardig initiatief te steunen. Slaagde ik er in een gezin, dat dreigde ten onder te gaan of te ontsporen, te redden, de huisvader wederom in het economisch proces in te schakelen en de kinderen van de straat naar de school over te hevelen, dan heb ik ongetwijfeld ook in sociaal opzicht een goed werk gedaan en heb ik tot het algemeen welzijn, zij het in nog zo’n bescheiden mate en zij het dat mijn werkdadigheid niet dit welzijn tot doel had, bijgedragen, zonder dat ik een titel heb waarmede ik op overheidssubsidie beslag kan leggen.

Het is duidelijk dat daartoe een breder draag- en werkvlak nodig is.

* * *

Het is de primaire taak van de Staat en zijn min of meer autonome delen te zorgen voor de juiste orde, de juiste rechtsorde, een orde, welke alleen bestaanbaar is indien zij zich baseert op de onveranderlijke beginselen welke in de natuurwet zijn te vinden en niet wanneer de positieve wet als eerste en laatste bron van het recht moet doorgaan. Op zijn terrein heeft de Staat te streven naar die rust in de orde dat is naar de vrede, waarbij

aan elk deel het eigen recht en de eigen taak is toebedeeld of beter gezegd metterdaad in eigen recht en taak wordt erkend, omdat het recht op eigen actie aan de Staat voorafgaat, zodat alle elk naar eigen aard tot het goed der gemeenschap bijdragen. Het behoort niet tot de primaire taak van de Staat het gezin uit materiële en geestelijke nood op te heffen maar het strijdt wel met het algemeen welzijn indien gezinnen, die maatschappelijke zorg behoeven aan hun lot worden overgelaten. Eerst wanneer blijkt, dat uit het maatschappelijk leven niet die organisaties opkomen, welke bereid en in staat zijn „zieke” delen der maatschappij gezond te maken, zal de Staat te hulp kunnen en moeten worden geroepen. Dat de Staat dan vaak maar meteen de hele zaak aan zich trok en trekt, moge hem in vele gevallen terecht worden verweten, maar was in evenzovele gevallen het noodzakelijk gevolg van het luchtledige dat tussen Staat en individu door de afbraak der maatschappij in de 18e en 19e eeuw was ontstaan.

Wanneer het particulier initiatief en de particuliere maatschappelijke organisaties geleidelijk aan wederom het hoofd opsteken, dan ontvangen zij ook geleidelijk aan bij wijze van gunst subsidie. Het is dan nog alsof de particuliere werkdadigheid een uitzondering moet vormen, alsof het een inbreuk betekent op de staatszaak in plaats van omgekeerd. En ondanks alle vorderingen kost het nog steeds moeite het georganiseerde particulier initiatief als gelijkwaardig naast de Staat te doen erkennen. Hegeliaanse en andere de Staat overschattende theorieën, onveranderlijk gepaard gaande met onderwaardering van wezen en mogelijkheden van een echte maatschappij — d.i. ook een lichaam welks delen functioneel tot de orde samenwerken — zijn ongetwijfeld tot de dag van vandaag debet aan een aarzelend subsidiebeleid¹⁾. En in zekere mate is dit ook een gevolg van de zegenrijke initiatieven der christelijke Kerkgenootschappen en de christelijke instellingen waardoor in ons land zo meesterlijk de verscheidenheid in de eenheid en daardoor de eenheid zelve worden gediend. Maar licht kon de gedachte post vatten als zoude subsidie voor een Rooms-Katholieke instelling worden gegeven *omdat* het een R.K. instelling is, terwijl toch de enige reden mag zijn het feit dat de Kath. instelling ten algemenen nutte werkzaam is en het algemeen welzijn medebrengt het gestelde doel door een particuliere- of semi-particu-

¹⁾ Men blijft met hardnekkigheid spreken van subsidiëring van het — lager — onderwijs. In zover de onderwijspacificatie is verwezenlijkt, wordt het onderwijs niet gesubsidieerd. Zie art. 208 der Grondwet: „Het bijzonder algemeen vormend lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, wordt naar dezelfde maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas *bekostigd*. De wet stelt de voorwaarden vast, waarop voor het bijzonder algemeen vormend middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs *bijdragen* uit de openbare kas worden verleend.

liere instelling te doen nastreven en niet rechtstreeks door de overheid, juist omdat het te verzorgen belang, direct of indirect verband houdende met de godsdienstige overtuiging der verzorgden aldus het best wordt gediend en daarmee het algemeen welzijn het dichtst wordt benaderd.

De Staat erkent, dat gezinszorg, jeugdwerk enz. noodzakelijk zijn. Hij erkent ook recht en functie van het particuliere initiatief en daarmee erkent hij categorieën van culturele en sociale hulpbehoevendenden, aan welke des te beter bijstand kan worden verleend al naargelang zij hun belangen in handen weten van de eigen gelijkgerichte groep.

Men kan geen mathematische maatstaven aanleggen, doch duidelijk is, dat er eerst de behoefte in groter verband moet zijn, wil de gemeenschap subsidie kunnen verlenen. De doelmatigheid eist dit zelfs.

Niet de hulp en bijstand verlenende instelling is primair, maar de groep welker belangen door het particulier initiatief met hulp van de overheid worden behartigd. Het is niet de taak der overheid groepen te vormen, noch bestaande groepen middelen voor propaganda te bieden — al zal doorgaans een propagandistisch element er — incidenteel — mede gepaard gaan. Terecht is dan ook altijd als vanzelfsprekend aangenomen, dat eerst dan op subsidie aanspraak kan worden gemaakt, indien een organisatie, welke haar sporen reeds blijkt te hebben verdiend, representatief is voor een deel der bevolking — en haar werkkerrein strekt ten algemenen nutte — niet wanneer de organisatie al dan niet met steun van de overheid wellicht representatief zou kunnen worden.

* * *

Aldus is het altijd als vanzelfsprekend aangenomen totdat het Humanistisch Verbond en zijn nevenorganisaties na de oorlog de grote trom gingen roeren en onvervaard een positie opeisten naast de Kerkgenootschappen en gelijkwaardig daaraan.

Het H.V. is gericht op de beleving, de verdieping en de verbreiding van een levensbeschouwing, die op z'n minst genomen a-godsdienstig is. Het is een pseudo-religie, die in de Nederlandse samenleving, welke in feite overwegend christelijk is, dezelfde van overheidswege erkende plaats wil innemen als de christelijke Kerkgenootschappen doen.

Een aantal mensen formuleert een aantal min of meer vage min of meer duidelijke beginselen voor een levensbeschouwing met als dogma de negatie van God en de autonomie van de menselijke rede (inderdaad er is niets nieuws onder de zon) en zegt dan: nu zijn wij als Humanistisch Verbond er voor de buiten-kerkelijken zoals de Katholieke Kerk voor de Katholieken en de Protestantse Kerkgenootschappen voor de Protestanten en maken er aanspraak op, niet alleen dat wij naar rato van

overheidswege worden gesteund, maar ook dat de overheid ons te paard helpt. Hoeveel D.U.W.-arbeiders ooit van het H.V. hebben gehoord en hoeveel bepaaldelijk van geestelijke verzorging door of vanwege het H.V. zijn gediend, het doet er niet toe, onze verzorgers zijn gelijkgerechtigd naast de aalmoezenier en de dominé. En wat het gevangeniswezen betreft, het rapport „Overheid en Humanistisch Verbond” van de Commissie van Melsen uit het Centrum voor Staatskundige Vorming maakt melding van een in 1953 in 14 gestichten gehouden enquête. In deze gestichten beliep het gezamenlijk aantal buitenkerkelijken op een totaal van 1832 gedetineerden: 182. Van deze 182 buitenkerkelijken wensten er 164 contact met de aalmoezenier of predikant; slechts 18 wilden noch van de een noch van de ander iets weten, hetgeen nog niet wil zeggen dat zij de ideeën van het H.V. aanhangen of zelfs maar dat zij God en het hiernamaals ontkennen; één hunner vroeg uitdrukkelijk om het H.V.

Welnu, deze éne heeft recht op wat hij vraagt.

Maar men vraagt zich toch steeds in opperste verbazing af op welke titel het H.V. zich beroept wanneer het als pseudo-religie, als een bepaalde levensbeschouwing, zich opwerpt als de aangewezen instantie voor *de* buiten-kerkelijken.

Hoeveel dienstplichtigen hebben wel eens van het H.V. gehoord en hoevelen van hen wensen bepaaldelijk onder de vlag van het H.V. te varen?

Ten koste van veel moeite en offers hadden de Katholieken 49 militaire tehuizen bij de verschillende kampementen opgericht. De totale schuld bedroeg meer dan één miljoen gulden. Er werd subsidie gevraagd, evenals van protestantse zijde werd gedaan, en op de begroting stond destijds: „subsidie voor zeven katholieke, zeven protestantse, en twee andere militaire tehuizen”. Is het te veel beweerd — aldus constateert de Commissie van Melsen — indien de commissie meent dat deze ontwijkende term „andere” getuigt van een niet volkomen open houding van de overheid? Terecht heeft Z.H.Exc. Mgr Dr B. J. Alrink op het Onderwijscongres van 29 April 1953 te Utrecht zich bovendien ook afgevraagd: „of er thans in geheel Nederland wel één garnizoen is dat zoveel humanisten telt, dat het materieel medewerken aan het tot stand komen van een humanistisch militair tehuis verantwoord geacht zou worden” (t.a.p. blz. 50). Terecht kon Mag. Dr J. G. Stokman O.F.M. constateren: „De feitelijke ontwikkeling ging (echter) in deze richting dat van (zulk) een „behoefte gevoelen” weinig bleek en dat de faciliteiten door de Overheid aan humanistische organisaties verleend, meer en meer het karakter gingen krijgen van een stimulering der humanistische levensbeschouwing”¹⁾.

¹⁾ Verdraagzaamheid en Humanisme in Kath. Staatsk. Maandschr. van Maart 1954.

Terwijl niemand van de Overheid zal verlangen dat zij de propaganda welke het H.V. gelieft te maken, zal verbieden of openlijk dan wel bedekt zal tegenwerken — hoe funest voor het tijdelijk algemeen welzijn deze pseudo-religie ook is — mag het H.V. niet eisen dat de overheid haar propaganda mede financiert.

* * *

Dit klemt te meer indien men vraagt wat het H.V. is en wat het nu als specifiek eigen verzorging te bieden heeft.

Het „humanisme” kan variëren van de positief-gecamoufleerde, doch in feite negatieve bewering, dat iemand „niets” is, via een werkelijk meer positief gerichte levenshouding van „een goed mens te willen zijn”, tot de min of meer vastere omlijning van „lid van het Humanistisch Verbond” (Commissie-van Melsen, blz. 46). De aanspraken van het H.V. — een plaats naast de Kerkgenootschappen; „ethische welzijnszorg” voor de buitenkerkelijken — zijn op geen hechtere rechtstitel gebaseerd dan die van elke andere vereniging die ook iets dergelijks zou willen formuleren. Het specifiek eigen verzorgingsgebied van het H.V. is eigenlijk ver te zoeken. „Buiten beschouwing gelaten het principieel niet uitgaan van een persoonlijke God, insisteert het H.V. zeer sterk op het aankweken van verantwoordelijkheidsbesef, eerbied voor het leven en voor de medemens, naastenliefde en sociale rechtvaardigheid. Maar, zo vraagt de Commissie (van Melsen) zich af, welke serieuze andere vereniging zou dat niet doen. Verder schijnt in Verbondskringen een sexuele moraal en huwelijksopvatting te heersen, die naar het oordeel der Commissie in Nederland al gepropageerd wordt door de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming! Tenslotte bestaan er voor de culturele en sociale verzorging in de organieke verbanden bepaalde diensten”.

Het humanisme van het H.V. is een levensbeschouwing — men kan moeilijk zeggen een wetenschappelijke levensbeschouwing omdat voor deze humanisten wetenschap en levensbeschouwing identiek zijn¹⁾. Noch de vrijheid van het gesproken woord of van de drukpers, noch de mogelijkheid van propaganda wordt aan het H.V. ontzegd. „Maar — aldus Prof. Smulders — wij weigeren hen aan te stellen als een regeringsvoogd over de onkerkelijken. Wij weigeren aan het H.V. de rol van meestbegunstigde opvoeder van ons volk, zoals het nu reeds in vele gevallen de meest-begunstigde onderwijzer is. Wij zijn overtuigd dat de Humanistische propaganda een gevaar is voor ons volksbestaan; daarom geven wij aan die propaganda geen duim breed meer ruimte, dan waarop het volgens de wetten van onze demo-

¹⁾ Zie Prof. Dr P. Smulders S.J. „Katholieke Onverdraagzaamheid en het Humanistisch Verbond” in „Streven” van Dec. 1952.

cratie recht heeft. Wil men dat onverdraagzaam noemen, dan willen wij onverdraagzaam zijn”.

Financiële steun van de overheid, zo moet de conclusie luiden, voor de propaganda ener op z'n minst a-godsdienstige levensbeschouwing — die niet alleen de grote meerderheid van ons christelijk volk ergert — maar die ook strijdt met het welzijn van de Nederlandse samenleving, moet worden afgewezen.

* * *

Het vraagstuk van subsidiëring van nevenorganisaties van het H.V. zoals Humanitas en Humanistisch Thuisfront ligt enigszins anders. Het doel van deze nevenorganisaties is de leniging van een feitelijk bestaande nood of het voorzien in een feitelijk bestaande behoefte. Er kunnen in de praktijk stellig propaganda-doeleinden voor de humanistische levensbeschouwing aan deze objectieve of statutaire doelstelling verbonden zijn. Indien deze propaganda niet voorop wordt gesteld — men denke aan de eis van humanistische verzorgers in D.U.W.-kampen en gevangenissen, aan subsidie voor militaire tehuizen terwijl men zich wel er voor wacht te vertellen hoeveel arbeiders, hoeveel gedetineerden, hoeveel dienstplichtigen aangesloten zijn bij het H.V. — doch slechts het gevolg is van de maatschappelijke en culturele verzorging welke men nastreeft, is dit nog geen reden om elke steun te weigeren, indien en voor zoverre:

- 1) de noden en behoeften er werkelijk zijn en
- 2) een redelijk aantal mensen de leniging van de nood en de voorziening in de behoeften juist van de zijde van de „humanistische” organisaties verlangt.

Ook t.a.v. subsidiëring van humanistische nevenorganisaties staat de Katholiek huiverig. Waarom vragen wij gezinszorg door Katholieken voor Katholieken? En moet men niet vrezen dat Humanitas, zo nauw verwant aan het bedrijf van de Nederlandse Bond voor Sexuele Hervorming¹⁾, voor de gezinnen nog iets meer en iets anders betekent dan hulp in de huishouding zoals gezinszorg per sé ook iets meer en iets anders is, daar men er in het andere geval wel staatsemployé's naar toe kon sturen.

Waarom, zo luidt de drogreden, de een gegeven, wat men de ander weigert! Alsof aalmoezenier en predikant op één lijn mogen worden gesteld met de verzorgers die het H.V. voor de kazernes, de kampen, de gevangenissen opeist. De aalmoezenier en de predikant komen daar om de gewone zielzorg uit te oefenen onder hen die Kath. of Prot. zijn en voor hun normaal godsdienstig leven priester of dominé niet kunnen ontberen. De taak der humanistische verzorgers is niet zozeer — kan althans bij

¹⁾ Men zie over deze Bond Dr Alph. van Kol S.J. in Katholiek Archief, jrg. VI, kol. 457-470.

het zéér gering aantal leden onder gevangenen en dienstplichtigen niet zijn — om bij te staan wie reeds Humanist is, als wel om in de amorphe massa der onkerkelijken aanhangers voor hun levensbeschouwing te winnen.¹⁾

* * *

Het is gemakkelijker de Katholieken onverdraagzaamheid te verwijten dan aan te tonen dat en waarom men voldoet aan de algemene voorwaarden, welke de overheid voor het verlenen van subsidie moet stellen.

Een in 1954 gehouden enquête in 40 gemeenten bracht merkwaardige bijzonderheden aan het licht. Met een jaarlijkse uitkering aan enkele gezinnen tot in totaal f 550,— eiste men in Alkmaar een plaats op in het Bestuur van Maatschappelijk Hulpbetoon. . . . en kreeg die plaats ook. Met 25 leden in Bergen op Zoom en 15 in Roosendaal maakte Humanitas aanspraak op gemeentelijke subsidie en kreeg die tot haar grote verontwaardiging niet; Katholieken intolerant! Ten tijde der enquête telde Humanitas in Heerlen 366 leden en 19 gezinsverzorgsters. De Kath. gemeente Heerlen had bij de volkstelling van 1947 4% onkerkelijken onder haar bewoners. In Amsterdam met in 1947 363.355 onkerkelijken (45% der bevolking) waren volgens verkregen inlichtingen 8 gezinsverzorgsters van Humanitas werkzaam. In 1952 werd in Eindhoven, Breda, 's Hertogenbosch en Tilburg resp. f 249,69; f 261,85; f 54,17 en f 375,86 aan hulpverlening uitgegeven. In geen van deze gevallen werd dit aan gevoeld als een beletsel om subsidie aan te vragen! Uit Heerlen bericht men: van de gezinsverzorgsters van Humanitas leren de gezinnen theorie en praktijk van de „sexuele hervorming”; van haar vernemen zij de adressen waar prophylactica verkrijgbaar zijn.

Het Bureau voor Levens- en Gezinsmoeilijkheden (een verkapte organisatie van de Ned. Bond voor Sexuele Hervorming) verkreeg te Haarlem — een startsubsidie? — van f 750,—. Dit bureau werd geopend 3-7-1953; tot ultimo Dec. 1953 meldden zich 7 echtparen, 13 mannen en 10 vrouwen!

* * *

De eis dat een hum. nevenorganisatie om voor subsidie in aanmerking te komen moet voldoen aan de voorwaarden welke aan elke andere vereniging worden gesteld, is toch zeker niet onredelijk. Indien dan aan deze voorwaarden is voldaan en indien in de vrije maatschappij de werkelijke en niet-incidentele subjectieve behoefte van burgers blijkt aan verzorging door een

¹⁾ Dr van Kol, t.a.p.

z.g.n. humanistische organisatie zal subsidie niet behoeven te worden afgewezen als redelijke zekerheid bestaat dat deze activiteit inderdaad is gericht op het doel van de betrokken organisatie (jeugdwerk, gezinszorg, ontspanning van militairen enz.) en niet een propaganda voor de humanistische levensbeschouwing camoufleert.

Ten aanzien van het Humanistisch Thuisfront kan worden gesteld dat aan verzorging van militairen van die zijde slechts een zeer geringe behoefte bestaat. Immers het aantal militairen dat verzorging wenst juist door het Humanistisch Thuisfront is zeer klein. Daaruit volgt dat subsidie aan het Humanistisch Thuisfront, ook ten behoeve van militaire tehuizen, niets anders kan zijn dan het bevorderen en propageren van het Humanistisch Thuisfront en de levensbeschouwing waarop deze organisatie steunt. Maar zelfs al zou er subjectieve behoefte zijn gebleken aan verzorging juist door het Humanistisch Thuisfront, dan is vanwege de rijksoverheid reeds met (te) royale hand in deze behoefte voorzien, waar, zonder dat noemenswaardige eigen activiteit van het Humanistisch Thuisfront daaraan is voorafgegaan een paar jaar geleden de volledige bouw- en inrichtingskosten van in feite drie „andere” militaire tehuizen op de rijksbegroting zijn geplaatst.

Voor de goede orde wordt er nogmaals op gewezen, dat het Humanistisch Thuisfront niet geacht mag worden de belangen te behartigen van alle onkerkelijke militairen: een verzuiling van het geestelijke leven, waardoor onkerkelijken automatisch tot zgn. humanisten worden verklaard is onaanvaardbaar. Ook het feit dat militairen geen gebruik maken van katholieke of protestantse militaire tehuizen betekent volstrekt niet, dat diezelfde militairen behoefte hebben aan verzorging vanwege het Humanistisch Verbond.

Het argument: „als wij katholieken niet meewerken aan de subsidiëring van humanistische organisaties, dan wordt ook de subsidie-aanvraag van katholieke organisaties afgestemd”, zowel als het argument „wat aan de een gegeven wordt, mag aan de ander niet worden onthouden” moet worden afgewezen. Het gaat immers slechts om de vraag of het verlenen van subsidie gerechtvaardigd is. Zo nodig zal moeten worden geaccepteerd, dat katholieke organisaties ten onrechte subsidie wordt onthouden.

Een gemeentebestuur dat tegenover een subsidie-aanvraag van het Hum. Thuisfront wordt gesteld — een symbolische subsidie — zou zich terecht mogen afvragen hoeveel van haar ingezetenen-dienstplichtigen lid zijn van het H.V., hoeveel er bepaaldelijk prijs op stellen in de beginselen van het Humanisme (niet in die van het christelijk Humanisme maar in die van het Humanisme-zonder-God) te worden ingewijd en hoeveel ouders van deze minderjarigen daartegen geen bezwaar hebben.

* * *

Indien men de objectieve doelstelling in het oog vat, de gebleken behoefte van een groep burgers, de bestaande organisatie, welke een breder draag- en werkvlak heeft, dan zal men tegenover subsidiëring van Humanitas niet per sé afwijzend kunnen staan, hetgeen men echter wel zal moeten doen indien de activiteit propaganda voor de tegennatuurlijke sexuele practijken camoufleert.

* * *

„Het afwegen van alle factoren tegenover elkander is een zeer subtiel en nauwgezet bedrijf, dat niet over de gehele linie in enkele regels valt uit te drukken, maar dat voor de concrete gevallen stuk voor stuk zal moeten worden bestudeerd en waarbij de appreciatie van de onderscheiden factoren niet mathematisch te bepalen is. Daarbij komt nog dat het een aparte overweging is of men het maximum, dat volgens de regels van de moraal toelaatbaar geacht kan worden, ook in de practijk zal doorzetten. Men mag hierbij niet vergeten, dat dit maximaal toelaatbare van de andere kant, namelijk ten opzichte van het doorvoeren van een christelijke, katholieke houding een minimum betekent¹⁾).

Onze Kath. leden van gemeentebesturen zouden wij willen raden om in voorkomende gevallen het secretariaat der K.V.P. inlichtingen te vragen waarover het beschikt zulks als hulp bij de vorming hunner mening in de concrete situatie.

* * *

Het H.V. en zijn nevenorganisaties zijn voor ons een reden tot droefenis, ook om wille van het tijdelijk welzijn van het Nederlandse volk.

Van het humanisme van het H.V. geldt hetgeen Jeremias zegt: „Mij hebben ze durven verlaten, Mij de bron van levende wateren: om zich gebarsten putten te slaan, die geen water kunnen houden”. De bedoelingen mogen anders en wellicht beter zijn, in wezen is het een herhaling van de torenbouw van Babel: een maatschappij, niet op God gericht, maar tot aan de hemel reikend; God uit de hemel halen en de mens in de moderne zin tot afgod maken, althans tot centrum van het heelal. De geschiedenis herhaalt zich: een maatschappij opbouwen zonder God heeft telkens geleid tot een tragisch échec....²⁾.

¹⁾ Mgr Alfrink voor het Onderwijscongres; 29-4-1953; Kath. Archief, jrg. VIII, kol. 403.

²⁾ Bisschoppelijk Mandement „De Katholiek in het openbare leven van deze tijd”, no. 45.

Het Principe der Volksverzekering

door Drs A. W. H. J. Quaedvlieg

Het wetsvoorstel betreffende de algemene ouderdomsverzekering, dat bij Koninklijke Boodschap d.d. 29 Juni 1955 bij de Tweede Kamer is ingediend, houdt in een verplichte sociale verzekering voor de gehele bevolking. Het is het eerste wetsontwerp, waarin het principe der volksverzekering ligt verankerd. Door de voorgestelde voorziening als een „volksverzekering” te betitelen, heeft men hiervan tevens het meest wezenlijke gezegd.

Zoals uit het advies van de Sociaal Economische Raad inzake de wettelijke ouderdomsvoorziening, alsmede uit de gevoerde discussies hieromtrent, wel is gebleken, heeft de gedachte van een volksverzekering — m.n. tegen de gevolgen van de ouderdom — de laatste jaren aanzienlijk terrein gewonnen. Toch worden hiertegen nog steeds bezwaren — en wel principiële bezwaren — vernomen, m.n. ook in eigen kring.

Het is de bedoeling van dit artikeltje — hetwelk wegens de beperkte plaatsruimte wel zeer beknopt moet worden gehouden — de principiële vraag betreffende de gerechtvaardigheid van invoering van een algemeen verplichte sociale verzekering, zoals de voorgestelde er een is, in het kort te belichten.

Alvorens een poging te wagen tot formulering van een antwoord op de gestelde vraag, lijkt het juist, dat we eerst een ogenblik stilstaan bij de belangrijkste principiële bezwaren, die tegen een voorziening als in het wetsontwerp is voorgesteld, worden gemaakt. Deze bezwaren betreffen:

- a) de kwestie van de gerechtvaardigheid van de uitbreiding van de verplichte sociale verzekering tot de zelfstandigen;
- b) de kwestie van de inkomensgrens.

Degenen die oplegging van de plicht tot verzekering aan de zelfstandigen tegen de risico's van de oude dag afwijzen — terwijl zij deze verplichting voor de loon- en salaristrekkenden, althans in principe (nl. tot een bepaalde loon- of salarisgrens) aanvaardden — funderen deze opvatting op het principiële verschil in positie tussen de zelfstandigen en de onzelfstandigen in het maatschappelijk leven. In tegenstelling tot de laatsten zouden de eersten geheel vrij moeten worden gelaten om dit risico te verzorgen. Onze eerste vraag is dus, in hoeverre is er een verschil in positie tussen de zelfstandigen en de onzelfstandigen ten aanzien van de risico's die hier aan de orde zijn?

Tussen de zgn. zelfstandigen — dit zijn de zelfstandige bedrijfsuitoefenaren (ondernemers) en de zelfstandige beroepsbeoefenaren (vrije beroepen) — en de loon- en salaristrekkenden bestaat inderdaad een belangrijk en wezenlijk verschil. Dit verschil heeft betrekking op de wijze, waarop beide groepen hun prestaties verrichten en hun inkomen verwerven. De loon- en salaristrekkende doet dit in afhankelijkheid; hiertegenover heeft hij het genot van een vast inkomen. De zelfstandige daarentegen bepaalt zelf wat hij zal presteren en hoe hij dit zal doen; daartegenover staat bij hem het risico van een wisselend inkomen. Bij de ondernemer spreekt dit wel heel duidelijk; diens functie bestaat in het ondernemen, d.i. risico dragen. Het ondernemersrisico blijft bestaan, zolang er ondernemers zijn; dit risico opheffen of overnemen zou een inbreuk betekenen op ons productiestelsel. In het algemeen kan worden gezegd, dat de zelfstandige bewust het risico aanvaardt van een onvast inkomen. Tot zover is er een duidelijk verschil tussen de zelfstandige en de onzelfstandige.

Anders ligt de zaak echter ten opzichte van het risico van het onvoldoende verzorgd zijn tijdens de oude dag. Het betreft hier een risico, dat aan beide categorieën — zelfstandigen en onzelfstandigen — gemeenschappelijk is en dat los staat van de positie van zelfstandigheid of onzelfstandigheid. Het geldt voor beide groepen gelijkelijk; zelfstandigen en onzelfstandigen verhouden zich ten opzichte van dit risico fundamenteel gelijk. Daarom is er geen reden om bij de kwestie van de rechtsgrond voor een verplichte verzekering tegen het risico van de oude dag een onderscheid te maken in dier voege, dat een dergelijke verplichte verzekering wél voor de groepen van de loon- en salaristrekkenden, maar niet voor de groep van zelfstandigen gerechtvaardigd zou zijn. Het schijnt ons toe, dat men door in dit verband het onderscheid tussen zelfstandigheid en onzelfstandigheid in het geding te brengen, de zelfstandigheidsgedachte overspant.

De tegenstanders van de gedachte ener volksverzekering ter zake van de risico's van de ouderdom hebben vervolgens veelal

bezwaar tegen het loslaten van een inkomengrens. Personen wier inkomen boven een bepaalde grens uitkomt zouden geacht kunnen worden, voor zichzelf te zorgen. Ook al is dit laatste niet voor bestrijding vatbaar, de redenering gaat niet zonder meer op. Het is immers zeer wel denkbaar, dat het betrekken ook van de hogere inkomens in de verzekering noodzakelijk is om deze voor de grote massa lagere inkomens te doen functionneren. In dat geval is het algemeen welzijn met de voorziening gebaat. Met de persoonlijke verantwoordelijkheid behoeft geen strijdigheid te bestaan; deze immers sluit tevens medeverantwoordelijkheid voor anderer welzijn in. Voor de sociale verzekering is wezenlijk, dat gemeenschappelijke lasten gemeenschappelijk worden gedragen; zij geeft aldus uitdrukking aan de gedachte van de mede-verantwoordelijkheid. Tot de beleving, op een bepaalde wijze, van de solidariteit en de mede-verantwoordelijkheid *kan*, wanneer daartoe aanleiding bestaat, de overheid een verplichting opleggen; in de volksverzekering — zoals de geprojecteerde ouderdomsverzekering er een is — komt de solidariteits- en de medeverantwoordelijkheidsidee wel op zeer geprononceerde wijze tot uitdrukking.

De gemaakte opmerkingen als elementen benuttend zouden we de rechtsgrond voor een algemene sociale ouderdomsverzekering als volgt in etappes kunnen opbouwen.

1. De feitelijke toestand laat een groot tekort zien aan eigen zorg voor de oude dag. Deze situatie — die aan verschillende oorzaken te wijten is, zoals onvoldoende inkomen, gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef en geldontwaarding — zal naar aan te nemen valt, binnen afzienbare tijd geen wijziging van enige betekenis ondergaan; het particuliere levensverzekeringsbedrijf en het ondernemings- en pensioenfondsenwezen zijn daarvoor nog onvoldoende ontwikkeld. Van de Noodwet Ouderdomsverzekering kan niet worden gezegd, dat zij gunstig werkt op het verantwoordelijkheidsbesef en het risico van de geldontwaarding, dat in onze moderne economische verhoudingen steeds aanwezig moet worden geacht, werkt de ontwikkeling aan pensioenvoorzieningen in de particuliere sector evenmin in de hand. Deze feitelijke situatie kan niet anders dan in strijd worden geacht met het algemeen welzijn en vormt daardoor een grond tot ingrijpen van overheidswege.

2. De zorg voor de oude dag berust primair bij de betrokkenen zelf, die echter tekortschieten. Het zou in strijd zijn met de subsidiaire taak der (centrale) overheid, wanneer deze vanwege vermeld tekort, de verantwoordelijkheid van de particulieren eenvoudig zou overnemen (staatspensioen, staatsverzorging). De overheid zal integendeel door wettelijke maatregelen steun moeten verlenen aan de zelfwerkzaamheid en deze i.c. aanvullen. Dit laatste nu geschiedt door het in het leven roepen van een col-

lectieve verzekering, inhoudende een bestedingsplicht ten aanzien van een gedeelte van het inkomen en, voorzover nodig, tevens gepaard gaande met verhoging van het inkomen.

3. Daar er ten aanzien van het te dekken risico geen verschil bestaat tussen zelfstandigen en onzelfstandigen, beide groepen zich fundamenteel op dezelfde wijze ten overstaan van dit risico verhouden, alsook omdat het verschijnsel van de onvoldoende eigen zorg bij zelfstandigen zowel als bij de onzelfstandigen wordt aangetroffen, bestaat er alle reden, de sociale verzekering over beide groepen gelijkelijk uit te strekken.

Eenmaal het treffen van een wettelijke maatregel tot sociale verzekering als een eis van het algemeen welzijn erkend zijnde, kan men het antwoord op de vraag of en in hoeverre ook de hogere inkomens onder de verplichte verzekering dienen te worden gebracht, niet uitsluitend laten afhangen van de behoefte van de betrokkenen aan een voorziening. Te bedenken valt hierbij, dat men persoonlijke verantwoordelijkheid niet mag identificeren met individuele verantwoordelijkheid, daar zij ook mede-verantwoordelijkheid voor anderer welzijn insluit, en dat voorts subsidiariteit een vorm van solidariteit is (n.l. van de gemeenschap met haar leden), waarmede, wil zij vruchtbaar zijn, een solidariteit van de gemeenschapsleden met de gemeenschap gepaard dient te gaan. Men bedenke voorts, dat sociale verzekering qua talis gekenmerkt wordt door het gemeenschappelijk dragen van gemeenschappelijke lasten in het belang van het maatschappelijk geheel en deszelfs delen.

Daar de individuele vrijheid niet verder mag worden beperkt dan nodig is en evenmin meer solidariteit mag worden geëist dan geboden is, moeten vrijheidsbeperking en solidariteitseis gelijke tred houden met de omvang van de nood. In dit licht bezien is belangrijk, dat het wetsontwerp slechts voorziet in een bodempensioen, d.i. dus een volstrekt minimum, waardoor ook op de solidariteit slechts in beperkte mate een beroep wordt gedaan. Door de waardevastheid, die alleen de Staat kan bieden, is het pensioen bovendien aantrekkelijk voor allen.

Het bovenstaande dient men slechts te zien als een poging om het principe der volksverzekering in verband met het momenteel bij de Tweede Kamer aanhangige wetsontwerp te belichten en te verdedigen. Een beoordeling van dit ontwerp was in deze korte bijdrage niet aan de orde.

POLITIEKE KANTTEKENINGEN

K.V.P.-WERKPROGRAM 1956

De Programcommissie van de KVP heeft haar werk gedaan. Het ontwerp-werkprogram 1956 ligt op tafel. Deed zij haar werk goed? Er zijn er die een andere vorm hadden verwacht. Geen uitvoerige opsomming van verlangens op allerlei terrein, maar een beknopte samenvatting van hoofdpunten. Deze wens is niet nieuw. En vandaar dan ook een zekere teleurstelling bij degenen, die meenden dat hieraan dit keer aandacht zou worden besteed.

Het lijkt onwaarschijnlijk, dat dit niet is gebeurd. Maar de moeilijkheid is groter dan men oppervlakkig zou menen. Voor een beknopte samenvatting van hoofdpunten is alles te zeggen. Die opzet biedt immers de mogelijkheid om het stuk zo te redigeren, dat het zich gemakkelijk laat lezen. Dat is van belang voor de kiezer, die toch moet weten wat zijn partij voorstaat en die daarmee in zijn overtuiging bevestigd wil worden.

Toch is dat maar één van de doelstellingen van een werkprogram. Hoe belangrijk ook, de andere is niet minder voorname. Het is een program, waarmee de nieuw gekozen Kamerleden in de komende periode moeten werken. Zij zullen daarbij niet enkel de punten ontmoeten, die voor de doorsnee-kiezer spectaculair zijn.

Dan gaat het ook om zaken, die — hoewel van andere orde — evenzeer de aandacht verdienen. Men moet zelfs toegeven, dat die andere doelstelling in feite belangrijker is.

Benadert men de opzet van een werkprogram zo, dan gelden andere eisen. Dan is het gewenst, dat het eigen standpunt ook tegenover die ogenschijnlijk minder spectaculaire punten wordt vastgelegd. Dan komt men onvermijdelijk tot een opzet, die ook dit keer weer hier en daar als „waslijst” is aangeduid. Een benaming die intussen evenzeer als verdediging kan dienen. Ook in de politiek moet en het grote en het „kleine” goed gewassen worden! En wat de omschrijving betreft: Als de laatst genoemde doelstelling inderdaad de doorslag moet geven dan komt het nog meer op een zorgvuldig gekozen formulering aan dan op een taal die de doorsnee-kiezer direct aanspreekt.

Men moet aannemen, wellicht zullen wij hierover nog meer horen bij de behandeling van het werkstuk, dat de opgeworpen moeilijkheid in deze geest in de Programcommissie is doorgesproken. En met als resultaat, dat de beproefde vorm is gehandhaafd. Die beslissing zal, indien het zo is gegaan, gemakkelijker zijn gevallen omdat de nieuwe reglementen, naast een

werkprogram, om de opstelling van een verkiezingsmanifest vragen. Dat verkiezingsmanifest moet de hoofdpunten van het werkprogram bevatten en wanneer dat op aansprekende wijze gebeurt, kan dat stuk wellicht de bezwaren opvangen, zoals die ook nu weer hier en daar naar voren zijn gekomen. Is er daarnaast nog behoefte aan popularisering van het werkprogram als geheel dan zou wellicht ook daarin kunnen worden voorzien door een herschrijving in brochure-vorm.

Wij bedoelen intussen geenszins om met een en ander de discussie over de meest wenselijke vorm van het werkprogram af te sluiten. Wel wordt die discussie vruchtbaarder als straks het werkprogram en het verkiezingsmanifest naast elkaar liggen en wanneer in de verkiezingsstrijd met beide stukken is gewerkt. Zou dan blijken, dat de wens inzake een werkprogram, dat zich vooral tot de kiezers richt en dat dus beknopt en aansprekend moet zijn, nog leeft, dan is een nieuw beraad inzake de vorm ongetwijfeld gewenst.

Voorlopig mag men intussen wel zeggen, dat de katholieke pers zich in overgrote meerderheid met instemming over het werk-stuk van de programcommissie heeft uitgelaten, er daarbij van uitgaande dat het nog te verwachten verkiezingsmanifest hiervan het populaire complement zal zijn. Ook van het werkprogram zelf werd echter gezegd, dat het duidelijker en strakker van opbouw is dan dat van 1952.

Het ligt voor de hand, dat de socialistische pers zich beijverd heeft om in het nieuwe werkprogram argumenten te vinden voor haar steeds weer zonder bewijzen naar voren gebrachte stelling, dat de KVP in conservatieve richting zou gaan. Uit het commentaar van die kant blijkt echter, dat zij bepaald niet in die opzet is geslaagd.

„Het Vrije Volk” bracht zelfs de erkenning op, dat het werkprogram vele punten bevat waarmee men zich ook aan die kant van harte kan verenigen. Zou een dergelijke mening de boventoon blijven voeren dan kan dat straks de verkiezingsstrijd aanmerkelijk verlichten! Maar voorlopig maken wij ons daarover geen illusies.

Het is de bedoeling, dat in het Maandschrift nog uitvoerig aandacht zal worden gewijd aan verschillende punten uit het nieuwe werkprogram. Dit keer kunnen wij dus ook in dit opzicht volstaan met enkele kanttekeningen. De jongeren van de KVP hebben enige tijd terug verdienstelijk werk gedaan met de opstelling van een speciaal jeugdprogram. Hiervoor werd niet enkel medewerking verkregen vanuit eigen kring, maar ook uit andere geledingen van de katholieke jeugd. Zo kon een waardevol overzicht van wenssen worden gemaakt, waarmee de programcommissie bij de opstelling van het werkprogram haar voordeel heeft gedaan.

De verhoudingen van de jongeren tot de politiek is een speciaal probleem. Daar bestaat vaak een onderschatting van de waarde van de politiek, niet zelden ontbreekt de belangstelling zelfs geheel en in de beste gevallen is er een vurigheid, die het in de praktische politiek vaak moeilijk bereikbare doel voorbij schiet. Daarom is het temeer verheugend, dat de KVP-jongeren toch de brug hebben kunnen leggen, waarover de wenssen der jeugd naar de Partij zijn gekomen. Ook in breder verband is dat belangrijk. De Partij moge de laatste tijd een verrassende groei hebben doorgemaakt, zij kan toch slechts met vertrouwen de toekomst ingaan als er de zekerheid is, dat haar idealen door de katholieke generaties van morgen zullen worden verder gedragen. Er blijft op dit terrein nog veel te doen. Maar de band, zoals die

nu gelegd is tussen het Jeugd-program en het Werkprogram 1956 is in dat verband toch een bemoeidigend feit.

Er zijn in het ontwerp-werk-program veel punten, die ook bij eerste lezing al naar voren springen. De programcommissie heeft het terecht nodig geoordeeld om in de aanhef te vermelden, dat de KVP zich mede wil richten naar het Bisschoppelijk Mandement 1954. In dit Herderlijk Schrijven werd opnieuw het uitzicht geopend op een christelijke maatschappij en aangedrongen op verwezenlijking van de sociale leer der Kerk. Uiteraard richt het Mandement zich tot de katholiek persoonlijk, maar het is duidelijk, dat een dergelijk woord ook moet doorwerken in een partij van katholieken.

Tot voor kort had het de schijn, dat anderen dat moeilijk konden begrijpen. Met betrekking tot het Herderlijk Schrijven van de Synode der Nederlands Hervormde Kerk betoogde ds. Buskes echter onlangs in „Het Vrije Volk”, dat het woord van deze Kerk niet enkel besproken dient te worden op bijeenkomsten van de protestantse gemeente maar ook op partijvergaderingen. Hij kondigde zelfs aan dat de PvdA dit schrijven van de Synode welbewust zowel bij de strijd op sociaal als op politiek terrein zou betrekken. Deze stellingname verschilt nogal van die van mr. Burger op het laatste PvdA-congres toen hij de KVP waarschuwde, dat zij het Mandement niet tot inzet van de verkiezingen zou mogen maken. Wellicht dat dit verschil verband houdt met het feit, dat het Schrijven van de Synode wel ruimte laat voor „de doorbraak”, terwijl die weg in het Mandement van de Bisschoppen met zoveel woorden wordt afgewezen. Hoe het zij, van een katholieke partij mocht, zoals gezegd, terecht de uitspraak verwacht worden, dat zij zich,

naast de Pauselijke brieven en toespraken en naast het Vastenmandement 1949 ook naar het Bisschoppelijk Mandement, zoals dat de katholieken vorig jaar werd voorgehouden, wil richten.

Na de verwerping van het EDG-verdrag heeft de Europese gedachte onmiskenbaar een crisis doorgemaakt, die ook nu nog niet volledig is overwonnen. Deze aarzeling om op de ingeslagen weg voort te gaan vindt men gelukkig niet in het werk-program. Bij de bespreking ervan in de katholieke pers is terecht opgemerkt, dat deze paragraaf zelfs nog positiever gesteld is dan in het program van '52. Wel heeft het program oog voor een moeilijkheid, die bij de internationale samenwerking, vooral de laatste tijd, duidelijker naar voren komt. Enerzijds worin het kader van deze ontwikkeling steeds meer zaken aan de controle van de parlementen ontrokken doordat zij op internationaal vlak tot een beslissing komen, maar daar vindt men die controle niet of niet in dezelfde mate terug. Het program spreekt zich dan ook uit voor een parlementair orgaan in het kader van de Noord Atlantische Verdragsorganisatie en ook in Europees verband acht het bevordering van een doeltreffende democratische controle nodig.

Kunnen wij ons ongestoord aan deze positieve ontwikkeling wijden? Het program staat kennelijk in het teken van de onzekerheid, die daaromtrent juist nu, als gevolg van de nieuwe houding van Sovjet Rusland, in de wereld heerst. De inleiding gaat er vanuit, dat de internationale spanningen er nog steeds zijn. De consequenties hiervan liggen in de defensie-paragraaf, maar het program staat ook open voor mogelijkheden, die op het ogenblik nog te weinig houvast bieden, als het zich uitspreekt voor een „krachtige bevordering van een verantwoor-

de en geleidelijke beperking der bewapening". De wereld van morgen zou dan vooral in het teken kunnen staan van een eveneens „krachtige bevordering van de ontwikkeling der atoomenergie ten nutte van vreedzame welvaartsbevorderende doeleinden”.

Bij de zaken van het Koninkrijk kan het program uitgaan van het nieuwe Statuut voor het Koninkrijk. De daaruit voortvloeiende plicht tot onderlinge hulp en bijstand geldt zeker de eerste tijd vooral voor Nederland ten opzichte van de beide andere landen: Suriname en de Antillen. Wat Nieuw Guinea betreft zet het program „handhaving en uitoefening van het Nederlandse Gezag” voorop. Tegenover de Indonesische aanspraken is een defensieve houding niet voldoende. Het moet ook gaan om „bevordering van internationaal begrip en, indien nodig, daadwerkelijke internationale steun voor de Nederlandse politiek op Nieuw Guinea”. Deze positieve houding, die aldus wordt bepleit, vindt men al in het beleid, zoals dat de laatste tijd door minister Luns wordt gevoerd en met succes.

Op het nationale terrein is de gezinspolitiek uitgegroeid tot een grote lijst van concrete wensen. Daarin is ook opgenomen een basispensioenverzekering voor weduwen en wezen en onderwijs al een onmiddellijk ingaande noodregeling. Verder gaat het onder meer om een kinderbijslagverzekering voor zelfstandigen, om jeugdlonen waaruit kan worden gespaard, om een wettelijke vacantieregeling, om uitbouw en versteviging van de instituten voor gezinsverzorging en gezinshulpen, om een wettelijk geregelde en toereikende subsidiëring van jeugd en jongerensportorganisaties en van de opleiding van jeugd en sportleiders.

Verdere ontwikkeling van de voor ons land van levensbelang zijnde industrialisatie-opzet van

den Brink, vraagt het program in het kader van de werkgelegenheidspolitiek. Minister van den Brink heeft er recht op dat zijn naam met zoveel woorden aan de na-oorlogse industriële ontwikkeling wordt verbonden. Nog te weinig wordt ook in katholieke kring beseft welk een zegen het voor jong Nederland is geweest en in nog stijgende mate is dat een katholiek bewindsman tijdig maatregelen trof om de bevolkingsaanwas in de werkgelegenheid bij te houden.

De paragraaf over de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie bevat nieuwe punten. Er wordt gevraagd om een „ministerie” van publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie; er is nu wel een minister maar zonder eigen ambtelijk apparaat. Ook spreekt het program uit, dat de doorvoering van de PBO niet langer op onredelijke weerstand van minderheden mag afstuiten. Dat wil dus zeggen: In die gevallen doorvoering van bovenaf. De passage over de bezitsvorming is beduidend uitvoeriger dan in het vorige program. Er ligt kennelijk de overtuiging aan ten grondslag, dat de tijd voor studeren ruim voldoende is geweest.

Bij de sociale verzekering staat de definitieve ouderdomsverzekering voorop. Ook de herziening van de invaliditeitsverzekering is een nog onvervulde wens en een nieuw punt is een financiële regeling ten behoeve van invalide kinderen en volwassen invaliden, die buiten de invaliditeitswet vallen.

De onderwijsparagraaf vraagt om krachtige maatregelen inzake het tekort aan onderwijskrachten. En tegelijk dient al een verlenging van de leerplicht te worden voorbereid, geleidelijk oplopend tot en met zestien jaar en gevolgd door verplicht parttime onderwijs tot en met achttien jaar op levensscholen en dergelijken. De wereld van morgen zal hogere eisen stellen, ons onderwijs moet die ontwikkeling bijhouden.

De woningnood is een van de hoofdpunten van het program. Op verschillende plaatsen wordt er reeds aandacht aan gewijd, een zorg die het best tot uiting komt in de eis: „Verruiming van de woningproductie tot het uiterste met alle daartoe ge-eigende middelen”. Een speciaal hiervoor ingestelde commissie zal dit program nog waarde-voller kunnen maken met de

resultaten van haar onderzoek.

Dit program is een ontwerp. Nu de programcommissie het op tafel heeft gelegd begint weer een van de belangrijkste perio-den in het partijleven. Het moet nu besproken worden in de af-delingen en de kringen. Een ge-sprek dat de mogelijkheid biedt voor verbeteringen en aanvul-lingen. Moge er ruim gebruik van worden gemaakt.

BOEKBESPREKING

HET ONTSTAAN VAN DE PARTIJ VAN DE ARBEID

DOOR DR H.M. RUITENBEEK, PUBLICATIE VAN DE DR WIARDI
BECKMAN STICHTING, PRIJS F 17.50.

Ten behoeve van dit geschrift, waarop de schrijver aan de Rijksuniversiteit te Leiden promoveerde, heeft mr Ruitenbeek in de periode van voorbereiding in nauw overleg met de leiding van de Dr Wiardi Beckman Stichting toegang gehad tot alle beschikbare materiaal, dat voor begrip van het ontstaan van de PvdA van belang kon zijn. Hij had de gelegenheid te spreken met zeer vele personen, die in de afgelopen decennia actief zijn geweest in partijen en groepen, bij het ontstaan van de Partij van de Arbeid in geding.

Zo vertelt ons het „woord vooraf” van de uitgave, die een publicatie is van de Dr Wiardi Beckman Stichting, de tweede in de serie Maatschappelijke vraagstukken. Laat ons hier meteen aan toevoegen, dat men bij lezing van het boek deze mededeling op royale wijze bewaarheid ziet. Dr Ruitenbeek heeft voor zijn werk werkelijk een schat van literatuur (boeken, brochures, artikelen, brieven) kunnen raadplegen en hij heeft er een dankbaar en goed gebruik van gemaakt. Hij heeft bovendien zijn dissertatie een zodanige vorm weten te geven, dat zij een logisch opgebouwd geheel is geworden; het boek laat zich goed lezen; de verwerking van citaten in de tekst wekt bevrediging; het zo volledig mogelijke overzicht van de honderden geschriften, betrekking hebbend op het onderwerp — beter nog: op het vraagstuk van de partijvorming in ons land — geschreven voor en tijdens en na de bevrijding, is van bijzondere waarde.

Het boek bevat twee delen. Het eerste geeft de historische ontwikkeling weer in het sociaal-democratische milieu van 1894 (het jaar van oprichting der SDAP) tot de tweede wereldoorlog. In het bijzonder wordt de ontwikkeling geschetst, die de SDAP doormaakte tussen de beide wereldoorlogen en welke leidde tot de aanvaarding door de partij van het bekende beginselprogramma van 1937. Vervol-

gens komt aan de orde de ontwikkeling in het protestants-christelijke volksdeel: de critische instelling ten opzichte van de antithese in bepaalde kringen der CHU, de betekenis van de dialectische theologie van Karl Barth in het politieke vlak, de sfeer in de NCSV, de christelijk-sociale stromingen en de invloed van het religieus socialisme. En op de derde plaats volgt de ontwikkeling in het culturele en maatschappelijke milieu met betrekking tot het vraagstuk der partijvorming, een kort hoofdstuk waarin vooral een groeiend besef voor de volksgemeenschap — in het bijzonder ook regionaal — naar voren dringt in verschillende kringen van ons volk. De paragraaf over de Vrijzinnig Democratische Bond is in dit hoofdstuk nauwelijks op haar plaats.

Een helder geschreven „recapitulatie” besluit het eerste deel.

Het tweede deel behandelt de invloed van de bezetting (de Nederlandse Unie); de invloed van de illegaliteit; de positie van de sociaal-democraten in en na de oorlog; de ontwikkeling in protestants-christelijk milieu; de positie der katholieken, in het bijzonder de illegale discussie in brochures over het vraagstuk der partijvorming, het streven van de Christofoor-groep om de katholieken rijp te maken voor de doorbraakgedachte. Vervolgens wordt besproken de invloed van de Parool-groep, die een bewust radicaal karakter demonstreerde. Dan de invloed van de politieke ontwikkeling in het Zuiden na de bevrijding, die niet ten gunste van de doorbraak was, o.m. niet wijl de meerderheid van de NVB-groep-de Quay met een officieel optreden van de NVB wilde wachten tot het gehele land bevrijd zou zijn. De betekenis van de NVB wordt in een volgend hoofdstuk behandeld, zo ook haar ontstaan in het „gesprek” in het gijzelaarskamp te St. Michielsgestel, in welk hoofdstuk — uiteraard — tevens de invloed van het personalisme aan de orde wordt gesteld.

Het laatste hoofdstuk behandelt het politieke beraad na de bevrijding: de beslissing van SDAP en VDB, de afwijzing van de doorbraakpartij door de RKSP en de tot standkoming en het werk van de Politieke Studiecommissie, samengesteld uit vertegenwoordigers van SDAP, VDB, CDU en NVB. Zij formuleerde een ontwerp-program en uitgangspunten voor een Partij van de Arbeid.

Een slotbeschouwing voltooit dit interessante boek. In deze slotbeschouwing, evenals in de inleiding, is naast de beoefenaar der wetenschap, die zijn „proefschrift” maakte, ook de partijman aan het woord. Het ligt daarom bijna voor de hand, dat hij hier commentaar en critiek uitlokt naast verdiende erkentelijkheid in het algemeen voor zijn wetenschappelijke arbeid, ondanks een zekere onvolledigheid in zijn beschouwingen. Eerlijkheidshalve zij vermeld, dat het „woord vooraf” van de Wiardi Beckman Stichting duidelijk verklaart: „Deze studie heeft niet de pretentie een zo volledig mogelijk beeld te geven van het ontstaan van de PvdA. Van de talloze processen van geestelijke en maatschappelijke aard,

die op het ontstaan hebben ingewerkt, kon hier slechts een enkel aspect sterker naar voren worden gehaald."

Over de inleiding en de slotbeschouwing moge ik nog enige opmerkingen maken. In beide komt nadrukkelijk naar voren de doorbraakgedachte: „het verlangen naar politieke samenwerking in één breed politiek verband van personen van verschillende levens- en wereldbeschouwing doch gelijkgezind in concrete politieke opvattingen" (de gedachte die in heel de studie over „Het ontstaan van de Partij van de Arbeid" overheerst). Vervolgens wordt scherp gesteld het loslaten van het marxisme, met name het historisch materialisme en de klassestrijd-theorie. Maar in beide ontbreekt de inhoud van het huidige Nederlandsche socialisme. Want die is noch gelegen in de PvdA als doorbraakpartij, noch in het elkaar vinden in de PvdA omwille van „een grote bewogenheid voor het lot van de medemens en een verlangen naar een maatschappij, waar redelijk sociale zekerheid en geestelijke vrijheid hand in hand gaan". Men vraagt zich overigens af, of deze bewogenheid en dit verlangen een monopolie zijn van de PvdA. Vervolgens: Dr Ruitenbeek geeft wel zijn inzichten weer (in overeenstemming met Georges Burdeau in zijn „Traité de Science Politique") over taak en wezen van een politieke partij — en de PvdA voldoet z.i. juist als doorbraakpartij aan de te stellen eisen — maar aan de inhoud van het socialisme, dat zijn partij nastreeft, komt hij niet toe.

En dit is niet te verwonderen als men de meningsverschillen daarover in socialistische kring kent en als men leest wat de geestelijke vader van de socialistische doorbraakleer, Ds Banning, schrijft in „Ons Socialisme". Hij verklaart, dat het „thans minder eenvoudig (is) een allen bevredigende definitie van socialisme te geven, ja dat sommigen bewust weigeren naar zulk een omschrijving te zoeken". Banning wil over „ons socialisme" spreken als „een complex van krachten, gericht op verwerking". En het specifieke ervan is het „tot geldigheid komen van zedelijke waarden door een konsekvente democratie, dus door een socialistische ordening". Voor verschillende typen van socialisme is er plaats in de PvdA, zegt Ds Banning, op grond van ieders fundering der sociale orde, waarin arbeid de dominerende plaats inneemt en democratie heerst. Noch Ds Banning noch Dr Ruitenbeek blijkt in staat de inhoud van het doorbraak-socialisme duidelijk en redelijk te omschrijven. Ds Banning moge het mij vergeven, maar de zinsnede: „tot geldigheid brengen van zedelijke waarden door een konsekvente democratie, dus door een socialistische ordening", doet mij onwillekeurig denken aan de logica van de zin, waarin de Duitsers hun overwinning aankondigden: „V is victorie, want Duitsland wint op alle fronten".

In de slotbeschouwing staan o.m. interessante opmerkingen over de nevenorganisaties van de SDAP die zo dikwijls, zoals VARA, AJC, Instituut voor Arbeidersontwikkeling enz. buiten de kringen van de Partij van de Arbeid als organisaties van deze partij worden

beschouwd. „En wij moeten zeggen, vaak terecht”, zo voegt Dr Ruitenbeek hieraan toe. Noemt hij het NVV hier bewust niet?

Een paar zinnen moge ik hier citeren: „De nevenorganisaties der SDAP vormen in feite het overblijfsel van het geestelijk tehuis, dat de SDAP aan haar leden bood. De vereenzelviging van politieke partij met geestelijk tehuis was in de vooroorlogse sociaaldemocratie evident. De ontworsteling en ontgroeiing aan deze vereenzelviging kost tijd. Toch is het voor de verdere groei van de Partij van de Arbeid en meer in het bijzonder voor haar prentie van volkspartij te zijn van belang, dat zij zich waar mogelijk distancieert van deze nevenorganisaties”.

Dr Ruitenbeek snijdt hier als doorbraaksocialist een voor zijn partij zeer gevoelige maar ook zeer belangrijke kwestie aan. Als man van de doorbraak is zijn standpunt konsekvent; hij voelt klaarblijkelijk de enorme weerstand tegen zijn inzicht, vandaar dat hij zijn konsekventie beperkt en slechts een „waar mogelijk” distancieert van de socialistische nevenorganisaties bepleit. Gelijk hij zich beperkte bij het noemen van namen van nevenorganisaties.

Met een wijs woord besluit Dr Ruitenbeek zijn slotbeschouwing: „De tijd zal leren of met de oprichting van de PvdA een nieuwe fase in het politieke leven van Nederland werd ingeluid”.

Dr A.

Socialistische visie op het Nederlandse bevolkings vraagstuk

De Dr Wiardi Beckmann Stichting heeft het eerste deel van een nieuwe serie werken gepubliceerd. Onder de naam „Maatschappelijke Vraagstukken”, vangt deze serie aan met een rapport getiteld „Bevolkingsgroei en maatschappelijke verantwoordelijkheid”, uitgave de Arbeiderspers, prijs f 13,75.

Dit rapport is het resultaat van het werk van enkele jaren, verricht door een commissie onder voorzitterschap van Dr W. Steigenga. Als leden zijn vermeld Mevrouw Dr S. E. Steigenga-Kouwe (secretaresse); Drs A. A. van Ameringen; Dr A. Hijmans, arts; Mr Th. J. A. M. van Lier; Drs J. J. Voogd; Drs Th. J. Weterman, arts; Dr J. Winsemius en Dr W. J. van de Woestijne.

Een van de bezwaren, welke naar onze mening tegen het werk — dat overigens statistisch goed verzorgd is — naar voren is te brengen is wel, dat het niet goed past in het kader van de huidige Europese en wereldpolitieke vraagstukken. Het lijkt nuttig — medegezien de beperkte ter beschikking staande plaatsruimte —, in dit tijdschrift in het bijzonder dit bezwaar nader toe te lichten.

Het valt te betreuren, dat een Nederlandse commissie een weten-

schappelijk rapport doet verschijnen, dat andere en naar onze mening juistere conclusies ten aanzien van de bevolkingspolitiek had kunnen bevatten, wanneer slechts de consequenties van de bevolkingsvraagstukken in een zich aaneensluitend Europa juistere waren getrokken.

De commissie is zich wel bewust geweest van de zorgwekkende bevolkingsvraagstukken in de ons omringende landen — vraagstukken van een te geringe of in het geheel geen bevolkingsgroei — maar zij heeft zich blijkbaar daarna oogkleppen opgezet.

Uit het statistische materiaal, dat de commissie verzamelde, trok zij terecht de volgende conclusie: „dat de Nederlandse bevolkingsgroei aanmerkelijk groter is dan de groei in Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. De Franse bevolking blijft nagenoeg constant, terwijl de Duitse en Engelse bevolking in de laatste decennia ternauwernood enige toeneming vertonen. Ook voor België is het beeld niet anders” (pag. 17). En verder: „De bevolkingsontwikkeling van de laatste tien jaar is uiteraard in sterke mate beïnvloed door de oorlogsgebeurtenissen. Ook hier blijkt, dat Nederland in vergelijking met andere landen een uitzonderlijk hoge natuurlijke groei vertoont” (pag. 18). Wanneer de commissie een aantal netto-vervangingsfactoren sedert 1930 overziet, luidt haar conclusie: „Er blijkt uit deze cijfers duidelijk, dat België, Frankrijk, Engeland en Wales vrijwel steeds met een netto-vervangingsfactor lager dan 1 kunnen worden gekarakteriseerd, in tegenstelling tot Nederland. Ook aan het einde van de tweede wereldoorlog overtreffen deze landen nauwelijks het voor de instandhouding vereiste cijfer 1, terwijl de toeneming van deze factor in Nederland aanzienlijk belangrijker is geweest” (pag. 28).

De commissie erkent verder de juistheid van de tendenzen, welke Notenstein aangaf voor de toekomstige Europese bevolking (1970), vergeleken met 1940: „Hij voorspelt op grond van zijn studie een achteruitgang van de bevolking der West- en Noordepese landen, met uitzondering van Duitsland, waar de bevolking gelijk zal blijven en Nederland, waar deze vooruit zal gaan. Vooruitgang ziet hij voor de bevolking van Oost-Europa en Rusland en Zuid-Europa.” Verder: „Er treedt onmiskenbaar een verschuiving van het zwaartepunt der bevolking in Europa op in Oostelijke richting; de bevolking in Zuid-Europa zal matig toenemen. Binnen N.W.- en Centraal-Europa zal vermoedelijk alleen in Nederland van een toeneming sprake zijn,” constateert de commissie op pag. 67 van het rapport. De meest recente gegevens doen veronderstellen, dat de Europese bevolkingsgroei welke inmiddels een feit is en in de naaste toekomst zal blijven, iets groter is, dan men eertijds voorzag: Notensteins ramingen zijn waarschijnlijk aan de lage kant.

Het is merkwaardig hoe labiel het betoog van de commissie is. Men is namelijk bevreesd, dat Nederland door zijn bevolkingsgroei een probleemgebied binnen West-Europa gaat worden. De commissie merkt op pag. 215 op, dat Nederland niet een blijvend probleemgebied binnen West-Europa mag gaan vormen. Anderzijds hebben de samenstellers van het rapport ook op dezelfde pagina op te

merken: „Het is denkbaar dat binnen een verenigd West-Europa een in zekere mate groeiende Nederlandse bevolking zelfs gewenst is, indien in de andere Westeuropese landen de geboortecijfers te laag zouden zijn”. Hier wreekt zich, dat de commissie onvoldoende de consequenties van de bevolkingsvraagstukken en bevolkingspolitiek van de andere Westeuropese landen heeft doordacht. Dat deze landen n.l. reeds jaren lang allerlei maatregelen nemen ter stimulering van de geboorten, om de dreigende stagnatie in de groei van de bevolking en zelfs de reële mogelijkheid van een kwantitatief achteruitgaande bevolking te ontgaan, toont duidelijk aan, dat in een Europa met een toenemende integratie op politiek, sociaal en economisch gebied, de momentele Nederlandse bevolkingsgroei een zeer welkome bijdrage tot de bloei van Europa moet vormen. De situatie ligt hier hetzelfde als in een land met te weinig geboorten, waarvan één streek een gelukkige uitzondering vormt, door hogere geboorten. Een dergelijke streek helpt immers krachtig om de bevolkingspolitiek van hogere geboorten te ondersteunen.

Het wordt hoog tijd, dat wij onze bevolkingsgroei meer in Europees verband gaan bezien en ons onze verantwoordelijkheid voor de Europese bevolkingsvraagstukken beter bewust worden; wij zullen ons dan meer zorg moeten gaan maken over de stagnatie in de groei elders en wat minder over onze eigen bevolkingsgroei.

Merkwaardig is het om te zien, dat de commissie in de paragraaf „Westeuropese perspectieven (pag. 217 e.v.) even tipt aan de West-Europese bevolkingspolitieke vraagstukken bij integratie. Maar de commissie werkt de kwestie niet uit, zij zegt: „Het is hier niet de plaats om deze perspectieven en mogelijkheden verder uit te werken” (pag. 219). Doch daar gaat het nu juist om: onze bevolkingsgroei kan binnen Europees verband gezien een gelukkige factor betekenen. Daardoor wordt het Nederlandse bevolkingsvraagstuk in een geheel nieuw licht geplaatst. De commissie heeft deze consequentie niet getrokken t.a.v. de Nederlandse bevolkingspolitiek. Dan zal ook emigratie naar andere Europese landen wellicht gemakkelijker gaan dan thans nog het geval is.

Na al het in het voorgaande genoemde gebalanceer, vermeerderd met evenwichtsoefeningen op andere terreinen, die ook onzeker worden gedaan — en die wij in deze bespreking niet konden vermelden — zegt de commissie: „Voor de oplossing van de problemen, die door de bevolkingstoename in het leven werden geroepen, komt het er in de eerste plaats op aan te streven naar een zo groot mogelijke uitbreiding van de bestaansmiddelen, verdere integratie in West-europees verband en emigratie. Er moet echter rekening gehouden worden met de mogelijkheid, dat men langs deze wegen in een nabije toekomst geen voldoende oplossing zal kunnen bereiken, en in dat geval komt een verdere vermindering van het aantal geboorten aan de orde” (pag. 219).

Met deze „mogelijkheid” maar vast rekening houdend geeft de commissie dan o.a. de volgende conclusies:

Verruiming van de verkoopmogelijkheden van anti-conceptionele middelen, waarbij de commissie uitdrukkelijk bepleit „dat verkoop en voorlichting zal berusten bij geestelijke en maatschappelijke organen, die daarbij te werk behoren te gaan volgens de in de verschillende kringen van ons volk gehuldigde opvattingen” (pag. 221).

Opheffen van de rechtskracht van de gemeenteverordeningen die de handel in anti-conceptiva nog verder aan banden leggen dan artikel 451 ter van het Wetboek van Strafrecht reeds doet, lijkt — volgens de commissie — een taak voor de wetgever (pag. 221).

Verder zal de wetgever de redactie van dit artikel op zodanige wijze moeten herzien, dat de sexuele en gezinsvoorlichting van kerkelijke en ideële organisaties niet onnodig wordt belemmerd.

Aangezien het de mentaliteit is — aldus de commissie — welke in belangrijke mate de hoogte van het aantal geborenen in een huwelijksleven bepaalt en aangezien op deze mentaliteit kerkelijke en geestelijk-culturele organen en opvattingen in sterke mate invloed uitoefenen, kan de overheid slechts in zeer beperkte mate invloed uitoefenen op het geboortecijfer. Zij kan slechts indirect invloed uitoefenen op de mentaliteit en op de houding der genoemde organen. „Deze indirecte beïnvloeding kan uitsluitend verlopen door middel van een goede algemene voorlichting inzake de demografische gegevens, voornamelijk over de verhouding tussen de bevolkingsgroei en de maatschappelijke mogelijkheden en verwachtingen. Een dergelijke voorlichting kan enerzijds de duidelijk waarneembare verandering in mentaliteit versnellen, anderzijds bijdragen tot een goede basis voor een voortdurende publieke discussie, welke op haar beurt invloed kan hebben op een verandering der opvattingen. Deze voorlichting is noodzakelijk om een ieder in staat te stellen een bewuste keuze te doen ten aanzien van de gezinsvorming en zo de verantwoordelijkheid tegenover gezin en gemeenschap te beleven. . . . Het benodigde materiaal dient verzameld te worden door onpartijdige instellingen, waarvan de wetenschappelijke integriteit gewaarborgd is” (pag. 222).

Deze conclusies zijn niet zonder meer uit het betoog van het rapport af te leiden, terwijl de samenstellers daarvan in onvoldoende mate rekening houden met de Europese verantwoordelijkheid van de Nederlandse gezinnen en bovendien met de morele opvattingen van een groot deel van het Nederlandse volk.

Dr J. G. M. Delfgaauw.

PUBLICATIES

VAN HET CENTRUM VOOR STAATKUNDIGE FORMING

Bij het bureau van het Centrum voor Staatkundige Vorming, Anna Paulownastraat 93 's-Gravenhage, zijn o.a. de volgende rapporten verkrijgbaar:

No.	Titel	Prijs
7	Richtlijnen voor een nieuw radiobestel	f 0.60
11	Overheid en openbare zeden	„ 0.60
14	Wereldomroep; richtlijnen voor een nieuw wettelijk bestel	„ 0.50
15	Cultuurpolitiek; beginselen en richtlijnen	„ 0.30
16	Herziening der pachtwetgeving	„ 1.—
17	Grondslagen voor een wettelijke regeling van de gezondheidszorg	„ 1.—
18	Katholicisme, verdraagzaamheid en democratie naar Nederlandse verhoudingen; redevoeringen uitgesproken door Mr Dr J. J. Loeff pr. en Prof. Dr L. G. J. Verberne	„ 1.—
23	Verplichte ouderdomsverzekering; grondslagen van een wettelijke regeling	„ 0.40
24	Arbeid van de gehuwde vrouw buiten haar gezin; is het wenselijk door overheidsmaatregelen deze arbeid in te perken	„ 0.50
27	Samenstelling en werkwijze der Staten-Generaal	„ 0.80
29	Grondslagen der onderwijs-organisatie	„ 0.65
30	Eed en belofte; zienswijze op het gelijknamige rapport van een commissie, ingesteld door het Humanistisch Verbond	„ 0.40
34	Loonpolitiek; meer vrijheid in de loonvorming?; inschakeling van bedrijfsorganen?	„ 0.65
40	Sociale voorzieningen voor zelfstandigen	„ 1.—
41	Kinderbijslag naar verhouding van het loon	„ 0.80
43	Het ontwerp Gezondheidswet 1953	„ 0.40
44	Staatkundige eenheid der katholieke Nederlanders; rapport van de Commissie-Van der Grinten	„ 1.25
45	Overheid en Humanistisch Verbond	„ 1.75
46	Doelstelling van middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs en de wetsontwerpen Rutten	„ 1.75
47	Bijbelonderwijs op de openbare school	„ 0.50
	Rechtvaardigheid en doelmatigheid van een huurbelasting	„ 0.75
	Vrijheid van middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs en de wetsontwerpen Rutten	„ 1.50
	Wettelijke regeling van de bedrijfsgezondheidszorg	„ 1.25
	Monumentenwet	„ 1.50

Een volledige lijst van publicaties wordt op aanvraag toegezonden. Wie alle verschijnende rapporten wenst te ontvangen kan zich hierop abonneren tegen de prijs van f 5.— per kalenderjaar.

Het vraagstuk van de woningbouw*)

door Ir E. H. A. Kraaijvanger

Toen ik de uitnodiging ontving op dit congres te spreken over het *vraagstuk van de woningbouw* heb ik die uitnodiging zonder aarzeling aanvaard.

Toen ik mij echter zette aan de voorbereiding van deze voordracht, ging ik beseffen, dat ik wel wat overmoedig was geweest met die aanvaarding. Immers: wat omvat dat al niet! Waarover moet ik spreken? Hoeveel kanten zijn er wel niet aan?

Ik noem er enkele:

kwaliteit van de woningen
grootte van de woningen
architectonische verzorging van het uiterlijk
stedebouwkundige ligging
hoog- en laagbouw
huurprijs en financiering
woningwetwoningen en particuliere bouw
aantal woningen dat per jaar wordt gebouwd.

Aan al deze facetten zou bij de behandeling van het *vraagstuk van de woningbouw* aandacht moeten worden geschonken. Tenslotte realiseerde ik mij, dat ik hier spreek op het congres van een staatkundige partij en dat het dus in de rede ligt mij te bepalen tot de bemoeienis van de staat met de volkshuisvestiging.

Heeft de staat hier een taak? De beantwoording van deze vraag kan niet zijn een onbeperkt *ja*, noch een onbeperkt *neen*.

De omvang van de staatszaak is verschillend voor normale en abnormale omstandigheden. Wij leven echter nu al vijftien jaren in abnormale omstandigheden en daarin zit een gevaar: het gevaar namelijk, dat wij niet meer goed zien wat de eigenlijke en wat de oneigenlijke — tijdelijke — taak van de staat op dit gebied is.

Om dit duidelijk te maken zou ik eerst aandacht willen schen-

*) Rede uitgesproken op het te Utrecht op 9 October 1955 gehouden K.V.P.-Congres.

ken aan normale omstandigheden, zoals die bijvoorbeeld vóór 1940 waren.

De taak van de staat ten aanzien van de volkshuisvesting is dan geen andere, dan een algemeen regelende en toezienende. De algemeen regelende taak vloeit in hoofdzaak voort uit de woningwet, die onder andere de gemeenten verplicht bouw- en woonverordeningen te maken en te doen naleven, waardoor het volk wordt beschermd tegen het moeten wonen in woningen, die de mens onwaardig zouden zijn. De woningwet biedt ook aan corporaties, die werkzaam willen zijn op het gebied van de volkshuisvesting — de woningbouwverenigingen — de mogelijkheid zulks te doen met financiering door de staat, zonder dat dit betekent een financiële bijdrage in de exploitatie.

De regelmatige aanvulling en vernieuwing van de woningvoorraad is een taak van het volk zelve, is dus een taak van het maatschappelijk leven.

Ik zou onvolledig zijn, indien ik hier niet aan toevoegde, dat ook in normale omstandigheden er nog wel een directe taak van de overheid is, namelijk voorzover het betreft de huisvesting van dat deel van het volk, dat door invaliditeit of onmaatschappelijkheid anders niet een passende woning zou kunnen bewonen of betalen.

Maar dit laat ik nu verder buiten beschouwing.

De oorlog 1940-1945 deed de normale omstandigheden veranderen in abnormale. Veel huizen werden verwoest en zeer weinige werden gebouwd. Bij de bevrijding was er een groot tekort, dat in de afgelopen tien jaren groter werd, doordat het aantal mensen in ons land toenam.

Er ontstond dus een schaarste aan het artikel woningen.

Het wonen is even belangrijk voor de mens als het zich voeden en kleden. En zoals wij het als volkomen natuurlijk hebben aanvoeld, dat de regering zich in tijden van schaarste aan voedsel en kleding intensief daarmee is gaan bemoeien, zo is het ook logisch, dat de bemoeienis van de staat met het wonen intensiever is geworden.

De staat als zodanig heeft echter de schaarste aan kleding en voeding niet opgeheven: dat heeft het Nederlandse volk zelf gedaan in de vorm van ondernemers, arbeiders, boeren en landarbeiders.

Ik wijs daarop, omdat naar mijn gevoelen ten aanzien van het woningvraagstuk nog teveel de houding wordt aangenomen, alsof de regering het volk de woningen moet brengen en het volk een afwachtende en dan nog wel een critische en smartelijke houding kan aannemen.

Er wordt al zóveel tegen de staat aangeleund, dat het hoog tijd wordt de zaken weer duidelijk te gaan stellen. Een zelfwerkzaam volk is gezonder en belangrijker dan een volk, dat in alles tegen de staat leunt.

Ik maakte zojuist een vergelijking met de twee andere primaire levensbehoeften: voeding en kleding. De rechtvaardigheid gebiedt, dat ik ten aanzien van de woningvoorziening iets meer zeg, omdat het Nederlandse volk, ook door regeringsmaatregelen, niet zo vrij is geweest het woningvraagstuk zelfstandig op te lossen. De oorzaak daarvan is de loon- en prijspolitiek. De regering heeft een straffe loon- en prijspolitiek gevolgd, teneinde ons land van de economische chaos van na de oorlog te bevrijden.

Die politiek heeft ins ons land de instemming gevonden van parlement en bedrijfsleven. Die politiek heeft met een grote activiteit van het volk zelve mede de welvaart teruggebracht, waarin wij ons nu mogen verheugen.

Zij heeft echter ook een probleem medegebracht, namelijk dat voor een groot deel van het volk uit het loon niet kan worden betaald de kostprijsuur van de nieuw-gebouwde woning. En daaruit is voortgevloeid, wat ik noemde de *oneigenlijke taak* van de overheid ten aanzien van de volkshuisvesting.

Zij demonstreert zich in de huurwetten, de bijdrage-regelingen voor de woningwetwoningen en de premie-regelingen voor de particuliere bouw.

Ons staatkundig streven moet erop zijn gericht, van al deze kunstmatigheden zo spoedig mogelijk af te komen. Dit klinkt misschien ietwat simplistisch, maar ik zeg het hier, op dit K.V.P.-Congres, omdat ik er nog lang niet zeker van ben, dat er in ons Nederlandse staatkundige leven niet belangrijke stromingen zijn, die het nog niet zo slecht vinden om dit alles zo lang mogelijk te bestendigen, teneinde een constante afhankelijkheid van de staat in dit opzicht te bewerkstelligen.

Zolang er niet een voldoende aantal woningen is, er dus schaarste is, zullen wij de huurwetten als prijsbeheersing niet kunnen missen. De bijdrage-regelingen en premie-regelingen zouden wij echter wel eerder kunnen missen en wel zodra uit het loon de kostprijsuur van de nieuwe woningen zou kunnen worden betaald. Dit zou een zegen zijn voor de volkshuisvesting!

Ten eerste zouden daardoor veel ambtenaren vrij komen tot het verrichten van nuttiger arbeid.

Ten tweede zou daardoor bij de voorbereiding van woningbouwplannen veel tijd en energie worden gespaard.

Ten derde, en dat is wel het belangrijkste, er zouden betere woningen worden gebouwd.

Teveel wordt nu de plattegrond van de woningen gewrongen, teneinde er maar de hoogste bijdrage of premie uit te halen.

Ten vierde — en dat is iets wat ik niet kan bewijzen, maar waarvan ik persoonlijk overtuigd ben —: er zouden ook meer woningen worden gebouwd, omdat het particuliere initiatief

dan meer kansen krijgt, dat bevrijd van een massa voorschriften, er altijd meer uit haalt, of om het anders te zeggen: met eenzelfde aantal mensen méér bouwt.

Er zijn echter nog andere belangen verbonden aan de bevrijding van de woningbouw uit de staats-subsidiëring. De bestaande regelingen brengen de woningen niet onder bereik van het gehele volk. De woningwetbouw brengt de arbeiderswoning, en de premiewoning komt voor een belangrijk deel in handen van degenen, die er zelf geld in kunnen steken.

De huidige regelingen leiden er dus toe, dat ieder die niet is arbeider of niet over geld beschikt, zeer moeilijk aan een huurwoning kan komen. De middenstanders en de jonge intellectuelen zitten nu al jaren lang in de verdrukking. Ik weet wel, dat men uit deze kringen ook wel arbeiderswoningwetwoningen huurt, maar dat is een ongewenste toestand voor alle partijen.

Het gehele volkshuisvestingsvraagstuk zit dus danig in de moeilijkheden. Een deel van die moeilijkheden zou verdwijnen, indien een huur zou kunnen worden betaald, passend bij de bouwkosten van de nieuwe woning, zonder dat de staat daarin subsidieert.

Nu is het geenszins de bedoeling op dit congres de huurpolitiek te gaan behandelen, maar ik moet er de nadruk op leggen, dat de huurpolitiek een belangrijk element vormt in de volkshuisvestingspolitiek. Het is dan ook niet voor niets geweest, dat in het parlement tegenover de regering met grote nadruk is betoogd, dat zij zich aan de oplossing van dit vraagstuk moet zetten.

Maar het mij toegewezen onderwerp luidt: het woningbouwvraagstuk, en wil ik aan de opdracht voldoen, dan zal ik mij dus allereerst moeten bemoeien met de woningbouw. En als wij in deze dagen over dat onderwerp spreken, dan wordt er maar één facet van belicht en dat is *het aantal*, want de nood is zo groot op dit gebied, dat men nauwelijks meer kijkt naar de woning zelve, als men er maar een heeft.

Dat bergt een groot gevaar in zich. Als wij een stuk kleding kopen en het blijkt na enige tijd niet goed te staan, of het is van slechte kwaliteit, dan is dat misschien wel onaangenaam, maar niet verschrikkelijk. Over twee of drie jaren is dit stuk afgedragen en koopt men wat nieuws.

Zo gaat het niet met de woningen. Zij hebben technisch een levensduur van vijftig tot vijf en zeventig jaren en er wordt daarenboven zoveel geld in gestoken, dat er geen sprake van is na twee of drie jaar de woningen, omdat zij niet bevallen, ongebruikt te laten staan.

Mij bekruipt vaak de vrees, dat de roep om het aantal, de zorg voor de kwaliteit volkomen verdringt, en het zou wel eens kunnen zijn, dat de geslachten na ons, die de woningnood niet hebben gekend, en daarvan alleen hebben horen spreken, het nu levende

geslacht zullen verwijten, dat zij zich door de nood en de roep om het aantal, hebben laten verleiden aan de kwaliteit niet de aandacht te schenken, die noodzakelijk was geweest.

Het spreekt vanzelf, dat hier een grote verantwoordelijkheid rust op degenen, die vandaag die huizen bouwen en dan denk ik allereerst aan de architecten, die de plannen maken, aan de aannemers en bouwers, die ze als ondernemers tot stand brengen en ook aan de arbeiders, die de onderdelen maken.

Maar ik weet, dat ik hier spreek op een congres van een staatkundige partij en ik moet dus eerst kijken naar de invloed, die de staat in dit opzicht kan uitoefenen en welke verantwoordelijkheid deze daarbij draagt.

En hier treedt nu weer het verschil aan de dag tussen de normale en de abnormale taak van de staat. In normale tijden droeg de staat praktisch uitsluitend de verantwoordelijkheid en dan zelfs nog maar gedeeltelijk, voor de bouw door woningbouwverenigingen. Nu de bemoeienis van de staat door de financiële afhankelijkheid van al degenen, die bouwen groter is geworden en zich praktisch uitstrekt over 90% van de woningen, die worden gebouwd, is de verantwoordelijkheid naar evenredigheid toegenomen.

Hoezeer de staat ook beschikt over een bekwaam ambtenaren-corps, ik ontken dat er voldoende ambtenaren zijn, die de praktijk van het bouwen zó goed kennen, dat zij over het gehele land verspreid, er zorg voor kunnen dragen, dat alleen goede plannen voor rijkssteun in aanmerking komen en nog minder, dat zij kwalitatief goed worden gebouwd.

In normale tijden waren de bouwers er zelf op uit de woning zó goed te bouwen, dat zij ze aan critische kopers kwijt konden en die critische kopers over het gehele land — waaronder de institutionele beleggers niet de minste waren — zijn van voldoende deskundigen omringd, om het kaf van het koren te kunnen onderscheiden.

Willen wij de woningbouw op peil houden, dan zullen wij er dus voor moeten zorgen, dat de critische geest weer haar invloed moet kunnen uitoefenen en dat de nood van de dag niet alles doet accepteren.

Is dit één kant van de zaak, een andere kant is het aesthetisch uiterlijk.

Het bouwen is kostbaar en de staat kan niet onbeperkt gelden ter beschikking stellen. Dat leidt ertoe, dat natuurlijk naar zuinige oplossingen wordt gestreefd en dat ook ter wille van de efficiëncy grote aantallen van dezelfde woningen worden gebouwd.

Ik wil niet zeggen, dat elke lelijke gevel goedkoper is dan een mooie gevel, maar vast staat wel, dat een vlakke gevel, zonder plastiek, goedkoper is dan de gevel, waarin enige levendigheid is aangebracht, en aangezien voor een groot deel van de wonin-

gen de critische geest van de koper, die zich een bezit verwerft met het oog op een verre toekomst ontbreekt, heeft het minder goede een tē grote kans gekregen.

Het uiterlijk van de woningen, dat in zo grote mate het stads- en dorpsbeeld bepaalt, bepaalt dus ook voor vijftig of vijf en zeventig jaren het culturele peil van ons land, voorzover dit door de bouwkunst tot uitdrukking wordt gebracht.

Willen wij de gevaren, die hieraan vastzitten omzeilen, dan zal er dus naar moeten worden gestreefd de woningbouw te halen uit de sfeer van de subsidiëring door de staat, en zullen wij moeten trachten te benaderen de situatie die bij normale omstandigheden mogelijk was.

Ook hierbij komt dus weer om de hoek kijken de huurpolitiek en nu in bijzonder ten aanzien van het huurpeil, los dus van wat er moet geschieden met de huren van de oude woningen.

Dat huurpeil kan niet los worden gezien van het loonpeil; een volledige behandeling is op dit congres niet mogelijk. Regering en parlement staan hier voor grote moeilijkheden, maar naar mijn gevoelen heeft het Kabinet in zijn geheel hieraan onvoldoende aandacht besteed.

Dank zij de energie van het Nederlandse volk en de bereidheid in alle lagen van dat volk om door een zekere soberheid de ellende en de ravage van 1945 te boven te komen, heeft zich het wonder voltrokken, dat wij eerder dan wie ook in de wereld heeft gedacht — ik moet hierbij zeggen, mede door de Marshal-hulp — een uiterlijk welvarend volk zijn geworden.

Toch vraag ik mij wel eens af, of wij daarin niet iets te optimistisch zijn. Kunnen wij de welvaart op het ogenblik wel meten. Naar mijn mening kan de welvaart van een volk pas worden gemeten, wanneer de primaire levensbehoeften van voeden en kleden en wonen kunnen worden bevredigd, zonder dat daarvoor de staat subsidies geeft. Als dit mogelijk is — en daarvoor zal dan ook weer nodig zijn, dat men de kostprijs-huur uit zijn inkomen kan betalen — pas dan is er sprake van een welvaart, die tot uitdrukking kan komen in de besteding van het inkomen voor andere doeleinden dan de primaire levensbehoeften.

Indien ik hier verder op door zou gaan, dan zou ik terecht komen in het gehele vraagstuk van lonen en prijzen, van exportmogelijkheden en sociale voorzieningen en dat is niet mijn taak; maar ik zou onder de maat blijven, indien ik deze gedachte, die mij zorg baart, hier niet tot uiting zou brengen.

Alhoewel ik begrijp, dat een vergadering als deze, dorst naar sensationele mededelingen over mogelijkheden om het aantal te bouwen woningen op te voeren, meen ik te kort te doen aan mijn plicht, wanneer ik niet even blijf doorgaan over de kwaliteit van de woningen. En dan zou ik allereerst aandacht willen schenken aan de grootte van de woningen.

Het was niet geheel onbegrijpelijk, dat onmiddellijk na de

bevrijding er een streven was om liever wat meer kleine woningen dan minder grote woningen te bouwen.

Naar onze mening is dat streven echter te lang volgehouden en onder Minister in 't Veld zelfs bijzonder gepropageerd. Toch was dat kortzichtige politiek, omdat dergelijke woningen op den duur noch voldoende zouden schenken aan het kleine gezin, noch aan het grote gezin. Niet aan het kleine gezin, omdat langzamerhand wel het inzicht is gerijpt, dat niet volstaan kan worden met de minimum woning, die niet enige andere ruimte bevat dan strikt noodzakelijk is voor eten en slapen; niet aan het grotere gezin, omdat dat er zich helemaal niet in kan ontwikkelen en geweld zou worden gedaan aan het karakter van het Nederlandse gezin, dat liever het geluk zoekt binnenshuis dan op de straat.

Gelukkig is daarin onder Minister Witte wel een ommekeer gekomen, maar het zijn nu nog altijd de financiële omstandigheden, voortvloeiende uit de hoge bouwkosten en het lage huurpeil, die een belemmering vormen voor het bereiken van de ideale toestand.

Ik zal niet uitwijden over alle centrale voorzieningen, die mogelijk zijn, maar ik zou er toch wel voor willen pleiten, dat aan centrale blokverwarming aandacht wordt besteed en dit niet wordt beschouwd als een luxe, maar als iets, dat in deze tijd normaal moet worden geacht.

Niet minder moet naar mijn mening aandacht worden geschonken aan gelegenheid tot het doen van de was thuis, het bergen van kinderwagens en fietsen en wat dies meer zij. Maar ook hier weer doet zich de moeilijkheid voor, dat het bedrag dat van het loon kan worden afgezonderd voor het woongerief, een belemmering daarvoor vormt.

Het eigenaardige is nu, dat wij in ons land over alle mogelijke sociale voorzieningen steeds verdergaande wensen opperen en deze ook als niet onredelijk in overweging nemen, terwijl telkens veronachtzaamd wordt de noodzaak, voor een van de primaire levensbehoeften een bedrag over te hebben, dat daarvoor volkomen gewettigd is.

Daar komt nog bij, dat iets, dat men voor weinig geld kan verkrijgen, op den duur ook niet meer als iets waardevols wordt gezien. En als de goede woning niet meer als iets zeer waardevols wordt gezien, is er voor het gezin een verlies geboekt.

Ik wil U nu niet langer op de proef stellen en aandacht schenken aan iets, wat ons Nederlandse volk langzamerhand geweldig benauwt en dat is het tekort aan woningen.

Ik acht het overbodig in deze vergadering een lange uiteenzetting te geven van de ellende, die het gevolg is van het samenwonen, van het te klein wonen en van het te klein wonen in ruimten, die de naam van woning nauwelijks verdienen. Er

moeten — dat staat nu wel voor ons allen vast — zo veel mogelijk woningen worden gebouwd.

Als ik dit zeg, dan heb ik zelf het gevoel, dat ik een open deur intrap en toch is dat niet zo. Wanneer wij terugdenken aan de periode, dat Mr in 't Veld minister van Wederopbouw was, dan lag deze zaak toen heel anders. Ik wil geen ogenblik de indruk laten ontstaan, dat minister in 't Veld in zijn tijd niet vervuld was van zorg over de huisvesting van het Nederlandse volk. Maar deze Minister zat zodanig vast aan de planninggedachte voor de toekomst, hij was zó beangst voor wat wellicht over tientallen jaren ten aanzien van de werkloosheid zou zijn te vrezén, dat hij niet een minimum aantal woningen als de hoogste beleidsnorm zag, maar een maximum aantal. Hij wilde niet meer woningen bouwen dan een bepaald aantal, dat in maximum was gelegen op 55.000.

Minister Witte heeft zich tot taak gesteld het maximum-aantal woningen te bouwen, dat mogelijk is, waarbij hij zich als richtsnoer stelde minstens 65.000, terwijl hij zich geen zorgen maakt of dit aantal groter wordt, hetgeen ook in het afgelopen jaar is gebleken, toen er over de 68.000 werden gebouwd. In de begrotingsstukken voor het jaar 1956 wordt al ruimte gescha-pen voor 70.000.

Minister In 't Veld meende dat bij zijn planning zo omstreeks het jaar 1960 of 1962 de woningnood voorbij zou zijn en hier kan men nu weer zien hoe gevaarlijk planning kan zijn, want nu wij er zoveel meer bouwen en nu wij beschikken over cijfers, die het leven oplevert, durft Minister Witte zelfs niet te voor-spellen, dat in het jaar 1965 de woningnood zal zijn opgeheven.

Dit schrikbeeld heeft de geesten wakker geroepen en nu is er niemand meer, die een beperking van het aantal woningen durft bepleiten. Maar de roep alleen om meer woningen, die dan ont-aardt in kretén als 100.000 woningen per jaar, is niet voldoende. Ik zeg „ontaardt” omdat men dit cijfer het Nederlandse volk niet mág voorhouden, als men niet overtuigd is, dat het kan worden gehaald.

Ik zal mij onthouden van het noemen van een aantal woningen, dat kan worden gebouwd en zelfs als ik mij hiertoe beperk, komt onmiddellijk de vraag: wat moet er dan gebeuren om meer woningen te bouwen.

Het is natuurlijk volkomen bekend, dat er geen vakbekwame bouwvakarbeider werkloos rondloopt. Ieder, die zijn vak kent heeft werk, maar niet iedere vakman werkt in de woningbouw. Ten aanzien van het aantal beschikbare arbeiders is dus een belangrijk middel om meer woningen te bouwen: overplaatsing van die arbeiders van de andere bouw naar de woningbouw.

Op 1 Augustus j.l. heeft Minister Witte een beschikking uit-gevaardigd steunende op de Wederopbouwwet, waarbij hij de goedkeuring van alle werken, niet zijnde woningbouw, weer cen-

traal aan zich heeft getrokken. Hiermede stemmen wij volkomen in en wij hopen dat daarmede wordt bereikt, dat de spanning op de arbeidsmarkt daardoor zal verminderen.

Men noemt deze beschikking zo gaarne een „bouwstop” en men suggereert wel eens, dat als nu werkelijk maar alle andere werken dan woningbouw zouden worden stopgelegd, het vraagstuk zich vanzelf zal oplossen.

Teneinde geen verkeerde ideeën hieromtrent te laten groeien, meen ik hierover iets meer te moeten zeggen. Laat ik eens aannemen, dat wij 10.000 woningen meer willen bouwen en dat daarmede een bedrag is gemoeid van rond honderd miljoen. Dan komt men er niet door voor honderd miljoen andere werken niet te doen doorgaan.

Dan zal men naar mijn schatting daarvoor twee honderd vijftig miljoen andere werken moeten stopzetten, omdat in deze andere werken grote posten zitten voor leveranties en werkzaamheden, die in de woningbouw niet voorkomen. Men dupeert dan dus ook de werkgelegenheid in andere takken van de bouwbedrijvigheid, zonder dat men daarmede de woningbouw helpt.

In grote trekken denk ik dan bijvoorbeeld aan de fabrikanten van gewapendbeton palen, de steenhouwersbedrijven, de koperen aluminiumindustrie, constructiewerkplaatsen, de centrale verwarmingsindustrie, de stalen ramen fabrikanten, de grote electrotechnische bedrijven, de liftenfabrikanten enz. enz. En niet elke bouwvakarbeider is bereid in de woningbouw te gaan werken. Zouden zij het bouwvak verlaten, dan zou dat een verlies betekenen, dat niet gering moet worden geacht en waardoor in de toekomst de spanningen nog zouden worden vergroot.

Willen wij dus geen ongelukken veroorzaken, dan is het uitgesloten alle bouwwerken stop te zetten en alleen woningen te bouwen, zelfs al wanneer wij dus alleen maar zien naar de werkgelegenheid. Maar helemaal afgezien hiervan zou het onmogelijk zijn alles wat niet woningbouw is stop te zetten.

Als wij alleen maar denken aan wat nodig is voor het onderwijs, voor de ziekenzorg en voor de ontwikkeling van de industrie, waarin de werkgelegenheid op peil moet worden gehouden en uitgebreid voor diegenen, die niet in het bouwvak werkzaam zijn.

Ik ben dus van oordeel, dat de maatregel van Minister Witte van 1 Augustus uitstekend is, dat zij gedurende misschien een half of driekwart jaar ertoe kan en mag leiden dat weinig rijks-goedkeuringen worden verleend, maar dat daarna de maatregel alleen kan worden voortgezet, wanneer het betekent, dat rijks-goedkeuringen voor andere dan woningbouw wat spaarzamer, maar *wel* worden verleend.

De maatregel van afremming is dus inderdaad een nuttige maatregel, teneinde de productie van het aantal woningen op te voeren, maar daarmede alleen komt men er niet.

De eerste maatregel waar wij aan denken, die een groot nuttig effect heeft, is de opvoering van het aantal bouwvakarbeiders. Wat kan daarvoor worden gedaan? Ten eerste het terugwinnen voor het vak van de arbeiders, die daarin werkzaam zijn geweest en om een of andere reden het vak hebben verlaten. Ten tweede het aantrekkelijk maken van de toetreding van de jonge mensen tot het bouwvak.

Teneinde te kunnen beoordelen of het terugwinnen van bouwvakarbeiders mogelijk is, zou men moeten weten waarom zij het vak hebben verlaten. Ik beschik daarvoor over onvoldoende gegevens, maar ik zie wel enige omstandigheden, waarom men dat kan hebben gedaan.

Het bouwvak — en dan spreek ik over timmerlieden, metselaars, stucadoors, tegelzetters — is een moeilijk vak, waarvan de gedegen kennis dikwijls in een reeks van jaren is verkregen. Men oefent dat vak — zo moeizaam geleerd — echter meestal onder niet de beste omstandigheden uit. Men moet werken in weer en wind, men beschikt tijdens de recreatie niet over behoorlijke cantines, de hygiënische verzorging wat betreft toiletten en wasgelegenheid is veelal zeer primitief en bij regen en vorst kan vaak niet worden gewerkt.

Weliswaar zijn voor dit laatste financiële voorzieningen getroffen, maar die gaan niet verder dan een hoog percentage van het normale loon.

Voor de industrie-arbeider zijn de omstandigheden altijd gunstiger geweest en deze zijn daarenboven sedert 1945 overal aanzienlijk verbeterd. Wanneer men nu de keuze heeft om het prachtige bouwvak te beoefenen, maar met ongunstige bijomstandigheden, of fabriekswerk te doen met bijkomende gunstiger omstandigheden, dan kan ik mij voorstellen, dat er zijn, die voor de verleiding van de gunstige bijomstandigheden bezwijken en daarmee het mooie bouwvak vaarwel zeggen.

Willen wij de mensen terugwinnen voor het vak, dan zal er tweeërlei moeten geschieden: de overheid zal moeten erkennen dat het werken in weer en wind en vorst- en regenverlet voor een gelijke mate van vakbekwaamheid een hoger loon rechtvaardigt en het bedrijfsleven heeft een taak door te zorgen voor betere recreatielokalen en betere hygiënische voorzieningen.

Gelukkig mag hier worden gezegd, dat het bedrijfsleven met bekwame spoed hieraan heeft gewerkt en richtlijnen hiervoor enige weken geleden heeft uitgegeven.

Ik kom dan tot het onderwerp: het winnen van jonge krachten voor het bouwvak.

Het spreekt vanzelf, dat het winnen van deze jonge krachten niet onmiddellijk resultaat ten aanzien van het aantal woningen zal opleveren. Maar wij moeten ook verder zien dan de dag van vandaag. Immers de ouderen verlaten successievelijk door de

leeftijd het bouwvak en wanneer dus niet voor een grotere aanwas wordt zorggedragen, dan zal de situatie in de komende jaren nog moeilijker worden.

Basis van de opleiding in het bouwvak moet in het algemeen blijven de Ambachtsschool. Daarna kan de jongeman de praktijk gaan beoefenen, maar zijn scholing zal door een goed georganiseerd leerlingenstelsel moeten worden bespoedigd.

Nu de nood zo hoog is gegroeid, is er reden om gedurende de jaren, waarin de toekomstige vakman in het leerlingenstelsel is opgenomen, van rijkswege een loontoelage te verstrekken, zoals ook is geschied teneinde het tekort aan onderwijzers op te heffen.

Deze gedachte, die ook leeft in de Commissie Woningbouw van de K.V.P. betekent, dat de staat zich nog afzonderlijk buiten de subsidiëring van de wonnigbouw offers gaat getroosten, teneinde de woningnood op te heffen.

Ik zal straks nog andere punten bespreken, waarvoor ook nog offers van de staat nodig zijn en daarom zou ik op dit ogenblik het volgende willen zeggen. In tijden van nood mag het geld geen beslissende rol spelen. De gevolgen van de watersnood en de uitvoering van werken tot voorkoming van een nieuwe watersnood, hebben wij ook niet met zuinige middelen opgelost en toen de vrees bestond, dat wij door een onvoldoende defensie wellicht weer eens een keer onze vrijheid zouden kwijt raken, zijn wij ook niet zuinig geweest.

En wordt nu wel voldoende beseft, dat als wij het woord woningnood uitspreken, dat wij dan van een werkelijke nationale nood spreken? Zijn wij allen er wel voldoende van doordrongen, dat dit werkelijk nationale nood is geworden, nu wij veel langer, dan men op grond van oude prognoses heeft gedacht, met dit tekort aan woningen blijven zitten, dat destructief werkt op de geest en de mentaliteit van ons goede volk?

In de Commissie Woningbouw is uitvoerig gesproken over het buiten de eigenlijke woningbouw om fourneren van extra gelden voor allerlei doeleinden, die uitsluitend de bevordering van het tempo ten doel hebben; en zonder nu al te veel vooruit te lopen op het rapport van deze Commissie, kan ik toch wel mededelen, dat deze gedachte daar niet alleen leeft, maar als wenselijk en noodzakelijk wordt beschouwd.

Indien het aantal arbeiders zou kunnen worden opgevoerd, is het natuurlijk ook van het grootste belang, dat er met het aantal arbeiders zoveel mogelijk woningen worden gebouwd. Dat hangt van twee dingen af: van de efficiëncy in de arbeid en van de prestatie van de mensen. Die efficiëncy in de arbeid is afhankelijk van een goede organisatie van het werk en dat is een taak voor het bedrijfsleven, maar hierbij kan de overheid de helpende hand bieden.

Wij zijn en blijven aardse mensen en het ligt in de menselijke natuur om voor een hogere prestatie een hogere beloning te

verwachten. Een loonvorming, waarin bekwaamheid en prestatie beter tot uiting worden gebracht dan dat nu het geval is, is noodzakelijk en ik schakel daarbij helemaal niet uit de goede wil van zovelen, die niet direct kijkend naar de beloning, er zich bewust van zijn dat zij door hun arbeid en door hun prestatie werken voor het algemene welzijn.

Met een zekere voorzichtigheid zou ik iets willen zeggen over de emigratie. Daarmede wordt natuurlijk wel enige demagogie bedreven. Men wekt wel eens de indruk, alsof er door de regering naar wordt gestreefd zoveel mogelijk bouwvakarbeiders te doen emigreren. Dit is beslist niet zo, maar een feit is, dat er nog bouwvakarbeiders emigreren en nu de nood zo hoog is gestegen, dat alle zeilen moeten worden bijgezet, zelfs het kleinste zeiltje, is de vraag niet ongerechtvaardigd nog eens te bezien, of moet worden voortgegaan met het geven van financiële hulp om bouwvakarbeiders te doen emigreren. Maar voorop moet staan, dat wij de vrijheid van de mens, die toch wil emigreren, niet mogen beperken, want de vrije beschikking over de eigen toekomst mag niet in het gedrang komen.

Voor de grensarbeiders, die de kost aan de andere zijde van de Nederlandse grens verdienen, zou ik de zaak anders willen stellen. Op hen zou ik een beroep willen doen het vaderland te dienen zoveel zijn kunnen, en dat beroep mag worden gedaan, indien in de beloning van hun arbeid in ons land een zodanige wijziging wordt aangebracht, dat hun prestaties ook hier een volledige beloning vinden, zonder dat zij het odium op zich behoeven te nemen, van dat met zwart loon te moeten doen.

Als wij dus enerzijds alles doen, teneinde de mannen in het bouwvak te behouden en de jongemannen er naar toe te brengen, de emigranten en de grensarbeiders in het vaderland te houden door een beroep op hun nationaal gevoel, dan zijn wij er nog niet, tenminste, indien wij tot de hoogste prestatie in aantal woningen willen komen.

Dan moeten wij zien naar de mogelijkheden, die er zijn om met niet-bouwvakarbeiders toch woningen te bouwen. En dan denk ik aan de montagebouw. Wij moeten helaas constateren, dat de verwachtingen die wij daaromtrent hebben gehad, niet ten volle tot werkelijkheid zijn gekomen en toch zitten daar mogelijkheden in, die benut moeten worden.

Maar dan moeten wij ons er rekenschap van geven, dat de montagebouw alleen dan tot grote ontwikkeling kan komen en een groot aantal woningen kan opleveren, indien er continu kan worden geproduceerd.

Wat ik hier zeg is niets nieuws. De montagebouwers hebben dit herhaaldelijk betoogd, maar het samenstel van maatregelen, richtlijnen, beschikkingen, financieringen en wat dies meer zij, gecombineerd met het op zich zelf zo grote goed van de autonomie der gemeenten met hun eigen stadsplannen en bouwver-

ordeningen, verstikt de werkzaamheid van grote organisaties en een grote organisatie is noodzakelijk, teneinde de montagebouw effectief te doen werken. Ik vrees dat als hier niet iets revolutionnairs gebeurt, de montagebouw niet het nuttig resultaat zal opleveren dat mogelijk is.

Maar ook hier weer zou ik naar voren willen brengen dat wij werkelijk zitten in een noodsituatie, die bijzondere maatregelen rechtvaardigt. Maar daarvoor is nodig, dat niet alleen de minister van Wederopbouw werkt en zwoegt om het aantal omhoog te krijgen, daarvoor is nodig dat bij alle instanties, die ermede te maken hebben, de geest vaardig wordt om moeilijkheden, die gemaakt kunnen worden, opzij te zetten en bereidvaardig klaar te staan tot het overwinnen van formele moeilijkheden.

Ik zeg er echter voor de montagebouwers achter, dat zij dan toch zullen moeten zorgen, dat in hun montagesysteem met gebruikmaking van zelfde eenheden, variatie mogelijk is, want ook hier geldt, dat het niet alleen gaat om het aantal, maar ook om uiterlijk en kwaliteit van de woningen. De hemel spare ons voor een land, dat geheel wordt volgebouwd met blokkendozen.

Ik heb mij voldoende georiënteerd om te weten, dat dit niet noodzakelijk is en ook de montagebouw zal niet de gemakkelijkste maar de beste wijze moeten kiezen.

Ik geloof dat het goed is, dat ik ten aanzien van dit punt nog iets duidelijker en openhartiger spreek. Als wij blijven werken zoals wij nu doen, komen wij niet tot groter aantallen woningen. Er moeten voor grote reeksen woningen en voor vele jaren orders worden geplaatst, zodat grote fabrieken constant voor de fabricatie van onderdelen kunnen draaien. Dat is alleen mogelijk, indien plaatselijke voorschriften en plaatselijke voorkeuren en voorkeurtjes op zijde worden gezet.

Als een ramp van overstroming ons bedreigde, zouden wij dan niet veel, wat onder normale omstandigheden wenselijk en begeerlijk was, op zijde vegen teneinde de ramp te keren? De woningnood is wellicht nog een veel groter ramp met een vernietigende geestelijke nasleep. *Ramp: Alarm: te hulp: alle hens aan dek.*

In die geest moeten wij het vraagstuk van het aantal te lijf. Ik hoop dat alle bestuurders en alle ambtelijke instanties dit verstaan en dat onder deze omstandigheden niet allereerst wordt gespeurd naar overtreding van een of ander voorschrift en gekken wordt of er niet een bezwaar is, maar dat ieder komt aandragen uit vrije wil met de zandzakken om het gat in de dijk te stoppen.

MINDER PRATEN — SNELLER DOEN — MINDER BEZWAREN ZOEKEN — VLUIGGER MOEILIKHEDEN OPLOSSEN!

Heb ik tot nog toe aandacht geschonken aan het aantal arbeiders, ook de materiaalpositie zal onder het oog moeten worden

gezien. En dan denk ik bijvoorbeeld aan de positie van de baksteen. Iedereen weet dat er in de regel onvoldoende metselsteen ter beschikking is. De capaciteit van de fabrieken wordt ten volle gebruikt en willen wij er dus verbetering in brengen, dan zal de capaciteit moeten worden uitgebreid.

Ik ken de beschouwingen van de baksteenfabrikanten, die angstig zijn tot uitbreiding van hun capaciteit over te gaan, omdat zij niet weten of de investeringen, die daarvoor nodig zijn, rendabel zullen blijken te zijn.

Ook in dit verband zou ik willen zeggen, dat de regering hier iets moet doen. Zij kan door het geven van een garantie voor de rentabiliteit van de nieuwe investeringen over een groot aantal jaren de schroom van de baksteenfabrikanten overwinnen. De offers die hiervoor moeten worden gebracht zijn te overzien en betekenen in het licht van de offers, die wij voor andere noden brengen, slechts een gering bedrag.

Maar in dit verband mag ook op de steenfabrikanten een beroep worden gedaan om geen gevelsteen te exporteren, zolang daaraan in het vaderland nog een tekort is.

Ik kan niet genoeg herhalen, dat de woningnood van een dergelijke betekenis is, dat er offers voor moeten worden gebracht. Onze vrijheid was een groot offer waard, maar dat vrije volk moet ook gelukkig kunnen leven.

Alhoewel dit niet direct betrekking heeft op woningbouw, meen ik toch aandacht te moeten vragen voor maatregelen, die indirect de woningbouw kunnen bevorderen. En dan noem ik in de allereerste plaats het niet uitvoeren van onderhoudswerken in de zomermaanden.

Ik wil niet pleiten voor dwingende maatregelen, daarvan hebben wij er al zo veel en misschien tè veel, maar in ons volk moet vaardig worden de geest dat alles, wat de woningbouw benadeelt eigenlijk een schande is. En ik heb nog wel zoveel vertrouwen in het Nederlandse volk, dat wanneer het iedereen duidelijk werd, dat het in de zomer beslag leggen op arbeidskrachten voor dit soort werk, het niet bereiken van het maximum aantal woningen tot gevolg heeft, men dat onderhoudswerk zeker zou uitstellen tot de winter.

Van de zomer kom ik in de winter en de afgelopen winter is een typisch voorbeeld ervan geweest, dat de natuur de tot stand koming van woningen kan tegenwerken. De afgelopen winter heeft lang geduurd, maar het eigenaardige is, dat de vorst in het algemeen slechts zeer matig is geweest. Naar mijn mening zou met wat organisatie en wat kosten in een deel van de tijd zeker kunnen zijn gewerkt.

In Oostenrijk en Italië wordt een bouwwerk gedurende de uitvoering in matten ingepakt. Dat wordt daar om geheel andere redenen gedaan, maar ik vraag mij af, of ook hier niet zo

iets mogelijk zou zijn, terwijl het dan dienstbaar kan worden gemaakt aan het werken gedurende lichte vorstperioden.

De vorstverletregeling, met goede sociale bedoelingen opgezet, heeft ook een kwade kant. Angstig voor het geldelijk verlies wordt het werk geheel stopgezet, waardoor meer arbeidsuren verloren gaan dan nodig is.

Nationaal-economisch bezien behoeft zelfs een gedeeltelijk werken geen verlies te zijn, maar het kan dat wel zijn in het private geval. Ik zou er dus voor wilen pleiten, dat regering en bedrijfsleven zich aan tafel zetten, teneinde een regeling te maken dat bij lichte vorst wel wordt gewerkt en dat de daaruit voortvloeiende kosten voor de private ondernemer worden vergoed.

Zoals ik al zeide, ben ik ervan overtuigd, dat dit nationaal-economisch bezien nog eerder winst dan verlies betekent, maar het allerbelangrijkste is, dat de woningbouw niet meer wordt gestagneerd dan strikt noodzakelijk is.

Het contingenteringssysteem voor de woningbouw werkt te ambtelijk. Vele kleine gemeenten met kleine toewijzingen hebben dikwijls aannemers en arbeiders ter beschikking om wat woningen te bouwen. Het systeem van contingentering mag nimmer doel worden. Elke mogelijkheid om huizen te bouwen moet worden uitgebuit en ik pleit er dus voor dat de hoge autoriteiten in Den Haag het oor meer te luisteren leggen bij de gemeentebesturen van die kleine plaatsen, die zonder schade aan het totaal hun eigen woningvoorraad sneller kunnen aanvullen.

Wij zeggen zo graag dat wij leven in de eeuw van de techniek en van de machine. Toch is het eigenaardig, dat in het bouwvak die beide onvoldoende zijn ingeschakeld, hetgeen aan de productiviteit te kort doet. Machines zijn echter kostbaar en niet elke aannemer en bouwer kan zich de weelde permitteren machines aan te schaffen.

Hier ligt eigenlijk een taak voor het georganiseerd bouwbedrijf een machinepark tot stand te brengen, dat voor verhuur beschikbaar is.

Indien echter het bouwbedrijf daartoe niet in staat is, dan bestaat de mogelijkheid dat de Staat een dergelijk verhuurbedrijf tot stand brengt. Wij moeten dan hopen, dat dit verhuurbedrijf geen tekorten oplevert, maar zou dat wel het geval zijn, dan is dat nog niet het ergste wat ons kan overkomen.

Ik weet dat ik mij hierbij begeef op een gebied, dat gevaarlijk is. Zelden zal ik ervoor pleiten dat de staat dingen gaat doen, die bij het maatschappelijk leven thuis behoren, maar zoals ik voortdurend hier heb betoogd, de nood is zo groot dat noodmaatregelen gerechtvaardigd zijn.

Er moet mij in dit verband één ding van het hart en ik vraag bij voorbaat verontschuldiging voor hetgeen ik ga zeggen aan alle ambtelijke instanties, die ermede te maken hebben. Maar

wij zijn nu eenmaal een verschrikkelijk ambtelijk georganiseerd land en als men ziet door hoeveel instanties de woningbouwplannen moeten worden bekeken en beoordeeld en hoeveel mensen hun goedkeuring moeten geven, of die nu ligt op technisch, sociaal of financieel gebied, alvorens werkelijk met bouwen kan worden begonnen, dan vraagt men zich toch wel af of dit nu alles nog past bij een opvoering tot het uiterste van het aantal woningen, dat wij zo gaarne zouden willen bouwen. Wellicht zal wat slordigheid bij deze beoordeling hier en daar wat meer geld kosten, maar misschien is dat verloren geld nog het best belegd met het oog op de toekomst.

De bouw van houten huizen mag niet zonder meer worden verworpen. Houten huizen in grote aantallen dicht bij elkaar zijn in de stad zeker onaanvaardbaar en in de kleinere plaatsen alleen onder bepaalde voorwaarden wèl toelaatbaar. Men moet van het bouwen van houten huizen geen wonderen verwachten wat het aantal betreft, maar hier ook geldt weer dat elke druppel de emmer kan helpen vullen.

De toepassing van de bouwverordening moet zodanig zijn, dat houten huizen kunnen worden gebouwd op die plaatsen, waar zulks maar enigszins aanvaardbaar is. Die houten huizen zullen dan echter bij voorkeur uit het buitenland moeten worden geïmporteerd, zodat men geen beslag behoeft te leggen op vaderlandse vakbekwame arbeiders.

Waarde toehoorder,

De mij toegemeten tijd laat niet toe, dat ik verder op alle facetten van het woningbouwvraagstuk inga. Maar alvorens te eindigen, zou ik in een aantal punten mijn betoog willen samenvatten.

En dan begin ik met het belangrijkste:

Wij moeten niet *praten* over de woningnood, wij moeten *handelen* als in tijden van nood. Wij moeten zo gaan *handelen*, en voor wie dat niet kan, die moet zo *helpen*, als in een stormachtige Januari-nacht, wanneer de storm loeit en de alarmklok luidt, als ieder die helpen kan wordt opgeroepen en toesnelt om het water te keren. Dan wordt geen auto met materiaal tegengehouden door een normaal rood verkeersbordje, dan wordt niet eerst nagelezen of wel aan elk bestaand voorschrift wordt voldaan. Dan zet ieder zijn hoogste krachten in! Maar dan ook nu zo! !

Pakken wij het vraagstuk in deze geest aan, dan gaan wij vooruit en hard vooruit.

Maar om nu geen verkeerde indruk te wekken: wij bouwen in 1956 en in 1957 geen 100.000 woningen. Zelfs om tot 80.000 woningen te komen moeten wij alle zeilen bijzettent: ook alle kleine zeiltjes!

En dan noem ik nog eens wat zeilen:

1. Terugwinnen van arbeiders die het bouwvak hebben verlaten, desnoods met loontoeslag in de tijd van herscholing.
2. Een beroep op het jonge geslacht om in het bouwvak te komen, met loontoeslag in de leertijd.
3. Grensarbeiders en emigrerende winnaars voor een vaderlandse taak.
4. Vrijstelling van militaire dienst, voorzover mogelijk, voor bouwvakarbeiders, minstens in de zomer.
5. Een geheel andere aanpak van de montagebouw.
6. Afremming van alle niet strikt noodzakelijke bouwwerken, doch speciaal in de gebieden waarin de woningbouw in de knel zit.
7. Wat meer armslag voor kleinere gemeenten, waar zonder verstoring van het geheel enkele woningen meer zouden kunnen worden gebouwd.
8. Vergroting van de productie-capaciteit van fabrieken van noodzakelijke bouwmaterialen, zonodig met garantie voor rendabiliteit van investeringen.
9. Bevordering van het gebruik van machines ter opvoering van de efficiency en het tempo.
10. Maatregelen tot het doorwerken bij geringe vorst en aanpassing van de vorstverletregeling.
11. Geen onderhoudswerk in de zomer.
12. Import van houten huizen.
13. Loonregeling waarbij bekwaamheid en prestatie beter worden beloond.

Om al deze zeilen te kunnen hijsen is de medewerking van ons gehele volk nodig. Voor verschillende punten zal het Kabinet in zijn geheel zich moeten interesseren en zal moeten worden afgeweken van tot nog toe bewandelde wegen. Verschillende zullen ogenschijnlijk geld kosten: ik zeg ogenschijnlijk omdat er iets mede verkregen kan worden van een waarde, die in geld niet eens is uit te drukken.

Wij mogen, nu de alarmklok luidt, de regering vragen te handelen als in tijden van nood; en aan heel ons Nederlandse volk mogen wij offer en inspanning vragen.

In tijden van nood is het moreel van ons volk altijd het beste gebleken. Wij moeten nu schouder aan schouder gaan staan en met de tanden op elkaar de nood proberen te keren.

Ik zou willen besluiten met de zinsnede, die onze geliefde Vorstin uitsprak in de troonrede van dit jaar:

„Ik doe een dringend beroep op de volle medewerking van allen, die kunnen bijdragen tot leniging van de woningnood.”

Van Moskou naar Genève

door Dr K. J. Hahn

Adenauer in Moskou.

De besprekingen van de Westduitse regeringsvertegenwoordigers onder leiding van Adenauer met de leiders van de Sowjet-Unie, die in September in Moskou plaats vonden, werden van te voren vrij algemeen weinig optimistisch beoordeeld. Men wist, dat West-Duitsland eisen stelde, die door machtigere staten dan het halve Duitsland reeds vroeger bij verscheidene gelegenheden gesteld werden en telkens tevergeefs. West-Duitsland had de verassende uitnodiging van de Sowjetregering aangenomen met de vaste wil in Moskou de Westelijke verbintenissen niet te verzwakken, laat staan te verbreken, de hereniging met Oost-Duitsland „in vrijheid”, d.w.z. langs vrije verkiezingen te eisen en bovendien over de krijgsgevangenen te praten. Niemand had veel hoop, dat er een tastbaar resultaat in Moskou bereikt zou worden, en het verloop van deze conferentie — zeker een van de merkwaardigste, die na 1945 hebben plaats gevonden — bewijst inderdaad, dat er nog wat moeilijkheden te overwinnen waren. Na aanvankelijk een sfeer van co-existentie geschapen te hebben, dat er geen vuiltje aan de lucht scheen, ging men onverwachts over tot felle wederzijdse beschuldigingen, zodat men reeds met een totale mislukking van de conferentie ging rekenen. Toen veranderden de bewame Russische tactici met een niet na te amen zwier van richting en lieten het bootje van de discussie plotseling de veilige haven van een sobere, maar concrete overeenkomst binnenglijden. Deze overeenkomst bevat de volgende punten: Rusland en West-Duitsland knopen diplomatieke relaties aan, Rusland laat de Duitse krijgsgevangenen vrij, ongeveer 10.000 volgens Russische cijfers — t.a.v. de gedeporteerde burgerbevolking zal men nog een onderzoek gelasten — en er werden de nodige stappen ondernomen, om de wederzijdse handelsbetrekkingen op gang te brengen.

Aan het resultaat van de Moskouse besprekingen vallen aanstonds enkele punten op: men heeft ervan afgezien, op de kwestie van de Westelijke verdragen nader in te gaan. Het was

een van de verrassende uitspraken, die op deze conferentie vielen, toen Chroestjew eenvoudig verklaarde, dat Rusland er niet aan dacht, over het Nato-lidmaatschap van Bonn te discussiëren, omdat aan dit feit niets meer te veranderen viel. De Russen toonden zich dus erg nuchtere, helemaal niet verkrampde onderhandelaars, die Adenauer daardoor werkelijk tot onderhandelen dwongen. Want nu kwam ook niet de hereniging — een tweede moeilijke kwestie — ter discussie, maar twee punten, waarover men veel kon spreken, namelijk de diplomatieke relaties tussen Bonn en Moskou en de krijgsgevangenen. Het is op het eerste gezicht een zeer ongelijk spel, want een Russische ambassade met 80 à 100 man personeel in Bonn vormt een probleem van grote politieke betekenis, — de 10.000 man krijgsgevangenen betekenen een zuiver humaan vraagstuk, dat voor Adenauer hoogsten een kwestie van binnenlands belang is. Het is zeker een wreed alternatief, waarvoor zich Adenauer geplaast zag, maar de kunst van de Russische wijze van onderhandelen lag nu eenmaal daarin, dat zij Adenauer iets aanboden, dat hij in geen geval kon weigeren. Zij sleepten dus een kleine maar zeer concrete politieke buit in de wacht, Adenauer kwam met een groot menselijk succes naar huis, dat zijn populariteit aanzienlijk verhoogde. Maar hij kwam ook met een gefronsd voorhoofd weer in Bonn aan. Want was het een succes of was het een nederlaag, die hij in Moskou behaald had?

De reacties.

Het is zowel uit de discussie in de Duitse bondsdag als ook uit de gehele Westelijke reactie op te maken, dat men het hierover niet eens was. Zeer tegenstrijdige reacties bleven niet uit. Uit de woorden van Adenauer, van von Brentano, Kiesinger en Carlo Schmid viel duidelijk op te maken, dat geen van hen een vaste overtuiging over de toekomstige politieke betekenis van deze overeenkomsten had. De discussie in de bondsdag was opvallend flauw toen Adenauer de ratificatie vroeg; de eenheid van regeringscoalitie en oppositie, die voor het eerst in een buitenlandse kwestie bereikt was, stemde geenszins tot enthousiasme, iedereen was uitermate voorzichtig in zijn beroordeling.

Maar ook in het buitenland, in het Westen, reageerde men op uiteenlopende wijze. Officieel hadden de Westelijke regeringen voldoende vertrouwen in Adenauer en zagen in het feit, dat Moskou in Bonn geakkrediteerd wordt, geen inbreuk op de banden tussen Bonn en het Westen. De Westelijke pers, vooral in Amerika en Engeland, was veel minder onverdeeld in haar mening. Vooral in Amerika en Engeland gingen en gaan stemmen op, die zeggen, dat Adenauer misschien te ver is gegaan en dat men niet over het hoofd mag zien, wat Duitsland in vroegere tijden op het gebied van de Oosteuropese politiek presenteren kon. Onmiddellijk werd weer de naam van „Rapallo” ge-

noemd, de plaats, waar Duitsland na 1918 de betrekkingen met Rusland weer aanknoopte, om zijn positie tegenover de Westelijke geallieerden te verstevigen. Andere kranten eisten een krachtiger politiek van het Westen ten aanzien van de hereniging van Duitsland, want anders zouden de Duitse sympathieën voor het Westen ten gunste van Rusland verloren gaan, indien Rusland op een goede dag meer zou aanbieden dan krijgsgevangenen. Maar een concrete aanwijziging, dat West-Duitsland na het bezoek van Moskou en na de Duits-Russische overeenkomsten de verbintenissen met het Westen zou willen verzwakken, zijn er niet. Wel is de Westduitse sociaal-democratische partij nog steeds van mening, dat een herenigd Duitsland niet aan de Parijse verdragen gebonden is, maar de regeringspartijen delen deze opvatting niet. West-Duitsland wil de verdragen trouw blijven. Dit heeft nog kortelings in een artikel in een Zuidduitse krant dr Th. Dehler, de leider van de liberalen, bevestigd, hoewel Dehler binnen de coalitie de man representeert, die zijn eigen wegen kiest en juist op meer contact met het Oosten had aangedrongen. Wat Dehler wil is trouw aan de Parijse verdragen — met een zekere elasticiteit, zodra de omstandigheden dit vereisen, maar steeds in nauw overleg met het Westen. Deze elasticiteit is echter iets, dat zich in het kader van de coëxistentie inderdaad niet meer vermijden laat. De opvatting van Dehler kan men daarom goed confronteren met de uitlatingen van Mac Millan, die op een persconferentie de tijd van zuivere machts-politiek tussen de twee grote blokken min of meer tot het verleden rekende, omdat de atoomoorlog geen overwinnaars kent. Nu begint een nieuwe fase van ontspanning, volgens Mac Millan, waarin echter de morele kracht de uitslag zal geven.

Tactiek en bedoeling van Rusland.

Het schijnt, dat ook de Russen, die tenslotte de fase van de coëxistentie hebben ingeluid, nieuwe wegen in de psychologische bewerking van het Westen kiezen. Zij hebben onmiddellijk na het bezoek van Adenauer de regering van Oost-Duitsland naar Moskou geroepen en met deze een verdrag gesloten. Uit de haast waarmee dit gebeurde blijkt wel, dat Moskou deze plannen klaar had voor de komst van Adenauer. Men moet daarom de overeenkomst met Bonn en die met Pankow — de zetel van de Oostduitse regering — in hetzelfde licht zien. Rusland geeft nu Pankow het recht en de vrijheid, als een soevereine staat met het buitenland diplomatieke betrekkingen aan te knopen. In Moskou zullen dus binnenkort een Westduitse en een Oostduitse ambassadeur optreden en Moskou zal omgekeerd in Bonn en in Pankow vertegenwoordigd zijn. Adenauer, nauwelijks als nieuwe vriend van Boelganin en Chroestjew in Bonn gearriveerd, zag zich gedwongen, de grote Drie in een speciale nota te verzoeken, de regering van Pankow nooit te erkennen, want de

Oostduitse regering is een opgedrongen totalitaire regering, terwijl Bonn alleen geheel Duitsland vertegenwoordigt. De Drie hebben dit verzoek ingewilligd en officieel laten weten, dat zij Pankow niet zullen erkennen. De vraag is alleen, of de kwestie daarmee geregeld is; de vraag is, of Bonn het inderdaad lang kan volhouden, zo strikt gescheiden van Oost-Duitsland te leven — en Rusland de zo consequent nagestreefde aanknopings van diplomatieke betrekking ervoor zal gebruiken om in West-Duitsland propaganda te maken voor veelvoudig contact met het Oosten. Men weet, dat Rusland dit in de laatste jaren met alle middelen probeerde en Westduitse politieke kringen vrezen niet ten onrechte, dat het verschijnen van Russische diplomaten in Bonn deze contacten onvermijdelijk maken. Reeds nu zijn Russische instanties er op bedacht, Westduitse industriëlen en zakenlieden naar Moskou uit te nodigen. Dit zal Bonn op den duur niet kunnen verhinderen. Onder deze omstandigheden zal ook de houding van Bonn tegenover Pankow aan een nieuwe psychologische druk worden onderworpen.

De bedoeling van Rusland is duidelijk: het wil de kwestie van de hereniging aan de beide delen van Duitsland zelf overlaten. Dat wil dus zeggen, het wil vermijden, dat op het hoogste internationale vlak, dus door de grote Vier, over Duitsland gesproken wordt, want dan staat reeds van tevoren vast, dat Oost-Duitsland geen kans heeft, in zijn huidige vorm erkend te worden. Indien echter West-Duitsland bereid gevonden zou worden, de politieke instellingen van Oost-Duitsland tenminste gedeeltelijk te erkennen, om daarmee de hereniging mogelijk te maken — wie ter wereld zou dan de wil van het gehele Duitse volk niet moeten erkennen? Daarop speculeert Rusland nu en het is zeker in deze intentie, dat het naar Genève gaat.

De Russen hebben Adenauer wel beloofd, in Genève de hereniging van Duitsland te sprake te brengen, maar het is zeer de vraag, of men daarbij veel verder zal komen. Er werd op dit gebied niets bereikt in de tijd van de koudste koude oorlog, maar ook in Genève en onlangs in Moskou hebben de Russen deze vraag handig weten te omzeilen. Klaarblijkelijk willen ze tijd winnen, om de coexistentie met alle facetten van busreizen achter het IJzeren Gordijn, voetbalmatches in Moskou, handelsbesprekingen, politieke informatie-reizen in de Oekraïne en achter de Oeral enz. op het Duitse gemoed laten inwerken. Zolang ze de uitwerking van dit alles niet kennen, zullen ze dus Oost-Duitsland niet opgeven.

Opzet der Westelijken.

Het is inderdaad gemakkelijk voor hen, tijd te winnen, want het Westen ziet zich genoodzaakt, tegenover deze zeer handige tactiek van de Russen zeer nauwkeurig te werk te gaan. Men is er op voorbereid, dat Rusland in Genève met interessante

aanbiedingen, versterkte co-existentie-jovialiteit en afzonderlijke bewerkingen van de verschillende Westelijke delegaties het Westelijke front lossen wil maken. In de besprekingen van de Westelijke ministers van buitenlandse zaken, die in New-York hebben plaatsgevonden, zijn deze mogelijkheden ongetwijfeld nauwkeurig overwogen en men mag aannemen, dat via vaste gedragslijnen wel een gemeenschappelijk doel is bereikt. Uit de begrijpelijkerwijze schaarse mededelingen over de voorbesprekingen van de conferentie krijgt men de indruk, dat er zeer goed werk verricht werd. Men was er zich stellig van bewust, dat na de besprekingen tussen Moskou en Bonn en het erop volgende verdrag tussen Moskou en Pankow het Westen uitermate goed voorbereid naar Genève moet gaan. Als een nieuwe psychologische factor bleek, dat de positie van West-Duitsland in het gremium van de Westelijke Drie sterker is geworden; von Brentano vertegenwoordigde niet meer een land, dat zoals tijdens de eerste conferentie van Genève geraadpleegd en gehoord werd — in New-York was West-Duitsland reeds de partner, die als gelijkgerechtigd en in ieder geval als even belangrijk beschouwd werd als de overige Europese landen. Von Brentano wist echter heel goed, dat in de openbare mening van de Verenigde Staten twijfels waren achtergebleven na de Moskouse overeenkomsten en hij trachtte in toespraken en op pers-conferenties de vaste Westelijke koers van Bonn nog eens sterk te beklemtonen.

Wat concreet in New-York als basis voor de conferentie werd uitgewerkt, laat zich in de details natuurlijk niet aangeven. Vast staat, dat men de kwestie van de hereniging van West-Duitsland de voorrang wil geven; men is echter ook vast besloten, hierbij een resolutere houding aan te nemen dan in Genève. Het prestige van het Westen eist dit zeer zeker. Daarom wil men wel, om in de herenigingskwestie vooruit te komen, over een plan voor Europese veiligheid spreken, maar men heeft beslist niet gewild, deze punten achter elkaar op te lossen. Een hereniging, die van een regeling van de militaire beveiliging vergezeld wordt, en omgekeerd, een terugtrekken van Westelijke eenheden, vóór de hereniging verwezenlijkt is, zou zeer veel complicaties en risico's tot gevolg hebben, en gedeeltelijk de Russen een sterk voordeel verschaffen. Dus gelijktijdigheid van hereniging en Europees veiligheidsplan, waarbij men aan een verwezenlijking van de hereniging in étappes denkt. Het systeem van Europese veiligheid, dat elementen van het plan-Eden, van voorstellen van Washington, van Mendès-France en van Adenauer bevat, komt in zijn tegenwoordige vorm hoofdzakelijk uit het brein van de Britse Minister van Buitenlandse Zaken, Mac Millan. Het zou dan de Grote Drie, Italië en Benelux, Rusland, Polen, Tsjechoslowakije, Hongarije en Bulgarije, Canada en eventueel ook nog de Scandinavische landen zonder Zweden omvatten en natuurlijk het op democratische wijze opgebouwde, her-

enigde Duitsland. Om Rusland de vrees voor een Westelijke agressie te ontnemen, zouden de Amerikanen zich verplichten, geen troepen van het Westen, evenmin dus Duitse troepen in de Oostzone te stationneren en zou met Rusland een systeem van veiligheidsgaranties tot stand komen, die telkens tussen Rusland en afzonderlijke Westelijke staten zouden worden uitgewisseld. In principe zou Duitsland vrij zijn te kiezen, of het aan een dergelijk systeem zou willen deelnemen, maar het is in ieder geval de bedoeling van de Westduitse regering, dit wel te doen. Bovendien zou men in New-York, volgens sommige Engelse bladen, overeengekomen zijn, tussen Polen en het Westen een cordon sanitaire, een gedemilitariseerde zone in Midden-Duitsland aan te leggen — zie hier het element uit het Eden-plan — om Rusland te laten zien, dat het herenigde Duitsland zich niet zo maar bij de Nato kan aansluiten. Wel betekent dit nu, steeds nog volgens deze krantenberichten, dat deze zone niet geheel en al van militaire eenheden ontbloot zal zijn, want men is natuurlijk bang voor een vacuum, dat de begeerte tot agressie altijd aanwakkert. Het bedoelde cordon sanitaire zou aan weerskanten van de Oder-Neisse-linie liggen. Dit is klaarblijkelijk niet alleen een concessie aan Bonn, maar ook het logische gevolg van de redenering, dat het Westen en het Oosten in gelijke delen tot de gedemilitariseerde zone dienen bij te dragen. Dit zal een punt zijn, dat Rusland, ook ter wille van zijn bondgenoot Polen, moeilijk zal accepteren. Omvang van deze zone en sterkte van de daar te stationneren troepen zouden nog nader worden bepaald.

Terwijl men dus toch een en ander over het veiligheidsplan te weten kwam, hoort men weinig over de procedure van de hereniging zelf. Het is aan te nemen, dat het Westen zijn eenvoudig en logisch standpunt ongewijzigd wil voordragen: vrije verkiezingen. In ieder geval blijkt uit alles, dat het Westen inderdaad aan een concreet plan gewerkt heeft, dat het met de nieuwe sfeer die in de verhouding tussen het Oosten en het Westen heerst sinds de eerste conferentie van Genève, terdege rekening houdt en ook de legitieme garantie-wensen van Rusland mede in aanmerking neemt. Het plan denkt er echter niet aan, op de Russische voorstellen van een simpel opgeven van de militaire steunpunten door de Amerikanen in te gaan. Een Porkkala maakt nog geen vrij en democratisch Oost-Europa, zou men kunnen zeggen, want voor het Westen hebben Amerikaanse troepen in West-Europa een geheel andere betekenis dan voor de Russen een garnizoenje in Porkkala, honderden kilometers achter de steunpunten van de Russen in Polen, Tsjechoslowakije etc. die niet worden opgegeven.

Dit houdt dan echter ook in, dat in Genève een conferentie gehouden wordt, waarop zeer moeilijke en soms stroeve, onderhandelingen gevoerd moeten worden. Het Westen is wel van plan, deze conferentie niet met een groot éclat te laten misluk-

ken, maar het denkt er niet aan, posities zonder tegenprestaties van gelijke waarde op te geven. Omdat men, wanneer de honey-moon van de coexistentie voorbij is, ook niet met een vriendelijke lach en zonder verder iets bereikt te hebben uit elkaar kan gaan, moet men dus met zeer taaie onderhandelingen rekenen. Het is niet zonder meer waarschijnlijk, dat Rusland het veiligheidsplan en de hereniging eenvoudigweg accepteert — afgezien van de moeilijke situatie, die zou ontstaan, als de Nato en het veiligheidsplan naast elkaar bestaan (met misschien nog de groteske figuur, dat Rusland een lid van de Nato wordt?). Het is aan de andere kant niet erg waarschijnlijk, dat de Russen zelf de conferentie in Genève willen laten mislukken. Zij hebben alle redenen, om de successen van Moskou uit te buiten. Dus zullen ze trachten een basis te vinden, waarop men ook na Genève met onderhandelen voortgaat. Er ontstaat dan dus een werking naast elkaar van de Westelijke Nato en de Oostelijke militaire organisatie die te Warschau werd opgericht, en daartussen en daarboven het begin van een gemeenschappelijke veiligheidsplan, — een soort politieke „mixed economy”, waarin oude veiligheidsmaatregelen aan beide kanten en een voorzichtig zoeken naar een ontspanning. Dat het in een dergelijke situatie voor het Westen moeilijk is, nieuwe vormen van contact met het Oosten aan te gaan, zonder de bereikte veiligheid prijs te geven, spreekt van zelf. En de conferentie van Genève bewijst het eveneens.

Bezitsvorming en het werkprogram 1956 der K.V.P.

DOOR DR W. L. P. M. DE KORT

In een reeks korte beschouwingen zal in dit en de eerstvolgende nummers van het Maandschrift aandacht worden gewijd aan enkele belangrijke onderdelen van het K.V.P.-Werkprogram 1956. Het hieronder gepubliceerde artikel van Dr de Kort opent deze reeks. — Redactie.

Het grondbeginsel van ons goederenstelsel is, dat de stofelijke goederen in de eerste plaats bestemd zijn om te voorzien in de behoeften van al de mensen en van ieder onder hen. Niemand mag dus uitgesloten worden en vanaf het ogenblik, dat de materiële mogelijkheden daartoe bestaan moet iedereen zich op zijn minst het nodige kunnen verschaffen. Alle andere doeleinden zijn ondergeschikt aan dit eerste doeleinde.

Uit dit grondbeginsel leiden de katholieke maatschappijleer en het solidarisme de principiële noodzakelijkheid van de particuliere eigendom af. Die principiële noodzakelijkheid kent een viervoudig motief, te weten het motief der welvaart, het motief der vrijheid, het motief van de openbare orde en vrede en het motief der waardigheid en verantwoordelijkheid van de menselijke persoon. De particuliere eigendom zal als principiële noodzakelijkheid in alle omstandigheden de inrichting van ons goederenstelsel moeten beheersen. Aldus is de opvatting van de katholieke maatschappijleer, een opvatting, die wij in Rerum Novarum, Graves de Communi en Quadragesimo Anno uitdrukkelijk vinden geleraard.

In alle omstandigheden zal de principiële noodzakelijkheid van de particuliere eigendom de inrichting van ons goederenstelsel moeten beheersen. Het spreekt dan ook wel van zelf, dat de Katholieke Volkspartij in punt 39 van het nieuwe Werkprogram, waar zij spreekt over bezitsvorming, nog eens uitdrukkelijk de grote betekenis van de particuliere eigendom voor enkeling en gemeenschap erkent. Bij een blote erkenning laat de K.V.P. het in haar werkprogram echter niet. Onmiddellijk laat zij twee middelen volgen, die tot strekking hebben de particuliere eigendom

in de practijk van ons maatschappelijk leven hechter te doen leven. Het ene middel is behoud en ontwikkeling van het bestaande gezonde bezit, het andere middel is bijzondere bevordering van uitbreiding van bezit tot bezitlozen.

Wij zullen deze twee middelen nader beschouwen.

Behoud en ontwikkeling van het bestaande gezonde bezit staat in het werkprogram der K.V.P. voorop. Staat dit terecht voorop? Ik geloof van wel. Het is en blijft een oude volkse wijsheid, lijkt mij, dat men moet beginnen met het behoud en de ontwikkeling van wat men aan goeds heeft. En we hebben terzake van het gezonde particuliere bezit veel aan goeds. Denken wij aan het onder individueel en sociaal opzicht zo gunstige instituut der familie-onderneming, niet alleen voortreffelijk als bezitsvorm, maar ook als familieband en als kader van verantwoordelijkheid. Terecht vraagt het werkprogram dan ook speciale aandacht voor de familie-onderneming. Wij bezitten echter meer. Eigenlijk is ieder bezit van de huisvader naar aard en wezen familie-bezit. Onze successiebelasting lijkt mij dit niet voldoende te erkennen. Persoonlijk ben ik van mening, dat het op zijn plaats is de successiebelasting in de rechte linie naar beneden af te schaffen voor erfelingen van middelmatige omvang. Er zijn grote categorieën in ons volk, die over gezond particulier bezit beschikken. Er zijn nog grotere categorieën, die vrij snel tot zulk gezond bezit zouden kunnen geraken, zelfs zonder meer en uit eigen kracht, indien geen beletselen ter vorming van particulier bezit aanwezig waren door fiscale overdruk of onderbeloning van diensten. Zulk een fiscale druk en onderbeloning kan in een armoede-economie tijdelijk acceptabel en noodzakelijk zijn. Bij een welvaarts-economie is zij enerzijds onrechtvaardig en anderzijds lijkt zij op de duur funest voor de verdere welvaartsontwikkeling. Van de welvaart der gekwalificeerde groepen in onze samenleving hangt ook de welvaart der massa af. Wie voor de een zorgt opent mogelijkheden, zij het nog geen realiteiten, voor de andere.

Bij dit eerste middel past een kanttekening. Is er, in het oog van de katholieke maatschappijleer, ook ongezond particulier bezit? Mag men de encyclieken geloven, en zij zijn met inzicht der feiten geschreven, dan zal het antwoord moeten luiden: ongetwijfeld. Ik zal hier niet diep op ingaan, maar wij mogen toch geloof ik niet vergeten, dat de Kerk zich nimmer heeft los gemaakt van de verwijzing van Christus naar de leliën des velds en de vogels van de hemel. Men kan het eigendomsbegrip der Kerk keren en draaien voor mijn part, aan één zaak schijnt niet te ontkomen en deze is: *ten behoeve van zich zelve* is het niet goed méér rijkdommen te verzamelen dan overeenkomt met wat men *redelijkerwijs* nodig heeft, gezin, staat en stand in de overweging mede begrepen. Redelijkerwijs kan men wellicht nogal veel appeltjes voor de dorst op de eigen zolder vergaren, eens komt het mo-

ment, dat ze te dicht opeen liggen. Wanneer dat ogenblik is aangebroken, zal moeten worden uitgemaakt door het persoonlijk geweten, maar voor de vorming van het persoonlijk geweten mag men de evangelische lessen niet onbenut laten. Overigens meen ik, dat het niet uitsluitend een particuliere zaak is uit te maken waar aan het particulier bezit ten behoeve van zich zelve is voldaan en waar anderen aanspraken op het overvloedige particuliere bezit kunnen stellen. Ik doel hier geenszins op vervreemding van rechtmatig verworven bezit, doch ik heb op het oog het gebruik van rechtmatig verworven overvloedig bezit. Uit de vier motieven, die tot de principiële noodzakelijkheid van de particuliere eigendom in ons goederenstelsel voeren, blijkt, dat de particuliere eigendom een persoonlijk en privaat naast een algemeen en sociaal karakter heeft. Door dit sociaal karakter ontstaan enerzijds grenzen, maar wordt het anderzijds weer mogelijk ook buiten de redelijkerwijs voor zich zelve nodige rijkdommen tot opeenhoping van particulier bezit te komen, mits men zulke opeenhoping ten behoeve van anderen nastreeft. Liefdadigheid en het verschaffen van werk, het ten openbare nutte stellen van bossen en andere recreatie-oorden en zovele andere zaken meer kunnen zulke opeenhoping juist weer wel een christelijk karakter verlenen. Een niet gebruiken van overvloedige particuliere eigendommen gaat echter niet louter het persoonlijke geweten aan, al komt dit ook hier op de eerste plaats. De Overheid velt ook haar oordeel. Niet het „*jus utendi, fruendi et abutendi, exclusis aliis*” is christelijke norm voor de gemeenschapsinrichting, maar het „*jus utendi, fruendi et abutendi, quantum juris ratio patitur*”. Deze beperking is essentieel naar het mij voorkomt, zij leeft in alle op de particuliere eigendom betrekking hebbende pauselijke encyclieken en zonder deze beperking lijkt mij het stelsel van de particuliere eigendom even wreed en even onnatuurlijk als het communisme. Deze beperking slaat op het object van de eigendom, er zijn nu eenmaal enkele objecten, die men terwille van aller eigendom buiten de particuliere eigendom moet houden. Deze beperking slaat, zo zie ik het, ook op wat men de overvloedige particuliere eigendom pleegt te noemen, het is nu eenmaal noodzakelijk voor allen, dat men overvloedige particuliere eigendommen ten dienste van het algemeen stelt. Men kent de door de Kerkvaders geformuleerde christelijke gedragslijn ten deze: men zal zich ten overstaan van deze overvloedige eigendommen méér als beheerders dan als eigenaren beschouwen.

Het tweede middel, dat de K.V.P. blijkens haar werkprogram hoopt te benutten om de particuliere eigendom in de practijk van ons maatschappelijk leven hechter te doen bloeien is de bijzondere bevordering van uitbreiding van bezit tot bezitlozen. Wat hier opvalt is, dat over een *bijzondere* bevordering wordt gesproken. Dat bijzonder karakter zal wel op tweeërlei gebied

gezocht dienen te worden. Het lijkt mij toe, dat het in de *wijze* van bevordering en in de *mate* van bevordering moet worden gezocht. Het lijkt mij duidelijk toe, dat die wijze van bevordering een paedagogische wijze zal zijn. Zeker, het is wel fout te veronderstellen, dat de beschaving der grote groepen van ons volk nog niet aan het begrip sparen, aan het begrip overleg en aan het begrip zuinigheid zou toe zijn. Er zijn gelukkig feiten aan te voeren, die van een zeer gunstige ontwikkeling in deze getuigen. Het zou, geloof ik, echter eveneens fout zijn te menen, dat onder dit opzicht het gros der bezitlozen niet nog een duidelijke stimulans ter duurzame bezitsvorming zou nodig hebben. Men zal dus de bevordering der bezitsvorming voor bezitlozen moeten binden op een doelmatige wijze en dit kan geschieden door de faciliteiten te binden aan enige vorm van *duurzame* particuliere bezitsverwerving. Daarbij mag men zich niet ontveinzen, dat hierdoor het treffen van concrete maatregelen van overheidswege en overigens ook in het maatschappelijke leven wordt bemoeilijkt. Het zal onmogelijk zijn faciliteiten te verbinden aan volstrekt iedere individuele wens van wijze van bezitsvorming. Waar faciliteiten verstrekt worden zal een redelijke zekerheid van het bereiken van het beoogde effect aanwezig moeten zijn. Dit zal practisch betekenen, dat niet iedere vorm van bezitsvorming voor faciliteiten in aanmerking kan worden gebracht. Dit is te betreuren, maar omwille van deze onvolkomenheid zal men toch niet mogen versagen. Dit zal ook medebrengen, dat niet iedere bezitloze precies gelijke kansen bij de bezitsvorming zal krijgen uitgemeten. Ook dit is te betreuren, maar ook dit mag geen reden zijn, zo zie ik het, om het zaad der bezitsvorming niet tot ontkieming te helpen komen. Wij mogen met vertrouwen verwachten, dat in de toekomst deze onvolkomenheid zal verdwijnen. Als het zaad der bezitsvorming voor bezitlozen maar eenmaal ontkiemt op een vruchtbare mede door de Overheid bewerkte bodem, dan is het redelijk te verwachten, dat de maatschappelijke verhoudingen met onbedwingbare kracht het zaad door heel onze gemeenschap zullen verspreiden.

Voor wat betreft de *mate* van bevordering van particulier bezit voor bezitlozen schijnt het mij onbetwistbaar in de bedoeling te liggen hiervoor een gemakkelijker verloop te bewerkstelligen dan voor de uitbreiding van bezit. Ik geloof, dat dit ten volle is verantwoord. De vorming van duurzaam particulier bezit voor de massa ondervindt sterker tegenstanden dan de vorming van duurzaam particulier bezit voor de élite, de noodzaak er van dringt zich echter even sterk op. De vorming van duurzaam particulier bezit voor de massa wordt steeds méér noodzakelijk naarmate de bevolking dichter wordt, naarmate de ontwikkeling der beschaving vordert. Naarmate de behoefte aan persoonlijke vrijheid en het besef van eigenwaarde levendiger is, naarmate de maatschappelijke betrekkingen nauwer zijn, naar-

mate de macht der bezitlozen toeneemt en naarmate de welvaart vermeert. Al deze omstandigheden doen zich in Nederland in steeds hoger vlucht voor. Het komt noodzakelijk voor de practijk van het stelsel van de particuliere eigendom op deze omstandigheden te enten. Het komt noodzakelijk voor deze practijk in fors tempo op deze omstandigheden te enten. Doet men dit niet dan brengt men het stelsel van de particuliere eigendom zelve in groot gevaar, want men roept de onenigheid der burgers op en schaadt orde en vrede ten aanzien van hen, die wel over particuliere eigendom beschikken. Doet men dit niet dan doet men tekort aan het stelsel van de particuliere eigendom, want men streeft er niet naar het te doen beantwoorden aan de noodzakelijke reden van zijn bestaan door het de facto niet van gelding te doen zijn voor de heffe des volks. Doet men dit niet dan verstoort men op steeds scherper gevoelde wijze en volkomen nodeloos de liefde en de rechtvaardigheid ten overstaan van zijn evenmens, hem onthoudende wat Gods liefde hem toedacht en de sociale rechtvaardigheid voor hem opvordert.

Doet men dit wel, dan legt men de natuurlijke grondslag voor de personificatie van de bezitloze en voor de vrijheid van de bezitloze. Men baseert de particuliere eigendom hechter, men bevordert de vrede onder de burgers. Men bevordert de uitbloei van het stelsel van de particuliere eigendom tot zijn volheid. Doet men dit wel, dan is het redelijkerwijs te verwachten, dat een groot gedeelte der bezitlozen, te weten de arbeiders, zich voortdurend meer zullen gaan verwijderen van hun drang naar collectief bezit, een drang, die zeer zeker in ons katholiek milieu door allen die verantwoordelijkheid dragen wordt gematigd en getemperd, doch die desondanks potentieel en als een monstrueus gevaar aanwezig is.

Het is van belang een politiek programmapunt niet alleen op zijn eigen merites, doch ook naar zijn verwezenlijkbaarheid te beschouwen. Hoe liggen dan de kansen speciaal voor de bewerking van duurzaam bezit voor bezitlozen? Ik meen, dat hier sprake is van een werk op lange termijn, maar dat de kansen uitstekend zijn. Het is een werk op lange termijn. Een forse inzet in de periode 1956-60 zal slechts de grondslag vormen, een generatie zal nodig zijn voor de uitbouw. Wij behoeven ons hieromtrent niets wijs te maken.

De kansen zijn uitstekend. Alom leeft in het maatschappelijke leven de gedachte, in vele kringen kwamen waardevolle initiatieven tot stand. Men kan spreken van een krachtige drang vanuit het maatschappelijk leven op de Overheid om ook haar bijdrage te leveren. Dit is verheugend en te meer verheugend waar de werkgevers hier zulk groot aandeel namen, ja men mag zeggen het initiatief. Dit is een duidelijk bewijs, dat in onze dagen niet meer machtsverhoudingen en belangenverhoudingen

de relatie tekenen van de mens-werkgever tot zijn evenmens-werknemer, doch dat ook de liefde deze relatie mede is gaan beheersen. De kansen zijn echter vooral zo uitstekend omdat het streven naar particulier bezit zo verankerd ligt in de menselijke natuur en zo treffend spreekt tot de menselijke psyche. Alle steun, die men geeft aan de mens om zich in zelfstandige waarde te verheffen en te bevestigen is een steun, die gretig wordt aanvaard. De mens voelt aan, dat collectief bezit hem wellicht bestaanszekerheid kan verschaffen maar hem toch nog tot een afhankelijke valeur in de handen van zijn evenmens, die dan leider heet, doet zijn. Een afhankelijke valeur betekent voor de menselijke psyche, die in zelfstandigheid is geschapen, een non-valeur. Wij mogen geloof ik zeggen: het is voor de socialisten of voor wie dan ook niet te harden weerstand te bieden aan een krachtig beleid, dat er direct en spectaculair naar streeft de mens uit de massa tot een eigen waarde te doen zijn in eigen particulier bezit. Aan de verbreide persoonlijke bezitsvorming is dan ook, naar ik het meen te moeten zien, succes beschoren. Voorwaarde is slechts, dat zij wordt gesteld als vitaal punt van toekomstig beleid. Voor wie Quadragesimo Anno goed leest is het duidelijk, verbreide persoonlijke bezitsvorming het centrale punt der katholieke sociale politiek behoort te zijn.

Enkele opmerkingen

*naar aanleiding van het wetsontwerp tot
vervallenverklaring van het vervreemdings-
besluit niet-landbouwgronden.*

DOOR MR T. STUYT

*Gezien het belang van de door de auteur te dezer zake
naar voren gebrachte aspecten, verleent de redactie gaarne
plaatsing aan deze beschouwing.*

In Juli 1951 en daarna in Maart 1952 is in de Tweede Kamer langdurig gedebatteerd over het vraagstuk van de Prijsbeheersing voor Niet-Landbouwgronden, d.w.z. bouwterreinen. Daarbij stelde Ir Droessen uitdrukkelijk vast, dat deze Prijsbeheersing niet langer te handhaven was omdat zij met recht en redelijkheid in flagrante strijd was, welke opvatting met grote meerderheid door de Kamer gesteund werd. De minister haastte zich de Kamer te antwoorden, dat hij het hiermede volkomen eens was en derhalve zijn departement opdracht had gegeven met bekwame spoed een ontwerp van Wet gereed te maken, dat moest dienen om een eind te maken aan de prijsbeheersing.

Ruim drie jaren na de toezegging van de minister, in de loop van de maand April van dit jaar, is het wetsontwerp verschenen, terwijl de commissie van rapporteurs uit de Tweede Kamer reeds op 12 Juli j.l. met het voorlopig verslag gereed kwam. Wij mogen dus aannemen, dat binnen niet al te lange tijd werkelijk een einde zal komen aan een toestand, die voor velen in den lande reeds lang een doorn in het oog is.

Alvorens nader op de merites van het wetsontwerp in te gaan, zal het van belang zijn eens te bestuderen hoe zich de toestand met betrekking tot de waarde van toekomstige bouwterreinen gedurende de laatste jaren heeft ontwikkeld.

Het standpunt van de regering in deze is duidelijk genoeg. Artikel 2 van het Vervreemdingsbesluit niet-Landbouwgronden zegt zeer categorisch, dat voor ongebouwd onroerend goed niet-landbouwgrond geen hogere tegenprestatie bedongen mag worden dan die welke daarvoor op 9 Mei 1940 gebruikelijk en rede-

lijk was. Dit betekent dus, dat alle gronden, welke als toekomstig bouwterrein kunnen worden aangemerkt, wettelijk slechts de prijs van 9 Mei 1940 zouden kunnen opbrengen.

De controle op de richtige naleving van een en ander is gelegd in handen van de prijzenbureaux, die voor iedere transactie van dergelijk onroerend goed een verklaring van geen bezwaar hebben af te geven.

De regeling van het Vervreemdingsbesluit dateert uit 1942 en het enkele feit, dat een zo stringent prijsbeheersingsvoorschrijf erin geslaagd is het leven te rekken tot anno-domini 1955 doet reeds het sterke vermoeden rijzen, dat het met de feitelijke toepassing zo'n vaart niet loopt.

Het zou immers ondenkbaar zijn, dat op een tijdstip, dat vrijwel alle prijzen tot een drie of meervoudig peil gestegen zijn, of, anders gezegd, het geld tot minder dan dertig procent van de oorspronkelijke waarde is teruggevallen, de handel in onroerend goed zich zou gedragen of er sinds 1940 in de wereld niets was veranderd. Men kan dan ook rustig vaststellen, dat het Vervreemdingsbesluit zich als een anachronisme heeft kunnen handhaven omdat vrijwel iedereen zich gedraagt alsof het niet bestaat.

Zowel de overheid als de particulieren beseffen dat men geen ijzer met handen breken kan. De prijzen van bouwterreinen lopen geleidelijk aan mee op met de algemene conjunctuur, ja dikwijls zelfs nog sneller, omdat er in ons dicht bevolkte land nu eenmaal een steeds stijgende vraag naar dergelijke terreinen bestaat en de vraag het aanbod derhalve verre overtreft.

Zou iemand b.v. het plan opvatten om in het Gooi of in de omgeving van Haarlem een gunstig gelegen terrein te kopen, teneinde daar een buitenhuis of villa te bouwen, dan zou hij al spoedig bemerken, dat de wet van vraag en aanbod haar werk gedaan heeft en dat hij tenminste twintig gulden per vierkante meter moet betalen voor grond, die in 1940 slechts vier gulden obracht. Zou hij zich met verontwaardiging beroepen op artikel 2 van het Vervreemdingsbesluit dat hem categorisch verbiedt meer dan de vooroorlogse prijs van vier gulden te betalen, dan zou men hem als een onzakelijke dromer beschouwen en ongetwijfeld weigeren verder zaken met hem te doen.

Ook de overheid leeft voldoende met haar tijd mee om te beseffen, dat prijzen van Mei 1940 niet meer als realiteiten te beschouwen zijn waar men in het jaar 1955 nog mee zou kunnen werken. De grondbedrijven van de verschillende gemeenten bieden overal grond te koop of in erfpacht aan, waarvan de prijzen in generlei verhouding meer staan tot die van Mei 1940. Zo kan men bij de gemeente Nieuwer-Amstel terecht voor prijzen variërend tussen de f 18.— en f 25.— per meter, terwijl de vooroorlogse prijzen zeker minder dan een kwart daarvan bedroegen. Ook de meeste andere gemeenten weten zich zeer wel aan te

passen aan een prijspeil dat door het vrije spel der maatschappelijke krachten wordt aangegeven.

De kroon wordt echter ongetwijfeld gespannen door de gemeente Amsterdam, die als grootste stad des lands ook op dit punt de toon weet aan te geven. Wat immers te zeggen in het licht van artikel 2 van het Vervreemdingsbesluit van de prijzen die het gemeentelijk Grondbedrijf weet te calculeren voor de in erfpacht uitgegeven gronden aan de Beethovenstraat te Amsterdam-Zuid, bestemd voor flatbouw. De hoogste tot nu toe daar bekende prijs bedraagt voor de erfpacht van de grond een bedrag van ruim f 13.— per vierkante meter per jaar. Dit staat gelijk met een contante waarde van f 330.— per m^2 . Dit betreft dan nog grond, die voor de oorlog reeds goeddeels bouwrijp is gemaakt.

Uit alles blijkt, dat de grond in de wedloop der prijsstijgingen volstrekt niet achtergebleven is. De overheid en de betrokken particulieren houden er ten volle rekening mede en de prijzenbureaux, geroepen tot de toepassing van artikel 2 van het Vervreemdingsbesluit, zijn reeds lang de categorische redactie van dat artikel vergeten en keuren goed

Wanneer men tot zo ver de situatie overziet zou men tot de conclusie kunnen komen, dat het Vervreemdingsbesluit een dorre tak aan de boom onzer wetgeving is geworden, die men wellicht uit schoonheidsoverwegingen eens zou kunnen verwijderen, doch die men evenzeer ongemoeid zou kunnen laten omdat zij niemand kwaad doet.

De werkelijkheid is echter anders en nadere bestudering van deze werkelijkheid zal ons tot de conclusie brengen, dat er zo spoedig mogelijk een einde gemaakt zal moeten worden aan de gelding van het verouderde, onredelijk werkende en thans door niets meer gerechtvaardigde Vervreemdingsbesluit.

Want, wanneer niemand zich meer aan een bepaalde wet houdt, overheid en particulieren zich om strijd beijveren in het negeren en overtreden van de wettelijke bepaling, dan zal toch altijd de rechter zich nog aan de wet te houden hebben. Dat gebeurt dan ook met betrekking tot het Vervreemdingsbesluit, dat in alle gevallen waarin de rechter bij de waardebepaling van gronden wordt betrokken in zijn volle omvang wordt toegepast. Dit betekent dus dat in alle onteigeningsprocedures van ongebouwde grond, toekomstig bouwterrein, de prijs van Mei 1940 als maatstaf wordt aangenomen.

Hier blijkt dus dat het Vervreemdingsbesluit volstrekt nog niet zonder betekenis is, integendeel een veel ernstiger en grievender onrechtvaardigheid in zich draagt dan men aanvankelijk zou kunnen menen.

Thans wordt ook duidelijk waarom het besluit tot de dag van vandaag het bestaan heeft kunnen rekken, terwijl een ieder het erover eens is, dat het reeds lang ingetrokken had moeten zijn.

In de vrije sector heeft niemand zich de laatste jaren veel van dit besluit aangetrokken, zodat het bezwaar van de nog voortdurende gelding van het besluit nauwelijks werd gevoeld. In de onteigeningssector lag de zaak wel geheel anders. Daar paste de rechter het besluit in zijn volle omvang toe: de grond werd naar de maatstaf van Mei 1940 gewaardeerd. Een gevolg daarvan was echter, dat de gemeenten de gronden voor hun uitbreidingen bestemd in handen hebben gekregen voor prijzen, welke ver beneden de thans geldende waarden liggen.

Hieruit is voor de overheid een niet te becijferen voordeel voortgevloeid en het is dus te begrijpen, dat de overheid slechts schoorvoetend het initiatief neemt aan deze voor haar zo gunstig werkende regeling een einde te maken.

Het behoeft nauwelijks betoog, dat de toestand zoals zij thans is, niet langer gecontinueerd kan of mag worden dan strikt noodzakelijk is. Er wordt hier aan de particulier, die met een onteigeningsprocedure bedreigd wordt, een groot onrecht gedaan.

Practisch komt de situatie hierop neer, dat de gemeenten de mogelijkheid geboden wordt gronden tegen vooroorlogse prijs, d.w.z. tegen nauwelijks een kwart van de werkelijke waarde te onteigenen om ze vervolgens tegen de normale, heden ten dage gangbare prijs als bouwrijpe grond wederom aan de man te brengen. Is het wonder, dat tegenwoordig vrijwel iedere gemeente zich de weelde permitteert van een eigen grondbedrijf en particuliere grondexploitanten vrijwel niet meer aan bod komen?

Een enkel voorbeeld zij gegeven ter illustratie van de volstrekt onaanvaardbare gevolgen, die deze wettelijke wantoestand met zich brengt.

Een gemeente in Noord-Holland heeft het oog laten vallen op een terrein van ongeveer twee hectaren, gelegen in de kom van het dorp. Het terrein is bestemd voor de bouw van een vijftigtal middenstandswoningen, waarnaar in de gemeente veel vraag is. De ligging leent er zich uitstekend voor, zodat men mag aannemen, dat voor deze woningen grif kopers gevonden zullen worden.

De grond is eigendom van een bouwmaatschappij, die reeds geruime tijd een aanvraag om te mogen bouwen heeft ingediend onder overlegging van de plannen. Indien vandaag de vergunning wordt gegeven kunnen de woningen in het voorjaar van het volgend jaar worden betrokken. Toch weigert de gemeente de vergunning. Waarom? Een reden wordt niet opgegeven, doch de werkelijke reden valt gemakkelijk te raden. De gemeente heeft de eigenares niet alleen doen weten, dat haar bouwplannen op deze terreinen niet worden goedgekeurd, doch bovendien een bod laten doen op de grond met de mededeling, dat bij niet aanvaarding van het bod tot onteigening zal worden overgegaan.

De gemeente biedt f 1.— per m². De eigenares heeft geantwoord, dat de ruwe grond haar in geval van eigen exploitatie tenminste f 5.— per m² waard is, welk bedrag de gemeente derhalve zal hebben te betalen wanneer de exploitatie van gemeentewege zal plaatsvinden. Hierop laat de gemeente door middel van de bemiddelingscommissie, die zij in de arm genomen heeft, weten, dat een dergelijke prijs in strijd zou zijn met het bepaalde van artikel 2 van het Vervreemdingsbesluit en de geboden prijs het maximum is waartoe men met inachtneming van dit besluit kan komen. Ziehier het drama in zijn volle omvang: een gemeente, die de verleiding niet kan weerstaan om grond tegen vooroorlogse prijs van de eigenaren af te nemen en vervolgens de natuurlijk bijzonder lucratieve resultaten van de exploitatie in eigen zak te steken. Gevolg: jarenlang geharrewar in verband met de onteigeningsplannen, waartegen zich de belanghebbenden natuurlijk met hand en tand verzetten, hoge kosten voor de gemeente, duurdere kosten van bouwrijpmaking omdat de gemeente meestal niet zo goedkoop kan werken als de particuliere ondernemer en tenslotte een tijdsverloop van jaren alvorens de geprojecteerde bebouwing werkelijk tot stand komt. Niemand is met een dergelijke gang van zaken gebaat, doch wat erger is: het recht is er niet mee gediend en het aanzien van de overheid wordt er ontegenzeggelijk door geschaad. Het gegeven voorbeeld is overigens met een groot aantal andere aan te vullen.

Uit het voorgaande is de conclusie te trekken, dat de opheffing van het Vervreemdingsbesluit met bekwame spoed en onvoorwaardelijk dient te geschieden. Er is geen enkele reden de bestaande onbevredigende en met het rechtsgevoel strijdige toestand ook maar een ogenblik langer te doen voortduren dan strikt noodzakelijk is.

Er zal wellicht later gelegenheid bestaan nader in te gaan op de wijze waarop de regering gemeend heeft tegemoet te moeten komen aan de uitdrukkelijke verlangens van de Tweede Kamer. Een oppervlakkige bestudering van het ontwerp, toont reeds aan, dat de regering meer wil dan een eenvoudige opheffing van de bestaande prijsbeheersende voorschriften. Ware dit anders dan had de minister kunnen volstaan met een uiterst eenvoudig ontwerp tot intrekking van het Vervreemdingsbesluit. Het ontwerp doet echter meer en het is van belang reeds thans op een tweetal aspecten van het ontwerp te wijzen.

Allereerst is daar artikel VII van het ontwerp, dat bepaalt, dat diegenen, die reeds gedagvaard zijn, hun grond in de lopende procedure gewaardeerd zullen zien als ware het Vervreemdingsbesluit geldend gebleven.

Dit artikel zal in ieder geval dienen te vervallen. Indien men een algemeen erkend onrecht uit de weg wil ruimen en men komt er eindelijk na jarenlange aandrang van velerlei zijden toe een desbetreffende wetsontwerp in te dienen, dan dient men

radicale maatregelen te nemen en geen uitzonderingen op te nemen, die op bepaalde punten het erkende onrecht in stand houden. Men denke trouwens aan de verre gaande rechtsongelijkheid, die het gevolg van deze regeling zou kunnen zijn.

Veel meer van principieel belang is hetgeen in artikel III van het ontwerp wordt bepaald. In dit artikel van het ontwerp worden twee artikelen, genummerd 40a en 40b, geredigeerd, welke in de Onteigeningswet zullen worden ingevoegd.

De lezing van deze artikelen levert moeilijkheden op; grondiger pogingen om tot de werkelijke betekenis door te dringen leiden slechts tot een negatief resultaat, al kan men aan de hand van de memorie van toelichting de bedoeling van een en ander wel nagaan.

Deze bedoeling nu is geen andere dan de boven gesignaleerde wantoestand te continueren en officieel te sanctionneren, zij het dan met weglating van het instituut van de prijsbeheersing.

Artikel 40a bepaalt immers, dat alle baten en lasten van het uitbreidingsplan over de in het plan begrepen gronden worden verdeeld volgens de ter plaatse geldende regelen. Deze regeling lijkt op het eerste gezicht aannemelijk; een ieder die eigenaar is van gronden in een goedgekeurd uitbreidingsplan begrepen, dient de baten en lasten van dit plan mede te dragen. De feitelijke toepassing van dit in beginsel juiste principe leidt echter tot geheel andere gevolgen. Men zegt niet te veel wanneer men constateert, dat de aanvaarding van deze artikelen zal leiden tot de feitelijke socialisering van het grondbezit in Nederland. De betekenis van het artikel is immers gelegen in het feit, dat „de ter plaatse geldende regelen” in de meest uitgebreide zin van doorslaggevende betekenis zullen worden bij de waardering van toekomstig bouwterrein. Door de hantering van deze regelen kan thans ieder gemeentebestuur de exploitatie van bouwterrein tot een uitsluitend gemeentelijke aangelegenheid maken. Het hangt nu verder maar van het gemeentelijk beleid af in hoeverre de eigenaren en grondexploitanten nog de gelegenheid krijgen de waarde van hun bezit te verwerklijken. Men kan natuurlijk het vertrouwen koesteren, dat de gemeentelijke autoriteiten de hun gegeven grote bevoegdheden niet ten eigen voordele zullen misbruiken, doch de practijk van de laatste jaren toont duidelijk dat de eigenaren zich geen illusies dienen te maken. Men doet beter zich het voorbeeld voor ogen te stellen van het aannemingsbedrijf in de hoofdstad des lands, dat vlak voor de oorlog een tiental hectaren ruw bouwterrein kocht voor meer dan een half millioen gulden, teneinde dat terrein in eigen exploitatie te bebouwen. Alle vergunningen waren verkregen en de bouwplannen waren goedgekeurd. Toen het bedrijf na de oorlog de exploitatie ter hand wilde nemen bleken de inzichten van de gemeente veranderd: het aantal te bouwen woningen werd drastisch teruggebracht en het plan op allerlei

punten gewijzigd. Van een lonende exploitatie kan nu geen sprake zijn en men is wel gedwongen de terreinen tegen een aanzienlijk lagere dan de bestede prijs van de hand te doen aan de gemeente. Dergelijke voorvallen zullen onder de vigeur van de nieuwe wet zeker vaker voorkomen. Ongetwijfeld zal een groot aantal gemeenten zich als monopolist-grondexploitant gaan opwerpen en de eigenaren op een zodanige wijze de wet gaan voorschrijven, dat deze wel gedwongen zullen zijn hun bezit ver beneden de waarde aan de gemeente af te staan. Men late zich niet misleiden door de schijn, dat op deze wijze bouwterreinen wellicht goedkoper ter beschikking zullen komen voor de volkswoningbouw. Uit bovenaangehaalde cijfers blijkt wel dat gemeenten in het algemeen evenmin als particuliere eigenaren bereid zijn gronden beneden de bereikbare prijs te verkopen, terwijl overigens wel vaststaat, dat de gemeentelijke grondbedrijven in het algemeen minder goedkoop werken dan de particuliere exploitanten. Voor alles dient echter vast te staan, dat vermeende voordelen voor de gemeenschap een kennelijk onrecht niet vermogen goed te praten.

Het zal noodzakelijk zijn de verschillende aspecten van de lang niet eenvoudige problemen, welke het wetsontwerp aan de orde stelt, nader te bestuderen. Een ding staat echter vast: het ontwerp, zoals het thans voor ons ligt, kan niet zonder meer worden aanvaard. De regering dient onder de aandacht te worden gebracht, dat voorlopig één ding te doen staat: de onmiddellijke en onvoorwaardelijke opheffing van de prijsbeheersing.

Daarnaast dienen wellicht nadere regelen gegeven te worden, waaraan de gemeenten zich zullen hebben te houden in de praktijk van hun grondpolitiek. Deze materie verdient echter een grondiger behandeling dan die welke het voorliggende wetsontwerp haar waardig keurt.

Tenslotte dient met de behandeling in de Kamer van het wetsontwerp spoed betracht te worden. Reeds thans blijkt dat allerlei gemeenten in allerijl onteigeningsprocedures voorbereiden om onder de vigeur van artikel VII nog van de bestaande prijsbeheersing te kunnen profiteren. Men wenst voor de bui binnen te zijn. De Kamer zal voorts de minister erop dienen te wijzen dat het niet aangaat op deze wijze aan de geuite verlangens tegemoet te komen: de beëindiging van het gesignaleerde onrecht dient volledig te zijn en de regering zal niet zo mogen zijn dat zij slechts in schijn aan de wensen van de Kamer tegemoet komt, doch feitelijk met de ene hand ruimschoots terugneemt wat zij met andere hand geeft.

BOEKBESPREKING

EEN DIEPGAANDE THEORIE OVER OVERHEIDSVOORLICHTING

„Systematiek en spelregels van de overheidsvoorlichting”, door dr G. A. M. Vogelaar — Martinus Nijhoff. 's Gravenhage 1955. XII en 260 blz., f 12.50.

Deze Utrechtse dissertatie is geen schoolse benadering van een theoretisch onderwerp, maar de ontmoeting van overvloedige ervaring met brede en gretige studie. De schrijver, die zelf in de economische voorlichtingsdienst zijn „suizende weefstoel” heeft, tracht hier een wetenschappelijke bepaling zowel als een ethische en maatschappelijke fundering van deze functie te vinden en vast te leggen, en daarmee zelfs het kader af te bakenen van een „voorlichtingswetenschap”, die z.i. beter dan een „publicistiek” of een „science of communications” in staat zou zijn, de verspreide takken van studie op dit terrein te omvatten en te verenigen. Zijn liefde voor het „vak” geeft het boek warmte en een persoonlijke noot; dit laatste doen ook de franke uitingen van eigen mening t.a.v. diverse algemene thema's, waarmee de voorlichting in aanraking komt.

In zijn eerste hoofdstuk geeft de schrijver een begripsbepaling van „voorlichting” in het algemeen, die hij aldus omschrijft: „Voorlichting is een, met het oog op directe of indirecte beïnvloeding van het handelen van voorgelichte, door voorlichter bewust in gang gezet proces, waarbij feiten en/of oordelen door of namens de laatste aan de eerste worden overgebracht”. Voorlichting bestrijkt aldus een breed gebied tussen opvoeding en bevel; bij opvoeding is niet beïnvloeding van het handelen, maar persoonlijke vorming van de opgevoede het doel; bij een bevel worden geen feiten en/of oordelen als zodanig overgebracht. Terwijl gedachte-overdracht slechts tussen personen kan plaats vinden, wordt hier „voorlichter” genoemd degene, die „het proces in gang zet”, dus in geval van overheidsvoorlichting de over-

heid, niet de ambtenaar, die het stuk schrijft of de toespraak houdt. Hij doet dat „namens” de voorlichter. De schrijver gewaagt dan ook van een voorlichtingsboodschap als product, waarvan de voorlichter de producent, de voorgelichte de consument is.

Op grond van deze begripsbepaling komt de schrijver tot een brede indeling van voorlichting in „kennisvermeerderende” en „wilsbeïnvloedende” voorlichting. Weliswaar is alle voorlichting gericht op beïnvloeding van een handelen van voorgelichte, dat niet buiten diens wil tot stand komt, maar de aard van de voorlichtingsboodschap kan in overwegende mate ófwel kennisgevend zijn ófwel aansporend. Uit deze onderscheiding vloeit dan een verdere verdeling voort: de kennisvermeerderende voorlichting kan educatief, instructief, informatief of feitelijk zijn; onder de wilsbeïnvloedende vallen beleidstoelichtende en institutionele voorlichting, propaganda en reclame.

Na deze begripsbepaling en algemene oriëntering gaat het boek van dr Vogelaar over tot de overheidsvoorlichting, waarvan de waarde en strekking wordt onderzocht en welke vormen aan de hand van de gegeven indeling worden beschreven en toegelicht. Een onderscheid, dat hij „fundamenteel” acht, maakt de schrijver daarbij tussen „ambtelijke” en „regerings”-voorlichting; de eerste ligt buiten de politieke sfeer en zelfs buiten iedere controverse, de tweede is altijd „gekleurd” door de doelstellingen van een bepaalde regeringspolitiek.

Vervolgens wordt de verhouding van de overheidsvoorlichting tot de publieke opinie onderzocht en haar werkwijze ten opzichte van de diverse „media” nagegaan met een grote rijkdom aan praktische gezichtspunten, waarna in een slotbeschouwing de verhouding van overheidsvoorlichting en democratie wordt belicht en de „spelregels” worden uitgestippeld, die in acht genomen moeten worden, om deze verhouding inderdaad als samenspel te kenmerken.

De beide samenhangende conclusies, waartoe de schrijver hier komt, zijn, dat overheidsvoorlichting in de democratie wezenlijk gericht moet zijn op de ontplooiing van het vrije en zelfstandige handelen van de burger, en dat daartoe de vrije geïnteresseerde discussie haar onmisbare begeleiding moet vormen; beide voorwaarden worden het best vervuld, hoe dichter de voorlichter bij de voorgelichte staat, en de schrijver pleit dan ook voor decentralisatie en ontwikkeling van het voorlichtingsproces binnen de kleinere gemeenschappen.

Niemand, die met het wijde werkkerrein der voorlichting te maken heeft, zal dit boek zonder vrucht aan kennis en inzicht lezen. Wellicht ook niet zonder verschil van mening, al was het maar t.a.v. persoonlijke inzichten en waarderingen, waarvan de schrijver menigmaal, o.m. ook in zijn beschouwingen over de democratie, levendig getuigt. Onzerzijds moeten wij in dit korte

bestek volstaan met een enkele opmerking over de hierboven weergegeven begripsbepalingen. Wij vragen ons nl. af, of de aanwijzing van de overheid als „voorlichter” het begrip gedachte-overdracht niet in het nauw brengt. „Denkt de overheid?” zou men kunnen vragen. En kan iemand inderdaad „namens” een ander denken en gedachten overdragen (zoals de prinses in een sprookje van Brentano, die aan een lelijke reus zal worden uitgetrouwde, haar vader smeekt om „er nog eens over te laten nadenken”)? Wellicht heeft de behoefte om de voorlichting als „bedrijf” onder de begripsbepaling te vangen, de schrijver tot deze constructie genoopt; zij zou ook het gebruik van termen als voorlichtingsproduct, -producent en -consument kunnen verklaren, die met het begrip gedachte-overdracht niet schijnen te stroken. Een gedachte is nu eenmaal geen product, en de voorgelichte consumeert niet de gedachte van voorlichter, maar denkt zijn eigene. Het komt ons dan ook voor, dat deze begripsbepalingen juist naar de kant van de voorgelichte nog een aanvulling of verfijning nodig hebben, waarbij de oude stelling aan de orde komt, dat „al wat ontvangen wordt, ontvangen wordt in de zin en naar de wijze van de ontvanger”. In dit verband wijzen we ook op de o.i. minder juiste formulering, waarmee „in de sfeer van de wil” als eindpunt van dwang de wet, „in de sfeer van de kennis” het dogma genoemd wordt, daar „bij beiden de keuze wordt opgelegd”. Van keuze kan o.i. slechts „in de sfeer van de wil” sprake zijn.

Er zijn ongetwijfeld nog wel oneffenheden en zelfs struikelblokken op het pad, dat dr Vogelaar door het struweel van de voorlichting heeft gebaad. Maar het brengt ons in het hart van dit nog grotendeels onontgonnen veld en biedt naar vele kanten goed uitzicht.

L. S.

KATHOLIEKE EENHEID

De Katholieken hebben een eigen, principiële visie op maatschappij en staat". Met deze kernachtige formulering legde de eenheidscommissie van het Centrum voor Staatskundige Vorming in 1953 de basis voor haar pleidooi voor de staatkundige eenheid der katholieke Nederlanders in deze jaren. Nog geen half jaar later wezen de Bisschoppen in hun Mandement van 1954 erop, dat de Katholieken van Nederland positief moeten meewerken „aan de opbouw van een rechtsorde en van een maatschappij, waarin het christelijk ideaal mogelijk en veilig is". Willen wij die opbouw krachtig bevorderen, zo vervolgen de Bisschoppen, dan zal daartoe onze politieke eenheid „slechts de nodige kracht en garantie" geven.

De besturen van K.V.P. en K.N.P. hebben met hun verheugende September-accordering het bewijs geleverd, dat zekere partijpolitieke bezwaren voor hen minder zwaar wogen dan de beste weg voor een verdere maatschappij-vernieuwing naar christelijk ideaal. Beide gesprekspartners wisten zo goed als velen buiten de twee betrokken partijen, dat een accordering naast bewondering en voldoening ook afgunst en critiek zou ontmoeten. Zij konden voorzien, dat een breder bundeling der katholieke staatkundige krachten bij een aantal niet-katholieke landgenoten — hoezeer ook vrij van onverdraagzaamheid en bewust wantrouwen — een gevoel van onbehagen zou doen ontstaan. Zij begrepen heel wel, dat de tegenstanders der zogenaamde confessionele partijvorming een opgaan van de K.N.P. in de K.V.P. wel zouden moeten aangrijpen als een geschikte gelegenheid op zichzelf te wijzen als op de laatste hope der ware democratie. De besturen van K.V.P. en K.N.P. voorzagen tevens, dat de oppervlakkig oordelende socialistische voorlichters naar het welslagen der eenheidsbesprekingen hunkerden, ten einde den volke nog tijdig te kunnen verzekeren, dat ieder verlangen naar verdere sociale vooruitgang

nu voortaan verkwanseld zou zijn bij een blijvende steun aan de katholieke partij.

Maar al deze overwegingen hebben de besturen van K.V.P. en K.N.P. er Goddank niet van af kunnen houden te doen, wat zij zagen als hun plicht, want tot zegen van land en volk.

Het scherper worden der partij-verhoudingen in de laatste jaren heeft onmiskenbaar het bezwaar met zich meegebracht, dat menig staatsburger de politieke partijen meer is gaan zien als macht- en stemmenwinst-nastrevende organisaties dan als groepen, die naar eigen wijze van zien het welzijn van geheel het volk willen bevorderen.

Brengt de bijzondere aard van de politieke strijd dit gevaar reeds mee, de ontwikkeling van de politieke propaganda gedurende de laatste jaren was oorzaak, dat de objectief-gezinde toeschouwer in het — noodzakelijk-meespelende — machtstreven der politieke partijen meer doel ging zien dan middel. Hij ziet de partijen als vechtend voor „eigen standje”, als prijzend wat de eigen partij tot stand bracht en kleinerend wat groeide in de tuin van de buurman.

Het is duidelijk, dat deze ontwikkeling haar schaduwzijden heeft, ook voor de goodwill van de katholieke partij.

Wat de K.V.P. beweegt is haar streven het welzijn te bevorderen van gans onze volksgemeenschap. Zij is echter diep overtuigd, dat het welzijn van ons volk het best gediend zal zijn met een realisatie der katholieke staatkundige wensen, met een hervorming der samenleving op de grondslag der christelijk-sociale principia.

Het is zonder twijfel deze overtuiging, die de beide katholieke gesprekspartners ertoe heeft gebracht het besluit te nemen de strijd voor een christelijke politiek weer vanuit één formatie te gaan voeren. Zij hebben de bundeling der katholieke staatkundige krachten gezien niet als doel, maar als middel. Niet als middel om ons land en onze samenleving een katholiek stempel te kunnen opdrukken, maar als middel om staat en maatschappij te kunnen ombuigen naar een inrichting en werkwijze, die zij in oprechtheid zien als voorwaarden voor levensgeluk van geheel het Nederlandse volk.

De Katholiek ziet het als zijn eerste plicht het christendom te beleven en er tevens toe mede te werken, dat anderen dat kunnen doen. Het ligt daarom voor de hand, dat Katholieken het als hun gewichtigste politieke opdracht beschouwen om — zoals het K.V.P.-program het uitdrukt — te streven naar een christelijke wereldorde en hun politieke bijdrage te leveren aan de mogelijkheid van een betere beleving van het christendom.

Wie zich verbaast over het opgaan van de K.N.P. in de K.V.P. — of in het algemeen over de brede katholieke eendracht op staatkundig terrein in ons land, doet er goed aan te beseffen, dat er in katholieke kring geen verschil van mening bestaat

over deze eerste doelstelling van alle katholieke politieke activiteit. Naar de mate, waarin men zich dit beter realiseert, zal de verbazing over het katholieke staatkundige samengaan kunnen plaatsmaken voor begrip.

Met de opheffing der K.N.P. is intussen de staatkundige eenheid der Nederlandse Katholieken nog niet over de volle breedte hersteld. De Katholieke Werkgemeenschap in de Partij van de Arbeid heeft zich door haar optreden tijdens het Februari-congres van die partij gedistancieerd van het katholieke eenheidsstreven. De voormannen der K.W.G. laten ook in de laatste maanden geen gelegenheid voorbijgaan bij de katholieke kiezers voor de doorbraak te pleiten. Het wil mij echter voorkomen, dat de inhoud van het tussen de K.V.P. en de K.N.P. getroffen eenheidsaccord en de wijze, waarop dit met name in de kringen der katholieke arbeiders is ontvangen, voor die voormannen ervaringen van diepgaande betekenis moeten zijn geweest. Zij zullen de opheffing der K.N.P. toch min of meer hebben aangevoeld als een triomf van het katholieke saamhorigheidsgevoel en ik vraag mij af, of er zelfs niet enkelen onder hen zijn, die — hoe merkwaardig dat ook moge schijnen — door Welter's daad tot dieper nadenken zijn gebracht met het oog op de eigen verdere gedragslijn.

Tijdens het Leidse congres van de Partij van de Arbeid is door de woordvoerder van de K.W.G. de vrees uitgesproken, dat de partijpolitieke eenheid der Katholieken zou leiden tot een tekort aan politieke daadkracht en tot een politieke gedesinteresseerdheid bij het betrokken volksdeel. Nu — waarschijnlijk ook in de visie van de voormannen der K.W.G. — voor de huidige situatie kan worden gesproken van een staatkundige eenheid der Katholieken in Nederland, kan het zijn nut hebben te onderzoeken, of de in Leiden uitgesproken vrees tot dusverre door de feiten is bevestigd. Was er bij de katholieke eenheidspartij in de loop van 1955 een tekort aan daadkracht te constateren? Een dergelijk tekort zou, heb ik het wel begrepen, moeten voortvloeien uit de omstandigheid, dat de katholieke partij over de richting van het beleid, dat op de verschillende terreinen der staatkunde gevoerd zou moeten worden, intern tezeer verdeeld zou zijn en reeds binnen haar muren tot slappe compromissen zou moeten geraken.

Wie objectief de standpunten nagaat, welke door de fracties der K.V.P. in het zo juist afgesloten derde jaar van de huidige parlementaire periode in de Staten-Generaal inzake de belangrijkste politieke vraagstukken werden ingenomen, moet — hij kan het met die standpunten eens zijn of niet — toch erkennen, dat voor politieke vriend en vijand volkomen duidelijk was, wat de K.V.P. wilde en op welke argumenten de katholieke Partij haar respectieve standpunten baseerde.

Wie onderzoekt, welke politieke eisen en wensen vanuit de katholieke eenheidspartij in de loop van 1955 op congressen en andere bijeenkomsten als resultaat der partijpolitieke meningsvorming naar buiten kwamen, zal willen toegeven, dat de katholieke partij allerminst de indruk heeft gemaakt niet goed te weten, wat zij wilde. En in welke kring was in 1955 meer politieke belangstelling dan juist in de katholieke? Welke Partij heeft een percentage der kiezers als leden der Partij gemobiliseerd als de K.V.P.? In welke Partij werd — in Afdelings- en Kringvergaderingen, in bijeenkomsten van besturen en kernen — zoveel en zo duchtig gediscussieerd over de actuele politieke vraagstukken als in de K.V.P.?

Gezien tegen de achtergrond der katholieke emancipatie en rekeninghoudend met een zekere doorwerking tot op vandaag van de achterstand der Nederlandse Katholieken, zijn de in deze jaren te constateren sterke groei van de staatsburgerlijke bewustwording en de verbreding van de staatkundige belangstelling in het katholieke volksdeel zeer verheugende verschijnselen. Het karakter der K.V.P. als eenheidspartij en haar structuur als „massa-organisatie” schijnen die groei en die verbreding eer te hebben bevorderd, dan dat zij in dit ontwikkelingsproces een remmende werking zouden hebben gehad. De feiten der laatste jaren zeggen ons op zijn minst, dat van het laatste geen sprake is.

Na de opheffing der K.N.P. is de Katholieke Volkspartij wederom de enige katholieke Partij en nog duidelijker dan zulks reeds na de Statenverkiezingen alweer het geval was: de grootste Partij in ons goede vaderland. Dit mag haar zekere aanspraken geven, belangrijker zijn de verplichtingen, die deze positie voor haar meebrengt.

Met Gods hulp zal zij erin slagen zich deze eervolle positie waardig te tonen.

VAN DOORN

Arbeid van de gehuwde vrouw

door Mag. Dr J. G. Stokman O.F.M.

Inleiding: de gehouden Kamerdebatten.

Zoals bekend bracht de in 1949 ingestelde Commissie-Ubbink in 1952 haar rapport uit over het vraagstuk van de gehuwde ambtenares. Lang heeft de regering getalmd haar standpunt hieromtrent te bepalen. Doch in September van dit jaar kon dit niet langer uitblijven. De Kamer stond voor de behandeling van de kleuterwet, die het ontslag van de huwende kleuterleidster niet meer bevatte, zoals de lager onderwijswet dit deed t.a.v. de huwende onderwijzeres. Alvorens haar standpunt inzake huwende of gehuwde kleuterleidsters te bepalen, wilde de Kamer begrijpelijkerwijze weten, hoe de regering dacht over de arbeid van de gehuwde ambtenares in 't algemeen.

Minister Beel kwam hieraan tegemoet. Bij Kon. Besluit van 13 Sept. 1955 werden enkele wijzigingen in het Algemeen Rijks-ambtenarenreglement aangebracht, waaruit het standpunt der regering bleek. In beginsel werd het ontslag van de huwende ambtenares en het niet aanstellen van gehuwde vrouwen tot ambtenares gehandhaafd. Nieuw was echter de bepaling, dat uitzonderingen op de regel gemaakt zouden kunnen worden voor bij Kon. Besluit aan te wijzen ambten, groepen van ambten of groepen van ambtenaren. Welke die uitzonderingen zouden zijn en op grond van welke criteria zij zouden worden genomen, werd er niet bij gezegd, zodat de Kamer eigenlijk nog niet zo heel veel wist.

Toch ontbrandde er een felle discussie, waarbij het niet alleen ging over de gehuwde ambtenares, onderwijzeres of kleuterleidster, maar over de arbeid van de gehuwde vrouw buiten haar gezin in het algemeen.

Ten aanzien hiervan was de Tweede Kamerfractie der K.V.P. het eens over de drie volgende punten: 1) de gehuwde vrouw vindt haar eerste en voornaamste levenstaak in het gezin;

2) de vraag, of zij daarnaast arbeid — van welke aard ook — buiten het gezin kan verrichten, moet primair of in eerste instantie door de betrokken echtgenoten worden beantwoord; 3) de Overheid moet slechts ingrijpen, indien als gevolg van onjuiste beslissingen der echtgenoten misstanden zijn gegroeid of indien gegronde vrees voor het ontstaan van die misstanden aanwezig is.

Verschil van mening was er onder de Katholieke Kamerleden der K.V.P. over de vraag, welke de gevolgen zouden zijn, indien de Overheid het ontslag-verbod ten aanzien van de huwende ambtenares zou opheffen of dit verbod in feite zou uithollen door het maken van uitzonderingen voor groepen van ambten of ambtenaren.

Een kleine groep van deze leden — mag ik ze idealisten noemen? — was van mening, dat het wel los zou lopen met het aantal gehuwde vrouwen, die buiten haar gezin zouden gaan werken, hetzij in de Overheidsdienst, hetzij in het bedrijfsleven. Zij gingen ervan uit, dat de Nederlandse vrouwen haar verantwoordelijkheid voor het gezin ten volle beseffen en dat in ons land, met zijn eigen gezinsstructuur en zijn sterk ontwikkeld gezinsleven, de nadelige gevolgen van de arbeid van gehuwde vrouwen, die in andere landen gesignaleerd waren, zich niet zouden voordoen. Zij gaven dan ook hun stem aan de motie van Mej. Tendeloo, die de regering uitnodigde de bestaande voorstellen inzake de arbeid van huwende en gehuwde ambtenaresen, onderwijzeressen enz. te herzien op grond van de overweging „dat het behoudens bij het blijken van misstanden niet op de weg van de Staat ligt de arbeid van de gehuwde vrouw te verbieden”. Ik merk hierbij op, dat de voorstellers der Katholieke fractie de woorden „behoudens bij het blijken van misstanden” wijd interpreteerden; deze terminologie leek hun — terecht of ten onrechte — ruim genoeg om daaronder ook de gemotiveerdheid van Overheidsoptreden te begrijpen in gevallen, waarin misstanden op grond van wetenschappelijke onderzoekingen of elders opgedane ervaringen niet zouden kunnen uitblijven.

Een andere groep — die ik de realisten zou willen noemen — was van oordeel, dat bij een afschaffing van de bestaande verbodsbepalingen of een feitelijke uitholling ervan het aantal gehuwde vrouwen zowel in de Overheidsdienst als ten gevolge daarvan óók in het bedrijfsleven sterk zou toenemen. Zij gingen ervan uit, dat de verwerving van dubbele inkomsten voor het gezin ook voor de Nederlandse vrouwen (en mannen) een sterke verleiding zou gaan worden met als natuurlijk gevolg, dat andere belangen — met name de gezinsbelangen — in de verdrinking zouden geraken. Op grond hiervan meenden zij, dat Min. Beel terecht uitging van de handhaving van de ontslagbepaling

t.a.v. de huwende ambtenares, *zeker zo lang niet door de regering andere maatregelen zouden worden voorgesteld om de nadelige gevolgen van de opheffing dier bepaling zoveel mogelijk te voorkomen*. Ik onderstreep deze laatste zinsnede, daar hierin — naar mijn persoonlijk oordeel althans — een belangrijke reserve t.a.v. die ontslagbepaling is gelegen, waarop ik in de conclusie van dit artikel nader terugkom. Hier zij slechts bemerkt, dat het ontbreken van nadere voorstellen terzake en de overtuiging, dat zonder deze nadere voorzieningen grote volksbelangen in gevaar zullen komen, de realisten ertoe gebracht hebben om tegen de motie-Tendeloo te stemmen. Volledigheidshalve voeg ik er aan toe, dat enkele tegenstemmers hun bezwaar voornamelijk gegrond hebben op de te eenzijdige motivering der motie, in niet met even zoveel woorden werd gezegd, dat de Overheid ook bevoegd is tot het nemen van preventieve maatregelen, indien er „gerechte vrees” voor het ontstaan van misstanden aanwezig is.

Uit het geheel der gehouden discussies in de Kamer is wel gebleken, dat het laatste woord over de arbeid der gehuwde vrouw zowel in de Overheidsdienst als in het bedrijfsleven nog lang niet gesproken is. Daarom heeft het ook zin op dit vraagstuk zelf nog eens wat dieper in te gaan — los van de aangebrachte wijzigingen in het Algemeen Rijksambtenaren-reglement, en los van de tekst van de kleuterwet, zoals deze thans luidt en waarin de ontslagbepaling van de huwende kleuterleidster niet is opgenomen, al blijven — althans naar het oordeel van de regering en de meerderheid van de Kamer — gemeentebesturen en schoolbesturen ook bevoegd aan een huwende kleuterleidster ontslag te verlenen.

Bij mijn overigens summiere uiteenzetting van het vraagstuk van de arbeid der gehuwde vrouw wil ik mij in hoofdzaak bepalen tot de volgende punten:

1. De ontwikkelingstendenzen in het buitenland.
2. De taak van de Overheid in het algemeen.
3. De concreet te nemen maatregelen.

1. De ontwikkelingstendenzen in het buitenland.

Heeft het wel zin op dit eerste punt: de situatie in het buitenland, nader in te gaan? Zij die menen, dat de ontwikkelingen in het buitenland niets zeggen omtrent de verdere evolutie in ons eigen land, zullen die vraag ontkennend beantwoorden. Anderen zullen aanvoeren, dat de toestanden in het buitenland in ieder geval niet het *bewijs* leveren, dat de daar bestaande toestanden het gevolg zijn van de arbeid der gehuwde vrouw. Indien er al veel kinderloze of kinderarme gezinnen zijn, vindt dit dan zijn oorzaak in de arbeid der gehuwde vrouw of spelen daar andere factoren een rol? En hoe is de huwelijksvruchtbaarheid van

gehuwde vrouwen, die buiten het gezin arbeiden, vergeleken bij de huwelijksvruchtbaarheid van de vrouwen, die zulks niet doen?

Ter voorkoming van ieder misverstand zet ik daarom voorop, dat wij over het aantal werkende gehuwde vrouwen, over haar gezinsomstandigheden en levensvoorwaarden, nog niet zo heel veel weten. De door mij voorgestelde en door de Arbeidsconferentie in Juni l.l. eenstemmig aanvaarde resolutie over de arbeid van moeders met jonge kinderen vraagt uitdrukkelijk aan de Staten-leden der Internationale Arbeidsorganisatie statistieken aan te leggen over het aantal werkende of werkzoekende moeders en het aantal en de leeftijd harer kinderen. Vele vragen (zoals de redenen waarom gehuwde vrouwen werken, de repercussies ervan op de demographische ontwikkeling in de diverse landen, de levensomstandigheden van deze werkende moeders en de van haar afhankelijke kinderen) kunnen eerst met zekerheid worden beantwoord, als wij uitvoeriger en gedetailleerder statistische gegevens hieromtrent bezitten. En dan niet alleen over de in loondienst arbeidende gehuwde vrouwen, maar ook over de gehuwde vrouwen, die in het bedrijf van haar echtgenoten of in vrije beroepen werkzaam zijn, alsook over de huwelijksvruchtbaarheid in het algemeen.

Niettemin zijn in de laatste jaren door verschillende instanties reeds meerdere enquêtes ingesteld en algemene overzichten gepubliceerd, die voor de vaststelling der ontwikkelingstendenzen van hoge waarde zijn. En die ook voor ons land „iets zeggen”. Welke *bewijskracht* men daaraan ook wil toekennen of niet, het lijkt mij niet realistisch te geloven dat wij in Nederland niet voor soortgelijke situaties als in het buitenland worden aangetroffen, zouden komen te staan, indien de mogelijkheden tot het verrichten van betaalde arbeid in de Overheidsdienst en het bedrijfsleven voor de gehuwde vrouwen zouden worden verruimd. Niet willen kijken naar het buitenland zou bovendien het gevaar van een aprioristisch ingenomen standpunt kunnen inhouden. Om deze redenen acht ik het niet van zin en betekenis ontbloot de overigens summiere gegevens te ontleden, die wij over het buitenland bezitten inzake de gezinsontwikkeling, de opvoedingsproblemen en de levensvoorwaarden der betrokkenen zelf in die gevallen, waarin de gehuwde vrouw buiten haar gezin betaalde taalde arbeid verricht.

A. De gezinsontwikkeling.

Het door de Commissie-Ubbink (bl. 51, noot 4 en bl. 66) gesignaleerde feit (nl. dat er van de 330 vrouwelijke arbeidskrachten in de Rijksdienst, die tussen 1 Juli 1947 en 1 Juli 1950 gehuwd zijn, slechts 9 waren, die op laatstgenoemde datum één of meer kinderen hadden), krijgt meer relief, wanneer wij niet

alleen in de eigen Nederlandse tijdsomstandigheden van woning-schaarste en hoog prijspeil een verklaring voor dit feit zoeken, gelijk de Commissie Ubbink doet (bl. 51), doch óók zien naar wat het buitenland ons ten deze te zien geeft.

Het Women's Bureau van het U.S. Department of Labor heeft tot nog toe wel de meest uitvoerige, zij het ook nog niet geheel volledige gegevens verstrekt over de arbeid van gehuwde vrouwen en de repercussies daarvan op de gezinsontwikkeling. Bulletin n. 246 van dit Bureau getiteld: *Employed Mothers and Child Care* (Washington 1953) vermeldt op bl. 7 dat in 1951 18.602.000 vrouwen in de labor force der Verenigde Staten van Amerika waren opgenomen. Hiervan waren 13.172.000 vrouwen gehuwd of gehuwd geweest. Van deze ruim dertien millioen gehuwde of gehuwd geweest zijnde vrouwen hadden er 2.040.000 kinderen beneden de 6 jaar, 3.222.000 kinderen beneden de 18 jaar, en 7.910.000 géén kinderen beneden de 18 jaar.

Hoeveel van deze laatste, bijna acht millioen arbeidende vrouwen, die gehuwd of gehuwd geweest waren, eventueel nog kinderen hadden boven de 18 jaar, vermeldt de statistiek er niet bij. Groot kan dit aantal echter niet zijn, daar volgens genoemd bulletin de gemiddelde leeftijd van de gehuwde, arbeidende vrouwen 38.2 jaar is. In ieder geval blijkt uit de gegeven cijfers, dat globaal uitgedrukt van alle gehuwde of gehuwd geweest zijnde arbeidende vrouwen

15.5% kinderen had beneden 6 jaar

24.5% beneden 18 jaar en

60 % géén kinderen beneden 18 jaar.

Een soortgelijk beeld vertoont Frankrijk. Een bulletin van het Institut National de la Statistique et des études économiques in Frankrijk wees uit, dat in 1947 op 1.000 gehuwde vrouwen, werkzaam in industrie of handel, 652 vrouwen geen kinderen hadden, 238 één kind, 79 twee kinderen en 31 drie of meer kinderen. Op de duizend gezinnen, waarvan de vrouw gesalarieerde arbeid verrichtte, was derhalve 65,2% dezer gezinnen kinderloos gebleven (*Employment of Married Women and mothers of families*, in: *International Labour Review*, vol. LXIII, Juni 1951).

In Kopenhagen werd in 1944 naar schatting door 40% van alle gehuwde vrouwen betaalde arbeid buiten het gezin verricht. Van deze gehuwde, werkende vrouwen was 46% kinderloos (*Ibidem*).

In Stockholm waren in 1947 naar schatting 70% van alle gehuwde vrouwen zonder kinderen in een winstgevende betrekking. Dit percentage zakte tot 34% als er één kind en tot 25% als er twee of meer kinderen waren (*Ibidem*).

Wetenschappelijk zou het onverantwoord zijn uit deze cijfers te concluderen, dat de oorzaak van het geringe aantal kinderen bij buiten het gezin werkende gehuwde vrouwen gezocht moet

worden in het feit alleen, dat zij buiten haar gezin arbeiden. Statistieken geven wel cijfers, maar niet de verklaring ervan. Juist daarom zullen nog vele onderzoekingen en enquêtes in een overigens delicate materie moeten plaats hebben om over de oorzaken der gesignaleerde feiten wetenschappelijk verantwoorde verklaringen te kunnen opstellen. Maar het ligt geheel in de rede, dat werken buiten het gezin en tevens moeder worden de betrokkenen voor bijzonder moeilijke problemen plaatst. De zorg voor het jonge kind brengt immers mee, dat de moeder een aantal jaren niet gemist kan worden in het gezin, terwijl anderzijds dit thuis blijven meebrengt het afstand doen van een eenmaal verkregen welstand, voortvloeiend uit de dubbele gezinsinkomsten. Het reeds genoemde bulletin n. 246 van het Women's Bureau zegt daarvan op bl. 27-28: „In many families, however, working mothers find themselves subject to conflicts that cause them considerable apprehension, either for the welfare of their children if they continue to work, or for the financial well-being of the family if they quit.”

Dit laatste brengt mij tevens op het volgende punt:

B. De opvoedingsproblemen van werkende moeders.

In een documentaire studie, getiteld: Child care Facilities for women workers, heeft het Internationaal Arbeidsbureau in de International Labour Review van November 1950 verslag uitgebracht van wat in Europa, Noord- en Zuid Amerika en zelfs Australië wordt gedaan om het aan moeders met jonge kinderen toch mogelijk te maken buitenshuis te gaan werken. In deze studie wordt gezegd, dat het maken van wetten over de oprichting van crèches en kinderbewaarplaatsen heden ten dage is een „feature of the social policy of many countries”. In tal van landen verplicht de wet iedere particuliere of ook publieke onderneming een crèche of kinderbewaarplaats in stand te houden, als het bedrijf 20 à 50 vrouwen boven 18 jaar in dienst heeft. Andere landen geven subsidies aan soortgelijke instellingen, mits zij beantwoorden aan bepaalde eisen van hygiëne, medisch toezicht, gequalificeerd personeel en dergelijke meer.

In Zweden waren in 1948 in genoemde instellingen opgenomen:

693	kinderen	in de leeftijd	van 3 maanden	tot 1 jaar;
786	„	„	„	„ 1 jaar tot 2 jaar;
2.606	„	„	„	„ 2 tot 4 jaar;
4.168	„	„	„	„ 4 jaar tot 6 jaar.

Uiteraard is dit nog slechts een gering percentage van het aantal kinderen, wier moeders buiten het gezin werken. Maar dit wil niet zeggen, dat de werkende gehuwde vrouwen, die geen gebruik maakten van deze instellingen, kans zagen haar kinderen zelf op te voeden. In 1949 schatte de Zweedse Commissie

voor Semi-publieke Kinderzorg, dat op de 60.000 à 65.000 werkende moeders 10.000 vrouwen de kinderen in een dagverblijf onderbrachten, terwijl de overige 40 à 45.000 moeders haar kinderen toevertrouwden aan grootouders, vrienden of buurlieden.

Voor de Verenigde Staten van Amerika vermeldt het reeds genoemde bulletin n. 246 van het Women's Bureau op bl. 23 en 27 een soortgelijke situatie als in Zweden. De 3.525 nursery schools and day-care centers, opgericht door openbare of particuliere instanties, zijn lang niet voldoende om aan de kinderen van werkende moeders overdag een onderkomen te verschaffen. Talloze kinderen — „innumerable children”, staat er in het bulletin — moeten daarom door familie-leden of bevriende relaties worden verzorgd.

In Bulgarije kunnen moeders, die in nachtploegen werken, haar kinderen 's Maandags naar de crèche brengen om ze Zaterdag 's avonds daar weer terug te halen.

Juist tegen deze ontwikkelingen hebben reeds vele experts op het gebied der geestelijke volksgezondheid hun stem verheven. Ik moge hier volstaan met het rapport te citeren, dat een comité van experts in 1951 heeft uitgebracht aan de Wereldgezondheidsorganisatie. Hierin wordt protest aangetekend tegen de sociale en fiscale politiek van vele landen, die grote sommen gelds hebben uitgegeven voor de oprichting van crèches, maar die dit gedaan hebben „in volledige miskennis van de prijs te betalen door het toekomstig geslacht, dat op onherstelbare wijze is gekwetst in de ontwikkeling van zijn affectieve gevoelens” (Rapport de la deuxième Session du Comité d'Experts de la santé mentale de l' O.M.S., Genève 1951, bl. 17).

Naast de kinderen vragen tenslotte ook de werkende moeders zelf onze aandacht.

C. De levensomstandigheden van werkende moeders.

Berekeningen, opgesteld in tal van landen als Frankrijk, Zweden, Zwitserland, Verenigde Staten, wijzen allemaal uit, dat zeer vele gehuwde vrouwen, die buiten het gezin arbeiden, ook in de huishouding zelf toch nog altijd een zware dagtaak vervullen. De schattingen schommelen doorgaans rondom veertig uren buiten het gezin en nogmaals veertig in het gezin, zelfs nog afgezien van de vraag of er kinderen zijn. Is dit laatste het geval, dan schat men de zorg voor één kind op 11 uren per week extra, voor twee kinderen op 15 tot 16 uur per week extra, en voor drie kinderen op 20 uur per week extra.

Op grond van deze gegevens concludeert Mej. Maria Baers: „Nous sommes tentées de qualifier d' „esclavage économique” la vie des mères astreintes à cette triple tâche de ménagère, d'éducatrice et de travailleuse salariée” (M. Baers, Le travail salarié

des mères, in: Revue internationale du Travail, LXIX, April 1954, bl. 371).

Wij mogen ons land gelukkig prijzen, dat er van de boven geschetste ontwikkelings-tendenzen ten onzent weinig of niets te bespeuren valt, om de eenvoudige reden, dat het aantal buiten haar gezin werkende gehuwde vrouwen tot nog toe zeer gering is gebleven. Wie echter aanneemt, dat een wijziging in de tot nog toe door Overheid en bedrijfsleven gevolgde gedragslijn zal leiden tot een belangrijke toeneming van het aantal gehuwde vrouwen in de Overheidsdienst en de particuliere ondernemingen, kan de beginselvraag niet ontgaan, of de Overheid in haar dubbele functie van wetgever en werkgever bevoegd of verplicht is bijzondere maatregelen te treffen in verband met die arbeid.

2. De taak van de Overheid in het algemeen.

Er zijn ernstige redenen aan te voeren, op grond waarvan de Overheid bijzondere maatregelen in verband met de arbeid van gehuwde vrouwen dient te treffen.

A. De arbeid van de gehuwde vrouw is niet los te maken van het materiële en het geestelijke welzijn der gezinnen en met name niet van het opvoedingsbelang der kinderen.

Ongetwijfeld dragen de ouders zelf de primaire verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van hun gezin, de opvoeding der kinderen, de combinatie van de gezinstak met andere werkzaamheden (van welke aard of omvang ook).

Maar vooreerst heeft de Overheid tot taak de organisatie der gemeenschap zodanig te doen zijn, dat het dragen dier verantwoordelijkheid en de vervulling der daaraan verbonden plichten worden vergemakkelijkt. Wanneer bepaalde gezinnen nauwelijks kunnen rondkomen, terwijl andere gezinnen dubbele inkomsten genieten bij veel geringer gezinslasten, of wanneer de arbeid van gehuwde vrouwen ertoe leidt de opvoeding vooral van jonge kinderen aan anderen over te laten, dan zit er iets scheefs in de organisatie van het gemeenschapsleven. Men kan de eigen verantwoordelijkheid van de ouders en de vrijheid der gehuwde vrouw om buiten haar gezin arbeid te verrichten wel tot het ene en onaantastbare beginsel verklaren, maar dan sluit men toch de ogen voor situaties als b.v. in Frankrijk bestaan, waar de grote vrouwenorganisaties actie voeren voor de „libre choix”. Daarmee bedoelt men dat de moeder de vrije keuze moet hebben om ófwel thuis te blijven ófwel te gaan werken — een vrije keuze, die de moeder niet heeft, omdat zij bij de bestaande loonen en inkomensverhoudingen eenvoudig gedwongen is te gaan werken ten einde haar gezin materieel in stand te houden.

Misschien zal men zeggen, dat in zulke omstandigheden overheidsingrijpen geboden is, doch dat in 't algemeen toch moet worden vastgehouden aan het beginsel, dat de primaire verant-

woordelijkheid bij de ouders ligt en dat de Overheid slechts subsidiair mag ingrijpen, als er misstanden zijn gebleken. Ik vraag mij echter af, of deze primaire en subsidiaire verantwoordelijkheid hier niet te veel en te uitsluitend gezien worden als twee onderscheiden, opeenvolgende fasen, terwijl zij in werkelijkheid elkander doordringen. Zoals de ouders bij het dragen hunner eigen verantwoordelijkheid voor het gezin en de opvoedingsbelangen hunner kinderen rekening hebben te houden met de eisen van het gemeenschapsleven, zo heeft de Overheid bij het nemen van welke maatregelen ook steeds aan de burgers zelf over te laten wat daaraan redelijkerwijze overgelaten kan worden. De verantwoordelijkheid der ouders voor de opvoeding en het onderwijs hunner kinderen is geen beletsel geweest de leerplicht in te voeren. En voor zoverre die plicht op de scholen wordt nagekomen (wat practisch de enige mogelijkheid is), is die leerplicht aan tal van gedetailleerde voorschriften gebonden en aangevuld met bepalingen inzake de toelatingsleeftijd tot het bedrijfsleven. Al deze maatregelen zijn ingegeven door het welzijn der gemeenschap, dat door de Overheid bevordert dient te worden en met het oog waarop een aantal maatregelen zijn getroffen, die evenzeer ingrijpen in de verantwoordelijkheid der ouders, al laten zij deze ook intact waar het mogelijk is, b.v. inzake de schoolkeuze. Hetzelfde geldt mijns inziens evenzeer voor regelingen in verband met de arbeid der gehuwde vrouw: zij scheppen het kader, waarbinnen de verantwoordelijkheid der ouders en de taak der Overheid inzake de bescherming van het gezinsleven, de opvoeding der kinderen en de geestelijke gezondheid der komende geslachten tot een juiste synthese gebracht dienen te worden.

B. Een tweede motief voor een regelend optreden van de Overheid is gelegen in de noodzakelijkheid om ook de arbeidende gehuwde vrouw zelf te beschermen, hetzij tegen haar zelf, hetzij tegen haar op dubbele inkomsten beluste echtgenoot, hetzij tegen onsociale werkgevers.

Naar aanleiding van de werksters in de Rijksdienst schrijft de Commissie-Ubbink (bl. 63), dat „het Rijk er als goed werkgever naar vermogen voor (zal) moeten zorgen, dat het wel eens gesignaleerde bezwaar, dat werksters overmatige arbeid moeten verrichten, zich in de Rijksdienst niet gaat voordoen”. De vele klachten, die hierover zijn geuit bij de in September gehouden Kamerdebatten, mogen de Overheid ertoe brengen hier spoedig orde op eigen zaken te stellen.

Inmiddels is uit de publicaties en enquêtes in het buitenland wel duidelijk genoeg gebleken, dat een groot percentage van de gehuwde vrouwen, die in loondienst werkzaam zijn, een dubbele dagtaak te vervullen hebben. In zulke omstandigheden kan ik niet inzien, waarom de Overheid wèl de arbeiders in het alge-

meen zou beschermen tegen overmatige werktijden door een 48-urige werkweek voor te schrijven, de overuren aan vergunningen te binden, verplichte vacaties voor te schrijven enz., maar niet erop zou toezien, dat de gehuwde vrouwelijke arbeidskrachten evenmin worden overbelast. En indien iemand zegt, dat zij dit toch zelf moeten weten, dan vraag ik op mijn beurt, waarom dit dan niet geldt voor alle andere mannelijke en vrouwelijke arbeidskrachten in het algemeen?

C. In de derde plaats kan ook het belang van de arbeidsgemeenschap op de werkplaatsen zelf een regelend optreden ten aanzien van de arbeid van gehuwde vrouwen noodzakelijk maken, hetzij dan dat de Overheid dit doet of dat het bedrijfsleven zelf — wat veelal de voorkeur zal verdienen — het initiatief daartoe neemt.

In dit verband herinner ik aan de bezwaren, die blijkens het rapport-Ubbink bl. 35 in werkgeverskringen heersen tegen de arbeid van de gehuwde vrouw. Daar staat te lezen: „men vreest ongunstige morele beïnvloeding van de ongehuwden, met als gevolg een daling van het zedelijk peil van het personeel; bij bevalling moet men de arbeidskracht lang missen; het absentisme van de gehuwde vrouw is groter dan dat van de ongehuwde.”

D. Tenslotte is de Overheid — voor zoverre zij zelf als werkgeefster optreedt — stellig bevoegd en m.i. ook verplicht de vraag te stellen, of gehuwde ambtenaressen, onderwijzeressen, kleuterleidsters enz. wel geschikt zijn voor de functie, die zij wensen te vervullen. Hierin is volstrekt geen discriminatie gelegen t.a.v. de gehuwde vrouw, integendeel. Het feit, dat een vrouw op grond van haar huwelijk of haar gehuwd zijn, niet in aanmerking zou worden gebracht voor een continuatie van het dienstverband of voor een benoeming, getuigt alleen maar van het respect, dat wij allen — en zeker de Overheid — hebben en moeten hebben voor de hoogheid en zelfs de heiligheid van de taak, die deze vrouw op zich heeft genomen. Is dit feit echter eenmaal gegeven, dan heeft de Overheid te beoordelen, of met het belang van de dienst of het onderwijs wel is overeen te brengen de mogelijkheid of waarschijnlijkheid van langere absenties van de betrokken vrouwelijke functionaris. Een school b.v. zal moeilijk gedurende drie of vier maanden een of meer onderwijzeressen of kleuterleidsters kunnen missen.

Om de genoemde redenen meen ik dan ook te mogen besluiten, dat de Overheid het zich terecht tot taak rekent bijzondere regelingen te stellen in verband met de arbeid der gehuwde vrouw, ten einde daardoor het welzijn der gezinnen te bevorderen, de opvoeding en de geestelijke gezondheid van het nageslacht te

beveiligen, de gehuwde vrouwelijke arbeidskrachten zelf te beschermen en de arbeidsgemeenschap op fabriek en werkplaats op een hoog peil van zedelijkheid en efficiency te handhaven.

Een geheel andere vraag is het evenwel, welke concrete maatregelen daartoe hic et nunc dienstig zijn te achten.

3. *De concreet te nemen maatregelen.*

De belangrijke vraag, waarvoor wij hierbij komen te staan, is deze: moeten preventieve verbodsbepalingen worden uitgevaardigd of is het beter maatregelen te nemen, die enerzijds de arbeidsmogelijkheden voor gehuwde vrouwen niet belemmeren, maar eerder verruimen, doch die anderzijds de nadelen trachten weg te nemen, die voor de gezinnen en de gemeenschap uit die arbeid zouden kunnen voortvloeien?

A. Een *algemene* verbodsbepaling t.a.v. de arbeid van alle gehuwde vrouwen — zowel in loondienst als in het bedrijf van haar echtgenoten of in vrije beroepen — zal wel niemand voorstaan. De maatregel zou bovendien technisch onuitvoerbaar zijn en een dode letter blijven.

Maar ook een verbodsbepaling van arbeid van gehuwde vrouwen in *loondienstverhoudingen* — dus zowel bij de Overheid als in het bedrijfsleven — zou op grote bezwaren stuiten. Die bezwaren zijn gelegen in de algemeenheid en de starheid van zulk een verbod, ten gevolge waarvan persoonlijke rechten worden ingeperkt ook dáár waar er geen enkele reden voor is. Ik spreek van persoonlijke rechten, daar een ieder — ook de gehuwde vrouw — het recht heeft op de ontwikkeling van haar eigen lichamelijke en geestelijke vermogens door middel van een zinvolle arbeid, welke uiteraard primair in het gezin zelf ligt, maar die in x-gevallen, en ook terecht, daarbuiten mag of moet worden gezocht. Er zijn immers gezinnen, die van nature kinderloos zijn. Er zijn moeders, die haar gezinstaaak voor het grootste deel of geheel hebben volbracht, doordat de kinderen groot geworden zijn, gehuwd zijn of in ieder geval niet meer bij vader en moeder inwonen. En er zijn ook gehuwde vrouwen, die bij ziekte of invaliditeit van de echtgenoot tijdelijk voor het gezin wel eens iets moeten verdienen. In dergelijke situaties, die stellig nog met andere kunnen worden aangevuld, zou een arbeidsverbod voor de gehuwde vrouw aan haar de kans op een gesalarieerde functie ontnemen, terwijl er toch in werkelijkheid geen bezwaren van principiële of sociaal-paedagogische aard daartegen zouden kunnen worden ingebracht.

Is dan wellicht een arbeidsverbod van de gehuwde vrouw *alléén in de Overheidsdienst* juist te achten op grond vooral van de overweging, dat de Overheid daardoor het goede voorbeeld geeft aan de werkgevers en in de verwachting, dat deze laatste het goede voorbeeld zullen volgen?

Ik kan niet ontkennen, dat er goede gronden zijn voor zulk een redenering, maar toch zijn ook aan zulk een verbod, praktisch neerkomend op het ontslag van huwende en de niet-benoeming van gehuwde ambtenaressen, onderwijzeressen enz., ernstige bezwaren verbonden.

Vooreerst doen zich ook hier de zo juist genoemde uitzonderingsgevallen voor, die niet geheel zijn op te vangen door de bepaling, dat het verbod niet geldt ten aanzien van gehuwde vrouwen, die de 45-jarige leeftijd hebben bereikt, noch ook in gevallen waarin de werkzaamheden in de echtelijke woning verricht kunnen worden of als een bijbetrekking kunnen worden beschouwd. Met deze algemene uitzonderingen, vervat in het Algemeen Rijksambtenarenreglement, zijn wel een aantal gevallen op te lossen, maar zeker niet alle.

Vervolgens zou een dergelijk verbod de toegang tot Overheidsfuncties afsluiten, terwijl in het vrije bedrijfsleven geen beperkingen gelden. Voor zoverre er in bepaalde gevallen aan de arbeid van gehuwde vrouwen geen bezwaren zijn verbonden, gelijk boven is gezegd, lijkt het mij niet juist de arbeid in de Overheidsdienst wel te verbieden en in het bedrijfsleven niet!

Op grond van deze overwegingen lijkt het mij op z'n minst twijfelachtig, of wij voor het vraagstuk van de arbeid der gehuwde vrouw wel een alleszins bevredigende oplossing kunnen vinden, zolang wij alleen maar denken aan meer of minder algemene verbodsbepalingen.

B. Om concrete maatregelen te vinden, die een meer bevredigende oplossing zouden kunnen geven aan de problemen, verbonden aan de arbeid der gehuwde vrouw, moeten wij vooreerst aandacht geven aan de redenen, die gehuwde vrouwen ertoe brengen werk buiten het gezin te zoeken. Hoe genuanceerd die redenen ook mogen zijn, in grote trekken kunnen zij alle worden herleid tot economische noodzaak enerzijds en interne gezinsverhoudingen anderzijds.

Economische noodzaak is in meerdere of mindere mate aanwezig als het inkomen van de man alléén onvoldoende is voor een redelijk levensniveau van het gezin, inclusief de noodzakelijke aanschaffing van kleding, meubelen enz. Of ook wanneer bijzondere omstandigheden (zoals ziekte van kinderen of van de vader zelf, de studie of de opleiding voor de een of andere betrekking en al dergelijke factoren meer) het gezin voor extra-uitgaven plaatst, die uit de inkomsten van het gezinshoofd alléén niet kunnen worden bestreden.

Daarnaast echter leiden ook de interne gezinsverhoudingen dikwijls tot het zoeken van arbeid buiten het gezin. Deze factor treedt op, als de gezinstaat de gehuwde vrouw niet meer geheel bevredigen kan — hetzij omdat haar werkzaamheden bij kleine behuizing te gering van omvang zijn, hetzij omdat er weinig

kinderen gekomen zijn, hetzij omdat de kinderen allemaal naar school gaan, reeds getrouwd zijn of in ieder geval niet meer regelmatig bij de ouders thuis zijn, hetzij ook omdat ander werk (naast de huiselijke bezigheden) beter beantwoordt aan de persoonlijke capaciteiten van de gehuwde vrouw.

Op dit samenspel van factoren, die dikwijls in elkander zullen overlopen, dienen de te nemen maatregelen te worden afgestemd. En wel op zodanige wijze, dat enerzijds geen te groot écart ontstaat tussen de gezinnen, waarvan de moeder wel of niet werkt, en dat anderzijds de arbeidsgelegenheid voor de gehuwde vrouw niet wordt bemoeilijkt of geheel belemmerd, indien en voor zoverre die arbeid buiten het gezin aan de vervulling van de gezinstaat niet of niet langer in de weg staat.

Een eerste serie van maatregelen zal dan betrekking moeten hebben op de materiële welstand van de gezinnen-in-ontwikkeling, waarvan de moeder niet kan, en eigenlijk ook niet mag gaan werken buiten haar gezin.

In haar rapport (bl. 83) wijst de Commissie-Ubbink erop, „dat een voortdurende zorg voor verantwoorde loonhoogten ertoe zal leiden, dat de gehuwde vrouw, wier taak in de eerste plaats ligt in haar gezin, zich hieraan volledig zal kunnen wijden.”

Het komt mij voor, dat dit terecht is gezegd, doch dat het gezegde zelf te algemeen is gehouden. Indien men wil bereiken, dat de gehuwde vrouw zich *volledig* kan wijden aan haar gezinstaat, dan zal men op fiscaal gebied een groter kinderaf trek moeten toestaan bij de vaststelling der belastingtabellen en op sociaal gebied een grotere progressie in de kinderbijslagen moeten doorvoeren en die bijslagen zelf in verhouding tot het loon moeten brengen.

In sommige landen, met name in België, is men er reeds toe over gegaan om naast de kinderbijslagen een extra-toelage toe te kennen aan de moeder, die niet buiten het gezin gaat werken. Die extra-toelage bedraagt bij onze Zuiderburen 100 frank per maand als er één kind is en loopt op tot 175 frank per maand voor het vijfde en alle volgende kinderen.

Moeten wij óók in Nederland deze weg opgaan? Zolang het aantal gehuwde vrouwen, werkzaam in de Overheidsdienst of het particulier bedrijfsleven, zó gering is als tot op heden het geval is, lijkt mij een bijzondere toelage voor de „mère au foyer” moeilijk te verdedigen en zal de tegemoetkoming aan de gezinnen bij voorkeur gezocht moeten worden op het terrein van de belastingaf trek en de kinderbijslagen. Beiden zouden dan echter gunstiger moeten zijn voor de gezinnen-met kinderen, waarvan de moeder geen gesalarieerde arbeid verricht. De toepassing hiervan op de gezinnen van zelfstandigen, waar de moeder niet zelden meehelpt in het bedrijf van haar echtgenoot, kan bijzondere moeilijkheden opleveren, waarvoor een oplossing gevonden

zal moeten worden. Maar in ieder geval is dit nog geen reden om de geuite gedachte dan ook maar niet toe te passen op de gezinnen, waarvan de vader in loondienst werkzaam is en de moeder zich uitsluitend wijdt aan de opvoeding der kinderen.

Een tweede serie van maatregelen ter oplossing van het vraagstuk van de arbeid der gehuwde vrouw is naar mijn gevoelen gelegen in de bevordering van arbeidsgelegenheden, die rekening houden met de interne gezinsverhoudingen en die met de vervulling der gezinstak in overeenstemming kunnen worden gebracht.

Ik denk hier in de eerste plaats aan de bevordering van part-time werkzaamheden, die aan vele gehuwde vrouwen, wier gezinstak te gering of ook te onbevredigend mocht zijn, een welkome en tegelijk verantwoorde aanvulling kunnen bieden. Het part-time werk is een vraagstuk, dat in tal van landen in de belangstelling staat. Werkgevers- en werknemers-organisaties denken daarover vaak verschillend. Zeker is het mijns inziens, dat het part-time werk geen nadelige invloed mag hebben op de werkgelegenheid van de full-time arbeiders, noch ook een loondrukkende werking mag uitoefenen door een te lage honorering ervan op grond van de overweging, dat het hier toch enkel maar gaat om een bijverdienste voor een al dan niet gehuwde vrouw. Binnen deze grenzen echter verdient de organisatie en de bevordering van part-time werkzaamheden met een daaraan aangepast systeem van sociale zekerheid de aandacht van de regering en van het bedrijfsleven. Het wil mij voorkomen, dat hierdoor een belangrijke bijdrage kan worden geleverd voor de oplossing van het vraagstuk van de arbeid der gehuwde vrouw.

Een ander middel daartoe is gelegen in de bevordering der arbeidsgelegenheid voor vrouwen op latere leeftijd — hetzij als half-timer, hetzij als full-timer. Als voor de gehuwde vrouw vanwege het groot-geworden-zijn der kinderen de gezinstak aanmerkelijk is verminderd, ziet zij begrijpelijkerwijze uit naar een zinvolle werkzaamheid buiten haar gezin. Gelukkig vinden vele vrouwen een nieuwe, waardevolle arbeid in allerlei werkzaamheden op sociaal-charitatief gebied. Maar ook in de Overheidsdienst en in het bedrijfsleven zouden zij haar plaats moeten kunnen innemen of weer opnieuw moeten kunnen innemen, indien zij vóór het huwelijk een al dan niet geschoolde arbeid hebben verricht.

Dan komt echter de vraag, of de arbeidsgeschiktheid nog aanwezig is en of er passende werkkringen gevonden kunnen worden. Het wil mij voorkomen, dat wegen en middelen moeten worden gezocht, waardoor het antwoord op die vragen gemakkelijker wordt. Ik denk daarbij met name aan een goede voorlichting inzake arbeidsmogelijkheden voor vrouwen op latere

leeftijd en eventueel aan het scheppen van gelegenheden om de vroegere vaardigheden weer op te halen of aan te passen aan nieuwere werkmethoden. Ik ben in ieder geval van mening, dat wij een eigentijdse oplossing moeten zoeken voor de aangesneden problemen, ook al omdat de leeftijd van de actieve bevolking (ten gevolge van de vooruitgang op het gebied der medische wetenschap en der volksgezondheid) langzaam en geleidelijk naar boven opschuift. Hieruit ontstaan nieuwe arbeidsproblemen — óók voor de gehuwde vrouw, wier gezinstaak volbracht, maar wier kracht nog vitaal is.

Als *conclusie* zou ik willen zeggen, dat wij de vraagstukken, verbonden aan de arbeid van gehuwde vrouwen, niet bevredigend oplossen met alleen maar verbodsbepalingen uit te vaardigen en daarop meer of minder ver gaande uitzonderingen te maken. Andere maatregelen zijn daartoe nodig en ik heb niet de indruk, dat de regering daarover reeds veel heeft nagedacht. De wijziging, die in September in het Rijksambtenarenreglement is aangebracht, heeft het karakter van een compromis-oplossing, die zowel de vóór- als de tegenstanders van een arbeidsverbod (en dan nog alleen in de overheidsdienst) zou moeten bevredigen. Die bevrediging is echter uitgebleven, hetgeen voor een belangrijk deel verklaard moet worden uit het feit, dat het vraagstuk zelf niet diep genoeg is doorgedacht en dat geen bezinning heeft plaats gehad over hetgeen te doen zou zijn om de ontwikkelingen op dit stuk — waaraan ook ons land zich niet geheel kan onttrekken — in goede banen te leiden. Zolang dit niet geschiedt, is het standpunt van de regering, zoals het door Minister Beel is vertolkt, op praktische overwegingen te aanvaarden. Maar daarmee zijn wij er niet uit. Verdere studie en bezinning blijven noodzakelijk om een samenhangend geheel van maatregelen te vinden, die het gehele vraagstuk tot een meer bevredigende oplossing zouden kunnen brengen.

De onderwijsparagraaf in het K.V.P.-program *)

door

Prof. Dr Jos. J. Gielen

Vermoedelijk zal de lezer van de onderwijsparagraaf aangenaam getroffen worden door de duidelijkheid waarmee de KVP positie kiest ten aanzien van actuele onderwijsproblemen. Er is zelfs meer : ook de gronden worden aangegeven, zij het dat men hier uiteraard geen brede verhandelingen moet verwachten over het „waarom” van de ingenomen posities.

Zo verklaart de KVP al onmiddellijk wat zij als haar hoofdtaak beschouwt : het aanpassen van organisatie en inrichting van het onderwijs aan de functionele betekenis die de school in de huidige maatschappij bezit. Niet voor niets wordt daaraan toegevoegd, dat de doelstelling van het onderwijs hierbij in acht genomen moet worden. Het is dus niet een „aanpassing” zonder meer, welke sociologistische neiging wij indertijd hier meenden te moeten signaleren in *De Weg naar Vrijheid*, maar een „aanpassen” als een zich plaatsen in de volle werkelijkheid van het moderne leven, zonder er zich door te laten meeslepen of van het principiële doel te laten afbrengen. Aan het eerste beantwoordt het verlangen om het onderwijs uit te breiden en te differentiëren, de studiemogelijkheden te bevorderen en een juiste afbakening van de overheidstaak en die van het particulier initiatief te verkrijgen ; aan het tweede de wens naar verdieping. Als dit laatste woord wordt neergeschreven, heeft dat inderdaad een grote betekenis : hoe langer hoe meer komen pedagogen van allerlei richting tot de overtuiging, dat de school (en in het algemeen alle opvoeding) zich moet terugtrekken, concentreren op enkele centrale plichten, waaronder die van het besef van

*) Men zie de mededeling van de redactie in het Oct.nr op pag. 285.

verantwoordelijkheid tegenover God, zichzelf en de naasten wel de voornaamste is.

Hoe stelt de KVP zich voor, dat deze wensen naar een uitbreiding die tevens verdieping moeten zijn, verwezenlijkt kunnen worden ? Ook daaromtrent laat het program ons niet in het onzekere. De partij wenst de noodzakelijke differentiatie, waarvoor als grondslagen worden aangegeven : de niveau's en soorten van aanleg en bekwaamheid enerzijds. Bovengenoemde grondgedachte vinden wij daarin duidelijk terug : het recht van de jeugdige mens staat voorop, maar daarmee onmiddellijk verbonden de dringende eis om dit in harmonie te brengen met de plaats die het kind later in de maatschappij zal wachten. Men moet hierbij aan meer denken dan aan „werkkring” : het woord „bestemming” houdt óók de toekomstige arbeid in, maar het reikt verder en dieper. Zonder dat een uitwerking in een program mogelijk of gewenst zou zijn, kan (en moet) men hieruit lezen, dat, vóór de arbeid, de mens het richtsnoer moet zijn : het gaat niet alleen om het werken in deze geïndustrialiseerde maatschappij, maar dit begrepen in de mogelijkheid om er in te leven !

Beide grondslagen, uit de grondgedachte logisch voortvloeiend, leiden tot een keuze ten aanzien van het middelbaar onderwijs. Nu de commissie-Jansen op zo goede gronden zich uitsprak voor een vijfjarige AMS, was het de partij een genoegen hiermede geheel te kunnen aansluiten aan de Tweede Onderwijsnota. Maar het verschil van niveau van aanleg bracht tevens mede, dat met een vijfjarige AMS niet kon worden volstaan : het ULO moest volkomen veilig worden gesteld. Niet alleen dus op grond van de erkenning, dat deze school, zo snel gegroeid in de huidige maatschappij, op haar plaats is, maar ook waarom zij op haar plaats moet blijven, wordt direct uit de vooropstelling afgeleid. Hiermede is een gewichtig punt van onderwijspolitiek in onze partij concreet opgelost.

Hoezeer ook de maatschappelijke ontwikkeling de partij bezighoudt, springt in het oog in de volgende punten : het aantal lagere technische scholen moet worden uitgebreid, en positief wordt het verlangen uitgesproken om de driejarige cursus van vóór 1936 te herstellen. Een daarbij aansluitende UTS moet de voltooiing naar boven geven, hetgeen vooral belangrijk is geworden nu langs de weg van de UTS ook de MTS, en langs deze zelfs de TH kan worden bereikt !

Een oud probleem, dat van de aansluiting, wordt in het program juist gesitueerd : in het geheel der onderwijsvoorzieningen namelijk waarin het landbouwonderwijs begrepen is.

Na deze algemene, maar toch duidelijke grondgedachte en uitwerking daarvan in hoofdlijnen, volgt, wat de KVP in concreto aan maatregelen voor de volgende parlementaire periode wenst te verwezenlijken. Dat de verlaging der leerlingenschaal

daarbij voorop staat, zal wel niemand verwonderen. De ingewikkeldheid van dit probleem erkennend, dient toch ook bedacht te worden, dat wij thans ruim tien jaren bevrijd zijn en, bij voldoende scholenbouw en aanvoer van leerkrachten, in de verlaging der leerlingenschaal een der beste middelen kan worden gezien om de hoofdzakelijke onderwijsverbeteringen door te voeren. Dat, voor wat het laatste betreft, de pedagogische centra afzonderlijk worden genoemd, is de erkenning van hun betekenis. En tevens de onuitgesproken verwachting dat die betekenis nog zal toenemen.

Jarenlang reeds wordt een strijd gevoerd om meer vrijheid *in* de school. Ieder kent wel de oorzaken van de onvrijheid waaronder wij lijden ! Dat een partij zich thans zó duidelijk uitspreekt over deze oorzaken (examendruk, te sterke binding aan programma's, onmogelijkheid tot differentiaties, onjuiste verhouding van algemeen vormend en beroepsonderwijs) houdt in, dat van haar verwacht mag worden dat zij daadwerkelijk er toe wil medewerken om deze oorzaken eindelijk weg te nemen. De moeilijkheid daarvan is niet gering, maar daarom juist wordt alles beheerst door een leidende gedachte, van waaruit maatregelen moeten worden genomen en beoordeeld.

Zoals ieder de oorzaken kent van de gebrekkige werking van ons scholenstelsel, en van de moeilijkheden waarmede leerkrachten te kampen hebben, zo is het ook gemeengoed geworden, dat de vruchten van het onderwijs staan of vallen met het werk van de man of vrouw voor de klas. Na de genoemde zakelijke voorzieningen (waaronder ook met name aandacht aan het lichamelijke aspect wordt besteed) wordt dan ook nadrukkelijk gewezen op de dienaren van het onderwijs. En wel in tweeërlei opzicht : de opleiding en de financiële waardering. Voor een bijzondere school is het eerste noodzakelijkerwijze een „eigen” opleiding ; voor allen is een bestaansniveau, dat overeenkomstig is aan de sociale waarde van het werk, noodzakelijk. En alweer spreekt in dit gedeelte het meegaan met de tijd, als gevraagd wordt de studietoelagen geleidelijk te vervangen door stortingen à fonds perdu. De KVP zou geen gezinspartij zijn, als zij hier niet een nadere omschrijving gaf : die toelagen en stortingen dienen te variëren naar studierichting, gezinsomstandigheden en woonplaats van de betrokkenen.

De onderwijspolitiek wordt in Nederland (evenals trouwens elders) nog in hoge mate beheerst door de verhouding van het bijzonder tot het openbaar onderwijs. Ofschoon de KVP zich duidelijk voor het primaat van het eerste heeft uitgesproken, betekent dit geenszins dat het laatste haar niet ter harte zou gaan. Het zou trouwens een ernstig verzuim moeten heten, als zij het openbaar niet evenzeer een bloeiende school wilde geven als het bijzonder. Maar in tegenstelling tot de duidelijke voor-

keur van de VVD voor het openbaar en tot de onduidelijke verklaring van het PvdA-program (die een keuze feitelijk verwerpt), handhaaft zij daarbij het eigen karakter dezer scholen. De verwarde zinsnede in het socialistische beginselprogramma onder nummer 32, dat deze partij erkent : „de fundamentele betekenis van levensbeschouwing en geloofsovertuiging voor opvoeding en onderwijs, *gelijkelijk* voor het openbaar en bijzonder onderwijs,” zal men in het KVP-programma niet kunnen aantreffen. De keuze die hier door de PvdA geweigerd moet worden, maar die in feite leidt óf tot het verdwijnen van de openbare óf tot het verdwijnen van de bijzondere school, die keuze wordt in het KVP-programma positief en duidelijk gedaan: het wenst de openbare school gehandhaafd te zien als overheidsschool en de bijzondere als instelling van het ouderlijk en kerkelijk initiatief! Maar, dit gesteld, wil zij krachtens haar overtuiging dan ook medewerken aan het betrekken der ouders in organisatie en inrichting van beide soorten van onderwijs. En dan heeft zij ook geen bezwaar dat, alweer voor beide, het vrije maatschappelijke leven initiatieven ontplooit die de scholen tot steun en zegen kunnen zijn.

In het voorgaande zijn al vele concrete maatregelen genoemd, aan de bevordering waarvan de toekomstige fracties van de KVP zullen medewerken. Toch is daarmee niet het gehele, zich steeds uitbreidende terrein van de onderwijspolitiek bestreken.

Vandaar dat tenslotte ook nauwkeurig wordt aangegeven wat nog meer van de overheid mag en moet worden verwacht en onder welke voorwaarden. Hier klinken bekende en nieuwe geluiden. Bekende : wettelijke regelingen voor het BLO, het technisch onderwijs (waarbij nu eindelijk art. 25 der NO-wet eens om hals moet worden gebracht !), het voortgezet onderwijs, en dat alles met invoering of handhaving van de finantiële gelijkstelling. Men zou kunnen opmerken dat men dit laatste — de gelijkstelling — ook in de programma's van VVD en PvdA kan vinden. Het zij dankbaar gememoriseerd. Maar dat betekent geenszins, dat daarmee voor ons geen aanzienlijke verschillen gepaard kunnen gaan. Het ligt in de lijn van de genoemde partijen, dat zij zullen medewerken aan de doorvoering van de pacificatiegedachte, maar geenszins dat dit gebeuren zal in een vorm, die haar voor ons levende gestalte geeft ! Ik wees al op het raadsel in punt 32 van het socialistische program en op de duidelijke voorkeur van het liberale voor het openbaar onderwijs. Wat in ons programma hieromtrent staat zal men bij hen echter vergeefs zoeken ; zij kunnen dit zelfs niet stellen zoals wij dat doen : de basis der objectieve wettelijke normen, zoals wij die verstaan, zó dat dus de wet een objectief recht tot stichting en instandhouding van de bijzondere scholen schept en finantiëel mogelijk maakt, kan men hoogstens in de christelijke

partijen vinden.

Maar er zijn ook nieuwe geluiden : het programma ziet de wenselijkheid, ev. noodzakelijkheid van planning in, maar dan ene die — overeenkomstig de geschetste verhouding van openbaar en bijzonder — door de overheid voor het eerste, door het particulier initiatief voor het tweede wordt verricht. Nieuw is ook de attentie die gevraagd wordt voor allerlei gemeentelijke activiteiten t.a.v. het onderwijs. Er zijn er daar heel wat onder die de verhouding van openbaar en bijzonder raken, en soms zelfs de vraag doen rijzen of in feite niet te wet wordt uitgehold, c.q. overtreden. Wij denken hierbij aan gemeentelijke pedagogische centra, gemeentelijke psychologen, biologen, consultants, culturele bemoeiingen, testen i.v.m. school- en beroepskeuze enz. Deze ontwikkeling behoeft nauwlettende waakzaamheid.

Hiermede is een summier over- en inzicht gegeven van het werkprogramma-1956 van de KVP. Ook uit dit deel spreekt de renaissance van oude krachten die Goddank nog volop in onze partij leven. Het lijkt ons niet moeilijk bij kader en leden geestdrift los te slaan voor een programma, dat, behoudend en vooruitstrevend als het is, weer eens opnieuw demonstreert hoe de door de doorbraak gepropageerde verandering van partijgrondslagen geen zin heeft. Juist een partij als de onze kan zich duidelijk uitspreken over de hoogst-gewichtige vragen die met onze onderwijspolitiek aan de orde zijn gesteld ; een doorbraakpartij als de PvdA moet dit nalaten. Zou zij tot duidelijkheid overgaan dan zouden zo scherpe tegenstellingen blijken, dat zij er aan zou bezwijken.

De nieuwe Gezondheidswet door de Tweede Kamer aanvaard

DOOR MR. J. DE VREEZE

Met zoveel strubbelingen als de behandeling van het ontwerp Gezondheidswet in de Tweede Kamer op 8 en 9 Maart jl. gepaard ging, zo rustig was het toen de nota van wijzigingen, ingediend door de Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, op 2 November jl. op de agenda van de Tweede Kamer verscheen. Men zal zich herinneren, dat de Minister op 9 Maart jl. na een tamelijk bewogen debat in het aanvaarden van een amendement van dokter Mol c.s. aanleiding zag te verzoeken om schorsing der beraadslagingen. Dat amendement hield in, dat in de te stellen centrale raad voor de volksgezondheid vertegenwoordigers van particuliere organisaties tenminste de helft der zetels zouden innemen. En hoewel de Minister reeds in zijn memorie van antwoord als zijn voornemen te kennen had gegeven, dat hij een paritaire samenstelling zoveel mogelijk zou bevorderen, zag hij toch in het aanvaarden van het amendement een zo onaannemelijke poging om het na veel zorg in het ontwerp gevonden evenwicht te verschuiven ten gunste van het particulier initiatief en een zodanig gebrek aan waardering voor de van rijkswege aan te wijzen leden van de centrale raad, dat hij het ontwerp voorlopig maar terugnam.

Sindsdien heeft de Minister, zoals hij op 2 November jl. in de Kamer verklaarde, zich nog eens verdiept in de Handelingen. Daarbij was het hem opgevallen, dat het in de redevoeringen in tweede termijn met die waardering, — als we het wat huiselijk mogen uitdrukken, — toch wel erg meeviel en vervolgens dat men in elk geval pariteit wenste tussen de vertegenwoordigers van het particulier initiatief en die van de „zogenaamde overheidssector”. Welnu, bij nadere overweging meende de Minister aan dit verlangen naar pariteit tegemoet te kunnen komen door in de wet vast te leggen, dat er zal zijn een even

aantal leden van de centrale raad en dat dit even aantal half om half zal worden verdeeld, terwijl de voorzitter, die het aantal weer oneven maakt, geen stem zal hebben. Voor de provinciale raden voor de volksgezondheid, ten aanzien van welke samenstelling destijds een amendement van dezelfde strekking als voor de centrale raad werd ingediend, was de Minister eveneens bereid de pariteit te aanvaarden.

Nadat de commissie van voorbereiding de Minister had doen weten de door hem aan de hand gedane oplossing in algemene zin aanvaardbaar te achten, kon de wagen weer op gang gebracht worden. Dat verliep, in vergelijking tot de vorige ronde, wel opvallend vlot, want behoudens een korte toelichting van de Minister en een verklaring van communistische zijde, inhoudende dat men geacht wenste te worden tegengestemd te hebben, omdat men niet van plan was te capituleren voor degenen, die de overheid uit de gezondheidszorg willen verdringen (!), beperkte de behandeling zich tot een discussie over de procedure, waarna zonder hoofdelijke stemming de nieuwe wet, met de door de Minister aangebrachte wijzigingen, werd aanvaard. Dat was inderdaad een opvallend vlot verloop als men bij voorbeeld bedenkt, dat men het in het voorjaar maar niet eens kon worden over de vraag of de nieuwe provinciale raden in hun structuur en samenstelling nu wel voldoende afgestemd waren op het ziekenhuiswezen, om de bevoegdheid te krijgen ook in ziekenhuizen onderzoekingen in te stellen en van ziekenhuizen inlichtingen te eisen, terwijl nu de Minister zich blijkens een van de wijzigingsvoorstellen zonder verdere toelichting schaarde aan de zijde van hen, die meenden, dat die bevoegdheid niet moest worden gegeven.

* *
*

Het is nog wat vroeg, om thans reeds een afgerond oordeel te geven over de nieuwe gezondheidswet, zoals die thans gaat worden, aangenomen dat de Eerste Kamer ook haar goedkeuring zal geven. Toch valt er al wel iets te zeggen.

Men moet dan op de eerste plaats niet vergeten, dat over het ontwerp, zoals dat in Maart jl. in behandeling kwam, eigenlijk niemand enthousiast was. Zo was de stemming in de centrale commissie voor de volksgezondheid, zo was zij ook in de Tweede Kamer. Dat gold zowel degenen, die aan het amendement-Mol hun stem gaven als degenen, die zich er tegen verklaarden, zoals de Heer van Lienden duidelijk liet blijken. De opmerking van de Heer van de Wetering: „Alles richt zich naar het compromis” gaf de algemene opinie over het ontwerp goed weer. Dat het compromis-op-het-compromis, dat thans tot stand gekomen is, moeilijk hoger gestemde gevoelens zal kunnen opwekken, ligt wel voor de hand.

We menen het zó te kunnen stellen, dat van af het moment,

dat Minister en Kamer van mening waren, dat het toch met het ontwerp nog eens moest worden geprobeerd, moeilijk iets beters kon worden verwacht dan thans bereikt is. Want hoewel de woordvoerder van de K.V.P.-fractie, dokter Mol in Maart jl. in eerste instantie met klem van redenen nog eens pleitte voor de instelling van raden, die op wettelijke basis uitsluitend het particulier initiatief zouden bundelen, — wat uiteraard geenszins in de weg zou behoeven te staan aan een nauw samenspel met de overheid — en hij gemengde organen slechts dan aanvaardbaar noemde, wanneer tenminste de helft van de zetels aan de particuliere instellingen zou worden toegewezen en bovendien bij de regeling van de stemmingen de onderscheiden positie van overheid en particulier initiatief in de raden duidelijk zou worden vastgelegd, bleek bij de discussie onmiddellijk, dat verscheidene andere tegenstanders van het ontwerp het vastleggen van de pariteit een voldoende garantie achtten voor de het particulier initiatief toekomende plaats. En nu kan men ongetwijfeld stellen, dat wie tevreden is met tenminste de helft van de zetels het ook moet zijn met de helft. Men kan de centrale raad voor de volksgezondheid zien als een college van overleg tussen overheid en particulier initiatief en ook al is dat dan een andere visie als in katholieke kring omtrent deze raad leefde, men kan haar moeilijk onaanvaardbaar noemen. Als men dan een dergelijk overleg-college eenmaal aanvaardt, past daarbij zeker een paritaire samenstelling. Voor de provinciale raden ligt de zaak o.i. anders. Zij staan veel dichter bij de uitvoering van de gezondheidszorg en zij vinden in het stimuleren van de gezondheidszorg, het bevorderen van de coördinatie, het instellen van onderzoekingen enz. een breder arbeidsveld. Het zou heel belangrijk geweest zijn, wanneer in die colleges aan het particulier initiatief *tenminste* de helft van de zetels was toegekend, teneinde Provinciale Staten in die provincies waar de situatie daarvoor rijp was, de mogelijkheid te laten de particuliere instellingen in de provinciale raden, — waar het gaat om de uitvoering van de gezondheidszorg, ook al nemen de raden daaraan dan niet rechtstreeks deel — een positie te geven, die sterker is dan in het nationale college. Dat dit niet gemakkelijk lag, gezien het ontwerp, — dat de pariteit al kende, zij het alleen tussen kruisverenigingen en gemeentebesturen — en gezien de opvattingen in de Tweede Kamer, willen we overigens gaarne erkennen.

Wat thans bereikt is, lijkt ons dit te zijn, dat wettelijk vast komt te liggen, welke de plaats van de particuliere instellingen in de nieuwe raden zal zijn, zodat deze instellingen zich niet afhankelijk behoeven te gevoelen van de inzichten van hen, die met de samenstelling zijn belast. Zal het aantal zetels nooit meer zijn dan de helft, het zal ook nergens minder zijn. Voorts mag men als een winstpunt zien, dat de Minister in tweede

instantie tot de erkenning kon komen, dat het streven naar een wettelijke plaatsbepaling voor het particulier initiatief niet beschouwd moet worden als te zijn ingericht tegen de overheid.

Dat intussen de toewijzing van plaatsen in de raden, waartoe men thans gekomen is, nog niets inhoudt ten aanzien van de posities die moeten worden ingenomen bij het ten uitvoer leggen van al die taken, welke een moderne gezondheidszorg omvat, zal eenieder duidelijk zijn. Wanneer overheid en particulier initiatief hun paritaire posities in de raden gaan innemen, dan begint het grote werk pas. Dan zal er opnieuw en ernstig moeten worden gestreefd naar een verantwoorde ordening van al die verantwoordelijkheden en bemoeiingen, die de hedendaagse gezondheidszorg met zich meebrengt. De hoofdlijnen van die ordening wettelijk vast te leggen, blijft in komende jaren alle daarvoor nodige inspanning waard, ook al mocht het niet gelukken, bij gebreke van voldoende overeenstemming, daarmede in de nieuwe gezondheidswet een stap voorwaarts te zetten, zoals men in onze kring sinds 1945 had gehoopt.

Indrukken van het volksreferendum

in het Saar-gebied op 23 October 1955

door Dr M. van Helvoort

De lange duur van de treinreis op 21 October 1955 van Nederland naar Saarbrücken (ongeveer 1½ uur vertraging) had de opgewekte stemming in de extra-trein Amsterdam-Saarbrücken niet kunnen verdrijven.

De verwelkoming van de 325 Nederlanders, waaronder vele burgemeesters uit alle provincies, was hartelijk zowel van de zijde der Saarlandse autoriteiten als van Nederlandse zijde.

De stad Saarbrücken is op deze Vrijdagavond rustig; van opwinding of propaganda-stunts is niets te merken.

Wij werden laat in de avond nog begeleid naar onze bestemming, nl. Dudweiler, een industrieplaats tegen de rand van Saarbrücken, en daar bij particulieren ingekwartierd.

Na een uitvoerige instructie op 22 October en een plaatselijke oriëntering ten aanzien van stembureaux, telefoonnummers e.d., was op 23 October reeds vroegtijdig onze activiteit gevraagd. De stemmingen begonnen n.l. op 8 uur, terwijl de voorbereidingen reeds om 7 uur in het stembureau plaats vonden. Voeg hieraan toe de Zondagsplicht, dan zal het duidelijk zijn, dat velen onzer zich reeds in de vroegste morgenuren lieten wakken.

„Een zware beslissing” is de mening van vele Saarlanders. Ondanks de vloed van propaganda-papier, waarmede straten overdekt zijn, blijft de Saarlander typisch rustig, alsof hij van nature getraind is op beslissingen van deze aard.

Opvallend is de omvang van de „nein”propaganda, die veel groter schijnt te zijn dan die van haar tegenpartij. De toon en de aard van de politieke bladen en pamfletten is in vele gevallen uitzonderlijk scherp. B.v. „Kain — wo ist Abel? Hoffmann — wo ist Dein Vaterland ?” Het woord „Landverräter” duikt hier

en daar op, ondanks alle maatregelen van de Controle-commissie der West-Europese Unie om de politieke referendum-strijd in goede banen te houden.

De inzet van dit referendum is bij het Saarlandse volk verwrongen. De keuze Status quo contra Europees Statuut is, vooral door de nieuw-toegelaten Duitsgezinde partijen, veranderd in de keuze „afhankelijk van Frankrijk” — contra „terug naar het Duitse Vaderland”. Op allerlei wijze is getracht het referendum 1955 gelijk voor te stellen als het referendum 1935, waarbij het inderdaad ging over de keuze terug naar Duitsland, Status quo, of naar Frankrijk.

Dit heeft ongetwijfeld een grote psychologische invloed gehad op de openbare mening van het Saarlandse volk.

De Partijen zijn niet eerder in de gelegenheid geweest zich te uiten, waaruit een geneigdheid tot overspanning en overdrijving in uitingen en gebezigde middelen volgt.

Een dier uitingen was wel de tendentieuze berichtgeving van een blad (Neueste Nachrichten) der C.D.U., waarin verband gelegd werd tussen de objectiviteit der verwachte Nederlandse waarnemers en de brieven uit Nederland waarin een beroep op Saarlanders werd gedaan om „Ja” te stemmen.

De Europese Commissie was hierover zeer ontstemd en heeft dan ook geëist en verkregen, dat hiervoor verontschuldigen zijn aangeboden en gepubliceerd.

Overigens hebben de partijen zich tegenover de W.E.C. verbonden om de orde te handhaven voor zover dat van hen kon afhangen. Het moet erkend worden dat zij hierin geslaagd zijn.

Ieder stembureau is samengesteld uit een Voorzitter, een Secretaris, ten minste vier vertegenwoordigers van partijen, die vóór het Statuut zijn en tenminste vier vertegenwoordigers van partijen, die tegen het Statuut zijn. Op deze wijze is een evenwicht in ieder stembureau geschapen, waardoor de kans op ongeregelheden en onjuistheden tot een minimum is teruggebracht.

De taak van de „Beobachter” is beperkt tot waarneming van de feiten. Zijn er z.i. onjuistheden dan kan hij daarover vragen stellen en daarvan melding maken aan de centrale der W.E.C. Overall zijn de waarnemers met grote voorkomendheid en respect behandeld en ondervonden zij alle denkbare medewerking.

Het stelsysteem is in grote lijn gelijk aan het Nederlandse. Een verschil is hierin gelegen, dat een stembiljet reeds aan de kiezer wordt afgegeven vóór dat hij in het kiezerslijst-uittreksel is gecontroleerd als stemgerechtigde. Eerst nadat de stemmer zijn stem heeft uitgebracht, legitimeert hij zich met zijn oproepingskaart en werpt daarna het stembiljet in de bus. De oproepingskaart wordt hem wederom meegegeven.

Een ander verschil ligt in het gebruik van enveloppen, waariau de stemmende zijn stembiljet steekt, alvorens zich te legitimeren en de enveloppe met inhoud in de bus te deponeren.

Dudweiler is een industrie-gemeente van ongeveer 30.000 inwoners. De mijn- en staalindustrie is overheersend. Blijkbaar is het huidige welvaartspeil betrekkelijk hoog; ook hier zijn de symptomen van hoogconjunctuur duidelijk voelbaar. De Dudweilers gaan er trots op het grootste dorp van Europa te zijn, aldus de Voorzitter van een stembureau, hoewel — zo voegde hij er bij — hij onlangs hoorde dat een bepaalde stad in Nederland eveneens aanspraak op die titel kon maken.

Ook hier heerst rust en orde op deze voor Saarland belangrijke dag. Ernst en discipline kenmerken de geest van het referendum.

Het is moeilijk de diepere beweegredenen te peilen van deze burgers, die voorbestemd waren het symbool te worden van de West-Europese Eenheid. Vast staat dat zij „van Duitsen bloede” zijn gebleven. Zelfs de namen van de stemgerechtigden, die regelmatig door het stembureau klinken, zijn Duits; bij hoge uitzondering hoort men een naam als Dieu-Donné, waaruit een Franse afkomst zich verraadt. Maar of zij onvoorwaardelijk in de grote Duitse gemeenschap opgenomen willen worden na de ervaringen van het verleden, waarin zij van het ene doel naar het andere zijn getrapt over het veld der grote Europese politiek, is m.i. niet zonder meer aan te nemen. Enige twijfel over de toekomst met de bittere herinneringen aan het verleden, brengt dit volk in onzekerheid over de vraag waarmede zijn belangen het best gediend zijn. Wellicht voelt de Saarlander zijn volk als buffer tussen de belangen der grootmachten, die met de beste bedoelingen te werk gaan, maar wier tegenstellingen niet onbekend blijven.

Des te meer is het te betreuren dat de inzet van dit referendum op 23 October 1955 voor Saarland anders is geworden dan voorzien was bij de overeenkomst tussen de regeringen van West-Duitsland en Frankrijk van 23 October 1954. Het doel van deze overeenkomst is immers de Saar in het kader van de West-Europese Unie een Europees Statuut te geven. Tot aan de afsluiting van het vredesverdrag tussen beide landen zal — na goedkeuring bij referendum — het statuut niet meer aan de orde gesteld worden.

De grote Staatslieden die de Statuut-overeenkomst sloten, hebben vermoedelijk de verwerping bij referendum niet voorzien. De oorzaak der verwerping ligt ongetwijfeld in de opvatting over de betekenis van het Statuut en zijn gevolgen. Velen in Saarland zien hierin — onder invloed van een niets-ontziende propaganda — slechts een poging om de mogelijkheid van terugkeer naar Duitsland voor de toekomst uit te sluiten. Anderen hebben het bezwaar, dat de overeenkomst te vraag en te algemeen is om een verantwoord oordeel te kunnen geven. In dit verband heeft de C.S.U. (Christlich Soziale Union) als nieuwe partij zich uitgesproken voor uitstel van het referendum over het Statuut.

Het partijwezen heeft in sterke mate de invloed hiervan ondergaan. Vóór de strijd om het ja of neen van het referendum waren drie partijen actief in het politieke leven, n.l. de C.V.P. (Christliche Volkspartei des Saarlandes), de S.P.S. (Sozialistische Partei des Saarlandes) en de K.P. (Kommunistische Partei). De C.V.P. (Voorzitter Johannes Hoffmann) vormde tot voor kort een regeringscoalitie met de S.P.S. Deze coalitie is in 1954 verbroken, tengevolge waarvan de regeringsverantwoordelijkheid tenvolle op de schouders der C.V.P. kwam te rusten.

Thans zijn een aantal nieuwe partijen opgekomen, welke uiteraard grotendels voortkomen uit de drie bestaande partijen. De voornaamste hiervan zijn de C.D.U. (Christlich-Democratische Union), de D.S.P. (Deutsche Sozialistische Partei), de D.P.S. (Demokratische Partei Saar). Deze drie hebben zich alle tegen het Statuut verklaard.

Daarnaast zijn de U.A.S.P. (Unabhängige Arbeiter Partei des Saarlandes) en de F.D.P. (Freie Deutsche Partei) vóór het Statuut. Ook de „Europa-Union im Saarland” en de „Neue Europa Union” zijn organisaties (geen partijen) die zich vóór het Statuut hebben verklaard. De eerste Organisatie wordt geleid door Dr H. Braun (S.P.S.), de laatste door Dr E. Müller (C.V.P.).

Het zijn vooral deze laatste organisaties die de terugslag ondervinden van de verwerping van het Statuut, omdat zij pioniers hadden kunnen zijn om de Europese gedachte in een eerste Europees gebied te realiseren. Is het te vroeg geweest om met deze kansen geconfronteerd te worden? Was de voorbereiding onvoldoende of te zeer gedrongen in een kort tijdsbestek? Het zijn vragen die zeer moeilijk te beantwoorden zijn.

Wij hebben het Saarland verlaten met zeer goede indrukken over een hard-werkend volk van Duitse stam, gastvrij, gemoeidelijk en hartelijk voor de buitenlandse „waarnemers”, met een sterk ontwikkeld gevoel voor politieke problemen. De onzekerheid waaraan zij ten prooi waren vóór het referendum, is niet geweken; het politieke zicht is meer dan ooit verduisterd. Maar evenzeer werkt dit volk in taaie, harde regelmaat aan zijn welvaartsvergroting. De geestelijke band met Duitsland is niet te ontkennen; of deze band kan gecombineerd worden met een Europese zelfstandigheid is thans niet beslist. Belangrijk is echter ondanks alles, dat een uitspraak werd gedaan, waarbij deze Europese zelfstandigheid een grote rol speelde.

Het zal ook hier zijn zoals overal elders: geleidelijkheid als voorwaarde van duurzaamheid in staatkundige verhoudingen.

POLITIEKE KANTTEKENINGEN

Het geestelijk fundament van de „doorbraak”-partijen

Het jaarlijkse politieke debat in de Tweede Kamer was voor een belangrijk deel gewijd aan de geestelijke fundering van de partijen. Wat de partijen op levensbeschouwelijke grondslag betreft is die geestelijke fundering zonder meer duidelijk. Maar hoe staat het met PvdA en VVD? Bij het verschijnen van het Mandement heeft prof. Oud gezegd, dat hetgeen daarin over „de doorbraak” staat, ook op zijn partij betrekking heeft. En in het „liberaal manifest”, uitgegeven bij gelegenheid van de VVD-dag in Scheveningen, stelt de VVD zich voor als een partij, die „haar aanhang vindt onder vrijzinnig- en orthodoxprotestanten, rooms-katholieken, belijders van andere religieuze overtuigingen, ongeorganiseerde buitenkerkelijken en leden van het Humanistische Verbond”. Als de nadruk valt op de gemeente samenstelling gaat het, zo beziën, inderdaad in beide gevallen om een „doorbraak”-partij.

Toch is hiermee niet alles gezegd. Bij de algemene beschouwingen wees mr. Burger op een, naar zijn mening wezenlijk verschil. De Partij van de Arbeid spreekt met zoveel woorden uit, dat „zij het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht erkent en dat zij het in haar leden waardeert als zij dit verband ook in hun arbeid

voor de Partij doen blijken”. Bij de VVD ligt dat anders. Kiezers, die tot haar willen komen, kunnen, in de gedachtegang van prof. Oud, behoefte voelen om vooraf na te gaan of hetgeen de VVD voorstaat zich met eigen levensbeschouwelijk inzicht verdraagt. Is dat het geval dan mogen zij zich op het platform van de VVD verzamelen, maar eenmaal daar gelden slechts de liberale beginselen. Anders gezegd: Bij de PvdA kan men zijn levensbeschouwelijk inzicht in de partij meebrengen, bij de VVD moet men dat levensbeschouwelijk inzicht voor zich zelf houden. Men kan er binnen de partij niets mee doen. En omdat volgens mr. Burger de geestelijke inbreng van verschillende kanten nu juist het wezenlijke van een „doorbraak”-partij is, een geestelijke verscheidenheid, die bij de VVD ontbreekt, zou zij dan ook geen aanspraak mogen maken op de benaming van „doorbraak”-partij. Los van de geestelijke instelling van haar leden, heeft de VVD al haar eigen vrijzinnige instelling en zo zag mr. Burger ook in de VVD een partij met één bepaalde levensbeschouwing, een „zuil” en in dit geval een vrijzinnige „zuil”.

Het kan nuttig zijn om nog eens enkele aanwijzingen van de laatste tijd samen te vatten, waaruit blijkt, dat zowel de ene

als de andere „doorbraak“-opzet problemen oproept. Als de VVD zich als „doorbraak“-partij aandient, opent zij daarmee voor zich zelf het perspectief van te kunnen uitgroeien tot een grote partij. Vooral de jonge liberalen dromen hiervan. Zij achten het niet onmogelijk, dat het liberalisme meer vat zou kunnen krijgen op de middengroepen en zelfs op de toplaag van de arbeiders. Iets van die verwachting schijnt de partij te hebben overgenomen. In het al genoemde „liberaal manifest“ wordt, niet zonder reden, publiekelijk ontkend, dat de VVD een „kapitalistische“ partij zou zijn. Het manifest rekent voor, dat de VVD bijna een half miljoen stemmen kreeg, „terwijl slechts enkele tienduizenden Nederlanders een hoog inkomen genieten“. Toch zou er meer nodig zijn om die droom van een grote partij te verwezenlijken. Op het congres van de jonge liberalen deelde de voorzitter mee, dat met de VVD gesproken is „over suggesties om het liberalisme begrijpelijk te maken voor bredere kringen van het Nederlandse volk“. Maar de liberale jongeren hebben ook nog een andere wens. Uit hun kring is het verlangen kenbaar gemaakt om, in navolging van de PvdA, ook binnen de VVD levensbeschouwelijke werkge-meenschappen te stichten. Men stelt het terecht zo, dat de VVD daar nu staat als een vrijzinnige burcht. Dat lokt protestanten en katholieken niet om in te gaan. De wetenschap, dat men daar geloofsgenoten in eigen verband kan treffen, zou de overgang aantrekkelijker maken.

Het zijn echter niet enkel zakelijke redenen, die sommige jonge maar ook oudere liberalen op de oprichting van levensbeschouwelijke gemeenschappen doen aandringen. Ds. van Leeuwen schreef in het Handelsblad dat „het liberalisme daarmee aan de legitieme eis van zijn Christus-belijvende leden en aan de wezenlijke betekenis van

de doorbraakgedachte recht zou doen“. Nog duidelijker drukte een protestantse jonge liberaal zich in „De Driemaster“ uit, het orgaan van zijn groep. Hij signaleert ook in zijn eigen groep een vrijzinnige levensovertuiging en gebruikt daarbij als voorbeeld een brochure van de jonge liberalen over „katholicisme, vrijheid en verdraagzaamheid“. Wie die brochure doorleest, aldus de schrijver „proeft op iedere bladzijde het satirische venijn en de hautaine minachting voor de katholieke kerk (waarvan dan ook de katholieke liberalen lid zijn!), zodat men na lezing welhaast de hoop heeft opgegeven, ooit meer een katholiek in liberale kringen te ontmoeten“. Daartegenover bepleit hij een geheel andere instelling ook voor de liberale partij als geheel. „Voor een christen is zijn geloof het belangrijkste“, betoogt deze schrijver. „En dat treedt bij alles wat hij doet op de voorgrond. Het Christelijk geloof laat zich geen grenzen stellen, het omvat alles, ook het platform van prof. Oud, waar tot nu toe de levensbeschouwing geen „persona grata“ was“.

Ook dat laatste is juist. Wij hebben al gezien, dat prof. Oud op zijn platform uitsluitend ruimte laat voor de liberale beginselen. En zo wordt het begrijpelijk, dat hij dan ook niets voelt voor de oprichting van levensbeschouwelijke werkge-meenschappen binnen de VVD noch op zakelijke, noch om idiële redenen. Die levensbeschouwelijke gemeenschappen zouden de liberale eenheid van denken, in zijn gedachtegang, wezenlijk ondermijnen, waarbij hij zich spiegelt aan de PvdA, die volgens hem geen partij, maar „een federatie“ is. Ongetwijfeld, ook prof. Oud zou de VVD graag groter zien, maar hij wil die niet kopen door de vrijzinnige beginselen, binnen de partij, hun primaatschap te ontlenen en naast die van anderen te stellen. Deze redenering

moge logisch sluiten, zij beperkt het karakter van de VVD als „doorbraak“-partij ook tot de vorm. De jonge liberaal, die wij al eerder aan het woord lieten, komt dan ook tot eenzelfde conclusie als mr. Burger bij de algemene beschouwingen: „De VVD wordt ook een zuil in de rij van confessionele partijen, namelijk een vrijzinnig-protestants-humanistische partij. En in vergelijking met de andere confessionele partijen is zij dan niet eens zo algemeen, want arbeiders ontbreken nagenoeg geheel”.

De uitspraak van de Partij van de Arbeid, dat zij „het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht erkent en dat zij het waardeert als de leden daarvan in hun arbeid voor de Partij doen blijken”, moge een „doorbraak“-opzet zijn, die in theorie meer ruimte biedt voor het uitleven van individuele levensovertuigingen, mr. van Walsum geeft in het laatste nummer van „Doorbraak”, het orgaan van de protestants-christelijke werkgemeenschap in de PvdA, toe „dat het in de aard van dit politiek denken en voelen ligt, dat spanningen eerder zullen optreden en dan doorgaans heviger zullen zijn dan in de christelijke partijen”.

Dat lijkt zeker juist als men de geestelijke kloven ziet, die dwars door dit politieke veld heenlopen. Voor een christen-socialist als mr. van Walsum heeft ook een politieke partij als de PvdA tenslotte „een betrekkelijke waarde”. Binnen de PvdA staat echter ook het sociaal democratisch centrum, dat in het socialisme zoal geen levensovertuiging dan toch zeker een levenshouding wil zien. Mr. van Walsum doelt waarschijnlijk op deze groep als hij er van uitgaat, dat er ook binnen de PvdA „nog de neiging is om de verzuiling als een feit te aanvaarden en zich er in te schikken, dat aan het socialis-

me eveneens de rol van zuil wordt toebedeeld”. Een inzonder in het „Nieuw Utrechts Dagblad”, die met „socialist” tekent, accepteert die rol zelfs met overtuiging. Hij schrijft: „De christelijke godsdienst is van huis uit typisch „generzijds” gericht. De heilsoomschap van het socialisme is echter geheel en al van en voor deze aarde. Dat is de grote principiële fout, die aan de „doorbraakgedachte” van de PvdA ten grondslag ligt. De werkelijke scheiding der geesten kwam reeds een halve eeuw geleden tot stand. Willen wij behouden wat met zoveel moeite tot stand kwam, dan moeten wij ons verzetten tegen de poging om achteraf een christelijk stempel op onze maatschappij gedrukt te krijgen”.

Is dit een nog intern voortdurende strijd om het socialisme met een geestelijke inhoud van zich zelf, een socialisme als „zuil”, en een „doorbraak“-socialisme, dat open staat voor geestelijke beïnvloeding van verschillende kanten, ook als men het probleem tot het laatste beperkt rijzen er vele vragen. De diepste levensvragen zullen de leden altijd gescheiden houden. Christen-socialisten moeten hun politieke werk beginnen met zich te buigen voor het gebod: „Ik ben de Heer Uw God”. In „Vernieuwing”, het blad van de Humanistische werkgemeenschap in de PvdA werd echter onlangs gesteld: „Een humanist zal zich bewust zijn, dat de zin van het leven niet buiten het leven te vinden is”. Zo gaat het er, bij fundamenteel verdeeld houdende levensopvattingen als deze, om wat zij dan nog gezamenlijk voor het geestelijk fundament van „doorbraak“-partij kunnen betekenen. Af en toe bespeurt men bij „doorbraak“-socialisten de neiging om dit probleem te ontvluchten door de nadruk te leggen op de zakelijke uitkomst. Dan wordt betoogd, dat het tenslotte gaat om de daden

van een politieke partij. Een niet-levensbeschouwelijk gefundeerde partij, aldus de redenering, bewijst als zij de sociale rechtvaardigheid dient, het christendom een betere dienst, dan een levensbeschouwelijk gefundeerde partij, die dat niet zou doen. Maar dat is een onzuivere probleemstelling. Als beiden hetzelfde doen, mist men in een „doorbraak“-partij het christelijk getuigen voor de doorwerking van het Evangelie. In Frankrijk brengt men de ontkerkelijking van de arbeidersmassa in verband met het feit, dat men daar te weinig het duidelijk verband tussen Leer en Leven heeft gezien.

Vlucht men niet voor het probleem door de nadruk te leggen op het zakelijke, dan komen wij weer terug bij de vraag wat de doorwerking van de wezenlijk uiteenlopende levensbeschouwingen voor een „doorbraak“-partij als partij kan betekenen. De katholieke socialist, de heer Willems, verklaarde op het PvdA-congres in Leiden, dat hij voor „de doorbraak“ bleef kiezen, omdat deze „doorbraak“ zijns inziens de mogelijkheid opent voor „een doorbraak van het christendom naar de wereld“. Hier stoot men op een grote moeilijkheid, want de humanist mag van zijn kant dan in „de doorbraak“ de mogelijkheid zien om de wereld te overtuigen, „dat de zin van het leven niet buiten het leven te vinden is“. Is „de doorbraak“-partij dus uiteindelijk afhankelijk van de vraag welke groep de partij voor zijn levensbeschouwelijk inzicht zal winnen? Deze vraag werd door de heer Vermeer in een discussie met prof. Romme ontkennend beantwoord. De PvdA als partij blijft boven de levensbeschouwelijke verdeeldheid van haar leden staan. Maar, volgens een nadere toelichting van de heer Ruygers, is dat toch ook weer geen geestelijke leemte, omdat die gevuld zou worden met het gesprek van de leden onderling.

Men kan zeker niet zeggen, dat hiermee de vraag naar het geestelijk fundament van een „doorbraak“-partij als de PvdA bevredigend is beantwoord. Bij de algemene beschouwingen bleef dr. Schouten, de voorzitter van de AR-fractie dan ook volhouden, dat de PvdA als partij principieel neutraal zou zijn. Dit is opnieuw bestreden in het jongste nummer van „De Katholiek“, het blad van de katholieke werkgemeenschap in de PvdA. „Bij de mensen, die in de partij staan, is heel hun persoonlijkheid betrokken,“ aldus de heer Ruygers, „inclusief hun levensovertuiging. Hoe men dan kan beweren, dat de partij principieel neutraal kan zijn, is ons een raadsel“. In elk geval is hiermee toch niet meer gezegd, dan dat de PvdA als geestelijk fundament enkel de altijd onzekere en wisselende uitkomst heeft van het gesprek tussen haar leden.

En men mag zich zelfs afvragen of hiermee voor de praktijk al niet teveel is gezegd. Bij de algemene beschouwingen liet mr. Burger zich de uitspraak ontvallen: „Mijnheer, de voorzitter, zoveel temeer men zich in de beginselen begeeft, zoveel te meer verbindt men zich tot niets“. Een dergelijke uitspraak verraadt een volkomen miskenning van de waarde van de beginselen als uitgangspunt voor de practische politiek. Zij weert die beginselen af, zij stelt tegenover de beginselen van de levensbeschouwelijke partijen een socialistisch program. En hier verwaagt dan toch weer het onderscheid in „de doorbraak“-opzet van de VVD en de PvdA, zoals mr. Burger dat in een ander deel van zijn beschouwing poogde aan te geven. Theoretisch is er het verschil, dat prof. Oud voor de beginselen van zijn leden binnen de VVD geen ruimte laat en de PvdA wel. Maar wat betekent dat, als de PvdA er toch ook in de praktijk vanuit gaat, dat die beginselen geen enkel houvast geven?

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDACTIE: MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS J. M. AARDEN, DR. L. A. H. ALBERING
DRS A. W. H. J. QUADVLIEG, MR J.W. VAN DE POEL, REDACTIESECRETARIS

JAARGANG 9

DECEMBER

NUMMER 10

„CONSERVATISME” en „PROGRESSIVITEIT”

door

Mr J. L. M. Elders en Drs A. W. H. J. Quaedvlieg.

INLEIDING

Het zal de lezers van dit maandschrift bekend zijn, dat de Katholieke Volkspartij op haar laatste, in Utrecht gehouden, congres het gebruik der termen „conservatisme” en „progressiviteit” ter karakterisering van haar politiek heeft afgewezen. Zij wil noch voor „conservatief” doorgaan, noch als „progressief” worden aangeduid, en wel op grond van de valsheid der tegenstelling, die met behulp van deze termen wordt geconstrueerd.

Nog niet zo lang geleden was de vraag van „conservatisme” of „progressiviteit” ten opzichte van de K.V.P. in discussie. Het antwoord viel uiteen in twee tegengestelde, ja onverzoenbaar lijkende standpunten. Enerzijds werd gesteld, dat de K.V.P. conservatief diende te zijn, anderzijds werd verdedigd, dat de partij zou staan of vallen met haar vooruitstrevendheid. Men kan van mening zijn, dat voor beide standpunten iets valt te zeggen: het hangt er maar van af wat men onder „conservatief” en „progressief” verstaat. Men kan echter ook het gebruik van deze, kennelijk veelzinnige en dus troebele termen, waarmee de helderheid van uitdrukking niet wordt gediend, afwijzen.

De K.V.P. heeft voor dit laatste gekozen en de redenen hiervoor lijken ons niet ver te zoeken. In de eerste plaats zijn, gelijk reeds opgemerkt, de termen „conservatief” en „progressief” voor velerlei uitleg vatbaar, zodat zij zich uit dien hoofde al minder goed lenen om het streven der K.V.P. te karakteriseren; daar komt echter bij, dat deze termen de laatste jaren een zo sterk geprononceerde betekenis hebben gekregen (waardoor

m.n. de term „conservatief” gelijk wordt gesteld met „liberaal” of „liberaal gekleurd” en de term „progressief” geïdentificeerd wordt met „socialistisch” of socialistisch georiënteerd”), dat hantering ervan door de K.V.P. aan deze partij een merkteken zou opdrukken, dat zij beslist niet wil dragen. Blijkens een onlangs door Prof. Romme gehouden rede heeft vooral deze laatste overweging het motief voor de afwijzing van de K.V.P. gevormd.

Het is de bedoeling van de schrijvers van dit artikel, de terminologie „conservatief” en „progressief” — welke adjectieven stellig tot het vocabulaire der politiek behoren — nader in beschouwing te nemen. M.n. willen ondergetekenden, aan de hand van een analyse van de verschillende betekenissen der omstreden termen „conservatief” en „progressief”, de vraag onder ogen zien, of, resp. in hoeverre deze termen bruikbaar zijn om als distinktief te fungeren bij de karakterisering van de verschillende politieke strevingen en van het politieke streven der K.V.P. in het bijzonder. Zij hopen aldus aan het afwijzend standpunt der K.V.P. wat meer reliëf te geven.

Beziet men de termen op zich, dan is de zaak nogal eenvoudig. „Conservatief” wil zeggen: behoudgezin; conservatisme is identiek met behoudzucht. „Progressief” betekent „voorstrevend” en „progressiviteit” beantwoordt aan het substantief „voorstrevendheid”.

Over de materiële inhoud van de begrippen is hiermee echter nog niets gezegd. Daar komt het echter op aan. Het gaat er om, in welk opzicht men conservatief, resp. progressief is en wat dit inhoudt.

Wat dit betreft kan men, als wij goed zien, de termen „conservatief” en „progressief” in verband brengen met (1) de persoonlijke gesteltenis, waarmee de politiek bedreven wordt, (2) de beginselen, die aan het politieke streven ten grondslag liggen en tenslotte (3) de feitelijke situatie in verband met deze beginselen. Deze drie gezichtspunten zullen wij achtereenvolgens ontwikkelen. Tenslotte zullen wij de inzichten recapituleren, waartoe de geleverde beschouwingen leiden.

1. „Conservatief” en „progressief” als tweërlei politieke temperamenten.

In de eerste plaats nu kunnen de termen „conservatief” en „progressief” betrekking hebben op de persoonlijke geestesgesteldheid of het karakter van de politicus, als gevolg waarvan hij in de politiek op een bepaalde wijze handelt. De behoudgezinde is gehecht aan het oude, vertrouwde en staat huiverig tegenover het nieuwe, nog onbekende; hij prefereert handhaving van wat hij uit ervaring kent — met de daaraan eventueel vastzittende, hem bekende gebreken — boven aanvaarding van het nieuwe, dat misschien nog grotere nadelen heeft. De progressieve daar-

entegen staat kritisch tegenover het bestaande en hij durft het risico aan, hiermee te breken, omdat hij meer in de toekomst leeft. De associatie van de begrippen „conservatief” en „progressief” — aldus geïnterpreteerd — met de jeugdige en de oudere, resp. de middelbare leeftijd ligt voor de hand en zij is dan ook meermalen gemaakt.

Indien men de termen „conservatief” en „progressief” op de beschreven wijze opvat, duiden zij bepaalde politieke temperamenten aan en wel de gematigde temperamenten (als extremum zou men daarnaast kunnen plaatsen het radicale of revolutionaire temperament, eventueel aan de andere zijde aangevuld met het reactionaire).

Het is meermalen betoogd, en wel door de tegenstanders van partijvorming op basis van een levensbeschouwelijk beginsel, dat de politiek diende te worden georganiseerd overeenkomstig deze politieke temperamenten. In Huizinga's bekende geschrift „Nederlands Geestesmerk” (1934) geschiedde dit met zoveel woorden. Geert Ruijgers nam deze zienswijze destijds in zijn brochure, getiteld „Partijvorming, maar op welke grondslag?” (1945), klakkeloos over en sindsdien wordt ons de onwaarachtigheid van „confessionalisme” onophoudelijk voorgehouden door de P.v.d.A., de kampioene van de „doorbraak”, en in mindere mate ook door de huidige liberale partij, die eveneens de doorbraakgedachte aanhangt. Overigens bevat de these van de „doorbraak” met haar afwijzing van de levens- (en bijgevolg ook van de maatschappij-) beschouwing als grondslag van de partijformatie, ten gunste van de erkenning van het politieke temperament als criterium ter onderscheiding van de verschillende strevingen op politiek gebied, niets nieuws. Zij is eerder een oud refrein, dat we al decennien lang van liberale en ook van socialistische zijde hebben kunnen beluisteren.

Bij enig nadenken is het duidelijk, dat de termen „conservatief” en „progressief” als aanduidingen van twee tegengestelde politieke temperamenten zich niet lenen als criteria voor de partijvorming. Conservatieve en progressieve elementen vinden we immers in alle partijen. Overal treft men behoudende of statische figuren aan naast dynamische, sterk op hervorming beluste figuren. Zij verschillen van elkaar in aanpak en tempo en constitueren vaak binnen de partijen bepaalde richtingen, ofwel — wanneer deze richtingen sterk geprononceerd zijn — vleugels. Al naar gelang het overwicht van de ene of de andere groep binnen een partij, verlangzaamt of versnelt het tempo, waarmee de partij de verwezenlijking van haar doeleinden nastreeft.

2. „Conservatisme” en „progressiviteit” uit beginsel.

Willen de termen „conservatisme” en „progressiviteit” als onderscheidene criteria van de politieke strevingen werkelijk

zin hebben, dan moeten zij in verband kunnen worden gebracht met enig richtinggevend beginsel. Het zou zo moeten zijn, dat de ene partij zich krachtens haar beginsel verplicht voelt tot conservatisme en dat de andere uit hoofde van haar beginsel de progressieve gedachte is toegedaan.

Een concretisering van de begrippen „conservatief” en „progressief” — aldus genomen — is alleen mogelijk door een relatie te leggen met een bepaalde feitelijke situatie. Zien we echter hier nog een ogenblik van af, om allereerst aandacht te besteden aan de grondhouding, die wordt aangenomen ten opzichte van veranderingen in het maatschappelijk en staatkundig bestel in het algemeen. Degene, die op grond van bepaalde principiële overtuigingen sceptisch of pessimistisch tegenover veranderingen staat, zal zich niet licht tot progressisme bekennen, daar hij betwijfelt, of de veranderingen wel verbeteringen zullen zijn. De optimisten krachtens beginsel daarentegen zijn gemakkelijk progressief gezind.

Ten aanzien van dit meest fundamentele vraagstuk van conservatisme/progressiviteit is in de loop der historie zeer verschillend geoordeeld. De geschiedenis overziende, vinden wij op dit stuk vooral twee diametraal aan elkaar tegengestelde standpunten verdedigd.

De Griekse historicus Polybios zag het wereldgebeuren en speciaal het staatkundig en maatschappelijk leven der mensheid in dit gebeuren als een gedetermineerde kringloop. Z.i. zou de regeringsvorm van de monarchie worden opgevolgd door de aristocratische; deze zou op zijn beurt moeten plaats maken voor de democratische, waarna de kringloop weer opnieuw een aanvang neemt. Van een blijvende vooruitgang kan hierbij dus niet worden gesproken: er zijn vaste wetten, volgens welke de historische gebeurtenissen verlopen. Wat deze geschiedfilosofische visie betreft, kan Polybios — die Stoïcijn was — als een representant van het Griekse denken worden beschouwd. Ook Aristoteles oordeelde aldus. De Griekse mens — en daaronder verstaan we eenvoudigheidshalve de mens, wiens ethiek door de Stoa werd geleverd — aanvaardde zijn lot als onvermijdelijk, waartegen niet te strijden viel; hij bleef onverstoorbaar onder de slagen van het lot en achtte in het passieve dulden ervan de hoogst bereikbare menselijke grootheid gelegen.

Tegen deze klassieke opvatting — die gezien mag worden als de vertolkster van het Griekse levensgevoel¹⁾ — steekt het optimistische vooruitgangsgeloof, dat na een eerste aanzet in de Renaissancetijd (Bodin, Francis Bacon) vooral in de 18e eeuw opkwam, wel heel sterk af. De pacifistische abbé St Pierre profeteerde als een van de eersten de eeuwige vrede en vooruitgang.

¹⁾ Vgl. H.W. Rüssel, *Antike Welt und Christentum*, Amsterdam - Antwerpen, dl. III.

De exponent van het vooruitgangsgeloof der „Verlichting” was ongetwijfeld de anti-christelijke Condorcet, volgens wie het beginsel van de vooruitgang in de menselijke rede besloten lag en onbeperkt was in zijn toepassingen: de tijd zou aanbreken, dat armoede, onvrijheid, oorlog en ziekte geheel zouden verdwijnen. Uit de 19de eeuw memoreren wij A. Comte, die in zijn befaamde „Cours de philosophie” een wetenschappelijke grondslag wilde bieden voor de vooruitgang. Hiervoor kon z.i. alleen de positieve wetenschap en wel met name de ontwikkeling van de natuurwetenschappen de basis vormen; godsdienst en wijsbegeerte werden door hem hierbij uitgeschakeld. In de eerste helft der 19de eeuw — d.i. de tijd van de reeds genoemde Comte en van Darwin en Spencer — bereikte het vooruitgangsgeloof zijn hoogtepunt. Het werd gelijkelijk gedragen door het liberalisme en het socialisme, die wat hun geestelijk aspect betreft, een nauwe verwantschap vertoonden, voorzover zij n.l. beide voortspuiten uit een rationalistische, naturalistische en materialistische levens- en maatschappijbeschouwing.

De in het bovenstaande weergegeven tegengestelde visies op de vooruitgang wortelen in fundamentele verschillen van levens- of wereldbeschouwing. De vraag immers, waar het hierbij steeds om gaat, n.l. de vraag, of door menselijke kracht werkelijke verbetering kan worden gebracht in de staatkundige en maatschappelijke bestaansvoorwaarden der mensen is in wezen een levensbeschouwelijke vraag. Verkrijgt deze vraag een negatief antwoord — zoals destijds in het stoïcisme — dan heeft men met een principieel conservatisme te doen; met een positief antwoord — zoals door de denkers der verlichting en de 19de eeuwse positivisten en evolutionisten werd gegeven — correspondeert een principieel progressisme.

Het is van belang, hier uitdrukkelijk te stipuleren, dat het begrip „vooruitgang”, waarvan tot nu toe sprake was, uitsluitend betrekking had op vooruitgang in staatkundig en maatschappelijk opzicht, m.a.w. de uiterlijke vooruitgang en dus niet de persoonlijk-geestelijke of de innerlijke vooruitgang of vervolmaking. De erkenning van dit onderscheid in onze tijd heeft het (eenzijdig) vooruitgangsoptimisme der 19e eeuw een aanzienlijke klap bezorgd. Uitwendige omstandigheden, zoals twee wereldoorlogen, hebben hiertoe zeker niet weinig bijgedragen. Tal van schrijvers — we noemen slechts de meest prominenten onder hen, zoals Bergson, Dawson, Huizinga, Ortega Y Gasset en Toynbee — lieten wederom een veel minder optimistisch of zelfs pessimistisch geluid horen. Ondanks soms diepgaande onderlinge verschillen waren deze schrijvers eenstemmig van oordeel, dat vooruitgang alleen op materieel gebied niet als de ware vooruitgang kan worden beschouwd.

Het behoeft hier niet uitvoerig te worden betoogd, dat dit inzicht geheel strookt met de christelijke opvatting, volgens

welke de ware vooruitgang van de mens en de mensheid in de geestelijk-zedelijke vooruitgang ligt, waaraan alle uiterlijke vooruitgang ondergeschikt en dienstbaar moet zijn. Dit wil niet zeggen, dat het christendom vijandig staat tegenover de materiële, culturele of maatschappelijke vooruitgang als zodanig. Integendeel. Naar christelijk inzicht immers is de mens uit Gods schepende hand voortgekomen als een wezen, met verstand en vrije wil begaafd, bestemd o.a. om over Gods schepping te heersen en deze door zijn beschavingswerk a.h.w. voort te zetten en te voltooien. In dit opzicht staat het christendom positief tegenover de beschaving en mag men het met recht progressief noemen. Beschaving en vooruitgang moeten echter tot uitgangspunt nemen Gods wet en de natuurwet, op straffe van geen echt menselijke beschaving, resp. echt menselijke vooruitgang te zijn. De christelijke progressiviteit is dus een door Gods wet en de natuurwet genormeerde progressiviteit. Niet iedere ontwikkeling, ook al gaat zij voort, kan van christelijk standpunt uit als een vooruitgang worden aangemerkt. Beslist afwijzend staat het christendom daarom tegenover de vooruitgangsideologie van de 18de eeuwse verlichting of, algemener gezegd, tegenover iedere vooruitgangsidee van naturalistische of positivistische herkomst, die geen door God gegeven en in de natuur van de mens ingeschapen, uit de menselijke rede en uit Gods openbaring kenbare, normen aanvaardt (welke aan de vooruitgang eerst recht zin geven). Afwijzend staat het christendom voorts ook tegenover het onbegrensde vooruitgangsgeloof, dat vooral in de 19de eeuw hoogtij vierde, maar ook in onze dagen nog wel voortleeft en dat, met schromelijke overschatting van de menselijke vermogens, een paradijs op aarde beloofde (of nog in het vooruitzicht stelt). Daarvoor is de christen, die krachtens zijn geloof weet, dat de mens een gevallen natuur is, welke, ofschoon door Christus opgericht, de gevolgen van de val nog steeds met zich draagt, te diep doordrongen van de onvolmaaktheid van alle mensenwerk. Tengevolge hiervan is de christelijke progressiviteitsgedachte altijd ietwat getemperd. Deze tempering doet echter niets af aan de ernst, waarmee de christen aan het vooruitgangsstreven deelneemt. Immers het besef, dat het volmaakte nimmer volkomen te verwezenlijken is, bevat een prikkel om er het beste van te maken en het houdt verder het bewustzijn levendig, dat de mens ook bij zijn aardse beschavingswerk nooit geheel op eigen kracht mag vertrouwen.

De progressieve gezindheid van het christelijke en in het bijzonder het katholieke denken op het gebied van het menselijke beschavingswerk heeft m.n. betekenis voor de ontwikkeling op maatschappelijk gebied. Het is hierop, dat, wanneer in verband met de politiek van „progressiviteit” sprake is, vooral wordt gedoeld.

De christelijke gedachte ten deze is belichaamd in de sociale

rechtvaardigheid en de sociale liefde. Beide zijn dynamische, progressieve krachten bij uitstek, die zonder ophouden stuwen naar omhoog. Een wetsvoorschrift kan men omschrijven en detailleren, totdat het perfect is; de wetgevende arbeid is dan beëindigd. Een klaar en helder begrip zich ergens van vormen kan moeite kosten; zodra het verkregen is, is het vorsende verstand bevredigd. Sociale rechtvaardigheid en sociale liefde zijn echter noch voorschriften noch begrippen; het zijn beginselen of ideeën, die steeds werkzaam blijven, omdat de werkelijkheid steeds bij de inhoud van de idee, d.i. het ideaal, tekortschiet. Zij moeten altijd, al naargelang de eisen van de feitelijke situatie, opnieuw worden toegepast.

Hetgeen boven in meer algemene zin over de noodzakelijke normering der progressiviteit is gezegd, geldt ook hier. Normgevend blijft altijd de menselijke natuur, zoals die ons op grond van redelijk inzicht, gesteund door de openbaring, bekend is. Wanneer hiervan wordt afgeweken, dan wordt de sociale vooruitgang omgebogen in een niet-christelijke richting. Er doen zich ten deze reële gevaren voor. Ten aanzien van de sociale rechtvaardigheid bestaat het gevaar, dat recht wordt voorgewend, waar in werkelijkheid sprake is van macht. Daartegenover houdt de politiek op christelijke grondslag vast aan het juiste begrip van de sociale rechtvaardigheid, die per definitie is: de deugd, welke de handelingen van de in de gemeenschap verbonden zodanig ten opzichte van het algemeen welzijn ordent, dat iedere maatschappelijke groep daaruit haar geproportioneerde aandeel ontvangt, onverschillig of deze groep groot is of klein, machtig of onmachtig. Ook voor de sociale liefde dreigt gevaar: wij doelen hierbij op de tirannie van het wettelijk voorschrift, dat alles dreigt te „maszreglen”, het persoonlijk initiatief te doden en de ruimte weg te nemen, die nodig is voor een vrije beoefening der deugd.

Het bovenstaande samenvattend kunnen wij zeggen, dat de christelijke levensbeschouwing principieel progressief is. Zij beantwoordt de vraag, of de mens in staat is tot het aanbrengen van verbeteringen in het maatschappelijk bestel bevestigend, omdat zij de mens ziet als een vrij willend en dus scheppend wezen met een positieve cultuurtaak. Hier ligt het verschil met het cultuurpessimisme der oude Grieken. Het verschil met het moderne vooruitgangsgeloof is daarin gelegen, dat de christelijke levensvisie aan de vooruitgang een norm aanlegt, die transcendent en immanent is tevens, nl. de natuurlijke zedewet, die de mens is ingeschapen en bovendien geopenbaard. Deze wet verschaft aan de menselijke vooruitgang het onmisbare richtsnoer. De op de christelijke levensbeschouwing steunende maatschappijbeschouwing houdt beginselen in, die steeds opnieuw tot activiteit aanzetten en die, om levend te blijven, telkens in nieuwe vormen moeten worden belichaamd. M. n.

zullen deze beginselen, al naargelang van de omstandigheden van tijd en plaats, telkens op een andere wijze, moeten worden geconcretiseerd.

3. „Conservatisme” en „progressiviteit” en de feitelijke situatie.

Ten aanzien van de vraag, of een politieke partij als de K.V.P., die zich in dienst stelt van christelijke beginselen, op grond hiervan progressief dan wel conservatief moet of mag heten, valt uit bovenstaande beschouwingen nog geen conclusie te trekken. Daarvoor is het nodig, de feitelijke constellatie te bezien, waarin zij werkzaam is.

Zoals uit de in de aanvang van dit artikel gegeven begripsomschrijvingen blijkt, houden de termen „conservatief” en „progressief” een relatie in ten opzichte van een bepaalde feitelijke constellatie. Men wil immers, en wel op grond van een bepaald motief of beginsel, altijd *iets* behouden of *iets* verbeteren. Bijgevolg hangt het van de verhouding tussen wat de politiek wil verwezenlijken en wat de feitelijke situatie te zien geeft af, in hoeverre een politieke partij conservatief of progressief is. Ziet een partij haar beginselen grotendeels verwezenlijkt, dan zal zij de feitelijke situatie substantieel willen handhaven en dus in belangrijke mate conservatief zijn. Is naar het inzicht van een partij de politieke realiteit nog bij lange niet toe aan het ideaal, dat de partij daarvan koestert, dan zal zij in belangrijke mate progressief zijn.

Een en ander brengt met zich, dat het conservatief of progressief karakter van een partij zich met de historische situatie veranderen kan. Een voorbeeld bij uitstek hiervan vormt de liberale partij, die van uitgesproken progressief in de vorige eeuw, thans, nu haar doel (de politieke democratie) bereikt is, uitgesproken conservatief is geworden. De katholieke partij ziet verschillende van haar desiderata verwezenlijkt, maar vele andere nog niet vervuld. Haar zou men dus conservatief én progressief kunnen noemen.

Het voorgaande wijst uit, dat de begrippen „conservatief” en „progressief” niet alleen betrekkelijke begrippen zijn, maar dat zij ook slechts betrekkelijke waarde hebben.

Het tot nu toe opgemerkte over de termen „conservatief” en „progressief” put blijkens de ervaring de aanwendbaarheid ervan niet uit. Vooral de term „progressief” schijnt als een soort fetisch te werken: het duidde in de 19de eeuw een bepaalde ideologie aan en doet dit thans weer. Zoals destijds het geval was, vormt ook nu weer „conservatisme” de tegenpool. Het wil ons voorkomen, dat de K.V.P., die een eigen politiek beginsel representeert, zich terecht van het besproken woordgebruik heeft gedistancieerd.

Besluit.

Overzien wij de conclusies, waartoe de geleverde beschouwingen ons voerden, dan moet in de eerste plaats worden vastgesteld, dat de termen „conservatief” en „progressief”, genomen als aanduidingen van twee tegengestelde politieke temperamenten, zich niet lenen als distinctief voor de onderscheiden politieke strevingen. In de tweede plaats zijn wij, trachtend aan de termen „conservatief” en „progressief” een meer principiële inhoud te geven, ingegaan op de grondhouding van conservatisme en progressiviteit. Deze beschouwing leverde op zich zelf nog geen conclusie op ten aanzien van de vraag, welke van de twee besproken termen zich het meest eigende ter kenmerking van het streven der K.V.P. De korte terminologische uiteenzetting van de derde paragraaf deed ons de betrekkelijkheid der termen kennen en hun misleidend karakter tevens. Wij geloven daarom, dat de afwijzing door de K.V.P. van de geïncrimineerde terminologie alleszins gemotiveerd is, ook al is niet ieder gebruik van de termen, mits juist opgevat, in zich zelf onjuist.

WONINGBOUW

en

WERKPROGRAM¹⁾

door F. K. LANGEMEIJER ec. drs

Na de Tweede Wereldoorlog was aanvankelijk de aandacht van pers en publiek gevestigd op de wankele economische positie van ons land. Men zal zich herinneren, dat in die tijd voornamelijk werd gesproken over betalingsbalans, belastingen, herstel van havens, verhoging kolenproductie, industrialisatie, emigratie enz. De woningnood nam onder deze problemen geen opvallende plaats in. In het beeld van de totale ontwrichting is dit ook wel begrijpelijk. Bovendien moet er mede rekening worden gehouden dat een ruime meerderheid van de bevolking niet of nauwelijks door het tekort aan woningen wordt getroffen. Voorts stelde men zich het verloop van de wederopbouw rooskleuriger voor dan door de feiten gerechtvaardigd blijkt te zijn geweest.

Daardoor was het mogelijk dat aanvankelijk een zo snel mogelijke oplossing van de woningnood werd afgeremd doordat de voordelen hiervan werden afgewogen tegenover andere belangen. Zo verklaarde Minister In 't Veld nog op 12 December 1951 in de Tweede Kamer:

„In 1936 en 1937 zakte de productie tot 30.000 woningen per jaar, met als gevolg een catastrophale werkloosheid in het bouwbedrijf. Mijn streven is er juist op gericht een dergelijke golfbeweging in de toekomst zoveel mogelijk te voorkomen. Daarom heb ik nimmer als ideaal gezien de bouw van 65 à 70.000 woningen gedurende enkele topjaren, met de kans op een scherpe inzinking daarna, maar een zoveel mogelijk gelijkmatige productie, die zich vanaf 1953 op een niveau van rond 55.000 woningen per jaar zou moeten bewegen.”

¹⁾ Ten tijde van het schrijven van dit artikel was het rapport van de Commissie Woningbouw van de K.V.P. nog niet voltooid.

Deze neiging werd nog versterkt doordat de schatting van de toekomstige behoefte aan woningen, welke op grond van cijfers over de jaren voor de oorlog was opgesteld, een optimistischer kijk op de situatie scheen te veroorloven dan thans door de feiten gerechtvaardigd blijkt te zijn. Enerzijds is de huwelijksfrequentie hoger en anderzijds het sterftecijfer lager dan mocht worden aangenomen. Ook werd de behoefte vergroot door de repatriëring uit Indonesië.

Nu door de huidige hoogconjunctuur het aantal belangrijke, urgente problemen wat is verminderd, begint het vraagstuk van de woningnood, naast de verkeersveiligheid, meer de aandacht te vragen. Schatte men het woningtekort bij de bevrijding op 300.000 à 350.000, op 1 Januari 1955 bedroeg dit nog 220.000. Daarbij komt dat de nood nu al weer tien jaar langer is geleden en dat alle optimistische verwachtingen de bodem is ingeslagen. Zo is het mogelijk dat op 9 October 1955 het lid van de Eerste Kamer, Ir. E. Kraayvanger, op het congres van de K.V.P. te Utrecht, de woningnood kon vergelijken met de Nationale Ramp. Hieraan verbond hij de consequentie, dat deze ramp dan ook op dezelfde voortvarende wijze moet worden opgelost. De moeilijkheid is echter dat het rampzalige karakter van de St. Ignatiusvloed ons gehele volk onmiddellijk duidelijk voor ogen stond. Bij de niet zo direct tot het gemoed sprekende woningnood is dit in aanzienlijk mindere mate het geval.

Hoe verheugend het is dat pers en publiek thans grote aandacht besteden aan het vraagstuk dat ook ons hier bezighoudt, toch is dit niet zonder gevaar. Maar al te gemakkelijk wordt een indruk gevestigd of de Regering maar even een maatregel behoeft te nemen om een abrupt einde aan alle misère te maken. Daarmede wordt het probleem echter te gemakkelijk gesteld. Dit heeft geen zin en kan zelfs onverantwoordelijk zijn. Zelfs al worden alle maatregelen getroffen die door diverse personen en instanties zijn voorgesteld, dan nog moet men er op rekenen, dat er nog verscheidene jaren woningnood zal zijn.

Van de andere kant is het wel goed te bedenken, dat iedere maatregel die enige huizen extra tot stand weet te brengen, relatief vrij veel resultaat geeft. Men schat de hoeveelheid woningen die, afgezien van het woningtekort, per jaar moeten worden gebouwd, op 45.000. Veronderstel dat de jaarlijkse productie 60.000 woningen bedraagt en dat de woningnood nog vijftien jaar zal duren. Indien men nu de productie met 15.000 woningen kan verhogen en dus het aantal van 75.000 woningen bereikt, dan wordt de duur van de woningnood met de helft verminderd en teruggebracht tot zeven en een half jaar.¹⁾

Nu wel allerwegen de bereidheid wordt gevonden, om binnen

¹⁾ Ter voorkoming van misverstand zij er op gewezen dat deze cijfers hier uitsluitend bij wijze van voorbeeld worden gegeven.

zo kort mogelijke tijd zo veel mogelijk woningen te bouwen, is het bijzonder teleurstellend, dat het opvoeren van de productie in het geheel niet eenvoudig blijkt te zijn.

In de eerste jaren na de oorlog was dit vooral te wijten aan een tekort aan bouw materiaal. Evenals bij de andere goederen is dit tekort na enige tijd opgeheven. In de laatste tijd echter doen zich weer moeilijkheden op dit terrein voor. Deze tekorten betreffen vooral metselsteen en dakpannen. Het moet echter mogelijk zijn door middel van de daartoe nodige investeringen de productie uit te breiden. Daar deze in de huidige omstandigheden niet voldoende plaats vinden, ligt hier voor de Overheid de taak een gunstiger klimaat te scheppen. Dit kan geschieden doordat zij het investeringsrisico dekt en de continuïteit bij de winning van grondstoffen verzekert door een soepeler regeling van de ontgrondingsvoorschriften.

Een volgend probleem is de financiering van de woningbouw. Deze heeft in het verleden moeilijkheden gegeven. Ook is het niet uitgesloten dat deze zich in de toekomst zullen voordoen. Voor de tegenwoordige tijd kan echter gezegd worden dat, zelfs ondanks het weinig animerende huurbeleid, de financiering geen rem op de woningproductie vormt.¹⁾

Waar het nu eigenlijk om gaat, dat is het gebrek aan arbeidskrachten. Dat wil zeggen aan geschoolde bouwvakarbeiders. Deze schaarste kan op twee manieren worden verminderd:

1. door uitbreiding van het aantal geschoolde bouwvakarbeiders werkzaam in de woningbouw;
2. door verlaging van het aantal benodigde geschoolde bouwvakarbeiders per woning.

Rond deze twee moeilijkheden bewegen zich vrijwel alle maatregelen die voor de oplossing van de woningnood moeten worden getroffen.

Naast de woningbouw bestaat een omvangrijke bedrijvigheid in het bouwen van andere werken voor industrie en handel, publieke diensten en dergelijke. Wanneer men bereid is de woningnood te zien als een nationale ramp, dan moet de bereidheid aanwezig zijn om de verlangens naar het oprichten van deze gebouwen in te perken. Opzettelijk wordt steeds gesproken van „inperken”, omdat het ondenkbaar is dat al het bouwen buiten de woningsector kan worden stop gezet. Enerzijds vereist het economisch welzijn van Nederland dat uitbreiding van bestaande en vestiging van nieuwe industrieën niet onmogelijk wordt gemaakt. Ook is vereist, zoals het K.V.P.-Werkprogramma 1956 aangeeft, dat gezorgd wordt voor met de woningproductie samengaande voorzieningen aan kerken, scholen, gebouwen voor gezondheidszorg en culturele doeleinden. Anderzijds is de aard

¹⁾ Althans niet op de quantiteit, wel op de kwaliteit, van de productie.

van deze bouw in vele opzichten verschillend van de woningbouw. Dientengevolge komen door het aanleggen van beperkingen buiten de woningbouw niet zoveel krachten vrij ter leniging van de woningnood als men op het eerste gezicht zou menen. Bovendien zouden deze beperkingen werkloosheid brengen in de industrie, die materialen levert voor fabrieksbouw enz., terwijl ook de bouwvakarbeiders die minder geschikt zijn voor de woningbouw (b.v. betonvlechters) zonder werk zouden raken.

Al deze bezwaren nemen niet weg dat het aanbeveling verdient waar mogelijk bouwvakarbeiders uit de overige sectoren naar de woningbouw te trekken. Daar dit nu eenmaal niet aan de edelmoedigheid van de mensen met bouwplannen kan worden overgelaten, grijpt de Minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting hier in door zijn goedkeuringsbeleid. Vooral in de laatste tijd zijn hier de teugels strakker aangehaald. In de zomer van 1954 werden de bouwwerken boven de f 100.000 weer aan goedkeuring onderworpen, welke maatregel ruim een jaar later werd uitgebreid tot de werken boven f 10.000.—. Zelfs is nu in overweging ook nog voor werken beneden dit laatste bedrag een goedkeuring te eisen met dien verstande dat deze door de gemeentebesturen kan worden verleend.

Interessant is ook de mededeling van de Minister in de Memorie van Antwoord bij de huidige behandeling van zijn begroting, dat in de industriële sector bij de goedkeuringsprocedure voorrang zal worden verleend aan plannen, waarin ernstig rekening wordt gehouden met materialen en constructies, die zonder de hulp van metselaars en stucadoors kunnen worden gebruikt.

Een volgend reservoir van arbeidskrachten, waarnaar de gedachten uitgaan, is het potentiëel in andere bedrijfstakken. Daar er een algemeen tekort aan arbeidskrachten is, mag niet worden verwacht, dat het eenvoudig zal zijn werknemers uit andere sectoren voor de woningbouw aan te trekken. In de eerste plaats zal het bouwvak aantrekkelijk moeten worden gemaakt, hetgeen thans, ondanks zijn scheppend karakter, blijkbaar niet in voldoende mate het geval is. Er is momenteel een onderzoek gaande naar de oorzaken van dit laatste. Aangenomen mag worden dat de beter verzorgde omgeving, die men gemeenlijk in een fabriek vindt, hierbij een factor is. Ook de gedachte aan de werkloosheid in de dertiger jaren, die zulk een invloed had op het beleid van Minister In 't Veld, speelt hier vermoedelijk een rol. Wanneer men arbeiders uit andere bedrijfstakken wil aantrekken, zal men het bouwvak aantrekkelijker moeten maken door betere lonen en secundaire arbeidsvoorwaarden, betere voorzieningen op de bouwplaats, verhoging van het maatschappelijk aanzien van de bouwvakarbeider, voorlichting over de werkgelegenheid in het bouwvak. In de tweede plaats moet worden bedacht dat het gaat om een tekort aan geschoolde bouwvakarbeiders. De arbeiders uit andere sectoren zullen dus

omgeschoold moeten worden. Men mag echter niet verwachten dat in deze tijd van full employment deze werknemers daarvoor financiële offers brengen. Zij zullen dus tijdens de periode van omscholing een redelijk loon moeten genieten.

Uit de cijfers blijkt, dat de groep bouwvakarbeiders niet alleen te klein is, maar bovendien ook nog verouderd. Vanuit de jeugd vloeien dus te weinig nieuwe krachten toe. Mutatis mutandis geldt voor dit probleem het zelfde als hierboven is gesteld betreffende de aantrekkingskracht van het bouwvak. Ook hier zal tijdens de opleiding een vergoeding moeten worden gegeven ter compensatie van het loon dat men anders gemakkelijk in een andere bedrijfstak als ongeschoold arbeider had verdiend. Ter vergelijking diene dat wegens het tekort aan onderwijzers een voorziening is getroffen, die, op bescheidener schaal, een overeenkomstig doel beoogt.

Naast deze middelen tot uitbreiding van het aantal arbeiders, werkzaam in het bouwbedrijf, zijn er nog twee middelen denkbaar, die meer gericht zijn op behoud. Zij betreffen de militaire dienst en de emigratie. Wegens het tekort aan ondergrondse mijnarbeiders en het nationaal belang van deze arbeid, is aan genoemde groep vrijstelling van militaire dienst verleend. Uit een overeenkomstige gedachte is in de allerlaatste tijd verkorting van dienstplicht mogelijk gemaakt voor bouwvakarbeiders. Wanneer deze maatregel zou worden uitgebreid tot algehele vrijstelling, zou hierdoor niet alleen op directe wijze het aantal beschikbare bouwvakarbeiders worden uitgebreid, maar zou bovendien de aantrekkelijkheid van dit beroep worden vergroot. Bij het vraagstuk van de emigratie ontmoet men vaak de opmerking of het wel redelijk is dat de Regering enerzijds klaagt over het tekort aan bouwvakarbeiders en anderzijds subsidie verleent, in het kader van de emigratiepolitiek, aan bouwvakarbeiders die het land willen verlaten. Het is uiterst moeilijk om twee dermate verschillende grootheden als de woningnood enerzijds en het recht op gelijke behandeling van de bouwvakarbeider, tegen elkaar af te wegen.

Bij de meeste van de genoemde maatregelen tot uitbreiding van het aantal bouwvakarbeiders, zo zal men hebben opgemerkt, wordt aan de bouwvakarbeiders enig voordeel toegekend. Dit houdt weliswaar een zekere preferentie in ten opzichte van vergelijkbare groepen werknemers. Wie echter de ernst van de woningnood beseft, zal hiertegen geen bezwaar hebben, als deze hierdoor kan worden verminderd.

Naast het toepassen van maatregelen waardoor het aantal bouwvakarbeiders wordt vermeerderd, staan de wijzen waarop het benodigd aantal geschoolde bouwvakarbeiders per woning kan worden verminderd. Hoewel de moeilijkheden niet mogen worden onderschat, liggen hier stellig aanmerkelijke mogelijkheden tot versnelling van de woningbouw.

Het zal de lezer misschien wel eens zijn opgevallen dat steeds gesproken wordt van het bouwvak, terwijl men bij een dermate omvangrijk bedrijf eerder een bouwindustrie zou verwachten. In vergelijking echter met b.v. het vervaardigen van kleding, heeft de verzorging van het onderdak voor de mens in veel mindere mate de gevolgen van de industriële revolutie ondergaan. Dit is ook wel te begrijpen. De nood maakt het echter ondenkbaar dat men zich hierbij neerlegt. Gelukkig wordt in het bouwbedrijf de laatste jaren reeds veel gedaan aan het vraagstuk der toepassing van de moderne techniek. Dit is echter nog onvoldoende. Daarom heeft de Staat stellig de taak de bestaande initiatieven te steunen en gunstige voorwaarden voor nieuwe technische toepassingen te scheppen.¹⁾

Voor een deel betreft het hier zaken die ook bij de traditionele bouwwijze enige bespoediging kunnen brengen. Vermeldt het Werkprogram „samenwerking” in de inleiding als de positieve bijdrage van de K.V.P. op het politieke terrein in het algemeen, samenwerking is het ook die speciaal in de woningbouw dringend nodig is. Vooral daar waar aanbesteed wordt, doch daar niet alleen, wordt de aannemer eerst laat in het overleg betrokken. Daardoor zullen de plannen gewoonlijk in mindere mate dan mogelijk en gewenst is, in overeenstemming zijn met de inrichting van zijn bedrijf. Naarmate het bouwbedrijf zijn efficiency verbetert, hetgeen in het algemeen de mogelijkheid tot „handelen naar omstandigheden” vermindert, zullen de nadelen van gebrek aan tijdig overleg groeien. Dit is een reden temeer om aandacht aan dit probleem te besteden.

Hierboven werd gewag gemaakt van verbetering van efficiency in het bouwbedrijf. In de eerste plaats is dit een zaak van het bedrijfsleven zelf. Toch heeft de Overheid ook hier belangrijke mogelijkheden een invloed ten goede uit te oefenen. In negatieve zin kan dit door het wegnemen van de bestaande beletselen. Met name betreft dit het brengen van meer eenvormigheid in de gemeentelijke bouwverordeningen en in de voorschriften der publieke diensten op het gebied van de woningbouw. Hierdoor eerst kunnen normalisatie en standaardisatie op grote schaal ingevoerd worden. In positieve zin kan het onderzoek op dit terrein aangemoedigd worden. Bij de verbetering van de mechanisatie, die in het bouwbedrijf zeer grote investeringen vergt, zou de Overheid door het mede dragen van risico kunnen bijdragen tot de versnelde toepassing van machines.

¹⁾ Van socialistische zijde heeft men te kennen gegeven deze taak o.m. te zien in het oprichten van een nationaal bouwbedrijf, mede ook om, door middel van concurrentie, een gunstige invloed op de prijzen van de particuliere ondernemingen te kunnen uitoefenen. Waar de woningnood samenhangt met het tekort aan bouwvakarbeiders en bepaald niet met een tekort aan bouwbedrijven, valt niet in te zien, dat een nationaal bouwbedrijf een betekende invloed op de leniging van de woningnood zal hebben.

Een bouwindustrie met een capaciteit, die werkelijk een aanmerkelijke verkorting van de woningnood kan brengen, ontstaat eerst bij een grootscheepse toepassing van de systeembouw. Na een periode van proefnemingen zijn enkele systemen uitgekristalliseerd, die stellig bevredigend zijn. De toepassing op grote schaal is echter nog achterwege gebleven. Deze is eerst mogelijk als de systeembouwer verzekerd is van een afzet van een groot aantal woningen. Deze worden dan met behulp van talrijke machines in onderdelen in fabrieken vervaardigd, waarna zij op de bouwplaats tot een geheel worden samengevoegd. Dit betekent dat deze huizen grotendeels, zo niet helemaal, aan elkaar gelijk moeten zijn: de machinale productie laat geen grote verscheidenheid van modellen toe. Hier schuilt de reden waarom de systeembouwer geen afzet op grote schaal vindt. Wil hij leveren door het gehele land dan voldoet zijn product niet aan de diverse gemeentelijke bouwverordeningen. Maakt hij een model dat aan de bouwverordening van een der grote gemeenten is aangepast, dan vreest deze gemeente een te grote eentonigheid in het stadpslan. Hier zal aan beide zijden wat toegegeven moeten worden. De gemeentelijke bouwverordeningen zullen geen zodanige rem op de ontwikkeling van de systeembouw mogen vormen, dat door hun handhaving de woningnood onnodig wordt gerekt. Te denken valt aan een regeling waarbij bepaalde bouwsystemen voor het gehele land worden goedgekeurd, ongeacht afwijkende bepalingen van de plaatselijke verordeningen. Anderzijds zal de systeembouwer goed doen in zijn systeem de mogelijkheid te openen, dat kleine wijzigingen worden aangebracht op zodanige wijze, dat het voordeel van het systeem niet te loor gaat, doch wel een verbreking van de monotonie wordt bereikt.

Daar het toepassen van systeembouw het stichten van fabrieken voor de onderdelen vereist, mag niet worden verwacht, dat hierdoor op korte termijn een verlichting kan worden gebracht. Waar de duur van de woningnood wordt geschat op tien à vijftien jaar en waar nadien nog op grote schaal tot vervanging van krotwoningen moet worden overgegaan, behoeft dit, hoe betreurenswaardig ook, geen reden te zijn van een oplossing in deze richting af te zien. De systeembouw is ook daarom zo belangrijk, omdat hier niet alleen een hogere graad van efficiency mogelijk is dan bij de traditionele bouw, maar vooral ook omdat een belangrijk deel van het werk dat thans door geschoolde bouwvakarbeiders moet worden verricht, met behulp van machines door ongeschoolde krachten kan worden overgenomen. Geen wonder dan ook dat het werkprogram pleit voor „krachtige en stelselmatige bevordering van aanvaardbare systeembouw”.

Het is verheugend, dat in de allerlaatste tijd een nieuw uitzicht op het in praktijk brengen van de systeembouw valt waar te

nemen. Minister Witte schrijft hierover in zijn jongste Memorie van Antwoord:

„Teneinde deze bouw aantrekkelijk te maken, heeft de ondergetekende zich bereid verklaard de contingenten der drie grote gemeenten een verhoging te doen ondergaan, indien en voorzover gebouwd wordt in een der bouwsystemen, waarvan bekend is, dat zij een aan alle redelijke eisen voldoende woning kunnen leveren, met een arbeidsbesparing van 40 of meer procenten op de bouwplaats. Aangezien een min of meer industriële produktie, zoals deze bij systeembouw beoogd wordt, alleen mogelijk is bij een continue produktie gedurende een ruim tijdsverloop, was het noodzakelijk de ondernemers een zekere waarborg te geven met betrekking tot de continuïteit van de bouw. Deze is hierin gevonden, dat de gemeentebesturen zich tegenover de ondernemers verbinden gedurende vijf jaren een aantal dezer woningen af te nemen. Inderdaad doen zich ten aanzien van de prijsbepaling voor deze bouw nog wel moeilijkheden voor; overleg hierover is momenteel nog gaande.

Het gemeentebestuur van 's Gravenhage heeft intussen in principe besloten van de aldus geopende mogelijkheid gebruik te maken, terwijl met de gemeentebesturen van Amsterdam en Rotterdam de onderhandelingen nog niet afgesloten zijn.”

De aanwending van z.g. houtrijke huizen, welke het werkprogram eveneens vermeldt, wordt eveneens door de gemeentelijke bouwvoorschriften afgeremd. De ervaring met deze huizen in het buitenland maakt het aannemelijk, dat in het algemeen geen overwegend bezwaar tegen de bouw hiervan behoeft te bestaan. Daarbij mag (noch behoeft) dit houtrijke huis te worden opgevat als een vorm van semi-permanente bouw. Dit laatste immers moet absoluut worden afgewezen, omdat een semi-permanent huis gemakkelijk verwordt tot een permanente krotwoning.

De opruiming van krotwoningen wordt door het werkprogram uiterst voorzichtig benaderd. Voorzichtiger dan in het volkshuisvestingsplan van de P.v.d.A. is gesteld. Er staat namelijk: „Voorbereiding van krotopruiming op grote schaal en van sanering der binnensteden”. Daarmede wil niet gezegd zijn, dat er thans nog geen krotopruiming zou mogen plaatsvinden. In feite worden op dit moment krotten afgebroken. Naar schatting moeten echter thans ongeveer 200.000 krotwoningen door goede woningen worden vervangen. Dat is dus ongeveer evenveel als het huidige woningtekort. Dit tekent wel het formaat van dit probleem.

De Overheid staat nu voor de moeilijke taak de twee onmeetbare factoren, het leed van de krotbewoner en het leed van het slachtoffer van de woningnood, tegen elkaar af te wegen. Het

een praevaleert niet zonder meer boven het ander, men kan immers de inwoning beschouwen als een vorm van „krotbewoning”. Voor een deel van de gevallen is de keus wat gemakkelijker. Het komt immers niet zelden voor, dat een krotbewoner wegens de lage huur aan zijn krotwoning de voorkeur geeft boven een goede, maar noodzakelijk duurdere, woning. Het spreekt vanzelf, dat de Overheid in zulk een geval zich verplicht kan voelen deze krotbewoner tegen zijn onverstand te beschermen. Het is echter wel denkbaar, dat, waar deze mentaliteit zich voordoet in gevallen waar de krotwoning desnoods nog enige jaren kan worden gehandhaafd, de oplossing van de woningnood voorrang krijgt.

Voor al daer waar de krotpruiming een gehele sanering van een binnenstad inhoudt, brengt dit enorme sociale problemen met zich mede. De aanpassing van de verdreven bewoners, waarvan een gedeelte tot de groep der a-socialen behoort, aan hun nieuwe woonhuizen en -wijken, zal niet zonder schokken verlopen. Het algemeen belang vereist dat deze nochtans zo goed mogelijk worden opgevangen. Dit alleen al is, naast planologische en andere motieven, een reden om reeds nu de voorbereiding van deze sanering ernstig te nemen.

Een ander punt waaraan het werkprogram grote aandacht besteedt, is de kwaliteit van de woningen. Het spreekt vanzelf, dat men bij het zoeken naar een zo snel mogelijke oplossing van de woningnood direct al voor een keuze staat met als uitersten: zoveel mogelijk bouwen, waarbij aan de kwaliteit slechts minimumeisen worden gesteld, of zo goed mogelijk bouwen, waarbij men het aantal minder belangrijk vindt. Tussen deze uitersten moet de gulden middenweg worden gevonden.

Daarbij moet worden bedacht, dat de huizen die nu worden gebouwd, zo omstreeks het jaar 2025 nog bewoond zullen worden (als alles goed gaat). Maar zullen de woningen dan nog bewoonbaar kunnen heten? In de ijver om de woningnood tot een oplossing te brengen, kan men op dit moment heel tevreden zijn met woningen, die niet in ongunstige zin van de vooroorlogse bouw afwijken of daar zelfs iets boven uit gaan, maar wat zullen de mensen van het jaar 2025 van onze bouwpolitiek denken? De ontwikkeling die de welvaart en de techniek de laatste jaren hebben doorgemaakt, geeft alle aanleiding om over het antwoord op deze vraag weinig gerust te zijn.

Bij de behandeling van de begroting 1956 is ook dit probleem onder de aandacht gekomen. In de Memorie van Antwoord geeft de Minister, met erkenning van de wenselijkheid van opvoering van het woningpeil, naast het probleem van bovengenoemde afweging van kwaliteit en quantiteit, nog een dat hierbij ook meespelen de voorraad van vooroorlogse woningen en het huurpeil.

Overigens is er reeds een verbetering te zien. In het December-

nummer van 1952 van dit maandschrift, moest de Heer F. van Vliet nog constaren dat de gemiddelde classificatie-inhoud van woningwetwoningen tussen de jaren 1947 en 1952 geleidelijk was gedaald van 281 m³ tot 234 m³. In de Memorie van Antwoord kan de Minister thans mededelen dat dit cijfer weer is gestegen en wel tot 265 m³ in het derde kwartaal van 1955. Zeer interessant is ook het staatje betreffende de situatie in de grote steden, dat hier wordt aangegeven:

Woningwetwoningen, waarvoor toestemming tot gunning is verleend (traditionele bouw + systeembouw)

Gemeente	Percentage woningen met 3 of 4 vertrekken ¹⁾ (1 of 2 slaapkamers)			
	1952	1953	1954	1955 (ged.) ²⁾
Amsterdam	50	54	38	23
Rotterdam	74	58	58	43
's Gravenhage ...	77	69	60	39

¹⁾ Vertrekken = woonkamer(s) + slaapkamer(s) + keuken.

²⁾ 1955 tot medio November.

Er is dus wat de grootte van de woning betreft een kwalitatieve verbetering merkbaar. Het is van belang dat deze gunstige ontwikkeling zich voortzet. Tot nu toe zijn immers reeds te veel woningen gebouwd, welke volkomen ongeschikt zijn voor de huisvesting van een jong gezin.

Ook de bevordering van het eigen woningbezit vindt een plaats in het werkprogram, zowel onder de paragraaf Wederopbouw en Volkshuisvesting, als ook onder de titel Bezitsvorming. Daar binnenkort een publicatie is te verwachten van de Werkgroep Eigen-Woningbezit, de Minister heeft deze toegezegd, zal spoedig meer bekend worden omtrent hetgeen op dit terrein mag worden verwacht.

In de naoorlogse jaren is de woningbouw voor een belangrijk deel in handen van de gemeenten gekomen. In het algemeen dient in de behoefte aan woningen bij voorkeur te worden voorzien door de particuliere ondernemers. Het werkprogram stelt dit als volgt: „Gezonde ontplooiingsmogelijkheden voor verantwoorde woningbouw door particulieren; aanpassing hieraan van de financiële regelingen”.

In het gestelde schuilt een zekere reserve: gewenst wordt een „gezonde” ontwikkeling. In de huidige omstandigheden, zeker bij de bestaande financiële regelingen, dreigt het gevaar dat

particuliere bouw zich vooral zou toeleggen op de woningen met een hogere huur. Er zal daarom op moeten worden toegezien, dat voor alle groepen der bevolking huizen ter beschikking komen voor een redelijke huurprijs. Het zal voor de Regering niet bijzonder moeilijk zijn de daartoe nodige regelingen te scheppen.

Vervolgens bevat het Werkprogram een alinea over de woningbouwverenigingen. Het laatste deel „voorrang bij de woningbouw boven de gemeenten” sluit al direct bij het hierboven gestelde over de particuliere bouw aan. De woninbouwverenigingen hebben een grote betekenis voor het tot stand komen van betere volkswoningen. Teneinde te voorkomen dat de meer ingewikkelde situatie, die in de woningbouw is ontstaan, deze verenigingen boven het hoofd groeit, moeten zij in staat gesteld worden regionaal en nationaal samen te werken.

In hetgeen het Werkprogram vermeldt over Wederopbouw en Volkshuisvesting, mist men de resultaten van de K.V.P.-commissie Woningbouw. De conclusies van deze commissie zullen aan het Werkprogram kunnen worden toegevoegd krachtens een beslissing van de Partijraad. In het verloop van dit artikel konden enkele passages uit dit rapport zijdelings worden aangeduid.

Tot besluit moge hier worden teruggegrepen naar het begin van de hier besproken paragraaf uit het Werkprogram. „Vermelde verdrijving van de woningnood als centraal punt van regeringsbeleid”. Hier wordt zeer veel gezegd. Vast ligt hiermede, dat naar de mening van de K.V.P., de oplossing van de woningnood voorgaat boven andere belangen. Dat wil dus zeggen dat het Nederlandse volk bereid moet zijn om offers te brengen, ook dat deel van de bevolking dat niet of nauwelijks door deze ramp is getroffen.

Was er in vroeger jaren watersnood, dan moesten de slachtoffers de schade zelf maar dragen, behoudens wat liefdadigheid hen schonk.

Bij de Nationale Ramp was het saamhorigheidsgevoel zo ver geëvolueerd, dat het normaal werd gevonden, dat ons gehele volk de schade droeg.

De schade van de woningnood is niet in geld uit te drukken. Het gezamenlijk dragen is dus wat minder eenvoudig. Maar niet onmogelijk.

DUITSLAND

tussen Oost en West

door Dr K. J. Hahn.

Het teleurstellende verloop en het nog meer teleurstellende einde van de conferentie van Genève heeft zeker in de gehele internationale politiek een nieuwe situatie geschapen, vooral heeft het echter uitwerking gehad in het land, dat op de conferentie weliswaar niet officieel vertegenwoordigd, maar wel letterlijk en figuurlijk aanwezig was: namelijk Duitsland. De twee helften van dit land hebben de gang van zaken in Genève met een enorme belangstelling gevolgd en de regering van Bonn zowel als van Pankow hebben hun vertegenwoordigers naar het meer van Genève gezonden, waar zij besprekingen voerden en pers-conferenties hielden die aan de afloop echter niets konden veranderen. Op internationaal niveau begon men zich meteen af te vragen wat de onmiddellijke gevolgen van het mislukken van deze met zoveel hoop verwachte conferentie zouden zijn; hervatting van de koude oorlog, versterking van de Nato, zelfs een gunstiger klimaat voor de Europese samenwerking wordt er daar als gevolg van de teleurstelling van Genève vastgesteld. Zoals Meternich van Napoleon zei zou men de Russen kunnen verwijten, dat zij er niet aan denken in de koude oorlog werkelijk vrede te sluiten, ze kennen alleen wapenstilstand. Algemeen heerst nu de indruk, dat de Russen in Genève de wapenstilstand in de koude oorlog hebben opgezegd. De wapenleveranties aan Egypte, de felle toon van de toespraken van Chroestjew en Boelganin in India, de verscherping van de controle-maatregelen in Oost-Berlijn, al dit laat zien dat de Russen hun psychologische druk op de vrije wereld weer doen toenemen. Dit blijft waar, ook tonen zij zich op sommige punten van het internationale schaakbord opvallend „tegenwoordig” en actief. Zo viel het b.v. nauwelijks op, hoewel het op zich zelf verrassend is, dat kort geleden Russische vertegenwoordigers op een internationaal wetenschappelijk congres in Spanje verschenen, alsof er niets gebeurd was. Dit soort van verrassende initiatieven zal Rusland zeker voortzetten, in het algemeen

echter — en vooral in Washington — is men bezig de houding van de Russen nu zonder illusies en met veel groter wantrouwen te beoordelen.

Onder deze omstandigheden is het van buitengewone betekenis, welke houding Duitsland, vooral dan West-Duitsland inneemt. Want Duitsland is als land rechtstreeks bij het conflict tussen het Oosten en het Westen betrokken. Geen ander land van het vrije Europa hangt zozeer van de ontwikkeling van de betrekkingen tussen het Oosten en het Westen af als Duitsland. van geen land houdt Rusland zoveel politieke troeven in handen nl. de Duitse krijgsgevangenen, die Chroestjew in Moskou bij de besprekingen met Adenauer zeer goed als politiek instrument te hanteren wist, de gebieden achter de Oder-Neisse-Linie, Oost-Duitsland, economische betrekkingen tussen Duitsland en de satelliet-staten, de Balkan, het oude afzetgebied van de Duitse industrie enz. Voegt men hier nog andere geopolitieke elementen aan toe, zoals de behoefte aan veiligheid tegenover het Oosten, waaraan sommige Duitsers eerder door neutraliteit dan door herbewapening willen voldoen, dan zal men gemakkelijk kunnen begrijpen, dat zich de politici van West Duitsland tussen het „apeasement” en de opnieuw dreigende koude oorlog in een zeer delicate positie bevinden.

Daarom kan men ook verbaasd zijn over het feit, dat er zeer uiteenlopende reacties vast te stellen zijn, die op een gegeven ogenblik zelfs een crisis in de Westduitse regering nog dreigen uit te lokken. Zoals altijd na een mislukte bespreking met de Russen over de hereniging neemt het aantal vluchtelingen uit Oost-Duitsland toe. Dit is zeer te begrijpen. De bevolking in Oost Duitsland volgt met volle aandacht de schommelingen van de Oost-West barometer, en telkens vóór elke conferentie met de Russen daalt het aantal vluchtelingen uit Oost-Duitsland, omdat men eindelijk de hereniging ziet naderen — en na de mislukking neemt het aantal vluchtelingen meteen weer toe. Dat is ook nu het geval. Opmerkelijk is hierbij het grote percentage jongeren, dat de wijk neemt. Zij zien weinig vooruitzichten in Oost-Duitsland, zijn bang voor de militaire opleiding in de jeugdorganisaties en de bedrijven, en haten de toenemende ideologische druk in de organisaties. Aan de andere kant heeft de conjunctuur in de West-duitse industrie een groot gebrek aan vakarbeiders doen ontstaan, zodat de grote bedrijven in de Bondsrepubliek b.v. hun personeelchefs met begeleiding naar de vluchtelingen kampen van West-Berlijn sturen, waar zij ter plaatse de geschikte krachten uitzoeken en hun meteen een vaste betrekking aanbieden, met onmiddellijk vertrek naar West-Duitsland. Dat dit in Oost-Duitsland natuurlijk gauw genoeg bekend wordt en vooral de jongeren zeer aanlokkelijk toeschijnt is meer dan begrijpelijk. Oost Duitsland verliest op deze wijze waardevolle arbeidskrachten. Om dit te voorkomen wordt de controle

op reizen zelfs binnen Oost-Duitsland verscherpt en men overweegt op het ogenblik maatregelen die in het oude czaristische Rusland gebruikelijk waren, nl. speciale vergunning als men zich van de ene stad naar de andere wil begeven. Dit is een kettingreactie waarvan het einde een totale onderdrukking vormt. Het mislukken van de conferentie van Genève heeft dus tot gevolg dat de regering van Pankow voortgaat de militaire organisatie uit te bouwen, en voor de verwezenlijking van dit doel de druk op de bevolking moet verzwaren. Dit heeft, zoals bij ieder totalitair stelsel, tot gevolg, dat men naar buiten scherper en agressiever wordt om de interne moeilijkheden te verdoezelen. Na het bezoek van Adenauer in Moskou en de aanknopng van de diplomatieke betrekkingen tussen Moskou en Bonn is men in Pankow toch al zeer geïrriteerd en het is aan te nemen dat de stemming tegenover Bonn in de toekomst beslist niet vriendelijker wordt.

De reacties op de in Genève behaalde of beter niet behaalde resultaten zijn in West-Duitsland van nogal uiteenlopende aard. Maar deze reacties zijn niet altijd met de nodige ondubbelzinnigheid geuit, men aarzelt en wacht af, zodat het niet steeds gemakkelijk is, scherp te manoeuvreren, omdat ook de opinie bij de bevolking en de leidende partijen en politici niet of nog niet duidelijk vastgelegd is. Op zichzelf scheen de regering van Bonn tijdens de conferentie van Genève een goede positie te hebben: men had in Moskou een betrekkelijk goede basis voor de relaties met Rusland gelegd, zonder de westelijke bondgenoten los te laten. Het contact tussen het Westen en Bonn was vóór en tijdens de conferentie zeer goed, men consulteerde elkaar en stelde elkaar op de hoogte. Er was geen contact tussen Bonn en de Russen in Genève, hoewel in West-Duitsland stemmen opgingen die dit aan Von Brentano voorstelden, toen men zag, dat de besprekingen met de Westelijke Drie vastliepen. De officiële regeringspolitiek van Bonn onderging dus geen verandering; men bleef vasthouden aan de verplichtingen uit de Westelijke verdragen, de geest van Adenauer deed zich onvoorwaardelijk gelden en na het mislukken van de conferentie kon Adenauer inderdaad met voldoening vaststellen, dat West-Duitsland alleen maar heil in de Nato kon zien, want de Russen waren op geen enkel voorstel van het Westen ingegaan. Wat de regeringspolitiek van Bonn betreft zou men dus kunnen zeggen, dat de negatieve uitslag van Genève de banden tussen Bonn en het Westen nog versterkt heeft.

Deze houding heeft ook de nieuwe Westduitse minister van Buitenlandse Zaken, Von Brentano, aangenomen en verdedigd. Toch was met Von Brentano een nieuw element in de hantering van de officiële buitenlandse politiek gekomen. Het valt niet te ontkennen dat Adenauer als minister van Buitenlandse Zaken vele belangrijke zaken autokratisch ging behandelen en zelfs

na de benoeming van Von Brentano heeft hij nog enkele buitenlandse besprekingen op hoog niveau alleen gevoerd. Dat het contact met de socialistische oppositie tot een minimum beperkt was, is bekend. Von Brentano is echter van plan het verstarde front tussen regering en oppositie ten minste ten aanzien van de meest beslissende d.w.z. nationale problemen te ontdoeien. Dit was hem al gelukt, toen Adenauer naar Moskou trok. Want bij het omvangrijke gevolg van de grijze kanselier behoorde niet alleen de exponent van de linker vleugel van de C.D.U., Karl Arnold, maar ook de socialistische expert voor buitenlandse aangelegenheden Carlo Schmidt die wel herhaaldelijk verklaarde als vice-voorzitter van de Bondsdag meegekomen te zijn, maar intussen bleef hij toch de exponent van de oppositie. Von Brentano trachtte deze lijn voort te zetten door met de socialisten ook in Genève te onderhandelen, waar o.a. ook Adenauer in eigen persoon een kijkje kwam nemen en zijn advies kwam geven. Maar Von Brentano scheen te optimistisch te zijn geweest. Het is waar, dat het klimaat verbeterd is, de socialisten schijnen hem een zeker crediet te geven, dat ze Adenauer weigeren. Tenslotte had Adenauer precies dit gedaan, wat de S.P.D. telkens had gevraagd, nl. met de Russen te praten, maar het was veel minder schadelijk voor het prestige van de S.P.D. met Von Brentano te gaan praten dan met Adenauer. Von Brentano wist dit en buitte het uit. Maar het mocht niet gelukken, de S.P.D. bleef zich zelf helaas trouw en na Genève viel men terug in de oude stellingen, de regerings-coalitie en de oppositie houden er uiteenlopende opvattingen ten aanzien van de buitenlandse politiek op na.

Dit bleek natuurlijk vooral uit het grote debat in de West-duitse Bondsdag dat na de conferentie van Genève plaats vond. Von Brentano legde voor het eerst als minister van Buitenlandse Zaken in naam van de regering in een zeer belangrijke politieke kwestie een verklaring af. Daarin herhaalde hij het bekende standpunt van de regering op ondubbelzinnige wijze: hereniging van Duitsland als het belangrijkste doel van de buitenlandse politiek, maar hereniging alleen op grond van vrije verkiezingen en in verband met het Westen. Von Brentano beklemtoonde dat een land als Duitsland een militaire en politieke status moest hebben waardoor het die mate van veiligheid verkreeg, die voor een vrije ontwikkeling van het land onontbeerlijk is.

„Over de politieke plaats van het herenigde Duitsland,” zo vervolgde hij „kan evenmin gediscussieerd worden als over die van de Bondsrepubliek. Beide kunnen van de vrije wereld niet gescheiden worden en zij zullen zich uit deze gemeenschap niet laten verdrijven, noch haar vrijwillig verlaten.” Een neutralisering van Duitsland werd in deze verklaring van Von Brentano verworpen, want Duitsland zou daarmee de speelbal tussen de grote mogendheden worden en de veiligheid en de vrede zouden

daardoor alleen maar bedreigd kunnen worden. Uit deze overwegingen zou dus West-Duitsland de vrijwillig aangegane verplichting tegenover het Westen aan de verdediging van een vrije wereld en daarmee van zijn eigen vrijheid mee te werken, loyaal nakomen.

Even ondubbelzinnig sprak Von Brentano zich over de betekenis van de direkte diplomatieke betrekkingen met Moskou uit. Ontegenzeglijk begint met de aankomst van de nieuwe sovjet-russische ambassadeur in Bonn een nieuw stadium van de Duits-Russische betrekkingen, maar deze betrekkingen zijn in deze vorm nog altijd geen normale betrekkingen. Pas als achter Bonn het gehele herenigde Duitsland staat, is van een echte normalisering van de betrekkingen sprake. Wel wenst Von Brentano vooral technische contacten ook met Oost-Duitsland, maar het is duidelijk, dat noch uit de officiële aanknopng van diplomatieke betrekkingen met de Sovjet-Unie noch uit de technische en persoonlijke contacten in het algemeen met Oost-Duitsland mag worden afgeleid dat Bonn Oost-Duitsland erkent. Op dit punt is de houding van de bondsregering evenmin veranderd.

Von Brentano gaf in zijn verklaring ook een schets over de gang van zaken op de conferentie in Genève en voegde hieraan een interpretatie toe, die op één punt de aandacht waard is. Von Brentano zei nl. woordelijk dat „de door de Sovjet-Unie geëiste voorwaarden voor de hereniging niet beperkt zijn tot de neutralisering maar daarenboven ook eisen op het gebied van de binnenlandse politiek bevatten, die er op gericht zijn Duitsland tot een volksdemocratie te maken. Het Witboek van het „Auswärtige Amt” te Bonn heeft deze opvatting van de Russische bedoelingen eveneens verkondigd. Leest men de officiële uitlatingen van de Oostduitse instanties er op na, dan bestaat er blijkbaar inderdaad geen andere bedoeling dan West-Duitsland in geval van hereniging dezelfde politieke vorm te geven als Oost-Duitsland op het ogenblik rijk is. Zo noemden de Oostduitse communisten als voorwaarde voor vrije verkiezingen in West Duitsland de verwezenlijking van de nodige condities voor vrije verkiezingen, die dan op deze ondubbelzinnige wijze worden gespecificeerd. Verwijdering van de militaristische clique die op het ogenblik in Bonn de scepter zwaait, verdeling van het grootgrondbezit etc. Dit soort gunstige condities voor vrije verkiezingen laat geen twijfel bestaan over de uiteindelijke bedoelingen. Maar is dit de werkelijke gedachte die bij de Russen leeft? Is er geen andere interpretatie mogelijk? Von Brentano was wel zeer beslist in zijn formulering. Maar willen de Russen inderdaad zowel neutralisering en bolsjewisering van het herenigd Duitsland? Het vooraanstaande liberale blad van West-Duitsland de „Frankfurter Allgemeine” betwijfelt het of zet tenminste een vraagteken daarachter. Inderdaad is hierover in Genève

niet gesproken omdat het Westen zelfs over de neutralisering helemaal niet wilde onderhandelen. Maar het genoemde blad verwijst naar het gesprek dat de bekende Amerikaanse columnist Dorothy Thompson nà de conferentie van Genève met de hoofdredacteur van de „Iswestija”, Goebin had. Zij stelde met nadruk de vraag of Rusland na een eventuele neutralisering van Duitsland vrije verkiezingen in de Westelijke zin zou toelaten, waarop Goebin zei, dat het niet de bedoeling van Rusland was, Duitsland communistisch te maken, want de sociale structuur van Duitsland is volgens hem een interne Duitse aangelegenheid. Dit antwoord van Goebin is op zichzelf niet erg overtuigend, want de putsches in Praág, Warschau, Hongarije, Boelgarije waren nooit iets anders dan een interne aangelegenheid — alleen waren er telkens toevallig Russische generaals, ambassadeurs etc. aanwezig die een handje meehielpen. Maar Dorothy Thompson dwong Goebin zich duidelijker uit te laten; ze vroeg hem nl. op de man af, of dus voor Rusland de neutralisering belangrijker was dan de bolsjewisering, waarop Goebin zonder meer antwoordde, dat dat inderdaad het geval was.

Nu zou het natuurlijk verkeerd zijn de uitlating van een hoofdredacteur van een Russisch blad even zwaar te laten wegen als een verklaring van Chroetsjew maar gezien het hier een land met totaal geleide opinie betreft, is het inderdaad een interessant antwoord dat meteen de uitermate netelige problematiek van het vraagstuk laat zien. Want in hoever kan men op zo een mogelijkheid van een neutraal en niet communistisch Duitsland bouwen? Wat ons echter hiervan in de eerste plaats interesseert is het feit dat men in West-Duitsland deze Russische gedachte opmerkt en ze signaleert, dat men over deze nieuwe aspecten nadenkt. Hier ligt in wezen ook het element van de twee belangrijkste posities verborgen, die naast de officiële westduitse regeringsopvatting bestaan. Want zowel de socialistische partij als een gedeelte van de liberalen onder leiding van de altijd originele Dr Dehler gaan er van uit, dat met Genève nog lang niet alle mogelijkheden van een gesprek met de Russen uitgeput zijn en dat derhalve de bondsrepubliek zelf het initiatief tot een nieuwe activiteit voor de hereniging moet nemen, weliswaar steeds in nauw contact met de westelijke geallieerden. Dit verschil tussen regering aan deze zijde en oppositie en sommige liberalen aan de andere zijde is een verschil van nuance, als men wil een accent verschil, omdat ook de regering actief wil blijven. Maar dit accent verschil is psychologisch zo sterk, dat men de politieke uitwerking hiervan niet over het hoofd kan zien. Er is een onrust bij de oppositie, die steeds opnieuw erop aandringt het vraagstuk van de hereniging niet te laten rusten. Dit heeft tot gevolg dat er tussen de regering en het gehele parlement geen enkel verschil van opvatting bestaat ten aanzien van dit ene punt. Men wil het vraagstuk van de hereniging — wel wetende, dat

sommige landen in het Westen, lees Frankrijk, de splitsing van Duitsland niet erg vinden — in geen enkel geval laten rusten. De partij echter, die dit telkens met grote klem zal eisen is de S.P.D. bijgestaan door stemmen uit de B.H.E. en vooral uit de liberale partij.

Maar de S.P.D. heeft nog meer bezwaren tegen de regeringspolitiek. Deze bezwaren zijn van materiële aard. Ollenhauer heeft in het debat in de Bondsdag een uitvoerige redevoering gehouden, die echter gekenmerkt was door een gematigde allesbehalve agressieve toon. Er schenen experts aan het woord te zijn die elkaars standpunten wisten te waarderen. Nochtans volgt de S.P.D. een andere lijn. Ollenhauer verklaarde nl. dat de S.P.D. de verbinding van West-Duitsland met de Nato blijft betreuren. Had men niet de grote fout begaan om in 1952 op de nota van de Sovjet Unie niet te reageren, dan had men toen zonder lid van de Nato te zijn met de Russen vrij kunnen spreken en concrete resultaten kunnen bereiken. Het lidmaatschap van de Nato werkt zich volgens Ollenhauer nog altijd nadelig uit. West-Duitsland moet weliswaar dankbaar zijn voor de inspanning van het Westen ten gunste van de hereniging, maar de militaire alliantie met het Westen is volgens hem niet de juiste weg tot deze hereniging te komen. Daarom werd ook in de door de S.P.D. ingediende en door de Bondsdag verworpen motie geëist, dat zowel het Westen als het Oosten ervan afstand doen Duitsland in een van de beide politieke en militaire systemen te betrekken. Dit neemt geenszins weg dat Duitsland het communisme verwerpt, met het Westen vriendschappelijke relaties onderhoudt en zijn bestaande verplichtingen loyaal naleeft. Maar een modificatie van deze verplichtingen i.c. van de westelijke verdragen is volgens de S.P.D. noodzakelijk als men werkelijk met de Russen over de hereniging wil spreken met het uitzicht op concrete resultaten.

Wederom treedt dus in de houding van de socialisten de bekende „Bündnislosigkeit” op de voorgrond, gematigd weliswaar door een verklaring van vriendschap met het westen, maar in wezen onmisbaar. De socialisten willen Duitsland meer zelfstandig en ongebonden met de Russen zien onderhandelen. Dit kan en moet volgens de socialisten echter in een faire samenwerking met de Grote Drie gebeuren en daarom heeft de leider van de S.P.D. dan ook voorgesteld, dat men spoedig weer tot een conferentie van de Grote Vier moet komen. Duitsland moet in nauw contact met het bevriende Westen actief worden. Het doel is echter een geheel andere positie van Duitsland dan die door het lidmaatschap van de Nato bepaald wordt. De S.P.D. eist dus en heeft dit bij monde van haar afgevaardigde Erler nog eens herhaald: een aanpassing van de westelijke verdragen, vooral de herziening van militaire bepalingen, waardoor de hereniging vertraagd of belemmerd zou worden.

Hier staan dus inderdaad twee geheel verschillende stellingen tegenover elkaar: is de hereniging door grotere of geringere herbewapening te bereiken, zal Rusland toeschietelijk worden als Duitsland uit de Nato treedt? Welke garantie heeft de S.P.D. dat de ook door haar verworpen communistische infiltratie van een neutraal Duitsland, ondanks de zekere steun uit het Oosten, kan worden tegengegaan? Dit is bijna een geloofskwestie. Wie de russische politiek vanaf 1945 objectief beoordeelt, zal het vertrouwen van de S.P.D. zeker niet delen. Maar men erkent uit deze houding van de socialisten, dat vele Duitsers door de kwestie van de hereniging dusdanig gepreoccupeerd zijn, dat zij telkens nieuwe wegen willen zoeken. Zij zijn van mening, dat het door de Amerikanen opgetrokken Nato-front een starre muur vormt, die de hereniging nooit zal toelaten. Indien de Russen voor dit front bang zijn, dan is „zo redeneren deze Duitsers” een grote elasticiteit aan de kant van Duitsland nodig. De S.P.D. is een van de grote west-duitse partijen, hoewel de regerings-politiek van Adenauer nog steeds over een solide meerderheid beschikt, zal men noch in West-duitsland, noch daarbuiten deze aspiraties van een groot gedeelte van de west-duitse bevolking over het hoofd kunnen zien.

Een bewijs hiervoor en wel een zeer sterk bewijs, is het conflict dat naar aanleiding van de regeringspolitiek op het buitenlandse terrein tussen de C.D.U. en de Partij Voorzitter van de Liberalen Dr. Dehler ontstond. Het is waar, dat Dehler een zeer onstuimige natuur is, die soms met opzet geforceerde meningen poneert, om de sterke positie van Adenauer en de christen democraten ietwat aan het wankelen te brengen. Zijn antiklerikale aanvallen zijn nog in goede herinnering, maar Dehler is een sterke persoonlijkheid en naast Adenauer en Ollenhauer zeker de derde politieke persoonlijkheid van West-Duitsland. Als Dehler nu tot een zeer scherpe critiek van de buitenlandse politiek overgaat, als partijvoorzitter van een regeringspartij, dan kan dit onmogelijk over het hoofd worden gezien. De aanvallen die Dehler in politieke Zondagsspeeches lanceerde kwamen daarop neer, dat de bondsregering verweten werd zonder voldoende verbeeldingsvermogen en initiatief, het negatieve resultaat van Genève te aanvaarden, zonder zelf actief te worden. Dehler eiste voor Duitsland de mogelijkheid om de verdragen met het Westen eventueel later, in overeenstemming met de Westelijke bondgenoten te wijzigen. Daarbij ging hij weliswaar niet zo ver als de socialisten, die de militaire clausulus wilden laten vallen, maar ook hij wilde een dynamische factor in het systeem brengen, waardoor het geheel volgens regeringskringen onstabiel begon te worden. Men vreesde vooral in Bonn dat het buitenland wantrouwend zou worden. Dehler ging echter nog verder en wel verder ook dan de S.D.P. Hij stelde voor, dat de regering van Bonn ook rechtstreeks met de Russen zou gaan onderhandelen. Dit was voor Adenauer en

de zijnen te veel. Adenauer stuurde twee felle brieven aan de liberale partij, bracht verslag uit aan de bondspresident, de fracties van de regeringspartijen ontwikkelden een koortsachtige activiteit, de C.D.U., die met de Duitse Partij samen de liberalen voor de coalitie kan missen, liet duidelijk blijken dat zij wel van plan was de liberalen te laten vallen. Daarmee zou de C.D.U. de vrije hand hebben in de opstelling van een verkiezingswet dat voor de liberalen funeste uitwerking zou hebben. De liberalen vrezen niets meer dan dat en de voorzitter van de Berlijnse liberalen, Schwennicke, maakte daarom Dehler de ergste verwijten. De liberale fractie in de bondsdag beloofde in principe de politiek van Adenauer te steunen, maar het ultimatum van de bondskanselier bevatte ook de eis, dat de S.D.P. ook tot de nieuwe verkiezingen in 1957 gehoorzaam zou zijn. Deze eis ging wel wat ver, maar aangezien de liberalen bij het debat in de bondsdag begin december over het buitenlandse beleid van de regering hun onvoorwaardelijke trouw aan de regering betuigden en Dehler zijn uitlating wat verzachtte, was een compromis mogelijk. Wel heeft Adenauer door zijn fors optreden de crisis overwonnen, maar de liberale partij heeft veel prestige verloren en de strijd tussen Schwennicke en Dehler zal het fundament van deze partij, die enkele crises achter de rug heeft nog meer aantasten. Dit is vooral daarom bedenkelijk, omdat de nieuwe verkiezingen in het verschiet liggen. Men zal nu kunnen zeggen, dat zowel de socialisten als de liberalen door de consequente lijn van Adenauers politiek overwonnen zijn. Het is waar, dat de regeringspolitiek de samenwerking met het Westen en de Nato en de opstelling van een nieuw leger in geen enkel opzicht bedreigd zijn, zodat West-Duitsland door de mislukking van Genève niet in een nieuwe politieke richting gestuwd wordt. Maar daartegenover staat het feit, dat de politieke houding van belangrijke groeperingen in West-Duitsland een verstoring van de hereniging tot een politiek „deep - freeze” probleem moeilijk kan verwerken. Zoals destijds de liberale afgevaardigde Pfleiderer — nu Duits gezant in Belgrado —, dezer dagen Dehler, zullen ook in de toekomst telkens mensen in West-Duitsland opstaan en eisen dat men Oost-Duitsland daar gaat halen waar het te krijgen is, namelijk in Moskou. En als Moskou nu onder de leiding van de bekwame Zorin in Bonn een bijkantoor gaat openen, zullen deze verlangens zich nog meer doen gevoelen. Dit maakt een grote waakzaamheid en een ondubbelzinnige en concrete politieke activiteit niet alleen van de regering van Bonn, maar van het gehele Westen nodig. Want te vaak lag in de laatste tijd het initiatief bij de Russen.

RIJKSUITGAVEN

door M. Janssen Fz.

In de jongste Millioenen Nota heeft de Minister van Financiën een vingerwijzing gegeven ten aanzien van het peil der Rijksuitgaven. De schriftelijke en mondelinge behandeling van de Millioenen Nota (de z.g. Algemene Financiële Beschouwingen) in de Tweede Kamer is aanleiding geweest, het peil der Rijksuitgaven met zorgelijke toon te bespreken.

Er is inderdaad aanleiding tot zorg.

In de eerste plaats zien wij, dat de vermindering van de uitgaven als gevolg van afloop van de oorlogs- en bezettingsliquidatie overtroffen wordt door de stijging van de uitgaven, die de bestaande taken en de nieuwe taken van de overheid vragen.

Vervolgens komt dan niet alleen in gedachte de vraag, of de groei van het nationale inkomen wel zo groot zal zijn, dat een, althans niet stijgend percentage van het nationale inkomen, voldoende zal zijn om de uitgavengroei te dekken, doch meer nog de vraag, wat er gebeuren zal, indien door een conjunctuuromslag de inkomsten voor 's Rijks Schatkist zullen terugvallen.

Doch ook indien het nationale inkomen flink stijgt, zijn er nog belangrijke postulaten, die voorziening behoeven.

In een onlangs verschenen publicatie van het Centraal Planbureau zijn deze wensen opgesomd en de kosten ervan geraamd.

Indien men ervan uitgaat, dat het arbeidspotentieel en het productie-apparaat volledig bezet zijn en hun maximale productie opleveren, dan kan men zelfs bij een voortduren van de superconjunctuur van heden geen sprongsgewijze stijgingen van het nationale inkomen in de eerstkomende jaren verwachten.

Ontplooiing van reeds begonnen taken en het opnemen van nieuwe taken zal dan alleen kunnen, indien men door ruimte te vinden in de uitgaven, zoals die thans lopen, mogelijkheden vindt.

Ten dele terzijde op te merken, doch van betekenis is, dat de gedachtenwisseling in de Kamer zich concentreerde op de z.g. apparaatskosten.

Het is eigenlijk te betreuren, dat de gedachtenwisseling in de Kamer bij de jongste Algemene Financiële Beschouwingen zich in dit vlak, zij het dan met een conjunctuuromslag als achtergrond, heeft afgespeeld.

Indien men toegeeft, dat in de omstandigheden, in welke onze volkshuishouding zich thans bevindt, de problematiek van de Rijksuitgaven meer vanzelf naar voren komt dan in verschillende van de achter ons liggende jaren, dan betekent dit, dat er dan ook aanleiding is, rechten, plichten en taken, maar ook de daaruit voortvloeiende maatregelen onder ogen te zien.

Men komt er niet door van de zijde van de Volksvertegenwoordiging te stellen, dat de Regering te gemakkelijk uitgeeft. Noch is het voldoende, dat de Regering stelt, dat de Kamer maar steeds met hogere en nieuwe eisen komt. Aan beide zijden zal men stellig de nodige verantwoordelijkheid moeten aanvaarden en daarnaar handelen.

Om tot een juiste samenwerking te komen, moet men de juiste plaatsbepaling nagaan van Regering tegenover Kamer en omgekeerd. Op basis daarvan zal men de outillage moeten pogen te construeren.

De wetgever heeft door het begrotingsrecht het recht (tevens de plicht) de uitgaven vast te stellen.

Aangezien de wetgever tevens het belastingrecht hanteert, is — zoals Kranenburg het uitdrukt — het begrotingsrecht een correlaat van het belastingrecht.

Deze gedachte heeft als sequeel, dat het Parlement ook het controlerecht en de controleplicht heeft op

- a. de doelstellingen, die met de uitgaven gerealiseerd moeten worden en
- b. de wijze waarop de doelstellingen gerealiseerd worden.

De doelstellingen worden in de begroting opgesomd en tevens wordt door het budget de machtiging vastgesteld om met de in de begroting genoemde bedragen als maxima de doelstellingen te realiseren.

Duidelijker nog dan in het geval, dat de bedragen, die geraamd werden, ook tot de geraamde hoegrootheid zouden besteed *moeten* worden, spreekt uit het beginsel der „maximale machtiging”, dat het de bedoeling is, dat volgens het economisch principe gewerkt wordt. Een gegeven doelstelling behoort met zo gering mogelijke offers gerealiseerd te worden.

Deze verantwoordelijkheid leidt tot een behoefte aan controle en tot een controleplicht.

De controle valt uiteen in twee elementen n.l. de rechtmatigheidscontrole en de doelmatigheidscontrole. De rechtmatigheidscontrole stelt vast, of de uitgave valt binnen de omschrijving van het begrotingsartikel, waarop zij is aangewezen; of zij behoort tot het dienstjaar ten laste waarvan zij wordt gebracht, zodat

geen dienstvermenging plaatsvindt en of het begrotingsartikel toereikend is; verder of de vordering niet was verjaard, of de overgelegde bewijsstukken naar waarheid zijn opgemaakt en het beweerde recht kunnen staven, en of in het algemeen geen wet, K.B., of ander wettelijk voorschrift de verevening in de weg staat (art. 79 Comptabiliteitswet).

Deze rechtmatigheidscontrole is in de Comptabiliteitswet 1927 aan de Algemene Rekenkamer opgedragen (eveneens art. 79).

De Algemene Rekenkamer oefent deze controle uit ten behoeve van Kroon en Parlement, immers volgens art. 59 Comptabiliteitswet wordt het verslag aan de Kroon en aan de Staten Generaal toegezonden. De wetmatigheidscontrole is dus door de Comptabiliteitswet aan de Algemene Rekenkamer gedelegeerd. Zij is op een wijze gedelegeerd, die voor de Staten Generaal in het kader van eigen verantwoordelijkheid aanvaardbaar is. Immers de Algemene Rekenkamer heeft een voldoende onafhankelijke status om als onpartijdig controleur vertrouwenscollege voor de Staten Generaal te zijn. Deze waarborgen liggen in de artikelen 45 t/m 47 van de Comptabiliteitswet door de daar gestelde eisen voor de benoembaarheid en de wijze, op welke de benoeming van de leden van de Rekenkamer geregeld is.

De vraag, waar het echter om gaat, is hoe het met de doelmatigheidscontrole staat.

Hiervoor is het nodig summier de uitgaven onder ogen te zien. De uitgaven komen op de begroting of uit hoofde van wettelijke voorschriften dan wel als uitgaven die autonoom door de wetgever bij begrotingswet aanvaard worden. De uit andere dan begrotingswetten voortvloeiende uitgaven vinden hunne rechtmatigheid in die wetten.

Ten aanzien van de doelmatigheidscontrôle kan gesteld worden, dat deze omvatten moet een onderzoek naar de doelmatigheid van de in de wet gegeven normen en van de toepassing dier normen, zoals die uit de ervaring met de wet blijken.

Kan men zich voorstellen, dat het mogelijk is en rationeel is, dat het onderzoek gedelegeerd wordt aan een daartoe aangewezen deskundig orgaan, het oordeel over de uitkomsten van dit onderzoek en het naar aanleiding daarvan te voeren wetgevend beleid komt alleenlijk aan de wetgever toe.

De tweede categorie uitgaven met name die uitgaven, welke niet ex andere wetten, doch uit hoofde van de begrotingswet gedaan worden zijn de apparaats- en beleidsuitgaven. In het algemeen worden deze uitgaven door normen waarover tussen Regering en Parlement overeenstemming verkregen is, die echter geheel gebaseerd zijn op door de Regering gegeven toelichtingen, bepaald. Of deze normen juist zijn in vergelijking met de doelstellingen en in de praktijk juist blijken te zijn is een probleem dat stellig als gevolg van de verantwoordelijkheid voor de uitgaven binnen het gezichtsveld van het Parlement moet liggen.

Voor de rechtmatigheidscontrôle heeft de onderscheiding van de beide categorieën geen betekenis. Ten aanzien van het onderzoek naar de doelmatigheid heeft deze onderscheiding inderdaad betekenis. Bij de uitgaven ex andere dan begrotingswetten, heeft men n.l. alleenlijk de wettelijke normen op de doelmatigheid te onderzoeken, doch bij andere uitgaven heeft men èn de beleidsnormen èn de doelmatigheid van de uitvoering van het beleid te onderzoeken.

Hoe staat het thans met het doelmatigheidsonderzoek?

Kranenburg stelt op pagina 479: „De contrôle van de Rekenkamer blijft volgens de Comptabiliteitswet een rechtmatigheidscontrole”. Kranenburg baseert zich daarbij op artikel 79 van genoemde wet.

Het komt mij voor, dat deze stelling niet geheel juist is.

In beginsel kan gesteld worden, dat de Algemene Rekenkamer in art. 60 de aanwijzing heeft om een doelmatigheidscontrole uit te oefenen. Art. 60 luidt:

1. De Algemene Rekenkamer is verplicht aan de hoofden der Departementen van Algemeen Bestuur alle voorstellen en mededeelingen te doen, die volgens haar oordeel kunnen leiden tot verwijdering der Rijksuitgaven, tot vermeerdering der Rijksontvangsten en tot verbetering of vereenvoudiging van Rijksgeldelijk beheer.

2. Zij is voorts gehouden aan de hoofden der Departementen van Algemeen Bestuur alle opmerkingen en bedenkingen mede te delen, die zij met betrekking tot de ontvangsten en uitgaven, in het belang van 's Rijks schatkist nuttig mocht achten.

3. Zij is bevoegd omtrent het in het eerste en tweede lid vermelde aan Onzen Minister van Financiën en aan de Staten-Generaal zoodanige mededeelingen te doen als zij in 's Rijks belang noodig oordeelt en naar aanleiding van die mededeelingen met deze nader overleg te plegen.

Terecht kan men wel stellen, dat wat men heden ten dage onder doelmatigheidscontrôle verstaat, niet door art. 60 gedekt wordt. Intussen is in feite te stellen, dat lezing van de verslagen van de Algemene Rekenkamer leert, dat dit College enigerlei doelmatigheidscontrole verricht.

Moeilijk is echter te verdedigen, dat de doelmatigheidscontrole, die door de Algemene Rekenkamer uitgeoefend wordt, voorzover die althans uit de verslagen blijkt, op enigerlei met de boven vastgestelde behoeften aan doematigheidscontrôle overeenstemt. Zij stemt ook niet overeen met de eisen, die het bedrijfsleven in het begrip doelmatigheidscontrôle legt.

Buiten de bepalingen van de Comptabiliteitswet staande wordt op het gebied van efficiency door de daardoor in verschillende Departementen ingestelde Organisatiebureaux arbeid verricht. Deze bureaux werken geheel onder verantwoordelijkheid en ten behoeve van de betrokken Departementen. De Staten

Generaal hebben geen inzage van de uitkomsten van die arbeid.

Het vorenstaande leidt dus tot de conclusie, dat de doelmatigheidscontrole, zoals die zou moeten plaatsvinden, in elk geval niet door of ten behoeve van de Staten Generaal verricht wordt. Het is dan ook begrijpelijk, dat Dr Lucas bij de Algemene Financiële beschouwingen erop gewezen heeft, dat een orgaan belast zal moeten worden met de doelmatigheidscontrole op een wijze, dat het Parlement zijn verantwoordelijkheid kan dragen. Verder moet de doelstelling van dit te creëren orgaan niet gaan. Dit orgaan zal dus de taak van de reeds werkzame efficiency-bureaux niet moeten doubleren.

Wel zullen de uitkomsten van het orgaan aan de Regeering ter kennis moeten worden gebracht. Het is dan aan de Regering om in het kader van haar verantwoordelijkheid al of niet, of in meerdere of mindere mate, gebruik te maken van de uitkomsten van het onderzoek.

Realiseert men zich, dat de taak van het orgaan, dat het onderzoek zal moeten uitvoeren een adviserend orgaan zal zijn, dan lijkt het, dat deze taak niet aan de Algemene Rekenkamer opgedragen dient te worden. Men zal een separaat orgaan moeten instellen. De algemene Rekenkamer zou bovendien te zwaar belast worden.

De taak van het orgaan, dat met deze doelmatigheidscontrole belast dient te worden, zal uitermate zwaar zijn. Dit moge blijken uit een resumé van de taakomschrijving, die uit het voorgaande afgeleid kan worden:

a. onderzoek naar de doelmatigheid van de beleids- en apparaatsuitgaven;

b. onderzoek naar de doelmatigheid van de uitgangspunten, die aan het beleid ten grondslag liggen;

c. onderzoek naar de doelmatigheid van de in de verschillende wetten bepaalde normen, waarnaar uitgaven gedaan moeten worden, waarbij uitgesloten wordt een onderzoek naar de efficiency van de wel ten grondslag liggende principes c.q. beleidslijnen.

Ondanks de omvang en de zwaarte van de taak dient gegeven het groote financiële belang onderzocht te worden, of en zo ja, op welke wijze, tot instelling van dit orgaan gekomen zal kunnen worden.

BOEKBESPREKING

Fernand van Goethem, Nieuwe vormen van internationale gemeenschapsorganisatie. Katholieke Vlaamse Hogeschool-uitbreiding, Jaargang XLIX, Nr 2, Verhandeling 439. N.V. Standaard-Boekhandel, Antwerpen, enz. 1955.

De schrijver van dit kleine boekje, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven, heeft talrijke rechtsgeleerde werken op zijn naam staan, zoals een drietal werken over Beginselen van burgerlijk recht, een viertal over Beginselen van sociale wetgeving, Handboek der internationale moraal, Sociaal Handboek, enz., terwijl in 1955 ook is verschenen: Beginselen van het volkenrecht. In de hier aangekondigde publicatie heeft S. zich ten doel gesteld het moderne institutionele aspect der gemeenschapsorganisatie te belichten, een organisatie, welke in een vorig stadium meer op contractuele basis berustte. De oprichting van nieuwe internationale instellingen met eigen organen heeft er namelijk toe geleid, dat daarin besluiten kunnen worden genomen, waaraan een deelnemende Staat is gebonden, ook al heeft hij een dergelijk besluit niet aanvaard. In het eerste hoofdstuk beschrijft Prof. van Goethem het hedendaags internationaal milieu: de realiteit van de staatsorde, de nationale strevingen en de behoefte aan internationale samenwerking. In het tweede hoofdstuk bespreekt hij de voornaamste na-oorlogse internationale organisaties zoals de Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties, de UNESCO, de Wereldgezondheidsorganisatie, de Vluchtelingenorganisatie, de FAO, de Internationale Arbeidsorganisatie, de O.E.E.S., de Europese Betalings Unie, de Herstelbank, het Monetaire Fonds, de Internationale Vereniging voor verreberichtgeving, de Wereldpostunie, de Wereld Meteorologische Organisatie, alsmede enkele organisaties op het gebied van vervoer en verkeer. Het derde hoofdstuk behandelt de „regionale supra-nationale gemeenschappen” (Pan-Amerikaanse Unie, West-Europese Unie en Raad van Europa), terwijl het laatste, vierde, hoofdstuk de nationale en de supra-nationale bevoegdheidsfeer tot onderwerp heeft. Aan het slot van dit nog geen 100 bladzijden tellende geschrift merkt Prof. v. G. op, dat internationale belangen een verstandelijk inzicht vorderen, waartoe betrekkelijk weinigen

in staat zijn. „Het kost een niet geringe moeite om zich het internationaal gemeenschapsleven met zijn behoeften als een eenheid te realiseren. Er is een zekere inspanning vereist om internationaal te denken.” Indien men dit boekje als een aansporing tot dit denken opvat, zal het zeker aan zijn doel beantwoorden. In die geest zal men het de S. niet euvel duiden dat hij wat lichtvoetig over actuele begrippen zoals supranationaliteit heenstapt (geleerden en staatslieden zijn het overigens ook nog niet eens over een juiste begripsomschrijving), of dat hij in enkele details wat oppervlakkig is (het laatste internationale verdrag betreffende de verreberichtiging is niet van 2 oktober 1947 (bl. 63) maar van 22 december 1952, de zeerechtdeclaratie van Parijs was niet van 1865 (bl. 28) maar van 1856, enz.). Een en ander neemt niet weg, dat het boekje een ruime lezerskring zij toegewenst.

A.M.S.

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDACTIE: MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS J. M. AARDEN. DR. L. A. H. ALBERING
DRS A. W. H. J. QUADVLIEG, MR J. W. VAN DE POEL, REDACTIESECRETARIS

JAARGANG 9

JANUARI

NUMMER 11

BIJ DE TIENDE

VERJAARDAG DER K.V.P.

De viering van een lustrum geeft een mens meestal aanleiding met enig welbehagen en tevredenheid terug te denken aan wat in het verleden tot stand is gebracht. Toegeven aan deze ijdelheid is geen kwaad, mits het niet langer duurt dan de verjaardag zelf. Daarvoor is de K.V.P. nog te jong en haar taak in de toekomst te groots. Wel worden haar nu reeds ouderdomsverschijnselen aangewreven: zucht naar behoud en terugkeer naar vervlogen tijden. Maar komt dit juist niet voort uit wat wij vóór alles moeten vermijden: de herleiding van het politiek bedrijf tot éen simplistische slogan?

Een beginsel- en programpartij als de K.V.P. is altijd op zoek en moet altijd op zoek zijn naar wat rechtvaardigheid en menselijkheid eisen in de steeds wisselende verhoudingen, waarbinnen het leven van mensen en volkeren zich afspeelt. Haar onveranderlijke trek is het christelijk en democratisch karakter van haar wezen. Haar aan tijd en plaats gebonden beleid is de vrucht van een onbevangen onderzoek naar een adequate, aan deze tijd aangepaste oplossing van staatkundige problemen, gezien in het licht van wat christendom en beschaving eisen en aan behoud van het goede en beproefde en aan verbetering van wat euvel is en ontoereikend.

In dit teken gesteld wil ook ons Maandschrift haar bijdrage blijven leveren aan het leven en de ontwikkeling van de Katholieke Volkspartij. Dat zij het aanvaarde als een bewijs van sympathie en als een klein geschenk onzerzijds bij haar tweede lustrum.

Namens de Redactie: Dr J. G. Stokman O.F.M.

DE STAND VAN DE EUROPESE INTEGRATIE*)

door

Mr E. M. J. A. Sassen.

Tot de eerste wereldoorlog, zo kan men stellen, was Europa het centrum van de wereld, politiek en economisch, als gevolg van een ontwikkeling waarvan het in het kader van deze voorlichting te ver zou voeren, de oorzaken en de gang te schilderen.

Tussen de eerste en de tweede wereldoorlog zien wij, dat buiten-Europese mogendheden — de V. S. b.v. en Japan — zozeer in betekenis toenemen, dat Europa niet langer alleen het politieke en economische middelpunt van de wereld is. Toch kan men wellicht in die periode nog niet nauwkeurig vaststellen, dat en waarheen dit centrum zich verplaatst.

Na de tweede wereldoorlog is dat echter volkomen duidelijk. Amerika en de Sovjet Unie zijn DE grote mogendheden bij uitnemendheid. In Azië breekt een nieuwe en stormachtige ontwikkeling zich baan. Europa is in tweeën gescheurd door de kortzichtige en illusionistische politiek van Yalta en de beide helften zijn gescheiden door het befaamde IJzeren Gordijn, dat zich van de Oostzee tot de Middellandse Zee uitstrekt. Ons werelddeel is gehavend. Ook nadat het nog vrije en weer bevrijde Europa zich hersteld heeft van de verwoestingen en de economische ontredde-ning, die de tweede wereldoorlog teweeggebracht — een herstel dat in verrassend korte tijd kon worden bewerkt, dank zij grootscheepse en onbaatzuchtige Amerikaanse hulp, die haar weerga in de wereldgeschiedenis niet heeft, — ook daarna is

*) Inleiding gehouden ter vergadering van de Partijraad d.d. 17 December 1955 te Utrecht.

geen der West-Europese mogendheden meer bij machte, alleen uit eigen kracht welvaart en veiligheid aan haar burgers te garanderen.

Zelden bleek dat duidelijker dan toen in Juli van dit jaar, in Genève op het hoogste niveau de Grote Vier bijeen kwamen: aanstonds was het toen klaar als de dag, dat er twee allergrootsten confereerden — de V. S. en de S. U. — en dat er twee veel kleiner en minder belangrijke groten waren: Engeland en Frankrijk, juist de twee uit West-Europa. Het verwondert dan ook niet, dat zekere Franse leiders na hun terugkeer uit Genève veel sterker overtuigd waren van de noodzaak van Europese aaneensluiting dan daarvoor.

Er zijn en er waren echter in Europa staatslieden van diep en groot inzicht, die deze noodzakelijkheid al veel eerder begrepen en bepleit hadden en die daaraan een concrete vorm konden geven. Namen als wijlen Alcide de Gasperi, Bondskanselier Adenauer, en zeker niet op de laatste plaats de Franse oud-premier Robert Schuman mogen hier o.a. met ere vermeld worden.

Het denkbeeld van Schuman was, de verantwoordelijkheid van nationale regeringen inzake de Kolen- en Staalproductie over te dragen aan een bovennationaal gezag, onder contrôle van een bovennationaal Parlement. Dit denkbeeld is sedert 1952 verwezenlijkt in de E.G.K.S. Deze E.G.K.S. heeft een economisch, maar ook een politiek doel. Het economische doel is, de welvaart in Europa — daaronder uitdrukkelijk ook begrepen de welstand en de blijvende en toenemende werkgelegenheid voor de arbeiders — te verzekeren, door het scheppen van één grote Europese Gemeenschappelijke markt voor kolen, staal, ijzererts en schroot, die vrij en zonder onderscheid van nationaliteit toegankelijk is voor de 160 miljoen mensen, die leven in de zes tot die Gemeenschap behorende landen: Nederland, België en Luxemburg, Frankrijk, West-Duitsland en Italië. Nu, in 1955, kan men zeggen, dat dit economische doel inderdaad geslaagd mag heten. De productie breidt zich uit, belangrijke bedragen zijn aangewend, of zijn al bestemd voor aanwending in een zeer nabije toekomst, tot verbetering van de woningen der arbeiders in de Kolen- en Staalindustrie. Daarbij ontwaart men — en deze Gemeenschap met haar zoveel ruimer uitzicht over 6 landen, biedt uitstekende vergelijkingsmogelijkheden — hoe ver Nederland op dit gebied de anderen al voor was. Bestrijding van beroepsziekten wordt krachtig bevorderd. Ook op dit gebied, blijkt Nederland al verder dan elders. Het handelsverkeer binnen de gemeenschap heeft zich in enkele jaren tijds zeer sterk uitgebreid. In de eerste jaren van het bestaan der gemeenschap, toen de conjunctuur niet gunstig was, kon een stabiele werkgelegenheid gehandhaafd worden. Investerings om de productie te verbeteren en er de kosten van te verlagen worden gesteund

door vorsingswerk, zoals zij ook met financiële maatregelen bevorderd kunnen worden. Het doel daarvan is de concurrentiepositie van de K.S.G. zo sterk te maken, door een zo goed mogelijk product tegen een zo laag mogelijke prijs te kunnen leveren. Zowel tegen prijsopdriving als tegen prijsbederf — naar beneden — staan aan de Hoge Autoriteit (het boven-nationale gezag in de Gemeenschap) doeltreffende maatregelen ten dienste, die ook alreeds, door het afkondigen van maximumprijzen voor kolen, daadwerkelijk zijn gehanteerd. Als men vaststelt, dat in Nederland toch de kolenprijzen gestegen zijn en men zou daaruit willen besluiten, dat men in Luxemburg de kolen dus duur maakt, dan vergeet men met name vier punten. Tot 1952, toen de K.S.G. startte, werden hier de kolenprijzen kunstmatig laag gehouden. Vervolgens: de zes landen blijven ook tesamen aangewezen op invoer van kolen uit derde landen waarvan de prijzen niet rechtstreeks door Luxemburg kunnen worden beïnvloed en die over het algemeen boven de prijzen der Europese kolen liggen. Een derde punt: de vraag naar kolen stijgt aanmerkelijk door de belangrijke stijging ook der Europese staalproductie. Ten vierde: tot in 1957 dragen wij met Duitsland nog bij in de lasten der Belgische Mijnen, waarvan sommige in veel minder gunstige omstandigheden verkeren dan de onze.

Het boven-nationale parlement der K.S.G. volgt nauwlettend de politiek der H.A., controleert, critiseert en stimuleert die. Maandelijks krijgen alle leden van dit Kolen en Staal Parlement nauwkeurige gegevens over de ontwikkeling van de Gemeenschappelijke Markt. Ongeveer drie maal 's jaars moet de H.A. openbaar rekenschap geven van haar beleid en tussendoor oefenen zeven vaste commissies uit dit parlement een zeer intensieve controle op het doen en laten der H.A. Niet alleen op het doen, ook op het laten. Zo is het gerechtvaardigd te zeggen, dat van dit parlement b.v. de grote stoot is uitgegaan, die de H.A. ertoe bracht, de kartels op de gemeenschappelijke markt aan te pakken en een einde te maken aan monopolie-posities, die onverenigbaar zijn met het verdrag, ja met het wezen zelf van een vrije gemeenschappelijke markt.

Voor de kring van onze geestverwanten is in dat parlement belangrijk werk te doen. Zij zijn verenigd in een fractie, die ik de eer heb voor te zitten. Het is onze bijzondere plicht er voor te waken, dat de gemeenschappelijk marktpolitiek een bij uitstek *sociale* marktpolitiek is, dat het sociaal-economische beleid niet aan de ene zijde in het vaarwater komt van een socialistisch dirigisme, noch loslaat naar de andere kant in een streven, om, in naam van volkomen vrije concurrentie in liberale geest, de activiteit van de H.A. zoveel mogelijk af te remmen.

Maar, zoals ik zeide, de K.S.G. heeft niet alleen een economisch, maar ook een politiek doel. De Vader van dit plan, Schu-

man, wilde dit boven-nationaal gezag over kolen en staal, om het aan Frankrijk en Duitsland onmogelijk te maken, zelf weer nationale wapeningsindustrieën te gaan opzetten, die een tegen elkander gerichte wapeningswedloop en oorlogsvoorbereiding zouden kunnen uitvoeren. Hij wilde op deze manier een eerste stap zetten, om de vrede te handhaven. Maar na de eerste stap werden ook volgende stappen duidelijk en uitdrukkelijk voorzien. Eenmaal de wapensmiddelen onttrokken aan de macht van nationale regeringen, zou de volgende fase zijn: één gezamenlijke Europese verdediging opzetten, middels één gemeenschappelijke geïntegreerde, dat is samengesmolten Europese krijgsmacht. Daarom zegt ook nu nog het Schuman-verdrag, (dat de K.S.G. in het leven riep), dat op deze eerste schrede tot integratie verder *moet* worden gegaan. Daarom werd na de K.S.G. de Europese Defensie Gemeenschap (E.D.G.) ontworpen, als tweede schrede. In het daarvoor ontworpen verdrag werd alreeds een derde fase voorzien: de Europese Politieke Gemeenschap (E.P.G.). Want, zo was de redenering, een krijgsmacht dient niet in de eerste plaats om een oorlog te winnen, maar om oorlog te voorkomen, om vrede te handhaven. Zulk een gemeenschappelijke Europese vredespolitiek dient gezamenlijk te worden opgebouwd en uitgebreid, maar dan moet er ook een Europese Politieke Gemeenschap komen, met een boven-nationaal gezag en met een boven-nationaal parlement toegerust, om die Europese-vredespolitiek te maken en uit te voeren.

Deze ontwikkeling is onderbroken toen Mendès-France in Aug. 1954 de E.D.G. liet stranden. Europees denkende kleinmoedigen en nationalistische vuurvreters dachten toen — de eersten met verdriet, de laatsten met vreugde, — dat daarmee de ontwikkeling naar een Europese integratie ook was afgebroken, en niet enkel maar onderbroken.

Zij hebben zich vergist. Al bleek één bepaalde weg tot het doel niet wel aanstonds meer begaanbaar, de noodzaak om het doel te bereiken, bestaat onverminderd, ja is opnieuw weer schrijnend duidelijk geworden.

Kort na het mislukken van de E.D.G. in Parijs — n.l. alreeds in December '54 — besloot het parlement der K.S.G., het enige werkelijke parlement met supra-nationale bevoegdheden, op voorstel van de fractieleiders van socialisten en liberalen en ook van Uw dienaar, als voorzitter der grootste fractie, met op twee na algemene stemmen, ter kennis van de regering der zes landen te brengen, dat de Europese integratie *moest* doorgaan en *hoe* zij moest doorgaan. Als het dan niet kon langs de weg van een E.D.G., dan langs de lijn der economie.

Gesterkt door de ervaring, met de beperkte gemeenschappelijke markt voor kolen en staal, spraken wij o.m. uit, dat op korte termijn in Europa een algemene en niet tot enkele pro-

ducten beperkte, gemeenschappelijke markt worden tot stand gebracht, waarop voor 160 miljoen hoogontwikkelde en koopkrachtige Europeanen, nog beschikkende over belangrijke natuurlijke rijkdommen en over een indrukwekkend industrieel apparaat, vrijheid van personenverkeer, van goederendiensten en kapitalen zou worden geschapen zonder tolunies, zonder beperkingen door invoer- of uitvoer-verboden, of deviezen-reglementeringen en zonder onderscheid naar nationale herkomst.

Wij begrepen best, dat zulk een verstrekkend plan niet in eens in zijn geheel op kort zicht kan worden verwezenlijkt. Wel is het nodig, dat de regeringen der zes landen op korte termijn de politieke beslissing nemen, dat die Gemeenschappelijke markt er moet komen. De overgangsmaatregelen die de geleidelijkheid — dat is niet langzaamheid — moeten waarborgen, economische schokken moeten tegengaan en economische nadelen door gemeenschappelijke actie moeten wegnemen, dienen dan getroffen te worden, ter uitvoering van dat besluit.

In Juni van dit jaar kwamen de vertegenwoordigers der zes regeringen in Messina, op het Italiaanse eiland Sicilië, bijeen. De resolutie van Straatsburg van December '54 was hun alle terdege bekend. De daar genomen besluiten gingen minder ver, maar leidden tot een nader diepgaand onderzoek van de integratie-problemen en de integratie-mogelijkheden, dat kort daarop in Brussel begon en nu vrijwel voltooid is. Van dat onderzoek staan de resultaten nog niet vast, maar wel, meen ik, is de verwachting gerechtvaardigd, dat de deskundigen der zes landen hun regeringen zullen bevestigen, dat een gemeenschappelijke Europese markt — uiteraard met gemeenschappelijke Europese instellingen om die markt te ontwikkelen en te laten functioneren — mogelijk is en ook nodig. Het woord zal dan aan de Regeringen zijn. Dat zijn Regeringen van democratische staten, zodat ook de volken en de parlementen hun woord — het moge een krachtig, klemmend en opbouwend woord zijn — zullen hebben mede te spreken.

Immers de politieke en economische noodzaak tot verdergaande integratie van Europa bestaat — zoals ik al zeide — nog onverminderd, ja is opnieuw schrijnend duidelijk geworden, door wat sedert December '54 en sedert Messina verder in de wereld is gebeurd. Sedertdien zijn er, n.l. in Juli en October, twee conferenties der Grote Vier in Genève gehouden.

Uit die eerste conferentie van Juli '55 schijnt men de conclusie te mogen trekken, dat er een soort machtsevenwicht tussen O. en W. ontstaat. Als dan ook de Sovjets daar eindelijk de overtuiging lijken te hebben gekregen, dat zij geen atoomaanval hebben te vrezen, omdat een grootscheepse atoomaanval, van welke zijde ook gedaan een wereldatoom-oorlog ten gevolge zou hebben, die alleen maar op een krankzinnige zelfvernietiging

van het mensdom zou kunnen uitlopen, schijnen zij daaruit voor zichzelf enige gevolgtrekkingen te maken, die voor ons weinig goeds voorspellen. De nu bestaande toestand in Europa, met de huidige tweedeling van Duitsland, achten zij voor de positie van de S.U. niet ongunstig. Men meent, dat deze z.g. „evenwichtstoestand” aan de machthebbers van het Kremlin de gelegenheid zou kunnen bieden, om in én buiten Europa rustiger, maar dan ook meer doelbewust hun doel na te jagen. Dat doel is geen ander, dan de door het communisme verlangde wereldrevolutie. In het Verre Oosten, in India en in Birma, en in het Midden-Oosten, o.a. in Egypte, hebben wij daar, politiek, economisch en zelfs — door wapenleveringen — militair, al het eerste, maar zeker nog niet het laatste van gezien. Gestaaft maar krachtig probeert Moskou, door agitatie, door wapenleveringen, door beloften van economische hulp, van giften en credieten, stilletjes de positie van dat vrije Westen, waar ter wereld dat ook maar even mogelijk schijnt, te ondermijnen, om zo het nu ontstaande „machtsevenwicht” tussen Oost en West niet door geweld, maar door diplomatie, ten nadele van de vrije wereld en ten voordele van het wereldcommunisme te wijzigen.

Daarin past het, dat de S.U. op de tweede conferentie van Genève, die van October 1955, ook geen enkele belangstelling of bereidheid bleek te tonen tot enige bijdrage tot hereniging van Duitsland. De redenering van Sovjetzijde schijnt te zijn: nu Duitsland helpen herenigen middels vrije, algemeen verkiezingen in geheel Duitsland, zou het Westen kansen geven, dit herenigde Duitsland aan zijn zijde te zien. Daardoor zou dat befaamde evenwicht tussen Oost en West ten nadele van het Oosten worden verstoord. Maar, zo schijnt die redenering voort te gaan, het nu *verdeeld* laten van Duitsland zou wel eens gunstig kunnen zijn voor de Sovjet-positie.

Buiten Duitsland zou de propaganda dan o.m. gericht moeten worden op het gevaar van een weer herenigd sterk Duitsland. In dat land moet echter vooral gepropageerd worden, dat het Westen de hereniging niet wil, terwijl zij toch heus te krijgen zou zijn op de wijze die Moskou aannemelijk acht. Het Oostenrijks voorbeeld van neutraliteit zou daarbij aanstekelijk moeten werken. Verdeeldheid in het Westen en verwijdering tussen de Westduitse Bondsrepubliek en de rest van West-Europa, betekenen al verzwakking van de vrije wereld en winst voor de ander.

Als echter West-Europa er in slaagt, zich op korte termijn hecht aaneen te sluiten, kan dit weinig vreugdevolle beeld daardoor alleen al ingrijpend veranderen. West-Europa is dan niet meer een veelheid van staten, die alle en elk voor zich beduidend zwakker zijn dan de twee allergrootste atoom-machten ter wereld, maar het zou — door die aaneensluiting — een factor van gelijk gewicht worden. 160 Millioen mensen, dragers van

het geestesmerk der Europese beschaving, tellen, in vergelijking tot de 160 millioen burgers der V. S. en tot de ongeveer 180 millioen onderdanen der S.U. wel degelijk mede. Verenigd, is West-Europa in staat, de achterstand, die het thans — met name op het gebied der industriële ontwikkeling — heeft gekregen snel in te lopen.

Over die achterstand heeft minister Zijlstra, in September van dit jaar, te Salzburg, in zijn rede op het Congres van de Unie van Christelijke Democraten, belangrijke cijfers gegeven. Hij memoreerde daar, dat, in vergelijking tot de periode vóór de tweede wereldoorlog, de industriële productie in de V. S. met 160%, in Rusland met ruim 150% en in West-Europa met slechts 55% is toegenomen. Dat inhalen van achterstand zou speciaal ook krachtig op stoot kunnen komen, doordat wij gezamenlijk — met 160 millioen — wél snel voortgang kunnen maken met aanwending van atoom-energie voor vredelievende doeleinden, dus tot welvaarts- en welzijnsvergroting, terwijl wij dat in onze nationale, aparte verdeeldheid en gescheidenheid beslist niet kunnen, naar de ervaring nu al geleerd heeft. Daarom hebben én wij in December '54 te Straatsburg, én de Ministers in Juni '55 te Messina én de regeringsvertegenwoordigers, die nu in Brussel aan de slag zijn, zoveel nadruk gelegd op een Europese integratie, speciaal ook op het gebied van atoomenergie. Als wij op dit terrein niet spoedig onze schade inhalen, zou West-Europa over een jaar of tien, vijftien wel eens afgezakt kunnen zijn tot een onderontwikkeld gebied, met een groots verleden, maar zonder toekomst. Sluiten wij ons, allereerst economisch, snel en hecht aaneen, dan kunnen wij, in korter tijd wellicht, weder een beslissende factor zijn tot behoud en versterking van de Vrede, want van alle rechtgeaarde buitenlandse politiek in onze geest kan en moet alleen de ware Vrede het doel zijn en de norm.

Het is duidelijk, dat dit West-Europa niet zo klein, maar zo ruim mogelijk moet zijn, niet uit koude machtsberekening, maar uit overtuigde vredeswil. Als Duitsland zich daarvan zou isoleren, zou dat een gevaarlijke verzwakking betekenen. Men bedriege zichzelf niet door te menen, dat dit zo'n vaart niet zal lopen, als Duitsland maar „neutraal” zou blijven, of „geneutraliseerd” zou worden. Een land als Duitsland kan op den duur niet neutraal blijven, of geneutraliseerd worden, daarvoor is het én te groot én te klein. Te groot, zodat het, in een z.g. neutraliteit, voortdurend omstreden zal blijven door grotere machten, die het aan hun zijde wensen te zien. Te klein, omdat ook een herenigd Duitsland alléén niet meer bij machte is uit eigen kracht veiligheid en welvaart aan zijn burgers te verzekeren. Daarom dan ook menen wij de neutralisatie van Duitsland af te moeten wijzen, omdat daarin geen garantie, maar juist een gevaar voor de vrede ligt, omdat die neutraliteit dat gevaar juist aantrekt.

Wat wij willen voor onszelf, voor onze burgers, voor ons werelddeel, voor de wereld is: veiligheid, welvaart, vrijheid en gerechtigheid, in één woord: Waarachtige Vrede. Hier en nu in deze wereld is een krachtige Europese integratie-politiek een der meest geschikte middelen tot die Vrede.

Gezinspolitiek

door

W. J. Andriessen

Toen de Katholieke Volkspartij in 1952 de verkiezingsstrijd inging met de slagzin: „Gezond gezin, gezond volk”, zijn er geweest die met een licht schouderophalen, om van erger niet te spreken, aan deze slagzin voorbij gingen. Deze vonden deze doelstelling te geprononceerd, te eng begrensd en niet in overeenstemming met de meer veelzijdige taak van een politieke partij in een waarlijk democratisch staatsbestel. Zij zouden hierin gelijk hebben, wanneer de K.V.P. onder staatkunde uitsluitend zou verstaan het voeren van gezinspolitiek. Maar zo lagen de stukken niet. Met open oog voor 's lands belangen en een daadwerkelijke medewerking aan de behartiging van deze belangen, meende zij niettemin de bijzondere en klemmende aandacht voor de belangen van het gezin als zodanig in het bijzonder voor die van het grotere gezin te moeten vragen. Daarvoor was toen alle reden omdat in die tijd van een kille sfeer rondom het gezin moest worden gesproken. Ik behoef hier slechts te herinneren aan het feit dat in 1952 en zelfs later, de toezegging dat het grote gezin, in verband met de consumptiebeperking in 1951 niet onevenredig daardoor zou achteruitgaan, niet was ingelost. Sindsdien is die kilheid gelukkig wat weggetrokken, wat zich heeft gemanifesteerd in een aantal maatregelen, welke het gezin en ook het grotere gezin ten goede is gekomen. Er is aanleiding om zich hierover te verheugen, maar geen aanleiding om het voeren van een gezonde gezinspolitiek en de verdediging daarvan thans achterwege te laten.

Waren het dus de feitelijke omstandigheden welke de partij in 1952 bewogen op een geprononceerde wijze voor het gezin in de bres te springen, er waren stellig ook andere overwegingen

welke daartoe noopten. Deze overwegingen kwamen ook toen, evenals daarvoor en thans, voort uit de beginselen welke wij, als katholieken, ten opzichte van het huwelijk huldigen. Hoe hoog de kerk het huwelijk waardeert en welke waarde en betekenis zij er, in opdracht van Christus zelf, aan toekent blijkt wel overduidelijk uit de encycliek „Casti Connubii” van Paus Pius XI, welke Hij 31 December 1930 deed verschijnen. Het spreekt wel vanzelf dat uit de door ons beleden beginselen omtrent oorsprong en aard van het huwelijk, bepaalde consequenties voortvloeien welke ook op het terrein van de staatkunde hun repercussies moeten hebben. Deze repercussies hebben o.m. het karakter van, daar waar nodig, steun geven aan het gezin en het beschermen daar waar het wordt belaagd, zonder daarbij de rechten en de plichten van de ouders aan te tasten en te ontkennen.

In de reeds genoemde encycliek „Casti Connubii” zegt de Paus o.m.:

„De eerste plaats dus onder de goederen van het huwelijk nemen de kinderen in. Inderdaad, de Schepper zelf van het mensengeslacht, die in Zijn goedheid Zich bij de voortplanting van het leven van de hulp der mensen heeft willen bedienen, heeft dit geleerd toen Hij in het Paradijs, bij de instelling van het huwelijk, tot onze eerste ouders en in hen tot alle toekomstige echtgenoten zeide: „Groei aan en vermenigvuldigt U en vervult de aarde”. (No. 14).

Door dit paradijswoord werd de mens ingeschakeld in Gods scheppingsplan, een verheven opdracht, waaraan helaas ook in onze tijd dikwijls te weinig wordt gedacht. Hoe verheven die opdracht is blijkt uit diezelfde encycliek, wanneer de Paus zegt:

„Om te begrijpen hoe groot deze weldaad (de kinderzegen) Gods is en welk een kostbaar huwelijksgoed, behoeft men slechts te zien naar de waardigheid van de mens en naar Zijn verheven doel. De mens immers staat alleen reeds door de hoogte van zijn redelijke natuur boven alle andere zichtbare schepselen. Daar komt nog bij: God wil, dat er mensen voortgebracht worden, niet alleen om te bestaan en de aarde te bevolken, maar veel meer om Hem te eren, om Hem te kennen en te beminnen en Hem eindelijk voor eeuwig in de hemel te bezitten.”

Het behoeft welhaast geen betoog dat in deze huwelijksopvatting de verantwoordelijkheid der ouders een zeer zware verantwoordelijkheid is en dat daaraan bij de opvoeding der kinderen hoge eisen worden gesteld. Hun gezinsleven moet op die verantwoordelijkheid worden afgestemd opdat in dat gezin de vorming van het kind, zowel wat het karakter als de voorbereiding voor het leven betreft kan plaats vinden. Zo wordt het gezin de levensschool waar mensen worden gevormd, die later

hun plaats in het gemeenschapsleven moeten gaan innemen. De eerste opvoeders zijn, behoren althans te zijn, nog steeds de ouders, al kunnen deze het in de maatschappij van vandaag stellig niet meer alleen af. Zij hebben ook van de centrale overheid hulp en steun nodig. Zij hebben die steun nodig niet alleen omdat het hier om het welzijn van mensen gaat, maar zij hebben er ook aanspraak op omdat die steun ten goede komt aan het gezin als instituut, wat eveneens een gemeenschapsbelang van de eerste orde is.

Men kan de vraag stellen waarom de centrale overheid aan de ouders de helpende hand moet bieden en waarom niet de ouders zelf ook voor wat de materiële kant betreft, verantwoordelijk zijn voor de vorming en opvoeding van hun kinderen? Het antwoord op deze vragen is eenvoudig dit: omdat zij het over het algemeen, althans in grote meerderheid, niet kunnen. Om ons hier tot de hulp in meer materiële zin te bepalen: zou de loonvorming in ons land, zouden de kinderbijslag, zo zijn of geworden zijn dat met het inkomen van het gezinshoofd de kosten, verbonden aan het onderhoud van een gezin met een aantal kinderen, zouden kunnen worden betaald? Deze vraag moet volstrekt ontkennend beantwoord worden om de eenvoudige reden dat het loonpeil niet wordt afgestemd op de behoefte van een dergelijk gezin. Maar wanneer dit zo is dan moet op andere wijze dat inkomen worden opgevoerd. Dit is redelijk omdat een natuurlijke huwelijksbeleving in beginsel geen beletsel mag ondervinden van een inkomensvorming, welke aan de kinderen geen redelijk bestaan waarborgt. Deze hebben immers recht op een dergelijk bestaan, dat natuurlijk allerminst inpliceert dat er geen verschillen in levensniveau en welvaartspeil zullen zijn. Welnu, wanneer dat zo is dan moet de Overheid maatregelen treffen om de ouders van deze gezinnen te helpen, wat dan ook in ons land, evenals in andere landen is geschied. Dit is te meer nodig nu de maatschappelijke ontwikkeling van vandaag steeds hogere eisen aan de opvoeding en vorming van de kinderen stelt, een stelling welke niet nader behoeft te worden geadstrueerd. Zowel dus het individuele recht van het kind, als het algemeen welzijn eisen, dat aan de hier bedoelde gezinnen materiële hulp geboden wordt en dat de Staat daarvoor de nodige maatregelen treft.

Maar ook de steun aan het gezin als zodanig is een eis, ontleend aan het belang van de Staat. Immers goed gevormde, tevens krachtige gezinnen, waaruit kinderen voortkomen die voor de haar wachtende levenstaak voldoende zijn uitgerust, zijn voor een innerlijk sterk en levenskrachtig gemeenschapsleven volstrekt onmisbaar. Het is een levensbelang voor de Staat de vorming van deze gezinnen te helpen bevorderen, vooral

nú, nu aan deze gezinnen door de reeds gememoreerde ontwikkeling steeds hogere eisen worden gesteld.

Ik moge er nog eens op wijzen dat dit aan de verantwoordelijkheid der ouders geen afbreuk behoeft te doen. Integendeel; wanneer deze aan de lijve ondervinden dat zij het zonder steun niet meer aan kunnen, dan zal het verlenen van die steun er als regel toe medewerken de eigen verantwoordelijkheid op te voeren. Met volledige aanvaarding derhalve van die eigen verantwoordelijkheid mag niettemin eveneens worden gesteld dat diezelfde verantwoordelijkheid geen schild mag zijn waarmede men eens binnen het kader van concrete maatschappelijke en sociaal-economische verhoudingen, passende hulp aan het gezin en dus ook aan de grotere gezinnen afweert. Dit is in het verleden wel voorgekomen, reden waarom het nuttig kan zijn er de aandacht op te vestigen.

Naar mijn mening ligt in bovenstaande redenering de rechtsgrond voor een passende gezinspolitiek besloten, waarmede niet gezegd wil zijn dat zij, die de katholieke huwelijksopvatting niet aanvaarden, deze rechtsgrond ook allen zullen accepteren. Maar daarom kan het toch zeer wel een rechtsgrond zijn.

Met het bovenstaande is ten aanzien van aard en omvang van de gezinspolitiek nog weinig concreets gezegd. Deze zijn voor een belangrijk deel afhankelijk van plaats, tijd en omstandigheden. Wat in het ene land grifweg wordt aanvaard, kan in het andere land op heftige tegenstand stuiten. Ook de politieke verhoudingen kunnen een zeer belangrijke rol spelen. Ook de sociaal-economische situatie kan een rol spelen. Daarom zal in de huidige verhoudingen elke partij in eigen land moeten nagaan wat zij meent in haar program ten aanzien van de gezinspolitiek te kunnen en te moeten opnemen. Dit zal naar alle waarschijnlijkheid ook wel voor een groot deel zo blijven, hoewel het niet uitgesloten moet worden geacht dat bij een voortschrijdende Europese integratie er meer gelijklopende maatregelen zullen worden getroffen.

Dat de K.V.P. ook in haar werkprogram 1956 aan de door haar gewenste gezinspolitiek bijzondere aandacht schenkt spreekt welhaast vanzelf. Zij heeft er een speciale paragraaf aan gewijd, na er ook in de algemene inleiding ernstige aandacht aan te besteden. Zij wil haar politieke bijdrage leveren allereerst aan de mogelijkheid van een betere beleving van het christendom vooral door de wegen te bouwen naar een christelijk werkleven en een versterking van het *christelijk gezinsleven*. Zij ziet daarbij als onmisbaar „de reële mogelijkheid tot opbouw en ontplooiing van het gezin naar de natuurlijke zedewetten, waartoe thans meer dan ooit de woningvoorziening de aandacht moet hebben”. En in hoofdstuk III, onder de titel het „nationale terrein”, noemt zij als een der *kerngeaachten* van een nationale

politiek „ *de erkenning van de waarde van het gezin*”. Deze formulering laat geen twijfel aan de waarde en de plaats welke de partij aan het christelijk gezinsleven en aan het gezin, ook in haar politieke activiteiten toekent.

Dit komt nog meer tot uiting wanneer in het werkprogram overgegaan wordt tot een systematische ontleding van wat onder gezinspolitiek wordt verstaan. Het is uiteraard niet de bedoeling in een beschouwing als deze de gehele gezinsparagraaf plus wat nog in andere hoofdstukken over de gezinspolitiek wordt gezegd, over te nemen. Daarvoor moet het werkprogram zelve geraadpleegd worden. Volstaan wordt dan ook slechts met het aangeven van enkele punten. Zo vraagt de partij bij de gezinspolitiek *in al haar geleidingen* nauwgezette vooropstelling en veiligstelling van de rechten en plichten van de ouders, van de kerk en van de krachten van het georganiseerde maatschappelijke leven. Zij wil opneming in de Grondwet van een bepaling dat de aanhoudende zorg der Overheid gericht is op de bevordering van de ontwikkelingsmogelijkheden van het gezin; een op wettelijke grondslag steunende gezinsraad, welke voorlicht en stuwt naar een consequent afstemmen van wetgeving en bestuur op de belangen van het gezin in het algemeen en van het grotere gezin in het bijzonder. Met name vraagt de partij dat zorg wordt gedragen voor:

- a. de bevordering van de mogelijkheden tot een goede voorbereiding op het huwelijk;
- b. het uit de wegruimen van abnormale huwelijksbeletselen;
- c. de bevordering van de mogelijkheden tot de instandhouding van het gezin en hierbij in het bijzonder het uit de wegruimen van alle beletselen voor het grotere gezin om zich overeenkomstig de eisen van zijn maatschappelijke kring te kunnen ontwikkelen;
- d. de bevordering van de eerbied voor het huwelijk;
- e. de bevordering van de goede gang in het gezin en van zijn gezonde levenssfeer;
- f. de bevordering van de opvoeding in de geest der ouders, voor zover de opvoeding buitenshuis moet geschieden;
- g. het op andere wijze tot gelding brengen van de belangen der gezinnen en der kinderen, voor zover de ouders niet bij machte of in gebreke zijn de hun toekomende taak te vervullen.

Elk van deze punten is nog weer nader uitgewerkt, waarop ik echter thans niet nader inga. Wel zal uit de weergegeven punten duidelijk zijn dat deze paragraaf ernstig is overwogen en dat dan een volwaardige gezinspolitiek uitermate belangrijke facetten heeft.

Indien ik op een van deze facetten toch nog de bijzondere aandacht vestig dan geschiedt dit niet om daarmee de andere lager te classificeren, maar wel omdat ik meen dat in deze tijd

van hoogconjunctuur, van welvaart, het grotere gezin met niet verdienende kinderen naar mijn mening te weinig aandacht krijgt. Ik doel hier op punt c., waarin o.m. gevraagd wordt:

„kinderbijslagverzekering voor loontrekkenden en zelfstandigheden, met ruime progressie en onder voorgaan van de Overheid, een redelijk verband tussen de hoogte van het inkomen en de bijslag.”

De hier bedoelde gezinnen hebben het ondanks de telkens weer opklinkende welvaartsjuichtonen over het algemeen nog hard te verantwoorden. Ze komen, voor wat het vormen van enige financiële reserve betreft, om het zo eens uit te drukken, beslist niet van de grond. Dit is niet overdreven, ondanks de ook door mij gewaardeerde verbetering van de kinderbijslag. Maar het leven is voor deze gezinnen wel buitengewoon duur, terwijl hun welvaartspositie geen gelijke tred met die van de kleine gezinnen of gezinnen zonder kinderen gehouden heeft. Ik zeg nadrukkelijk geen gelijke tred gehouden heeft, waarbij ik derhalve aan een gelijke welvaartspositie nog niet denk. Daarom is dit punt van het werkprogram bijzonder actueel en zal er, naar mijn oordeel op korte termijn krachtig gestreefd moeten worden naar een verbetering der bijslagen.

Ik moge in dit verband hierinneren aan wat Prof. Romme in „de Volkskrant” van 6 Augustus '55 schreef, onder het hoofd: gezinspolitiek:

„De internationale unie voor het gezin heeft zich gewaagd aan een eerste vergelijkende studie in verschillende landen over de invloed van het kindertal op de verhoging van het levensniveau. Vooral voor hen die benauwd zijn dat Nederland wel wat erg ver gaat op de weg naar levensverruiming voor het grotere gezin, levert de uitkomst der studie enige stof voor geruststellende overdenking. In een rij van zes landen komt ons land op één na de laagste plaats.

Wanneer men het levensniveau van het kinderloze gezin — dus van het gezin dat alleen bestaat uit man en vrouw — stelt op 100, is er volgens de uitkomst dezer bedoelde studie bij vijf kinderen een daling van het levensniveau tot 90,6 in Frankrijk; 70 in België; 67,1 in Saarland; 65,4 in Luxemburg; 57 in Nederland en 55 in Duitsland.”

Dit zijn voor wie objectief wil oordelen, toch wel veelzeggende cijfers. Ook bij volledige aanvaarding van wat in de encycieliek „Casti Connubii” gezegd wordt dat het kind „dat door Gods almacht onder medewerking der echtgenoten, het aanschijn krijgt een geschenk der goddelijke goedheid en een heerlijke vrucht van het huwelijk is”, mag toch in redelijkheid worden gëeist dat de kinderzegen geen al te grote welvaartsverschillen meebrengt. Deze eis is redelijk zowel omwille van het kind en zijn toekomst als omwille van de ouders. Indien er naast

de vele en velerlei zorgen welke het grotere gezin voor de ouders toch reeds meebrengt en welke goedgeaarde echtelieden gaarne willen dragen er ook nog zware materiële lasten te torsen zijn, dan is er iets mis en kan een en ander te veel worden.

Darom moge de door de K.V.P. verlangde gezinspolitiek door het komende kabinet worden verstaan en door ons volk worden aanvaard, zowel omwille van het gezin, als om de volks- en landsbelangen welke er mede gediend worden.

MONUMENTENWET

door
KORNEEL SLOOTMANS

Kort geleden verscheen bij de Landsdrukkerij een boekwerk getiteld „Gids Beeldende- en Bouwkunst in Nederland”. Twee drukken hadden tevoren in het Engels het licht gezien en nu verscheen op veler verzoek ook een Nederlandse uitgave. Deze gids geeft op een voortreffelijke wijze een bondig overzicht van hetgeen er in Nederland aan beeldende kunst en waardevolle architectuur te vinden is, terwijl een rijke illustratie er toe bijdraagt vreemdeling en landgenoot te overtuigen dat ons land nog rijk is aan monumentale schoonheid.

Het feit, dat het Departement van O., K. en W. deze gids door dr H. E. van Gelder liet samenstellen, bewijst, dat in regeringskringen wel degelijk begrip bestaat voor de waarde van dit monumentaal schoon.

Wie een speurtocht onderneemt door deze verleidelijke gids en tevens de kans heeft kennis te nemen van het meerdelig prentenboek met gravures van achttiende-eeuws stedenschoon, dat onder de titel „Nederlandse Taferelen” tussen 1745 en 1792 verscheen, komt spoedig tot de bevinding dat er in die kleine twee honderd jaar veel monumenten ten ondergegaan, vernield, bedorven of afgebroken zijn en het stedenschoon sterk geleden heeft.

Vooral de negentiende eeuw, te bewust de eeuw van vooruitgang te zijn en met te weinig waardering voor het historisch-gewordene, heeft heel wat onnodig verloren laten gaan. Het ergste was, dat men meende nieuwe schoonheid te scheppen, terwijl de ondervinding bewijst, dat het meeste als waardeloos en slecht kan worden afgeschreven.

Deze ondervinding was voor politici van landen en volken met smaak en historisch besef aanleiding, te zelfder tijd wetten uit te vaardigen tot behoud van de nationale monumenten.

Zij betraden daarmee geen onverkend terrein. Uit liefde, begrip en waardering voor de oudheid van de Eeuwige Stad hadden de Pausen van Rome reeds enkele eeuwen de nodige

aandacht en zorg besteed aan het behoud van de antieke monumenten. Zo vaardigde in 1462 paus Pius II een edict uit, dat in zekere zin als het uitgangspunt voor een monumentenwet kan worden beschouwd. Latere pauselijke voorschriften hebben deze wetgeving verder uitgebreid, tot kardinaal Pacca in 1820 een edict uitgaf van vele tientallen artikelen, dat als de grondslag mag worden beschouwd van de monumentenwetten, die thans in meer dan dertig landen gelden.

Nederland is daar tot dusver bij ten achter gebleven. Afbraak en verwaarlozing konden in ons land ongehinderd doorgang vinden tot in 1873 jhr Victor de Stuers met zijn alarmerend artikel „Holland op zijn smalst” deze situatie op felle wijze aan de kaak stelde en de geesten, die enige waardering hadden voor het oude stedenschoon en kunstbezit, wakker schudde. Kort nadien werd deze verdienstelijke strijder op een post geplaatst waar hij gelegenheid kreeg metterdaad te werken voor het behoud en de restauratie van monumenten. Er kwam spoedig een Rijksbureau, dat, na 1918 gesteund door de Rijkscommissie voor Monumentenzorg, grote verdiensten heeft verworven voor het behoud en herstel van talloze monumenten.

Dit heeft evenwel niet kunnen verhinderen, dat ook na 1873 nog verschillende kerken, torens, kastelen en fraaie gevels niet alleen sterk verwaarloosd maar zelfs moedwillig zijn afgebroken. Een sterke zucht naar modernisering heeft op sommige plaatsen, waar men meer begrip zou verwachten, er toe geleid, dat monumentaal schoon werd opgeofferd om er nieuwe bouwsels neer te zetten. Dat vond niet alleen plaats in de provincie, maar jammer genoeg ook in een stad als Amsterdam. Dat is een bewijs, dat zelfs leidinggevende personen het inzicht missen, dat monumenten „gedenktekenen” zijn, niet in de zin van b.v. een standbeeld of grafteken, doch als de stoffelijke vorm, die de kunstenaar gaf van de geest die zijn volk in een bepaalde periode bezielde. Het monument wordt daardoor een symbool. Daarvoor behoeft het niet groots of weids te zijn, doch wel van enig algemeen belang, betrekkelijk zeldzaam en minstens 50 jaar oud, omdat pas na zekere tijd een voldoende rijp oordeel over de waarde van een object mogelijk is.

De belangstelling voor de schoonheid, welke deze symbolen te genieten geven, is te lang een voorrecht geweest van een maatschappelijke bovenlaag. Gelukkig worden tegenwoordig velen opgevoed om te zien, wat zij tot dusverre niet zagen. Het inzicht voor deze uitingen van cultuur wordt steeds meer gewekt en verzorgd, waartoe school, film en televisie hopelijk het hunne zullen bijdragen.

Want nog altijd moet er gestreden worden voor het behoud van monumenten. Een wettelijke regeling is daartoe noodzakelijk. Het grote belang van een wettelijke regeling voor de monumentenzorg deed het bestuur van het Centrum voor Staatkundige

Vorming besluiten een commissie in te stellen met de opdracht een gemotiveerde schets te geven van de voornaamste beginselen, waarop een Monumentenwet dient te berusten. In Augustus 1.1. is het rapport van deze commissie — naar haar voorzitter Commissie-Mastboom genoemd — gepubliceerd. Het bevat een aantal beschouwingen van aan de Monumentenwet ten grondslag te leggen beginselen, daarin te geven voorschriften en te treffen maatregelen, waarvoor in dit artikel de aandacht wordt gevraagd. Inmiddels is bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal een ontwerp-Monumentenwet ingediend.

De ondervinding heeft bewezen, dat een wet alleen onvoldoende is, want ook in landen waar sedert lang een monumentenwet bestaat komt verwaarlozing voor, zoals we onlangs nog in Milaan constateerden.

De toestand waarin vele monumenten verkeren vraagt niet alleen platonische liefde maar ook geld. Met pleiten behoudt men geen vervallen monument; er zijn vaklui en gelden nodig om de restauratie practisch te bewerkstelligen. De vraag is zelfs gerezen of geld in de meeste omstandigheden niet belangrijker is dan een wet. Verschillende malen konden we vaststellen, dat het niet aan goede wil ontbrak, doch dat de financiering van het herstel de kern was, waarop een prijzenswaardig initiatief strandde.

Voor de vernieuwers vormen de financiën meestal geen bezwaar en het mag dit o.i. evenmin zijn voor de strevers naar behoud van onze monumenten. Een Monumentenwet moet derhalve niet alleen afbraak en vernieling tegenhouden doch ook in de financiën helpen voorzien. En wel om geen andere reden, dan dat het gaat om cultuurbezit, dat evenzeer aandacht verdient als sportprestaties en volksgezondheid. Het wordt immers steeds duidelijker, dat de mens niet volstaan kan met zijn materiële behoeften te bevredigen, doch dat er ook een honger is, die snack-bar, lunchroom en snel-buffet niet vermogen te stillen.

* * *

Van de Staat, van ouds eigenaar van vele monumenten, mag verwacht worden, dat hij zijn eigendom *niet* laat onderkomen, ofschoon ook hier soms verwaarlozing of althans een voor het monument funest gebruik te constateren valt.

Moeilijker is de situatie voor particulieren als bezitters van monumentale en gedenkwaardige huizen en kastelen. Onder deze eigenaren zullen er stellig zijn zonder liefde en zonder begrip voor het monument waarover zij zeggingschap hebben. Zij verdienen geen hulp of tegemoetkoming van de overheid, hier is maar één oplossing, n.l. dat de gemeenschap eist, dat tot ont-eigening wordt overgegaan.

Dit betekent dat het Staatsbezit weer wordt uitgebreid, het-

geen allesbehalve aanbevelenswaardig is, doch hier een onvermijdelijk kwaad moet genoemd worden.

Daartegenover zijn er andere eigenaren, die hun bezit gaarne op peil hielden, om het een reële waarde te doen behouden. Tengevolge van de huidige huur- en belastingpolitiek is er echter bij huizen, landhuizen en kastelen vrijwel geen sprake meer van economisch waardevol bezit. Kan men dit in het algemeen reeds betreuren, wanneer het gaat om eigendommen met monumentale waarde is het niet minder dan funest. Het zal derhalve zaak zijn in de Monumentenwet de zekerheid vast te leggen, dat aandacht zal geschonken worden aan de instandhouding van dit particulier bezit op grond van het algemeen belang en zonder de kans, dat de staat op den duur de feitelijke eigenaar wordt van het beschermde monumentenbezit.

Verwaarlozing van monumenten komt nog veelvuldig voor bij lagere publiekrechtelijke lichamen, als dorpen en kleine steden. Men mist daar het reeds gesignaleerde inzicht in de historische waarde van het monument en het stads- of dorpsbeeld. Men wil er het belang niet van inzien en streeft naar vernieuwing, in de mening anders achterlijk of niet bij de tijd genoemd te worden. Voor behoud en restauratie van het monument heeft men dan uit eigen initiatief geen geld over, met als gevolg dat hier en daar t.o.v. andere gemeenten bepaald een zekere achterstand is ontstaan. De Commissie-Mastboom is dan ook van mening, dat de overheidszorg, zeker voorlopig, in ons land gecentraliseerd zal moeten zijn. Deze zorg vergt veel deskundigheid en het aantal deskundigen is schaars.

Een moeilijkheid blijft n.l. dat een belangrijk deel van onze monumentenschat bestaat uit kerken e.a. objecten van de eredienst. Hun welzijn is van nationaal belang. Helaas moet ook hier worden geconstateerd, dat instellingen, die met het beheer van dit soort monumenten zijn belast, deze schromelijk hebben verwaarloosd en dit soms niet anders konden, omdat de objecten verlaten of overbodig waren, of de instellingen financieel noodlijdend. Dit had meermalen kunnen worden voorkomen, als zij de maatregelen hadden getroffen die logisch geredeneerd voor de hand lagen.

Jammer genoeg kan de Staat hier niet daadwerkelijk optreden, want hij komt hier op vreemd terrein, waar allerlei conflicten mogelijk zijn.

Ter voorkoming daarvan zou het wenselijk zijn, dat b.v. voor katholieke monumenten een gemengde commissie in het leven werd geroepen. Voor wat betreft monumenten van roerende aard kan geen staatsinmenging worden geduld. Een eigen kerkelijke monumentenraad zou ten aanzien daarvan heel nuttig werk kunnen doen.

Ook bij de kerken zal de Staat als van ouds financieel moeten blijven bijspringen. De bijstand aan kerkbesturen en particulieren

verleend om tot restauratie over te gaan, schept ontegenzegglijk ook voor deze eigenaren bepaalde verplichtingen. Het is evenwel zaak, dat deze beperkt blijven tot „het economisch mogelijke”, indien hiervan tenminste een objectieve interpretatie kan gegeven worden.

In de gevallen, waarin de eigenaren deze verplichtingen niet op zich kunnen nemen, zal er niets anders overschieten, dan dat de Staat een dergelijk monument ten slotte dan maar zelf overneemt. Dat is niet de gezondste toestand, doch deze consequentie kan een rem zijn het de eigenaars al te lastig te maken. De ondervinding in het buitenland heeft echter geleerd, dat een dergelijke overname door de Staat niet altijd in het belang is der monumenten.

„De meest gezonde oplossing,” zegt de Commissie-Mastboom, „is echter, indien enigszins mogelijk, de eigenaar zelf in staat stellen het monument behoorlijk te onderhouden. Hiervoor dient een gezonde sfeer te worden geschapen. Wel behoort de eigenaar, binnen de grenzen van het redelijke, tot onderhoud en instandhouding te worden verplicht, doch anderzijds moet hij ook financieel daartoe in staat gesteld worden. Ter bereiking van dit doel kunnen, naast subsidies voor bijzondere gevallen, vooral fiscale faciliteiten dienen.”

Voor het instandhouden van een monument is het van het grootste belang, dat het ook gebruikt wordt. Dit sluit naar Nederlands gebruik in, dat monumentenzorg niet betekent, het cultiveren van ruines, doch dat het streven zal moeten zijn „opbouw van het oude met eigen gedachten en zó, dat het monument aan een hedendaagse bestemming kan beantwoorden”. In deze zin zullen de Amsterdamse pakhuizen pakhuizen moeten blijven, maar een oude kapel in dienst als pakhuis, een waaggebouw of halle als fietsenstalling, een paleis als kazerne, een stadstoren als dienstwoning met arrestantenlokaal, bevatten ondanks de enorme sommen aan hun onderhoud besteed om de bruikbaarheid te behouden of, wat nog erger is, te verhogen, de kiem van een geleidelijke aftakeling tot waardeloosheid. Dat is nog echt „Holland op z'n smalst”. Een dergelijke situatie mogen sommigen pittoresk vinden, zij draagt er niet toe bij het aanzicht van de straatwand te verbeteren en zal stellig niet prikkelen in de naaste omgeving harmonie van lijn en kleur te brengen.

Daarmee komen we aan een andere kwestie. Om documentaire redenen moest onze „Gids” voor de Nederlandse beeldende en bouwkunst vóór alles aandacht schenken aan het monument op zich. Stedebouwkundig is dit niet juist. Het vermelde „Taferelen”-boek wijdt alle aandacht aan de straatwand en het stadsaanzicht. Het was het individualisme, dat het monument slechts „op zich” zag, los van zijn locale verband. Daaruit sproot weer een zekere classificatie voort. Tegenwoordig bezien de

betrokken instanties het monument weer in verband met het grotere geheel en zijn omgeving. Spotvogels noemen hen die met zorg naar deze harmonie streven „openlucht museum bouwers”. Het is duidelijk, dat hier sterk overdreven wordt, want wanneer onze tijd van één ding vrij is, dan is het wel van historische, het met alle geweld namaken van vormen uit voorbije periodes.

Intussen brengt deze handelwijze wel enige consequenties mee n.l. dat een overigens onbelangrijk pand gelegen te midden van monumenten, met dit complex behouden moet blijven. Dat betekent voor de eigenaar van een dergelijk pand een zware last. De wetgever mag derhalve het oog niet sluiten voor de morele verplichting, welke hieruit voortvloeit.

Een andere consequentie van deze stedenbouwkundige opvatting is, dat men zeker geen classificatie van monumenten moet opstellen. Een dorpsstoren of raadhuis zijn niet altijd op zich zelf historisch waardevol, doch architectonisch zijn ze voor hun milieu stellig van evenveel belang als het grootsere monument in de stad met haar groots verleden. De doorslaggevende factor bij de vraag, of een monument met financiële hulp van de overheid dient gered te worden, zal daarom zeker moeten zijn: de plaats, de functie en de verschijningsvorm van het monument in zijn omgeving.

Het ligt voor de hand, dat bij wettelijke regeling van de monumentenzorg het terrein wordt betreden van en aldus strijd ontstaat met bestaande Rijkswetten of gemeentelijke verordeningen, die voorschriften bevatten, die direct of indirect van betekenis zijn voor de monumenten.

Deze conflicten dienen ten belange van ons waardevol nationaal bezit zoveel mogelijk vermeden. Dat neemt niet weg, dat de mogelijkheid van botsingen blijft, gezien de vele verwante wetten, waarop hier niet nader kan worden ingegaan. Het rapport van de Commissie-Mastboom heeft de betreffende artikelen van deze wetten omstandig nagespeurd. We volstaan hier met de bedoelde wetten te signaleren: de Woningwet 1901, de Wederopbouwwet 1950, de Wet inzake regeling streekplannen en het Nationale Plan (1950), de Onteigeningswet en de Rivierenwet. Behalve deze wetten bestaan er ook nog plaatselijke monumentenverordeningen. Het zou onjuist zijn deze reeds lang bestaande verordeningen geheel te doen verdwijnen. Immers er dient plaats te blijven voor een aanvullende verordenende bevoegdheid in de gemeenten, die oog hebben voor de bestaande karakteristieke eigenschappen van de belangrijke historische overblijfselen op hun territorium. Zeker omdat niet alles tot in bijzonderheden kan geregeld worden in een Monumentenwet.

Hoewel de architectonische monumenten stellig de meeste aandacht trekken, mag niet uit het oog worden verloren, dat naast de stedenbouwkundige monumenten, waarvan die van

bouwkunst en geschiedenis uiteraard het belangrijkste onderdeel uitmaken er nog talloze *roerende* zaken zijn, die uit algemeen cultureel oogpunt eveneens liefde, zorg en bescherming verdienen, te weten klokken, beiaarden, orgels, glas- en wandschilderkunst, tapijtwerk, de vondsten in de bodem gedaan en alles wat zich in onze musea (en veel van wat zich bij de antiquairs) bevindt. Dat alles valt onder een Monumentenwet. Het is evenwel duidelijk, dat niet één instantie t.a.v. dit alles van advies kan dienen, want al deze onderdelen vereisen een zodanige vakkennis, dat hiervoor alleen specialisten in aanmerking komen. In verband hiermee is na de jongste wereldoorlog de taak van de Rijkscommissie voor Monumentenzorg, die sedert 1918 dit werk deed, overgedragen aan de Voorlopige Monumentenraad met zijn vijf afdelingen:

- Oudheidkundig bodemonderzoek;
- Monumentenzorg;
- Musea;
- Monumentenbeschrijving en
- Bescherming van monumenten tegen oorlogsgevaar en één centrale commissie.

Daarnaast komen de twee Rijksdiensten voor de Monumentenzorg en voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Van eerstgenoemde Rijksdienst maakt het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, ingesteld in 1918, thans deel uit. Deze dienst bestaat uit ambtelijke deskundigen, die het officiële adviescollege op vakkundige wijze kunnen voorlichten.

Willen de daar ontwikkelde plannen ten uitvoer gebracht kunnen worden, dan zullen er — we wezen daar boven reeds op — financiën gefourneerd dienen te worden. En vanwege de gebruikte materialen en vanwege het vereiste vakmanschap, dat de praktische uitvoerders van het werk moeten bezitten, is onderhoud en restaureren van monumenten een kostbare geschiedenis. Zonder geldelijke bijdrage van de overheid is voor particuliere eigenaren het behoud en de restauratie van hun bezit onmogelijk. De Commissie-Mastboom bevestigt dit, doch wijst met nadruk er op dat het nog

„belangrijker is een klimaat te scheppen, waarin het financieel mogelijk wordt om een monument te bewonen en daaraan de vereiste zorg te besteden. Dit klimaat is thans in ons land niet aanwezig.

De personele belasting legt een extra zware financiële last op de bewoning; de vermogens-, grond- en straatbelasting op het bezit van het monument; terwijl de successiebelasting de overgang van het monument op een volgende generatie vaak practisch onmogelijk maakt. Deze successiebelasting, die reeds aanzienlijk is bij vererving van ouders op kinderen (huidig maximum: 17%), loopt nog veel hoger op bij vererving naar verdere en verre verwanten (maximum: 54% en thans tijdelijk zelfs 60%). Zulk een hoge belasting kan niet uit de inkomsten of uit een gedeeltelijke liquidatie opgebracht worden. Daarom wordt soms reeds de overgang op de eerste generatie, vrijwel

zeker echter die op de volgende generatie, onmogelijk. Dat de eigenaar van een monument er weinig voor voelt dit in stand te houden, als hij het toch niet voor zijn bloed- of aanverwanten kan bestemmen, is duidelijk. Deze hele situatie staat echter in scherpe tegenstelling tot wat een Monumentenwet nastreeft, te weten het behoud van de monumenten."

Tijdens de oorlogshandelingen van 1940, '44 en '45 hebben we ervaren, dat het oorlogsgeweld slechts bij uitzondering halt houdt voor de monumenten van geschiedenis en kunst. Starende naar de puinhopen van kerken, kastelen en raadhuzen riep ieder ach en wee om de nodeloze vernielingen, maar men vergat, dat dikwijls tevoren verzuimd was, de nodige maatregelen te treffen om de schade, welke eventueel door oorlogsgeweld kon berokkend worden, te kunnen beperken.

Nu is de beveiliging van roerende monumenten gemakkelijker te bewerkstelligen dan van onroerende, ofschoon ook van de eerste verschillende zonder noodzaak zijn verloren gegaan. Wat de laatste betreft heeft zich bij sommige monumenten gewroken, dat het normale goede onderhoud achterwege was gebleven en na de beschieting en de daardoor ontstane brand tevergeefs gezocht werd naar de aanwezigheid van de vereiste brandblusmiddelen. Hierin was niet voorzien. Dit dient nu dwingend te worden voorgeschreven.

In het kader van de bescherming tegen oorlogsgevaar is het daarnaast wenselijk, dat er plaatselijk en bij het eigen leger deskundigen aanwezig zijn om het verloren gaan van monumenten zoveel mogelijk te voorkomen. Oorlog is evenwel een internationale zaak en daarom is het niet minder noodzakelijk, dat internationaal de monumenten onder de bescherming komen van een strict onzijdig internationaal erkend orgaan in de geest van „het Rode Kruis". Wat dit punt betreft zijn we al op de goede weg, doordat 14 Mei 1954 te 's Gravenhage tussen verschillende staten, waaronder Nederland, een verdrag gesloten is inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict.

Dit verdrag is nog aangevuld met een reglement van uitvoering en een protocol van dezelfde datum. Wat hieraan nog ontbreekt is de bekendheid ermede bij het publiek, de innerlijke overtuiging waarop een dergelijk tractaat moet steunen bij hen die het tenslotte practisch moeten uitvoeren en de good-will die het Rode Kruis bezit. Dat is een kwestie van opvoeding en van lange termijn.

* * *

Nu de laatste jaren ten behoeve van technische voorzieningen dieper moet, of ook wel ten gevolge van de oorlogshandelingen beter kan gegraven worden dan eeuwen lang het geval is geweest,

kunnen er meer en meer onderzoeken plaats grijpen, welke particulieren bij toeval en de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek systematisch gelegenheid geven eeuwenoude monumenten te ontdekken of er naar te speuren.

Voor wat bij deze toevallige vondsten en opzettelijke opgravingen te voorschijn wordt gebracht, dient als leidend beginsel in een Monumentenwet aangehouden: dat het behoud dezer monumenten voor het nageslacht verzekerd is.

Uitgaande van art. 642 van het B.W. komt de eigendom toe aan de eigenaar van de grond, respectievelijk voor de helft aan de vinder. Dit houdt in, dat bij afstand van het gevondene aan de betrokkene een vergoeding dient gegeven te worden, wil men het niet direct in handen laten vallen van antiquairs, want bij de schaarste van de meeste dezer voorwerpen is het bepaald ongewenst deze tot een handelsartikel te laten worden. De Commissie-Mastboom acht het daarom gewenst een praktisch hanteerbare onteigeningsmogelijkheid voor zaken van algemeen belang in de wet op te nemen. Overtuigd dat „vondsten en opgravingen” een afzonderlijke en vrij ingewikkelde materie vormen, heeft zij deze kwestie vrij nauwgezet bekeken en haar bevinding in een achttal punten samengevat. Zij acht het o.a. te ver gaand, dat iedere eigenaar van een terrein verplicht zou kunnen worden opgravingen toe te staan; zeker dienen bebouwde terreinen, kerken en begraafplaatsen hiervoor behoed, terwijl, als eigenaars graafwerken moeten tolereren, dezen van een passende schadeloosstelling dienen verzekerd te zijn.

* * *

Het doel van een Monumentenwet dient te zijn, door middel van wettelijke voorschriften, uit een oogpunt van algemeen belang, de onvervangbare gedenktekenen en kunstschaten van het voorgeslacht te helpen behouden. Zoals bij iedere wet zou men ook de Monumentenwet door middel van strafbepalingen kracht kunnen bijzetten. Hierin schuilt evenwel voor de monumenten zelf een gevaar, want zaken van cultuur, waarvoor nog veel begrip moet gekweekt, liggen in het vlak van sympathie en antipathie. De wetgever zal zich derhalve op dit punt tot het strict noodzakelijke dienen te beperken, terwijl de praktische uitvoerders ervan de tact wordt toegewenst die in de praktijk nodig zal zijn om, bij gesignaleerde verwaarlozing van monumentaal bezit, behoud en restauratie veilig te stellen.

* * *

In ons land, dat in het internationale bestel van de kunst geen slecht figuur maakt, doch waar nog zeer velen geen of te weinig oog hebben voor monumentaal stedenschoon, zal met

de algemene omschrijving van een wet niet kunnen worden volstaan om de gevaren, waarin de monumenten verkeren, af te wenden. Als uitvloeisel van deze wet dient voor iedere gemeente een lijst opgesteld van objecten en groepen van objecten, die onder de Monumentenwet vallen. Het idee van de Commissie-Mastboom, hieruit een *urgentielijst* op te stellen van allernoodzakelijkste restauratiën, verdient alle aandacht.

Wanneer het waar is, dat we een tijd van voorspoed beleven, dan moet er zeker *nu* niet op geld gekeken om ons nationaal cultuurbezit veilig te stellen. Het hele plan kan dan tevens in de propaganda gebracht, wat er toe kan bijdragen breder lagen van de bevolking het gewenste historische besef bij te brengen. Het gemis daarvan beschouwden we als de grondoorzaak van de verwaarlozing van onze monumentenschat. Overal waar gerestaureerd wordt ziet men bij de bevolking begrip voor dit werk en het historisch besef groeien. De aard van het Nederlandse volk maakt dit begrijpelijk, het is te stug trots op hetgeen het voorgeslacht tot stand bracht.

Prof. van der Leeuw schreef eens: „Een volk, dat géén monumenten eert, wil zich zelf niet kennen, noch z'n voorgeslacht. Aan dit volk ontbreekt, wat in ons leven het allerwezenlijkst is: de eerbied.”

Zo wil het Nederlandse volk stellig niet bekend staan. Maar het heeft wel een Monumentenwet nodig om zijn schroom voor het openlijk betuigen van die eerbied te overwinnen.

Na de Franse verkiezingen

Poujadisme: nieuwe stormloop der vereende particuliere belangen tegen de staat.

door Dr W. J. Schuijt.

Het zal nog wel enige maanden duren voor de nauwkeurige uitslagen van de op 2 Januari gehouden algemene verkiezingen bekend zijn. Tal van uitslagen worden betwist en zullen door de daartoe te benoemen Kamercommissie moeten worden behandeld en door de Kamer zelf worden beslist. Het geval van Alfred Coste-Floret, secretaris-generaal van de N.E.I. en voormalig député van de Haute-Garonne is een goed voorbeeld. Hij heeft bij de telling der stemmen moeten wijken voor 2 Poujade-groeperingen, die een lijstverbinding hadden aangegaan. Volgens hem en andere deskundigen is dit soort lijstverbindingen, die teruggaan op éézelfde politieke formatie in strijd met de geest van de kieswet. Een ander geval is de verkiezing in Parijs, waar geen lijstverbindingen een rol spelen — deze uitzondering is gemaakt om te voorkomen dat de communisten in de departementen Seine en Seine et Oise alle zetels in de wacht zouden slepen — en waar 3 députés, waaronder de voorzitter van de M.R.P.-fractie, Lecourt, minder dan 5% van de stemmen hebben verkregen. In 1951 heeft de Kamer een besluit genomen, dat artikel 13 van de kieswet bepalende, dat geen zetel kan worden toegewezen aan lijsten, die minder dan 5% van de stemmen bekomen hebben, niet van kracht zou zijn voor de bewuste departementen. De kandidaten in deze departementen, die van deze uitzonderingsmaatregel het slachtoffer zijn, n.l. een communist, een socialist en een radicaal trachten nu de Kamer te bewegen deze jurisprudentie van 1951 te annuleren. Aangezien communisten, socialisten en radicalen samen de meerderheid hebben, kan het lot van de heer Lecourt en de zijnen nog in geding gebracht worden.

Afgezien van de wijzigingen, die in de loop van de maanden

nog kunnen optreden ziet de stemuitslag er thans als volgt uit.

Voor de 544 zetels in het moederland zijn uitgebracht van de ongeveer 26.700.000 ingeschrevenen 21.794.974 stemmen. Ont-houdingen — er is geen stemplicht in Frankrijk — 17,2%.

De stemmenverdeling is als volgt:

		Winst of verlies	percen- tage
Communisten	5.428.000	+ 415.000	25,6
Socialisten	3.171.000	+ 449.000	15,5
Verskillende linkse partijtjes	354.000	+ 313.000	1,6
Radicalen (zowel Mendes, als Faure tendenz + U.D.S.R.- Pleven en Mitterrand-tendenz	2.919.000	+ 833.000	13,6
M.R.P.	2.261.000	— 56.000	10,7
Gematigden (Pinay + Reynaud)	3.008.000	+ 683.000	14,2
Oud-Gaullisten (Sociale-Republikeinen)	893.000	—3.086.000	4,2
Uiterst rechts (Rassemblement National) .	337.000	+ 337.000	1,5
U.D.C.A. (Poujade)	2.413.000	+2.413.000	12,1

De winnende partijen zijn derhalve: communisten, socialisten-radicalen, Gematigden-Uiterst Rechts en Poujadisten.

Waar de absolute winst links ligt is nog niet officieel uitge-rekend, daar alle partijen, die niet meer dan 2,6% winst behalen beschouwd moeten worden als zich zelf handhavend. Het cijfer 2,6% geeft n.l. de normale groei van het kiezerskorps aan.

De verliezende partijen zijn de oud-gaullisten en de katholieke volksrepublikeinen.

De 39 zetels van de overzeese bezittingen zijn eveneens op 2 Januari verdeeld. De socialisten hebben 2 zetels, verschillende linkse partijen 3, U.D.S.R. 4; R.G.R. 1; Gematigden 2; Sociale Republikeinen 4; R.D.A. (Rassemblement Democratique Afri-cain) 10 en Indépendants d'Outre-Mer 11.

De grote wijziging ligt hier in de snelle groei van de R.D.A., van 3 op 10 zetels. Men ziet thans reeds de mogelijkheid onder het oog van een aaneensluiting van alle Afrikaanse députés in een Afrikaanse fractie.

30 zetels horen thuis in Algerije. Wat met deze zetels gebeu-ren moet nu er wegens de noodtoestand geen verkiezingen in Algerije gehouden kunnen worden, moet nog door Kamer en Re-gering beslist worden. De uitslagen uit Oceanië en Caledonië zijn nog niet bekend.

Wanneer de députés uit de buitengebieden zich niet aaneen-sluiten ziet de samenstelling van de kamer er aldus uit.

			Algerije
Communisten + progressisten	147	+ 3	30
Socialisten	88	+ 2	
Alle radicalen + U.D.S.R. bij elkaar	73	+ 5	
M.R.P.	71		
Gematigden	94	+ 2	
Sociale Republikeinen	16	+ 4	
Rassemblement National	3		
Poujade	52		
Verschillende Overzeese Groeperingen ...			21
	544	35	30

De verschillende politieke blokken zijn als volgt thans te schatten.

Rechts-middenblok Faure-radicalen ± 25?, M.R.P. + Gematigden 192, Republik. Front-Socialisten + 53? Mendès-Radicalen + enige sociale-republikeins (Chaban-Delmans) 150, Volksfront. Communisten + Rep. Front 300.

Enkele kanttekeningen zijn thans reeds bij deze uitslag te maken. De politieke belangstelling van de Fransman schijnt groter te worden. Het hoogste cijfer van kiezen is na de bevrijding geconstateerd. Het actieve aandeel der jongeren en vrouwen schijnt naar verhouding bijzonder groot geweest te zijn.

De beweging van Poujade voorheen een stroming van ontevreden over de wijze, waarop de belastingcontrôle op de middenklasse werd uitgeoefend, is op slag buiten zijn oevers getreden en is tot een politieke beweging uitgegroeid, waarmee ernstig rekening gehouden dient te worden. De figuur van Poujade dient men vooralsnog au sérieux te nemen. Het is een geducht volks-tribuun, een intelligent, zij het ook niet naar gangbare Franse begrippen erudiet man, en vooral een man van uitgesproken idealistische op het volk afgestemde opvattingen. Met de uitspraak, dat hij een fascist is maakt men zich te snel van hem af. Hij is te scherpzinnig om domweg de fascistische methodes te imiteren, al is hij ook een voorstander van betere gezagsverhoudingen. Naar zijn opvattingen eist een goed functioneren van de democratie meer discipline, die hij dan ook eist van zijn volgelingen. Hij is niet of weinig politiek geschoold, maar de politiek is niet zo'n moeizame bedrijvigheid of een man met een goed gezond verstand, een warm hart en goede adviseurs kan zich in enige jaren in deze praktische wetenschap een eerbare plaats verwerven. Veel, zo niet alles hangt af van deze adviseurs. En misschien ligt daar op het ogenblik wel enige reden tot ongerustheid. Het is immers ingewijden bekend, dat de directe politieke omgeving van Poujade voor een belangrijk deel voortkomt uit kringen van verwoede anti-parlementariërs en met name uit de kringen van de Maurassianen, voormalige vychisten en colla-

borateurs. In de verklaringen, die Poujade niet moede geworden is af te leggen na zijn spectaculaire succes, legt hij er voortdurend de nadruk op, dat zijn beweging open staat voor lieden van alle gezindten en partijen, zelfs communistische. Zodra er echter divergentie van opvatting ontstaat inzake bepaalde vraagstukken, eist Poujade dat zijn volgelingen achter hem gaan staan ofwel de beweging verlaten.

Een ander element, dat ongerustheid verwekt is de economische regressie, waarvan deze beweging de uitdrukking is. Inderdaad is de U.D.C.A. weer eens een stormloop van vereende particuliere belangen tegen de Staat, zoals de Revolutie van 1789 dit was. In plaats van elkaar onderling te beconcurreren, zoals noodzakelijk zou zijn voor een gezond economisch leven, geeft de Poujade-familie van kleine winkeliers en ondernemingen er de voorkeur aan zich aaneen te sluiten en elkander te helpen. Het overbelaste Franse distributienet, dat elke ecomische sanering in de weg staat en er mede schuld aan is dat bijna de helft van de actieve Franse bevolking aan de productie onthouden blijft, doordat het liever als winkelier of klein baasje voor eigen rekening werkt, wordt daardoor ten enenmale versteend. Hoeveel begrip men ook kan opbrengen voor de menselijke waarde, die schuilt in de wijsheid liever een klein baasje te zijn dan een grote knecht, een moderne maatschappij kan zich zelf op deze basis niet meer handhaven. Men mag er een soort verlate uitdaging aan de onmenselijke verzakelijking der menselijke verhoudingen, die de moderne geïndustrialiseerde maatschappij kenmerkt, in lezen. Hoezeer men deze poging tot redding van de individuele persoonlijkheid ook moge bewonderen, feit is dat dit protest een onvruchtbaar reactionair protest is en geen oplossingen inhoudt voor de toekomst.

Poujade vindt om deze redenen bij vele Fransen gemakkelijk steun voor zijn grondgedachte, dat het Parlement voortdurend in gebreke blijft de maatschappij behoorlijk te organiseren. Inderdaad het het Parelment de economische feodaliteiten niet aangekund. De Staten-Generaal dienen derhalve wederom bijeen geroepen te worden. Poujade exploiteert op instinctieve wijze de gangbare opvatting, dat er geen overeenstemming meer bestaat tussen het volk en zijn politieke instellingen. Hij organiseert, of tracht te organiseren, het „pays réel” tegen het „pays légal”, zoals dit in termen van Mauras vroeger luidde. Het is het eerste, ernstigste protest tegen de onmacht van het parlementaire systeem in Frankrijk. Misschien is het beter te zeggen: niet het eerste, maar het tweede protest. Mendès-France heeft op de hem eigen wijze, weliswaar met even grote heftigheid, doch met minder politieke onbevangenheid, het proces van de parlementaire democratie geopend en geactiveerd. Veel van de krachten, die thans in het kader van de Poujadebeweging werkzaam zijn, zijn waarschijnlijk door Mendès-France en zijn dagblad *Express*

opgeroepen. Om zijn vernieuwingsstreven bij de grote massa ingang te doen vinden heeft de groep-Mendès voortdurend de voorafgaande Regeringen in discredit trachten te brengen bij de bevolking. Mendès heeft het voorgesteld alsof er 10 jaar lang niets gedaan was door Frankrijks leidende politieke figuren en instellingen. Hij heeft daardoor een sterk gevoel van ontevredenheid en onbehaaglijkheid gewekt bij het volk. Het wapen echter, dat hij tegen zijn politieke tegenstreven heeft gehanteerd, blijkt nu achteraf een boomerang te zijn. Het treft hem nu zelf. De ontevredenheid is gewekt, Frankrijk schijnt wakker te worden, maar in het elan van het ontwaken lijkt het wel of bij de minachting van de Fransman voor zijn oude regeringen vergeten is een uitzondering te maken voor het brillante werk van de Regering-Mendès.

Het is uitermate moeilijk uit de cijfers van de verkiezingen het juist aantal Mendésianen te distilleren. In ieder geval is zeker dat van de 82 radicaal-socialisten in de Kamer er 71 terugkomen. Van deze 71 zijn er 34 uitsluitend op Mendéslijsten gekozen 15 op Faure-lijsten. Van de overigen zijn er 15 op dubbele lijsten gekozen, terwijl de rest eveneens nog onbestemd is. Men kan aannemen, dat een groot deel van deze Janus-radicalen naar Mendès zal overstappen. Zijn formatie is belangrijker dan die van Faure en ingebed in het Republikeinse Front met de 88 zetels sterke socialistische partij vertegenwoordigen ze een reële macht, hetgeen op vele politici zonder principiële of programmatische bindingen invloed zal oefenen. Het grootste succes van Mendès komt uit Parijs en omgeving. Van belang voor dit succes is, dat het voor het grootste deel te danken is aan nieuwe jongere figuren. Daardoor moet men rekening houden met een radicalisering van de Mendès-groep. De breuk met het verleden, toen elke radicaal van links of rechts kon zijn, is daarmee wel definitief voltrokken.

Met betrekking tot de M.R.P. kan genoteerd worden, dat de partijinvloed in het Oosten, (Elzas Lotharingen) en in het Westen is versterkt en dat over de gehele linie in het industriegebied van de Seine terrein verloren is. De consequenties hiervan stellen de partij voor een uitermate moeilijk dilemma. Haar confessionele tendenz is in Oost en West versterkt. De schoolkwestie heeft hierin een belangrijk aandeel gehad. Voortdurend zal daarmee dus rekening gehouden moeten worden. Echter: het enige lichtpunt in de politieke activiteit van de meer dan honderd Gaullisten in de vorige Kamer was het feit, dat er een meerderheid voor de bijzondere school bestond. Nu de Gaullisten met uitzondering van een 16 tal zijn weggevaagd bestaat deze meerderheid niet meer. De M.R.P. kan in dit opzicht niets van de toekomst verwachten. Hoogste ideaal zal zijn een handhaving van de status quo. Het verlies aan aanhang in de industriële centra roept de M.R.P. zijn sociaal-vooruitstrevende opzet in

herinnering. Dit sociale idealisme heeft door de permanente — enig mogelijke overigens — deelname aan rechtse regeringen ernstige schade geleden in de ogen van vele kiezers en vooral in kringen van de C.F.T.C., het katholiek-christelijke vakverbond. Deze situatie plaatst de M.R.P. in de huidige politieke constellatie voor bijzonder gewichtige beslissingen. Moet zij zonder meer trouw blijven aan het Regeringsfront of moet zij haar eigen, oude wezen en inspiratie gedachtig de mogelijkheden onderzoeken tot samenwerking met het Republikeinse Front. In dit verband is het door George Hourdin in „Le Monde” van 8 Januari geschreven artikel belangrijk. Hourdin betoogt: „Wat Mauriac er ook van denken moge, ik heb voor de M.R.P. gestemd, omdat ik uitdrukkelijk voor het Republikeinse Front heb willen stemmen”. De conclusie van dit artikel luidt: „er bestaat in dit land een links-midden meerderheid, die in staat is de huidige problemen op te lossen. Geen enkele politicus, of hij nu M.R.P. is, of radicaal of socialist, kan de verantwoordelijkheid op zich nemen de consolidatie van deze meerderheid tegen te werken zonder zich de gevolgen van onze toorn op de hals te halen”. (Sic!).

Voorzover ik het peilen kan op dit moment is deze opvatting die van een eenling. En ook meer een droom dan een werkelijkheid voorlopig, daar van de zijde van het Republikeinse Front vooralsnog geen enkele neiging bestaat zich met de ervrijand, de M.R.P. in te laten.

Voor het overige is de vraag op dit moment niet illusoir of de M.R.P. er voorlopig wel aan toe zal komen op dit probleem een duidelijk antwoord te moeten geven.

Op het vraagstuk van de regeerbaarheid of onregeerbaarheid van de Kamer is tot op heden slechts één duidelijk antwoord gegeven door de leiders van het Republikeinse Front, die hoewel een minderheid vormend, de leiding van de Regering opeisen. Het nieuwe koppel Guy Mollet-Mendès-France heeft elkaar gezworen niet te zullen regeren als Minister-President zonder de ander als Vice-President in de Regering op te nemen. Hoe onwaarschijnlijk het ook moge klinken, erkend dient te worden, dat deze eis geen slag in de lucht is. Immers een hechte en reële meerderheid is de volksfrontmeerderheid. De communisten beslissen met hun 145 zetels + nog wat aanhang over de machtigste stem in het parlement. Men heeft nog een beetje de neiging uit de onmiddellijk achter ons liggende periode overgehouden de communisten terzijde te laten liggen. Als men deze neiging volgt trekt men het perspectief scheef. Zonder reeds nu te willen betogen, dat we aan de vooravond van een volksfrontformatie staan, kan toch volgehouden worden, dat een Republikeins Front-Regering slechts bestaan kan bij de gratie van de communisten. Guy Mollet en Mendès kunnen tot de gijzelaars van de communisten gemaakt worden, wanneer deze niet deel-

nemen aan zulk een regering. Door op de juiste tijd hun stemmen in de balans te werpen of zich te onthouden beslissen de communisten over het lot van zulk een Regering. Aan Guy Mollet is op 9 Januari door een journalist de vraag gesteld: wat betekent het als de communisten voor U stemmen in de Kamer? Zijn antwoord luidde veelbetekenend. „Wij vragen noch weigeren hun stemmen. Te dezen aanzien zijn de stemmen van de communistische fractie waard wat die van andere parlementaire fracties waard zijn”. Een duidelijker bewijs van de nationaal-politieke herintegratie van de communisten kan men moeilijk vinden. Is dit ook een aanwijzing, dat deze politieke leiders het gevaarlijke experiment zullen gaan beproeven om met een op communistische steun gebaseerde meerderheid te gaan regeren? In dat geval is de rechtse oppositie volkomen onmachtig. Immers als het op regeren aankomt zijn er bij de verschillende partijen nog wel individuen of groepjes los te weken, zodat het Republikeinse Front tot een kleine 200 man komt. Als daarbij in noodgevallen nog 150 communisten komen, betekent dat een comfortabele meerderheid. We zullen nog maar niet stil staan bij de gevolgen van een dergelijk onuitgesproken monsterverbond. De Beurs reageerde al direct. De goudprijs liep op en loopt nog op. De hoogste koers sinds November 1953 is al bereikt. De franc zakte in Zwitserland. Enige ronden van veel geld kostende sociale politiek; enkele frisse besluiten ten aanzien van Noord-Afrika; enige hulp van Moskou dat nog altijd tevreden is over de val van de E.D.G. onder Mendès en niet rusten zal voor de Atlantische Samenwerking ondermijnd is en dan komt er wel weer een nieuwe devaluatie-golf, krijgt de Franse handel op de wereldmarkt nog minder kansen door te hoge prijzen — de Noord-Afrikaanse voordelen slinken geleidelijk — worden de bedrijven noodlijdend, volgt werkloosheid, opgevangen door subsidies, totdat de ontzuivering komt, zoals in 1906, in 1924 en 1936. Dan zal de vraag zijn of een nieuwe Clemenceau of Poincaré de zaak van Frankrijk nog vermag te redden. Doch om niet al te somber te eindigen: misschien helpt Poujade ons dan uit de nood!

POLITIEKE KANTTEKENINGEN

De loonpolitieke gebeurtenissen van de eerste veertien dagen van december kunnen een componist inspireren tot een symphonisch meesterwerk. Dat kan dan beginnen met vastbesloten, heldere klanken, waarin iets van een grote verwachting doorschemert, met tot titel „KAB-looncongres, 30 november”. Dan een zeer beslist deeltje met paukenslag: de regeringsbeslissing van 1 december om in beginsel tot vrijere loonvorming over te gaan. Daarna een zeer uitvoerige partituur „Kamerdebat”, waarin getemperedre vreugde, groot enthousiasme en een portie afkeer om beurten de overhand hebben. Als voorlopig slot een zeer somber deel „Looncongres NVV, 17 december”, waarbij aan de geleide loonpolitiek de laatste eer wordt bewezen, maar dat toch — zij het wat moeizaam — uitmondt in een gedragen en gereserveerd „akkoord”. De slot-apotheose ontbreekt vooralsnog, maar die kan — naar men mag hopen — binnen niet al te lange tijd worden geschreven. Als we deze „onvoltooide”, die naar het voorbeeld van wat oudere broertjes toch het beluisteren ten volle waard is, nu persé pasklaar willen maken voor een langspeelplaat — dat klopt ook veel beter in een tijd van welvaart — dan kan dat ook nog. We zetten er een inleiding voor, waarin eerst — van 1945 tot 1952 — het thema

van de geleide loonpolitiek overheerst, dan komt geleidelijk aan een nieuw thema, dat van meer vrijheid, naar voren, eerst zwak, maar steeds sterker, totdat het uiteindelijk de aanvangsmelodie van het eerste plan weet te verdringen.

Die inleiding — dat zal de lezer wel duidelijk geworden zijn — kost nog al wat tijd. We moeten er voor terug naar de eerste na-oorlogse jaren, toen er in de armoede en de chaos een loonsysteem moest worden opgebouwd, dat het weinige, wat er was, rechtvaardig verdeelde, dat het ideaal van werk voor ieder sterk moest bevorderen en dat het loonpeil strak aan de teugel hield om het mogelijk te maken, dat we onze positie op de internationale markt zo spoedig mogelijk herwonnen. De uitvoering van de loonpolitiek kwam in handen van een overheidsinstantie, het college van Rijksbemiddelaars, dat alle loonvoorstellen toetst aan de van overheidswege gegeven richtlijnen, afwijkingen daarvan afkapt en dat zelf loonverordeningen kan uitvaardigen. Dit systeem heeft in de omstandigheden van toen voortreffelijk gewerkt: het bracht samenhang in het loongebouw en stemde het loonpeil af op de nationale economische mogelijkheden. En als de socialisten nu zo hard roepen, dat dit systeem mislukt is, dan roepen ze iets wat niet waar is. Het

systeem is voortreffelijk geslaagd, omdat iedereen het erover eens is, dat het onder die omstandigheden de enige mogelijkheid was. Het is mislukt, toen de omstandigheden heel anders werden en de armoede plaats maakte voor welvaart, het moeizame herstel voor een normale economische ontwikkeling, en toen de socialisten toch maar wilden vasthouden aan de te straffe binding van overheidswege en ze de lekke schoenen uit de distributieperiode maar niet wilden verwisselen voor een paar nieuwe, die mischien in het begin een beetje onwennig zitten, maar dit toch niet zoveel ongemak veroorzaakten als de oude. Want die waren inderdaad behoorlijk lek, zoals trouwens het Tweede Kamerlid van de PvdA, drs D. Roemers, in het grote loondebat zelf toegaf, en zoals het euvel van de zwarte lonen en het camoufleren van afwijkingen van de richtlijnen duidelijk bewijzen. Het centraal-geleide systeem miste soepelheid, het bood niet voldoende mogelijkheid tot differentiatie in de lonen, tot verschil in beloning dus tussen de verschillende bedrijfstakken en ondernemingen naar gelang hun economische situatie en het ontield daardoor de arbeiders de mogelijkheid te delen in de stijging van de welvaart, het leidde tot algemene loonronden, die noodzakelijkerwijze prijsbewegingen ten gevolge hadden en daardoor de positie van de vergeten groepen hoe langer hoe erger maakten. Het hoofdbezwaar was echter van principiële aard: het systeem van de geleide loonpolitiek onttrok de verantwoordelijkheid voor de loonvorming aan het bedrijfsleven, waar die verantwoorde-

lijkheid in eerste instantie thuis hoort. Op grond van dit alles werden de stemmen, die pleitten voor grotere vrijheid — maar niet voor een absolute vrijheid, zoals voor de oorlog, die niemand meer wenste — steeds luider en werd het thema van de geleide loonpolitiek steeds meer naar achter gedrongen. In 1953 sprak de SER zich reeds in beginsel uit voor grotere vrijheid, in datzelfde jaar verklaarden de centrale werkgeversorganisaties zich tegen het stelsel van algemene loonronden. Professor Romme bond in oktober van dat jaar in het parlement de kat de bel aan en lanceerde met zijn befaamde motie, die voorlopig in de ijskast werd gedeponeerd, zijn — wat door de socialisten genoemd is — ruwe stoot naar grotere vrijheid. In het voorjaar van 1954 kwam de Stichting van de Arbeid met een eenstemmig advies om de loonvorming in handen te leggen van een commissie van de SER, de loonraad. Daarna ging de SER er weer op studeren en die kwam in september 1955 met een advies, waarin wél eenstemmigheid heerste over het beginsel van de grotere vrijheid, maar niet over het orgaan, dat de loonpolitiek zou moeten uitvoeren. Het Centraal Sociaal Werkgeversverbond bleek na het rapport van de Stichting omgezwaaid. Het voelde niet meer voor een loonraad van de SER, maar wilde het College van Rijksbemiddelaars uit doelmatigheidsoverwegingen handhaven, waarbij men zich kan afvragen, wat er dan nog overblijft van het leggen van de verantwoordelijkheid bij het bedrijfsleven. Maar goed, in beginsel verklaarden zich alle organisaties — ook het NVV —

voor grotere vrijheid. Maar toen het op praktische verwezenlijking aankwam, bleek het enthousiasme zeer uiteen te lopen. Dat was in de afgelopen zomer merkbaar, toen er met de regering besprekingen werden gevoerd over de verruiming van de arbeidsvoorwaarden. Het NVV, dat de omzwaai naar groter vrijheid nog altijd niet wilde maken, al had het er zich in beginsel voor verklaard, liet de KAB en het CNV alleen staan met hun verlangen de drie percent verruiming, die de regering wilde toestaan voor de vakantie en andere secundaire arbeidsvoorwaarden, ook toe te passen op de lonen. Het kreeg daarbij de steun van het CSWV en de Katholieke werkgevers, die waarschijnlijk huiverig waren geworden door het grote arbeiderstekort en vreesden, dat een gedifferentieerde verruiming — dus waar het kòn zonder gevolgen voor de prijzen — toch op een algemene loonsverhoging zou uitdraaien. De differentiatie in de lonen ging dus toen niet door, de SER kreeg tot taak te onderzoeken of er „ruimte” was voor loonsverhogingen en het NVV begon ijverig met op korte termijn — bij monde van de inmiddels verdwenen secretaris Ad Vermeulen — een loonronde te eisen en alle mogelijke kwaad te vertellen van de vrijere loonvorming (en van de KAB en het CNV), die ertoe zou leiden, dat sommige arbeiders zouden worden bevoordeeld ten koste van hun collega's in minder welvarende bedrijfstakken en die het hele ge-coördineerde loongebouw zou ontwrichten. Een merkwaardig gedrag van een partner, die zich èn in het Stichtingsrapport èn in het advies van de SER ten

gunste van die nu plots zo ver-guisde grotere vrijheid had uitgesproken.

De KAB heeft in een voortreffelijk looncongres de punten nog eens duidelijk op de i gezet, duidelijk gemaakt, dat niet zij, maar alleen het NVV negatief werk verrichtte, de toekomstige vrijere loonpolitiek nog eens nader geconcretiseerd en daardoor een belangrijke en verhelderende bijdrage geleverd aan de discussies, die een paar dagen later in de Kamer begonnen. De KAB toonde aan, dat een verworvenheid van het oude systeem — de samenhang van het loongebouw — behouden kan blijven en dat er toch gelijktijd meer verschil in beloning naar gelang de welvaart in bedrijfstak en onderneming kan komen, en nam daarmee de wind uit de zeilen van de socialisten, die vertelden, dat dit toch maar lekker onmogelijk was. Ze heeft er geen doekjes om gewonden, dat het systeem misschien minder gemakkelijk zou werken dan het oude, omdat het minder uniform en minder rechtlijnig was, maar — aldus drs Bogaers — rechtvaardigheid vraagt niet, wat het gemakkelijkst is, maar eist ieder het zijne te geven. Ze heeft er geen twijfel aan laten bestaan, dat er bij het nieuwe systeem veel zal afhangen van de zelfbeperking en de verantwoordelijkheidszin van werkgevers en werknemers en gewezen op de noodzaak van concreet cijfermateriaal — om de toestand in bedrijfstak en onderneming objectief te kunnen beoordelen — en op de remmen, die moeten worden aangezet als in bepaalde florerende bedrijfstakken de lonen al te ver dreigen uit te lopen en anderen te ver dreigen

achter te sukkelen. Ze heeft de theorie en het beginsel vertaald in de praktijk en daaraan het verlangen gekoppeld, dat de regering in principe zou besluiten tot vrijere loonvorming en meteen — in afwachting van de nodige wettelijke maatregelen, die nu eenmaal tijd kosten — met het bestaande uitvoerende apparaat de mogelijkheid tot grotere differentiatie zou scheppen.

De beslissing van de regering werd een dag later bekend. In voorzichtige bewoordingen kondigde minister Suurhoff aan, dat de regering in beginsel bereid was de weg naar grotere vrijheid in te slaan. Over het „hoe” was nog geen besluit genomen en wat het „wanneer” betreft, dat zou gezien de uitgevoerde arbeid wel de volgende parlementaire periode worden. Maar hij was bereid al „eerder” aan het college van Rijksbemiddelaars opdracht te geven wat meer differentiatie in de lonen per bedrijfstak — nog niet per onderneming — toe te staan. De regering kon praktisch niet langs deze beslissing: het gehele bedrijfsleven had zich voor grotere vrijheid uitgesproken, professor Romme had aangekondigd, dat zijn motie het ijskastleven meer dan beu was en ze zou bij haar terugkeer in de Kamer een warm onthaal hebben gevonden, wat ze ook verdiende na een paar koude jaren.

Wat zouden de socialisten doen, nu hun ministeriële partijgenoten hun draai hadden genomen? Ze konden het — met de verkiezingen vlak voor de deur en met die rare zomerkabinetscrisis en hun daar geleden nederlaag nog vers in het geheugen — moeilijk opnieuw

op een conflict laten aankomen, kozen eieren voor hun geld en haalden bakzeil. Ze staken nog eens uitvoerig de loftrompet op de geleide loonpolitiek, maar waren daarin nogal eenzijdig, omdat ze de nadelen verkleinden en de voordelen vergrootten en er bovendien de schijn mee wekten, alsof het alleen de socialisten waren, die deze politiek hadden gedragen. Ze verheerlijkten het verleden, maar vergaten het heden, waarin het systeem van vroeger niet meer past, en dat getuigde niet direct van de vooruitstrevendheid, waarvan ze vaak zo hoog gaven. Maar mopperend en tegenstrubbelend en de risico's van het nieuwe stelsel zwaar uitmetend tegen de dubieuze zekerheden van het oude gaven ze zich dan toch uiteindelijk gewonnen, dikke tranen schreiend om het lot van de landbouw en het overheidspersoneel, die naar hun beeld een lot wacht, dat met dat van uitmergelen en volkomen berooidheid nog zwak getekend is. De communisten waren uiteraard zonder meer „tegen”, maar de rest van de Kamer aanvaardde de regeringsbeslissing met instemming. Prof. Romme stelde de socialisten gerust op het punt van de lonen in de landbouw. In het algemeen zullen loonsverhogingen niet tot prijsverhogingen mogen leiden, bij de landbouwlonen wilde hij de mogelijkheid van prijsverhoging niet uitsluiten, omdat daar een loonsverhoging niet steeds door stijging van de produktiviteit kan worden opgevangen. Minister Suurhoff bleek overigens geen stap verder te willen gaan, dan hij reeds was gegaan. De fractieleider van de KVP meende het „eerder” in de

ministeriële verklaring — dus reeds grotere differentiatie mogelijk maken, voordat er een wettelijke regeling is — te kunnen begrijpen als onmiddellijk (de heer Stapelkamp trouwens ook), maar de minister haastte zich te vertellen, dat dat niet de bedoeling was, maar dat er eerst nog uitvoerig overleg met de Stichting van de Arbeid moest plaats vinden over het vaststellen van de „spelregels”, een uitspraak, die voor de voorstanders van de vrijere loonpolitiek teleurstellend was. Hij weigerde ook — en dat was een tweede teleurstelling — die eerder toegestane differentiatie te betrekken op de lonen in de ondernemingen, waarvoor prof. Romme ook met klem had gepleit, en handhaafde zijn standpunt, dat ondernemingsgewijze differentiatie voorlopig alleen voor winstdelingsregelingen mogelijk zou zijn. De Kamer heeft het kennelijk de minister, voor wie de beslissing toch al niet gemakkelijk was, niet al te lastig willen maken en heeft de wrevel over deze teleurstellingen verder maar ingeslikt. Buiten de Kamer — en dan met name bij de confessionele vakbeweging — zal er waarschijnlijk weinig tevredenheid over dit uitstel bestaan.

De socialisten wachtte nog een moeilijke taak: hun omzwaai te verkopen aan hun trouwe volgelingen. Het NVV deed dat op een looncongres, vlak na het Kamerdebat. Een congres in mineur, waarop — zoals een van de afgevaardigden het treffend zei — uitvoerig de laatste eer werd bewezen aan de geleide loonpolitiek. Het graf werd bedolven onder zeven enorme kransen — de zeven vruchten van het oude systeem

— aangedragen door secretaris drs Roemers. De confessionele vakbeweging — en de KVP natuurlijk — werd gebrandmerkt als de moordenaar van het onschuldige slachtoffer. Aan de galg ermee en — als er wat misloopt met de vrijere loonpolitiek — weten we, wie de schuldigen zijn. Het was duidelijk, maar niet eerlijk. Duidelijk, omdat het NVV kennelijk met lege handen stond in een geheel gewijzigde situatie en niets beters wist te doen dan zich vast te klampen aan het verleden en naar schuldigen te zoeken om de aandacht van het eigen onvermogen af te leiden. Niet helemaal eerlijk, omdat de verantwoordelijkheid voor het oude systeem bij de overheid en sociale organisaties — het NVV inclusief — berustte, zoals het bij het nieuwe bij de sociale organisaties — het NVV inclusief — en de overheid zal berusten. En om de leegte te camoufleren maar weer opnieuw de eis gesteld van een algemene loonronde.

Zal die er komen? Het ruimteonderzoek van de SER is nog altijd niet afgesloten en als er een loonronde zou komen zal het nog een maand of wat aanlopen. Maar wat dan nog? Dan gaat de gestegen welvaart van 1955 aan de neus van de arbeider voorbij, een situatie die voorkomen had kunnen worden voor grote groepen, als men eerder tot differentiatie was overgegaan. Dat verklaart ook de ongelukkige positie, waarin het NVV zich heeft gemanoeuvreed en waaruit het zich zelfs met een eis voor een algemene loonronde niet meer kan redden. Maar goed: het heeft zich aan het eind van zijn congres — zij het tegenspartelend — bereid

verklaard aan de vrijere loonvorming mede te werken.

Die grotere vrijheid is nog altijd geen feit. De symphonie is nog altijd niet af. De triomfantelijke slotapotheose ontbreekt. De tijd om victorie te roepen is nog niet aangebroken, heeft minister Suurhoff in de Kamer gezegd. Die is er pas dan, aldus de minister, als regering en bedrijfsleven er gezamenlijk in geslaagd zijn de nu in beginsel aangekondigde wijzigingen in zodanige vorm te verwezenlijken, dat — met be-

houd van de sociale vrede en toepassing van differentiaties — dat totale loonpeil gehandhaafd kan worden, dat nodig is om de welvaart en de werkgelegenheid ook in de toekomst voor onze snel groeiende bevolking veilig te stellen. Akkoord, excellentie, maar spaar ons voor een perfect en tot de fineses uitgedokterd systeem, want dan zal deze onvoltooide nog heel lang onafgewerkt blijven liggen, tot meerdere eer en glorie van de algemene loonronde.

P.

PUBLICATIES

VAN HET CENTRUM VOOR STAATKUNDIGE VORMING

Bij het bureau van het Centrum voor Staatkundige Vorming, Prinsengracht 95 's-Gravenhage, zijn o.a. de volgende rapporten verkrijgbaar:

No.	Titel	Prijs
7	Richtlijnen voor een nieuw radiobestel	f 0.60
11	Overheid en openbare zeden	„ 0.60
14	Wereldomroep; richtlijnen voor een nieuw wettelijk bestel	„ 0.50
16	Herziening der pachtwetgeving	„ 1.—
17	Grondslagen voor een wettelijke regeling van de gezondheidszorg	„ 1.—
18	Katholicisme, verdraagzaamheid en democratie naar Nederlandse verhoudingen; redevoeringen uitgesproken door Mr Dr J. J. Loeff pr. en Prof. Dr L. G. J. Verberne	„ 1.—
23	Verplichte ouderdomsverzekering; grondslagen van een wettelijke regeling	„ 0.40
24	Arbeid van de gehuwde vrouw buiten haar gezin; is het wenselijk door overheidsmaatregelen deze arbeid in te perken	„ 0.50
27	Samenstelling en werkwijze der Staten-Generaal	„ 0.80
29	Grondslagen der onderwijs-organisatie	„ 0.65
34	Loonpolitiek; meer vrijheid in de loonvorming?; inschakeling van bedrijfsorganen?	„ 0.65
40	Sociale voorzieningen voor zelfstandigen	„ 1.—
41	Kinderbijslag naar verhouding van het loon	„ 0.80
44	Staatkundige eenheid der katholieke Nederlanders; rapport van de Commissie-Van der Grinten	„ 1.25
45	Overheid en Humanistisch Verbond	„ 1.75
46	Doelstelling van middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs en de wetsontwerpen Rutten	„ 1.75
47	Bijbelonderwijs op de openbare school	„ 0.50
50	Rechtvaardigheid en doelmatigheid van een huurbelasting	„ 0.75
51	Vrijheid van middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs en de wetsontwerpen Rutten	„ 1.50
52	Wettelijke regeling van de bedrijfsgezondheidszorg	„ 1.25
53	Wettelijke voorschriften betr. de Eed	„ 0.40
54	Monumentenwet	„ 1.50
56	Het Ontwerp Landbouwwet	„ 0.80
57	Samenwerking in Nederland als staatkundig vraagstuk; rede uitgesproken door Prof. Mr A. L. De Block	„ 1.—

Een volledige lijst van publicaties wordt op aanvraag toegezonden. Wie alle verschijnende rapporten wenst te ontvangen kan zich hierop abonneren tegen de prijs van f 5.— per kalenderjaar.

Katholiek Staatskundig Maandschrift

REDACTIE: MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS J. M. AARDEN. DR. L. A. H. ALBERING
DRS A. W. H. J. QUADVLIEG, MR J. W. VAN DE POEL, REDACTIESECRETARIS

JAARGANG 9

FEBRUARI

NUMMER 12

Uit de rede van Z. E. Prof. Dr L. J. M. Beel, uitgesproken te Utrecht, bij gelegenheid van het tienjarig bestaan der Katholieke Volkspartij.

Wegens plaatsgebrek ziet de redactie zich tot haar leedwezen genoopt, de publicatie van de lustrumrede van Minister Beel te beperken tot het laatste gedeelte dezer rede.

Ik kom thans aan de beantwoording van de vraag, of de beslissing van de Partijraad van 22 december 1945 een juiste, een verantwoorde beslissing is geweest. Mijn antwoord kan niet anders dan bevestigend luiden.

Met velen in ons land was ook ik van mening, dat vier jaren van gemeenschappelijk doorstane oorlog en bezetting, vier jaren van gemeenschappelijk verzet tegen de vijand en diens verderfelijke ideologie in ons volk de hang naar groter eenheid had doen groeien, en dat niet zonder meer kon worden teruggevallen op 10 mei 1940.

Met vele katholieken heb ik het dan ook toegejuicht, dat de leiding van de R.K. Staatspartij direkt na de bevrijding niet zonder meer tot restauratie is overgegaan, doch ernstig heeft nagegaan en doen onderzoeken, of wat de elektorale zijde betreft het eigen verband diende te worden gehandhaafd. Ik ben er nog steeds van overtuigd — en deze overtuiging is in de afgelopen periode gerijpt — dat in ons volk en ook onder ons Katholieken gesproken kan worden van mentaliteitsveranderingen, ook waar het geldt de samenwerking op staatkundig gebied. Wij zien hiervan de vruchten. Er is een open gesprek mogelijk, waar dit vroegere uitgesloten scheen; er is groeiende waardering voor elkanders levensovertuiging, er is gemeenschappelijke arbeid op onderscheiden, ook op staatkundig terrein. Zij, die echter het standpunt innamen, dat dit elkander dichter benaderen, deze

grote bereidheid tot praktische samenwerking voor wat het politieke leven aangaat haar uitdrukking zou dienen te vinden in een opgaan in één bepaalde staatkundige organisatie, hebben zich vergist. Zij hebben de typische Nederlandse verhoudingen, zoals deze geestelijk en sociaal zich in de loop der laatste eeuw hebben ontwikkeld, miskend.

Het idealisme van 1945, voorzover het van herstel der oude verhoudingen op politiek-organisatorisch gebied niets wilde weten, en enkel aan totale vernieuwing van het partijwezen dacht: het idealisme, dat liever niet in jaren, maar in dagen dacht; het idealisme, dat bergen wilde verzetten, heeft plaats gemaakt voor een meer realistisch idealisme, dat de feiten onderkent en de plaatsgevonden evolutie weet te analyseren. Een idealisme, dat de overtuiging in zich draagt, dat ook staatkundige organisaties te rechter tijd zich dienen aan te passen aan zich wijzigende omstandigheden en dienen te verdwijnen, wanneer hun de grondslag zou ontvallen, maar tevens, dat beseft, dat in het politieke leven de kracht der traditie niet mag worden onderschat, evenmin als het geestelijk klimaat, waarin de partij zich zal moeten ontplooiën. Een idealisme tenslotte, dat Thorbecke's visie geheel onderschrijft, dat een partij niet daardoor een partij wordt, dat zij er ene wil zijn, doch slechts partij is door eenheid van overtuiging, van doel en middelen en door eigen beginsel.

De vraag dient thans beantwoording te vinden of ook in onze dagen er plaats is voor christelijke partijen, dan wel dat zij als onzuiver element in onze staatkundige verhoudingen dienen te verdwijnen.

Dat wij dit vraagstuk dienen te plaatsen tegen de achtergrond van de problematiek onzer dagen is voor een ieder duidelijk. Dat neutraliteit ook in het staatkundig leven uitgesloten is, wordt — zie ik goed — in brede kring aanvaard.

„In de keuze, die het dieptepunt onzer Europese cultuurwereld thans van levenskrachtige en bewuste karakters vergt — aldus lees ik in de toelichting, door de Nederlandse Volksbeweging in 1945 gevoegd bij haar tot het Nederlandse volk gerichte oproep — is neutraliteit wel het ongelukkigste begrip, dat men kan hanteren.”

Ik lees verder:

„Wij spreken voor de gelovigen onder ons uit, dat de zedelijke normen, die geldigheid voor het leven behoren te hebben, tot ons zijn gekomen uit het Evangelie. Deze uitspraak bedoelen wij dus niet als een nog zo belangrijk historisch gegeven. Zij sluit in, dat wij het Evangelie aanwijzen als krachtbron voor persoonlijk en gemeenschapsleven; volgens Evangelische opvatting immers zijn de zedelijke normen eisen Gods, aan mens en mensheid gesteld, opdat het leven der mensen in alle verbanden” — ik herhaal: in alle verbanden — „waarin zij zijn gesteld, de Schepper en

Heer der wereld verheerlijken. Deze erkenning is voor de gelovige eenvoudige eis van dankbaarheid en gehoorzaamheid." ¹⁾

In alle verbanden, waarin de mensen zijn gesteld. Indien dit inderdaad onze opgaaf is — en zij is het — waarom dan zulk een verzet tegen een samenbundeling in organisatorisch verband van allen, die als gelovigen één zich gevoelen in erkenning, één in de aanvaarding van Christus' leer als grondslag voor hun arbeid op staatkundig terrein.

Meer doet de Katholieke Volkspartij niet. In de omschrijving van haar wezen en doelstelling wordt dit als volgt geformuleerd, kort en duidelijk.

„De Katholieke Volkspartij staat op de grondslag van de beginselen van de natuurlijke zedewet en de Goddelijke openbaring, waarbij zij de uitspraken van het Kerkelijk Leergezag aanvaardt". ²⁾ In geheel haar beginselprogram is deze gedachte als een zilveren draad verweven. Gij vindt haar in de daarin neergelegde opvatting nopens Staat en Staatsgezag, Kerk en Staat, Staat en Maatschappij, nopens de menselijke waardigheid, het gezin, de maatschappelijke verbanden, nopens de opbouw van een christelijke samenleving, nopens onderwijs en opvoeding, enz.

Waarom dit verzet?

Men stelt zich aanvankelijk deze vraag, als men leest in het beginselprogram van de Partij van de Arbeid, dat het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht wordt erkend, en binnen het eigen verband zelfs de oprichting van werkgemeenschappen op de grondslag van de levensovertuiging wordt gedoogd. Dit gedogen geschiedt echter onder de restriktie, dat de bezinning en de activiteiten in deze werkgemeenschappen enkel mogen strekken „ter verdieping en verrijking van het geheel der socialistische gedachte". ³⁾ Ik kan hieruit moeilijk anders lezen, dan dat volgens dit beginselprogram alle activiteiten uiteindelijk dienen uit te monden in de socialistische gedachte. Dit betekent derhalve, dat in laatste instantie *niet* praevaleert de eigen levensovertuiging, niet praevaleren de zedelijke normen welke naar het zo juist gegeven oordeel van de leiding der Nederlandse Volksbeweging voor de gelovigen — dus ook voor de gelovigen in de Partij van de Arbeid — eisen Gods zijn, aan mensen en mensheid gesteld.

Dit praevaleren van de socialistische gedachte is tijdens de discussies, voorafgaande aan de oprichting van de Partij van de Arbeid, ook duidelijk als eis naar voren getreden. Ik tref in de brochure van W. Thomassen, getiteld „Opening van Zaken"

¹⁾ Program en toelichting van de Nederlandse Volksbeweging. 2e druk blz. 23.

²⁾ Algemeen Staatkundig Program, art. 1.

³⁾ Beginselprogram, art. 36.

een citaat aan uit de notulen van 8 december 1945, waarin ik het volgende lees:

„De Heer Drees wil de vraag vooropstellen: Wat willen wij bereiken. Spreker hecht er aan, dat wij komen tot één partij en betoogt dat de sociaal-demokraten een brede socialistische partij wensen. Eén van de punten van groot belang is, dat die partij is aangesloten bij de Internationale Socialistische Organisatie. Dit is voor de sociaal-demokraten essentieel. Spreker voelt voor de naam Partij van de Arbeid. Indien er overeenstemming is over deze gedachtengang kan over het program worden door-
gesproken. Van een nieuwe partij zou een gunstige invloed uit-
gaan. Spreker aanvaardt de gedachte van het geven van ruimte binnen de partij aan groeperingen op de grondslag van gemeenschappelijke levensbeschouwing.”¹⁾

De konklusies, welke aan het einde dezer bijeenkomst worden getrokken, zijn hieraan konform.²⁾

Een politieke organisatie van katholieken is geen kwestie van beginsel in de eigenlijke zin van het woord. Een uit het Katholiek-zijn rechtstreeks voortvloeiende verplichting om zich in één electoraal verband te verenigen, erkennen wij niet. Wij kennen trouwens geen kerkelijke partij en evenmin een leerstellig program.

Maar gezien de feitelijke situatie en verhoudingen op staatkundig gebied in ons land, gezien de historische ontwikkeling van het partijwezen, gezien de problemen, die in eigen land en in de wereld om ons heen een oplossing en wel een oplossing in christelijke zin vragen, gezien de noodzaak van een opnieuw doordringen van het openbare leven met de beginselen, ontleend aan de natuurlijke zedeleer en de openbaring, zijn er heden ten dage redenen te over, neen acht ik het een plicht om voort te bouwen op de principiële grondslag, door onze voormannen gelegd. Dit betekent allermintst een isolement. Daargelaten de vraag, in hoeverre de emancipatie der katholieken op politiek terrein, met name het proces der politieke bewustwording, als voltooid kan worden aangemerkt — hetgeen naar mijn mening geenszins als vaststaand mag worden aangenomen — heeft het eigen milieu, de eigen sfeer, de gezamenlijke en gemeenschappelijke arbeid op het fundament van Christus' leer, zo grote voordelen, dat het onverantwoord mag heten, dit alles prijs te geven.

Ik kan niet aan de indruk ontkomen, dat de vorming van de Partij van de Arbeid, op de wijze, zoals deze is geschied, het doen voortbestaan der Christelijke partijen eerder heeft bevorderd dan hieraan schade heeft berokkend. En haar structuur, en haar doelstelling, welke laatste door haar internationale verbindingen speciaal relief verkrijgt, maken het ook voor hen, die begrip

1) W. Thomassen, Opening van Zaken, blz. 35.

2) Id., blz. 38.

tonen voor vernieuwing van ons partijwezen, weinig aantrekkelijk om het vaderhuis te verlaten. Dit zal te minder het geval zijn, naarmate dit vaderhuis en ramen en deuren nog wijder zal openzetten voor een gezonde doorstroming van nieuwe ideeën, voor een verdere aanpassing aan zich wijzigende verhoudingen, en voor een vruchtbaar contact met andere groeperingen.

De Volkspartij voor Vrijheid en Democratie plaatst in haar beginselprogram¹⁾ voorop de erkenning, dat er voor de individuele mens een nauw verband bestaat tussen levensbeschouwing en staatkundig beginsel, doch zij meent tevens, dat gelijk inzicht aangaande staatkundig beginsel bestaanbaar is ondanks verschil van mening omtrent de diepste levensgrond. Het is verheugend ook in dit program te lezen de erkenning van de verwevenheid tussen levensbeschouwing en staatkundig principe. Zeker, in vele gevallen kan de mening, daarin neergelegd, worden onderschreven. Er is echter een nauwere band tussen levensbeschouwing en politiek sociale arbeid, dan waarvan in dit program wordt uitgegaan, en blijft het alleen reeds uit dien hoofde niet mogelijk een scheiding tussen beide, als in feite aan deze beschouwing ten grondslag ligt, te aanvaarden.

Ook op sociaal gebied is een doorbraak in de voorbije jaren afgewezen. In de beginselverklaring van de Nederlandse Katholieke Arbeidersbeweging van november 1945 lees ik: „de Nederlandse Katholieke Arbeidersbeweging spreekt als haar overtuiging uit, dat alleen de werkelijke beleving van de christelijke beginselen een betere wereld kan scheppen en de mensheid kan verlossen uit de economische en sociale wanorde, waarvan de diepste oorzaak ligt in het loslaten dier beginselen. De historische opzet en ontwikkelingsgang volgend, handhaaft de K.A.B. haar eigen organisatie, al spreekt zij haar bereidheid uit, om met handhaving van eigen beginselen en eigen zelfstandigheid samen te werken ter verwezenlijking harer doeleinden met allen, wier program en gezindheid voldoende waarborgen bieden voor een gezamenlijk streven naar de stoffelijke en geestelijke verheffing der Nederlandse arbeiders.”²⁾

Die samenwerking was en blijft mogelijk en kan ook in de toekomst vruchten dragen, zonder dat het behoeft in te houden een opgaan in elkander. Zó ligt het op het sociale vlak en zó is het eveneens gesteld op het politieke niveau.

Het aaneensluiten in een eigen organisatie op de basis der christelijke beginselen betekent allerminst een overheveling van eigen politieke verantwoordelijkheid, een schuilgaan in een groepering, die het etiket christelijk draagt.

Ik meen een beduchtheid hiervoor — en ik druk mij dan gematigd uit — te moeten beluisteren in het Herderlijk Schrijven

1) Beginselprogram art. 1, alinea 2.

2) Beginselverklaring I, 2e alinea.

van de Generale Synode der Nederlands Hervormde Kerk van 29 maart 1955. Deze aaneensluiting betekent ook niet, dat wij, het geen ik onlangs las¹⁾ ons zo graag op de borst slaan bij de fiere uitspraak, dat wij er trots op gaan volgelingen van Christus en uit dien hoofde de enig betrouwbare leiders van de samenleving te zijn, derhalve menen de macht te moeten hebben en zo nodig deze met onze organisatorische kracht tot heil der gemeenschap te moeten veroveren.

Ik veroordeel elke zelfverheerlijking, elke arrogantie, elke krachttaal. Maar ik veroordeel eveneens een overtrekken der realiteit, als helaas in onze dagen nogal eens in redevoeringen en artikelen valt te constateren. Wie onzer zal de noodzaak van een persoonlijke geloofsvisie en geloofshouding en het zich daaraan conformeren in zijn handelingen durven ontkennen?

Ik erken voorts gaarne, dat wij hebben te waken tegen begripsvernaauwing en verabsolutering. Maar anderzijds moeten wij ons hoeden voor een uit het oog verliezen van grenzen, die om wille van onze beginselen in acht genomen moeten worden. Wij hebben niet alleen als individu onze plicht jegens God te vervullen: wij maken in Zijn scheppingsplan ook deel uit van de samenleving en ook deze moet opnieuw doordrongen worden van de beginselen, die wij aan Christus' leer ontleen. Deze opgaaf is mede onze opgaaf, ondanks onze povere krachten, ondanks onze gebreken. Die opgaaf vinden we terug in het beginselprogramma der eigen organisatie, welks verwezenlijking door de samenbundeling van allen, die op eenzelfde fundament zich stellen, en mede door de sfeer, welke zij als gevolg daarvan vermag te scheppen, belangrijk kan worden bevorderd.

De redelijkheid van dit alles moet m.i. een ieder, die zich onbevangen tegenover dit probleem opstelt, erkennen. Het is deze redelijkheid, waarop ook het Episkopaat wijst in zijn in 1954 verschenen Mandement over de Katholiek in het openbare leven. Ligt de erkenning van deze redelijkheid eigenlijk niet evenzeer — zij het bedekt — verscholen in het gedogen der werkgemeenschappen in de Partij van de Arbeid?

Ik heb mij dikwerf afgevraagd, of niet te zeer bij de beoordeling van het Bisschoppelijk Mandement uit het oog verloren is en wordt, dat het juist deze innerlijke redelijkheid is, waarop de Bisschoppen appelleren en welke zij, in eigen bewoordingen, onder de aandacht der gelovigen brengen, met het vermaan om hiervoor open te staan en hieruit de logische konsekwenties te trekken. Wanneer hierin enkel een kwestie van gezag wordt gezien, en van een opleggen van dat gezag, dan betekent dit een onjuiste belichting van dit Mandement en — zie ik goed — van de bedoeling zijner samenstellers.

¹⁾ Bezeten waarheid of apostolisch gesprek. Te Elfder Ure 3e jaargang 1955 nr. 1-2 blz. 12.

Het is voor een niet-katholiek zeker niet eenvoudig om zich te verplaatsen in de verhouding van de Katholieken tot hun bisschoppen. Leggen wij het Herderlijk Schrijven van de Algemene Synode, hetwelk ik zo even aanstipte, naast dit Bisschoppelijk Mandement, dan blijkt daaruit hoezeer hier twee verschillende gedachtenwerelden tegenover elkander staan. „Katholieken en Protestanten”, aldus Prof. v. d. Pol, „ademen in een verschillend geloofsklimaat”.¹⁾

Het slechten der muren van de eigen organisatie op staatkundig terrein, hetgeen dan uiteraard zou moeten gepaard gaan met een opgaan der Katholieken in een of meer partijverbanden van meer algemene aard, zou naar mijn eerlijke overtuiging onder de gegeven omstandigheden een onverantwoorde beslissing zijn met niet te overziene nadelige gevolgen.

Met gespannen aandacht volgen wij in onze dagen de ontwikkeling, welke zich voltrekt in de internationale verhoudingen. Het is zonneklaar, dat wij reeds de drempel hebben overschreden van een nieuwe fase der wereldgeschiedenis. Deze ontwikkeling gaat ons land en ons volk vanzelfsprekend niet voorbij. Wij zullen open oog daarvoor moeten hebben en ook de staatkundige partijen begrijpen, dat zij deze evolutie scherp dienen te onderkennen en daarmee ten volle rekening moeten houden.

Richten wij ons oog op West-Europa, met welks toekomst de onze onverbrekkelijk verbonden is, dan konstateren wij, alle moeilijkheden ten spijt, een groeiend besef van de noodzaak tot een zeer nauwe samenwerking op onderscheiden terrein. Zelfs zover reikend, dat gedacht wordt aan de instelling van een supra-nationale politieke gemeenschap.

Bij de vormgeving, reeds vereist door de op onderscheidene terreinen tot dusver tot stand gekomen internationale samenwerking, zien wij meer en meer de contouren zichtbaar worden van een supra-nationaal-demokratisch systeem, dat vergeleken kan worden met onze konstitutionele organen — Regering en Parlement. Nieuwe politieke organisaties zullen als gevolg hiervan daarbij ongetwijfeld ontstaan. Door welke geest zullen zij zijn bezielde? De werkzaamheden, waarmee vele leden der beide Kamers onze volksvertegenwoordiging zich op internationaal terrein zien belast, zijn reeds nu omvangrijk. Wij staan nochtans nog slechts aan het begin van een nieuwe vormgeving op dit terrein.

De groeiende tegenstellingen in de wereld nopen er echter toe onze blik nog wijder te richten. Om der wille van zelfbehoud hebben tal van Staten zich verenigd, teneinde een gemeenschappelijk bolwerk te vormen ter verdediging der vrijheid, tot veiligstelling van de hoogste geestelijke waarden.

¹⁾ Prof. Dr W. H. van de Pol: Geloof en samenleving. Het Schild no. 10, jaargang XXXII blz. 217.

De wereld is klein geworden. Het probleem der minder-ontwikkelde gebieden vraagt mede als gevolg hiervan meer dan ooit te voren onze volle aandacht. Wij, katholieken dienen onze plicht in deze te verstaan.

De evolutie, welke zich in West-Europa voltrekt: de strijd tegen de kommunistische ideologie, zowel als de wijze van benadering van het probleem der minder ontwikkelde gebieden, zij dwingen tot ernstige bezinning in eigen kring over de principiële waarden, die hierbij in het geding zijn; over de invloed, welke wij vanuit onze levensbeschouwing op deze wereld van morgen zullen kunnen, ja moeten uitoefenen; over de organisatorische vormen waarin het mogelijk zal zijn de christelijke beginselen uit te dragen; over de internationale kontakten, welke ook onzerzijds dienen te worden gelegd en versterkt. Het is voor een ieder duidelijk, welke een hoogst belangrijke taak hier is weggelegd, ook voor de eigen katholieke staatkundige organisatie. Ook in dit licht bezien is het behoud onzer nationale staatkundige katholieke organisatie ook voor de naaste toekomst plicht.

Ik ben hiermede gekomen aan het einde mijner rede. Vergun mij hieraan nog toe te voegen een strikt persoonlijk getuigenis. Hieraan heb ik behoefte na vanaf de aanvang van het jaar 1945 met het staatkundig leven in ons land nauw betrokken te zijn geweest en de ontwikkeling daarvan derhalve van nabij te hebben gevolgd. Ik heb het politieke leven nimmer gezocht. Tot 1940 heb ik mij daarin ook niet bewogen en het enkel vanuit de verte gadeslagen. Ik behoorde tot de talloos velen in eigen land, in eigen katholieke kring vooral, die er niet voor voelden om actief hieraan deel te nemen. Nochtans volgde ik de ontwikkeling op dit terrein met aandacht en had als stuurman aan de wal natuurlijk ook mijn kritiek.

Een oorlog woedde over ons land. Een totalitair systeem trachtte het eigen stempel te drukken op onze volksgemeenschap. Tevergeefs! Met mij hebben velen in ons land, in de rotsvaste overtuiging, dat Nederland zou herrijzen, zich afgevraagd: En wat dan?

Thans zijn tien jaren verstreken sedert dat onvergetelijke ogenblik van de algehele bevrijding van ons vaderland en de terugkeer van ons Koninklijk gezin. Desillusies zijn in deze periode op staatkundig terrein mijn deel geworden. Maar wie zal het niet zo zijn vergaan? Verrijkt gevoel ik mij echter door de vele ervaringen, in deze jaren opgedaan. In mij is gerijpt de overtuiging, dat de belangstelling voor het staatkundig leven, voor de moeilijke situaties, welke zich daarbij voordoen, voor de komplekse problemen, die in deze een oplossing vragen, in ons katholiek volksdeel nog steeds te gering is. Ik zou vanaf deze plaats opnieuw een dringend beroep willen doen op allen, die door de gaven, welke God hun schonk, door de studie en erva-

ring, waarmede zij hun leven hebben verrijkt, door de plaats, welke zij in het sociaal-ekonomische en kulturele leven in ons vaderland innemen, in staat zijn een zeer waardevolle versterking te vormen voor ons aandeel in het staatkundig leven. Dit kost offers; dit kost het overwinnen van weerstand wellicht, maar ik noem het plichtsverzuim, wanneer men niet bij zichzelf te rade gaat, of hier niet een taak te vervullen valt, ons Nederlandse volk ten zegen.

In mij is versterkt de overtuiging, dat op het terrein der reële politiek, op het niveau van het praktische regeerbeleid, mede dank zij het naar elkander groeien van de inzichten der onderscheidene staatkundige groeperingen en hun bereidheid om in het belang van land, volk en wereld tot een konstruktief beleid te komen, gezamenlijke arbeid mogelijk, ja noodzakelijk is, en hierop steeds het streven naarstig moet blijven gericht, uiteraard zonder prijsgeving van enig reëel beginsel. In de vijf kabinetten, waarin ik heb mogen arbeiden, is overduidelijk gebleken, dat op het terrein der praktische politiek ondanks uiteenlopende levens- en wereldbeschouwing en met eerbiediging daarvan, het vrijwel steeds mogelijk bleek om tegenstellingen te overbruggen; ik bewaar aan dit samenspel de mooiste herinneringen.

Aan de geschiedenis zij het overgelaten het eindoordeel te vellen en de balans op te maken, waarbij nimmer uit het oog verloren mag worden, dat het slechts mensenwerk was en dat het God is, die de wasdom schenkt.

Wanneer ik mij dan de vraag stel, wat de naaste toekomst wellicht ons brengen zal, dan is het U uit het voorafgaande wel duidelijk geworden, dat ik voor een werkelijke doorbraak enerzijds naar een liberale anderzijds naar een socialistische partij in ons land geen reële kansen zie; dat een twee-partijen systeem naar Engelse trant naar mijn overtuiging uitgesloten is te achten; alsmede dat voor een doorbraak naar één christelijke partij evenmin in de naaste toekomst de voorwaarden vervuld zullen zijn. Een ver verleden staat hieraan in de weg, al is het verrassend en verheugend te kunnen konstateren, dat een beter gesprek dikwerf mogelijk blijkt tussen protestanten en katholieken ook over de meest diepgaande geestelijke en kerkelijke problemen, dat gestreefd wordt om een beter inzicht over en weer te verkrijgen in elkanders geloofs- en levensvisie, en mede daardoor een breder vertrouwen ook de ontmoeting op staatkundig terrein vergemakkelijkt.

Laat ik mijn blik gaan over de grenzen van ons eigen land, over Europa, ja over de gehele wereld, dan is het mijn rotsvaste overtuiging, dat naar Maritains woord „un grand retour vers l'esprit”¹⁾, een diepgaande geestelijke revolutie, een nieuwe bezieling der mensheid met een echt christelijke geest, een nieuw

1) Jacques Maritain. Humanisme intégral.

godsdienstig reveil noodzakelijk is. Dat de generatie van heden, dat wij het niet zullen zijn, die dit verwezenlijken, is duidelijk. Maar mogen zij, die na ons komen, ons nimmer het verwijt kunnen maken, dat wij niet eens gezien hebben, hetgeen op het spel staat. Wij hebben, hoe zwak ook onze krachten zijn, een taak, een roeping te vervullen. Is de geest daartoe vaardig in ons Katholieken? Heeft het idealisme van hen, die niet in onze rijen staan, ons niet veel te zeggen? In het voorjaar van 1934 hield Emil Brunner in deze stad een lezing, waarin hij de konklusie stelt, die door Huizinga wordt onderschreven: „Reëel politiek denkt in onzen tegenwoordigen tijd slechts hij, die uitgaat van de praemisse dat het lot van Europa thans afhankelijk is van waarden als kerk en geloof”.¹⁾ Europa, ja de wereld in haar geheel vraagt meer dan ooit in onze dagen onze inzet. Wij moeten ook in ons staatkundig leven mondiaal leren denken, leren handelen. De toekomst van ons land is verweven met de toekomst van de wereld om ons heen. Dit mondiale denken, dit mondiale handelen, deze aanpassing aan de nieuwe tijd vraagt een doordringing met een intrinsiek christelijke geest. Dit is niet alleen onze individuele, maar tevens onze gezamenlijke opgaaft. Goddank wordt dit door de leiding en door velen uit ons midden begrepen. Het moet echter gemeengoed worden in ons katholiek volksdeel; het moet het ideaal worden van onze jongeren vooral. Geve God dat dit inzicht steeds meer rijpe in ons allen.

Moge Hij, die te midden van de verwarring der geesten het bestel leidt, ons allen sterken bij ons zwakke pogen en zegene Hij onze Vorstin en het Koninklijk Gezin, tot Wie ook in dit uur onze eerbiedige hulde uitgaat.

Ik heb gezegd.

12 januari 1956.

¹⁾ J. Huizinga. Nederland's geestesmerk. Verzamelde Werken deel VII blz. 300.

PIUS XII

en de internationale vraagstukken

door Dr K. J. Hahn

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft Paus Pius XII herhaaldelijk in toespraken, kerstboodschappen en zelfs in een encycliek blijk gegeven van zijn diepe bekommernis over problemen, die de gehele mensheid en de gemeenschap der volkeren betreffen. Uit deze pauselijke uitspraken spreekt telkens een groeiende belangstelling en waakzaamheid ten aanzien van de fundamentele kwesties van de internationale ontwikkeling. Het is misschien zelfs niet overdreven te beweren, dat in deze pauselijke teksten een grotere bezorgdheid en innerlijke deelneming betreffende deze vraagstukken aan te treffen is dan bij de meeste katholieken in de wereld. Men krijgt de indruk, dat de Paus diep doordrongen is van de grote betekenis van deze problemen voor de toekomst van de Kerk en van de mensheid en dat hij in deze bewogenheid vele christenen ver vooruit is.

Vrede.

Het eerste deel van de politieke, maatschappelijke en internationale activiteit van de christen, van ieder mens moet de vrede zijn, gebaseerd op de beginselen van het christendom en van het natuurrecht. Onvermoeibaar is de Paus juist in het opwekken tot de vrede en in het aansporen vooral van de Christenen, om de vrede, deze „tranquilitas ordinis” (Augustinus) en „Tranquilla libertas” (Cic. Philipp.) te verwezenlijken. In December 1944 is de Encycliek „Optatissima Pax” uitgegeven, die een algemene oproep tot de vrede bevat en vooral de politieke en sociale vrede bepleit, want „alles, wat gedaan wordt zonder de geest van de Goddelijke verzoening, blijft gebrekkig en vruchteloos”. Dieper gaat de Paus op deze problemen in bij gelegenheid van het Kerstfeest van hetzelfde jaar. Door de oorlog en de straf- en vergeldingsmaatregelen van de na-oorlogse jaren dreigt de vreedzame geest onder de mensen verloren

te gaan, daarom roept de Paus de mensen op tot een „oprechte broederlijke gezindheid, die alle klassen, rassen en volkeren in een zelfde liefde omvat”, omdat Hij deze geest ziet sterven en verdwijnen. „De Kerk, die in moederlijke liefde alle volken met gelijke zorg omvat, volgt met bekommernis deze ontwikkeling in de nationale en internationale conflicten”. Daarom spoort de Paus ook de christenen met een ongewone nadruk tot een energieke actie voor de vrede aan, in deze geest van de christelijke broederliefde: „Bij de bijeenkomsten der staatslieden zit een andere onzichtbare Geest als oppermachtig Heer voor, de almachtige God, aan Wiens blik niets ontsnapt en die in Zijn handen de gedachten en de harten houdt om te richten naar Zijn welbehagen en op het ogenblik Zijner keuze: God, Wiens onnaspeurlijke plannen alle ingegeven zijn door zijn vaderlijke liefde. Maar om die ten uitvoer te leggen wil Hij gebruik maken van Uw medewerking. In dagen van strijd is Uw plaats in de voorste rij van het gevechtsfront. De vreesachtigen en de achterblijvers zijn het verraad en de desertie nabij.”

Deze gedachte van de taak der christenen voor de opbouw van de vrede en van de betekenis van de Kerk voor de vrede heeft de Paus herhaald in zijn toespraak tot het eerste Wereldcongres voor het lekenapostolaat, dat in October 1951 in Rome plaats had; de Paus prijst de goede wil „om elkander over de nationale grenzen heen de hand te reiken, om practisch tot volle en werkelijke samenwerking te komen en tot universele liefde”. „En”, vervolgt de Paus „als één macht ter wereld in staat is om de benepen hinderpalen voor vooringenomendheid en vooroordeelen uit de weg te ruimen en om de zielen voor een eerlijke verzoening en een broederlijke eenheid tussen de volken geschikt te maken, dan is het Katholieke Kerk.”

De Kerk en haar leden hebben dus een vredebrengende zending. Welke zijn hiervan de juridische titels? Daarop geeft de Kerstboodschap van de Paus van 1951 een uitvoerig antwoord, dat gebaseerd is op het Kerstgebeuren. De geboren Christus is de „Princeps pacis” en in de Kerk en haar Pausen bleef deze vredesopdracht altijd levend. Want Christus, de Vorst van de vrede, is ook het onzichtbaar Hoofd van de Kerk. De wereld erkent helaas deze onvergelykelijke rechtstitel van de Kerk niet en daarom ook niet de onvergelykelijke waarde van de bijdrage, die de Kerk tot de vrede kan geven.

Beginselen van de samenleving der volken en organisatie van de vrede.

In rechtstreeks verband met deze gedachten over de vrede staat hetgeen de Paus over de beginselen der samenleving van de volkeren en de organisatie van de gemeenschap der volkeren en van de vrede gezegd heeft. Weliswaar is de Kerk geen poli-

tieke, maar een godsdienstige gemeenschap, maar dat „verhindert haar evenwel niet” zoals in de Kerstboodschap van 1951 uiteengezet wordt, „om met de Staten niet alleen uitwendige, maar ook inwendige levensbetrekkingen te onderhouden”. Want de Kerk is door Christus als zichtbare gemeenschap gesticht en ontmoet dus de Staten op hetzelfde terrein. Maar daarbij komen de „betrekkingen van inwendige aard en van levensbelang, die hun oorsprong vinden in de Persoon van Jesus Christus als Hoofd van de Kerk”. Door de menswording trad Christus in een levende verbinding met het sociale lichaam van de mensheid en met het menselijk geslacht, in de eenheid van het geslacht en in de veelheid van de bijzondere gemeenschappen, op de eerste plaats het gezin, de Staat en ook de gemeenschap der Staten. Deze gemeenschappen hebben tot wezenlijk doel het algemeen welzijn, dat niet kan bestaan noch begrepen worden „zonder hun intrinsieke band (van deze gemeenschappen) met de eenheid van het menselijk geslacht”. Hieruit volgt dus, dat de onverbreekbare vereniging der Staten „een natuurlijk vereiste is en dat de mensen de stem van de natuur volgen als zij zich aan deze gemeenschappen onderwerpen en zich inspannen om aan hun eenheid een duurzame, uitwendige regeling, een organisatie te geven”. Zoals de Staat is ook de gemeenschap der Staten krachtens haar natuur en vorm van eenheid en van orde onder de mensen een vredesordening. Jesus Christus, vorst van de Vrede en met Hem de Kerk, waarin Hij voortleeft, is met hen in zoverre zij op de vrede geordend zijn, in een nieuwe, intieme betrekking getreden, waardoor Hij hun leven verheft en hen bevestigt”. Dit is de theologische fundering voor de bij voortdurend geuite gedachte dat juist de Christelijke orde de grondslag en de waarborg van vrede is, en dat de kern van het vredesprobleem in de geestelijke orde ligt en bestaan moet in een tekortkoming of gebrek aan geestelijke orde.

Op de basis van deze algemene beschouwing worden door de Paus enkele essentiële beginselen van de vredesordening ontwikkeld. In de belangrijke Kerstrede van de Paus van 1944 over de democratie wordt verklaard, dat op allen de plicht rust, „alles te doen, wat mogelijk is, om voor eens en voor altijd de *aanvalsoorlog* ter zijde te stellen en uit te bannen als wettige oplossing van internationale tegenstellingen en als instrument van nationale aspiraties”. Evenzeer keert zich de Paus tegen de *moderne wapenen* en Hij betreurt ze, hopende en smekende, dat ze nooit mogen worden aangewend. Ook de *ontwapening of de wederzijdse gelijktijdige vermindering der bewapening* werd steeds door de Paus gewenst en met aandrang gevraagd. Daarbij mag echter niet uit het oog worden verloren, dat het materieel-technische aspect alleen niet voldoende is voor een juiste beoordeling en oplossing van het vraagstuk. De vrede hangt niet van

het bezit of het verbod van deze wapenen alleen af, maar vooral van de geest, waarin de mensen tegenover elkaar staan en met elkaar leven.

Met dezelfde klem veroordeelt de Paus *collectieve strafmaatregelen*, die in en na de oorlog hele gemeenschappen getroffen hebben, n.l. volksverhuizing, verbanning uit het buitenland, deportaties, waarmede de machtsdragers of de harde drang der gebeurtenissen hele bevolkingen losrukken van landen en haardsteden. Ook de blijvende of althans langdurige gewelddadige scheiding van echtgenoten, ouders en kinderen, broeders, verwanten en vrienden, heeft n.l. bewezen, dat voor het zieleleven en het godsdienstige leven het verbonden zijn met een vast grondgebied en vaste tradities van grote waarde zijn en een bron van vruchtbare levenskracht vormen. Gedwongen terugvoering van vluchtelingen en weigering van het asylrecht aan degenen, die om zwaarwichtige redenen moeten vluchten, is evenzeer te veroordelen. (Toespraak van de Paus tot het Kardinaalscollegium 20-2-46).

De op deze beginselen gebaseerde orde van de vreedzame samenleving van de volkeren is essentieel een „*orde van de vrijheid*”. Zoals de Paus in de Kerstboodschap van 1951 zegt: „zij bestaat in de solidaire samenwerking van vrije mensen en vrije volkeren aan de vooruitgang op alle levensgebieden”. Deze vrijheid wordt ook binnen de z.g. „vrije wereld” bedreigd door de neiging om de leiding en de zekerheid van het bestaan af te schuiven op de gemeenschap”, en als de mensen „hun enig dagelijks geestelijk voedsel steeds minder van zichzelf verwachten — dat wil zeggen: van hun eigen overtuiging en kennis — en steeds meer reeds toebereid van de pers, van de radio, van de bioscoop, van de televisie: hoe zouden zij nog begrip kunnen hebben van de ware vrijheid, hoe zouden zij haar nog kunnen hoogachten en verlangen indien zij geen plaats meer heeft in hun leven”? Vanzelfsprekend is ook in de totalitaire regimes, in de communistische wereld geen echte vrijheid te vinden.

Gemeenschappelijk orgaan voor de vrede.

Reeds in 1944, in Zijn Kerstrede over de democratie, heeft de Paus de oprichting van een orgaan ter handhaving van de vrede met vreugde begroet. Want sinds jaren, was de Paus opgekomen voor het beginsel volgens hetwelk de oorlog als middel om internationale conflicten op te lossen, verworpen wordt. Een orgaan, dat door de gezamenlijke instemming met het hoogste gezag bekleed is en dat verplicht is, iedere agressie in de kiem te smoren, kan dan ook de instemming van de Paus wegdragen. „Wanneer heden ten dage bij de erkenning van deze immora-

liteit — van de aanvalsoorlog — zich de bedreiging zal hebben gevoegd van een juridische interventie der Naties en van een kastijding, die door de maatschappij der staten aan de agressor wordt opgelegd op zodanige wijze, dat de oorlog steeds vogelvrij zal zijn verklaard, altijd voorkomen zal worden door een preventieve actie, dan zal de mensheid, uittredend uit de donkere macht, waarin ze zolang is ondergedompeld geweest, de dageraad kunnen begroeten van een nieuw en beter tijdperk van haar geschiedenis". Uitdrukkelijk zegt de Paus echter, dat deze organisatie van de vrede aan één voorwaarde moet voldoen, n.l.: ze mag geen enkele onrechtvaardigheid, geen kwetsing bevatten ten nadele van enig ander volk.

Uit dezelfde overweging betuigde Pius XII Zijn instemming met de gedachte van een *federatieve politieke wereldorganisatie*, (toespraak tot de deelnemers van het Congres van de „World Movement for World Federal Government" 6-4-1951), omdat het streven naar een dergelijke wereldorganisatie in overeenstemming is met het vredeswerk van de Kerk, met de traditionele leer van de Kerk. Dit geldt vooral dan als deze federatieve wereldorganisatie een mechanisch eenheidsstreven uitsluit, want een dergelijke organisatie moet met de normale en organische orde harmoniëren, zowel op het nationale en constitutionele, op het economische en sociale, als op het culturele en morele gebied.

Europa.

Het is bijzonder opvallend, welke betekenis de Paus aan de Europese gedachte toekent. Herhaalde malen heeft Hij met grote nadruk er op gewezen, dat de Europese gedachte van essentiële waarde is voor de samenleving en de Europese cultuur en vrede, en allen aangespoord zich voor de verwezenlijking van deze gedachte in te spannen. Reeds op 3 December 1948, toen deelnemers van het tweede jaarlijkse congres van de Europese Unie van Federalisten te Rome door de Paus ontvangen werden, drong Pius XII in zijn toespraak met deze woorden op spoed aan: „Dat de vestiging van een Europese eenheid ernstige moeilijkheden oplevert, zal door niemand worden ontkend. Van het eerste ogenblik af zou men, om deze eenheid psychologisch dragelijk te maken voor alle volken van Europa de noodzaak kunnen laten gelden van nog enige tijd te wachten, waardoor bij deze volken de herinnering aan de gebeurtenissen van de jongste oorlog enigermate wordt uitgewist. Er is evenwel geen tijd te verliezen. En indien men er prijs op stelt, dat deze eenheid haar doel bereikt, indien men wil, dat zij op nuttige wijze de zaak van de vrijheid dient en de Europese eendracht, de zaak van de economische en intercontinentale politieke vrede, dan is het hoog tijd, dat zij verwezenlijkt worde. Sommigen vragen zich zelfs af, of het niet reeds te laat is."

Reeds toen heeft de Paus dus tot grote spoed aangemoedigd, enkele maanden na het eerste Europese Congres te Den Haag. Wel stelde de Paus enkele eisen ten aanzien van de grondslag waarop de Europese eenheid zou moeten worden opgericht: „Niemand, menen Wij, zal kunnen weigeren om deze verklaring te onderschrijven, dat een verenigd Europa, om zich in evenwicht te houden en om de verschillen die er in het eigen werelddeel bestaan uit de weg te ruimen, — zonder hier te spreken van zijn invloed op de veiligheid van de wereldvrede — moet steunen op een onwrikbare zedelijke grondslag. Waar zal deze grondslag gevonden moeten worden? Laat de geschiedenis antwoord geven: er is een tijd geweest, waarin Europa in zijn eenheid een vast aaneengesloten geheel vormde en temidden van de zwakheden, ondanks alle menselijke tekortkomingen, was deze eenheid van Europa een macht; door deze eenheid bracht het grote dingen tot stand. De ziel echter van deze eenheid was de godsdienst, die de gehele maatschappij grondig met christelijk geloof doordrenkte.”

De Paus juicht het toe, dat de culturele commissie op het Haagse congres een resolutie had aangenomen waarin de „gemeenschappelijke erfenis van de christelijke beschaving” vermeld staat. Maar dit is niet voldoende, men moet komen „tot de uitdrukkelijke erkenning van God's rechten en van Zijn wet, in ieder geval van de natuurwet.”

Nog uitvoeriger gaat de Paus op „deze uitstekende gedachte” van de Europese eenwording in Zijn Kerstboodschap van 1954 en tendele ook in de Kerstboodschap van 1955 in. De Paus betreurt dat het gevaar van een nieuw nationalisme de Europese eenwording gaat belemmeren en Hij verwerpt een nationalistische politiek die vanzelfsprekend niet verward mag worden met de legitieme liefde tot het vaderland. De Paus behandelt in aansluiting daarop de innerlijke band van de Europese volken, de beschavingsfundamenten, waardoor ze worden samengebonden. „Zulk een positieve en absolute idee” is „die van de liefde voor de door God gewilde vrijheid”, of „het ideaal van het natuurrecht als basis van de inrichting van de staat en van de ordening der staten onderling”. Dergelijke ideeën behoren tot de „traditie van het christelijk Europa”, zij vormen de meest soliede basis voor een nieuwe Europese argumentatie. In 1955 heeft de Paus deze gedachten nog eens herhaald en onderstreept, waaruit wederom blijkt, welke grote betekenis Hij aan Europa toekent.

Coexistentie.

In de laatste twee Kerstboodschappen besteedt de Paus bijzonder aandacht aan het alles beheersende probleem van de splitsing van de gehele wereld in twee vijandige delen. Het naast-elkaar-bestaan van deze partijen heeft tot een koude oorlog en, zoals de Paus herhaaldelijk zegt, tot een koude vrede geleid.

Hoe kan deze situatie op bevredigende wijze opgelost worden, of hoe kan men haar doorstaan?

In het kader van dit artikel is niet voldoende ruimte, om op alle aspecten en gedachten van deze zeer belangrijke pauselijke Kerstboodschappen in te gaan. Wij willen alleen wijzen op enkele van de oplossingen, die de Paus verwerpt: allereerst de coëxistentie die uit angst geboren is en door het groeiende wederzijdse wantrouwen tot een bewapeningswedloop leidt. Er is verder coëxistentie, die op dwalingen opgebouwd is, b.v. een supranaturalistische, spiritualistische interpretatie van het christendom, die sommigen ertoe brengt, de taak in de wereld te verwaarlozen. Er is een opvatting, die het communisme als „historisch feit”, dat door God is toegelaten, wil aanvaarden. Er is een sociaal economisch autonomisme, dat plannen ontwerpt en uitvoert, zonder met de geestelijke en bovennatuurlijke orde rekening te houden. Een dergelijke gedachtegang zou weinig van het materialisme van de communisten verschillen. De enige coëxistentie is de coëxistentie in de waarheid, d.w.z. opgebouwd op de waarheid, dat is op de beginselen van het christendom of tenminste van de natuurlijke orde.

In Zijn laatste Kerstboodschap heeft de Paus, in Zijn voortdurende zorg om de vrede, zelfs een concreet voorstel gedaan, om de internationale spanningen en het oorlogsgevaar te verminderen. De Paus stelt namelijk aan de regeringen van de wereld voor, een internationale overeenkomst te sluiten, die drie voorzorgsmaatregelen omvat: 1) Afzien van de proefnemingen met atoomwapenen. 2) Afzien van het aanwenden dezer wapenen. 3) Algemene controle op de bewapening. Uitdrukkelijk wordt echter gesteld, dat deze maatregelen als een geheel op te vatten zijn, om niet aan bepaalde machten een voordeel boven andere te verschaffen. Want ieder volk heeft recht op een zekere mate van veiligheid.

Hiermede zijn slechts de meeste markante vraagstukken vermeld, die de Paus in de laatste jaren in Zijn verschillende uitingen heeft behandeld. In het algemeen blijkt de heel bijzondere aandacht, die de Paus aan alle internationale vraagstukken besteedt; die betekent echter ook, dat de christenen als zodanig en vooral de christenen, die voor het staatkundige en maatschappelijk leven een bijzondere verantwoordelijkheid dragen, heden meer dan ooit in de geschiedenis geroepen zijn, mee te werken, dat deze belangrijke en soms voor de gehele mensheid beslissende vraagstukken in de wereld een rechtvaardige en juiste oplossing vinden.

**DE BETEKENIS
EN DE TAAK DER
LUCHTSTRIJDKRACHTEN
IN DE N.A.V.O.**

door Kolonel-Vlieger b.d. E. Visch.

Inleiding.

Het uit nood geboren en op 4 April 1949, voorlopig voor de tijd van 20 jaren, gesloten Noord-Atlantische Verdrag, waardoor een barrière werd opgeworpen tegen verder doordringen der Sovjets naar het Westen, heeft de basis gevormd voor de opbouw van een gezamenlijke verdedigingsmacht, waarbij, sinds de Duitse Bondsrepubliek in deze organisatie werd opgenomen, 15 landen betrokken zijn.

Het begrip „verdediging” vereist hier een nadere uitleg. Het betekent niet alléén, dat een aanval uitgevoerd op een of meerdere bondgenoten met vereende krachten moet worden afgeslagen, het begrip „verdediging” houdt tevens in en heeft in de loop der tijden steeds ingehouden, dat de aangevallene, zodra daartoe de militaire voorwaarden gunstig zijn, de aanvaller moet aangrijpen. De moderne ontwikkeling der oorlogvoering heeft meer dan ooit aangetoond, dat, zouden wij ons uitsluitend tot de verdediging beperken dit niet minder betekent dan het moeten prijsgeven van onze kostbaarste schatten. In dit licht bezien dient ook de N.A.V.O. verdedigingsmacht zodanig te zijn opgebouwd, dat zij niet alleen beschikt over strijdkrachten, die in staat zijn een vijandelijke aanval af te slaan en vervolgens terug te dringen, doch dat haar bovendien offensieve strijdkrachten ten dienste staan om een aanvaller in zijn meest vitale plekken te treffen, waardoor hem het verder oorlogvoeren onmogelijk wordt gemaakt. De voorwaarden voor het bepalen van het juiste tijdstip, waarop door de verdediger van zijn atoombommen wordt gebruik gemaakt, zijn op zich reeds de moeite van een nadere beschouwing waard, doch zullen in het raam van dit artikel buiten behandeling moeten blijven.

Bij de opbouw der Atlantische strijdkrachten dienen dan ook als voornaamste taken te worden gesteld:

- a. Het vormen van een schild, bestaande uit zee-, land- en luchtstrijdkrachten, om een aanval te pareren;
- b. het beschikken over een *slagwapen*, vooral bestaande uit parate strategische luchtstrijdkrachten, om de aanvaller zijn agressie te vergelden. Het feit van de parate aanwezigheid dezer strijdkrachten, zal de vijand noodzaken een belangrijk deel van zijn strijdkrachten voor doeltreffende luchtverdediging ter beschikking te houden.

Voor een beter begrip van de betekenis en de taak der luchtstrijdkrachten in de drie-dimensionale oorlogvoering zullen achtereenvolgens worden behandeld:

1. de strategische luchtstrijdkrachten;
2. de tactische luchtstrijdkrachten;
3. de luchtverdediging, waarbij zowel de militaire als de politieke doelstellingen aan een nadere beschouwing zullen worden onderworpen.

1. *Strategische luchtstrijdkrachten.*

Het begrip „airpower”.

Het begrip „airpower” heeft een wijdere strekking dan men daaraan doorgaans geeft, wanneer de strategische luchtstrijdkrachten met dit begrip worden vereenzelvigd. Een wijdere strekking, omdat het niet alléén de vliegtuigen zijn, die de macht in de lucht bepalen, doch de algehele harmonische opbouw en samenstelling der luchtstrijdkrachten, waaronder begrepen, behalve goed geoefend grond- en vliegend personeel, de grondorganisaties en aanverwante industrieën. Men dient het zo te zien, dat macht in de lucht het vermogen van een volk betekent om met behulp van de ten dienste staande middelen een strijdmacht op te bouwen, waarmede het vrijelijk gebruik van het luchtruim — zo nodig door dwang — kan worden verkregen.

Hieruit volgt reeds, dat de strategische luchtstrijdkrachten slechts een deel — alhoewel een zeer belangrijk deel — van de macht in de lucht uitmaken, evenals de tactische luchtstrijdkrachten, de squadrons bestemd voor de luchtverdediging, de luchtdoel-artillerie, de radar- en luchtwachtdienst alsmede de verbindingsdienst.

De preventieve waarde, welke van een goed uitgeruste luchtmacht uitgaat, kan niet hoog genoeg worden aangeslagen. Daarbij valt te bedenken, dat de *offensieve capaciteit* van de strategische luchtstrijdkrachten voor die preventieve waarde van groot belang zijn en o.m. wordt bepaald door de actie-radius der bommenwerpers en het vernietigingsvermogen der meegevoerde bommenlast. Relatief gesproken is de drie-dimensionale capa-

citeit van het luchtwapen thans onbeperkt. De actie-radius der bommenwerpers is wereldomvattend, terwijl het vernietigingsvermogen der A- en H-bommen reeds zo hoog is opgevoerd, dat Z.H. Paus Pius XII het nodig heeft geoordeeld op het Paasfeest van 1954 Zijn gezaghebbende stem te verheffen tegen deze mensonterende verschikkingen — echter — aldus Z.H.: „*steeds met behoud van wettige verdediging*”. De electronische navigatie en richtmiddelen bereiken een steeds hogere perfectie, zodat elk doel op aarde kan worden gevonden, teneinde hierop met een hoge graad van nauwkeurigheid de vernietigingsmiddelen af te werpen.

De N.A.V.O. heeft met moderne strategische luchtsrijdkrachten een machtsinstrument in handen, waarmede, indien het als „overredingswapen” mocht falen, de fundamente van een communistisch, de wereldvrede bedreigend staatsbestel kunnen worden vernietigd. Vrijwel algemeen heerst thans de mening, dat dit deel der luchtsrijdkrachten het beste wapen is om de vrede te handhaven.

Samenstelling en de te bezigen vernietigingsmiddelen, alsmede de toe te passen strategie moeten binnen het raam der staatkundige doelstellingen zijn afgestemd op en ontwikkeld uit weloverwogen keuze van de aan te vallen doelen. Gaan we na, welke doelen voor vernietiging bij een strategische luchtaanval in aanmerking komen, dan dient voorop te worden gesteld, dat de vernietiging geen doelstelling op zich is. *Voorkomen, dat een ander de wereld aan zijn politieke wil onderwerpt, moet doel van de defensieve oorlog zijn.*

Niet te ontkennen valt helaas, dat bij gebruik van A- en H-bommen de vernietiging van zodanige omvang is, dat zelfs bij zo nauwkeurig mogelijk uitgevoerde bombardementen op z.g. militaire doelen, vooràl indien deze doelen in de omgeving van dichte bevolkingscentra liggen, een groot deel der bevolking aan een dergelijk bombardement ten offer valt. Hieruit vloeit des te meer de grote verantwoordelijkheid voort, dat dit krachtigste „uiterste middel” met de grootste behoedzaamheid dient te worden gehanteerd. Een en ander vereist een grondige kennis van de componenten van 's vijands oorlogspotentieel en een juist inzicht in hun onderlinge samenhang.

Als belangrijke potentiële oorlogsdoelen komen in dit verband o.m. in aanmerking de vijandelijke strijdkrachten (zee-, land- en luchtmacht), de politie, de productiebedrijven, waaronder ressorteren mankracht, grondstoffen en energiebronnen, het vervoerwezen waarmede alle segmenten onderling worden verbonden, de centrale politieke organen, ondergebracht in regeringsgebouwen, regionale en plaatselijke bestuursorganen. Aan deze korte opsomming kunnen nog een aantal andere objecten worden toegevoegd als havenbedrijven, centra voor wetenschappelijk onderzoek e.a. Behalve dat de vernietiging der bekende objecten

van groot belang is, dienen de eigen inlichtingsorganen nauwkeurig over gegevens te beschikken waaruit blijkt hoe groot 's vijands capaciteit is om met eventuele reserves het geleden verlies weer aan te vullen. Hierbij is de factor tijd van groot gewicht.

Het gehele vraagstuk komt dus in feite neer op een wedloop tussen vernietigingscapaciteit en productieveerkracht en -vermogen, waaruit weer volgt, dat hoe sneller een strategisch lucht-offensief verloopt, des te beslissender de resultaten zullen zijn.

De nieuwe conceptie, waarin een toekomstige oorlog wordt gezien kan, naar aanleiding van het voorgaande, in twee fasen worden onderscheiden.

1e phase. In hoofdzaak gevoerd in en door de lucht. De duur van deze phase is zeer kort. Gezien de machtige middelen waarover kan worden beschikt, kan deze phase ook beslissend zijn en zo niet, dan is zij toch bepalend ten aanzien van het winnen of verliezen van de oorlog.

2e phase. Indien reeds niet beslist in de eerste phase, zo zal na enige onderbreking een tweede phase volgen, waarin zee-, land- en luchtstrijdkrachten in combinatie het gevecht zullen voeren ter consolidatie c.q. ter bereiking van het politieke oorlogsdoel.

Het is deze conceptie, die er toe leidt, dat in de Ver. Staten en in het Ver. Koninkrijk grote aandacht wordt besteed aan de uitbouw van een strategische luchtmacht, waarbij als twee hoofdoelen voorop staan:

- 1e. *dreiging met vergelding* (in de verwachting, dat daardoor een oorlog wordt voorkomen).
- 2e. *mogelijkheid tot vergelding.*

Alhoewel beide landen deel uitmaken van de N.A.V.O. en zij in het raam van deze organisatie waardevolle strijdkrachten leveren, welke onder gemeenschappelijk commando staan, is het gebruik van hun strategische luchtmachten een zaak, waarover uitsluitend door hen alleen wordt beslist. Enerzijds is dit wel begrijpelijk, doch dit eenzijdig gebruik en vooral de beslissing of en wanneer van atoombommen zal worden gebruik gemaakt is voor de overige partners een moeilijk te verteren stuk. In feite komt deze eenzijdige beslissing hierop neer, dat een vijandelijke aanval met niet-atomische wapenen zonder voorafgaand overleg terstond door een aanval met atomische wapenen kan worden beantwoord.

Teneinde de strategische luchtmachten zo efficiënt mogelijk tegen de Sovjet Unie te kunnen gebruiken is de politiek van Amerika er op gericht een periferische verdediging tegen dit land op te bouwen. Het huidige periferische verdedigings-systeem omvat Alaska en de Aleoeten, Japan, Zuid-Korea, de Philippijnen, de Hawaii, de Marshall, Caroline- en Palau-eilanden, Okinawa en Formosa, het territorium van de leden van de

Anzus, Canada, Labrador en Newfoundland, Groenland, bases in Brits-West-Indië en Guyana, bases in IJsland, de U. K., West-Duitsland, Spanje, Frans-Noord-Afrika, Griekenland en Turkije, Ethiopië en Saoedi-Arabië, aan de Perzische Golf en in Pakistan. De voorpostenverdeling reikt bijgevolg wel heel ver en is veel omvattend!

De Amerikaanse buitenlandse politiek is er op gericht deze verdedigingsgordel veilig te stellen. Ter bereiking van dit doel zijn onderhandelingen aangeknoopt met Pakistan; op 8 Augustus '54 werd een militair verdrag gesloten met Zuid-Korea; op 26 September van dat zelfde jaar werden militaire accoorden gesloten met Spanje; op 12 October een nieuw militair verdrag met Griekenland; op 12 November '54 werd de pro-Amerikaanse Magsaysay president van de Philippijnen. De politiek inzake Formosa is er op gericht om dit eiland als anti-communistisch bolwerk te behouden. Uit bovenstaande korte opsomming blijkt wel duidelijk, dat Amerika in staat is Rusland van alle kanten convergerend met zijn bommenwerpers aan te vallen en, indien nodig, met atoombommen te treffen. Zolang Amerika een voor-sprong op atoomgebied blijft houden, zal de bedreiging een grote preventieve waarde hebben. De sporadisch via het IJzeren Gordijn doordruppelende berichten wijzen er echter op, dat Rusland hard bezig is zijn achterstand op het gebied van atomische wapenen in te halen, wellicht deze achterstand reeds, zo niet kwantitatief dan toch kwalitatief heeft ingehaald. Uiteraard daalt daardoor de preventieve waarde van de Amerikaanse strategische luchtmacht. Haar waarde echter als aanvals- en vergeldingswapen tegen vijandelijke oorlogspotentieel blijft niettemin onverminderd voortduren.

Ook van Engelse zijde wordt het belang van een sterke strategische luchtmacht onderkend. In het voornemen ligt n.l. nog in de loop van dit jaar proefnemingen met de eerste H-bom uit te voeren.

Blijkens het „Statement on Defence” 1954 zijn twee belangrijke overwegingen doorslaggevend, welke het opbouwen van een strategische luchtmacht noodzakelijk maken. Deze overwegingen komen in hoofdzaak neer op de grote bedreiging, welke uitgaat van een grote voorraad atoombommen, dus grote preventieve waarde en derhalve een behoud voor de vrede, *verder gaat het Verenigd Koninkrijk er van uit, dat indien de oorlog uitbreekt, de atombom beiderzijds zal worden gebruikt.*

De Britse Minister van Defensie formuleerde enkele dagen na de waarschuwende woorden van Z.H. de Paus in 1954, het gebruik van atoombommen aldus, dat „zo ooit opnieuw tot een gewapend conflict zou worden overgegaan beide tegenstanders welhaast zeker zouden beginnen elkander met de meest afschuwelijke vernielingsmiddelen te bevechten.”

Bij de behandeling der Parijse Protocollen in de Tweede Kamer op 30 Maart '55 heeft de Heer Fens in dit verband aan de Ministers van Buitenlandse Zaken de vraag gesteld of het besluit van de laatste bijeenkomst van de Noord-Atlantische Raad omtrent de inrichting van plannen van de atoomstrategie zó is te verstaan, dat het Westen atoomwapens slechts zal gebruiken, als deze wapens als wettig verdedigingsmiddel onontkoombaar zijn. Minister Beyen heeft deze vraag bevestigend beantwoord, er van uitgaande dat onder *wettig* verdedigingsmiddel een *gewettigd* d.i. in alle opzichten verantwoord verdedigingsmiddel wordt verstaan.

De grote waarde, welke Engeland aan de atoombom toekent, heeft het doen besluiten in de „Royal Air Force” een sterke macht van moderne bommenwerpers op te bouwen, die in staat is de atoombommen over een grote afstand te vervoeren. Blijkbaar is het U. K. niet van plan deze belangrijke taak alleen aan de U.S.A. over te laten. In het fiscale jaar 1954/55 is ten behoeve van de Engelse defensie een bedrag van £ 1.639.9 miljoen uitgetrokken waarvan £ 537 miljoen voor de R.A.F. is bestemd. Voor productie en research is £ 245 miljoen uitgetrokken waarvan alleen voor vliegtuigen reeds £ 165 miljoen is bestemd.

De tijd, dat massale aanvallen met bommenwerpers worden uitgevoerd behoort tot het verleden. Eén atoombom bereikt thans hetzelfde effect als honderden bommenwerpers gezamenlijk in de laatste wereldoorlog. Ook de penetratiemogelijkheid is aanzienlijk vergroot. De verdediging tegen vijandelijke jagerinterceptie werd in de Tweede wereldoorlog in hoofdzaak gezocht in gecoördineerde vuurkracht van grote formaties bommenwerpers gesteund door jagerescorte. Deze gecombineerde vuurkracht vervalt thans, terwijl de actie-radius der moderne jagers verre ten achter blijft bij die van de bombardeurs, zodat jagerescorte niet mogelijk is. De afweermogelijkheid is thans dan ook gezocht in snelheid en hoogte, welke de voordelen bieden, dat de bommenwerper boven de reikwijdte van het conventionele luchtdoelgeschut vliegt en de vijandelijke jagers meer tijd nodig hebben om de interceptie te kunnen uitvoeren. Bovendien zijn de jagers als gevolg van de veel grotere snelheid der bombardeurs gehandicapt in het uitbrengen van gericht vuur met hun boordwapens.

De ontwikkeling van de elektronisch geleide „air to air” en „ground to air” raketten zal echter in een naaste toekomst deze voordelen weer voor een deel te niet doen. Verwacht kan worden, dat ook hier wel weer elektronische tegenmaatregelen op gevonden worden.

De strategische luchtmacht van de U.S.A. heeft reeds een hoge graad van paraatheid bereikt. De bemanningen krijgen continu zware oorlogsopdrachten uit te voeren naar de meest

afgelegen streken der aarde. Het bijtanken in de lucht is geen probleem meer. Vanaf tussengelegen stations stijgen de tankers volgens vastgesteld schema op om de bombardeurs tijdig van nieuwe brandstof te voorzien. Hierdoor wordt veel tijd bespaard, welke normaal voor het landen, oponthoud op de vliegbasis en weder starten wordt uitgetrokken. De discipline is goed. Als merkwaardigheid zij vermeld, dat een hele bemanning, die een half jaar foutloos heeft gevlogen een tijdelijke rangsverhoging krijgt. Bij een vliegfout raakt de gehele bemanning deze hogere rang dan weer kwijt.

De Verenigde Staten zijn in samenwerking met Canada bezig een uitgebreid waarschuwingsnet op te bouwen, hetwelk reikt tot het uiterste Noorden van Canada. Ook op de Oceanen worden, voor zover nodig, radarstations gevestigd. De kosten van deze enorme onderneming, die reeds in een vergevorderd stadium van ontwikkeling verkeert, bedragen vele milliarden en worden gezamenlijk door Amerika en Canada gedragen. De opzet van dit noordelijk radar-waarschuwingsnet, het z.g. „early warning and reporting system” is, dat zodra vijandelijke vliegtuigen en ook vlooteenheden door het radarscherm worden gesignaleerd, eigen vliegtuigen in de kortst mogelijke tijd het luchtruim kunnen kiezen teneinde de vijandelijke strategische luchtmacht een verder doordringen te belemmeren. Ondanks de perfecte methode van waarschuwing is men in Amerika nogal pessimistisch gestemd t.a.v. het doordringen van een zeker percentage der aanvallende vliegtuigen, hetgeen ook weer niet te verwonderen is wanneer men zich rekenschap geeft van de geweldige lengte der grenzen. *Belangrijk is echter dat de eigen strategische luchtmacht op het eerste alarmsignaal gelegenheid krijgt direct op te stijgen*, voor het uitvoeren van haar vergeldingsopdrachten.

Het is merkwaardig, dat na de Tweede wereldoorlog Rusland lange tijd bijna negatief tegenover de opbouw van een strategische luchtmacht stond. Het zwaartepunt bleef immer meer gelegen op het tactisch gebruik der luchtstrijdkrachten en de luchtverdediging. Waarschijnlijk zal de grote achterstand in atoombommen hieraan wel debet zijn geweest, want met het inhalen dezer achterstand, hield de snelle opbouw van zijn strategische luchtmacht gelijke tred. Aangenomen mag worden, dat Rusland thans over een numeriek sterke strategische luchtmacht beschikt. De kwaliteit der vliegtuigen schijnt echter voor het merendeel nog gering te zijn. Van twee typen moderne bommenwerpers n.l. type 37 en 39 is bekend, dat zij zijn uitgerust met straalmotoren en resp. H- en A-bommen kunnen vervoeren. Er moet op gerekend worden, dat binnen afzienbare tijd het gehele N.A.V.O. gebied met inbegrip van de Ver. Staten en Canada voor de Russische bommenwerpers bereikbaar is.

Verschaft het grote aantal strategische lange afstands-bommenwerpers de Amerikaanse luchtmacht thans nog een overwicht in de lucht, de snelle technische vooruitgang der Sovjet-luchtvaartindustrie, die met zeer vooruitstrevende ontwerpen voor de dag komt, die reeds na korte tijd in serieproductie worden gebouwd, zal er toe leiden, dat binnen niet te lange tijd — verwacht wordt ongeveer in 1960 — een zeker evenwicht tussen de luchtmachten der U.S.A. en Sovjet Unie tot stand komt. De „balance of power” is dan bereikt totdat . . . het intercontinentale projectiel, aan welks ontwikkeling aan beide zijden hard wordt gewerkt, het evenwicht weder voor korte tijd verstoort om daarna de techniek weder gelegenheid te geven hiertegen een afdoend afweermiddel te construeren. Eenmaal tot een goede ontwikkeling gebracht, zullen deze nieuwe wapenen het aanzien van de huidige strategische luchtstrijdkrachten volkomen wijzigen.

In een volgend artikel, zal, in aansluiting op deze beschouwing een uiteenzetting worden gegeven over de betekenis en taak der tactische luchtstrijdkrachten alsmede over de waarde van een goede luchtverdediging voor West-Europa.

Vragen van handelspolitiek

door

Mr P. A. Blaisse

Inleiding.

Vrijhandel of protektie, een liberale of aktieve handelspolitiek, het zijn historisch gezien de golfbewegingen van eb en vloed in de buitenlandse economische betrekkingen. De bemoeienis van de overheid met het internationale handels- en betalingsverkeer is geen overgebleven verschijnsel uit de oorlogsjaren. Toen na een periode van internationale vrijhandel op het einde van de vorige en het begin van deze eeuw de bemoeienis van de overheid met het economisch leven weer toenam, nam ook de aktieve handelspolitiek, als noodzakelijk onderdeel van de algemene welvaartspolitiek, in betekenis toe.

De handelspolitiek zou derhalve kunnen worden geformuleerd als het onderdeel van de economische politiek der overheid, hetwelk rechtstreeks is gericht op de beïnvloeding van de economische verhoudingen met het buitenland in de ruimste zin. Hoe zeer de meer algemene welvaartspolitiek en de handelspolitiek op elkaar ingrijpen, blijkt uit de exportbevordering, kernvraagstuk numero één van de Nederlandse volkshuishouding. De vergroting van de export is van primaire betekenis voor de expansie van het economisch leven. Een bevredigende concurrentiepositie op de buitenlandse markt is niet denkbaar, indien niet tegelijkertijd in het binnenland een politiek wordt gevoerd, gericht op stabiliteit van de prijzen, en de lonen niet verder worden opgevoerd dan met de gestegen arbeidsproductiviteit overeenkomt.

Handelspolitiek en structuur.

Voor een goed begrip van de handelspolitiek is het dus noodzakelijk de desiderata te kennen van het algemeen beleid, desiderata, welke in de eerste plaats worden bepaald door de structuur van de Nederlandse volkshuishouding. Ik wil hier volstaan met enkele karakteristieken te geven, welke de Nederlandse volkshuishouding kenmerken.

De economisch-geografische positie en de geringe aanwezigheid van grondstoffen hebben Nederland enerzijds tot een handelsvoerende natie, anderzijds tot een agrarisch land bestempeld,

zodat tot aan de tweede wereldoorlog de industriële ontwikkeling bij de ons omringende landen ten achter bleef. Een tweede structuurkenmerk, de grote bevolkingsgroei, was oorzaak, dat na de oorlog de industriële ontwikkeling sterk op de voorgrond werd geschoven, moest worden geschoven. Daar de expansiemogelijkheden in de agrarische- en dienstensektor beperkt zijn, kan alleen de industrie een voldoende werkgelegenheid voor de toenemende beroepsbevolking bieden.

De bevordering van de industrialisatie kwam op deze wijze in het centrum van het Regeringsbeleid te staan. Voor de handelspolitiek zijn hieruit een aantal belangrijke conclusies te trekken. Allereerst gaat een uitbreiding van de productie gepaard met een toenemende invoer van grond- en hulpstoffen, welke in Nederland onvoldoende aanwezig zijn. De export zal in de toekomst gelijke tred moeten houden met de toenemende invoerbehoefte van Nederland. Hier komt nog bij, dat na de oorlog door het verlies van inkomsten uit buitenlandse kapitaalbeleggingen het percentage van de invoer, dat door de uitvoer wordt gedekt, hoger moet liggen dan voordien. In 1938 bedroeg dit percentage 74, terwijl het in de laatste vier jaren schommelt tussen 85 en 95.

In de tweede plaats biedt de Nederlandse markt onvoldoende ruimte voor een „moderne” productie, welke onder de huidige omstandigheden in toenemende mate plaats vindt in de vorm van serie- en massaproductie. Voor de handelspolitiek is hier een taak weggelegd bij het vinden van voldoende afzetmogelijkheden in het buitenland en het openen van nieuwe markten.

In de derde plaats is in het buitenland belangstelling gewekt voor de investeringsprogramma's en steun ontvangen op het gebied van de financiering, know-how, enz.

Uit het voorgaande blijkt de afhankelijke positie, die Nederland ten opzichte van het buitenland inneemt, waarmede het belang en de aard van de handelspolitiek is aangetoond. Enkele cijfers mogen ter illustratie dienen:

De in- en uitvoer van Nederland beliepen in 1955 respectievelijk ruim 12 en 10 milliard gulden, tezamen ruim 22 milliard gulden. Dit bedrag is bijna gelijk aan het totale nationale inkomen in hetzelfde jaar ten bedrage van ruim 24 milliard gulden.

De openheid van de Nederlandse economie, die uit de verhouding nationaal inkomen enerzijds en in- en uitvoer anderzijds blijkt, maakte Nederland tot een voorstander van een zo groot mogelijke vrijheid van het internationale verkeer. Vooral tijdens de crisis der dertiger jaren is echter aan deze vrijheid grote afbreuk gedaan door een toenemend nationaal ingrijpen in de betrekkingen met het buitenland, hetgeen ontaardde in een wedloop van veelsoortige handelsrestricties, deviezenbepalingen, geldontwaardingen, enz. Deze politiek, die slechts rekening hield met de welvaart in eigen land, was gericht op het behoud van

werkgelegenheid in het binnenland en op de bescherming van de binnenlandse markt tegen de concurrentie en conjunctuurverstoringen van buiten de grenzen.

Bilateraal en multilateraal overleg.

Het direct ingrijpen tijdens de crisisjaren betekende tevens het einde van een multilateraal handels- en betalingsverkeer. Tot dat tijdstip bestond er convertibiliteit der valuta's gebaseerd op het systeem der gouden standaard. Handelspolitiek was tarievenpolitiek, maar hier gold de regel van de meest begunstiging, zodat tegen een bepaald land diskriminerende handelspolitieke maatregelen vrijwel uitgesloten waren. Dit multilaterale systeem heeft met name tijdens en direct na de oorlog geheel plaats moeten maken voor een bilateraal systeem, waarbij de betrekkingen tussen twee staten onderling werden geregeld. De noodzaak op bilaterale wijze praktisch tot evenwicht in de handels- en betalingsbetrekkingen met het partnerland te geraken, hield een ernstige belemmering in voor de ontwikkeling van het internationale verkeer.

Na de oorlog heeft men daarom in internationaal verband getracht het multilateraal verkeer te herstellen, opdat een verruiming van het internationaal handelsverkeer zou kunnen worden bereikt en een einde zou kunnen worden gemaakt aan een autonoom en arbitrair optreden der nationale staten, welke de internationale betrekkingen verstoren.

In dit verband heeft Nederland zijn steun verleend bij de oprichting van een aantal internationale organisaties, waarop ik hier de aandacht wil vestigen. Op het gebied van de vrijmaking van het betalingsverkeer en de stabiliteit der valuta's heeft de Nederlandse Regering een aantal verplichtingen aangegaan in het kader van het Internationale Monetaire Fonds (I.M.F.) en de Europese Betalings Unie (E.B.U.). Zo mogen volgens het statuut van het I.M.F., behalve in het geval van ernstige betalingsbalansmoeilijkheden, geen restricties voor het betalingsverkeer op lopende rekening worden ingesteld. Deze regel zal volledig in werking treden, zodra in de toekomst wordt overgegaan tot een stelsel van convertibiliteit der valuta's. In de E.B.U. is de overeenkomst belichaamd, welke het Europees verrekensysteem daadwerkelijk doet functioneren. Er wordt regelmatig in multilateraal verband overleg gepleegd, met name bij de z.g. landenexamens, waar over de interne en externe monetair situatie gemeenschappelijk van gedachten wordt gewisseld.

De afschaffing van de handelsbelemmeringen, speciaal de opheffing van de kwantitatieve restricties, is het werkerterrein van het „General Agreement on Tariffs and Trade” (GATT) en de Organisatie voor de Europese Economische Samenwerking (OEES). In de OEES, waarvan 17 landen deel uitmaken waaronder Nederland, zijn de resultaten, met uitzondering van de

tariefpolitiek, meer succesrijk geweest dan in de GATT. In de meeste Europese staten is thans de invoer voor meer dan 90% geliberaliseerd. Telkenmale hebben zich moeilijkheden met bepaalde landen voorgedaan, zoals met Frankrijk en Engeland enkele jaren geleden — met Frankrijk is de toestand nog steeds niet normaal — maar steeds is de OEES erin geslaagd bepaalde oplossingen aanvaard te krijgen, welke de moeilijkheden zo niet geheel dan toch voor een groot deel wisten op te lossen. Op het gebied van verlaging van invoerrechten is binnen het kader van de OEES weinig of geen resultaat bereikt. Dit kan ook moeilijk, daar outsiders de vruchten van deze verlaging zonder enige tegenprestatie in de schoot geworpen zouden krijgen door de werking van de onvoorwaardelijke en onbepaalde meestbegunstiging. De gedachte is dan ook wel bij mij opgekomen, of onder de huidige omstandigheden van differentiatie en specialisatie in het economisch leven de absolute werking van deze onbepaalde en onvoorwaardelijke meestbegunstiging inderdaad juist moet worden geoordeeld. Het is in ieder geval een feit, al klinkt het paradoxaal, dat de meestbegunstiging een verruiming van het handelsverkeer meer dan eens in de weg heeft gestaan. Dit punt ware internationaal opnieuw aan de orde te stellen.

De strijd om de tarieven is, zij het op bescheiden wijze, niet geheel zonder succes gestreden in de GATT, waarvan 35 landen waaronder Nederland, deel uitmaken. Het is hier niet de plaats dieper op de betekenis van de GATT in te gaan. Alleen moge worden vermeld, dat deze organisatie algemene handelspolitieke spelregels geeft en bepaalt wat wel en wat niet mag in het internationale goederenverkeer. Als zodanig heeft de GATT zeker zijn verdienste, al staat het gehele geval nog in de kinderschoenen. Speciaal de vele ontsnappingsclausules, welke nolens volens in het GATT-statuut „moesten” worden opgenomen, ontlenen aan deze handelspolitieke samenwerking in wereldverband veel van haar betekenis.

Benelux.

Alvorens te onderzoeken over welke wapenen hier in Nederland in concreto op handelspolitiek terrein wordt beschikt, resp. moet worden beschikt, zijn enkele korte opmerkingen over de samenwerking met België en Luxemburg op hun plaats.

Op 9 December 1953 werd tussen de Benelux-landen een protocol gesloten inzake de coördinatie van de handelspolitiek. (Kamerstuk no. 3526). Dit protocol is gebaseerd op de gedachte, dat geen gemeenschappelijke markt tussen verschillende landen effectief tot stand kan komen zonder dat een gemeenschappelijke handelspolitiek ten opzichte van derde landen wordt gevoerd. Op 1 Januari 1948 was namelijk een begin gemaakt met de gemeenschappelijke markt tussen Nederland, België en Luxemburg, toen op die datum het Douane-Unie-Accoord in werking

trad. De sedert 1948 gegroeide vrijmaking van het goederen-, diensten- en in zekere mate ook van het kapitaalverkeer in het inter-Benelux verkeer maakte een coördinatie op handelspolitiek gebied noodzakelijk teneinde te voorkomen, dat eenzijdig optreden van één van de partners met derde landen de intern bereikte resultaten illusoir zou maken. Het hier bedoelde handelspolitieke protocol, dat ruim twee jaar geleden werd afgesloten en op 1 Februari 1956 in de Tweede Kamer werd goedgekeurd, heeft bepaalde successen opgeleverd, al moet nog veel tot stand worden gebracht, wil er werkelijk van een gemeenschappelijke handelspolitiek sprake zijn. Zo kwam een gemeenschappelijke liberalisatielijst binnen het kader van de O.E.E.S. tot stand en werd sedert 1 Juli 1954 de gemeenschappelijke liberalisatielijst betreffende invoer uit de dollarlanden van kracht. Toch bestaan in de niet-geliberaliseerde sector nog geen gemeenschappelijke verdragscontingenten en men heeft nog evenmin kunnen besluiten de handels- en betalingsbesprekingen met het buitenland door middel van één gemeenschappelijke Benelux-delegatie te voeren. Belangrijk is echter wel, dat de Benelux op internationale conferenties, zover mogelijk, een gemeenschappelijk standpunt inneemt en op deze wijze in eensgezindheid sterker naar voren komt dan zulks het geval was in tijden, dat geen sprake was van een gemeenschappelijke politiek.

Wettelijke regelingen.

Uit het bovenstaande zal duidelijk zijn, dat Nederland in het kader van een aantal internationale organisaties een aantal verplichtingen heeft aangegaan en rechten heeft verkregen, welke internationaal precies zijn vastgelegd. Deze rechten en verplichtingen geven als het ware het raam aan, waarbinnen de handelspolitiek van ons land zich in concreto moet bewegen. Hierbij zij opgemerkt, dat er nog bepaalde gebieden zijn, die buiten de werkzaamheid van de hier bedoelde organisaties vallen. De praktijk leert echter, dat de Nederlandse Regering zowel voor de eerste groep als voor de laatste dient te beschikken over zwaardere handelspolitieke wapenen dan zij thans in handen heeft.

Mij nu verder tot Nederland bepalende, is het interessant na te gaan, op welke wijze de Regering in staat is een actief handelspolitiek beleid te voeren. De wettelijke bevoegdheden van de Regering zijn nog ontleend aan bepalingen van vóór en uit de oorlog. De eerste wet op dit terrein dateert uit 1914, welke ten doel had de bescherming van de volkshuishouding in abnormale- of oorlogsomstandigheden. Ook de Crisis-Uitvoerwet van 1931 staat nog ter beschikking, strekkende tot bescherming van de Nederlandse export tegen invoerbelemmerende maatregelen in het buitenland. Terloops zij hier opgemerkt, dat de eveneens in 1931 verschenen Crisis-Invoerwet, die aanvankelijk bedoelde

overmatige invoer uit het buitenland tegen te gaan, maar in de dertiger jaren is uitgegroeid tot een belangrijk wapen op handelspolitiek gebied, bij de aanvang van de oorlog werd ingetrokken.

De Retorsiewet 1933 verleende bevoegdheden tot het nemen van tegenmaatregelen tegen door het buitenland toegepaste discriminatie ten aanzien van Nederland.

De Invoernoodwet van 1939 hield speciale regelingen in ten aanzien van de invoer in oorlogs- of buitengewone omstandigheden.

Het meest recent is de Besluitregeling In- en Uitvoer 1944 met de daarop gebaseerde en van kracht zijnde In- en Uitvoer-verbodenbeschikking 1945 en het Deviezenbesluit van 1945. Op enkele uitzonderingen na zijn de in- en uitvoertransacties thans onderworpen aan een resp. in- en uitvoervergunning en aan een deviezenvergunning, terwijl daarnaast voor verschillende producten in de agrarische sektor nog een monopoliemachtiging nodig is.

Voorontwerp In-, Uit en Doorvoerwet.

Het arsenaal van handelspolitieke wapenen is deels verouderd, deels onder de huidige omstandigheden incompleet. Vandaar, dat de Regering van plan is te komen met een nieuwe In-, Uit- en Doorvoerwet, waarvoor een voorontwerp gereed is en waarover advies aan de S.E.R. is gevraagd. Een dergelijke wet voorziet stellig in een behoefte. Het voorontwerp gaat uit van het volgende systeem. De In-, Uit- en Doorvoerwet moet worden gezien als een raamwet (machtigingswet). Op grond van deze raamwet wordt bij Algemene Maatregel van Bestuur (A.M.v.B.) een invoer- en een uitvoerverbod uitgevaardigd, waarbij de gehele in- en uitvoer wordt verboden. De in- en uitvoer wordt alleen toegelaten bij vergunningen door de Minister te verstrekken. Het ligt dus in de bedoeling van de Regering in de toekomst het huidige in- en uitvoerregiem te continueren. Als nieuwe bevoegdheid, welke niet onder de huidige wetgeving bestaat, is de machtiging, welke aan de Minister bij de zojuist genoemde A.M.v.B. — of bij een separate A.M.v.B.? — wordt verleend tot het opleggen van heffingen. Deze heffingen moeten worden vastgesteld bij Ministeriële Beschikking. De Minister kan tenslotte vrijstelling en ontheffing verlenen. Het gehele complex van maatregelen, zoals in het voorontwerp geregeld, kan men het negatieve stelsel noemen.

De Regering meent de beschikking te moeten hebben over dit handelspolitieke arsenaal teneinde in het bijzonder te kunnen optreden in geval van onaanvaardbare handelspraktijken, zoals bij dumping, in geval van in het buitenland toegepaste exportpremies of prijssubsidies, bij schaarste, ten behoeve van de werkgelegenheid en bescherming van jonge industrieën en ter

beveiliging van Nederlandse exportbelangen. Het is nu van belang enkele aspecten van deze zaak eens nader onder de loupe te nemen.

In de eerste plaats laat zich een bezwaar denken tegen de principiële opzet van dit zogenaamde negatieve stelsel. De ontwikkeling van een toenemende overheidsbemoeienis met het bedrijfsleven is nog steeds niet tot staan gebracht. De In-, Uit- en Doorvoernet wordt nu als een sluitstuk voor het overheidsbeleid beschouwd, zodat ook op handelspolitiek terrein de overheidsinvloed positief wordt geregeld.

De vraag is, of men met een dergelijke ontwikkeling accoord moet gaan. Kan men aan de noodzaak tot een zekere inmenging van de overheid in het nationaal- economisch leven argumenten ontleen tot het verlenen van onbeperkte bevoegdheden op het gebied van de handelspolitiek? Twee wegen kunnen worden gevolgd. Ofwel men stelt de vrijheid van het internationaal handels- en betalingsverkeer voorop, een stelling, die Nederland doorgaans naar het buitenland uitdraagt, ofwel men volgt het negatieve stelsel, een opzet, die, naar hierboven reeds werd opgemerkt, aan het huidige voorontwerp ten grondslag ligt. Zij, die het zogenaamde positieve stelsel voorstaan, bepleiten daarentegen, dat het verstandig zou zijn bij de instelling van de nieuwe wet tevens een einde te maken aan het bestaande negatieve regiem van in- en uitvoerverboden. Alleen bij wijze van uitzondering zou dan van dit principe kunnen worden afgeweken.

Een dergelijk positief stelsel is mogelijk, indien gebruik wordt gemaakt van meerdere A.M.v.B., waarin afzonderlijk aan de Minister de „bevoegdheid” wordt gegeven tot het verbieden van de in- of uitvoer of het opleggen van heffingen ten opzichte van bepaalde landen of bepaalde goederen. Men verleent dus in de Algemene Maatregelen van Bestuur de bevoegdheid tot het instellen van verboden en heffingen, dus niet het verbod zelf wordt in de A.M.v.B. opgenomen, zoals in het voorontwerp is bepaald. Door meer gedifferentieerde besluitvorming middels Ministeriële Beschikkingen kan dan worden tegemoetgekomen aan bepaalde uitzonderingsposities op de algemene vrijheid, welke ten opzichte van bepaalde landen of goederen zijn vereist.

Op deze wijze kan rekening worden gehouden met de speciale verhoudingen van Nederland ten opzichte van landen aangesloten bij de OEES, de GATT en de landen achter het IJzeren Gordijn, terwijl deze oplossing tevens de mogelijkheid geeft ten aanzien van de landbouwsector het overheidsingrijpen verder uit te strekken dan voor de industriesector wenselijk zou zijn. Bovendien kan, indien nodig, snel een Beschikking als afweer worden uitgevaardigd. Dit positieve systeem brengt het voordeel met zich mede, dat een inbreuk op de vrijheid van het handelsverkeer als een uitzondering wordt beschouwd en door de Regering zal moeten worden gemotiveerd.

Men verlieze bij dit alles niet uit het oog, dat het intergouvernementeel overleg, dat na de oorlog is gegroeid, juist is gericht op het waarborgen van een zo groot mogelijk handels- en betalingsverkeer en op het scheppen van ordelijke betrekkingen tussen de landen. Het zou daarom toe te juichen zijn, dat, indien straks de Regering met een definitief wetsontwerp komt, in de M.v.T. duidelijk de internationale verplichtingen worden uiteengezet, welke zij in Benelux, O.E.E.S., G.A.T.T., I.M.F. of ander verband heeft aangegaan. Herhaaldelijk blijkt, dat het bedrijfsleven een verkeerde voorstelling van zaken heeft over de draagwijdte van de door Nederland onderschreven rechten en verplichtingen. Dit internationaal overleg is juist geschapen ten einde de handelspolitiek te beperken, in zoverre deze een schadelijke uitwerking heeft op het internationale handels- en betalingsverkeer en de welvaart in andere landen. Zo is het niet toelaatbaar, dat een tekort aan werkgelegenheid in het binnenland door invoerrestricties wordt afgewenteld op het buitenland.

De voorstanders van het positieve stelsel wensen tot uitdrukking te brengen, dat de handelspolitieke wapenen slechts bedoeld zijn als mogelijke afweer tegen funeste invloeden van buiten in zoverre het werkterrein of de controle van de internationale organisaties hier tekort schieten, of zelf de mogelijkheid tot een tweestelling geven. Anderzijds dient het tijdelijk karakter van de getroffen maatregelen duidelijk te worden vastgelegd in de In- en Uitvoerbesluiten. Hoe men ook over het positieve of negatieve stelsel moge denken, het lijkt geen twijfel of ons land heeft een versterking nodig van zijn handelspolitieke wetgeving. Daartoe zal stellig een In-, Uit- en Doorvoerwet goede diensten kunnen verlenen. Men zal echter de opzet zuiver moeten kiezen. Het komt mij voor, dat in afwijking van het voorontwerp meer differentiatie en manoeuvreermogelijkheid van de Regering mogelijk moet zijn. Dit zou, zoals ik reeds opmerkte, zó kunnen geschieden, dat krachtens de Raamwet meerdere A.M.v.B. worden ingesteld, die de Regering de *bevoegdheid* geven ten aanzien van bepaalde goederen of landen bij Ministeriële Beschikking verboden of heffingen op te leggen, zodat de Regering slagvaardig kan zijn en de nodige manoeuvreermogelijkheid heeft in haar beschikkingsbeleid.

Procedure.

Een enkel woord over de procedure kan hier echter niet worden gemist. De verstrekkende bevoegdheden, welke de Regering zich wil toemeten, zijn, naar het mij voorkomt, met onvoldoende waarborgen omringd. Er is hier sprake van besluitwetgeving en dit kan gevaarlijk zijn. Een zelfde parallel van toenemende besluitvorming door de Regering en daarmee uitholling der wetgevende bevoegdheden van het Parlement, zien wij ook op andere terreinen, zoals voorgesteld bij de nieuwe landbouwwet

en ten dele ook bij de wet Economische Mededinging. De vraag is zeker op haar plaats, of hier verbetering, dat wil zeggen een meer evenwichtige behandeling van zaken, kan worden verkregen. Een compromis is m.i. stellig mogelijk, waarbij enerzijds de Regering de noodzakelijke slagvaardigheid behoudt om onmiddellijk „toe te slaan” en anderzijds een parlementaire controle en een overleg met het bedrijfsleven mogelijk wordt gemaakt. Overigens moeten wij dit „onmiddellijk toeslaan” niet overdrijven! Te dikwijls wordt op theoretische geconstrueerde gevallen een „moderne” wetgeving gemotiveerd, die te denken geeft. Vandaar dat ik een aantal waarborgen opgenomen wil zien.

In de eerste plaats lijkt een versterkte controle door het parlement alleszins op haar plaats. Dit kan o.m. geschieden door de uit te vaardigen Algemene Maatregelen van Bestuur achteraf door de Kamer bij Wet te doen bekrachtigen. De krachtens deze Algemene Maatregelen van Bestuur genomen Ministeriële Beschikkingen inzake concreet getroffen maatregelen zouden ter inzage door de Kamer op de Griffie kunnen worden neergelegd, zodat steeds de mogelijkheid bestaat hierop terug te komen, indien dit wordt verlangd. Tevens zou de Minister aan de Kamer eens per kwartaal — of half jaar — over het gevoerde beleid verslag kunnen uitbrengen.

Het verdient in de tweede plaats aanbeveling een Commissie van Advies bij de uitvoering van de toekomstige In-, Uit- en Doorvoerwet in te schakelen. Het komt mij voor, dat het overleg met de betrokkenen over handelspolitieke vraagstukken momenteel te veel broksgewijze plaats vindt. Voor een deel vindt dit overleg namelijk plaats met het Centraal Orgaan voor de Economische Betrekkingen met het Buitenland, voor een deel ook met de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisaties, voor zover aanwezig. Het werknemerselement komt echter in het hier bedoelde contact niet voldoende tot zijn recht en toch zijn bij de handelspolitiek belangrijke vraagstukken aan de orde, zoals de werkgelegenheid en de prijzen, welke de arbeiders direkt interesseren.

Nu het moment gekomen lijkt de bevoegdheden van de Regering op handelspolitiek terrein meer systematisch en compleet te regelen, is ook het moment gekomen te overwegen een Commissie van Advies in het leven te roepen. Een dergelijke commissie zou breed van samenstelling moeten zijn. Breed in dien zin, dat de verschillende maatschappelijke geledingen in deze commissie tot hun recht moeten komen — werkgevers in industrie en landbouw alsmede werknemers en verbruikers (?) —, breed ook in dien zin, dat tegengestelde belangen op handelspolitiek gebied in voldoende mate hun plaats krijgen in de commissie, zoals industrie, importhandel en exporthandel.

Deze Commissie van deskundigen zou naar mijn mening in ieder geval moeten worden ingeschakeld bij de verschillende Algemene Maatregelen van Bestuur, terwijl tevens ernstig moet

worden overwogen deze commissie resp. enkele deskundigen uit de commissie— dit is waarschijnlijk beter — in te schakelen, alvorens Ministeriële Beschikkingen worden uitgevaardigd. De krachtens de A.M.v.B. te nemen Ministeriële Beschikkingen kunnen zeer veel punten omvatten, zoals:

1. het opleggen van een heffing.
2. het toekennen van een restitutie-uitkering.
3. het verlenen van een vrijstelling.
4. het verbieden van de in- of uitvoer ten aanzien van bepaalde landen of goederen (dit punt zal in een nieuw wetsontwerp nog moeten worden opgenomen, omdat het onderhavige voorontwerp uitgaat van één algemeen in- en uitvoerverbod bij A.M.v.B.).
5. het treffen van een z.g. snelle beschikking, indien nog geen A.M.v.B. bestaat. In dat geval dient b.v. binnen zes maanden deze beschikking door A.M.v.B. te worden gevolgd.
6. het delegeren van het intrekken en verlenen van vergunningen, vrijstellingen en ontheffingen en het opleggen van heffingen aan produkt- of bedrijfschappen.
7. het treffen van spoedbeschikkingen in oorlogsomstandigheden of voor tenuitvoerleggen van internationale afspraken.

Handels- en betalingsverdragen.

Ik moge tenslotte nog een laatste opmerking maken over de betekenis en de plaats van handels- en betalingsverdragen bij dit alles. Deze bestrijken namelijk een groot deel van het handelspolitieke terrein. Daar nog al eens misverstand of onbekendheid blijkt te bestaan met de gecompliceerde regeling aangaande overeenkomsten met vreemde mogendheden aangegaan, zoals deze in de Grondwet sedert 1953 is vastgelegd, moge deze hier met een enkel woord worden uiteengezet. Deze verdragen worden bekrachtigd overeenkomstig art. 60 lid 1 van de Grondwet door de Koning, hetgeen eerst kan plaats vinden na goedkeuring van de Staten-Generaal. Deze goedkeuring geschiedt uitdrukkelijk in wetsvorm (art. 61 3e lid Grondwet), maar sedert 1953 wordt deze goedkeuring ook geacht te zijn verleend, indien niet binnen 30 dagen na het overleggen van de overeenkomst aan de Staten-Generaal tenminste 1/5 van het aantal leden van één der Kamers de wens uitspreekt, dat de overeenkomst aan de uitspraak van de Staten-Generaal moet worden onderworpen, of indien de beide Kamers der Staten-Generaal vóór de afloop van deze termijn verklaren, dat geen uitspraak wordt verlangd (art. 61 lid 1). Bij de grondwetswijziging van 1956 wordt voorgesteld te schrappen het gedeelte: „of indien . . . verlangd wordt”. Dit alles betreft art. 61 van de Grondwet. De goedkeuring is echter niet vereist in de in artikel 62a - b - c van de Grondwet genoemde gevallen — het betreft hier overeenkomsten van weinig gewicht —, terwijl in buitengewone

gevallen van dringende aard de goedkeuring achteraf kan worden verleend. Dit is artikel 62 sub d.

Welnu, de in de handelsverdragen opgenomen contingenten houden voor de Regering de verplichting in automatisch vergunningen af te geven zolang het contingent niet is uitgeput. Doorgaans worden in de handelsverdragen geen tariefregelingen opgenomen, aangezien zulks algemeen bij de Wet geschiedt en de werking van de meestbegünstiging geen differentiatie toelaat. Over de af te sluiten of te verlengen handels- en betalingsverdragen wordt een intensief contact met het bedrijfsleven onderhouden. De vraag zal te zijner tijd onder ogen moeten worden gezien, of hier de bestaande procedure moet worden gehandhaafd, d.w.z. of het Centraal Orgaan voor de Economische Betrekkingen met het Buitenland deze rol kan blijven vervullen, dan wel, of de hierboven besproken commissie van deskundigen ook bij de handelsbesprekingen dient te worden ingeschakeld.

Conclusie.

Samenvattend meen ik hier de volgende punten ter nadere overweging naar voren te mogen brengen. De Nederlandse handelspolitiek dient onder de huidige omstandigheden gedifferentieerd te kunnen worden gevoerd. Daarvoor is een nieuwe handelspolitieke wet noodzakelijk, die de materie concentreert en completeert. Manoeuvrermogelijkheid voor de Regering is noodzakelijk. Deze kan het beste worden bereikt door in een reeks Algemene Maatregelen van Bestuur aan de Minister de bevoegdheid te geven in- en uitvoerverboden in te stellen en heffingen op te leggen (beschikkingen). Waarborgen zijn noodzakelijk. Het parlement dient daarom de A.M.v.B. bij de wet achteraf te bekrachtigen. Beschikkingen dienen ter Griffie van de Kamer te worden gedeponereerd. Een kwartaal- of halfjaarlijks verslag moet aan de Kamer worden uitgebracht. Ernstig is te overwegen een Commissie van Advies in te schakelen,

Men diene zich bij deze gehele materie op het standpunt te stellen van het positieve stelsel. De Regering is bij dit alles aan twee zijden gebonden. Aan de ene kant is de nationale handelspolitiek ondergeordend aan de internationale handelspolitieke overeenkomsten, waarvan ons land deel uitmaakt en die de rechten en verplichtingen van de deelnemende landen nader regelen, aan de andere kant wordt de grens gegeven door de afgesloten bilaterale en multilaterale handels- en betalingsverdragen.

De Nieuwe In-, Uit- en Doorvoerwet kan met belangstelling worden tegemoetgezien. Het vóórontwerp heeft mij alleen aanleiding gegeven tot het maken van enkel kritische opmerkingen.

Den Haag, 9 Februari 1956.

HET ONDERWIJS OP

NIEUW GUINEA

door

P. C. Schoe

Nederland heeft de verantwoordelijkheid op zich genomen, de volken van Nieuw Guinea op te voeden tot zelfstandigheid. Daarvoor is o.a. nodig, en wel op een zeer voorname plaats, dat we deze volken een zo goed mogelijk onderwijs geven. We zullen de lezer in het hierna volgende trachten een indruk te geven van het thans vigerende stelsel en daarop de — naar ons inzicht — nodige critiek uitoefenen.

Het lager onderwijs op Nieuw Guinea omvat de volgende scholen:

- a.* De kampongschool. Deze telt drie klassen.
- b.* De vervolgschool (VVS), welke eveneens drie klassen telt en bedoeld is geselecteerde leerlingen, die de kampongschool hebben doorlopen, gereed te maken voor verder onderwijs.
- c.* De lagere school B., welke school bedoeld is voor Indoneziërs, Chinezen en stads-Papoea's. Deze school telt zes klassen en staat dus naast de onder *a.* en *b.* genoemde scholen.
- d.* De lagere school A, die eveneens zes klassen telt en bedoeld is voor kinderen, wier huistaal Nederlands is, derhalve praktisch gesproken voor Europeanen.

Op de school genoemd onder *a.* is de voertaal tot heden uitsluitend maleis. Op de scholen onder *b.* en *c.* genoemd behoort het Nederlands zo spoedig mogelijk voertaal te zijn. Op de school genoemd onder *d.* is de voertaal bij uitsluiting en van den beginne af uiteraard Nederlands.

Boven de genoemde scholen bestaan dan:

- a.* De opleidingsschool voor Dorpsonderwijzers, waar leerlingen aangenomen worden, die de VVS of de lagere school B met succes hebben doorlopen, dan wel door een schoolexamen blijk geven een daarmee gelijkstaande ontwikkeling te bezitten.
- b.* De Mulo-school, waarvan er slechts één is, die door het Gouvernement gedreven wordt. Aan de Muloschool van de

Missie der O.F.M. te Sorong wordt subsidie geweigerd, omdat het program experimenteel afwijkt van het geijkte, niettegenstaande bij het eindexamen behoorlijke successen geboekt werden.

- c. De R.K.-HBS, welke thans de eerste drie jaar omvat (derhalve geen zgn. „drie-jarige HBS,” doch de eerste drie klassen van een normale HBS). Plannen om de vierde klas toe te voegen, worden ernstig overwogen. Het Gouvernement subsidiëert deze school — tegen alle logica in — als een Muloschool.

De leerlingen, welke de VVS en de lagere school B gevolgd hebben, hebben niet de minste kans met succes aan het toelatings-examen voor Mulo of HBS te kunnen deelnemen. Men „overweegt” (ze bestaan nog steeds niet) zogenaamde brugklassen in te stellen, om deze leerlingen de overgang mogelijk te maken.

Een geheel afzonderlijk type is de Primaire Middelbare School van de Zending te Hollandia, die volledig gesubsidiëerd wordt (inclusief het internaat) door het Gouvernement. De naam van deze school zou verwachtingen kunnen wekken, die te hoog gespannen zijn. Immers de leerlingen van de VVS'en, die daar aangenomen worden, (de P.M.S. volgt op de VVS), staan lang niet op het peil van de leerling, die een normale lagere school heeft doorgemaakt en dus kan men op die PMS ook geen werkelijk middelbaar onderwijs geven. Deze school vormt echter een waardevolle schakel naar het echte middelbaar onderwijs en er zijn dan ook reeds Papoea-leerlingen, die via deze school het middelbaar onderwijs bereikt hebben. Zoals gezegd heeft alleen de Zending zo'n school. De Missie zit er nog steeds op te wachten.

Dit wat het bestaande stelsel betreft. Wanneer nu de lezer weet, dat de lagere school B. bestemd is voor Indonesiërs, Chinezen en *stads*-papoea's (let op het woord „stads”), dan blijkt, dat voor de *plattelands*-papoea's alleen de scholen *a.* en *b.* open staan. De *kampongschool* is toegankelijk voor alle kinderen, jongens en meisjes, die aan de toelatingsleeftijd voldoen. Deze leeftijd is gesteld op 7 tot 9 jaar. Na deze *kampongschool* met succes te hebben doorlopen, kunnen de leerlingen dan naar de VVS, als er plaats is. Na het doorlopen van die VVS hebben ze op geen stukken na de ontwikkeling, welke wij hier in Nederland gewend zijn aan te duiden met „lager onderwijs”. Ze kunnen dan echter naar de opleidingschool voor Dorpsonderwijzers, de Lagere Technische School, verschillende vakcursussen e.d. en naar de Primaire Middelbare School. Deze weg is voor het Papoea-kind een zeer moeilijke, immers, als deze kinderen (ik spreek nu alleen over *plattelands*kinderen) de *kampongschool* binnentreden, vinden ze daar een goeroe (inheems onderwijzer), die uitsluitend maleis spreekt. De kinderen zelf kennen deze taal echter niet. Ze preken jackaai, marund, moejoe, asmat, auwjoe of een der

vele andere talen, die er zijn. Deze talen gelijken in niets op het maleis. We krijgen dus de situatie, dat kinderen van 7 jaar aangeproken worden door hun onderwijzer in een hun volkomen vreemde taal. Deze onderwijzer, die zeker vergeleken bij iemand die in Nederland een lagere acte heeft gehaald, een uiterst onvoldoende opleiding heeft gehad, doet ook geen moeite de kinderen zijn taal zo snel en zo methodisch mogelijk bij te brengen. We kunnen het de man niet kwalijk nemen, want hij heeft er eenvoudig het methodisch-didactisch inzicht niet voor. Deze pas op school gekomen kinderen moeten dus te hooi en te gras maar zoveel maleise woorden op zien te pikken, dat ze uiteindelijk de goeroe met min of meer succes kunnen volgen. Zolang de kinderen in dit stadium verkeren, is er dan ook van normaal volgen van het onderwijsprogramma geen sprake. Ze worden samengevat in een on-officiële, echter door iedere insider volkomen begrepen term: *klas nul*.

Door deze omstandigheid begint practisch ieder kind met één jaar, meestal twee jaren te verliezen.

Indien nu een kind deze kampongschool heeft doorlopen, en hij bij de „uitverkorenen” behoort, komt hij op de VVS, als er tenminste nog plaats is. Op deze VVS komt hij in handen van Europese leerkrachten, die zo spoedig mogelijk het Nederlands als voertaal bij hun onderwijs moeten gebruiken. De aandachtige lezer heeft dus opgemerkt, dat men deze platteland-papoea-kinderen voor de geweldige opgave zet, om in een zesklassige schoolperiode twee vreemde voertalen te leren hanteren. Om dan de moeilijkheden nog wat groter te maken, eist het Gouvernement tot heden, dat de vreemde voertaal maleis, die verder niet meer gebruikt wordt, toch nog enige uren „als leervak” op de rooster van de VVS blijft staan. Voorstellen om dit overbodige vak te mogen schrappen, werden van de hand gewezen.

Stel daar nu tegenover de kansen van de Indonesiër, de Chinees, de stad-papoea. Hij kan zonder verdere formaliteiten, alleen gebonden aan leeftijdsgrenzen, toelating krijgen tot de lagere school B. Deze school telt zes klassen, waarvan de twee aanvangsklassen in handen zijn van inheemse onderwijzers. De overige personeelsleden zijn Europese leerkrachten, die allen de lagere, maar van wie verschillenden de hoofdacte bezitten. Het behoeft niet nader aangetoond te worden, dat deze school veel beter geleid wordt dan een kampongschool. Daar profiteren dus al dadelijk de lagere drie leerjaren van. Bovendien, ofschoon het aanvangsonderwijs ook op deze scholen in het maleis gegeven wordt, krijgen de kinderen der eerste klas van de aanvang af iedere dag een lesuur Nederlands spreken, gegeven door een Europese leerkracht. Deze brengt hun dan de nodige woorden en begrippen bij, die in de school courant zijn en in de naaste omgeving. In de tweede klas worden dat twaalf uur Nederlands per week. Zo gaat men geleidelijk, doch zo spoedig het onder-

wijskundig verantwoord is, over op het Nederlands als voertaal, welke overgang normaliter in de derde klas voltooid is. Om onbegrijpelijke redenen eist het Gouvernement ook voor deze scholen, dat het maleis als leervak nog enige uren ook in de hogere klassen op de rooster voorkomt. Toch valt het niet te verwonderen, dat de leerlingen van de lagere school B. belangrijk verder komen in deze zesklassige school, dan het plattelandskind in drie jaar kampongschool plus drie jaar VVS.

Het plattelandskind is hierdoor dan ook ernstig gehandicapt. Maar het is nu eenmaal een principe van het huidige stelsel op Nieuw Guinea scherpe scheiding te maken tussen plattelandskinderen en stadskinderen. Wanneer men nu tenslotte nog weet, dat het Zuiden van Nieuw Guinea nagenoeg geen stads-papoea's kent (van de 292 leerlingen, die de R.K. Lagere School B te Merauke telt, zijn er 10 papoea's en op de Openbare lagere School B. te Merauke liggen de verhoudingen indientiek, verdere lagere scholen B. zijn er in het Zuiden niet), kan men begrijpen, dat speciaal de Missie van het Zuiden tegen dit stelsel ernstige bezwaren heeft.

Wij willen nog opmerken, dat het begrip „stad” op Nieuw Guinea vrij willekeurig is. Het door het Gouvernement gebezigde criterium, t.w. bindingen, speciaal economische bindingen met het Westen is zeer aanvechtbaar, immers Merauke levert aan het Westen, behalve wat krokodillenhuiden, die dan nog grotendeels uit het binnenland komen, niets van belang. Of een plaats in Nieuw Guinea stad of geen stad genoemd kan worden, is willekeurig, maar voor het onderwijs zijn de consequenties ernstig, immers een plaats als Mindiptanah, in Zuid Nieuw Guinea, krijgt geen lagere school B., want . . . het is geen stad!

Nu vraagt mogelijk een lezer: „Waarom richt de Missie er dan geen school op. Het onderwijs op Nieuw Guinea is toch vrij?” Inderdaad, op grond van artikel 170 lid II van de bewindsregeling is het onderwijs vrij, als men het tenminste zelf betaalt, hetgeen noch de Missie, noch de Zending kan opbrengen. Zodra men subsidie aanvraagt, is men aan handen en voeten gebonden. Het oprichten en instandhouden van scholen, zelfs van parallelklassen aan bestaande scholen, is geheel in handen van het Gouvernement, dat daar unilateraal over beslist, zonder mogelijkheden van beroep.

Het criterium, dat daarbij geldt, is „de erkende behoefte”. Indien men echter meent, dat het voldoende is, dat men over een voldoende aantal geschikte leerlingen beschikt, om deze behoefte „erkend” te zien, is men er volkomen naast. In het Zuiden bv. is reeds lang ernstig behoefte aan meer VVS'en. Dit zal duidelijk zijn, als ik meedeel, dat de VVS'en moeten voorzien in de aanvoer van leerlingen voor de volgende scholen:

- a. De opleidingschool voor inheemse onderwijzers, die tenminste per jaar 30 leerlingen nodig heeft.

- b. De lagere technische school, die vanaf 1-9-1956 volledig zal zijn en ieder jaar tenminste 50 leerlingen kan gebruiken.
- c. De broodnodige Primaire Middelbare School, die ook ten minste per jaar een 30 leerlingen zal opeisen.

Voorts zijn er dan nog verschillende leerlingen, die geen van deze scholen wensen te volgen, doch zich willen laten opleiden voor verpleger, de Meteorologische dienst e.d. of die dadelijk op een kantoor gaan werken.

Het is niet overdreven te zeggen, dat het Zuiden, om in zijn behoeften aan voldoende opgeleid personeel te kunnen voorzien, per jaar een ruime honderd leerlingen zal moeten afleveren. Die moeten thans komen van één Jongens VVS, twee lagere scholen B. en één meisjes VVS.

Ook om een andere reden moeten er tenminste nog twee VVS'en bijkomen, namelijk omwille van de hoogst noodzakelijke spreiding van het onderwijs, vooral met het oog op de noodzakelijke verbetering der opleiding van de inheemse onderwijzers.

Echter kon de Missie van Merauke in 1955 slechts na veel moeite gedaan krijgen, dat aan haar Jongens-VVS een parallelklas mocht worden geopend, als in datzelfde jaar aan twee Voorscholen, die eveneens zeer nodig zijn, geen eerste klas zou worden aangenomen; in 1957 komt de tweede parallelklas erbij en mag aan de Voorscholen geen tweede klas gevormd worden; in 1958 komt de derde parallelklas waarop de dan volgroeide parallelafdeling in haar geheel wordt overgeplaatst naar Mindiptanah, als een afzonderlijke VVS. Deze VVS is dus verkregen door het opofferen van twee andere scholen, welke ook zeer nodig waren. Het Gouvernement was hier bovendien in strijd met zijn eigen criterium. Immers: de VVS'en worden toegestaan naar behoefte. Door de VVS in Mindiptanah toe te staan, erkende men dus die behoefte en was het dus onlogisch daar de voorwaarde aan te verbinden van het geleidelijk opheffen van twee andere scholen. Men heeft dit wellicht zelf als onlogisch gevoeld, want men spreekt in een officiële publicatie van de oprichting van de VVS te Midiptanah en voegt erbij: „in verband daarmee wordt de geleidelijke inkrimping en opheffing van twee voorscholen gepland”. Die opheffing werd niet „gepland”, maar als *conditio sine qua non* gesteld.

Kortom, er is geen sprake van, dat men op enigszins objectieve grondslag noodzakelijke scholen zou kunnen verkrijgen. Alles hangt hier af van de persoonlijke inzichten en beslissingen van weinigen. Deze toestand dient snel te veranderen.

Mogelijk vraagt een lezer: kan men op Nieuw Guinea wel objectieve normen voor de stichting en subsidiering van scholen hanteren. Dit kan naar het ons voorkomt zeer zeker, als men maar van andere grondslagen uitgaat dan het huidige beleid doet. Dit beleid, men vindt het o.a. uitgesproken in het Unoverslag,

gaat veel te veel uit van het „economische” standpunt. Met andere woorden: men wil alleen opleiden voor een bepaald aantal te verwachten vacatures. Als men nu — aldus de gedachtengang van het Gouvernement — tevéél mensen knap maakt, die dan eventueel geen baan kunnen krijgen, in verhouding tot hun opleiding, dan worden ze ontevreden. Op dit beleid is zeer veel aan te merken. Op de eerste plaats dat men in Nieuw Guinea nu reeds in alle toonaarden steen en been klaagt, dat er veel te weinig behoorlijk opgeleid personeel is. Heeft men niet als verontschuldiging voor het te laat indien van de begroting zelfs aangevoerd . . . dat er te weinig geschoold personeel is! Als we dan aanmerken, dat de ontwikkeling dagelijks voortschrijdt, dan komt dit „argument” van een overvoerde markt wel heel eigenaardig te liggen. Vervolgens lijkt het mij een nogal „eigenaardige” methode om de mensen tegen ontevredenheid te behoeden door hun het onderwijs te onthouden. Men dient zich op het standpunt te stellen, dat het best ontwikkelde volk de beste kansen heeft in de wereld. Ieder kind heeft recht op tenminste gewoon lager onderwijs. Nederland is toch ondertekenaar van de Declaration of Human rights? Welnu, daar staat het in.

Stelt men zich nu op het naar ons inzicht juiste standpunt: ieder kind heeft recht op dat onderwijs, waarvoor het geschikt is (en dat is voor elk Papoea kind tenminste gewoon lager onderwijs, want de intelligente van deze kinderen doet niet onder voor bv. het Nederlandse kind), dan kan er geen sprake zijn van een onderwijsstop, doch moet integendeel een voortvarende uitbreidingspolitiek worden gevolgd.

Het gehele beleid staat echter in het teken van afremmen. Men leest bv., dat de uitbreiding van het aantal dorpsscholen wordt stopgezet, zolang geen bevoegd personeel aanwezig is. Zulk een mededeling maakt ongetwijfeld op niet-insiders een degelijke indruk, maar is het wel de juiste politiek? Men heeft zich nogal vrolijk gemaakt over het onderwijs, dat de Republiek Indonesia inrichtte, waarbij in de aanvang soms Mulo-jongens meteen maar voor de klas van een lagere school gezet werden. Ongetwijfeld zullen deze knapen niet hebben kunnen concurreren met degelijk opgeleide onderwijzers, maar het is er verre van, dat hun onderwijs totaal waardeloos was. De Republiek Indonesia — en dat is een der weinige dingen, waarin we het met haar eens zijn — stelde zich op het standpunt: beter enig onderwijs any how, dan geen onderwijs.

Natuurlijk moet dit niet tot blijvend richtsnoer genomen worden, maar dat men op Nieuw Guinea de uitbreiding van de dorpsschool stop zet, totdat er bevoegde krachten zijn, is fout. In primitieve streken komt het vaak meer aan op „geschiktheid” om met de bevolking om te gaan dan wel op wetenschappelijke vorming. De nood-goeroes (onbevoegden) kunnen met heel eenvoudig onderwijs in pas opengelegde gebieden heel goed

werk doen. Ze kunnen de mensen en vooral de kinderen geregelde arbeid bijbrengen en onderhand nog heel wat wetenswaardigs leren. Het steunen daarvan in de vorm van een subsidie voor een soort beschavingsschool zou beter zijn dan het rigorisme, dat zegt: „geen subsidie voor een school, tenzij er een bevoegde kracht is”.

Uiteraard moet met alle kracht gestreefd worden naar de opleiding van een voldoende aantal bevoegde krachten. En dit brengt ons op een zeer belangrijk aspect: de opleiding van goeroes. Deze is thans onvoldoende. Dit is de unanieme uitspraak van een conferentie, gehouden in Augustus 1955, op welke conferentie alle deskundigen van geheel Nieuw Guinea aanwezig waren. En deze uitspraak sloeg op de reeds „verbeterde” opleiding.

De Minister kwam bij het jongste begrotingsdebat in de Tweede Kamer niet verder, dan dat men nu maar eens de resultaten van de jongste verbetering: het toevoegen van één leerjaar aan die opleiding, moest afwachten. Alweer dat woord: afwachten. Men schijnt het in den Haag beter te weten dan op een conferentie te Hollandia, waar alle deskundigen bijeen waren.

Hoe kan de inheemse jongeman thans tot het onderwijzersambt komen?

A. Hij kan deze weg volgen:

- a. driejarige kampongschool.
- b. driejarige vervolgschool.
- c. driejarige Opleidingschool voor Dorpsonderwijzers.

De moeilijkheden, welke het kind te overwinnen heeft op de onder *a.* en *b.* genoemde scholen, somde ik boven op. Overigens is het zonder meer duidelijk, dat men op deze wijze van zevenjarige dorpskinderen in negen jaar geen behoorlijk onderlegde onderwijzers kweekt. Overigens, als een pientere jongen — en die zijn er meer dan één — deze scholen passeert zonder te blijven zitten, dan hebben we een „volledig bevoegde leerkracht” van 16 jaar. In het verleden, toen de opleidingsschool nog twee jaren telde, kwamen „volledig bevoegde krachten” voor van 15 jaar en zelfs is er een bekend van 14 jaar.

Het reglement, dat nu op het punt staat ingevoerd te worden, stelt weliswaar als minimum leeftijd om tot het examen toegelaten te worden 17 jaar, doch op de eerste plaats is dit ook nog te jong, maar verder zegt dit reglement niet, waar dan de leerlingen moeten blijven, die „volledig afgestudeerd” zijn voordat ze die leeftijd hebben bereikt.

Voorts is deze opleiding volledig ontoereikend voor hetgeen noodzakelijk is: de opleiding, die de inheemse leerkracht het Nederlands zodanig leert beheersen, dat hij die taal kan gebruiken bij zijnonderwijs. En hier zijn we alweer op het chapter, waarvoor wij de bijzondere aandacht willen vragen: de voertaal. Men leest in de Memorie van Toelichting op de begroting Nieuw Guinea, dat de

Regering van mening is, dat de voertaal Nederlands moet zijn, omdat men alleen met deze taal als geestelijk voertuig aan de bevolking een behoorlijke wetenschappelijke opleiding kan geven. Men zou zo verwachten, dat na zo'n uitspraak de Regering zich zou haasten de nodige maatregelen aan te kondigen, om zo efficiënt mogelijk het gestelde doel te bereiken, doch dat gebeurt niet. De enige weg, welke zeker tot dit doel voert, is de opleiding van inheemse onderwijzers, die de Nederlandse taal reeds in de dorpsschool kunnen leren. Daarmee is niet gezegd, dat deze onderwijzers (evenals hun maleis sprekende collegae reeds jaren doen en nog gestaag voortgaan te doen) van de eerste dag af hun pupillen in een vreemde taal moeten toespreken. Het stelsel moet worden: ieder kind moet zijn aanvangsonderwijs genieten van een onderwijzer, die zijn eigen taal spreekt. Dit beginsel is tot de dag van heden door allen, die het aanging, verwaarloosd. Thans bevat het reglement op de dorpsschool een bepaling, die hoop geeft: Het aanvangsonderwijs dient, waar enigszins mogelijk, uit te gaan van de eigen taal der kinderen. Dit zal echter een loze verklaring blijven, als men het de Zending en Missie niet mogelijk maakt de nodige onderwijzers uit de verschillende taalgebieden te kweken. Immers in het Apostolisch Vicariaat van Merauke alleen zijn reeds 'n dertig en mogelijk nog meer onderling totaal verschillende talen in gebruik. Sommige met enige duizenden, maar andere ook met tientallen sprekers. Deze talen verschillen volstrekt van elkaar en het is dus uitgesloten er een van te kiezen om als algemene taal te dienen. Bovendien zou men er weinig mee opschieten voor onderwijsdoeleinden, want deze talen, aangepast aan de behoeften van een in vele opzichten primitieve maatschappij, zijn niet geschikt om als geestelijk voertuig te dienen bij de studie. We blijven dus aangewezen op een cultuurtaal, in casu het Nederlands. Dit betekent niet, dat het voor de leerlingen niet hoogst nuttig zou zijn, als ze het allereerste aanvangsonderwijs door middel van hun eigen taal aangeboden kregen. Klas nul (zie boven) zou automatisch verdwijnen. Indien nu de onderwijzer, naast de eigen taal der kinderen, tevens behoorlijk Nederlands kent, kan hij (zoals nu reeds op de lagere school B. gebeurt) in de eerste klas de leerlingen per dag een uurtje Nederlandse spreekles geven. Dit kan in de tweede en derde klas opgevoerd worden tot twaalf uur. Het aangeleerde kan tevens reeds in de school benut worden, terwijl men geleidelijk kan overgaan naar het Nederlands als voertaal, welk proces halverwege de derde klas zijn beslag kan krijgen. De leerlingen van een dergelijke school kunnen dan dadelijk in het Nederlands volledig doorgaan, als ze overgaan naar de VVS, zodat het peil van het onderwijs aan deze school aanmerkelijk zal stijgen.

Het komt er dus op aan onderwijzers te kweken uit de verschillende taalgebieden en aan deze zo'n opleiding te geven, dat

ze ook het Nederlands behoorlijk beheersen. De hervormingen daarvoor nodig zijn niet zo ingrijpend als men mogelijk zou verwachten. Indien men de thans driejarige VVS vijfjarig zou maken en de Opleiding inplaats van drie op vier jaar zou stellen, zou men onderwijzers kweken, die in ontwikkeling en beheersing van het Nederlands gelijk zouden komen met de leerkracht, die in het voormalige Nederlandsch-Indië bekend stond als de „kweek-scholier”. Deze mensen waren met succes te gebruiken in de laagste drie à vier klassen van de Hollands Inlandse school.

De weg behoort dus (inplaats van *driejarige* dorpschool, plus *driejarige* vervolgschool plus *driejarige* opleidingsschool) te worden: drie jaren dorpschool, vijf jaar vervolgschool en vier jaar opleidingsschool.

B. Daar is nog een andere weg om tot het onderwijzersambt te komen: de zesjarige lagere school B gevolgd door de thans driejarige opleidingsschool. Dit dient te worden de zevenjarige lagere school B (de Holl.-Inl. School van vroeger), gevolgd door vier jaar vakopleiding.

Men kan over de voertaal zeggen wat men wil, doch zolang het Gouvernement weigert deze hervormingen in te voeren, heeft het Nederlands geen kans. Met deze hervormingen is succes zeker. Verder dient men het maleis facultatief te stellen als leervak voor die schoolbesturen, die menen, dat hun leerlingen daar nog enige tijd behoefte aan zullen hebben, doch het is overdreven dit voor alle besturen verplicht te stellen.

Tenslotte vestig ik nog de aandacht op een ander aspect van het huidige beleid, namelijk om het onderwijsapparaat niet verder uit te bouwen dan later, als Nieuw Guinea eenmaal zelfstandig zal zijn, ook nog betaalbaar zal zijn.

Is dit beleid wel gerechtvaardigd en juist te achten? Niemand weet iets van het tijdstip, waarop deze volken zelfstandig zullen zijn en evenmin valt iets te zeggen over de economische positie, waarin de wereld in het algemeen en Nieuw Guinea in het bijzonder alsdan zullen verkeren. Vast staat echter, dat, hoe de conjunctuur ook zal zijn en wanneer het tijdstip van zelfstandigheid ook zal aanbreken, het best ontwikkelde volk de beste kansen maakt. Daarop behoort het beleid zich dan ook te richten. Terecht heeft Mr. de Graaf gezegd, dat wij hebben te zorgen, dat deze volken op het moment hunner zelfstandigwording door ons zover als mogelijk is gebracht zullen zijn.

Voorzover het onderwijs betreft, is het daartoe nodig, dat het roer wordt omgegooid, dat we van een benepen cijferpolitiek komen tot een voortvarend beleid, en dat we ophouden onderscheid te maken tussen stads- en plattelandsmensen en het principiële recht op onderwijs voor ieder kind erkennen en deze erkenning ook in praktijk brengen.

BUITENLANDS PANORAMA

De Westduitse SPD ontvouwt haar nieuw programma.

Hoewel de westduitse verkiezingen voor de bondsdag pas in 1957 zullen plaats vinden, heeft zich de SPD reeds nu op een partijcongres, dat op 14 en 15 januari j.l. te Keulen gehouden werd, over haar toekomstige politiek uitgesproken. Het was een buitengewoon en merkwaardig congres, dat niet alleen belangrijk was wegens zijn titel: „die Neuordnung Deutschlands”, het grote aantal functionarissen, die deelnamen (500) en sprekers, die optraden (15), zodat het verslagboek 154 pagina's omvat, maar de voorzitter Erich Ollenhauer zei aan het einde van het congres, dat de in Keulen uitgesproken ideeën wel eens de inhoud van een sociaaldemocratisch regeringsprogramma zouden kunnen vormen. De SPD heeft dus in Keulen een program ontwikkeld, dat als basis voor de propaganda in de komende 18 maanden voor de verkiezingen moet dienen en tegelijk een politiek werkprogram bevat, dat men andere partijen voor een mogelijke coalitie kan aanbieden. Op welke partijen de SPD daarbij hoopt, blijkt uit de hoofdlijnen van de redevoeringen, die in Keulen werden gehouden.

Reeds uiterlijk vertoonde de opzet van het congres enkele opvallende verschillen met de vroegere congressen: het rood van de muurbekleding achter het podium en van de partijvlaggen was verbannen, in een hoek stond de enige rode vlag, die te zien was, opgerold. Achter de sprekers waren de letters: SPD in zilver op groene achtergrond te zien. Er was geen muziekkapel, er ontbrak de socialistische jeugd, die anders in hemdsmouwen en liedjes zingend sfeer in de vergadering bracht, — er was ook geen discussie. Als men weet dat enkele jaren geleden een reformistische groep in de SPD de rode vlag verouderd noemde en er op aandrong, in de propaganda ook de middenstand aan te trekken, dan begrijpt men deze verandering van stijl beter.

Maar ook zakelijk witte zich de wil tot beperking, matiging en tot een zekere mate van openlijkheid op punten, waarop men dit niet verwacht had. De buitenlandse politiek en de militaire politiek — punten, waarop de SPD de regering sinds jaren hevig aanviel — werden zeer zijdelings behandeld, men beperkte zich tot de binnenlandse politiek. De bondsregering werd slechts verweten, dat zij geen initiatief voor het houden van nieuwe viermogendhedenbesprekingen ontwikkelt, maar Ollenhauer, die dit naar voren bracht, insisterde niet. Ook de militaire politiek werd niet anders behandeld: de SPD is zich er van bewust, dat de democratie beschermd moet worden en daarom offers vraagt, maar het nieuwe Duitse leger moet democratisch zijn en nationalisme en militarisme moeten onderdrukt worden. Wel keurt de SPD de voorgestelde herbewapening van Westduitsland in het kader van de Nato af, want daardoor zou de hereniging van Duitsland alleen geremd worden.

Op het gebied van de algemene binnenlandse situatie werd de bondsregering weliswaar in de oude stijl fel aangevallen als de grote restauratieve macht, die tezamen met de kerk de vrijheid in het gedrang brengt of zelfs onderdrukt. Vooral de juridische expert van de SPD, de afgevaardigde van de bondsdag dr Arndt, ging zich in dit opzicht sterk te buiten, waarbij hij ook de kerk zelf en het concordaat in het geding bracht, maar deze declaraties en aanvallen konden objectieve toehoorders niet overtuigen, omdat de feiten, waarop gesteund werd, een dergelijk antiklerikalisme niet rechtvaardigden. In wezen blijft dus de SPD op dit terrein bij haar oude intransigente en onberedeneerde houding. Het kon ook niet verwonderen, dat de SPD zeer fel in dit verband de door de CDU voorgestelde kieswetten aanviel, want deze regelingen zijn niet erg gunstig voor de kleinere partijen. De SPD vreest, dat partijen, die voor de CDU een concurrentie vormen, dus vooral de Liberalen, door de nieuwe kieswet stemmen ten gunste van de CDU zullen verliezen. Door in deze kwestie de belangen der liberalen te steunen, hoopt de SPD de crisis in de coalitie te verscherpen en de liberalen tot betere bondgenoten te maken. Klaarblijkelijk ligt dus in deze houding van de SPD de hoop verborgen, later misschien met de liberalen een regering te vormen. Verrassend nieuw echter waren de gedachten over de sociaaleconomische ordening, die de sprekers lanceerden. Hier kan men inderdaad van een opvallende koerswijziging spreken. De sociaaldemocratische economische politiek, zei de afgevaardigde van de bondsdag Heinrich Deist, is een politiek van de vrijheid. Alle totalitaire dwangsystemen worden verworpen. Over socialisatie werd niet gerept, alleen de mijnbouw moest eigendom van de gemeenschap worden, medezeggenschap werd nauwelijks geraakt. Er moet vrijheid zijn in de keuze van de baan, die men wil aannemen, in de consumptie en

in de keuze van het beroep en de arbeid. Zelfs vrije concurrentie en vrije economische activiteit zijn zoveel mogelijk te bewaren, te beschermen en uit te breiden. De vrije concurrentie is volgens Deist zelfs een fundamenteel middel van sociaaldemocratische economische politiek.

Hiermede wil de SPD klaarblijkelijk de positie van doctrinaire marxistische arbeiderspartij verlaten om zich meer in de richting van een labour-partij te ontwikkelen. Zeker wil zij door dergelijke stellingen nieuwe kiezers bij de middenstand winnen, maar tegelijk wil zij de afstand tussen de CDU-politiek en haar eigen politiek verminderen, om ook in deze kringen meer kansen te hebben zowel bij de verkiezingen als ook bij de regeringsvorming. Vanzelfsprekend heeft de SPD ook uit de laatste verkiezingen geleerd, destijds verweet ze aan de bondsregering, dat de arbeiders nog altijd te veel nood leden en niet deelnamen aan de economische opbloei. Dit is voorzeker in deze algemene vorm niet waar — hoewel het ook in 1953 een sterke overdrijving was — want de economische politiek van Erhard heeft weten te overtuigen en bovendien heerst ook in Duitsland een conjunctuur, waaraan de arbeiders zeker deel hebben (vakarbeiders verdienen 600-800 DM en genieten daarnaast vaak gunstige voordelen uit de sociale zorg van de bedrijven). De SPD wil dus van de populariteit en van het succes van de politiek profiteren, door overeenkomstige beginselen als die van de sociale marktpolitiek over te nemen. Men weet intussen ook, dat de herziening en verbetering van het sociale verzekeringswezen, dat de CDU voorbereidt, bij de SPD wel sympathie ontmoet. Uit dit alles laat zich afleiden, dat de SPD niet alleen tegenover de liberalen, maar ook tegenover de CDU zelf een gewijzigde houding aanneemt, om alle kanten uit te kunnen. Gezien de SPD als op een na grootste partij van Westduitsland — laatste verkiezingen 1953: christen-democraten 243 zetels, socialisten 151, liberalen 48, vluchtelingen 27, Duitse partij 15 — nu al het zevende jaar in de oppositie is, is het begrijpelijk, dat zij er naar streeft zich zo spoedig mogelijk in het bestuur van de staat in te schakelen. Tegelijk komt het streven tot uitdrukking, aan de gehele SPD meer de structuur van een volks- dan van een arbeiderspartij te geven.